UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

ISBN 978-86-83074-02-0

UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Hana Korać
Enver Međedović
Ergin Hakić

Novi Pazar, 2025.

Hana Korać
Enver Međedović
Ergin Hakić

MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Autori:
Hana Korać
Enver Međedović
Ergin Hakić

Recezenti:
Prof. dr Aleksandar B. Ivanović
Doc. dr Samra Dečković
Doc. dr Ferid Bulić

Izdavač:
Univerzitet u Novom Pazaru
Dimitrija Tucovića 65
Departman za pravne nauke

Za izdavača:
Prof. dr. Suad Bećirović, rektor

Lektorica:
Iza Maljevac-Mihović, prof.

Korice uredio:
Denis Kučević

Tehnička priprema:
Ajša Biševac

Odlukom Senata Univerziteta u Novom Pazaru, Republika Srbija, broj 222/25-VI-1, od 22. 02. 2025. godine, odlučeno je da se knjizi autora prof. dr. Hane Korać, prof. dr. Envera Međedovića i prof. dr. Ergina Hakića pod nazivom „Maloljetničko prestupništvo“ dodijeli status univerzitetski udžbenik za nastavni predmet Maloljetničko prestupništvo na Departmanu za pravne nauke.

Štampa:
GrafiColor, Kraljevo

Tiraž:
100 komada

ISBN 978-86-83074-02-0

Hana Korać
Enver Međedović
Ergin Hakić

MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, 2025.

PRVI DIO....12
1. POJAM KRIMINOLOGIJE / MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO....12
1.1. Predmet kriminologije maloljetničkog prestupništva 13
1.2. Odnos kriminologije maloljetničkog prestupništva i drugih nauka... 13
1.3. Kriminološke discipline.... 17
2. PORODICA – SOCIJALNA I PRAVNA FUNKCIJA....20
2.1.Odnosi i komunikacije u porodici.... 23
2.1.1. Karakteristike porodice kao sistema 24
2.2. Položaj djeteta u porodici.... 26
2.2.1. Adaptabilnost u porodici.... 28
3. MEĐUUTICAJ STRUKTURALNIH PROMJENA INTERPERSONALNIH ODNOSA U PORODICI PRESTUPNIKA I PONAŠANJA MALOLJETNIKA....30
3.1. Adolescent u porodici 32
3.1.1. Odnosi u porodici prestupnika.... 33
3.1.2. Odnos između roditelja/staraoca i adolescenta.... 33
3.2. Poremećaji u ponašanju 35
3.2.1. Asocijalni i antisocijalni poremećaji ličnosti (A-S-pl) 36
3.2.2. Patološki narcizam.... 38
3.2.3. Smetnje u prilagođavanju 38
4. SLOBODNO VRIJEME I PREDDELIKTNO I PRESTUPNIČKO PONAŠANJE....40
4.1. Modeli kriminogenog ponašanja djece 42
5. DEFINIRANJE PROTIVDRUŠTVENOG PONAŠANJA....47
5.1. Traganje za uzrocima prestupničkog ponašanja u osobi prestupnika....47
5.1.1. Faktori rizika.... 47
5.1.2. Faktori zaštite.... 48
5.2. Prestupništvo, sklonost i motivacija za prestupničko ponašanje 50
6. TEORIJE MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA....51
6.1. Sociološke teorije.... 51
6.1.1. Teorija prenapregnutosti ili anomije.... 51
6.2. Teorija kulturne devijacije 52
6.2.1. Subkulturni pristupi 53
6.2.2. Teorija diferencijalne asocijacije 53
6.3. Teorija socijalne kontrole 55
6.4. Perspektiva etiketiranja ili sekundarne devijacije.... 56

6.5. Teorija moći i kontrole..... 57
7. BIOLOŠKE TEORIJE.....59
7.1. Lombrozova teorija..... 59
7.2. Teorija Hansa Eysencka..... 59
7.3. Biosocijalna teorija 59
8. PSIHOLOŠKE TEORIJE MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA.....61
INDIVIDUALNI PRISTUP..... 61
8.1. Psihoanalitička teorija..... 61
8.2. Kognitivna teorija 62
8.2.1 Počeci uticaja kognitivne psihologije u kriminologiji 62
8.2.2 Teorija ograničene racionalnosti (teorija odlučivanja) 62
8.2.3. Socijalno informaciono procesirenje 63
8.3. Teorija socijalnog učenja 66
9. DIJADNI ODNOSI.....66
9.1. Model stadija socijalne interakcije..... 67
9.1.1. Prva faza: osnovni trening 68
9.1.2. Druga faza: reakcija socijalnog okruženja..... 70
9.1.3. Treća faza: devijantni vršnjaci i učenje antisocijalnih vještina……...71
9.1.4. Četvrta faza: karijera antisocijalnog odraslog..... 72
10. SISTEMSKI PRISTUP.....73
10.1. Sistemski porodični pristup..... 74
10.2.Strukturalna porodična terapija..... 76
10.3.Funkcionalna porodična terapija..... 78
10.4. Teorija socijalne ekologije..... 78
10.5. Multisistemska terapija 79
10.6. Feringtonova integrativna teorija..... 81
DRUGI DIO.....82
11. KRIMINALITET NA ŠTETU DJECE.....82
11.1. Vaspitna zapuštenost, zanemarenost i zlostavljanje 83
11.1.1. Zanemarivanje i zlostavljanje lica s posebnim potrebama 87
11.2. Zlostavljanje djece 88
11.2.1.Fizičko zlostavljanje djece..... 90
11.2.2.Emocionalno zlostavljanje djece..... 90
11.2.3. Spolno zlostavljanje djece..... 91
11.3. Uspostavljanje kontakata sa zlostavljanom djecom..... 94

11.4. Uloga policije u obezbjeđivanju zaštite zlostavljane i zanemarene djece 94
11.5. Čedomorstvo 95
11.5.1. Zaštita djece s neadekvatnim roditeljskim staranjem 96
11.6. Nasilničko ponašanje između djece 96
TREĆI DIO.....97
12. DRUŠTVENA NEPRILAGOĐENOST.....97
13. DEVIJANTNA PONAŠANJA MALOLJETNIKA.....100
14. MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO.....102
15. OBLICI MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA.....104
15.1. Delikti siromašnih maloljetnika 105
15.2. Delikti mladih iz bogatijih slojeva društva 105
15.3. Urbani maloljetnički kriminalitet..... 105
15.4. Delikti mladih i demografija 107
15.5. Modernizacija i kriminalitet mladih..... 107
15.6. Faktori prestupničkog ponašanja 108
15.6.1. Pojavni oblici prestupničkog ponašanja..... 108
15.6.2. Mjerenje prestupničkog ponašanja 109
15.6.3. Svojstva maloljetničkog prestupništva 109
15.7. Prestupništvo kao individalna pojava 111
15.7.1. Žensko maloljetničko prestupništvo 112
16. FENOMENOLOŠKE KARAKTERISTIKE KRIMINALITETA MALOLJETNICA.....115
16.1. Obim, dinamika i struktura kriminaliteta maloljetnica……...115
16.2. Uzrast maloljetnica u vrijeme izvršenja krivičnih djela 117
16.3. Sredstva, načini, mjesto i vrijeme izvršenja krivičnih djela 119
16.4. Sticaj, saučesništvo i recidivizam maloljetnica 123
17. PSIHOFIZIČKE OSOBINE DJECE I MALOLJETNIKA.....124
17.1. Naslijeđe 132
17.2. Tjelesna građa 133
17.3. Spol 134
17.4. Starosno doba..... 135
17.5. Rasa..... 136
17.6. Organski nedostaci i bolesti 137
17.7. Ličnost..... 137
17.8. Inteligencija..... 140
17.9. Karakter..... 142
17.10. Emocionalnost..... 144
ČETVRTI DIO.....146

18. FENOMENOLOGIJA PRESTUPNIŠTVA KOJU ČINE MALOLJETNICI....146
19. NASILNIČKI KRIMINALITET....147
19.1.Nasilje....147
19.1.1. Zlostavljanje roditelja i starijih članova od strane djece....148
19.1.2. Nasilje prema vršnjacima....149
19.1.3. Učinioci....154
19.1.4. Žrtve....154
20. ISTRAŽIVANJE IMOVINSKOG KRIMINALITETA MALOLJETNIKA KAO MASOVNE I POJEDINAČNE DRUŠTVENE POJAVE....156
20.1. Prikupljanje činjenica....157
20.2. Posmatranje....157
20.3. Eksperiment....158
20.4. Upoređenje....158
20.5. Ispitivanje....158
20.6. Mjerenje....160
21. STATISTIKA IMOVINSKOG KRIMINALITETA I STATISTIČKE METODE....160
21.1. Statistika kriminaliteta....161
21.2. Statističke metode....161
PETI DIO....163
22. OPĆE KARAKTERISTIKE IMOVINSKOG KRIMINALITETA....163
22.1. Imovinski delikti....163
22.2. Džepne krađe....165
22.3. Krađe vozila....167
22.4. Razbojništvo i razbojnička krađa....168
22.5. Krađe po trgovinskim objektima....171
23. SEKSUALNI DELIKTI....172
23.1. Seksualni delikti nad djecom....172
23.1.1. Vanbračni život s maloljetnom osobom....173
22.1.2. Obljuba maloljetnog djetata....174
23.2. Silovanje....175
23. 2.1. Silovanje maloljetnica u braku....177
23.3. Dječija prostitucija....179
23.3.1. Posredovanje u vršenju prostitucije....179
23.3.2. Rodoskrvnuće, incest....180
23.3.3. Zaštita seksualnog integriteta ličnosti i morala djeteta i maloljetnika....184

24. MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO U SAOBRAĆAJU.....185
24.1. Strategija sigurnosti u saobraćaju 186
24.2. Prevencija saobraćajnih delikata i stradanja maloljetnih lica 187
25. KRIMINALITET VEZAN ZA DROGU.....189
25.1. Povezanost droge i kriminaliteta u porodici 190
25.1.1. Faze u postanku ličnosti ovisnikom i kriminogeni aspekti ličnosti..... 190
25.2. Porodica ovisnika..... 194
25.2.1. Zašto drogu ne uzima većina mladih? 196
25.3. Najčešći razlozi eksperimentiranja drogama 197
25.4. Kako prepoznati ovisnika?..... 201
25.5. Droge kao uzroci pojave kriminaliteta u porodici 201
25.6. Prestupničko ponašanje kao socijalno određeno ponašanje..... 204
25.6.1. Činioci koji utiču na pojavu kriminaliteta u porodici ovisnika……206
25.6.2. Žrtve kriminogenog ponašanja u porodici 213
26. MALOLJETNIČKE BANDE.....219
26.1. Historija maloljetničkih bandi..... 220
26.2. Paradoks evropskih bandi – ulične bande ili maloljetničke grupe?221
26.3. Demografske karakteristike 222
26.4. Specijalizacija bandi 223
26.5. Ženska delinkvencija bandi..... 224
26.6. Razmjere problema 225
26.7. Eksplozija maloljetničkih bandi..... 225
26.8. Problemi s bandama u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima 226
26.9. Zajednica i ekonomija..... 227
26. 10. Zašto maloljetnici pristupaju bandama? 228
26.11. Faktori rizika od pristupanja bandi 229
26.12. Maloljetničke bande i nasilje 230
26.13. Vatreno oružje..... 233
26.14. Promet droge..... 235
26.15. Promjene u sastavu maloljetničkih bandi 238
27. KRIMINALNI POVRAT MALOLJETNIKA.....243
27.1. Kriminogeni uticaj porodice 244
27.2. Uticaj školske sredine i niskog obrazovanja..... 245
27.3. Uticaji sredstava masovne komunikacije..... 247
ŠESTI DIO.....249
28. MALOLJETNIČKO PRAVOSUĐE.....249
28.1. Pojam maloljetničkog pravosuđa..... 250

28.2. Dejstvo općih krivičnoprocesnih načela u postupku prema maloljetnicima i odstupanja od općih procesnih principa..... 251
28.3. Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja u postupku prema maloljetnicima..... 251
28.4. Određena odstupanja od načela akuzatornosti i načela legaliteta oficijalnog krivičnog gonjenja u postupku prema maloljetnicima 255
28.5. Posebna načela postupka prema maloljetnicima..... 257
28.6. Načelo procesne protektivnosti u odnosu na maloljetnika 257
28.7. Načelo funkcionalnog spajanja pripremnog postupka i faze suđenja 258
28.8. Načelo terminološke povlašćenosti maloljetnika..... 258
28.9. Načelo hitnosti krivičnog postupka 259
28.10. Načelo povišene procesne diskrecije 259
28.11. Načelo specijaliziranosti službenih aktera postupka prema maloljetnicima..... 260
28.12. Šta je sistem maloljetničkog pravosuđa?..... 261
28.13. Pravosuđe i ugrožene/marginalizirane grupe djece 262
28.14. Pravosuđe i obrazovanje 263
28.15. Pravosuđe i djeca ulice..... 264
28.16. Pravosuđe i krug droga – kriminal..... 265
29. POJAM I IZVORI MALOLJETNIČKOG KRIVIČNOG PRAVA.....266
29.1. Međunarodni pravni standardi 269
29.2. Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela..... 271
29.3. Pravosuđe po mjeri djeteta u krivičnom postupku – dijete kao učinilac krivičnog djela i dijete kao žrtva krivičnog djela..... 272
29.4. Maloljetničko pravosuđe u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima..... 273
30. MALOLJETNICI U PREKRŠAJNOM POSTUPKU.....275
30.1. Opća načela prekršajnog postupka 276
30.2. Odredbe ZOP-a kojima se reguliraju prekršajne sankcije prema maloljetnicima..... 278
31. MALOLJETNICI U KRIVIČNOM POSTUPKU – reference krivičnog postupka prema maloljetnicima.....280
31.1. Diverzione mjere i krivične sankcije prema maloljetnicima 284
31.1.1. Vaspitni nalozi kao diverzione mjere..... 284
31.1.2. Vaspitne mjere..... 285
31.1.3. Kazna maloljetničkog zatvora..... 288
SEDMI DIO.....290
32. PREVENCIJA MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA.....290
32.1. Savremena praksa suprostavljanju maloljetničkom prestupništvu 292

32.1.1.Postupanja s maloljetnim licima – usporedba u Evropskim državama.....292
32.2. Faktori prevencije maloljetničkog prestupništva 295
32.3. Društveni nosioci preventivnih aktivnosti 297
32.3.1. Centri za socijalni rad 298
32.3.2. Preventivna funkcija ustanova za izvršenje krivičnih sankcija... 298
32.3.3. Preventivna uloga organa unutrašnjih poslova 299
32.4. Strategija i programi prevencije maloljetničkog prestupništva 299
32.4.1. Načela sprovođenja prevencije 301
33. PRIMJENA MEĐUNARODNIH PROPISA PREMA MALOLJETNICIMA (Komentari).....302
33.1. Konvencija UN-a o pravima djeteta, 1989. 307
33.1.1. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila, Rezolucija 40/33, 29 novembra,1985) 310
33.1.2. Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničkog prestupništva (Rijadske smjernice, Rezolucija 45/112, od 14.decembra 1990.)..... 314
33.1.3. Standardna minimalna pravila UN-a za alternativne mjere institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila, Rezolucija 45/110, od 14. decembra 1990.)..... 315
33.1.4. Komitet za prava djeteta 317
Osnovni pojmovi.....318
LITERATURA.....327
PRILOZI.....333
- KONVECIJA O PRAVU DJETETA..... 334
- PEKINŠKA PRAVILA (04.12.1985.)..... 334
- RIJADSKE SMJERNICE (14.11.1990) 334
- TOKIJSKA PRAVILA (24.12.1990) 334
DIO I 336
DIO II. 347
DIO III. 349
Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe (*Pekinška pravila*).....350
Smjernice Ujedinjenih naroda za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice).....375
Standardna minimalna pravila za alternativne kaznene mjere (Tokijska pravila).....387

Predgovor

Knjiga *Maloljetničko prestupništvo* je nastala kao rezultat istraživanja, prilagođena nastavno-naučnom planu i programu Departmana za pravne nauke, kolegiju Maloljetničko prestupništvo.

Knjiga Maloljetničko prestupništvo ima za cilj da istraži i objasni uzroke pojave kriminaliteta uopće kao i faktore koji uzrokuju poremećaje u ponašanju maloljetnika vodeći ih u maloljetničko prestupništvo. Cilj knjige je dati prijedloge za unapređenje suzbijanja kriminaliteta s posebnim naglaskom na preveniranje i suzbijanje maloljetničkog prestupništva.

U knjizi je stavljen akcent na probleme tretmana maloljetnih lica koja su došla u sukob sa zakonom, kao i na kriminalitet koji se čini na štetu maloljetnika.

Također, ukazano je značaj i ulogu porodice u odgoju i vaspitanju, na ulogu koju je porodica na ovim prostorima imala, a koju je izgubila. Od najranijeg djetinjstva potrebno je učiti dijete prepoznavanju i njegovanju istinskih životnih vrijednosti. Porodicu treba osavremeniti i osposobiti da uspješno odgovori izazovu vremena.

Uz porodicu i društvena zajednica snosi dio odgovornosti, što se posebno vidi u stepenu povrata maloljetnih lica u kriminal, kada se resocijalizacija maloljetnika ne sprovodi na pravi način. Odgojno-obrazovne ustanove trebaju da utiču na pravilan odgoj, vaspitanje i obrazovanje mladih od najranijeg djetinjstva, posebno u radu na razvijanju istinskih vrijednosti, ljubavi prema sticanju znanja.

U knjizi je dat kraći osvrt na krivični postupak prema maloljetnim učiniocima, na odnos ustanova i organa prema ovoj populaciji, tužilaštva, sudova, centara za socijalni rad, organa unutrašnjih poslova, ustanova za izvršenje sankcija i dr.

Potrebno je insistirati na prevenciji maloljetničkog prestupništva.

Knjiga je namijenjena širokom krugu korisnika u koje spadaju akademska zajednica, studenti pravnih fakulteta, fakulteta kriminalističkih nauka i drugih društvenih nauka, uposlenim u centrima za socijalni rad, sudijama, tužiocima, advokatima i istražiteljima te, kriminolozima i kriminalistima koji se bave etiologijom i fenomenologijom maloljetničkog prestupništva. Ona je namijenjena i vaspitačima u disciplinskim centrima i vaspitnim ustanovama, ustanovama gdje maloljetnici izdržavaju mjere bezbjednosti i druge krivične sankcije. Svakako da će biti od koristi nastavnicima u školskim ustanovama porodici, medijima.

autori

PRVI DIO

1. POJAM KRIMINOLOGIJE / MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Crimen – zločin; *logos* – nauka;*homo criminis* – zločinac, *delinkvent* (lat. delinguere, prestupnik, optuženi, zlikovac) lice čiji ukupni stil života i ponašanja izražava jasne antisocijalne dimenzije sa sklonošću za vršenje krivičnih djela i prekršaja. Najčešće se pod terminom delinkvent podrazumijeva mlađe lice (Aleksić, 2009: 152)

prestupništvo – kažnjivo ponašanje (razni oblici devijantnog ponašanja, koja odstupaju od ponašanja većine, za koje pravni poredak propisuje kaznu ili neku drugu sankciju jer se tim ponašanjima krše pravne norme, prohibitivne i/ili imperativne), *maloljetni učinioci krivičnih djela* – lica koja su u vrijeme prestupničkog ponašanja navršila 14, ali nisu napunila 18 godina.

Kriminologija maloljetničkog prestupništva je primijenjena društvena, empirijsko-teorijska nauka koja se bavi pojavnim oblicima (fenomenologija) i uzrocima (etiologija) kažnjivih ponašanja.

Kriminologija maloljetničkog prestupništva (u daljem tekstu: maloljetničko prestupništvo) je nauka koja proučavanju određenih pojava pristupa interdisciplinarno, multidisciplinarno i multimetodološki.

Maloljetničko prijestupništvo je **empirijska nauka** jer koristi vlastiti metodološki sistem. Bavi se analizom pojavnih oblika predmeta proučavanja istražujući uzroke te koristeći iskustva vezana za određene pojave, tj. delikte, posmatra ih u njihovom razvoju, njegovim učiniocima, socijalnoj sredini, žrtvama.

Maloljetničko prestupništvo u svom radu primjenjuje zaključke o stvarnom sadržaju pojava u procesu logičkog uopćavanja, gdje iskustva pretvara u teoreme zaključivanja, što govori da je kriminologija **teorijska** nauka.

Kriminologija je u prvom redu **društvena** nauka jer se bavi kažnjivim radnjama kao društvenim pojavama.

Kriminologija je, također, i fenomenološki kauzalno-genetička, **interdisciplinarna** nauka, s obzirom na to da se razvijala pod uticajem mnogih nauka.

Niz srodnih nauka, naročito krivično pravo, koriste kriminološka saznanja. Ona se, također, koriste u politici prevencije i sprečavanja kažnjivih ponašanja, pa možemo reći da je kriminologija **primijenjena** nauka.

Ona je **savremena** nauka koja inkorporira sva validna saznanja drugih nauka o zločincu, njegovoj ličnosti, njegovim socijalnim obilježjima, psihološkoj i biološkoj strukturi, njegovom djelu, uzrocima, pojavnim oblicima i razvoju kriminala u određenim vremenskim i prostornim granicama.

Može se smatrati **pozitivnom** naukom jer su predmet njenog proučavanja društvena stvarnost, činjenice i pojave, koje se ne iskazuju samo u apstraktnim pravnim definicijama i formulacijama (Bošković, 2007)

Kriminologija hoće da bude nauka, a kako je ona, u stvari, u najužem smislu riječi, proučavanje zločina, stavlja sebi u zadatak otkrivanje zakona koji vladaju ovom pojavom.

Bavi se deliktima, prestupnicima kao individuama te kriminalitetom kao društvenom pojavom, kao i oblicima i metodama kontrole te pojave (izvršenje kaznenih sankcija, prognoza ponašanja i tretman prestupnika).

1.1. Predmet kriminologije maloljetničkog prestupništva

Kriminologija sama određuje svoj predmet i ne dobija ga od neke druge nauke. Predmet kriminologije je svakako pravnosociološko određenje. Kriminologija maloljetničkog prestupništva je nauka koja proučava:

- Uzroke sociopatoloških pojava (zašto ljudi čine zlo)
- Pojavne oblike krivičnih djela
- Prevenciju
- Učinioce kao autore krivičnog djela
- Zločin kao individualnu pojavu
- Krivično djelo
- Žrtva zločina, odnos učinioca i žrtve
- Kriminalitet, kao društvenu pojavu i proces
- Reakcija, pojedinca i društva na zločin i kriminalitet, tj. kriminalnu prevenciju
- Sociologiju prava
- Društvene odnose kada su u pitanju socijalno patološke pojave
- Društvene procese, koji su u vezi sa uzročnošću kriminaliteta

Predmet kriminologije su pojave posmatrane kao individualno ili grupno ponašanje kao i proučavanje kriminogenih faktora (vanjskih i unutrašnjih), uslova za pojavu kriminaliteta i okolnosti u kojima se javlja kriminalitet i pojavnih oblika.

Predmet kriminologije je s jedne strane – skup individualnih pojava, što znači skup delikata koje je učinio pojedinac, a s druge i posebne negativne društvene pojave, zakonom zabranjene aktivnosti, kao skup individualnih akata društvene nediscipline, sankcionirane kao krivična djela (Bošković, 2000: 15).

1.2. Odnos kriminologije maloljetničkog prestupništva i drugih nauka

Savremena kriminologija danas koristi iskustva i rezultate do kojih dolaze i druge srodne nauke. Kriminologija nije jedina, ali je vodeća nauka koja se bavi proučavanjem kriminaliteta. Primjena provjerenih rezultata drugih nauka nužna je posljedica multidisciplinarnog istraživanja i u kriminologiji, samim tim i njene interdisciplinarne orijentacije.

Kao multidisciplinirana nauka, ona je granična i usko povezana sa pravom, sociologijom, psihologijom, statistikom, hemijom i medicinskim naukama.

Kriminologija i krivično pravo

Krivično pravo, kao naučna disciplina i grana pozitivnog prava, bavi se metodama izučavanja sistema pozitivnih pravnih propisa, utvrđujući njihove principe, pojmove i institute, kojima se u određenoj državi štite određene vrijednosti, određujući krivična djela kao zabranjena i kaznom zaprijećena ponašanja, krivične sankcije i uslove za njihovu primjenu. Posebno se odnose na historijske i razvojne aspekte krivičnih djela i krivičnih sankcija. Neki autori počev od Ferija smatraju da je krivično pravo grana kriminologije.

Kriminologija i krivično procesno pravo

Kao sistem pravnih normi, krivično procesno pravo se bavi postupkom i procesnim subjektima utvrđivanja postojanosti uslova da je određeno djelo izvršeno i izricanjem krivičnih sankcija za počinjeni delikt. Veza kriminologije i krivično procesnog prava se odnosi kako na krivično djelo, koje nije samo pravni nego i društveni fenomen, tako i na počinioca krivičnog djela, čija su svojstva bitna, ne samo u proučavanju kriminologije, već i u postupku utvrđivanju odgovornosti i izricanja sankcija.

Kriminologija i pedagogija

Pedagogija, kao nauka o odgoju, se bavi kako pozitivnim tako i negativnim uticajem odgoja, koji utiče na kriminalno ponašanje. U tom smislu, pedagogija kriminologiji pomaže s aspekta uticaja etioloških faktora na pojavu prestupnčkog ponašanja. Značajan je uticaj andragogije kao pedagoške discipline naročito u segmentu preodgoja prestupnika.

Kriminologija i penologija

Penologija se bavi načinima, efikasnošću sistema izdržavanja kazni i drugih sankcija, s aspekta njihovog uticaja na resocijalizaciju ličnosti i suzbijanje kriminaliteta. Prvenstveno pomaže kriminologiji u procjeni, kategoriziranju, određivanju kriterija i strukture kažnjenika. Procjena se vrši u specijaliziranim centrima. Profesionalno urađena procjena rezultira smanjivanjem povratnika u kazneno-popravne zavode, a kod maloljetnih osoba i smanjenjem broja povrata kažnjivih ponašanja.
Prilikom određivanja kazne veoma je važno znati sve o profilu, odnosno tipu učinioca krivičnog djela jer to saznanje omogućuje optimalizaciju individualne kazne.

Kriminologija i viktimologija

Viktimologija je nauka o žrtvi. Predmet viktimologije na prvom mjestu je ličnost žrtve, njene biopsihičke i druge karakteristike i socijalna struktura. Bitno je ući u suštinu, napraviti kvalitetnu procjenu ličnosti žrtve radi procjene stepena

doprinosa žrtve izvršenju delikata, koji je posebno prisutan kod pojave nekih krivičnih djela, kao što su razbojništva, ubistva i seksualni delikti.

Kao nauka, viktimologija je skup svih metodički stečenih, osmišljenih i uređenih znanja o pojavnim oblicima, kao uzrocima i načinima za otklanjanje ili pomoć ljudima koji su žrtve. U pravom smislu te riječi, viktimologija jeste nauka o žrtvi, ali u isto vrijeme je i putokaz, način, djelatnost kojom stičemo znanja o žrtvama i odnosom žrtve i počinioca krivičnog djela.

U užem smislu viktimologiju posmatramo kao naučnu disciplinu iz grupa krivičnih nauka koja je usko povezana s kriminologijom i penologijom i koja se bavi žrtvama krivičnih djela i drugih kriminalnih ponašanja. U širem smislu viktimologija se ne bavi samo žrtvama kriminalnih ponašanja, već svim oblicima stradanja ljudi. U novije vrijeme viktimologija se sve više osamostaljuje od kriminologije.

Kriminologija i kriminalistika

Kriminalistika, kao naučna disciplina, bavi se izučavanjem sredstava i naučnih metoda otkrivanja i razrješavanja krivičnih djela, hvatanja učinioca, objezbjeđivanja dokaza i sprečavanja izvršavanja krivičnih djela, preduzimanja preventivnih mjera i rukovođenja kriminalističkom službom.

Kriminologija i kriminalistika koriste u svom radu skoro identične metode, (npr. kod proučavanja ličnosti prestupnika) i tako su usko vezane da se kriminalistika može smatrati posebnom granom kriminologije.

Kriminologija i psihologija

Psihologija proučava i objašnjava život čovjeka baveći se mentalnim sadržajima i psihičkim procesima ličnosti. Kriminologija u svom radu koristi saznanja psihologije, a pod njenim uticajem kriminologija formira razne psihološke pravce, škole i teorije.

Kriminologija i medicinske nauke

Od medicinskih nauka najtješnju vezu s kriminologijom imaju psihopatologija, psihijatrija i sudska medicina. U kriminologiji psihopatologija ima značajno mjesto. Ona pomaže izučavanju i procjeni određene kategorije prestupnika jer postoji određeni stepen prestupnika koji su duševno bolesni i poremećeni. Tako su neki autori razvili teoriju o zločinu čiji je uzrok u mentalnoj defektnosti izvršioca.

Psihijatrija, kao nauka o mentalnim bolestima i poremećajima, bavi se problemima preventive, terapijske i rehabilitacione faze prestupnika, što je od značaja pri procjeni mentalnog stanja i poremećaja, kao uzroka kriminalne orjentacije.

U kriminologiji veliki značaj ima forenzička psihijatrija, koja se, kao interdisciplinarna struka (povezana sa sociologijom, psihologijom i kriminologijom), bavi istraživanjima kriminalnih ponašanja osoba s psihičkim poremećajima, delikata učinjenih u stanju psihopatoloških poremećaja i inicira psihijatrijski tretman mentalno poremećenih osoba sklonih kriminalnom ponašanju.

Kriminologija i sociologija, socijalna patologija

Sociologija je nauka o društvu, koja proučava strukturu i zakonitosti društvenih odnosa i procesa. Kriminalna sociologija i sociologija kriminaliteta daju doprinos istraživanju i razumijevanju uzroka i uslova, okolnosti nastanka kriminalnih pojava.

Socijalna patologija se bavi problematičnim ljudskim ponašanjem koje se odražava na ekonomsko-socijalne uslove, psihološke karakteristike i biološke determinante ličnih i društvenih poremećaja (tj. patologije). Prestupništvo i kriminalitet svojim obilježjima i specifičnostima kao pojavni oblici socijalne patologije uvezuju ovu naučnu disciplinu sa kriminologijom.

Kriminologija i filozofija

Filozofija, kao akademska disciplina, predstavlja opće mišljenje o zakonitostima razvoja prirode, čovjeka i društva. Pojavu prestupničkog ponašanja karakterizira uzročnost, kao filozofska kategorija. Filozofski sudovi mogli bi biti mnogo zastupljeniji u kriminologiji što bi doprinijelo boljem razumijevanju prestupničkog ponašanja.

Kriminologija i statistika

Statistika je matematička disciplina numeričkih podataka. Statistika pomaže kriminologiji u analizi kvantitativnih strana prestupništva, izučavanju uzročnih i kauzalnih veza kriminalnih i drugih društvenih pojava.

Uz pomoć statistike, kao primijenjene metode izučavanja kriminaliteta, u kriminologiji se koriste brojni matematički modeli istraživanja i objašnjenja fenomenoloških kategorija. Od metoda najčešće se koriste: metod teorije vjerovatnoće, metod srednje vrijednosti i metod korelacije. Ovi metodi pomažu u lakšem određivanju zakonitosti odnosa, načina, pojavnih oblika, obima, struktura, gustine i distribucije kriminaliteta.

Kriminologija i politika suzbijanja kažnjivih ponašanja

Šira definicija suzbijanja kažnjivih ponašanja je zajedništvo svih državnih mjera u borbi protiv kriminala. To je interdisciplinarna nauka koja teži da objedini suštinski sistem djelovanja zakonodavne i izvršne vlasti, rad, mjere i postupke nevladinog sektora u cilju djelovanja na prevenciju, sprečavanje i suzbijanje prestupništva, odnosno kriminala.

Ustav garantuje poštivanje prava i slobode građana i utemeljen je na zakonu. Zakon i praksa njegove primjene su usaglašeni sa odrednicama politike suzbijanja kažnjivih ponašanja. Kako se kriminal internacionalizira i transnacionalizira, tako se i mjere suzbijanja kažnjivih ponašanja sve više izdvajaju iz konteksta državne politike i postaju dio opće antikriminalne politike globalnih i regionalnih međunarodnih organizacija i asocijacija. Uspjeh u suzbijanju kažnjivih ponašanja određujemo i po stepenu uključenosti građana, kao nižeg stepena sistema

formalne društvene kontrole, ali je potrebno mnogo više činiti na proaktivnom uključivanju gotovo svih subjekata društva.

1.3. Kriminološke discipline

Kriminologija maloljetničkog prijestupništva kao multidisciplinarna nauka razvila je razna područja, grane, discipline koje se bave problemima kriminaliteta, uzrocima pojave i načinima preventivnog djelovanja, sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta. Primarno mjesto među ovim disciplinama zauzima kriminalna etiologija i kriminalna fenomenologija.

Kriminalna etiologija

Kriminalna etiologija je naučna disciplina kriminologije koja se bavi pitanjima determinacije i dispozicionih faktora: uzroka (objektivnih i subjektivnih), uslova, načina pojave i ispoljavanja kriminalnog ponašanja. Ona tretira zločinca u svim segmentima, pokušavajući kroz procjene psihološke strukture, psihološke osnove, ali i socijalnim determinantama devijantnosti upoznati njegovu ličnost.
Da bi skrenuli pažnju na sebe, maloljetna lica pokušavaju svoju potrebu za dokazivanjem zadovoljiti u društvu sebi jednakih, pokazujući prezir prema dozvoljenom, poštenom, regularnom ponašanju i kulturi. Imovinski delikti najčešće su posljedica ove potrebe, a ne radi materijalne dobiti.

U većini zemalja maloljetničko prestupništvo se veže uz socioekonomske uslove, koje karakterizira niska obrazovnost roditelja, nizak životni standard i neodgovarajući stambeni uslovi.
Većina kriminologa se slaže da na prestupničko ponašanje maloljetnih lica, direktno ne utiču loši ekonomski uslovi ili siromaštvo, već mnogo važnije je ponašanje roditelja i staralaca, koji nisu uspjeli u odgoju maloljetnika.

Etiologija maloljetničkog prestupništva ima dva područja:

- Prvo područje etiologije, bavi se izučavanjem uzroka pojave maloljetničkog prestupništva sa stanovištva društvenih uzroka, uslova socijalne sredine, kulture, poremaćenih sistema vrijednosti u društvu. Ovo područje je tzv. *egzogena etiologija*.
- Drugo područje etiologije maloljetničkog prestupništva bavi se izučavanjem uzroka pojave maloljetničkog prestupništva, koji su vezani za motive, strukturu ličnosti, devijacije, psihički aspekt i karakter ličnosti maloljetnog prestupnika. Izučavanjem procesa *kriminalizacije* maloljetnih lica, može se doći do izvora iz kojih se rađaju određene devijantne pojave. Ovo područje je tzv. *endogena etiologija*.

Kriminalna fenomenologija

Kriminalna fenomenologija je područje kriminologije koje se bavi pojavnim oblicima kriminaliteta, strukturom, promjenama, karakteristikama i dinamikom kretanja prestupništva maloljetnih lica.

Ona utvrđuje klasifikaciju, proučava strukturu, stanje i kretanje (dinamiku) kriminalnog ponašanja, proučava prestupnika kao individualnu, delikt kao pravnu i prestupništvo kao društvenu pojavu.

Fenomenologija posmatra delikt kao društvenu pojavu i istražuje pojavu zločina, način njihovog izvršenja i manifestiranja. Unutar fenomenologije, tzv. kriminalna morfologija bavi se tipologijom kriminaliteta, načinom izvršenja delikta i ponašanja prestupnika.

Predmet izučavanja fenomenologije je: prostorna rasprostranjenost, vremenske varijacije, različite manifestacije u okviru iste grupe djela, struktura, sistematizacija i klasifikacija kriminalnih pojava. Ona proučava prestupnike po spolu, obrazovanju, starosti, socijalnoj i drugoj pripadnosti.

Ostale kriminološke discipline su: kriminalna antropologija, kriminalna biologija, kriminalna etnologija, kriminalna geografija, kriminalna lingvistika, kriminalna morfologija, kriminalna pedagogija, kriminalna psihologija i kriminalna psihopatologija, kriminalna sociologija i kriminalna statistika.

Kriminalna antropologija

Kriminalna antropologija proučava etiološke osnove kriminaliteta, polazeći od strukture učinioca delikta i njihovih anatomskih, fizioloških i psihičkih karakteristika. Lambrozo se smatra njenim osnivačem. Po njegovom mišljenju, uzroci pojave kriminalnog ponašanja su u biološkokonstutivnoj i organskodegenerativnoj strukturi ličnosti.

Kriminalna biologija

Kriminalna biologija proučava genitičku stranu ličnosti prestupnika, bavi se fizičkim determinacijama devijantnosti na osnovu fizičkog izgleda, konstitucije, zdravstvenog stanja, fizioloških procesa, nasljednosti i dr.

Kriminalna etnologija

Kriminalna etnologija bavi se proučavanjem veza kriminaliteta i uslova života pojedinih naroda. Ona posmatra međusobnu uslovljenost života, običaja i tradicije određenih naroda i prestupničkog ponašanja.

Kriminalna geografija

Kriminalna geografija je disciplina koja izučava prostorne i vremenske dimenzija kriminaliteta, bavi se fenomenološkim oblicima prostorne distribucije, ali i izučavanjem drugih društvenih faktora koji na određenoj teritoriji uslovljavaju specifične tipološke karakteristike i obim kriminaliteta.

Kriminalna lingvistika

Kriminalna lingvistika je disciplina koja proučava način i oblike međusobne verbalne interakcije prestupnika, način njihove komunikacije kroz žargone, gestikulaciju, mimiku, znakove i druge vidove prestupničke kulture, kodeksa ponašanja i komunikacije prestupnika.

Kriminalna morfologija

Kriminalna morfologija je disciplina koja se bavi proučavanjem spoljnih oblika ispoljavanja zločina. Morfologija je disciplina koja ukazuje na oblike pripremanja, načina i izvršenja samog zločina, kao i na tragove izazvanih posljedica.

Kriminalna pedagogija

Kriminalna pedagogija je disciplina koja proučava pozitivne i negativne uticaje odgoja na prestupničku aktivnost i uzroke kriminaliteta. Kriminologija koristi u svome radu saznanja i metode pedagogije u proučavanju kriminogenih faktora, uticaja odgoja na asocijalno ponašanje mladih i procesa preodgoja – resocijalizacije prestupnika populacije odraslih.
Kriminalna politika i profilaksa su usko povezane. Zbog uske povezanosti s pravom se smatraju granom kriminologije. Ove discipline izučavaju mjere i puteve zaštite od pojave kriminaliteta. Njihova praktičnost se ogleda u krivičnim zakonskim odredbama, kaznenoj politici, mjerama društvene prevencije kod sprečavanja suzbijanja prestupničkog ponašanja i kriminogenih pojava.

Kriminalna psihologija

Kriminalna psihologija je disciplina koja se bavi proučavanjem psiholoških predispozicija, determinanti i manifestacija kriminalnog ponašanja ličnosti. Kao eksperimentalna nauka kriminalna psihologija proučava inteligenciju, karakter, socijalne karakteristike, a s aspekta introspektivne psihologije izučava psihičke procese i motive prestupnika.

Kriminalna psihopatologija

Kriminalna psihopatologija je disciplina koja se bavi pitanjima odnosa duševnih stanja i poremećaja kao uzrocima kriminalnih aktivnosti.
Kriminološke teorije ovdje su izvedene iz poznatih pravaca u psihopatologiji:
Pinelove (Ph. Pinel) dijagnoze manije bez delirija;
Pričardove (James J. Pritchard) koncepcije o moralnom ludilu (moral insanity);
Morelovog (Beniot Augustin Morel) instikta manije;
Fabretovog moralnog ludila i delirija djela;
razumnog ludila Brinea;
Kohove psihopatije malovrijednosti;
Majerove (J.K.Mayer) konstitucionalne psihopatije;
Pavlovljeve teorije uslovnih refleksa;
Šnajderove (Kurt Schneider) teorije o aberantnim ličnostima – psihopatama i dr.

Kriminalna sociologija

Kriminalna sociologija kao sociološka i kriminološka disciplina izučava objektivne faktore, dejstvo spoljnih faktora, društvene sredine, na ličnost prestupnika i prestupništva uopće, kao što su ekonomski uticaji, uticaj kulture, porodice, demografski problemi i sl.

Kriminalna statistika

Kriminalna statistika predstavlja statistiku evidentiranja kriminalnih pojava prema određenim kriterijima. Osnova kriminalne statistike su podaci policijskih i pravosudnih organa.

2. PORODICA – SOCIJALNA I PRAVNA FUNKCIJA

Porodica – prije svega to je dijete

Djeca su dio populacije bez kojeg nema budućnosti, tako da budućnost će biti srazmjerna našoj brizi za za djecu Historija nam govori da briga za djecu često nije bila na zavidnom nivou. Primjeri za to su različiti oblici zlostavljanja, kažnjavanja djece, zloupotreba djece, neadekvatne zaštite kako u porodici tako i u društvenim dešavanjima, kao što su rat i drugi oblici stradanja.

Pravo djeteta na život, odgovarajući odgoj i zaštitu je rezultat dugotrajnog historijskog procesa. Pravo na zaštitu djeteta od svih negativnih i pogubnih oblika djelovanja je sastavni dio prevencije maloljetničkog prestupništva.

To potvrđujemo činjenicom da je dokument koji govori o pravima djeteta prvi put donesen 1924. godine *Ženevska deklaracija o pravima djeteta*.[1]

Drugi dokument je *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka*, usvojena na Generalnoj skupštini UN-a, 10. 12. 1948. godine (Rezolucija 217 A, III), dotiče se i prava djeteta.[2]

Deklaracija o pravima djeteta je usvojena na Generalnoj skupštini UN-a, 20. 11. 1959. godine (Rezolucija 1386, XIV).[3]

Značajno je svakakako obilježavanje dvadesetogodišnjice *Deklaracije o pravima djeteta* kada UN 1979. godinu proglašava Međunarodnom godinom djeteta. S obzirom na to da je jedna godina mali period za provođenje planiranih aktivnosti, doneseni su planovi za period 1979 – 1989. koji je proglašen Dekadom djeteta, kada je i usvojena *Konvencija o pravima djeteta* koja stupa na snagu 1990. godine.[4]

Rezolucija o pisanju *Konvencije o pravima djeteta*, donesena je 1979. godine. Usvojena je na Generalnoj skupštini 20. 11. 1989. godine, a stupila je na snagu 02. 09. 1990. godine (Rezolucija A/44/736)[5].

---

[1] U Ženevskoj deklaraciji o pravima djeteta, u pet članova se govori o obavezi da se djeci, i djeci nahočadi, omogući normalan tjelesni i duhovni razvoj, hrana, liječenje, pomoć, zaštita od iskorištavanja,da dijete treba rasti svjesno da *njegovi talenti služe čovječanstvu koje dolazi*.

[2] U Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka, svojim odredbama posredno se dotiče i prava djeteta, posebne brige i pomoći, do prava na slobodu i jednakost kroz ostvarivanje interesa djeteta da se njegov položaj od rođenja određuje preko uloge porodice i životnog standarda, posredno pravo na jednakost i slobodu po rođenju.

[3] U Univerzalnoj deklaraciji o pravima djeteta, član 6/3 stoji: *Majka i djeca imaju pravo na posebno staranje i pomoć. Sva djeca rođena u braku ili izvan njega, uživaju jednaku socijalnu zaštitu*. Ovom deklaracijom se prvi put proklamuju slobode i prava djeteta, njegove ovisnosti od svieta odraslih.

[4] Rasprava o tekstu Konvencije je vođena 1979/80, gdje su bile uključene mnoge nevladine i vladine organizacije iz čitavog svijeta, gdje se naročito ističu organizacije sa zajeničkim imenom *Spasimo djecu* (Save the children).

[5] Konvecija o pravima djeteta sadrži više prava djeteta kao individue od bilo kojeg ranije donesenog dokumenta o djeci i čovjeku uopće. Konvencija sadrži osnovu iz Ženevske deklaracije o pravima djeteta (1924), Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka (1948), Deklaracije o pravima djeteta (1959), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966). Sve zemlje potpisnice Konvencije, dužne su su slati izvještaj Komitetu za praa djeteta

Bivša Jugoslavija je Konvenciju ratifikovala 18.12.1990. godine; (iskustva pokazuju da se Komitetu neredovno šalju izvještaji o ostvarivanju prava djeteta, npr.Aktom notifikacije o sukcesiji, prihvatanju i pristupanju u postupku reguliranju članstva BiH, primjenjuje se od 15. 12. 1993. godine, ali do 2004. godine Komitet UN nije dobio izvještaj)

Svjetski samit za djecu, u organizaciji UN-a, održan je 1990. godine, koji usvaja *Svjetsku deklaraciju o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece* i Plan akcije za primjenu Deklaracije.[6]

Sva atipična ponašanja mladih u okviru neke društvene zajednice, posmatramo kao neprihvatljive oblike društvenog ponašanja. Naravno, diskutabilno je, zbog različitih kultura, odgoja, zakona, šta se u jednoj društvenoj zajednici može smatrati neprihvatljivim ponašanjem maloljetnih lica.

Posljednih 20 godina, usvajanjem Standardnih minimalnih pravila UN-a za administraciju pravosudnog sistema za maloljetnike (*Pekinška pravila*, 1985.), u upotrebi je termin *maloljetni prestupnik*, umjesto termina *maloljetni delinkvent*, mada se ovaj drugi termin i danas često koristi i u naučnim krugovima.

Maloljetnik, prema pravilima (ne navodeći uzrast) jeste dijete ili mlada osoba koja se, u dotičnom pravnom sistemu, u pogledu prestupa može tretirati drugačije od odraslih. Termin delinkvent vuče za sobom negativne konotacije i označava prepoznatljivo ponašanje maloljetnika koji je u sukobu sa zakonom.

Porodica je, kao osnovna društvena ćelija, jedna od najsloženijih, najstarijih i najtrajnijih društvenih grupa. Porodica uživa posebnu zaštitu države.[7]

Porodica je prirodni i osnovni sastavni dio društva i ima pravo na zaštitu društva i države. Porodica je životna zajednica roditelja i djece i drugih srodnika u širem smislu, jer ona, osim roditelja i djece, obuhvata i srodnike, što čini dobar pravni okvir i dobro pravno određenje, jer ostavlja mogućnost za širi krug ljudi odgovornih za ostvarivanje prava djeteta, što za emocionalni razvoj djeteta ima veliki značaj.[8]

Majka i otac su ravnopravni u vršenju roditeljskog prava i dužnosti.[9]

Svako dijete, bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji, spolu, jeziku, vjeri, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, imovnom stanju ili rođenju, ima pravo da mu njegova porodica, društvo i država ukazuju zaštitu koju zahtijeva njegov status maloljetnika; odmah poslije rođenja, svako dijete mora biti upisano u matičnu knjigu rođenih i nositi neko ime; svako dijete ima pravo da stiče neko državljanstvo (član 24 PGP, st.1,2,3).

Svaki čovjek pripada određenom društvu i unutar njega stvara raznovrsne odnose. U porodici i drugim užim zajednicama odnosi su regulirani mnogobrojnim normama (pravnim, običajnim, moralnim i drugim).

Između građanskog društva i porodice, s jedne strane i pravne države, s druge strane, postoji vrlo tijesan i uzajaman odnos. Taj odnos stvara složene uticaje i jedne i druge strane. Pravo regulira ljudsko ponašanje u društvu (npr. bračne odnose, odnose roditelja i djece itd.) Njihovo reguliranje pravom – znači da se ljudske radnje moraju vršiti na pravom utvrđeni način. Kad jednom nastane pravni odnos između određenih lica, onda ona imaju jedno prema drugom određena prava i dužnosti koja

---

Po Konvenciji, djeca imaju pravo odlučivanja, pravo na sopstveno mišljenje, pravo na dostojanstvo i pravo na nesebičnu pomoć odraslih bez diskriminacije bilo kojeg oblika.

[6] Svjetski samit za djecu, je najveći skup do tada održan, gdje je učestvovao 71 šef države i 88 najbližih saradnika, podržava Konvenciju.

[7] Porodični zakon Republike Srbije,član 2 (Službeni glasnik RS, 85/05)

[8] Porodični zakon FBiH, član 2.(Službene novine, FBiH,35(05,41/05)

[9] Porodični zakon Republike Srpske, čl.79 (Službeni glasnik RS, 54/02)

se vrše na određeni način određenim ljudskim radnjama. Tu spada i pravni oblik bez kojeg pravo nije u stanju obezbijediti njihovu realizaciju. Obično se uzima da se pravni oblik sastoji od dvaju elemenata: nadležnosti subjekta i postupka kojim se norma ostvaruje. Pravni oblik odgovara potrebi prava, sigurnosti (stabilnosti): da se tačno zna šta je učinjeno kako bi se mogle tačno saznati posljedice koje ima da nastupe ili su nastupile kao posljedice kršenja procedure pri primjeni date norme.[10]

2.1.Odnosi i komunikacije u porodici

Niko od nas svoj život ne proživljava sam. Oni koji to pokušavaju, unaprijed su osuđeni da se kao ljudska bića dezintegriraju (Ekermen, 1966: 41).

Osnovni zadatak porodice, prvenstveno roditelja, je stvoriti uslove za uspješan fizički i psihički razvoj djeteta i da svojim djelovanjem pospješuje taj razvoj. Fizičke i psihičke dimenzije razvoja su uzročno-posljedično povezane, one se prožimaju pa se ne mogu oštro odvajati (Kačapor, Vilotijević, 2005: 358).

Porodica, kao primarna društvena grupa je od fundamentalnog značaja za normalni rast i razvoj njenih članova (roditelja, djece i drugih srodnika).[11] Dijete ima pravo na obezbjeđivanje najboljih mogućih životnih i zdravstvenih uslova za svoj pravilan i potpun razvoj.

Za zdravo dijete najvažniji osjećaj je ljubav koja ga povezuje sa roditeljima, ljubav koju osjeća prema njima, težnja da ih oponaša u cilju izjednačavanja, što predstavlja prirodno odgojno sredstvo koje djetetu pomaže u prihvatanju socijalnih, moralnih i drugih pravila prije nego je u stanju da ih svojim uzrastom shvati. Osjećaj da je voljeno je najbolji način prave zaštite i stvaranja sigurnosti, što je potreba djeteta od najranijeg perioda života. Takvu potrebu zadovoljava najčešće prisutnost majke.

Svojom unutrašnjom organizacijom, načinom života, odnosima porodica pruža zaštitu, odgoj i pripremanje za život njenih članova. Ona je nezamjenljiva životna zajednica, naročito u ostvarivanju njenih temeljnih funkcija (zaštitne, socijalizatorske, emotivne, odgojne) (Dervišbegović, 1997: 167).

Porodica, kao mikrodruštvena grupa, ostvaruje dvije vrste aktivnosti: jedne usmjerene na unutašnje porodične potrebe i odnose, a druge su okrenute prema okruženju, prema društvu (Kačapor, Vilotijević, 2005: 333).

Porodica se definira kao kompleksna organizacija elemenata u uzajamnoj relaciji. U konkretnom slučaju, to je sistem od individua koje svojom individualnošću i interakcijama, unutar porodice, formiraju subsisteme, a na principu generacijskih pripadnosti, funkcije, spola, interesa, itd. (Đukanović, 1999: 31, 36, 39).

Najčešće su to roditeljski subsistem i subsistemi potomaka. Cijela porodica je u interakciji sa širom društvenom zajednicom koja predstavlja suprasistem te se, u tom slučaju, sistem porodice može tretirati kao subsistem velikog ekosistema suprasistema. Kao i svaki otvoren sistem i porodični sistem ima svrhu postojanja. Porodični sistem istovremeno sadrži tendenciju ka promjenama i ostanku na

[10] Ibid.

[11] Porodični zakon Republike Srbije, član 62. (Službeni glasnik RS, 85/05)

stabilnom stanju (nepromjenjenom). To su dva procesa koja ravnopravno postoje u sistemu.

2.1.1. Karakteristike porodice kao sistema

Porodica kao sistem ima svoja obilježja:

1. svaki član porodice nosi u sebi hijerarhiju vjerovanja, pretpostavki, konstrukata koji potiču iz različitih iskustava, sredina i okruženja;
2. koncept ravnoteže (homeostaze) u porodici se postiže tek kroz koncept stalnih promjena. Rast i razvoj članova porodice remeti homeostazu, ali joj daje priliku za uspostavljanje nove;
3. ključno je pitanje: kako porodica reaguje na konflikte i krizu, odnosno na promjene čitavog sistema. U većini slučajeva, porodice se prilagode na promjene, pronalazeći nove kreativne načine ponašanja. Sve sa ciljem održanja porodičnog sistema.

Najzdravije je kada se porodica mijenja u okviru vlastitih granica, a u skladu sa potrebama njenih članova i situacijom svoje valjane sredine (općine i zajednice kao cjeline).

Komunikacija nije samo ono što jedna osoba kaže drugoj (verbalno sporazumijevanje), nego i ono što pokazuje, kako se ponaša (neverbalno sporazumijevanje), a sve zbog stvaranja slike loše ili povoljne o sebi. Porodica svojom strukturom, organizacijom funkcioniranja, načinom komunikacije nemalo utiče na ponašanje njenih članova. Komunikaciju između članova porodičnog sistema valja održavati bez prekida, što intenzivnijom i kvalitetnijom. Interesi pojedinca trebaju biti zajednički interesi porodice. U kriminalnoj etiologiji nužno je porodične prilike posmatrati uvijek u najužoj svezi s unutrašnjim i vanjskim faktorima.

Pojedini događaji mogu različito uticati na ponašanje, odnose, kvalitet u komunikaciji između članova porodice. To ovisi o prirodi porodice, postojanju, intenzitetu i trajanju drugih okolnosti čije djelovanje može pojačati ili oslabiti veze između članova porodice. Da bi u jednoj porodici bili kvalitetni odnosi i komunikacija, potrebno je da su svi članovi jedni prema drugima sasvim otvoreni, srdačni, direktni. Rastom i razvojem djece, ako ih u porodici ima, dolazi do mijenjanja kvaliteta vlastitih granica prilagođenih potrebama njenih članova i okolnom situacijom (npr. neovisnost djeteta odlaskom u ljetni kamp). Ako su načini kojima članovi komuniciraju uvijek isti, neće dopustiti članovima da izgrade bogat i cjelovit identitet (npr. ako otac i majka dvosmjerno komuniciraju, ali otac komunicira s djecom samo preko majke te ako majka stalno komunicira s djecom jednosmjerno i to neće omogućiti djeci da izgrade zdrav i uravnotežen identitet).

Porodica prolazi kroz životne cikluse (izbor partnera, rađanje djece, porodica s mlađom djecom, s adolescentima, odvajanje od djece, sticanje zetova i snaha pa unuka). Kada se to ne dogodi, komunikacije se okamenjuju, postaju rigidne, stvaraju se čvrsti i nepromjenljivi podsistemi i/ili se javljaju prvi simptomi poremećenih porodičnih odnosa. Krize su već na pomolu. Promjenama se opiru svi sistemi. Ukoliko porodica ne može razviti nove, kreativne odnose, koji poštuju promjenu, ona teži povratku u *normalnu*, što zapravo znači na staro stanje. Kako bi

to uspjelo, članovi porodice negiraju promjenu ili postaju agresivni prema tom članu. Tada može doći do teškoća u odnosima u porodici.
Teškoće u odnosima u porodici karakteriziraju:
- rigidne interakcije;
- podsistemi i uloge;
- skučena razmjena fizičkih i psihičkih vrijednosti;
- težnja za starom *normalnom* situacijom.

Kriza ili problem u porodici počinje se događati kada se sukobljava stari i novi kontekst, odnosno kada se jedan član porodice ponaša protivno uvjerenjima porodice. Problem se razvija kao odgovor na konflikte između dva konteksta: poremećen je sklad u odnosu na stavove i vjerovanja koja su njegovana u porodici, a novonastala situacija remeti taj sklad. Neki odnosi u porodici sprečavaju zadovoljenje individualnih potreba pojedinih članova (npr. otac ovisnik, dijete neopravdano izostaje iz škole i ima poremećaje u ponašanju, krade, tuče se i pokazuje razne oblike prestupničkog ponašanja) (Biro, Butollo, 2000: 336).

U porodicama gdje dolazi do usložnjavanja odnosa, agresivno ponašanje se razvija kao temelj destruktivnih pa i sadističkih težnji.
Porodični život je intimni svijet ljudi o kojem pojedinac teško govori u javnosti i izvan porodičnog kruga. Lični problemi emotivno pogađaju i ne dozvoljavaju da ih se dotiču drugi ljudi. Zato svaki pojedinac pokušava da nađe rješenje sam ili u krugu najbližih ljudi, što izaziva određenu zatvorenost (Dervišbegović, 2001: 416).

Porodica je prvi i nezamjenljiv faktor u odgoju mladih. Ona pruža upravo ona iskustva koja čine neku osobu sposobnom da se prilagodi raznim životnim situacijama. Stabilnost porodice i stabilnost njenih članova ovise od delikatnog odnosa emocionalne ravnoteže. Na ponašanje svakog člana utiče ponašanje svih ostalih članova (Ekermen,1966: 49).

Intenzitet uticaja porodice na njene članove je različit u različitim uzrastima, ali glavna svojstva, stečena u prvim godinama života, ostaju trajno prisutna. Uloga roditelja je plemenita, uzvišena, privlačna i zanimljiva, ali ona je, ujedno, složena, delikatna i veoma odgovorna. Porodica daje mogućnost i mjesto je koje objezbjeđuje prenošenje kulture, tradicije, socijalizaciju njenih članova kroz asimilaciju sistema vrijednosti i pripremu za život u društvu, zajednici sa svim obavezama, pravima i kompetencijama svojstvenim zreloj ličnosti. Sve to ukazuje na ključni značaj porodice. U nekim porodicama (koje su zadržale stroge okvire patrijarhalnog gdje muškarci imaju moć te vladaju ne samo materijalnim dobrima, nego i ženama i djecom) dolazi do sudara tradicije i savremenog života.

Na porodične prilike utiče socijalni status i ekonomska nejednakost. Uslovi stanovanja (lošiji, nezdravi) povezani su s negativnim uticajima na porodične, a pogotovo bračne odnose, što dovodi do razvoda brakova i raspada porodice.

U nekim porodicama odgoj je utemeljen na dva ekstremna načela: nadoknadama i zapuštanjem – gdje roditelji pružanje i primanje ljubavi i razumijevanja, pokušavaju nadoknaditi novcem pa odnos prema djeci kupuju. U početku su to skupe igračke, garderoba, kasnije markirana odijela, automobili, ovisno od uzrasta. Često se događa da, kad roditelji ne ispune očekivanja, uslijede kazne i otpor prema njima te odlazak putem droge i kriminala. U početku to se događa u okviru porodice, a onda i van nje.

Poznato je da materijalno izobilje, pretjerano udovoljavanje željama i isforsirana prava mladih utiču na to da oni neosnovano zahtijevaju određena prava prije nego što su ispunili uslove. Mnogi roditelji objezbjeđuju djeci i ono što im je neophodno i ono što im ne treba, uklanjaju im sve prepreke u životu, poklonima dokazuju da njihovo dijete mora imati sve, stvaraju od njih nerijetko egoistične i nesamostalne ljude. Ovakvi roditelji, uglavnom, odgoj prepuštaju drugima. Zbog takvih okolnosti prepuštenosti slučaju, iz redova ovih i sličnih porodica često se regrutuju prkosno samostalni mališani, nezadovoljnici, osobe s devijantnim ponašanjem, što vodi put kriminala. Često djeca koja od svojih roditelja dobijaju novca koliko zatraže, taj novac koriste kao propusnicu za ulazak u pakao droge. Ona bivaju žrtve dilera i ljudi koji su već ovisni o drogama jer je uvlačenje lica, koje ima novac, ovisniku i dileru izvor finansiranja. Nerjetko roditelji koji svojoj djeci daju puno novca postavljaju pred njih veće zadatke, nego što su njihove realne mogućnosti.To dovodi do konflikta između roditelja i djece.

Pri analizi pojave destrukcije među mladima, postoje situacije i mišljenja koja se međusobno pobijaju. Ekonomska nestabilnost i neimaština može da bude nešto što odvodi mlade u destruktivnost, ali negdje mladi, koji su finansijski odlično obezbjeđeni, često su destruktivniji nego njihovi materijalno siromašni vršnjaci (Ćuturić, 1995: 27)..

2.2. Položaj djeteta u porodici

Porodica je sistem za čije normalno funkcioniranje je važna emotivna bliskost njenih članova. Dijete može preživjeti vrlo teške vanjske okolnosti ako je interakcija sa roditeljima ispunjena prihvaćanjem i pozitivnom uključenošću.

U vrlo teškim uslovima, ako su odnosi u porodici u redu, ako su jake emotivne veze između članova, gdje je prisutno poštovanje, razumijevanje i pažnja, briga i zabrinutost roditelja za sve što se tiče njih, djeca napreduju jer imaju i osjećaju podršku, zajedništvo, pripadnost svojoj porodici.

U porodicama koje normalno funkcioniraju zanimanje, umjereno praćenje, kontrola djece bit će shvaćena, u najvećem broju slučajeva, na pravi način i mladima neće smetati. U porodicama gdje su odnosi u redu, roditelji dijete kontroliraju do, otprilike, perioda adolescencije, tj. dok djeca ne uspostave kontrolu nad svojim životom.

Jedan od mogućih kriminogenih faktora je povezan s nepotpunom porodicom (primjer: dijete rođeno u vanbračnoj zajednici). Također, često se događa da dijete rođeno u porodici ovisnika, svojim rođenjem, izazove pojavu kriminalnog ponašanja od strane oca nad djetetom ili suprugom jer je omelo planove i *neplanirano* došlo. Ono postaje žrtva samim rođenjem.

Većina prestupnika dolaze iz strukturalno deficijentnih porodica (Cajner-Mraović, Fumić, 1997: 480). U disfunkcionalnim porodicama zdravo odvajanje je odgođeno godinama ili zauvijek, jer djeca iz ovih porodica vrlo teško uspostave kontrolu nad svojim životom. Svako dijete ima svoju priču koja treba biti ispričana,

a nekada odrasli je ne mogu slušati, ne znaju je slušati. Tu se naprave greške, propusti i kidaju se niti povezanosti i povjerenja.

Neke porodice su emotivno jako vezane, što ometa razvoj ličnosti pojedinca i sužava njihove odnose izvan porodice. Porodice gdje nema emotivne bliskosti, nije pružena sigurnost, ljubav nužna za sticanje samosvijesti, samopoštovanja, samostalnosti. Veoma je važan kvalitet komunikacije između članova porodice.

U okviru porodice, moguće je nalaziti elemente i uslove za jačanje potencijala jedinke, koja ima odgovornost prema sebi i drugim članovima porodice, doživljavajući je neophodnom i kod drugih. To podrazumijeva da sreća pojedinca postaje stimulirajuća sreća cijelog društva i obrnuto.

Obrasci ponašanja, koji se stalno ponavljaju, a kojima članovi porodice ispunjavaju i osmišljavaju porodične uloge definiraju se kao uloge koje su različite, ali su neizbježne. One predstavljaju osnovne funkcije koje su međusobno isprepletene i koje porodica ima kao primarna društvena grupa: roditeljske, bračne, reproduktivne, uloge potomaka, ekonomske, emocionalne, zaštitne, seksualne, odgojno-obrazovne, moralne, kulturno-rekreativne itd. Kada porodica ne ispuni jednu ili više funkcija, dešavaju se razni poremećaji u strukturi porodičnog života, koji se odražavaju na njene članove.

Funkcioniranje porodice ovisi od izvršavanja porodičnih uloga koje su podložne promjenama, a ovise od uzrasta i položaja koje član ima i zauzima u porodici, pozicije porodičnih pravila i adaptabilnosti, kao sposobnosti porodice da mijenja pravila, uloge, strukturu moći kako bi došlo do prilagođavanja aktuelnim potrebama i zahtjevima porodice.

Položaj djeteta u porodici ovisi od različitih situacija kao što su: red rođenja, jedinče u porodici, blizanci u porodici, broj djece u porodici, spol djeteta, dijete bez roditelja, usvojeno dijete. Ove i druge situacije mogu nekada da stvaraju poteškoće u ponašanju roditelja. Primjer djeteta jedinčeta može poslužiti za ilustraciju. Roditelji, najčešće, u jedinčetu vide izuzetno biće. Prema njemu se odnose pretjerano zaštitnički, u svemu mu povlađuju i ugađaju. Nad njim se stalno bdije, sve je njemu podređeno tako da ono polako stiče naviku da se zapovjednički ponaša i u situacijama kad se nađe u grupi svojih vršnjaka (Kačapor, Vilotijević, 2005: 353). Vremenom ovo dijete postane društveno neprilagođeno.

Problemi, konflikti, nesporazumi nastaju iz mnogih situacija rizika unutar porodice koja mijenja ustaljene poglede, npr. iz izmjenjenih uloga oca i majke, pretjerane izoliranosti mnogih (nuklearnih) porodica.

Da bi se razumjela porodica, mora se istražiti upravljački proces u njoj. Svaki član porodice funkcionira kao upravljač drugih u cilju održavanja sistema. Porodični konflikti, nerazumijevanje, nesporazumi se dešavaju kada neko iz porodičnog sistema uvede neku vrstu promjene.

Postoje dva nivoa upravljačkog procesa. Jedan je usmjeren na smanjenje promjena i to je *greškom aktivirani odgovor* člana koji nastaje kada svaki član sistema, svaki subsistem pokušava da zauzme mjesto onog drugog (Hejli i Hrunčić, 1995: 144). Porodica će se kao mala primarna, *face to face*, grupa mijenjati i prilagođavati uvijek novim uslovima, ali i održati u svom osnovnom obliku i funkciji.

Porodica je još uvijek i ostat će nužna jer ima ulogu *socijalnog uterusa*, vrlo složenog, prirodnog *inkubatora* u kome se nastavlja psihički, socijalni, tjelesni i drugi razvoj (Janković, 1994: 3).

2.2.1. Adaptabilnost u porodici

Porodica je najpovoljnija sredina za odgoj djece pod uslovom da u njoj vlada topla emocionalna klima. Uslovi za takvu klimu mnogo su povoljniji u demokratskoj, nego u patrijarhalnoj porodici. Dijete u funkcionalnoj porodici je najvažniji član porodice, stožer oko kojega se sve okreće. Posvjećuje mu se najveća pažnja. Prva i najdublja ljubav je ona koju dijete doživi u porodici, u majčinom naručju. Bez roditeljske ljubavi ono nikad neće biti potpun čovjek (Kačapor i Vilotijević, 2005: 410).

Adaptabilnost počiva na porodičnim pravilima, ulogama, elaboraciji porodične moći, kontroli discipline, pregovaranjima i vođstvu.

Postoje četiri osnovna oblika adaptabilnosti u porodici:

1. rigidna;
2. standardna;
3. fleksibilna;
4. haotična.

Lošije funkcioniraju porodice koje su pozicionirane na polovima rigidnosti i haotičnosti.

2.2.1.1.Kohezivnost u porodici

Kohezivnost procjenjuje stupanj do kojeg je član porodice odvojen ili povezan sa svojom porodicom. Od stupnja emocionalne vezanosti među članovima porodice ovisi, u dobroj mjeri, dimenzija porodičnog funkcioniranja.

Emocionalna veza između članova porodice procjenjuje se na osnovu emocionalnih veza, koalicija, granica, donošenja odluka, interesa, kvaliteta bračnog odnosa, porodične lojalnosti kao i odnosa porodice prema okolini, a iskazuje se kroz četiri oblika (vrijednosti):

- vrlo visoka kohezivnost – isprepletene porodice;
- srednje visoka kohezivnost – povezane porodice;
- srednje niska kohezivnost – odvojene porodice;
- veoma niska kohezivnost – razjedinjene porodice.

Izučavanje i poznavanje porodice, kao dinamičke i promjenljive institucije (kao što je i samo društvo) je potrebno jer preko porodice će i u budućnosti adolescent nastaviti svoje upoznavanje sa svijetom. Porodica će ostati bitna kao osnovni potkrepljivač i modifikator čovjekovih emocija. Prirodno je da porodica ne izgubi odgojnu ulogu do kraja, s obzirom na to da joj ona fundamentalno pripada, bez obzira što je prenosi i na društvenu instituciju. Za mnoge članove našeg društva i djecu,

porodica je dobrim djelom obrazovnu ulogu već izgubila ili je, često, nije dovoljno ni imala (Kastratović i Vučković, 1979: 219 – 225).

Štaviše obrazovna uloga, za razliku od odgojne, vremenom se skoro u cjelini prenijela na društvo. Gubitak porodičnih funkcija je naročito prisutan zadnjih pedesetak godina na našim prostorima, odnosno porodica je izgubila onu ulogu koja joj pripada. Potrebno je povratiti njenu ulogu, naročito u segmentima u kojima je njena uloga nezamjenljiva.

Promjene koje se u porodicama dešavaju ne odnose se samo na ekonomski status porodice, koji se znatno brže mijenja od kulturnog statusa. Značajne su promjene unutar porodice:

- izmjenjeni su odnosi između roditelja,
- -promijenjena je uloga oca i majke,
- -drugačiji su odnosi prema djeci,
- -izmjena u odnosima između muškarca i žene, emancipacija žene, koja joj je omogućila novi socijalni status i ekonomsku neovisnost,
- -demokratizacija porodice i jednakost između oba roditelja, je uspostavila nove odnose u porodici u kojima figura oca i majke nisu više diferencirane.

Promjene u odnosima unutar porodice i njenih članova, doprinose razvoju teškoća za današnjeg adolescenta da se identificira s ocem ili kćerke da se identificira s majkom.

Realnost je isčezavanje patrijarhalnog modela porodice, koja se zasnivala na jednom hijerarhijskom odnosu i na autoritetu oca. Postajući neka vrsta drugova svojoj djeci, roditelji ne primjećuju da su postali *nesposobni* pružiti mladoj osobi model odrasle osobe.

Promjene koje se dešavaju i krize koje prate mlade ljude ovise i od načina na koji društvo reagira: kada i na koji način adolescent stiče status odrasle osobe i svoju neovisnost? Nesigurnost, nezaposlenost nisu bez reperkusija na normalno sazrijevanje mladog čovjeka i svakako produžavaju njegovu ovisnost o porodici.

Sve veći broj majki se suočava sa novim zahtjevima, dužnostima, zadovoljstvima van porodice (društvene aktivnosti, profesionalna afirmacija itd), a sve veći broj očeva sa novim dužnostima i zahtjevima unutar porodice (učešće u podizanju djece i kućanskim obavezama). Ovakav model trijade (majka, otac, dijete), umjesto dijade (majka, dijete) pruža djetetu svestranija i bogatija emocionalna iskustva, olakšava proces socijalizacije.

Ukoliko se kvantitet vremena provedenog sa djecom ne zamijeni kvalitetom, trka roditelja za standardom i afirmacijom može dovesti do porodičnog kolapsa, pošto su djeca lišena prisustva roditelja i željna ljubavi. Nepostojanje pozitivnog uzora u porodici daje nesigurnost i situaciju bez čvrstog tla za ličnost.

Emocionalna nezrelost, nisko samopoštovanje i neuvažavanje svoga ja, svoje ličnosti, često su posljedica stresa, stresnih životnih događaja, koji su se desili u porodici gubitkom člana porodice ili događaja koji se desio jednom njenom članu, ili pak, konflikti koji su doveli do porodične dezorganizacije.

Devijantno ponašanje mogu izazvati i sociogeni faktori, nezaposlenost, besposličarenje, dosađivanje, siromaštvo, neznanje, nizak stupanj obrazovanja, socijalna diskriminacija i dr.

Društveni procesi, koji su se dešavali na ovim prostorima, znatno su uticali na protivrječnost standarda i modela ponašanja. Normativna struktura porodice slabi, a za posljedicu imamo porast poremećaja u ponašanju u porodici kroz razne oblike devijantnog ponašanja. Porodica, kao mikroćelija društvene zajednice, ukoliko je dezorganizirana, najvjerovatnije kao proizvod daje člana sa devijantnim ponašanjem.

Dezorganizacija porodice podrazumijeva odsustvo niza osnovnih funkcija pa možemo govoriti o disfunkciji vrijednosnih normi ponašanja. Ono što jedan član porodice čini nad drugim članom, govori o izostajanju osjećanja pripadnosti, solidarnosti, zajedništva, humanosti, poštovanja, nemotiviranosti za pozitivna stremljenja, nedostatku emocija itd.

Poremećaj u ponašanju, devijantnost, razni oblici kriminogenih ponašanja nad članovima porodice, direktno ili indirektno, bit ćesvojevrstan ventil pražnjenja, reflektiran kroz emocionalni karakter izvršene kriminalne radnje, a u direktnoj je vezi sa dezorganizacijom ličnosti toga člana porodice od porodice u cjelini.

Kada u porodici dođe do poremećaja odnosa, dezorganizacije između porodičnog i partnerskog sistema, kada dođe do krize u bračnim i odnosima između drugih članova porodice, govorimo o tzv. razvojnim i nerazvojnim krizama u porodici. Razvojne, očekivane krize su u sklopu životnog ciklusa, a nerazvojne su zasnovane na nepredvidivim kritičnim događanjima uzrokovanim spoljašnim okolnostima, ili pak, ličnim opredjeljenjem. Produžavanje krize u porodičnim odnosima rezultira i ostavlja posljedice na ponašanje njenih članova. Javljaju se razni oblici asocijalnog ponašanja, devijacije raznih oblika, ovisno o poziciji, dobi i drugim karakteristikama člana porodice. Snaga, tj.sposobnost partnerskog odnosa, može pretvoriti porodičnu krizu, konflikte, poremećene bračne i porodične odnose u razvojni izazov, ili početak kraja same porodice, njenog mira i zajedništva.

3. MEĐUUTICAJ STRUKTURALNIH PROMJENA INTERPERSONALNIH ODNOSA U PORODICI PRESTUPNIKA I PONAŠANJA MALOLJETNIKA

Šta je porodica? Iz aspekta djeteta porodici pripadaju one osobe koje stalno žive sa njim u istom domaćinstvu. Iz aspekta roditelja, to su oni i njihova djeca. Iz aspekta nane i dede to su oni, njihova *djeca* i djeca njihove *djece*.

Porodica se najčešće idealizira. Međutim, ni teorijski nije moguće stvoriti idealni model porodice. Naime, mnogi smatraju da idealnu porodicu čine članovi iz tri generacije: dedo i nana, otac i majka i djeca. Isto tako postoje i brojni drugi parametri *najbolje* porodice: dva djeteta (muško i žensko), oba roditelja zaposlena; porodica stambeno i uopće materijalno situirana; porodica koja se ne razdvaja sve do dječije punoljetnosti; porodica koja se ne razdvaja dok djeca ne završe školovanje i stručno osposobljavanje, dok se ne zaposlije i ne formiraju svoje porodice...Takvih ideala gotovo da i nema u stvarnom životu.

U porodicama se, krajnje realno, stiču vrlo različiti odgojno-obrazovni uticaji, ili, bolje rečeno, životna iskustva, dobra i loša. Djeca se u porodici mogu

osjećati srećno, ili nesrećno, u njoj mogu doživeti podsticajne, ali i blokirajuće impulse (Kačapor i Vilotijević, 2005: 21).

Dva socioekonomska porodična faktora bitno utiču na odgoj djece: materijalni položaj porodice (novčani prihodi, imovno stanje) i zauzetost roditelja na poslu. Od visine novčanih sredstava u porodici, najneposrednije ovisi kvalitet života svih članova pa i djece, iako su roditelji najčešće spremni na odricanja da bi zadovoljili najvažnije dječije potrebe. Od materijalnog položaja porodice ovisi kako će biti zadovoljene dvije vrste dječijih potreba: biološke i kulturne.

U današnje vrijeme susrećemo se sa porastom društveno neprihvatljivog ponašanja, složenim fenomenom kojeg čine različita asocijalna i antisocijalna ponašanja.

U primarne poremećaje ponašanja spadaju podgrupe loših navika, poremećaji ponašanja i neurotične crte. Loše navike se javljaju u ranijoj fazi razvoja nego poremećaji ponašanja, u odnosima roditelj – dijete u kojima dijete ne može na odgovarajući način zadovoljiti svoje afektivne potrebe. One se stvaraju zbog emocionalnog lišavanja (Ekermen, 1966: 245).

Da bismo mogli ozbiljno se pozabaviti i predložiti program prevencije kriminaliteta u porodici uzrokovanog prisutnošću i posljedicama ovisnosti o drogi, jednog ili više članova, naša aktivnost mora poći od činjenice da su takva ponašanja istovremeno i društvena i individualna pojava, na koju utiče niz faktora: društvenih (ekonomskih, socijalnih, moralnih i sl.) i individualnih (naslijeđenih ili stečenih bioloških i psiholoških osobina).

Društveno neprihvatljiva, devijantna i kriminogena ponašanja najčešće nastaju u odnosu na raznovrsne defekte unutar porodice i s tim u vezi, narušenom procesu socijalizacije mladih (Singer i Mikšaj-Todorović, 1993: 134).

Narušeni porodični odnosi i problemi koji se javljaju unutar porodične strukture, podsticajno utiču na pojavu poremećaja u ponašanju, tj. prestupničkog ponašanja.

Širenju ovisnosti i drugih devijacija u svakom slučaju, doprinosi činjenica da su droge dostupne svima i svugdje, no rizik je još veći ako je porodica nedovoljno educirana i ne zna prepoznati da je njezin član zakoračio na put ovisnosti.

Koliko god odgovornost porodice bila ograničena jer se dijete nalazi izvan neposrednog nadzora, praksa pokazuje da većina ovisnika potiče iz određenih tipova porodice. One se mogu podijeliti u četiri grupe:

Prvi i najčešći tip porodice iz koje dolaze ovisnici je tzv. nefunkcionalna, odnosno raspadnuta porodica u kojoj su roditelji mladog ovisnika, nerijetko, ovisnici ili kriminalci. Takve porodice ponekad djeluju izvana kao prilično stabilne, no istina je posve drugačija.

Drugi tip rizičnih porodica predstavljaju one u kojima su roditelji previše vezani uz svoju djecu te ih, misleći da će ih tako zaštititi, ne uče radu i odgovornosti. Događa se da, od malih nogu, djeca rade šta hoće pa kad uđu u pubertet više nisu u stanju uredno savladati obaveze. Postaju loši, čime se otvaraju putevi zla na kojima se zbližavaju s lošijima od sebe, a to su dileri. Polako, ali sigurno, ulaze u začarani krug narkomanije.

Treći, naročito zanimljiv tip porodice jeporodica u kojoj su roditelji vrlo ambiciozni, veoma zauzeti, obično, vrlo uspješni ljudi na visokim položajima u

društvu. Oni svoju djecu potiču na brojne aktivnosti. Sve je uredu dok djeca ne uđu u pubertet. Misleći da mogu sve što hoće, takva djeca (skoro uvijek i odlični učenici), kada dođu u srednjoškolsku dob osjete prvi miris zabave za kojom žude. Žele isprobati u životu i ono loše. Počinju pušiti travu, uzimati stimulanse poput ekstazija (ecstasy), nakon čega idu sve dalje prema teškim drogama.
U porodicama u kojima su roditelji puno zauzeti, smanjuje se zajedničko provedeno vrijeme, manje je komunikacija između roditelja i djece, a i među samim supružnicima, djeca su prepuštena sebi jer je smanjena roditeljska kontrola, slabi porodična kohezija, umanjeni su odgojni efekti (Kačapor i Vilotijević, 2005: 349).

Četvrtu rizičnu grupu porodica, predstavljaju roditelji koji ometaju separacijski proces koji je neizbježan između roditelja i djece. Djecu ne puštaju iz kuće i tako sprečavaju njihovu socijalizaciju. Takvo ponašanje roditelja rezultira lošom komunikacijom i u određenom trenutku započinju veliki konflikti.
Najčešće u dobi od 17 ili 18 godina, kad, koliko god se ne sviđalo roditeljima, njihova djeca izađu izvan njihovog nadzora, oni su laka meta dilera jer nisu na vrijeme socijalizirana. Takve slučajeve posmatramo kao *jagnje na klanje*.

3.1. Adolescent u porodici

Adolescencija je razdoblje sazrijevanja u kojem mladi traže sebe, svoju ulogu i mjesto u društvu. U doba odrastanja, mladi ljudi vole eksperimentirati. Većinom su nesigurni u sebe, žele iskazati odraslost, hrabrost, izdržljivost, liberalni stav prema drogama i drugom devijantnom ponašanju.

Potrebno je razgraničiti probleme adolescencije od problema adolescenta, koji nastaje zbog specifičnog i sve više marginaliziranog društvenog položaja. Potrebno je naučiti mlade osobe, koje prolaze kroz ovaj period, da te promjene prepoznaju, prihvate i da se prilagode. Ovaj zadatak obavlja porodica i od njenog uspjeha ovisi i kasniji uticaj drugih društvenih faktora.

U životu svakog čovjeka naročito u periodu adolescencije, postoje periodi kada on postaje osjetljiviji na mnogobrojne biološke, psihološke i socijalne agense te teži prevazići izvjesne krizne situacije.
Jedan od takvih perioda počinje još od 10 – 12 godina do postignuća pune zrelosti koja, ovisno od mnogih faktora, a posebno sociokulturnih uslova, postiže se između 18 – 25. godine života. Faza mlađeg adolescentnog doba je između 17 – 19 godina, kad počinje stariji (kasniji) period adolescencije, sa svim karakteristikama: fiziološkim i psihosocijalnim razvojem te emocioalnim i intelektualnim sazrijevanjem.
Pojedinac se susreće sa različitim problemima i zadacima koji se pred njega postavljaju. To je, ujedno, za njega najintezivnije spoznajno, emotivno i konativno razdoblje.

Najvažniji zahtjev, koji pojedinac treba ispuniti, je izgradnja vlastitog identiteta, potreba za druženjem i uključivanjem u društveni život. Ako se pojedinac uključi u pozitivnu grupu sa pozitivnim vrijednostima i ciljevima, to posmatramo kao zadovoljavajuće uključivanje.

U manje kontroliranim uslovima, mladi se uključuju i identificiraju s devijantnim grupama, tražeći sebi slične sa istim psihičkim i društvenim problemima. Cilj i sadržaj njihovog druženja je nasilje, ovisnost, različita krivična djela. Sve to je sastavni dio rituala grupe. Takvo uključivanje rezultira pojavom devijantnog ponašanja koje često prerasta u delinkventnost i pojavu krivičnih djela te je prijetnja porodici i široj društvenoj zajednici.

Ponašanje mladih se često mijenja; nestabilno je, izmiče se, nestaje jedno, a nastaje drugo; njegovo pravo značenje ponekad ne shvataju ni najpronicljiviji posmatrači i istraživači. Općepoznato je da roditelji često ne uspijevaju da shvate takvo ponašanje. Ponekad se oni plaše najgoreg – početka karijere kriminalca ili psihoze – onda kada dijete stvarno doživljava prolaznu mladalačku buru iz koje može da izađe neokrnjeno, bez ožiljaka i emocionalno prilično zdravo, a može i sasvim suprotno (Ekerman, 1987: 251).

3.1.1. Odnosi u porodici prestupnika

Prema Eriksonovoj podjeli, psihosocijalni razvoj ličnosti se odvija kroz osam faza, a posebno naglašava period mladalaštva ili adolescencije, zbog toga što se tada vrši prijelaz iz djetinstva u odraslo doba.[12]

Kvalitet porodičnih odnosa je presudni, odlučujući faktor u odnosu na zdrav razvoj mladog čovjeka, sposobnosti, povjerenja, stupanja kontrole u svim prilikama, emotivnih veza, postojanja pozitivnog uzora te prilagodljivosti novim ulogama u porodici.

Porodica ne treba optuživati druge, tuđu lošu djecu, dilere, društvo, koji su ga *nagovorili da uđe u loše društvo*. Bliže je istini da se dijete druži sa nekim ko mu odgovara. Roditelji i staralac i drugi članovi porodice za poremećaj u odnosima unutar porodice i u odnosima među pojedinim članovima, ne trebaju da krive druge, ne smiju zatvarati oči pred istinom zato što neće da, sebi i drugima, priznaju kako njihov odgoj nije bio ispravan. Dio odgovornosti je i na njima.

3.1.2. Odnos između roditelja/staraoca i adolescenta

Ako roditelj ne nudi dovoljnu bezbjednost djetetu, dijete se identifikuje sa njegovom etikom. Danas su upadljive tendencije ka dezorganizaciji u porodičnom životu, konflikti i nepostojanje komplementarnosti u odnosima muž – žena i u odnosima roditelj – dijete i znaci dezorganizacije moralnog i etičkog jezgra porodičnog života (Ekermen, 1966: 391).

Djeca rastavljenih roditelja su prisiljena da žive samo sa jednim roditeljem. Ona, obično, teško podnose život bez drugog roditelja, pitaju se da li ima i njihove krivice. To ih udaljava i od roditelja s kojim su ostala u porodici. Razvija se osjećaj napuštenosti. U želji da premoste gubitak, da pobjegnu od stvarnosti, rastrzana

[12] Noller,P.:Explaining Family Interactions, editors: Mary Anne Fitzpatrick and Anita L. Vangelisti, SAGE Publications Ltd, London, 1995.

između roditelja, traže svijet u kojem neće osjećati te boli i neće znati za svakodnevne probleme.

Svijet bijega može biti svijet i pakao droge, ono što danas roditelje najviše plaši i što realno treba zabrinjavati. Ranjiva, puna gorčine djeca su lak plijen agresivnih, nametljivih, beskrupuloznih dilera. Najteže im je suočiti se sa samim sobom *oči u oči*. Ovi nesretni ljudi su povrijeđeni, njihove duše su, zaista, kao *šahovske table* po kojoj se vodi žestoka borba čiju igru vode id, ego i superego. Ovu životnu borbu diktira i vodi u nepovrat droga. Osoba ovisna o drogi sve se više gubi, postaje neodgovornija, labilnija, ne želi preuzeti svoj dio odgovornosti prema porodici, nema je ni prema sebi. I svi gube strpljenje, toleranciju jedni prema drugima. Osoba će sve manje imati snage za borbu, smatrajući da se ne *isplati* boriti se, da nema smisla *voziti protiv struje* da je ludo i nepravedno biti stalno u nevolji. I prepuštaju se porocima, razočarani posežu ponovo za drogom i drugim devijantnim oblicima ponašanja koji su uvezani sa drogom. Njima na svijetu sve je besmisao i beznadno i u sebi doživljavaju gorku nemoć, bijedu i očaj, a nema nikog ko bi ih razumio, podigao! Oni se osjećaju napušteni, od svih odbačeni. Oni više ne mogu naći, a nisu ni imali jasne motivacije za život i životnu borbu. U njima je strašan vakuum vrijednosti (Sakoman, 1993: 110).

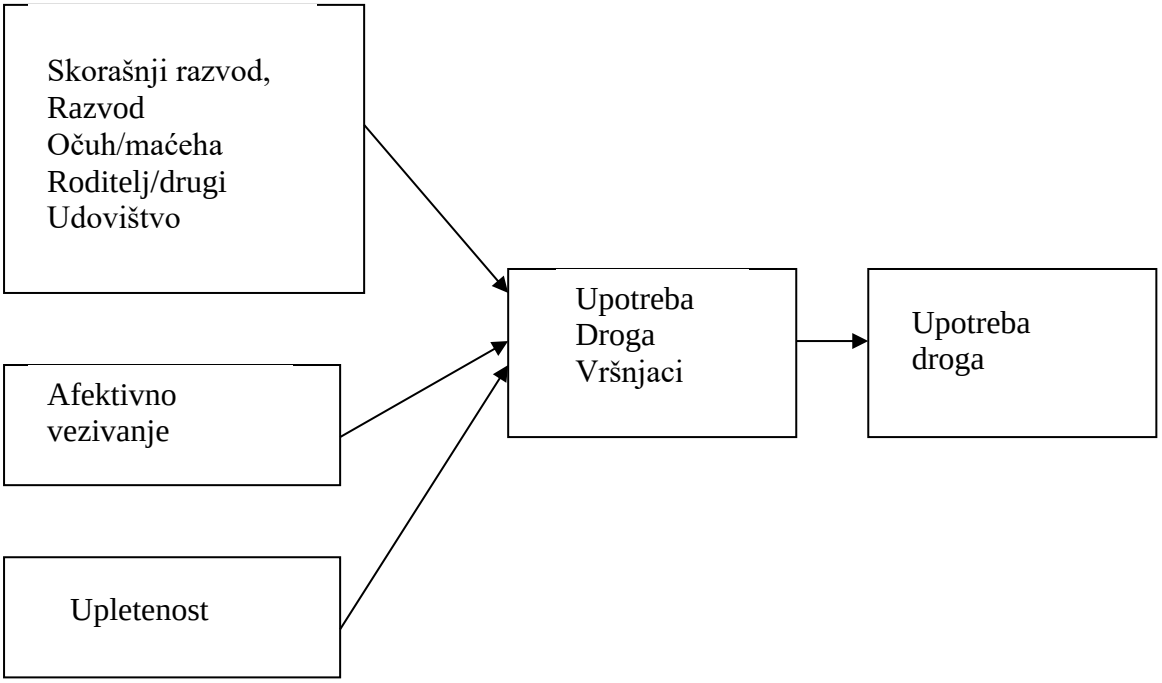

Porodična struktura i porodična relacija preko vršnjaka koji uzimaju drogu može direktno i indirektno uticati na upotrebu droga kod adolescentnog člana.

John P. Hoffman

Indirektni efekat porodičnih varijabli i direktni efekat vršnjaka na upotrebu droga.
(preneseno iz: The Journal of Drug Issues)

3.2. Poremećaji u ponašanju

Kada se govori o problemima i poremećaju u ponašanju kao uvodu u preddeliktnu fazu, treba uzeti u obzir: vrstu, stupanj i oblik neprilagođenosti i karakter osobe, trajanje smetnji i problema u ponašanju, pružanja pomoći i podrške od strane članova porodice.

Ukoliko su poremećaji u ponašanju kratkoročni, ako je ego dobro organiziran, ako nema dubljih osjećajnih, saznajnih, porodičnih promjena na štetu osobe, poremećaji u ponašanju će se smiriti i neće doći do dubljih problema za osobu i porodicu. Ako osoba ne naiđe na razumijevanje, podršku, ako ne odgovori na emotivne, intelektualne i druge potrebe, osujećenja se uvećavaju, osoba postaje sve manje zaiteresirana za pozitivne djelatnosti, kvalitetne odnose u porodici, te je njeno daljnje ponašanje upitno.

Na rizična ponašanja djece utiču smanjen roditeljski nadzor, nepostojanje roditeljskih pravila, specifična tolerantnost roditelja kada su u pitanju neke ovisnosti (pušenje roditelja, konzumiranje alkohola).

Pogrešno ocjenjivanje naglih promjena ponašanja omladine ne može izazvati najozbiljnije posljedice. Roditelj koji oklijeva, koji čas zamišlja najgore, a čas odbacuje problem kao trivijalan, može nanijeti trajnu štetu razvoju mlade ličnosti. Ovaj period je kritična faza razvoja. Ličnost u ovoj fazi doživljava duboki preobražaj. Nastaju osnovna pomjeranja u ravnoteži za koja je karakteristična simultana tendencija ka emocionalnoj dezorganizaciji i reorganizaciji. Preko ovih procesa na kraju se formira trajna struktura zrele ličnosti (Ekermen, 1966: 253).

Javljaju se ozbiljne promjene sa negativnim kontekstom. Takva ponašanja se ustaljuju i postaju neprijateljska prema najbližim osobama. Ona mogu se zadržati sa manje ili više promjena do kraja života.

Svjedoci smo da danas postoji sve veći broj mladih koji spadaju u *problematičnu grupu*, sve veći broj ovisnika o drogama, lica sa devijantnim ponašanjem raznih oblika prema članovima porodice. Na promjene u ponašanju utiču različiti razlozi i ovise od: prirode temperamenta, karakternih crta ličnosti, porodičnih činioca, psihičkih poremećaja člana porodice kao i činioca van porodice (društveni faktori), što je rezultat porodične i društvene dezorganizacije i *proizvodi* neintegrirane ličnosti.

Prvi znaci neintegrirane ličnosti ukazuju na prekid relacije sa zdravom sredinom. Porodica prestaje biti oaza mira, sreće za ovu osobu.

Promjene u ponašanju možemo svrstati u tri nivoa:

- na osjećajnom nivou, gdje se javlja mržnja, ljubomora, ljutnja, strah, tuga, depresija, nesigurnost, težnja ka nadmoći ili povećanje ovisnosti prema odgovarajućoj osobi, povlačenje u sebe, izolacija;

- na intelektualnom planu, javlja se smetnja saznajnih funkcija, slabija pažnja, nezainteresiranost za posao, gubitak želje za napretkom, ambicije se sve više gube (općepoznato je da ovisnici o drogama, uglavnom, nisu u stalnom radnom odnosu, a oni koji još uvijek rade, kasne, često izostaju sa posla i sl.);
- na društvenom planu, prisutna je potreba suprostavljanja autoritetima, svadljivost bez pravog razloga, tj. traženja i najmanjeg razloga i povoda za svađu, neposlušnost, tvrdoglavost, bježanje od kuće bez pravog razloga, skitničenja, tuče, krađe koje počinju u porodici, a nastavljaju se i van porodice. Promjene se dešavaju i na ekonomskom planu, političkom, kulturnom, religioznom (Pušara, 1993: 19).

Najteži oblik rizičnih porodica su one porodice koje imaju članove s antisocijalnim poremećajima, tj. poremećajima u ponašanju osobe koji se karakteriziraju kao antisocijalni i poremećaj ličnosti za koji su vezane afektivne, interpersonalne, bihejvioralne karakteristike.

U njihovoj osnovi leže dva faktora: patološki narcizam i antisocijalni životni stil.

Uz agresivnost, egocentrizam, patološku lažljivost, manipulativnost, impulsivnost, neodgovornost, slabu kontrolu nad ponašanjem i postupcima, nezaustavljivo ponavljanje takvog ponašanja bez osjećaja krivnje, kajanja što čini zla svojoj porodici, ovisnik je predisponiran za uspješnu kriminalnu karijeru.

Mjerila poremećaja ponašanja mogu biti: psihološkopsihijatrijska, društvenokulturna, pedagoška i pravnozakonska. Terminologija je različita: neprilagođenost, poremećaji ponašanja, odgojna zapuštenost, loše društveno ponašanje, disocijalno ponašanje, asocijalno ponašanje itd. (Pušara, 1992: 15).

3.2.1. Asocijalni i antisocijalni poremećaji ličnosti (A-S-pl)

Mladi nemaju mnogo slobode jer su često prisiljeni da učestvuju u različitim igrama društvenog komuniciranja, čiji su im ciljevi, uglavnom, nerazumljivi, predstavljaju samo marionete različitih formi nasilja i kriminala. Ako nasilje doživljavaju od strane njima najdražih osoba iz porodice, onda nose veliki teret na svojim plećima. Često su to razlozi da oni sebe tako smještaju u kategoriju zločinaca jer bijeg, makar i u kriminal, je jedini način za preživljavanje u (porodici) svijetu koji neće i ne može biti human.

Postoji vrsta devijacije ličnosti, koja češće i ozbiljnije od drugih tipova krši društvene norme. Ovaj tip nazivamo antisocijalni poremećaj ličnosti (A-S-pl). Antisocijalna ličnost nije, otuda, samo odvojena ličnost, već je vođena svojom devijantnošću te aktivno povrjeđuje druge (ponekad sebe) i krši zakonske norme (Janković i Leposavić, 1994: 73-79).

Osobe sa simptomima antisocijalno poremećaja ličnosti (A-S-pl) su obično svjesne postojanja *frigidnih* dijelova u sebi, ali ta svjesnost nema ni emotivni značaj, niti dovodi do motivacije za promjenom. Kada ta osoba razmišlja o svome kriminogenom ponašanju (npr: zlostavlja dijete, čini seksualne delikte nad malodobnom kćerkom – incest, rodoskrvnuće), zna da čini krivično djelo, ali nastavlja sa takvim ponašanjem dok ga žrtva, ili neko od članova porodice ne otkrije.

I tada, uglavnom, drsko se ponaša, negira, laže i nastavlja takvo ponašanje ukoliko nisu jači povoljniji uslovi za žrtvu .
Ovakvo ponašanje sugerira da struktura ličnosti te osobe *na dva nivoa, podupire mehanizam cijepanja*.

Destruktivni nivo dominira u unutrašnjem svijetu koji je organiziran oko agresije i orijentiran je na uništenje unutrašnjih i spoljnih problema (osobe izbjegavaju rješavanje problema). Ove osobe idealiziraju antisocijalnu sredinu, koja postaje njihov internalizovani idealni objekt (antiheroj), etičke kriterije *dobro–loše* i željenu sliku o sebi.
Postaju više vezani za destruktivno, antisocijalno, kriminogeno, nego konstruktivno i prosocijalno ponašanje. Tako identitet *negativnog heroja* podržava i povećava samopoštovanje većine antisocijalnih osoba. Osobe pokazuju neprijateljstvo prema najbližima, imaju osjećaj posebnosti da mogu i najbliže osobe zlostavljati, grandiozne nepovredivosti, pretjerivanje u pravima, destruktivnost, osjećaju besmislenosti života, inferiornosti, ili u nekim slučajevima, kada su pod uticajem droge, superiornosti, crno-bijele perspektive, somatizacije, a to sve opravdavaju tim što uzimaju drogu (Janković i Leposavić, 1994: 75). Ovim osobama zloupotreba droga i kriminogeno ponašanje su početak i kraj, one su konačan cilj i njihov način života.

Poremećaji ličnosti su karakteristični po obrascima primanja, reagiranja i uspostavljanja međuodnosa koji su u principu ustaljeni, društveno se loše prilagođavaju, jer ljudi zbog različite strukture ličnosti, različito uspostavljaju odnos jedni sa drugim i događajima.

Ljudi sa poremećajem ličnosti obično nisu svjesni da njihovo ponašanje ili obrasci mišljenja nisu odgovarajući za okolinu, smatraju svoje postupke pravilnim. Iz tog razloga je veći stepen rizika od različitih oblika devijantnog i prestupničkog ponašanja (ovisnost o alkoholu ili drogama, samouništavajuće ponašanje, bezobzirno seksualno ponašanje, sukob sa društvenim vrijednostima različitih oblika i dimenzija, različitih psiholoških poremećaja: paranoidni; shizoidni; histerični, narcistički; granični – osjećaju da su napušteni, mijenjaju raspoloženja od crnog do bijelog, od mržnje do ljubavi; izbjegavajući – bojažljivi (inhibirani); ovisni – nedostatak samopouzdanja; opsesivno-kompulzivni ne mogu podnijeti greške, imaju veliki stepen odgovornosti, često postižu velike rezultate; i pasivno-agresivni, su osobe sa velikim stepenom potrebe da druge kontroliraju ili kazne; protivdruštveni – asocijalni,koji pokazuju bezosjećajni prezir prema pravima i osjećajima drugih, osobe iz svoje okoline koriste zbog materijalne dobiti. Zbog svega što rade drugima, nanoseći im štetu, ne osjećaju grižnju savjesti, niti krivnju, pojednostavljuju svoje ponašanje i okrivljavaju druge. Njihove odnose prožimaju nepoštenje i prevara. Razočaranje i kažnjavanje rijetko kod njih uzrokuju promjenu ponašanja). Poremećaj odvojenog identiteta, prije nazivan poremećaj višestruke ličnosti, je jedan potpuno drugačiji poremećaj.

Zloupotreba droga je određena destruktivnim i stvarnim konceptom ličnosti. Adikcija, ovim osobama omogućava ne samo da izbjegnu iskustva sa svojim stvarnim *ja* (a koji teško podnose) već i da dođu u stanje dezinhibicije, u kome se antisocijalna i kriminalna djela mnogo lakše izvode.

3.2.2. Patološki narcizam

Patološki narcizam je jedna od bitnih karakteristika osoba sa devijantnim i prestupničkim ponašanjem (posebno izraženo kod ovisnika o narkotičkim sredstvima).

Patološki manevar je defanzivni manevar koji pomaže osobi da prevaziđe svoje granične nukleuse. Patološki narcizam reflektira nerealne osjećaje posebnosti kao kompenzaciju za krhki unutrašnji svijet. Postaje zaklon iza koga osoba, kroz povećano uredovanje sebe, pokušava spriječiti fragmentaciju i prevazići neuspješno suočavanje sa okolinom.

Pasivnoagresivne ličnosti manifestiraju ponašanje kao što je: zaboravljanje, odugovlačenje, razdražljivost, tendencija da se ometaju napori drugih. Aktivnoagresivni mogu dovesti do povređivanja sebe ili drugih. Ovi oblici ponašanja naročito se mogu javiti kod ovisnika o drogi iz reda djece rastavljenih roditelja jer ove supstance smanjuju inhibicije (Janković i Leposavić, 1994: 75).

Jedna od teškoća odnosa u porodici je prenaglašena pojava prkosa kada se dijete otvoreno ponaša razdražljivo u stavu da kaže NEĆU. To ponašanje izaziva kompleks pogrešnih odgojnih postupaka i to u kombinaciji od popustljivog (razmaženog) do prestrogog odgoja (previše nameću svoj autoritet i kažnjavaju ga). Ako se na vrijeme ne suzbije, može se manifestirati u vidu agresivnog ponašanja. Faktori koji su presudni za javljanje prkosa, kao stalnog oblika ponašanja, su svađe roditelja, hladan odnos roditelja prema djeci, čiji uticaj se samo pojačava jer droge su ovisniku ispred svih.

Fizičko kažnjavanje samo će povećati prkos jer njime vrijeđamo i ponižavamo tu osobu. Strahujući od kazne lažu (način odbrane od kazne). Tu su prvi počeci preddeliktnog stanja, kada se pribjegava neistini u svjesnoj namjeri da se nekom dopadne. Činioci koji potiču patološki narcizam:

- nepovoljna unutrašnja situacija u kući, svađe, nervoza;
- ovisnost jednog ili više članova porodice;
- nepravedan stav roditelja prema djeci;
- nasilno nametanje autoriteta, zastrašivanje nekim, nečim i sl;
- nezainteresiranost za djecu;
- neželjeno, odbačeno, vanbračno dijete;
- nedostatak emotivne veze (prve 3g.) između djece i roditelja;
- nepotpune porodice, razorene, razvedeni roditelji;
- neuravnoteženi, neurotični roditelji;
- nejednako ophođenje prema djeci i članovima porodice;
- pretjerani zahtjevi iznad njegovih sposobnosti;
- fizičko kažnjavanje.

3.2.3. Smetnje u prilagođavanju

Prilagođavanje može biti dvojako i to: prema sebi (*autoplastično*) i u odnosu na druge (*aloplastično*).

Pitanje je da li potpuno prilagođavanje znači i potčinjavanje? Koliko je mladom čovjeku ostavljeno prostora da se uklopi u porodičnu i širu društvenu zajednicu, a da pri tom zadrži neka svoja lična obilježja i da razvija nova bez teškoća?

Porodica i društvena zajednica mogu nametati previše ograničenja, zabrana, zahtjeva i izazvati u njima strah, depresiju, agresivnost i dr. (Pušara, 1993: 198). Kako se snaći u svemu tome?

Odgovori na takvo ponašanje su slom adaptacije ili pretjerana adaptacija. Ni jedno ni drugo nije dobro. Ukoliko osoba prihvata sve što joj se naređuje, smanjene su joj mogućnosti razvijanja individualnosti, urođene datosti, gubi samostalnost, kreativnost koja će se razvijati da ono tuđe je bolje nego vlastito. Ta osoba postaje neodgovorna. U suštini dolazi do neprilagođenosti na vlastite potrebe. Treba znati da smetnje prilagođavanja, zapravo, dovode do poremećaja u ponašanju. Polako kriminalitet kuca na vrata u takvoj porodicu. Mlad čovjek ne može da uskladi zahtjeve i obaveze koje treba ispuniti, a koje, realno, stoje ispred njega i svoje unutarašnje potrebe. Izmijenjeni obrasci ponašanja i prilagođavanja su način oslobađanja od napetosti koja ugrožava cijelu ličnost i način ostvarivanja njenih mogućnosti.

Osobe koje se nalaze između krajnosti u ponašanju interesantne su sa stanovišta prevencije devijantnog i kriminogenog ponašanja, jer ova lica su na raskrsnici *dobra i zla*, gdje negativno ponašanje vodi u kriminogeno, ako se ne preduzmu na vrijeme mjere korekcije.

Kada se devijantna ponašanja ne mogu suzbiti, onda se toleriraju ili se izmišljaju razlozi o tobožnjoj manjoj opasnosti (primjeri zemalja koje su legalizovale drogu).

4. SLOBODNO VRIJEME I PREDDELIKTNO I PRESTUPNIČKO PONAŠANJE

Kod mladih ljudi postoji želja za udruživanjem, u periodu rane adolescencije, što pokazuju pojave raznih oblika udruživanja u grupe, na osnovu zajedničkih interesovanja, godina, mjesta stanovanja, koje su poželjne, ukoliko su im ciljevi sportske, kulturne i druge afirmativne aktivnosti.
Naročito zabrinjava tzv. zgusnuto slobodno vrijeme, odnosno vrijeme vikenda, ferija i godišnjih odmora (Jašović, 1974: 80).
Slobodno vrijeme implicira kriminogene i preventivne elemente.

Značajno za mlade je izučavanje i bavljenje negativnim svojstvima slobodnog vremena i njegovo transformiranje u pozitivnom smjeru.
Činjenenica je da mladi raspolažu sa dosta slobodnog vremena i u tom smislu je bitno kako će ga oni koristiti, da li u pozitivnom, gdje doprinosi potpunijem ostvarenju mladog čovjeka, ili negativnom kontekstu.

Neadekvatno korištenje slobodnog vremena utiče na uvećanje prestupničke populacije, nosi niz opasnosti u pravcu njegove dehumanizacije i otuđenja. Mladi koji žive život bez kvalitetnih sadržaja, žive prazno, bez ambicija i prepuštaju se neljudskim postupcima.

Ono što je važno istaći je posmatranje tzv. *djece ulice*. Radi se o djeci koja sve vrijeme ili najveći dio vremena provode na ulici. Potrebno je napraviti razliku između djece na ulici i djece sa ulice.
Djeca na ulici su ona djeca koja provode najveći dio svog vremena na ulici, ali se vraćaju kući, gdje provode noć, uglavnom, radi se o djeci, koja rade:

- legalne poslove (sviraju na ulicu, prodaju neke sitnice, perači su stakla na raskrsnicama i veoma su rizična populacija – u slučajevima kada za to ne dobiju novčanu nagradu, u stanju su da naprave štetu vozačima, npr. zaparaju im auta ekserima, vrlo diskretno prilikom ispružanja ruke, da vozači i ne osjete, a često su i žrtve prisilnog rada – eksploatiranja),
- ilegalne poslove (prosjače, dilaju drogu, prostituiraju se, kradu i dr).

Djeca sa ulice su djeca koja žive na ulici, znači sve vrijeme provode na ulici. Razlozi zbog kojih djeca žive na ulici su različiti:

- bježe iz svojih porodica iz raznih razloga, npr.žrtve fizičkog, seksualnog nasilja, zapuštena i zanemarena djeca,
- bježe iz institucija, koja se bave zbrinjavanjem djece,
- djeca koja nisu po nijednoj osnovi zbrinuta.

  U slučajevima kada djeca nisu zbrinuta, pogodna su za različite vidove zlostavljanja, uključivanja u razne oblike nedozvoljenih radnji, kriminala kao što su trgovina djecom, trgovina organima, trgovina drogom, krađe, razbojništva i sl.

U tim situacijama oni vrše krivična djela jer su prisiljena, da bi preživjela. Ono što u posljednje vrijeme zabrinjava to su tzv. *zločini bez razloga*, *zločinci iz dosade*. U nemogućnosti da se afirmira kao ličnost, mlad čovjek zbog neorganiziranosti, pribjegava asocijalnim, antisocijalnim ponašanjima i tako privlači pažnju na sebe.

Aktivnosti, sadržaji slobodnog vremena, mogu doprinijeti pozitivnom odgoju i socijalizaciji mladih, ali i negativnom, u onemogućavanju ostvarivanja ciljeva ovih procesa.

Nepostojanje pozitivnog organiziranja slobodnog vremena je podstrek ili stimulans za negativne sadržaje jer mladi ne znaju kako da prevaziđu ovaj nedostatak. Činjenje kriminalnih radnji im se nametne kao hobi u vrijeme odmora, vikenda, ferija. Dosada, dokolica, odsustvo zanimljivih sadržaja, utiče na devijantna ponašanja (Lalić i Nazor, 1997: 20).

Prisutnost droga i drugih oblika devijantnog ponašanja, često je rezultat nerada i dokolice, odnosno izbjegavanja obaveza, što samo po sebi ima kriminalni karakter i značaj, jer su time lišeni pozitivnih uticaja kao faktora njihovog pozitivnog formiranja. Sadržaji u kojima se ne razvijaju pozitivne vrijednosti i kvaliteti mlade osobe, sigurno će dovesti do devijantnosti u ponašanju.

Ovisnici o drogi, budući učinioci krivičnih djela, su osobe koje su, u većini slučajeva, imale od ranog djetinstva aktivnosti sa rizikom *uzbuđenjem zaboravljene igre*, avanturističkog tipa. Potiskivali su realnost, rad, poštenje, preuranjeno se upuštali u seksualne slobodne veze.

Želja za novinama, brzinom, pokretom, prestižom, moći, dovode ove osobe do droge i prvih kriminalnih aktivnosti u porodici, u početku sitnim konfliktima, svađama, lažima, prevarama, prodajom stvari vrijednih iz kuće, a kada se to završi za potrebe droge uzima se sve što je pri ruci. Posuđivanje novca od bliskih osoba a onda uključivanje u nelegalne poslove kao što je preprodaja droge. Ako je slabija ekonomska situacija porodice, taj proces uključivanja je brži. Ako posmatramo ponašanje ove osobe izvan porodice, a naprimjer radi se o mlađoj osobi, onda nije strana ni prostitucija i drugi oblici devijantnog ponašanja. Ovi negativni stimulansi s kriminalnim značajem postaju dnevna potreba i sve manje mjesta ima za ispravan put.

Ovisnost i razni oblici prestupničkog ponašanja su svakodnevica u svijesti ovisničke i porodice sa devijacijama. To unosi iskrivljenu sliku života i svodi njegov smisao na trenutna zadovoljstva koja vremenom postaju trajna preokupacija. U takvoj slici života nema prostora za rad niti druge konstruktivne napore na ličnoj i društvenoj afirmaciji.

Neisplanirano i neadekvatno korišćenje slobodnog vrijemena može da implicira kriminalne elemente. Obim, vrsta, društvenopolitički i statusni položaj ponaosob, određuju kako će se neko koristiti slobodnim vremenom. Slobodno vrijeme nema karakter apsolutne slobode već samo *slobodan izvor mogućeg* (Jašović, 1974: 21).

U slobodnom vremenu, gdje je kod osobe droga prisutna, događaju se *zločini bez razloga*, zločini koje možemo okarakterisati kao *kriminalitet iz dosade*. Neke labilnije osobe, koje nemaju pozitivno uporište u porodici, na konflikte i frustraciju reagiraju bježeći od razrješavanja problema i od sebe. Često bježeći idu put kriminala. Kriminalitet može proisteći iz nesvjesnog, osjećaja krivice i dissocijalnih reakcija koje odražavaju normalno ili neurotsko prilagođavanje na nenormalnu društvenu okolinu (Janković i Ljeposavić, 1994: 110).

4.1. Modeli kriminogenog ponašanja djece

Kao faktore rizika, u obzir treba uzeti osobine roditelja i djece kao pojedinaca, interakcije članova porodice, položaj porodice u zajednici. Neki od modela koji mogu objasniti uzroke za pojavu kriminogenog ponašanja su:

- tradicijski model (psihopatološki-medicinski, psihodinamski), uzroke za ovakva ponašanja treba tražiti u psihičkim poremećajima počinitelja;
- sociokulturni (Gelles, Cornell), objašnjava se stresom zbog nepovoljnih socio-faktora;
- sociopsihološki model obuhvaća sociokulturni i uključuje situacijsko – interpersonalne varijable i individualne varijable i individualna obilježja roditelja i djece a po svojoj prirodi je interakcijski;
- integracijski model obuhvaća niz uzroka faktora rizika zlostavljanja. To su opći, ekološki, transakcijski, tranzicionalni, radni kojim rukovodi Killen.
- -opći model (Bittner, Newberger) se odnosi na porodicu, roditelje, osobine djeteta te odnos među njima. Faktori rizika navode međudjelovanje sociokulturnih činitelja (vrijednosti i norme vezane uz nasilje, prihvaćenost tjelesnog kažnjavanja, pravni položaj djece u društvenoj strukturi);
- -ekološki model obuhvaća odnos među članovima lokalne zajednice, kulturne elemente, ekonomsku razvijenost društva i dr;
- transakcijski model uključuje biološke, psihičke, socijalne faktore;
- tranzicijski model gdje Woltea smatra da je nasilničko ponašanje uslovljeno nizom faktora (Killen, 2001: 21).

Porodica je okruženje gdje dijete treba dobiti sve što je potrebno za normalan rast i pravilan razvoj. Nasilničko ponašanje članova porodice prema djetetu podrazumijeva nanošenje tjelesne ili duševne (emocionalne) boli. Djecu zlostavljaju

u porodici, a da za to nemaju nikakvog opravdanja. Za nesmetan razvoj djeci su potrebni roditelji, njihova ljubav, poticaj, pomoć pri sazrevanju, osjećaj sigurnosti, potreban im je **uzor**, koji će slijediti u ponašanju te primjer kakva treba da bude osoba suprotnog spola. Zbog ovisnosti o roditeljima, djeca su vrlo ranjiva i upravo su roditelji ti koji najviše mogu povrijediti djecu.

U disfunkcionalnoj porodici djeca nemaju mogućnost da mirnim i zadovoljnim odrastanjem steknu samopoštovanje i samosvijest, prijeko potrebne za aktivno rješavanje različitih životnih problema. Među roditeljima i djecom nema primjerene komunikacije, djeca ne nauče čak ni primjereno izražavati osjećaje.

Djeca su nedužna i bezpomoćna bića, prisiljena doživljavati svu bijedu bezdušnosti odnosa u porodici ovisnika, što ih obilježava za čitav život.

Devijantnost i patologija u porodici može narušiti djetetovu percepciju poput psihotičnih roditelja. Prisutnost droge u porodici, izolacija i stigmatiziranje te porodice onemogućava zdravo odrastanje djeteta. U porodici gdje ima ovisnik, djetetu je otežan pravilan zdrav razvoj i odgoj. Roditelj ovisnik je negativan primjer za dijete. Svojom ovisnošću budi želju za eksperimentiranjem. Dijete nema pozitivan uzor za budućnost, a odbaci li oca (ako je on u pitanju), neće imati uzora za ponašanje.

Ako dijete pobjegne iz takve porodice, na ulici ga vrebaju opasnosti sa svih strana i samo je pitanje gdje će pogriješiti. Kada osoba živi u disfunkcionalnoj porodici, svjedok je svakodnevnih teških scena, od verbalne agresije do nasilničkog ponašanja, to je život nereda i bijede. Mladi uče taj vid ponašanja i komuniciranja. Frustracije koje doživljavaju nesumnjivo se gomilaju. Osoba ima potrebu pražnjenja, a to čini kasnije u svojoj porodici. Naučeni model ponašanja se prenosi.

Dugogodišnji boravak u degradiranoj porodici ostavlja tragove na mladu ličnost, njenu svijest i utabano tlo za kriminogeno ponašanje.

Zlostavljanje djece vrše oba roditelja, ukoliko jedan od roditelja vrši zlostavljanje, a drugi zna za to, a ništa ne preduzima da bi ga spriječio, onda je on saučesnik.

Djeca koja su žrtve u porodici postaju šutljiva, ozbiljna, nekada pomišljaju na najgore i to i učine, da bi pokazala svima oko sebe, skrenula pažnju da im je trebala pažnja i pomoć.

Kriminalitet na štetu djece predstavlja jedan od najozbiljnijih oblika ugrožavanja prava djece. Ovaj problem karakterizira, kao i sve druge pojave kriminaliteta koji se događa u porodici, tzv. *tamna brojka*, značajan broj koji se nikada ne otkrije.

Djeca nad kojima se čine razni oblici kriminala čine vrlo heterogenu grupu. Najčeći vidovi nasilničkog ponašanja su:

- zanemarivanje;
- tjelesno (fizičko) zlostavljanje;
- emocionalno (psihičko) zlostavljanje;
- polno (seksualno) zlostavljanje.

Treba naglasiti da to nisu uzajamno isključive kategorije, već je riječ o tome koji oblik zlostavljanja preovladava u određenom trenutku. Često se događa da u bračnim razmiricama agresivno ponašanje nije usmjereno samo prema bračnom partneru već i prema djetetu. U situacijama kada odbačeno dijete provjerava roditelje, *ono ih izluđuje*. Dijete preuzima ulogu *žrtvenog jarca*.

Često roditelji, sestre i braća, iskaljuju svoje frustracije i agresiju na određeno dijete. Dijete počinje na sebe gledati kao da je ono krivac i da je loše, da nema prava na nešto lijepo.

Samooptuživanje je prisutno i ono očekuje da ga ne vole osobe oko njega. Da bi se zaštitilo i ono se od drugih udaljava i odbacuje ih, tako formira i pravi taktiku i strategiju opstanka. Nekada tu nagomilanu agresuju, pošto ne može odraslim u tom vremenu da vrati, preusmjerava na osobu, ili životinju na koju može i smije (ispoljava okrutnosti velikog inteziteta).

U nekim porodicama je prisutno i razlikuje se disciplinsko tjelesno kažnjavanje, za razliku od tjelesnog nasilja koje je odraz roditeljskog pražnjenja unutrašnje napetosti. Ovdje ne postoje jasne granice i razlike jer nasilje, bez obzira na razlog primjene, ne smije biti primijenjeno.

Ako se događa da je dijete dugo vremena svjedok kriminalnih radnji nad majkom, ne samo što će biti ekstremno stresogeno već to može da vodi u kriminalnu aktivnost i reakciju djeteta kada ojača prema takvom ocu. U praksi su česti događaji pokušaja ubistva ili ubistva oca.

Istraživanja pokazuju da svakodnevno kriminogeno ponašanje, sa trajnim posljedicama na dijete, dolazi do izražaja, kada je jedan roditelj zlostavljač a drugi pasivno posmatra. Da li je on pasivni zlostavljač, ako ne reaguje iz nekog razloga? (Killen, 2001: 153)

Mnogi roditelji se nalaze u *začaranom krugu*. Ne čineći ništa da razriješe teškoće, svojom pasivnošću daju prostor nasilniku da zlostavlja dijete ili drugog člana porodice, a obaveza mu je bila da reaguje.

U disfunkcionalnim porodicama, često dolazi do zamijenjenih uloga. Dijete ima nesreću da mora da igra ulogu odraslog što je veoma pogubno za njegovu psihu. Tu je rana identifikacija kriminalno violentnih članova u porodici veoma važna. U duši ove djece ostaju zapečaćeni, bijes, strah, bijeg, mržnja, ali i želja za odbranom i osvetom. Stvaraju se korijeni ponašanja koja se kasnije aktiviraju kao model ponašanja i osnova za kriminogeno ponašanje.

Neželjena (npr. rođena u vanbračnoj zajednici) i odbačena djeca pokazuju nedostatak pažnje, ljubavi te postaju emotivni invalidi sa dramatičnim primjerima katastrofalnih patnji.

Vremenski period i historija podstrekačke nasilne prirode vezani su za posljedice koje ostavljaju na dijete, bez obzira da li je postojala ili ne namjera roditelja da im i dijete postane osoba sa kriminogenim ponašanjem.

Istraživanja već 50-ih godina (Gibbins i Walker) na uzorku osuđenih lica, koja su izdržavali zatvorsku kaznu zbog zlostavljanja svoje djece, zaključili su da je kriminalno ponašanje, zlostavljanje izazvano odbacivanjem, ravnodušnošu, osjećajem neprijateljstva i drugim oblicima, koje su iskusili u vlastitom djetinstvu (Killen, 2001: 153).

Zlostavljanje djece umanjuje razvojne kapacitete, kako aktivno (trpljenje nasilja) tako i pasivno (posmatranje zlostavljanja, naročito ako je to bio duži period). Djeca su izložena tjeskobnim i nepredvidivim postupcima neodgovornih roditelja. Često u takvoj situaciji se javlja tzv. sindrom Pepeljuge, a to znači da na dijete, osim roditelja, devijantno ponašanje pokazuju i ostala braća i sestre kako bi, na neki način, zaštitili sebe sklopivši *savezništvo* sa roditeljima.

Djeca su često svjedoci kriminogenog ponašanja u svojoj porodici, što itekako ostavlja duboke traume u njegovoj psihi. Da li smo u stanju razumjeti situaciju djeteta, dugogodišnjeg svjedoka zlostavljanja majke od strane njegova oca? Da li možemo razumjeti situaciju kada šestogodišnje dijete stoji iza vrata s nožem u ruci spremno braniti svoju majku od nasilničkog ponašanja oca?
Da li to odgovorna majka smije dopustiti da ona i dijete ostaju u takvoj porodici?
Koliko posljedica na dijete ostavlja taj osjećaj straha za majku i sebe?
U kom stupnju će on integrirati ovo ponašanje u svoje životno iskustvo?

Primjer iz prakse :
M.C. 31.godina, oženjen, otac dvoje djece, neosuđivan, SSS, nezaposlen, ovisnik pet godina.
24. 07. 1992. godine oko 19:30 sati , nakon porodične svađe i fizičkog napada oca na majku, okrivljeni je po stoti put prisustvovao. Ne mogavši da izdrži više to uzima očevu poluautomatsku pušku, koju je otac ponio iz kuće sa sobom, dok se svađao sa suprugom, pa kada je isti pošao niz njivu sa udaljenosti manje od 27 metara, u namjeri da ga liši života, ispalio šest hitaca u M.M, gdje je odmah nastupila smrt.
Presuda - kazna zatvora u trajanju od 4 (četiri) godine. Lice je trenutno na odsluženju zatvorske kazne u KPZ zatvorenog tipa.
Olakšavajuće okolnosti: da je optuženi uračunjivo smanjen, da je oštećeni prije izvršenja djela dugi niz godina maltretirao svoju porodicu, još od ranog djetinstva optuženog, neposredno prije izvršenja djela, da je okrivljeni sada porodičan čovjek, sa dvoje malodobne djece.
Program postupanja u KPZ, okrivljeni raspoređen u odgojnu grupu krvni delikti. Sposoban je za rad i u okviru radnoterapijske aktivnosti, obavlja poslove radnika građevinske grupe. Posjeduje formirane radne navike, pravilan i korektan odnos prema datim obavezama. Spada u kategoriju boljih osuđenika prema ocjeni radnih instruktora. Adaptacioni period protekao bez većih poteškoća. Miran, tih, povučen, nije podložan uticaju osuđenika čije ponašanje je destruktivno. Intelektualni i obrazovni nivo je u granicama slabijeg prosjeka, bez uočenih nedostataka na moralnoj sferi ličnosti. Nivo općeg obrazovanja je jako reduciran tako da ne pokazuje interes za sekcije KPR-a, primjerenog je vladanja, korektan i tolerantan prema službenom osoblju, kao i prema osuđenim licima. Svjestan je tragičnih posljedica učinjenog. Ozbiljan pristup prema procesu izvršenja kazne i iskreno kajanje stalno su prsutni, nastoji da zaboravi.

Primjer iz prakse:
P.R. 24 godine , neoženjen, nezaposlen, povratnik u kriminal.
Sa mlađim maloljetnikom Đ.M. dogovorio se da liši života Dž.N. vanbračnog supruga svoje majke. Došli su u stan Dž. M. gdje je ovaj dijelio stan sa V.A. gdje su gledali TV-program. Kada je V.A. zaspao, napali su ga noževima i pobjegli. Kasnije, sjetivši se da su jedan nož zaboravili, vraćaju se u stan gdje su primjetili da je V.A. živ te ga ponovo sa nekoliko udaraca (30) lišili života.
Presuda – prvooptuženom, kazna zatvora u trajanju od 20 (dvadeset) godina.

Primjer iz prakse:

V.B. 40 godina, oženjen, otac dvoje malodobne djece, povratnik.
D.N. 39 godina, majka dvoje djece, neosuđivana.
Po predhodnom dogovoru D.N. sa V.B, sa kojim je održavala intimnu vezu, dala mu pušku oštećenog, sašila vreću i sačekali ga na određenoj lokaciji na koju ga je optužena navela. V.B. je ispalio dva rafala usljed čega je nastupila smrt, stavili su leš u vreću i bacili ga u provaliju, a sve to da bi i dalje mogli održavati ljubavne odnose. Dakle, iz niskih pobuda i na podmukao način drugoga lišili života.
Presuda – prvooptuženi – V.B. kazna zatvora u trajanju od 14 godina
- drugooptuženi - D.N. kazna zatvora u trajanju od 13 godina
Primjer iz prakse:
Dz. N, D.P, Đ.D, D.Z, ne obrazuju se, nezaposleni.
Da bi došli do neophodnih sredstava isplanirali ubistvo B.A.
Fizički ga napali, nanijevši mu povrede ciglom po glavi i stezanjem vrata ugušili ga, gdje je nastupila smrt. Bacili ga u bunar, navukli betonski poklopac i vratili se u stan. Pronašli su i prisvojili 570 maraka i neutvrđeni broj sitnih zlatnih predmeta.

Primjer iz prakse:
U.B. 43 godine, neoženjen, nezaposlen.
17. i 18. 01. 1993. godine po dogovoru sa Z.R. ušao u napuštenu kuću, navodeći razloge zbog toga što je navodno vlasništvo druge nacionalnosti s namjerom da je zapale što i čini. Silazeći niz stepenice U.B. udara Z.R. i poslije padanja nanosi mu povrede lobanje usljed čega je nastupila smrt. Noću 5/6. 03. 1993. godine noseći automatsku pušku ulazi u odjeljenje policije, ispaljuje više metaka i dvojicu ljudi lišava života. Uočivši svjetlo u kući koja se nalazi neposredno uz tu zgradu, u namjeri da ih liši života, ulazi u tu kuću gdje bračnom paru naređuje da legnu na krevet gdje je ležala njihova malodobna kćerka stara 13 godina, što su oni i učinili. Nakon toga je u iste ispucavao više metaka usljed čega je kod oštećenih nastupila smrt.
Presuda – kazna zatvora u trajanju od 20 (dvadeset) godina.
Ovo osuđeno lice trenutno se nalazi na izdržavanju kazne u KPZ

5. DEFINIRANJE PROTIVDRUŠTVENOG PONAŠANJA

Protivdruštvena ponašanja maloljetnika podrazumijevaju sva atipična ponašanja u okviru određene društvene zajednice. Takva ponašanja, uglavnom, ispoljavaju maloljetnici, tzv. rizična djeca. Rizična djeca su ona koja odrastaju u socijalnom okruženju koje nije povoljno za njihov pravilan rast i razvoj. Kada se govori o socijalnom okruženju, prvenstveno se misli na porodicu i socijalno okruženje van porodice.

5.1. Traganje za uzrocima prestupničkog ponašanja u osobi prestupnika

U principu svako životno doba ima, manje ili više, izraženu sklonost određenim deliktima. Za kriminologa, s kriminološko prognostičkog stajališta, važna je dob učinoca sa prestupničkim ponašanjem, socijalno okruženje u kojem maloljetnik egzistira, specifičnosti ličnosti počinjenja prvog delikta (na koji utiču i tzv. preddeliktna stanja, jer što je dob izvršenja prvog delikta niža, vjerovatnost povrata je veća) i druge karakteristike.

5.1.1. Faktori rizika

Period adolescencije, kao turbulentno razdoblje, karakterizira u najvećem broju pojavu maloljetničkog prestupništva. Pojavu maloljetničkog prestupništva uzrokuju razni faktori:

- Genetski, biološki faktori, individualni faktori
- Porodica i okruženje u kojem osoba raste, interpersonalni odnosi (primjer: jedan od mogućih kriminogenih fakora povezan s degradiranom, nepotpunom, disfunkcionalnom, razbijenom porodicom jeste dijete rođeno u vanbračnoj zajednici). Mi živimo u vremenu kada omladina, nažalost i neki roditelji i čitave porodice, uspjehom smatraju, rano osamostavljivanje omladine, odbacivanjem svega tradicionalnog, smatrajući to zaostalim. U takvim odnosima porodica gubi na osnovnoj ulozi i zadatku koju ima kao osnovna ćelija društva. Neki drugi

autoriteti, zauzimaju mjesto i ulogu koju vjekovima je imala porodica, što neminovno dovodi do poremećaja sistema vrijednosti i značajano doprinosi pojavi maloljetničkog prestupništva.
- Vršnjaci kao faktor rizika: otuđenost, izolacija od zdrave omladine, druženje sa pojedincima i prestupničkim grupama. Negativan uticaj je jači što je dijete mlađeg uzrasta, posebno na pojavu asocijalnog i prestupničkog ponašanja.
- Uticaj odgojno-obrazovnih ustanova je značajan ne samo sa stanovišta kriminalne politike, prevencije i rehabilitacije i resocijalizacije, već i u etiološkom smislu. Ukoliko se ne priđe ozbiljno nastavnom procesu, školovanju kadra, kvalitetnim nastavnim programima, ima šanse da se u kratkom periodu vide nedostatci i poteškoće kod mladih ljudi (nedostatci poštovanje i pozitivnog odnosa prema radu, pozitivnim vrijednostima, nedostatak ambicija, želje za kreativnošću i sl).
- Uticaj sredstava masovne kulture, knjige, literatura, štampa i druga sredstva masovne komunikacije, je evidentan. Sredstva masovne kulture mogu imati i negativan uticaj i nerijetko gube pozitivnu ulogu koju bi u društvu trebali imajti i podstiču devijantne oblike ponašanja, koje karakterizira nedostatak socijalnih vrijednosti.
- Ekološki rizici, naročito sa ubrzanim razvojem industralizacije, mogu uticati na pojavu maloljetničkog prestupništva.

Navedeni faktori rizika su samo vrh ledene sante, koji utiče na pojavu delinkvencije.

U lične faktore spadaju:
- Niži nivo inteligencije u odnosu na lica koja nisu prestupnici što se ispoljava kroz lošiji uspjeh u obrazovanju i stručnom usavršavanju,
- Psihopatske crte ličnosti, kao što su agresivnost, egocentričnost, samoprocjenjivanje,
- Nesposobnost prihvatanja drugih ličnosti,
- Kompenzovani osjećaj inferiornosti, uzrok njihovog prijestupničkog ponašanja, nedostatak osjećaja odgovornosti,
- Emocionalna nestabilnost,
- Nizak stepen tolerancije na frustracije i dr.

5.1.2. Faktori zaštite

Faktori zaštite bi trebali imati potencijal smanjenja procenta razvoja poremećaja u ponašanju. Faktori zaštite su:
- Individualne specifičnosti, sposobnosti, vještine;
- Porodica, potpuna porodica, zdrava komunikacija;
- Vršnjaci kao faktor zaštite;
- Kvalitet saradnje između porodice, odgojno-obrazovnih ustanova;
- Rad na prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja djece kroz organizovane aktivnosti različitih službi u sistemu (socijalna služba, obrazovanje, zdravstvo, policija i dr.).

Karakteristike ličnosti maloljetnih prestupnika ne mogu biti presudne, ali mogu biti pogodne za reagiranje u negativnom smislu.

Krajni cilj izučavanja kriminologije maloljetničkog prestupništva i kriminologije uopće je utvrđivanje uzročnih veza i zakona pojave devijantnog i kriminalnog ponašanja. Sva saznanja, do kojih se dođe izučavanjem kriminalnih pojava, imat će značaj u njenoj primjenjivosti, a naročito uspjeh preventivnih aktivnosti ovisi će od predhodnih saznanja o uzročnosti određene devijantne pojave. Također, su značajna saznanja o izazivačima, neposrednim uslovima i tzv. *dopunskim okolnostima prestupničkog ponašanja*, ili, kako često nalazimo u literaturi *drugostepenim uzrocima*, neposrednim uzrocima. Među neposredne uzroke prestupničkog ponašanja, spadaju i povodi (npr. pretnje, navođenje, alkoholizam, ovisnost o drogama i dr), da se desi neki delikt.

Ovi faktori se mogu javljati i u sadejstvu sa drugim faktorima u odnosu na posredne (kada jedna pojava djeluje preko druge pojave na pojavu delikta) uzroke, zakonite, slučajne i druge veze.U nekim slučajevima, dogodi se poseban sticaj okolnosti za neki delikt, koji karakterizira samo taj događaj i situaciju uzrokovanu spletom raznih okolnosti. To je tzv. pitanje pojave pojedinih uzročnosti i zakonitosti; ili pojave tzv. slučajnih okolnosti.

Na temelju rezultata brojnih istraživanja provedenih u Švedskoj, Belgiji, Engleskoj, SAD i drugim zemalja može se uopćeno utvrditi da je dobna starost između dvadeset i dvaset pet godina života najviše zastupljena kod učinioca delikata oba spola, pa se zbog toga često naziva dobnom populacijom *maksimalnog kriminaliteta* (Milutinović, 1990: 196).

Ono što zabrinjava, je porast maloljetničkog prestupništva i sve niža starosna granica prestupnika u ekonomski razvijenim, ali i nerazvijenim zemljama. Ono što je prisutno kod maloljetnih prestupnika, povratnika, je prisutnost, tzv. prestupnički optimizam, koji prati maloljetne povratnike. Naime, oni vjeruju da naredni put i iznova neće biti otkriveni kada počine neki delikt. Takođerr je prisutna njihova sigurnost da su otkrili gdje su prošli put pogriješili, da im se ne može dogoditi da ponovo budu otkriveni te da neće biti dokaznog materijala koji može biti iskorišten protiv njih.

Savremeno društvo treba da poklanja veću pažnju problemima maloljetničkog prestupništva koja čini 15 % ukupnog kriminaliteta, a ono što je najvažnije, to je populacija koja preuzima odgovornost za budući razvoj društva.
Iako je primjetan porast maloljetničkog prestupništva, nije osnovano govoriti o nekakvom linearnom porastu, već o amplitudama u dinamici koje su izazvane brojnim u prvom redu socioekonomskim faktorima.

Pojedinci koji povremeno čine krivična djela nazivamo recidivistima (povratnicima), a oni koji to često rade su multirecidivisti (višestruki povratnici).
Na javljanje kriminalne aktivnosti utiču faktori koje možemo podijeliti, na subjektivne (svojstva ličnost i devijacije ličnosti prestupnika) i objektivne (socijalni uslovi) faktore.

Kriminalno ponašanje je kompleks raznih uticaja, u kome uzrok i posljedica predstavljaju samo jedan element povezanosti (Milutinović i Aleksić, 1989: 41). Maloljetničko prestupništvo, primjera radi, kada su u pitanju krivična djela protiv imovine, koja dominiraju, najčešće počinje sa sitnim prevarama i krađama. U ukupnoj

masi mladih, osumnjičenih zbog učinjenog nekog djela protiv imovine, djeca participiraju među učiniocima krivičnih djela sitne krađe, stariji maloljetnici među učiniocima krivičnih djela iznude i utaje, mlađe punoljetne osobe među učiniocima krivičnih djela prevare, razbojništva, utaje, iznude i prikrivanja (Singer, Vukadin-Kovčo i Mraović-Cajner, 2002: 155).

5.2. Prestupništvo, sklonost i motivacija za prestupničko ponašanje

Sklonost ka vršenju kriminalnih radnji mnogi vezuju za karakter. Procjenjivanje karaktera je od značaja, kako s kriminološkog tako i s krivičnopravnog aspekta, posebno kod utvrđivanja motiva prestupničkog ponašanja. Osobe, kod kojih postoji uska veza između psihološke strukture i delikta, smatraju se *sklone* prestupništvu.

Među najznačajnije patološke crte karaktera, su deprivacija, malicioznost, egoizam, egocentričnost, impulsivnost, agresivnost.

Agresivna ličnost, jeste netolerantna, nestabilna, sa *emotivnim blokadama* i emotivnom poremećenosti, bezobzirna osoba, sklona konfliktima, nasilničkom ponašanju i, uglavnom, postaje recidivista.

Motivi su treći, važan psihološki faktor uzročnosti pojave kriminala.

Oni utiču na pojavu prestupničkog ponašanja i opredjeljuju određeno lice da čini, ili drugo lice da nečini prestup.

6. TEORIJE MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Mnoge ideje su produkovane i brojna istraživanja sprovedena u nastojanju da se objasne složeni fenomeni kriminaliteta i delinkvencije. Primat različitih nauka u objašnjenjima delinkvencije mladih se menjao tokom vremena. Dok je krajem XIX vijeka dominirala psihijatrija, a početkom XX vijeka psihologija, sredinom XX vijeka vođstvo je preuzela sociologija, da bi poslednjih nekoliko decenija psihološka objašnjenja sve više dobijala na značaju zbog razvoja novih i konstruktivnih pristupa kriminologiji u okviru ove nauke.

Ovde će biti prikazane neke sociološke i biološke teorije koje su izvršile značajan uticaj na savremena shvatanja delinkvencije.

6.1. Sociološke teorije

Sociološke teorije traže objašnjenja kriminala u širim društvenim uslovima i njihovoj relaciji sa kriminalom.

6.1.1. Teorija prenapregnutosti ili anomije

Teorija prenapregnutosti i anomije polaze od pretpostavke da prisustvo legitimnih želja, koje konformizam ne može zadovoljiti, prisiljavaju osobu na devijaciju. Robert Merton je najistaknutiji predstavnik ovog pristupa. Njegovo objašnjenje je zasnovano na Dirkemovom konceptu anomije. Polazi od pretpostavke da je delinkvencija rezultat prenapregnuća koje nastaje zbog jaza između kulturalnih ciljeva i sredstava raspoloživih da se ti ciljevi ostvare. Društveni uslovi koji pogoduju stvaranju stanja anomije su veći društveni naglasak na uspješnom ostvarenju cilja nego na sredstvu i nemogućnost nekih socijalnih grupa da postignu uspeh na legitiman način.

Mladi iz nižih klasa osećaju frustraciju zbog nemogućnosti da participiraju u plodovima ekonomskog blagostanja. Na frustraciju mogu se adaptirati na nekoliko načina. Konformiranje je najčešći način i ono podrazumijeva prihvatanje situacije i prilagođavanje okolnostima. Ritualizam je adaptacija koja podrazumijeva kompulzivno pridržavanje legalnim sredstvima na račun ostvarivanja ciljeva. Pobuna

kroz traženje novog je karakteristika klase koja se uzdiže na socijalnoj ljestvici. Povlačenje je neefikasna i najrjeđa adaptacija, koja podrazumijeva odbacivanje i legalnih ciljeva i legalnih sredstava. Inovacija je pristup koji Merton opisuje kao preuzimanje rizika primjenom ilegalnih načina zarade i on uključuje kriminal.

Kulturni ciljevi i običaji utiču na ponašanje osobe u (nepovoljnim) društvenim uslovima u mjeri u kojoj ih je ona usvojila. Porodica ih prenosi na individuu kroz mehanizme discipliniranja djeteta i kroz projekciju roditeljskih ambicija, smatra Merton (1969). Mertonovi postulati nisu empirijski potvrđeni, niti teorijski razvijeni i prije prije daju opis ishoda, nego procesa.

Richard Cloward i Lloyd Ohlin daju integraciju Mertonove teorije diferencijalne asocijacije Sutherlanda. Oni pretpostavljaju da određena adaptacija zavisi od raspoloživosti ilegalnih sredstava i prilika za učenje devijantnih uloga. Ova pretpostavka je dobila djelimičnu empirijsku potvrdu.

Albert Koen je dao svoj predlog varijacije Mertonovih postulata. Njegovi radovi su pod uticajem teorija kulturalne devijacije. On ističe da je postizanje neposrednih ciljeva važnije od dugoročnih ciljeva ostvarenja socio-ekonokomskog statusa. Neposredni cilj je postizanje statusa i poštovanja u očima vršnjaka. Djeca koja ne uspijevaju u školi mogu odbacivati ne samo standarde koje se odnose na školsko postignuće, već i one koje se odnose na poštovanje imovine. Ovakva primjena normi je praćena ambivalencijom, što može da vodi eskalaciji odgovora – delinkvenciji. Rješenje statusnog problema se nalazi u zajedničkom uspostavljanju novih normi u grupu sličnih vršnjaka – formiranju subkulture delinkventne bande. Karakteristika bandi je po Koenu grupna solidarnost i povećana interakcija članova. Međutim, ako je grupno rješenje nemoguće, rješenje problema može imati privatni, lični, neurotičan pravac.

Koenova objašnjenja se odnose prije svega na delinkvenciju unutar organiziranih bandi i to na onu koja je mjereusmjerena na destruktivno ponašanje, a ne na sticanje imovine krađom. Pošto je ona manji dio ukupne delinkvencije ovaj pristup će se primijeniti samo na jedan dio prestupništva. Istraživanja ne potvrđuju povećanu lojalnost i interakciju u okviru delinkventnih bandi. Naprotiv, pokazuje se da su delinkventni vršnjaci daleko agresivniji i nestabilniji u svojim međusobnim odnosima od prosocijalnih drugova. Ipak, Koen je skrenuo pažnju na značaj subkulture vršnjačke grupe i norme koje se u okviru nje razvijaju, a koji su značajan faktor rizika antisocijalnog ponašanja mladih.

6.2. Teorija kulturne devijacije

Teorije kulturne devijacije postuliraju da se devijantna osoba konformira setu standarda neke zajednice koji nisu prihvaćeni od strane dominantne šire zajednice. Dominantna zajednica određuje društvene i zakonske norme, definiirajući kao devijantne standarde drugih zajednica koji nisu u skladu sa dominantnim

normama. Time se i ponaša po standardima uže zajednice određuju kao devijantna i shodno sankcioniraju.

Osnovna pretpostavka od koje ove teorije polaze je da je čovjek nesposoban za izvršenje akta koji on smatra devijantnim po sopstvenim standardima. Nema frustacije ni konflikta i devijantna osoba je izuzetno socijabilna. Ovaj teorijski okvir ima dva velika pravca: subkulturne pristupe i teoriju diferencijalne asocijacije.

6.2.1. Subkulturni pristupi

Subkulturni pristupi imaju zajedničko shvatanje da je delinkvencija koncentrirana u nižoj radničkoj klasi i da je ona normalno ponašanje za određene subkulture i stoga naučena kao bilo koja druga forma socijalnog ponašanja. Ovaj pristup je okupirao pažnju mnogih sociologa, koji su opisali neke procese koji se odigravaju u delinkventnim bandama, često kao neposredni posmatrači.

Naročiti doprinos ovog pristupa je u skretanju pažnje na činjenicu da su neke lakše forme delinkventnog ponašanja normalan dio socijalnog ponašanja adolescenata, na šta ukazuju mnoge studije samoizvještaja mladih. Ove studije, također, pokazuju da je delinkventno ponašanje dio ponašanja mladih svih klasa, a ne samo radničke, kao i da su njihove žrtve iz istog ,*subkulturnog* kraja, što dovodi u pitanje teze o ponašanju karakterističnom za određenu subkulturu. Ovakva masovnost prije ukazuje na neke razvojne procese zbog kojih je u adolescenciji antisocijalno ponašanje najizraženije.

Istraživanja dalje pokazuju da delinkvente iz zaostalih sredina karakterizira generalna neprilagođenost, da su recidivisti zaista različiti od svojih vršnjaka i uglavnom *autsajderi*, tako da se teško može reći da njihovo ponašanje odražava subkulturne norme.

Ipak, ova teorija je ukazala na postojanje specifične subkulture u samoj delinkventnoj bandi, koja dalje podstiče delinkventno ponašanje njenih članova, kao na specifične uslove u nekim mikrosredinama koje pogoduju razvoju kriminala.

6.2.2. Teorija diferencijalne asocijacije

Značaj uticaja male grupe kojoj osoba pripada i procesa učenja koji u njima nastaju dalje je analiziran u teoriji diferencijalne asocijacije koju je formulirao Edwin Sutherland. Teorija je nastala pod uticajem teorija socijalnog učenja, ali je prvenstveno shvaćena kao sociološka teorija. Ona ističe važnost koju za delinkventno ponašanje imaju primarne socijalne grupe kojima pojedinac pripada i procesi učenja koji se u njima dešavaju. Sutherland smatra da osoba postaje delinkventna zbog toga što ima višak definicija koje idu u prilog kršenju zakona u odnosu na definicije koje ne idu u prilog kršenju zakona. Ima devet osnovnih postulata:

1. Kriminalno ponašanje je naučeno.
2. Ono je naučeno u interakciji sa drugim ljudima u procesu komunikacije.

3. Najveći dio ovog učenja se odvija u intimnim ličnim grupama.

4. Ovo učenje uključuje učenje tehnika za izvršenje zločina i učenje specifične direkcije motiva, akcija, racionalizacije i stavova.

5. Ova specifična direkcija motiva i akcija je naučena iz definicija legalnih normi kao povoljnih ili nepovoljnih.

6. Osoba postaje delinkventna zbog viška definicija koje su povoljne za kršenje zakona nad definicijama koje su nepovoljne za kršenje zakona i ovo je princip diferencijalne asocijacije.

7. Diferencijalna asocijacija može da varira u frekvenciji, trajanju, prioritetu i intenzitetu.

8. Proces učenja kriminalnog ponašanja kroz kontakte sa kriminalnim i antikriminalnim obrascima uključuju sve mehanizme koji su uključeni u bilo koja druga učenja.

9. Iako je kriminalno ponašanje izraz općih potreba i vrijednosti, ono se ne može objasniti tim općim potrebama i vrijednostima jer je ne kriminalno ponašanje izraz tih istih potreba i vrijednosti.

Sutherland smatra da su kontakti (asocijacije) individua određeni generalnim kontekstom socijalne organizacije (npr. siromaštva zbog kojega porodica stanuje u kraju grada u kome su niže stanarine, a gde je stopa kriminala povećana). Ovaj kontekst utiče na razlike u odnosu na koji postoji u grupama, između definicija koje idu u prilog kršenju zakona i definicija koje ne idu u prilog kršenju zakona, tj. na diferencijalnu grupnu organizaciju. Tamo gde postoji višak definicija koje su povoljne za kršenje zakona nad definicijama koje su nepovoljne za kršenje zakona dolazi do razvijanja kriminalnih subkultura, čime se objedinjavaju razlike u stopama kriminala u različitim sredinama.

Iako ova teorija pretenduje da bude opća teorija kriminala, ona je relativno specifična u svom određenju. Bavi se procesima koji se dešavaju u kontaktu između individue i grupe sa kriminalnim obrascima ponašanja, ali ne i procesima koji se dešavaju u drugim sferama funkcioniranja kao individue (emocija, kognicija, slobodna volja) tako i interakcijama koje ima sa drugima (žrtvom, krivičnopravnim sistemom) i interakcijama u samoj grupi. Ona ne objašnjava zašto uopće dolazi do definicija koje su povoljne za kršenje zakona u socijalnoj okolini osobe, tj. ko ih proizvodi da bi se one kasnije učile. Također, ne objašnjava zašto u istim okolnostima „viška definicija koje idu u prilog kršenju zakona neke osobe krše zakon, a druge ne. Ova teorija, također, ne specificira značenje mnogih upotrebljenih termina, kao što su *‚povoljan,* tj. *nepovoljan*, *višak definicija* i sl, pa se njene pretpostavke ne mogu operacionaliziraati. Ona bliže ne objašnjava ni procese učenja na kojima se zasnivaju.

Brojna istraživanja navedenih postulata uglavnom potvrđuju važnost druženja sa delinkventnim vršnjacima u kojima se uči tehnika za izvršenje zločina i direkcije motiva, akcija, racionalizacija i stavova koji idu u prilog antisocijalnom ponašanju. Ipak, pokazuje da je uticaj porodice i roditelja značajan nezavisno od

vršnjačke grupe, a da porodice mladih s antisocijalnim ponašanjem često ne definiraju legalne norme kao nepovoljne, što je nekonzistentno s ovom teorijom.

6.3. Teorija socijalne kontrole

Odgovor na pitanje zašto ljudi ne čine delikte, a ne zašto ih čine je polazište teorija socijalne kontrole. Pretpostavlja se da svako može da počini zločin, ali da ljudi to ne čine jer ih sprečavaju veze koje imaju s konvencionalnim društvom. Osoba je slobodna da počini delinkventni akt, ako su ove veze slabe ili slomljene.

Ivan Naj je često citirani predstavnik ove teorije. On određuje četiri tipa kontrole koji su vezani za delinkventno ponašanje:

1. Direktna kontrola je spoljašna u odnosu na adolescenta i nametnuta kroz ograničenja i kazne.

2. Indirektna kontrola se razvija kroz vezanost za roditelje i nekriminalne ljude. Adolescent se uzdržava od od delinkvencije da bi izbjegao razočaravanje, sramoćenje ili povređivanje ljudi za koje je vezan.

3. Internalizirana kontola odgovara pojmu socijalne svijesti. Dijelom je određena odnosom roditelj – dijete i zavisna od djetetovog prihvatanja roditelja.

4. Zadovoljavanje potreba je sposobnost adolescenta da zadovolji svoje potrebe legitimno. I ovaj tip je, također, pod uticajem porodice.

Naj pretpostavlja da čvrstina direktne kontrole ima odnos sa delinkvencijom u obliku slova ,*U* (i suviše labava i suviše striktna kontrola dovode do najveće delinkvencije), a da indirektna kontrola ima obrnut, linearan odnos sa delinkvencijom. Istraživanja ipak ne potvrđuju ovakav odnos. Sejdić pokazuje u svom istraživanju da indirektna i direktna kontrola imaju podjednaku vjerovatnoću da imaju kako linearan, tako i kurvilinearan odnos sa delinkvencijom, kao i da kurvilinearan odnos nije uvijekuvijek bio u obliku slova *U*.

Vjerovatno najcitiraniji predstavnik teorije socijalne kontrole je Travis Hirschi. On ukazuje na četiri elementa veze između pojedinca i društva:

1. Afektivna vezanost za druge ljude, posebno za roditelje, vezanost za roditelje je definirana preko roditeljskog nadgledanja, intimnosti komunikacije i emotivne identifikacije.

2. Odanost društvenim normama, ima svoj korijen u strahu od negativnih posljedica.

3. Učešće u konvencionalnim aktivnostima. Smanjuje raspoloživo vrijeme i energiju potrebnu za izvršenje delinkventnog akta.

4. Vjerovanje u sistem vrijednosti koji je zajednički za društvo, a čije se norme krše devijantnim aktom.

Istraživanje koje je Hirschi sproveo da provjeri svoje pretpostavke je pokazalo da je značaj odanosti i učešća u konvencionalnim aktivnostima precijenjen, da je značaj uticaja devijantnih vršnjaka podcijenjen, a da je afektivna vezanost za roditelje i vršnjake u značajnoj negativnoj korelaciji sa delinkvencijom. Kasnije evaluacije su pokazaleznačajan doprinos Hirshcovih pretpostavki razumijevanju delinkvencije, ali i nedostatke. Najveća primjedba je da ova teorija nedovoljno objašnjava mehanizme putem kojih nastaju specifične forme i sadržaji delinkventnog ponašanja, a posebno rizike koje postoje među individuama u podložnosti uticaju situacije u odlučivanju o delinkventnom aktu.

Pod uticajem radova Patterson i sar, o kojima će kasnije biti više riječ, Hirschi je kasnije u saradnji sa Gottfredson pokušao da obijasni različitu ranjivost ljudi na iskušenju momenta, kroz pojam samokontrole. Samokontrola je faktor koji utiče na vođenje računa o konsekvencama svog ponašanja. Nisku samokontrolu ovi autori objašnjavaju karakteristikama djeteta i vaspitača. Karakteristike djeteta koje izdvajaju kao visoko potvrđene u raznim istraživanjima su: niska inteligencija, visok nivo aktivnosti, fizička snaga i avanturizam. Karakteristike vaspitača djeteta se odnose na odsustvo njege, discipline ili treninga.

Značaj ove teorije je u ukazivanju na afektivno vezivanje kao značajan prediktor prihvatanja društvenih normi od strane osobe, sa jedne strane, kao i njenog antisocijalnog ponašanja, sa druge strane.

6.4. Perspektiva etiketiranja ili sekundarne devijacije

Perspektiva etiketiranja polazi od reaktivnog koncepta devijacije. Ona ukazuje na posljedice koje imaju reakcija društva na devijaciju, tzv. sekundarna devijacija. Devijacija se posmatra u kontekstu socijalnih uloga koje osoba ima u zajednici.

Zastupnici ovog stanovišta smatraju da devijacija ostaje primarna devijacija sve dok je objašnjena kao funkcija socijalno prihvatljive uloge. Devijantno ponašanje se vidi kao problematični ‚*dodatak* inače normalnoj osobi. Ipak, ako je ono vidljivo i repetitivno i ako postoji ozbiljna reakcija društva na devijantno ponašanje, povećava se vjerovatnoća da će integracija devijantnog ponašanja u postojeću ‚*normalnu* ulogu biti ugrožena i da će se desiti reorganizacija ka stvaranju novih uloga. Zajednica reagirae na osobu koja pokazuje devijantno ponašanje ne samo kažnjavanjem, već i stigmatizacijom, etiketiranjem ili obilježavanjem osobe kao nepoželjne, problematične. Etiketiranje ima brojne efekte, kao što su: gubitak socijalnog statusa, gubitak poštovanja drugih prema osobi ili čak prezir, smanjenje socijalnih kontakta ili čak izolacija, obespravljenost, kao i zanemarivanje potreba osobe. Stigmatizacija ne vodi samo ka osiromašenju socijalnog života i povećanju socijalnih problema osobe, već rezultira i u promjeni njene samopercepcije, jer je viđenje samog sebe uslovljeno viđenjem drugih. Tako osoba počinje i samu sebe da vidi kao delinkventnu, čime se povećava vjerovatnoća njenih daljnjih delinkventnih

aktivnosti. Kada osoba počne da upotrebljava devijantno ponašanje ili ulogu razvijenu na osnovu devijantnog ponašanja kao način da se odbrani, napadne ili se prilagodi otvorenim ili skrivenim problemima stvorenim na osnovu posledične društvene reakcije na njega, devijacija postaje sekundarna, pojašnjava Limert.

Sekvenca interakcije koja dovodi do sekundarne devijacije najvjerovatnije uključuje sljedeće korake, smatra Limert: 1) primarna devijacija, 2) kazna od strane društva, 3) dalja primarna devijacija, 4) teže kazne i odbacivanje od strane društva, 5) dalja devijacija, koja sada vjerovatno uključuje i neprijateljstvo prema onima koji vrše kažnjavanje, 6) kriza tolerancije devijacije od strane društva, koja se ogleda u stigmatizaciji, 7) učvršćivanje devijantnog ponašanja kao reakcija na stigmatizaciju i kažnjavanje, 8) prihvatanje devijantnog socijalnog statusa i prilagođavanje odgovarajućoj ulozi.

Ova teorija ukazuje na opasnost od procesa etiketiranja ili stigmatizacije, kao i na potrebu da se preispita uloga sankcija u odvraćanju od daljnjeg kriminalnog ponašanja. Preporučuje se da se zvanično kažnjavanje izbjegne kada je to primarno i moguće, kao kod prvih prestupa, lakših djela, mladih učinitelja i sl, i da se umjesto toga razvijaju alternativne forme kontrole ponašanja mladih u okviru sistema kojima oni već pripadaju, kao što su škola, porodica, susjedstvo.

Perspektiva etiketiranja je ostvarila značajan uticaj na savremene koncepte efikasne reakcije društva na delinkvenciju. Ona ima empirijsko potkrepljenje u sudskoj dokumentaciji, ali posredna uloga samopercepcije nije jednosmjerno potvrđena.

6.5. Teorija moći i kontrole

Da je delinkvencija prije svega ponašanje muškog dijela populacije je dobro utvrđena činjenica. Većina teorija delinkvencije se bavi muškim spolom, ne objašnjavajući fenomen polnih razlika u delinkventnom ponašanju. Ukoliko se ovim bave, teorije naglašavaju genetske razlike među polovima, koje povećavaju vjerovatnoću agresivnog i inicijativnog ponašanja muškarca u socijalnom polju. Ipak ove teorije ne objašnjavaju razlike između ženske i muške delinkvencije u različitim zemljama koji se kreće od 1:3 do 1:15.

John Hagan i saradnici su razvili jedan od rijetkih teorijskih pristupa koji se bavi ovim razlikama – teoriju moći i kontrole. Oni pretpostavljaju da klasni odnosi u porodici utiču na instrument – objekt odnosa roditelja prema djeci različitog spola. Pod klasnim odnosima podrazumijeva se relativan odnos muža i žene, definiran kroz njihovu poziciju na radnom mjestu, na kome se zasniva i njihov odnos moći. Ovaj odnos se socijalno reproducira na djecu u porodici. Roditelji, naročito majka, imaju ulogu instrumenata socijalne kontrole, dok su djeca objekt kontrole.

Majke u patrijarhalnim porodicama, gde je moć muškarca veća, kontroliraju više kćerke nego sinove, čime je instrument – objekt odnos debalansiran. Tako se

relativan odnos moći između roditelja reprodukuje kroz relativan odnos količine slobode između sina i kćerke. Kćerke se uče da budu pasivnije i da izbjegavaju rizik. Preuzimanje rizika se shvata kao intervenirajuća veza između opisanih spolnih razlika i delinkventnog ponašanja.

Ova teorija je saglasna s brojnim nalazima negativne korelacije između roditeljske kontrole i delinkvencije i s pokazateljima većeg učešća žena u kriminalu u zemljama koje imaju egalitarnije odnose spolova. Ipak, ona ne objašnjava patrijarhalne odnose u porodicama gde je moć na radnom mjestu veća kod žene nego kod muža. Ova situacija se može objasniti činjenicom da se promjene tradicionalnih vrijednosti i kulturnih običaja sporije odvijaju od promjena u ekonomskim odnosima, koje se mogu desiti *‚preko noći*. Sistem vrijednosti i običaji u odnosu na spolno ponašanje mogu biti i dalje patrijarhalni, bez obzira na promjene u odnosu moći koje se dešavaju roditeljima na radnom mjestu, pa se u tom duhu i vaspitavaju djeca.

7. BIOLOŠKE TEORIJE

Biološke teorije kriminala polaze od pretpostavke da se uzroci kriminala mogu naći u biološkim predispozicijama ili karakteristikama osobe.

7.1. Lombrozova teorija

Jedna od najuticajnijih teorija kriminala krajem XIX vijeka je bila teorija Cesarea Lombrosoao posebnoj tjelesnoj konstituciji kriminalaca. Ona postulira da moralnoj degeneraciji i kriminalnom ponašanju odgovaraju fizički prepoznatljivi tipovi degenerika. Empirijske provjere nisu potvrdile ovu pretpostavku.

7.2. Teorija Hansa Eysencka

Teorija Hansa Eysencka stiče veliku popularnost šezdesetih godina dvadesetog vijeka. Ona je dijelom biološka teorija, ali ima značajan naglasak i na procese učenja, pa se svrstava i u teorije socijalnog učenja. Autor smatra da urođene fiziološke karakteristike određuju razvoj osobina ličnosti. Smatra da fiziološke karakteristike balansa ekscitacije i inhibicije zatvaraju ili otvaraju mogućnosti učenja uslovljavanjem i utiču na razvijanje dimenzija ličnosti ekstraverzija – introverzija. Urođena labilnost i senzitivnost autonomnog nervnog sistema otežava integrirano ponašanje i učenje i osnova je neuroticizma kao crte ličnosti. Također, neke osobe imaju razvijen psihoticizam, dimenziju ličnosti za koju Ajzenk smatra da je genetski određena, ali ne precizira fiziološki mehanizam. Visok psihoticizam, neuroticizam i ekstraverzija dovode do kriminalnog ponašanja.

Empirijska validacija ovih osnovnih pretpostavki ne daje jednosmjerne zaključke. Delinkvencija, a naročito recidivizam delinkvencije, pokazuje korelaciju s nekim od Ajzenkovih osobina ličnosti, prije svega s neuroticizmom. Međutim, neuroticizam nije specifičan samo za osobe s antisocijalnim ponašanjem, već je prediktivan za mnoge psihosocijalne poremećaje. Istraživanja nisu potvrdila očekivanu vezu između delinkvencije i ekstraverzije.

7.3. Biosocijalna teorija

Osamdesetih godina dvadesetog vijeka Robert Cloningersa saradnicima razvija biosocijalnu teoriju, koja integrira nekoliko nivoa funkcioniranja osobe. Tri nasljedne i osnovne crte ličnosti su, po ovom modelu, povezane s moždanim sistemima za aktivaciju, održavanje i inhibiciju ponašanja čiji su neuromodulatori dopamin, noradrenalin i serotonin. Potreba za novim je crta ličnosti koja je povezana

sa sistemima za aktivaciju ponašanja i s dopaminom. Zavisnost od nagrade ili potkrepljenja je povezana sa sistemima za održavanje ponašanja i s noradrenalinom. Na kraju, izbjegavanje traume je crta ličnosti koja je povezana sa sistemima za inhibiciju ponašanja i sa serotoninom. Svaka dimenzija ličnosti raspoređena je u populaciji po tipu Gausove krive. Ekstremne vrijednosti ukazuju na poremećaj.

Antisocijalni poremećaj, koji je tesno vezan za kršenje zakona, ima visoke vrijednosti potrage za novim (aktivacija ponašanja, dopamin) a niske vrijednosti zavisnosti od nagrade i potkrepljenja (održavanje ponašanja, noradrenalin) i izbjegavanja traume (inhibicija ponašanja, serotonin).

Ova teorija je u procesu naučne i empirijske provjere.

8. PSIHOLOŠKE TEORIJE MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Psihološke teorije kriminala polaze od pretpostavke da se nastanak, održavanje i eskalacija kriminala može objasniti intra i interpsihičkim procesima. Vladajuće paradigme u humanitarnim naukama obeležile su načine tumačenja psihičkog razvoja. Tokom XX vijeka razvili su se pristupi koji su stavljali fokus na individualnie, dijadne i sistemske procese.

Humanističke nauke su tokom XIX i prve polovine XX vijeka usvojile individualistički pristup u okviru linearnog shvatanja kauzalnosti. Ovaj pristup se s jedne strane ogledao u radovima psihoanalitičara i kognitivista. Bihejbioralni terapeuti su stavljali fokus na interakciju između osobe i njene neposredne okoline, kao i na procese učenja. Tehnološki razvoj, koji je obilježio kraj XX i početak XXI vijeka, omogućio je daljnji razvoj ovih gledišta kroz široku primjenu pristupačne i precizne video-akustične tehnologije, kompleksne kompjuterske obrade podataka i brze i efikasne razmjene podataka. Zahvaljujući tome, istraživači su mogli detaljno pratiti i analizirati intra i interpersonalne procese, što je dovelo do razvoja sekvencijalnih interaktivnih pristupa kao što su socijalno informaciono procesiranje na nivou individue i socijalni interakcionizam na nivou diadnih odnosa.

Poslije Drugog svjetskog rata, pod uticajem istočnjačkih tradicija i filozofija, postaju sve prisutnija gledišta koja naučne fenomene objašnjavaju cirkularnom kauzalnošću. U okviru prirodnih nauka se razvija teorija sistema, koja zatim inicira razvoj sistemskog porodičnog i socijalno-ekološkog pristupa u psihologiji. Ovi veliki teorijski sistemi odredili su i misao i istraživanja delinkvencije i antisocijalnog ponašanja. Oni su, također, omogućili razvoj i primjenu manje ili više efikasnih tretmana delinkvencije i antisocijalnog ponašanja.

INDIVIDUALNI PRISTUP

8.1. Psihoanalitička teorija

Psihoanalitička teorija objašnjava delinkventno ponašanje u skladu sa svojim osnovnim postulatima. Naglašava se važnost porodičnih odnosa i vaspitanja tokom ranih godina (Bowlby, 1946) i centralna uloga nesvjesnih potreba. Antisocijalno ponašanje se smatra rezultatom pogrešnog razvoja ličnosti (Freud, A, 1973; Winnicot, 1980). Postoji nekoliko različitih objašnjenja delinkvencije u okviru ovog pristupa:

Delinkvencija je eksternalizovanje neurotičnih potreba, bilo za gratifikacijom ili za kaznom (Freud, S,1957; Feldman, 1969; Erikson, 1976).

- Delinkvencija je odraz internalizacije defektnih normi (npr. postavljanje cilja iznad sredstva) (Feldman, 1969).

• Delinkvencija je traženje substitutivnih i kompenzatorskih gratifikacija koje nisu ispunjene u porodičnom krugu (Feldman, 1969).

• Delinkvencija je rezultat premeštanja libida od roditelja ka novim, delinkventnim objektima (Freud, A, 1969).

• Delnikvencija je odraz eksperimentiranja društvenim ulogama u uslovima društvenog moratorija (Erikson, 1976).

Psihoanalitička misao je značajno uticala na shvatanja o delinkvenciji. Najveći nedostatak je nedovoljna empirijska provjera osnovnih teza o krucijalnoj važnosti ranog razvoja i nesvjesnog procesa. Psihoanalitička psihoterapija i druge na psihoanalitičkoj teoriji zasnovane individualne psihoterapije se nisu pokazale efikasnima u smanjenju delinkvencije (npr. Hengeller, 1989; Rutter i sar, 1983,, 1998).

8.2. Kognitivna teorija

Kognitivna teorija polazi od pretpostavke da je čovjek određen svojim kognicijama. Ove kognicije su visoko određene socijalnim iskustvima osobe.

8.2.1 Počeci uticaja kognitivne psihologije u kriminologiji

Šezdesetih godina dvadesetog vijeka predstavnici kognitivne struje u psihologiji su pokazali interesovanje za procese koji su karakteristični i specifični za delinkvenciju. Oni su istraživali kognitivne procese koji olakšavaju i stimuliraju antisocijalni akt uprkos šteti koju on nanosi drugoj osobi, kao što je proces uspostavljanje sistema samopotkrepljenja delinkvetnog ponašanja kroz pojam ,*časti* u delinkventnim bandama. Posebno je značajan njihov doprinos u razumijevanju mehanizama neutralizacije neodobravanja delinkventnog akta od strane sebe i drugih. Ovi mehanizmi uključuju negaciju odgovornosti, negaciju povrede, negaciju žrtve, proganjanje progonilaca, kao i pozivanje na jaču lojalnost (Hartung, 1969; Hirschi, 1972).

8.2.2 Teorija ograničene racionalnosti (teorija odlučivanja)

Teorija odlučivanja je dala objašnjenje procesa koji dovode ili ne dovode do izvršenja konkretnog antisocijalnog akta u određenoj situaciji. Ona je u svojoj osnovi kognitivna teorija. Polazi od pretpostavke da je krivično djelo, tj. antisocijalni akt, rezultat procesnog racionalnog odlučivanja na osnovu odnosa dobitaka i gubitaka od krivičnog dela, tj. dobitaka i gubitaka od uzdržavanja od antisocijalnog akta.

U početku se prije svega teorija bavila povećavanjem gubitka od kriminala kroz povećanje brzine, sigurnosti i težine sankcija i smanjenjem prilika za njihovo vršenje kroz povećanje nadzora i smanjenje prikladnih „meta" kriminala – tzv. situaciona prevencija (Cordella, Siegel, 1996). Ovakav pristup nije mogao da objasni velike individualne razlike u antisocijalnim aktivnostima koje konstantno pokazuju, iako je kaznena politika za sve građane zemlje uglavnom jednaka. Prilike za izvršenje krivičnog dela su često manje kod mladih nego kod odraslih, koji su u neposrednijem kontaktu s protokom novca od adolescenata, što u suprotnosti s trendom kriminala koji je najveći kod mladih i nezaposlenih. Također, visok recidivizam onih koji su uhvaćeni i kažnjeni ne ide u prilog ovom pristupu. Ovi nalazi, kao i ekspanzija kognitivnog pristupa u kriminologiji, podstakla je teoretičare ove orijentacije da uključe kognitivnu komponentu u postavke ove teorije i daju šira i sveobuhvatnija objašnjenja procesa odlučivanja. Ona sad obuhvataju, osim efikasnosti kažnjavanja i prilika za vršenje krivičnog dela i postojanje antisocijalnih tendencija, materijalne i socijalne dobitke i gubitke od krivičnog dela, kao i individualne razlike u načinu na koji se uzimaju u obzir ovi dobici ili gubici (Farrington, 1996.a, 1996.b; Vila, 1996; Stafford, Warr, 1996, Wilston, Herrnstein, 1996). Ova razmatranja su često dio i širih teorijskih objašnjenja (Farrington, 1996.a, 1996.b).

Doprinos navedenih objašnjenja je u ukazivanju na proces koji dovodi do izvršenja delinkventnog akta, i , naročito, na značaj uticaja neposrednih situacionih varijabili. Ipak, ovaj pristup objašnjava mali dio antisocijalnog ponašanja, dajući samo delimično objašnjenje procesa koji vode do kriminala.

8.2.3. Socijalno informaciono procesirenje

Novija teorija koja ima znatan uticaj na savremeno shvatanje agresivnog i antisocijalnog ponašanja je model socijalnog informacionog procesiranja (SIP) Dodgea i Cricka (1994.). Model polazi od pretpostavke da se ovo ponašanje prema drugima u detinjstvu i adolescenciji razvija kao funkcije ishoda kompleksnog seta tekućih socijalno-kognitivnih operacija individue-socijalnog informacionog procesiranja.

Prvi korak je dešifriranje socijalnih signala. Podrazumijeva obraćanje pažnje na socijalne signale i njihovu organizaciju i pamćenje ključnih informacija.

- Drugi korak je interpretacija socijalnih znakova. Odnosi se na davanje značenja socijalnim signalima kroz pridavanje osjećanja, namjere i uzročnosti.
- Treći korak je pojašnjavanje ciljeva. Identificiraju se interesi osobe u datoj situaciji i određuju njihovi prioriteti. Bira se ženjeni ishod.
- Četvrti je traženje jednog ili više mogućih socijalnih odgovora. Može se postići kroz pristup postojećim odgovorima, kada se osoba seća rješenja koja mogu koristiti da bi se nosili sa socijalnim problemom. Osoba može i da, stvaranjem novih konstrukcija, formuliše novi vid odgovora.

- Peti korak je odluka o odgovoru. Evaluiraju se rješenja i donosi se odluka o tome koje će rješenje proizvesti najbolji ishod za njih. Mogući odgovori se vrednuju kroz različite domene, kao što je vjerovatnoća da će odgovor uspješno da se izvede, procjena njegovog vjerovatnog ishoda u odnosu na cilj i sl. Na kraju se izabere odgovor za odigravanje.

- Posljednji korak je bihejvioralno odigravanje izabranog odgovora, dok se posmatra njegov efekat.

Karakteristike procesiranja su velikim dijelom posljedica učenja. Pretpostavlja se da vješto procesiranje vodi do kompetentnog ponašanja, dok deficijentno procesiranje ili procesiranje koje je iskrivljeno predrasudama vodi do devijantnog socijalnog ponašanja. Autori smatraju da neki aspekti procesiranja, kao što su predrasude neprijateljske atribucije, tačnost procjene znakova intencije, šeme pristupa odgovoru i evaluacija ishoda odgovora, vjerovatno uzrokuju ponašanja koja dovode do određenog socijalnog statusa i doživljaja lične kompetencije. SIP obrasci na početku nisu stabilni, ali tokom vremena postaju stabilniji, postižući značajnu stabilnost već tokom osnovne škole.

Istraživanja su pokazala da agresivna djeca i adolescenti, kao djeca i adolescenti se eksternaliziranim problemima, imaju teškoće u svim sukcesivnim koracima SIP-a (Dodge, Coie, 1987; Crick, Dodge, 1996, 1990; Lochman, Lenhart, 1993; Lochman, Dodge, 1994; Tolan i sar, 1995; O'Donnell i sar, 1995; Waldman, 1996; Crick, Werner, 1998; Crick, Bogbee, 1998; Lansford i sar, 2006; Fontaine, Dodge, u štampi).

- U fazi dešifriranja socijalnih znakova, ona primjećuju manje relevantnih socijalnih znakova i primjećuju prije neprijateljske nego benigne znakove.

- U fazi interpretacije socijalnih znakova, agresivna djeca imaju predrasudu o neprijateljskim namjerama drugih ljudi i odbrambenu minimalizaciju emocija koje bi ih učinile povredivim (kao što su strah i tuga).

- U fazi pojašnjavanja cilja imaju tendenciju da izaberu ciljeve koji su potencijalno štetni po okolinu.

- U fazi pristupa odgovorima ili konstrukcijama, imaju deficit u kvalitetu i kvantitetu rješenja.

- U fazi odluke o odgovoru, karakteriziraju ih pozitivna vjerovanja o agresivnom ili antisocijalnom odgovoru koja se odnose na to da će taj odgovor uspješno izvesti i da će dovesti do željenog cilja. Ova djeca i adolescenti, također, preferiraju neposredno razrješenje problema nad odloženim.

- U fazi vještog odigravanja, agresivna i antisocijalna djeca i adolescenti su manje vješta u izvođenju pozitivnog interpersonalnog ponašanja.

Ove teškoće su prediktivne za kasniju lošiju socijalnu adaptaciju i postojanje eksternaliziranih problema djece i adolescenata (Crick, Dodge, 1994,; Lancford i sar, 2006,; Fontaine, Dodge, u štampi). Zatim, loša socijalna adaptacija i postojanje eksternaliziranih problema kod adolescenata dovode do povećanja teškoća

u SIP-u čime se stvara začarani krug. s uzrastom i s dužinom trajanja teškoća, one su sve prediktivnije, pa su prediktivnije u okviru adolescentnog perioda, nego u prelasku iz preadolescentnog u adolescentni period (Lansford i sar, 2006,; Fontaine, Dodge, u štampi). S druge strane, uvođenje novih događaja u socijalno iskustvo osobe, koji pokazuju drugačije intencije, reakcije i ishode od onih koje osoba očekuje i snažno sredstvo u promjeni ponašanja mlade osobe (Laeson, Lochman i sar, 2002,; Fontaine, Dodge, u štampi).

Autori koji zastupaju SIP razlikuju dva tipa agresivnosti:

- reaktivnu agresivnost, određenu kao agresivnost koja nastaje kao odbrambena ili osvetnička reakcija na ponašanje vršnjaka,
- proaktivnu agresivnost, određenu kao agresivnost koja je prohodno sredstvo postizanja željenog cilja.

Model socijalnog informacionog procesiranja (SIP) ima mnoge zastupnike koje njegove postavke generalno potvrđuju u istraživanjima i dalje ih razvijaju. Posebno interesantno objašnjenje tzv. automatskih reakcija, koje karakterzira veoma brzi odgovor na situaciju, naizgled impulsivan i bez pratećeg kognitivnog procesiranja dao je Haserman (Husermann, po Fontaine, Dodge, u štampi) koji ovaj fenomen objašnjava procesiranjem koje je bazirano na skriptu, proceduralnom i deklarativnom znanju osobe koje vodi određenom obrascu očekivanja šta će se desiti u okolini i načina reakcije na to. Pojam *skripta* je u psihologiju uveo osnivač *transakcione analize* Erik Bern, podrazumijevajući pod njim predsvjesni životni plan koji strukturira duže periode života osobe, a čije se osnovne postavke formiraju u ranom detinjstvu (Berne, 1975). Haserman smatra da razvijen i dobro uigran skript procjenjuje situaciju i vrednuje, bira i izvodi ponašanje putem automatskog procesiranja, koje zahtijeva značajno manje vremena i energije nego u slučajevima kada skript nema spreman odgovor. U kontekstu socijalnih konsekvenci ponašanja osobe, skript se dalje usavršava i procjenjuje.

Fountejn i Dodž (Fontaine, Dodge, u štampi) su se fokusirali na dio SIP-a koji definiraju kao *vrednovanje odgovora i odluka*. Oni uvode pojam primarnog praga prihvatljivosti, pod kojim podrazumijevaju grubi filter koji ne propušta jasno neprihvatljive odgovore, zbog nekoliko razloga: zato što nisu primjenljivi za datu situaciju, što su neizvodljivi u datim okolnostima, ili su suviše nametljivi tako da dovodee do ekstremne situacije. Ovaj prag, također, omogućava da prvi irangenerirani odgovor bude impulsivno izabran bez daljeg SIP-a. To mogu biti dobro uigrani Husermanovi *skriptovi* koji su najpristupačnije pozicionirani u pristupu odgovoru. Impulsivno reagiranje može biti i posljedica percepcije socijalne hitnosti, uticaja psihoaktivnih supstanci ili farmakoloških sredstava, uticaja afekta ili raspoloženja, umora, gladi i sl. Autori, u okviru odluke o odgovoru, razlikuju suđenje o odgovoru fokusirano na sredstvo i suđenje o odgovoru fokusirano na ishod. Suđenje o odgovoru fokusirano na sredstvo obuhvata procjenu efikasnosti (vjerovatnoća uspješnog izvođenja datog odgovora od strane osobe) i vrednovanje odgovora (koliko se osoba kao socijalno i moralno biće identificira s datim ponašanjem). Suđenje o odgovoru fokusirano na ishod obuhvata vrednovanje ishoda (pozitivna i negativna

ocena potencijalnih ishoda određenih odgovora) i očekivanja od ishoda (procjenjena vjerovatnoća da određeno ponašanje dovede do očekivanog ishoda).

Ova teorija je dovela do razvoja specifičnih terapijskih intervencija. Najpoznatiji je *Program prevladavanja besa* (Anger Coping Program) Lochmana i saradnika (Lochman, Lenhart, 1993). Program je zasnovan na radu u vršnjačkoj grupi, zbog dobiti od reakcija vršnjaka, koje mogu biti od većeg uticaja od reakcija odraslih; i prilika uživo za razvoj socijalnih vještina i unapređenje međusobnog razumijevanja. Program se sastoji od 18 sesija, od kojih svaka ima specifične ciljeve, predmet rada i vježbe. Vježbe uključuju igre uloga (*role-play*), interakciju s vršnjacima i rad na unapređenju ponašanja u razredu. Kroz njih se unapređuju vještine uzimanja perspektive: identificiranje alternativnih interpretacija ponašanja drugih, povećanje svjesnosti fizioloških signala bijesa, unapređenje sposobnosti rješavanja problema, povećanje repertoara strategija prevladavanja konfliktnih situacija. Ovaj pristup posebno karakteriziraju aktivnosti koje su dizajnirane da izazovu afektivno uzbuđenje, da bi se djeca učila kako da unaprijede svoju sposobnost da povrate adekvatne strategije rješavanja problema i kada su uzbuđena.

Istraživanja su pokazala da ovaj pristup ima efikasne, ali kratkoročne rezultate, u koliko se ne pruža paralelna podrška razvoju porodičnih kapaciteta. Njegova efikasnost se povećava kada se kombinuje s paralelnim razvojem vještina roditeljstva u porodici (npr. Miller, Pritz, 1990,; Wasserman i sar, 2000).

8.3. Teorija socijalnog učenja

Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1986,; po Ormrod, J. E, 1999) polazi od pretpostavke da se ponašanje, pa i agresivno ponašanje, uči posmatranjem ponašanja drugih osoba i ishoda njihovog ponašanja. Učenje je moguće bez promjene u ponašanju, tj. ne mora biti vidljivo u ponašanju. U procesu učenja značajnu ulogu igra kognicija, kao što je svijest o potkrepljenju ili kazni i očekivanje budućeg potkrepljenja ili kazne. Ponašanje se uči posmatranjem kako neposrednih modela, kao što su roditelji ili osobe iz neposredne okoline, tako i modela u medijima (novine, radio, televizija, kompijuterske igrice, internet itd.), koji poslednjih decenija promoviraju kulturu nasilja (Fields, McNamara, 2003).

U skladu s ovom teorijom, prevencija nasilja i agresije uključuje obeshrabrivanje i kritičku procjenu negativnih modela kod mladih i pokazivanje i razvijanje alternativnih modela prosocijalnog ponašanja.

9. DIJADNI ODNOSI

Sljedeći korak u razumijevanju antisocijalnog ponašanja je bio razumijevanje interpersonalnih odnosa, u kojima se dešavaju interakcije koje

određuju procese učenja, a koje rezultiraju razvijanjem i učvršćavanjem određenih naučnih obrazaca razmišljanja i ponašanja. Sedamdestih i osamdesetih godina se, kombinovanjem perspektive emocionalnog vezivanja (koja ima svoje korijene u psihoanalitičkoj teoriji i radovima Bolbia, Bowlby, 1982), perspektive interakcije između porodice i vršnjaka (nastale iz radova teoretičara učenja i socijalnog učenja) i perspektive konteksta i interakcije (nastale iz Levinove teorije polja i teorija socijalnog učenja), razvija se perspektiva socijalnog interakcionizma.

Ovaj pristup stavlja u fokus interesovanja djetetovu interakciju s porodicom i vršnjacima. Za cilj se postavlja integracija djetetovih sekvenci socijalne interakcije s njegovim tekućim kognicijama i emocijama (Patterson i sar, 1992). Proučavaju se sekvence interakcija u dijadnoj kumunikaciji između učesnika. Prati se veliki broj varijabli u njihovom međudejstvu i vremenskoj perspektivi.

U okviru ovog pristupa najveći doprinos razumijevanju antisocijalnog ponašanja je dao model stadija socijalne interakcije.

9.1. Model stadija socijalne interakcije

Gerald Patterson i njegovi saradnici iz Centra za socijalno učenje Oregona (Oregon Social Learning Center) su najizrazitiji i najcitiraniji predstavnici socijalnog interakcionizma u oblasti objašnjenja antisocijalnog ponašanja. Bihejvioristi po svom osnovnom opredjeljenju su sproveli niz multivarijantnih, multiagentnih, repliciranih istraživanja izuzetne metodološke čistoće, koje tokom dvije decenije rada postavljaju nove standarde naučnim projektima ovog tipa (Loeber, 1982; Rutter, Giller, 1983; Patterson i sar, 1984; Patterson, 1986; Henggeler, 1989; Patterson i sar, 1992). Razvili su dva eksplanatorna modela razvoja antisocijalnog ponašanja kod djece. Prvi je koursivni (prinudni) model, formuliran 1982. godine, a zatim iz njega izrastao i u širem kontekstu postavljen, model stadija socijalne interakcije, objavljen 1992. g. (Patterson i sar, 1992). Autori antisocijalni događaj definiraju događaj koji je *istovremeno i averzivan i kontingentan*' pri čemu *kontingencija* označava *vezu između ponašanja jednog i drugog člana porodice.*

Modeli stadija socijalne interakcije opisuje četri sukcesivne faze razvoja antisocijalnog ponašanja, gde je koursivni model dio prve faze. Osnov modela su sekvence akcije – reakcije. Proces razvoja je dinamičan, dvosmjeran, s povratnim spregama. Sekvence akcije – reakcije su često skoro simultane, a faze razvoja se međusobno preklapaju, naročito druga i treća. Završetak svake faze određuje vjerovatan, ali ne nužan ulazak u sljedeću fazu. Svaka faza kroz koju dijete sukcesivno prolazi povećava rizik za ulazak u sljedeću fazu, ali se pokazuje da je i broj djece koja prolaze kroz svaku sljedeću fazu uvijek manji od onog iz predhodne. Krajnji ishod je antisocijalna karijera u odraslom dobu.

9.1.1. Prva faza: osnovni trening

Ova faza počinje slomom roditeljske efikasnosti u discipliniranju kao primarne determinante. Neefikasnost se definira kao ,*grdnja i prigovaranje, vika i psovanje zbog relativno trivijalnih stvari, i pretnja kažnjavanjem bez izvršenja*. Neefikasnim roditeljima nedostaju neke ključne vještine.

- Nemaju vještinu tačnog praćenja i klasifikovanja problematičnog ponašanja. Oni lakše detetovo ponašanje klasifikuju kao devijantno.
- Nedostaju im i vještine ignoriranja trivijalnih koursivnih, prinudnih događaja. Prinudan akt je definiran kao ,,korišćenje abrazivnog stimulusa jednog člana dijade, koji je uslovan za ponašanje drugog člana".
- Na kraju, ne pokazuju vještinu korišćenja efikasnih konsekvenci kada je neophodno kažnjavanje.

Roditeljski stil discipliniranja dozvoljava povećanje koursivne, prinudne razmjene, koju opisuje koursivni model, koji obuhvata sljedeće sekvence ponašanja:

- Jedna strana se ponaša averzivno (započinjanje).
- Druga strana odmah odgovara averzivno (negativni sinhronicitet).
- Prva strana se povlači (reakcija bježanja), čime druga strana dobija negativno potkrepljenje (prestanak negativne stimulacije).
- Predhodna sekvenca se često ponavlja.
- Poslije nekoliko hiljada ponavljanja, averzivna razmjena eskalira, tj. povećava dužinu i amplitudu.

Koursivni proces je osnovni mehanizam razvoja otvorenog antisocijalnog ponašanja. Dijeteu ovim porodicama uči da pobjeđuje u situacijama pokušaja disciplinovanja tako što eskalacijom averzivne razmjene i agresije natera roditelje da se povuče. Ono uči da se averzivno i agresivno ponašanje isplati, jer dovodi do dobijanja negativnog pa čak i pozitivnog potkrepljenja. Ono eliminira averzivno ponašanje drugih članova porodice (negativno potkrepljenje). Ono može i da direktno dovede do dobijanja željene stvari kroz eskalaciju (pozitivno potkrepljenje). Eskalacija može da uključi i fizičke napade roditelja, nemoćnih da ovladaju djetetovim antisocijalnim ponašanjem. Roditelji ne uspijevaju da nadgledaju kretanje djeteta koje ih prinuđuje da mu dozvole da provodi vreme nenadgledano i van porodice, što će ga kasnije odvesti do devijantne grupe vršnjaka.

Koursivni proces je zasnovan na uslovljavanju dvosmjerno i primarno nesvjestan. To je *preučeno* (*overlerned*) ponašanje, tj. veoma dobro utvrđeno ponašanje, za koje autori smatraju da se dešava suviše brzo da bi bilo posredovano kognitivnim procesima, da ne zahtijeva pristup memoriji i da se može odigrati automatski. Smatraju da ljudi nisu sposobni pratiti i zapamtiti milijarde stimulusa kojima su izloženi svakog trenutka, a koje mogu obraditi samo putem nekoliko kanala koje imaju na raspolaganju. Ponašanje često nije zasnovano na procjeni i selekciji,

već na automatskim, uslovljenim odnosima stimulusa i reakcija, kojih ljudi često nisu svjesni. *Mi pretpostavljamo da su efekti uslovljavanja kaznom i nagrađivanjem nađeni u sekvencama porodičnih interakcija automatski, dakle ne nužno posredovani mislima i očekivanjima*, pišu Patterson i saradnici. Članovi porodice često nisu svjesni kontigencija. Smatraju da *stavovi i vjerovanja prate delinkventno ponašanje, ali ne funkcioniraju kao njegove odrednice*. Po ovom gledištu se model najviše razlikuje od socijalno informacione perspektive, koja kognicijama daje ključnu ulogu.

Neefikasno ponašanje roditelja je primarna determinanta koursivnog procesa. Uslovljeno je mnogim faktorima, kao što su antisocijalna osobina ličnosti, iritabilnost, depresivnost, druga psihopatologija, zloupotreba supstanci i nedostatak prosocijalnih vještina. Kod mlađe djece sekundarna determinanta koursivnog procesa je djetetov temperament. Kod adolescenata, osim neefikasnog discipliniranja, razvoj koursivnog mehanizma određuje i nedostatak roditeljskog nadgledanja (upoznatost s time gde je dete, šta radi, s kim se druži, kada će se vratiti kući).

I roditeljske vještine upotrebe pozitivnog potkrepljenja i dijadnog rješavanja problema su značajno povezane (negativna korelacija) s antisocijalnim ponašanjem djeteta, ali u manjoj mjeri od discipliniranja i nadgledanja. Kontekst, također, utiče na razvoj ovog mehanizma, preko stresora, socijalnih nepovoljnosti porodice, lošeg susjedstva itd. Uticaj konteksta na dijete je posredovan efektom koji on ima na roditeljsko ponašanje.

Autori ukazuju na razliku između roditeljskih ponašanja koja produkuju antisocijalne i anksiozne reakcije kod djece. Roditelji djece s anksioznim reakcijama su također su izrazito averzivni, kažnjavajući, ali za razliku od antisocijalne grupe, oni su efikasni u dusciplinirаnju i uvijek pobjeđuju, dok dijete uvijek gubi i nikad nije dovoljno dobro za njegove roditelje. Rizik za razvijanje neuroze u odraslom dobu je veoma visok.

Roditelji djece s antisocijalnim reakcijama često, zbog neefikasnosti discipliniranja, imaju jednaku moć kao i dijete, pa nekada pobijede oni, a nekada dete, mijenjajući se u pozicijama žrtve i agresora. Dijete s s antisocijalnim ponašanjem uspijva prinuditi porodicu da mu dozvoli nedozvoljeno. Dakle, ove porodice karakterizira narušena hijerarhija u porodici. Mlada osoba često preuzima kontrolu, a roditelji su nemoćni potomku duže nametnuti svoj uticaj (Heley, 1980; Lyons-Ruth, 1996). Ovakve porodice karakteriziraju i česte međugeneracijske koalicije (Mann, Borduin, 1990). Istraživanja Main i Cassidy (1988) pokazuju da do obrtanja uloga može doći već u šestoj godini djeteta, a da se ono može predvidjeti već na uzrastu od 12 mjeseci na osnovu ponašanja u dijadi majka – dete, koje je prije svega određeno majčinim disfunkcionalnim ponašanjem. Ipak, neefikasnost roditelja dovodi samo do prividne *pobede* mlade osobe. U stvari, kako ćemo dalje prikazati, ona oštećuje socijalni razvoj mlade osobe, u kome su osiromašeni interpersonalni odnosi, naučene neefektivne strategije rješavanja problema i podstaknuto razvijanje antisocijalnih ponašanja i normi.

Ipak, i kod djece s antisocijalnim i kod djece s anksioznim reakcijama, ishod je nisko samopoštovanje djeteta. Naime, u oba slučaja je visoka vjerovatnoća da ih roditelji ili neće u potpunosti prihvatiti, ili će ih odbaciti, zbog čega su često i tužna.

Koursivni mehanizam nije obavezan način razvoja antisocijalnog ponašanja, naročito njegovih skrivenih, neagresivnih formi kao što su krađe (Loeber, 1990), kao i adolescencijom limitirane forme (McMahon, 1994). Ipak, on je visoko prisutan kod mladih koji pokazuju preadolescentno antisocijalno ili izrazito agresivno ponašanje.

Prikaz koursivnog mehanizma od strane Pattersona i saradnika je uticalo na brojne istraživače i praktičare širom svijeta. Istraživanja potvrđuju vezu koursivnog mehanizma s antisocijalnim ponašanjem (Dishion, 1990; Patterson i sar, 1992; Dishion, Andrews, 1995; Reiss i sar, 1995; McFadyn-Ketchum i sar, 1996). On je i specifičan za antisocijalno ponašanje. Istraživanje Reissa i saradnika (1995) pokazuje da koursivni mehanizam, koji su definirali kao *predavanje roditelja pred neposlušnim i ometajućim ponašanjem*, ima značajno veću povezanost s antisocijalnim, nego s depresivnim simptomima djece i adolescenata. Istraživanja porodičnih odnosa delinkventa pokazuju poremećenu porodičnu hijerarhiju u kojoj delinkvent preuzima kontrolu u porodici, sam ili u nekoj koaliciji (Haley, 1985; Mann i sar, 1990; Hrncic, 1996). Terapijske intervencije koje su imale za osnovu Patersonov koursivni model pokazale su se uspešnim u prevenciji antisocijalnog ponašanja (Miller, Printz, 1990; Partteson i sar, 1992; McMahon, 1994; Dishion, Andrews, 1995; Dishion, Kavadagh, 2003). Jedan od, u literaturi najcitiranijih modela nastanka antisocijalnog ponašanja je koursivni model Pattersona i saradnika, o kome je već bilo riječ (Patterson i sar,, 1992). Po ovom modelu, posljedica roditeljske neefikasnosti u discipliniranju djeteta je povećanje koursivne, prinudne razmjene roditelja s mladom osobom.

9.1.2. Druga faza: reakcija socijalnog okruženja

Dijete u prethodno oslikanoj porodici razvija neprijatan stil ponašanja koji uključuje eksplozivne napade bijsa i odbijanje prihvatanja negativnog odgovora. Jedna od osnovnih postavki modela je da dijete ovaj stil generalizira i u druga okruženja. Odlaskom u školu ili vrtić, ovakav stil ga vjerovatno dovodi do duplog socijalnog neuspjeha: do odbacivanja od strane vršnjaka i neuspjeha u školi. Ono i izbjegava teške i zahtjevne školske zadatke tako što prinuđava učitelje i nastavnike da odustanu od toga da ga nauče da bude odgovoran.

Neprijatno ponašanje djeteta dovodi ga u visok rizik da ga odbace i roditelji. Odbacivanje u tri sistema (vršnjačkoj grupi, porodici i školi) dovodi do masivnog neuspjeha u razvijanju prosocijalnih vještina i dubokog poremećaja procesa socijalizacije. Dijetese ne nauči kooperaciji, koja se uči prvenstveno u vršnjačkoj grupi. Ona se ne uči ni načinima prihvatanja negativnog odgovora kroz vršnjačka iskustva. Manje učestvuju u organiziranim sportskim aktivnostima, pa ne razvijaju motorne vještine i propuštaju mogućnost da se kroz njih socijalno pozicioniraju. Češće se igraju sama i rjeđe su uključena u strukturirane aktivnosti. Dolazi do

akumulacije propuštenog, koja vodi do daljnjih neuspeha, tako da se uspostavlja negativna povratna sprega. Dijetevidi sebe kao žrtvu nepravednog i okrutnog svijeta i kod kuće i u školi i u glavnom je u pravu. Njegova socijalna iskustva su kvalitativno drugačija od normalnih vršnjaka. Ono često biva ismijavano i kažnjavano. Ukoliko je dijete duže u tom procesu, utoliko su veći propusti njegove socijalizacije. Vjerovatnoća ulaska u sljedeću fazu je vrlo visoka. Ipak, ne treba zaboraviti da nisu sva djeca s antisocijalnim ponašanjem odbačena od vršnjaka, niti da obavezno imaju loš uspjeh. Ovakav razvoj prati i depresivno raspoloženje zbog odbacivanja od strane kako porodice, tako i vršnjačke socijalne grupe. Do 10 – 11 godina kod djeteta su već upadljivo prisutne ponavljajuće sekvence tuge i disforije.

9.1.3. Treća faza: devijantni vršnjaci i učenje antisocijalnih vještina

U uzrastu od 12 do 13 godina, ova djeca su identificirana od strane odraslih kao devijantna, koja ne poštuju autoritete i imaju negativni odnos prema školi. Narastajući problemi s kojima se ova djeca suočavaju u prosocijalnoj sredini, neefikasno discipliniranje roditelja i sloboda nenadgledanog kretanja i ponašanja, *kvalificira* ih za ulazak u devijantnu vršnjačku grupu, koja dalje podstiče njegovo antisocijalno ponašanje. Uticaj devijantne grupe na dalje razvijanje delinkventnog ponašanja je potvrđen u mnogim istraživanjima (Sutherland, Cressey, 1960; Rutter, Giller, 1983; Henggeler, 1989).

Obrasci djeteta će sada vjerovatno uključivati, osim otvorenog agresivnog ponašanja i prikriveno antisocijalno ponašanje (laganje, krađa) koje u svojoj osnovi ima izbjegavanje neprijatnih iskustava i maksimiziranje prijatnih samogratifikacija (pozitivno potkrepljenje). Rizik zloupotrebe supstanci je visok.

Ova faza je karakteristična i za tzv. kasne početnike – delinkvente koji nisu prošli prethodne faze. Njih karakterizira početak delinkvencije u srednjoj adolescenciji, odsustvo antisocijalnog ponašanja u preadolescentnom periodu i barem marginalne socijalne vještine. Početak delinkvencije je povezan sa stresorima koji trpe roditelji, a koji mogu dovesti do smanjenog roditeljskog nadgledanja. Odsustvo nadzora povećava verovatnoću ulaska u devijantnu vršnjačku grupu, koja dalje igra krucijalnu ulogu u razvoju antisocijalnog ponašanja. Ova omladina je ipak u manjem riziku za ulazak u poslednju fazu modela, jer su joj prosocijalne vještine razvijene, školsko dostignuće bolje, a porodični i lični odnosi adekvatni.

I kod ranih i kod kasnih početnika, slom roditeljskih vještina prethodi članstvu u devijantnoj vršnjačkoj grupi, smatraju predstavnici studija socijalne interakcije. Kod kasnih početnika uticaj devijantne vršnjačke grupe na razvoj antisocijalnog ponašanja je znatno direktniji i značajniji, a uticaj porodice više indirektan i manje značajan, nego kod ranih početnika, gde je determinanta antisocijalnog ponašanja primarno disfunkcionalna porodica, a tek sekundarno i devijantna vršnjačka grupa. Ovu fazu karakterizira i razvoj antisocijalnih stavova koje autori vide kao prateći fenomen delinkvencije, ali ne i njenu determinantu. Rane

početnike u ovoj fazi i dalje karakterizira depresivno raspoloženje, povezano s odbacivanjem od vršnjaka i roditelja.

9.1.4. Četvrta faza: karijera antisocijalnog odraslog

Osoba koja je prošla kroz sve predhodne faze, kad odraste skoro neizbježno ima marginalnu egzistenciju, koju karakterizirajuu nezaposlenost, nesretni brakovi, razvodi, zloupotreba supstanci, mnogobrojna hapšenja, mentalne bolesti i antisocijalna deca. Oni su stalno u problemima i krizama, od kojih mnoge same sebi stvore. Oni nisu ni uspješni kriminalci, već su pravi gubitnici, s mobilnošću na dole. Ovaj model Geralda Pattersona i saradnika opisuje većinu hroničnih delinkvenata i odraslih kriminalaca, a treća faza modela opisuje i kasne početnike, koji izvrše oko polovine svih delinkventnih akata.

Model stadija socijalne interakcije omogućava svojim preciznim nalazima razvijanje programa koji efikasno preveniraju i smanjuju antisocijalno ponašanje mladih. Posebno su se istakla svojom efikasnošću dva programa tretmana antisocijalnog ponašanja ponikla iz Centra za socijalno učenje Oregona.

Patricia Chamberlain (1998) je razvila '*Tretman hraniteljstva*' (Treatmant Foster Care – TFC), model tretmana koji se primjenjuje tokom hraniteljstva adolescenata s delinkvenim ponašanjem, razvijen kao alternativa smještaju ili zatvaranju u instituciju zbog delinkvencije. Cilj programa je promjena negativnog životnog puta mladih s antisocijaknim ponašanjem kroz poboljšanje njihovog socijalnog prilagođavanja. Ciljevi programa su za mlade: smanjenje antisocijalnog ponašanja, zloupotrebe supstanci i druženje s delinkventnim vršnjacima, uključivanje u nastavu, popravljanje školskog uspjeha, uspostavljanje prosocijalnih vršnjačkih odnosa i unapređivanje sposobnosti za život u porodici. Cilj programa za roditelje je promjena porodičnog funkcioniranja tako da bolje podržava dijete u njegovom uspešnom životu kod kuće, što se postiže kroz povećanje roditeljskih vještina. Program traje 6 – 12 mjesemjeseci. Mladi su smješteni s dva hranitelja koji su pažljivo izabrani, obučeni i supervizirani od strane programskog tima. Mladi dobijaju individualnu psihoterapiju. Roditelji paralelno prolaze kroz intenzivni program obuke za roditeljstvo, koji se nastavlja i 12 mjeseci po povratku mladih u roditeljski dom. Na kraju boravka u hraniteljskoj porodici mladi i njihovi roditelji učestvuju u porodičnoj terapiji. Program je ocijenjen u ispunjavanju postavljenih ciljeva, kako u odnosu na mlade prestupnike, tako i u odnosu na mlade s ozbiljnim problemima u ponašanju i emotivnom funkcioniranju. U Sjedinjenim Američkim Državama se pokazao kao jedan od najefikasnijih programa za redukciju antisocijalnog ponašanja adolescenata (Washington State Insitute for Public Policy, 1998).

Tomas Dishion jedan od koautora *Modela studija socijalne interakcije* razvio je s Kate Kavadagh) ,*Program adolescentne tranzicije*' (Adolescent Transition Programme – ATP), namijenjen adolescentima koji su u riziku za razvoj ozbiljnih problema prilagođavanja i njihovim porodicama (Dishion, Kavadagh, 2003). Zasnovan je na ekološkoj perspektivi i modelu studija socijalne interakcije. Program

povezuje nekoliko nivoa: intervencije na nivou opće populacije u okviru postojećeg sistema podrške, u svrhu obavještavanja lokalne zajednice i mobiliziranja resursa; identificiranje i selekciju djece i porodice koje su u riziku za problematična ponašanja; procjenu faktora rizika i protektivnih faktora na individualnom, porodičnom, vršnjačkom i kontekstualnom nivou; i direktnu primjenu individualiziranih i indiciranih specifičnih intervencija u cilju jačanja porodice i smanjenja zloupotrebe supstanci i antisocijalnog ponašanja adolescenata. Specifične intervencije su podijeljene u dvije grupe. Prva ima za cilj uključivanje roditelja i adolescenata i njihovo motiviranje za promjenu. Druga grupa intervencije obuhvata porodične intervencije koje unapređuju sposobnosti vođenja kvalitetnog porodičnog života, kao i intervencije s adolescentom koje povećavaju prosocijalna i smanjuju antisocijalna ponašanja. Obuhvaćene su intervencije i terapija na individualnom i na grupnom, porodičnom nivou. Biraju se one koje su indikovane za primjenu, jer odgovaraju potrebama porodice i problema. Program uključuje i intervencije na nivou škole. Program je procjenjen kao efikasan za jačanje porodica i redukciju antisocijalnog ponašanja i zloupotrebe supstanci adolescenata (Chamberlain, Rosticky,1995).

10. SISTEMSKI PRISTUP

Sistemski pristup psihosocijalnim fenomenima je zasnovan na općoj teoriji sistema, koju je pedestih godina XX vijeka u okviru prirodnih nauka razvio Ludwig von Bertalanffay (1968). Fokus je na sistemu kao cjelini. Sistem je skup jedinica koje su u međusobnom odnosu s okolinom. Stanje svake jedinice je određeno onim drugih jedinica (Miller, Miller, 1985.), pa se sistem ne može objasniti ispitivanjem njegovih dijelova u izolaciji. Bartalenfaj smatra da napredak sistema moguć samo prelaskom sa stanja nediferencirane cjeline na proces diferencijacije dijelova. Otvoreni sistem, za razliku od zatvorenog, karakterizira razmjena materije sa sredinom, tako da postoji unos i iznos, građenje i raščlanjivanje njegovih materijalnih komponenti. Kod otvorenih sistema važi princip ekvifinalnosti – isto stanje može da se dostigne

polazeći od različitih početnih uslova i na različite načine. Živi sistemi su otvoreni sistemi koji su u pripravnom stanju, koje im omogućava izbjegavanje etropije i razvijanje ka stanjima povećanog reda, raznolikosti i organizacije. Ponašanje nema samo osobinu da smanjuje tenziju, već i da je stvara. Kada tenzija prestane, živi organizmi postaju tijela u raspadanju. Po ovoj teoriji, psihološki sistemi su aktivni, a čovjek nije pasivno biće, već stvaralac svog univerzuma.

10.1. Sistemski porodični pristup

Sistemski porodični pristup psihosocijalnim fenomenima se razvija u drugoj polovini XX vijeka pod uticajem kako opće teorije sistema, tako i teorije kontrole.

Teorija kontrole, nastala krajem dvadesetog vijeka, uvodi pojam *fidbeka* (*feedback*), povratne informacije o stanju ili ishodu dinamičkog sistema (Wikipedia, 2009b). Podrazumijeva da u sistemu postoji informacioni kanal o efektu unošenja podataka na ishod procesa. Pošto se ovaj efekt izmjeri senzorima, informacija o njemu, *fidbek* se obrađuje kontrolom, koji dinamički kompezuje poremećaj sistema i zatim šalje rezultat (signal kontrolora) kao novi unos podataka u proces, čime se zatvara krug. Ovaj sistem kontrole zatvorenog kruga omogućava odbacivanje smetnji ili poremećaja, omogućava funkcioniranje i u nesigurnim okolnostima, stabilizira nestabilne procese, ali i smanjuje senzitivnosti na varijacije parametara. To je mehanizam koji omogućava održavanje homeostaze sistema.

Pod uticajem opće teorije sistema i teorije kontrole, razvija se sistemski porodični pristup, koji dolazi do stanovišta da su članovi porodice međusobno uslovljeni u stalnoj dinamičkoj ravnoteži (Haley, 1980,, Okun, Rappaport, 1981,, Papp, 1983). Osnov objašnjenja je cirkularna kauzalnost, u kojoj postoji međusobna uslovljenost i međuzavisnost svih članova nekog sistema. Linearna kauzalnost samo posebna vrsta interpretacije uklapanja koja smatra da se opažena komplementarnost javlja kao *A je uzrok B*. Naglašavanje međusobne povezanosti suprostavlja se dualizmu duha i tijela, uzroka i posljedica, krivice i žrtve, pacijenta i njegove porodice, terapeuta i porodice. Terapeut se vidi kao dio ekosistema terapije, zajedno s porodicom. Simptom se shvata kao sistemska adaptacija na njegov totalni kontekst, u funkciji održavanja porodične homeostaze. *Fidbek* (feedback) sistemi – sistemi povratne sprege rukovode ponašanjima porodice tako što održavaju homeostazu pomoću repetitivnih obrazaca interakcije među članovima – isto ponašanje uvijek izaziva isti odgovor koji na predvidljiv način izaziva dalje ponašanje koje opet izaziva predvidljiv sljedeći odgovor.

Murray Bowen je jedna od osnivača sistemskog porodičnog pristupa, čiji su radovi postali osnov kasnijim doprinosima teoretičara (Okun, Rappaport, 1981). Definicija *koncepta ličnosti* je njegov centralni pojam. Definira ga kao sposobnost osobe da odvoji sopstveno intelektualno i emocionalno funkcioniranje od porodičnog (što ne znači fizičku, već prije svega psihičku distancu). Ona je razvojni zadatak svake

osobe. Zrelost individue i sistema zavisi od postignutog stepena diferencije ili fuzije. Osoba čije je nivo diferecije nizak nije u stanju da se odvoji od emocionalnih snaga porodičnog sistema, niti da izbjegne da postane njihova žrtva.

Stepen diferencijacije individue određen je porodičnim procesima. Jedan od ključnih procesa je triangulacija, u kojoj dvoje reagiraju na anksioznost između sebe prebacivanjem fokusa na treću osobu. Anksioznost između bračnog para s nižim nivoom diferencijacije, koja nastaje zbog intenzivne fuzije, može se, u okviru tog odnosa, razriješiti bračnim konfliktom ili disfunkcijom jednog supružnika. Međutim, kada anksioznost prevaziđe tenziju koju sistem od dvije osobe može da tolerira, često dolazi do procesa triangulacije. Uvodi se treća osoba da bi se tenzija reducirala. Uglavnom su dvoje unutar trougla, dok je jedan napolju, isključen, što stvara tenziju. Kada tenzija u ovom trouglu postane suviše visoka, *utrougljavaju* se nove osobe ili sistemi.

Osobe s najmanje diferenciranim *ja,* koje su najpovodljivije za pritiscima emocionalnog sistema, najosetljivije su za utrougljavanje. U porodičnom sistemu to su najčešće djeca. Ukoliko su utrougljena, ona su onemogućena u procesu diferencijacije. Ovaj mehanizam obično počinje na najranijem uzrastu, u odnosu majke i djeteta. Intenzivna fuzija između njih može biti doživljena kao pozitivna sve do pokušaja djeteta da funkcionira odvojeno, što se najčešće dešava u adolescenciji. Djetetu nedostaje stepen diferencijacije *koncepta ličnosti* koji je potreban da bi se stvarno razdvojilo od porodice. Tada odnos može da se premetne u negativan, uz razvijanje teških emotivnih i fizičkih simptoma.

Koliko je osoba dobro diferencirana od porodice porekla, tj. koliko ima zaostalih emocionalnih veza nakon kasnog puberteta ili rane odraslosti, kritička je determinanta kasnije zrelosti individue. Ostale socijalne grupe kojima osoba pripada, kao i drugi socijalni faktori (krize, anksioznosti), provociraju automatski emocionalni odgovor na isti način na koji to čini porodica.

Mira Boven je dao veliki doprinos razumijevanju procesa koji se dešavaju u adolescenciji, razvojnom periodu u kome dolazi do erupcije antisocijalnog ponašanja. On u nedovoljnoj diferenciji *sebe* vidi osnov svih poremećaja u adolescenciji, uključujući i delinkvenciju.

Njegov pristup je omogućio razvijanje mnogih terapeutskih intervencija koje utiču na cio porodični sistem, mijenjajući blokirajuće repetitivne obrasce porodičnih odnosa. Ipak, u ovom pristupu koncept homeostaze je dominantan. Terapeut zadržava poziciju kontrolora porodičnih odnosa i nosilac je moći u terapijskom procesu. Opis porodičnog sistema od strane stručnjaka smatra se dobrom reprezentacijom sistema, koja obezbjeđuje, ukoliko je adekvatna, najbolje objašnjenje (Golann,1988). U okviru pogleda na porodicu kao sistem razvijaju se mnoge škole i koncepti, koji naglašavaju jedan ili drugi aspekt sistemskog shvatanja, među kojima je i strukturalna porodična terapija.

10.2.Strukturalna porodična terapija

Strukturalna porodična terapija polazi od postavke da svaka porodica ima strukturu, koja se otkriva kroz porodične akcije, a koja može da utiče na porodicu na bolje ili gore. Porodice koje imaju otvoreniju strukturu bolje funkcioniraju i brže se oporavljaju od onih koje imaju zatvoreniju strukturu.

Salvador Minuchin je jedan od prvih teoretičara ovog pristupa. On koji shvata porodičnu promjenu kao pravilo, a ne izuzetak, kako je do tada tumačena u okviru sistemskog porodičnog pristupa (Minuchin, Fishman, 1981; Okun, Rappaport, 1981).on naglašava razvojnu funkciju porodice, koja zahtijeva adekvatne promjene porodične strukture, pregovaranja i modifikacija.

Granice sistema su pravila koja određuju količinu i način učešća članova u sistemu. Porodične subsisteme određuju njihove unutrašnje granice. Minučin daje kontinuum jasnoće granica, u čijem su središtu jasne granice koje karakteriziraju normalne porodice. Na jednom ekstremu su umrežene porodice, koje karakteriziraju difuzni i slijpljeni odnosi, u okviru kojih se svaka promjena dočekuje s ekscesivnom brzinom i intenzitetom. Na drugom karju su porodice s dezangažiranim granicama, koje karakteriziraju pretjerano rigidni i distancirani odnosi, gde se ne reagira ni kada je to neophodno. Određena jasnoća granica ne podrazumijeva funkciju ili disfunkciju po sebi. Svaka porodica može imati subsisteme sa ekstremima u određenom trenutku razvoja. Disfunkcija nastaje kada porodica stereotipizira svoje funkcije, pa je nesposobna da se adaptira na stres.

Adaptacija na stres koju razvija porodica je veoma važna funkcija, s obzirom na nastale promjene s kojima se susreće. Uspješna adaptacija zavisi od transformacije struktura kroz pregovaranje o granicama, za šta svaka porodica ima generička i idiosinkratička ograničenja. Generička ograničenja su univerzalna pravila, kao što je hijerarhija moći kod porodica s djecom. Idiosinkratička ograničenja su sastavljena od individualnih očekivanja i namjera svakog člana. Razvoj porodice se odigrava u stadijima u smijeru rastuće kompleksnosti. Postoje periodi balansa i adaptacije, koje karakterizira ovladavanje vještinama i zadacima, i periodi neravnoteže, koji su izazvani ili individuama, ili kontekstom. Oni rezultiraju skokom u novu, kompleksniju fazu, u kojoj se razvijaju nove vještine.

Minjučin adolescenciju najstarijeg djeteta smatra stresogenom tranzitornom tačkom porodičnog razvoja, u kojoj se porodica prestrukturizira u smjeru pojačavanja granice između roditeljskog para i adolescenata. Na ovom uzrastu djeteta počinje proces njegove separacije od porodice. Njegova kompetentnost se sve više povećava. Vršnjački odnosi zadobijaju sve veći značaj i moć nad adolescentom, pa je porodica sada u kompetetivnoj interakciji s vršnjačkom grupom. Razvojne teme su autonomije i kontrola, o čemu se mora pregovarati na svim nivoima porodičnog sistema. Prvorođeno dijete je prvo *na udaru*, ali kada se osamostali, sljedeće dijetepostaje predmet povećanog nadzora.

Iako ovaj autor nije direktno pisao o delinkvenciji, dao je osnov razumijevanju porodičnih procesa koji su visoko prediktivni za delinkventno

ponašanje mladih. Tema autonomije i kontrole je jedna od centralnih tema vezanih za delinkvenciju. Neadekvatna kontrola roditelja i nepotpuna autonomija adolescenata su dobra *podloga* za razvoj antisocijalnog ponašanja.

Jay Heley jedan od najistaknutijih predstavnika strukturalne porodične terapije, dao je značajan doprinos razumijevanju delinkvencije (Haley, 1980; Okun, Rappaport, 1981; Hrnčić, 1995). On je razvio teorijske koncepte vezane za odnose moći u porodici. Ovi odnosi se reguliraju hijerarhijom, koja obuhvata nivoe moći i statusa saglasne s hijerarhijskim odnosima, kao i relevantna pravila. Hijerarhija u normalnim porodicama ide duž generacijske linije, pa viši hijerarhijski nivo čine roditelji/staratelji, a niži deca. Porodice osoba sa simptomima se nalaze u konfuznoj hijerarhijskoj organizaciji, u kojoj jedan član jednog hijerarhijskog nivoa konstantno stvara koaliciju sa člano(vi)m(a) iz drugog nivoa hijerarhije, čime se stvara trougao. U ovakvoj situaciji, simptom ima socijalnu funkciju, koja je zaštitna: ima tendenciju da razjasni hijerarhiju i da stabilizira organizaciju kojoj prijeti destrukcija, jer je svaki devijantni akt poruka kako članovima grupe, tako i autsajderima. Ova funkcija je komplicirana i teška za razumijevanje. Ekscentrično ponašanje uglavnom izražava temu koja se teško saznaje od porodice, jer bi je grupa najradije porekla ili sakrila.

Što je identificirani pacijent bespomoćniji, njegova dominacija u porodici je veća, jer je njegova devijantnost u fokusu pažnje, a u funkciju skretanja s porodičnog konflikta. Identificirani pacijent ne preuzima odgovornost za svoje ponašanje, niti se njegova okolina ponaša odgovorno, što je još jedan znak da je organizacija u konfuziji. Sama priroda komunikacionog problema je često toliko zaklonjena simptomom, da se vidi tek kada se simptom povuče.

Kada dijete ulazi u adolescenciju, dakle kada se sprema da napusti kuću, bračni problemi, koji se razrješavaju utrougljavanjem tog djeteta, postaju najizrazitiji. U normalnim porodicama odlazak djeteta predstavlja samo manji poremećaj. Utrougljenje porodice su porodice, međutim, u velikoj nevolji kada se to desi. Postoji jedan način da se nevolja reši: dijete se zadrži kod kuće putem njegovog onesposobljavanja za samostalni život. Tako mnoge mlade osobe počinju u adolescentnom uzrastu s onesposobljavajućim ponašanjem. Ponašaju se po jednom od dva ekstrema: ili prave probleme, ili su apatični i bespomoćni, ne čineći ništa da bi se osamostalili. To su mladi koji popunjavaju psihijatrijske ustanove, vaspitne ustanove i zatvore. Oni su neuspješni jer ne uspijevaju voditi normalan život: da se školuju, izdržavaju, odvoje od porodice, da uspostave adekvatne intimne odnose s vršnjacima i razviju normalnu bazu van porodice. Njihove porodice moraju biti angažirane oko njih.

Nizom manipulacija porodica uspijeva sabotirati pokušaje mlade osobe da postane uspješna. Međutim, porodica ne uspijeva promijeniti njeno ekscentrično ponašanje da bi izbjegla da agenti socijalne kontrole uđu u porodicu, te je tako i porodica neuspješna. Angažiranjem institucija socijalne kontrole porodica se može ponovo stabilizirati tako što se roditelji organiziraju oko daljeg nadzora nad djetetom. Time je potomak i dalje fokus komunikacije među roditeljima, tako da se suštinski ništa ne mijenja. Hejlijev koncepti se direktno odnose na antisocijalno ponašanje mladih, i njihove korijene u poremećenoj harmoniji moći u porodici.

10.3.Funkcionalna porodična terapija

Radovi strukturalnih porodičnih teoretičara našli su svoju praktičnu primjenu za populaciju delinkvenata u okviru funkcionalne porodične terapije koju je razvio James Alexander (Alexander, Persons, 1982). Obuhvata kratak program porodične terapije dizajniran za mlade pripadnike srednje klase s predelinkventnim i delinkventnim ponašanjem. Centralni cilj je povećanje porodične komunikacije i podrške dok se smanjuje intenzivna negativnost karakteristična za rizične porodice. Daljnji ciljevi su pomoć članovima da: usvoje pozitivna rješenja porodičnih problema, uvedu pozitivne promjene u ponašanju i unaprijede strategije roditeljstva. Naglašava se važnost ustanovljavanja reciprociteta u porodici, vaspitnih postupaka roditelja i bihejvioralnog ugovaranja. Program se fazno primjenjuje i obuhvata tehnike uključivanja i motiviranja mladih i njihovih porodica, promjene komunikacije, interakcije i rješavanja problema mladih i njihovih porodica, kao i podsticaja porodica da efikasnije koriste spoljne resurse.

Program se sve više koristi u siromašnim, multikulturnim i multietničkim populacijama, za mlade koji pokazuju veoma ozbiljne probleme ponašanja, nasilje i zloupotrebu droge. Njegova dosljedna primjena dovodi do značaja redukcije recidivizma prestupništva, koja ide od 20% do 60% (Washington State Institute for Public Policy, 1998; Sexton, Alexander, 2000).

10.4. Teorija socijalne ekologije

Teorija socijalne ekologije ima slične postvke kao i sistemska teorija i na njoj je zasnovana, ali proširuje polje tako da obuhvata brojne i šire ekološke sisteme, kao što su sudstvo, škola, lokalna zajednica. Polazi od pretpostavke da je ekološko okruženje osobe sastavljeno od nekoliko ugniježdenih struktura, pri čemu se svaka nalazi unutar sljedeće, a u njihovom centru je osoba o kojoj se radi (Bronfenbrener, 1979,, po Henggeler i sar, 1998). Svaki sloj predstavlja sistem koji je integralni dio života osobe. Individua se vidi kao rastući entitet koji aktivno restrukturira svoju okolinu, kao što i ta okolina aktivno restrukturira nju. Ponašanje je multideterminirano kroz recipročne odnose između osobe i njihove/njene socijalne ekologije. U fokusu posmatranja je kako interakcija između individue i svakog sistema kome osoba pripada, tako i interakcija između sistema (npr.porodice i vršnjaka). Uzimaju se u obzir i širi faktori kao što su ekonomske teškoće, mediji, predrasude, subkultura nasilja itd.

Ovaj pristup našao je svoje zastupnike među istraživačima antisocijalnog ponašanja, od kojih je najistaknutiji Henggeler (Henggeler, 1989, Henggeler i sar, 1998). Polazi se od postavke da su uzroci delinkvencije brojni, a da je antisocijalno ponašanje mladih u vezi s procesima koji se odvijaju u različitim socijalnim grupama, počev od porodice, preko škole i vršnjačke grupe, pa do šireg društva.

Teorijske postavke su slične postavkama sistemske porodične terapije Minjučina, Hejlija, i Aleksandra i sar. Ipak, postoji nekoliko razlika. Više pažnje se poklanja karakteristikama individualnih članova porodice, kao što su moralno rezonovanje i socijalne vještine. Naglasak se stavlja i na vanporodične socijalne sisteme, kao što su vršnjaci (podsticanje druženja s prosocijalnim vršnjacima, prekid komunikacije s evijantnim vršnjacima), škola (uključivanje u školske aktivnosi, unapređenje školskog postignuća) i lokalna zajednica (korišćenje resursa, uključivanje u akcije i sl). Posebna pažnja se pokazuje nekim razvojnim pitanjima, npr. stadiju adolescentove emancipacije, socijalnoj perspektivi osobe. Također, često su u tretman uključene i strategije intervencije razvijene u okviru nesistemskih modela tretmana, kao što je kognitivno-bihejvioralna terapija (Henggeler, 1989).

Tretman je usmjeren na sadašnjost, na konkretne situacije i na promjenu u okviru prirodne sredine mladih. Mladi s antisocijalnim ponašanjem često pripadaju multiproblemskim porodicama, te se naglasak stavlja na promjene u okviru porodice, uz simultano menjanje vršnjačkog okruženja. Uticaj na promjenu roditeljskog ponašanja je posebno značajan, kroz intervencije kao što su razvijanje intezivnijeg afektivnog ispoljavanja roditelja, nenasilnih metoda vaspitanja, efikasnijeg nadzora djece itd. (Chamberlain, Rosticky, 1995, Henggeler i sar, 1998).

10.5. Multisistemska terapija

Henggeler je sa saradnicima (Henggeler i sar, 1998.) razvio Multisistemsku terapiju (MST), pristup koji je pokazao visoku efikasnost u tretmanu mladih s antisocijalnim ponašanjem u njihovom prirodnom okruženju – porodici. Pristup je zasnovan na teoriji generalnih sistema i teoriji socijalne ekologije. Ciljna grupa sa hronični, nasilni ili od supstanci zavisni maloljetni prestupnici visokorizični za institucionalni smještaj, kao i njihove porodice. Pokazalo se da ozbiljno antisocijalno ponašanje adolescenata povezano s kombinacijom nekoliko faktora rizika koji potiču iz različitih socijalnih sistema u koje je osoba ugniježdena. Efikasan tretman stoga treba da sveobuhvatno djeluje na nivou pojedinaca i ovih ključnih sistema.

Primarna svrha multisistemske terapije je smanjenje antisocijalnog ponašanja i zloupotrebe droge mladih u njihovoj prirodnoj sredini. Krajnji cilj je da se osnaži porodica tako da je u stanju da stvori okruženje koje promovira zdravlje kroz mobilizaciju neposrednih snaga djeteta, porodice i zajednice. Terapijski rad je fokusiran na porodicu, koja se zatim odnosi prema ostalim sistemima kojima pripada.

MST je zasnovana na devet principa tretmana, koji su njen zaštitni znak. Ovi principi pokazuju svoju primjenljivost i van okvira MST, dajući vrlo korisne smjernice za rad s mladima s problemima ponašanja koji žive u svojim porodicama.

Plan tretmana se zasniva na procjeni faktora rizika i faktora zaštite prisutnih kod mlade osobe i njene neposredne socijalne okoline. On se zatim osmišljava i sastavlja a uz pomoć članova porodice, te je tako određen porodicom, a ne terapeutom. Intervencije su visoko idividualizirane. Imaju za cilj da umanje faktore

rizika kroz ojačavanje ličnih i porodičnih snaga. Roditelji se osnažuju kako bi oni mogli da modificiraju prirodnu socijalnu mrežu svoje djece, što olakšava održivost i generalizaciju postignuća tretmana. Intervencije tipično teže ka tome da poboljšaju način discipliniranja staraoca, unaprijede emotivne veze u porodici, smanje druženje mlade osobe s devijantnim vršnjacima, povećaju njegovo/njeno druženje s prosocijalnim vršnjacima, poboljšaju školsku i radnu uspješnost, uključe mlade u prosocijalne rekreativne aktivnosti, kao i da razviju lokalnu mrežu podrške od strane proširene porodice, susjeda i prijatelja, koja bi pomogla staraocu da napravi i održi ovakve promjene. Specifične tehnike tretmana integrirane su iz onih terapija koje su imale najbolje empirijske rezultate, uključujući kognitivno – bihejvioralnu i pragmatičnu terapiju.

Mada MST kao model tretmana u kućnom okruženju ima sličnosti s drugim porodičnim terapijama, postoji nekoliko suštinskih razlika:

- Znatna pažnja je posvećena faktorima u adolescentovoj i porodičnoj socijalnoj mreži koji su povezani s antisocijalnim ponašanjem.
- Usluge se pružaju u prirodnoj sredini mlade osobe, što uklanja prepreke za pristupačnost usluga.
- Usluge su fokusiranije i intezivnije od tradicionalnih terapija za porodicu. Terapija podrazumijeva višestruke kontakte između terapeuta i porodice koji se dešavaju svake nedelje (nekoliko sati nedeljno, naspram uobičajenih 50 minuta). Trajanje usluge je tipično četiri mjeseca, a terapeut koji vodi slučaj ima mali broj ukupnih slučajeva.

MST ima dobro dokumentirane dugoročne rezultate s adolescentima s ozbiljnim antisocijalnim ponašanjima i njihovim porodicama (Henggeler i sar, 1998, Washington State Insitute for Public Policz, 1998). Najjaču i najkonzistentniju potvrdu efikasnosti multisistemske terapije pružaju kontrolirane studije fokusirane na nasilne i hronične maloljetne prestupnike. Rezultati ovih studija su pokazali da je MST podjednako efikasna u tretmanu mladih različitih uzrasta (12 – 17 godina), oba spola i različite kulturne i etničke pripadnosti (za Afroamerikance kao i za maloljetnike bele puti). Evaluacije su pokazale dugoročno smanjenje stope krivičnih dijela kod ozbiljnih maloljetnih prijestupnika, evidentirano preko redukcije kriminalnih aktivnosti, broja hapšenja vezanih za drogu, nasilnih prestupa i zatvaranja. Također, pokazalo se smanjenje stope smještaja ozbiljnih maloljetnih prestupnika van porodice, ekstenzivno poboljšanje funkcioniranja njihove porodice, smanjenje problema mentalnog zdravlja kod ozbiljnih maloljetnih prestupnika. Ovaj tretman ima značajno manje troškove u poređenju sa uobičajenim načinom pružanja usluga u oblasti mentalnog zdravlja i maloljetničkog pravosuđa, zbog čega je jedan od najšire korišćenih programa prevencije maloljetničke delinkvencije u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi (Araki i sar, 2002).

Primjena MST se uspešno proširila i an druge grupe mladih s ozbiljnim problemima i njihove porodice (Henggeler i sar, 2002).

10.6. Feringtonova integrativna teorija

Ferington (Farrington 1996a, 1996b) daje teoriju koja integrira mnoge navedene pristupe. On naglašava razliku između razvoja antisocijalne tendencije i neposredne pojave antisocijalnog akta, tj. krivičnog djela. *Nivo antisocijalne tendencije zavisi od energizujućih, usmjeravajućih i inhibirajućih procesa. Pojava prijestupa zavisi od interakcije između idividue (sa izvjesnim stepenom antisocijalne tendencije) i socijalne okoline u procesu socijalnog odlučivanja*, smatra Ferington (Farrington 1996b).

Naredna faza je inibitorna, tokom koje antisocijalna tendencija može biti smanjena ili povećana kroz internalizirana vjerovanja i stavove. Vjerovanja i stavovi su izgrađeni u procesima socijalnog učenja kao rezultat historije nagrađivanja i kažnjavanja. Osnovni unutrašnji inhibitori su savjest i empatija. Razvijenost ovih inhibitora zavisi i od bioloških predispozicija djeteta kao što su impulsivnost i niska inteligencija. S druge strane, nivo antisocijalne tendencije može biti i povećan kroz proces socijalnog učenja. Ako je dijeteizloženo stavovima i ponašanjima koji idu u prilog prestupu, posebno u njegovom neposrednom okruženju, može razviti vjerovanje da je antisocijalno ponašanje legitimno i usvojiti generalni stav protiv društvene strukture vlasti.

Na kraju, donošenje odluke o prestupu zavisi od procjene koju osoba ima o prilici za izvršenje krivičnog djela, gubicima, dobicima i vjerovatnoći različitih ishoda. Procjena gubitka i dobitka uključuje precepciju neposrednih situacionih faktora (materijalna dobra, vjerovatnoća i konsekvence, ako bude uhvaćen), socijalnih faktora (reakcije neposredne socijalne okoline) i stepena u kome osoba uzima u obzir neposredne i odložene konsekvence svojih akcija. Stigmatizacija prestupnika, koja se dešava poslije prestupa, dalje mijenja energizujuće i inhibirajuće procese, kao i procese donošenja odluke, a u korist antisocijalnog ponašanja.

DRUGI DIO

11. KRIMINALITET NA ŠTETU DJECE

Nadzor o brizi i ljubavi društva odraslih prema djeci, proklamirana načela o zaštiti djeteta nisu sasvim u skladu s realnim položajem djece i omladine. Zbog svoga biološkog, psihičkog i socijalnog statusa djeca su veoma pogodan objekt za raznovrsne agresije odraslih i veoma malo mogu sama pridonijeti poštovanju svojih prava i zaštiti svojih interesa.

Već su se u toku XIX vijeka u nizu zemalja donosile zakonske odredbe i formirala bića krivičnih djela, kojima je bio cilj da se djeci i maloljetnicima pruži zaštita barem od onih ponašanja odraslih koja ugrožavaju njihov život, tjelesni integritet, zdravlje, seksualnu ličnost i odgoj. Stoga je zaštita djece i maloljetnih osoba od kriminalnih radnji, kojima su u pravilu izvrgnuti u savremenom društvu, danas već tradicionalni dio općih napora za zaštitu djeteta.

Porast kriminaliteta djece i omladine, izvještaji o socijalnom ponašanju i krivičnim djelima jednog manjeg dijela omladine, nerijetko su propraćeni zahtjevima za *oštrijom* i *efikasnijom* krivičnopravnom reakcijom prema toj dobnoj grupi učinilaca krivičnih djela. Međutim, ne posvećujemo dovoljnu pažnju brojnim drugim

okolnostima koje pridonose poremećaju u ponašanju i kriminalitetu dijela omladine, a za čije postojanje i djelovanje odgovornost snosi društvo odraslih, a ne mladi. Svoju odgovornost za prilike u kojima živi i u kojima se razvija dio odgojno zapuštene i kriminalu sklone omladine, ne smijemo sakrivati naglašavanjem značenja krivičnopravne reakcije.Tačno je, da je jednostavnije krivično goniti, nego uklanjati uzroke i uslove kriminaliteta, ali smo dužni intenzivnim preventivnim i profilaktičkim radom zahvatiti one odnose i situacije, stanja i okolnosti koja uzrokuju neprilagođeno, odgojno zapušteno i kriminalno ponašanje jednog dijela djece i omladine (Singer, 1989: 6).

11.1. Vaspitna zapuštenost, zanemarenost i zlostavljanje

Rizično dijete

Riječ *rizik* ušla je u naš jezik iz talijanskog (*risico* – rizik), što, u izvornom smislu, znači smio *poduhvat, stavljanje na kocku*, ali naročito *opasnost*. Srodna značenja su: izloženost nezgodi, nesreći, propasti. Rizik uvijek u sebi podrazumijeva neki posao ili radnju koja je povezana s opasnošću od propasti. Zanimljiva je posebno, ali, također, i instruktivna činjenica da izvorno značenje riječi *rizik* govori o opasnosti koja je prijetila moreplovcima i brodovima od nasukivanja na podvodne stijene (Vujaklija, 1986: 807; Klaić, 1981: 1171).

U kontekstu pojma *rizično* dijete, uvažavajući navedeno, riječ *rizik* upućuje na izloženost djeteta različitim okolnostima svakodnevnog života koje su nepovoljne za njegov pravilan razvoj i rast. Te okolnosti se mogu kretati od nesređenog i nepovoljnog porodičnog okruženja djeteta, do nezadovoljavajućih uslova socijalnog, materijalnog i kulturnog stanja šire društvene zajednice. Za Crnu Goru karakteristično je stanje sankcija i nepovoljne ekonomske situacije, što je dovelo do izlaganja traumama, imajući pri tome u vidu koliko varijable u intenzi¬tetima, toliko i prethodna iskustva kojima je bila izložena dječja populacija, ili one okolnosti kojima može biti izložena u budućnosti.

Pri svemu navedenom u procjeni i izdvajanju populacije *rizične* djece ili *rizičnog* djeteta treba poći od jednog cjelovitog, holističkog pristupa. Sama sintagma *holistički pristup* krije u sebi smisao neologizma, dakle novostvorene riječi koja potiče iz starogrčkog jezika i izvorno glasi, u srednjem rodu, **holon**, a upotrebljava se u značenju sav, potpun, čitav .

U holističkom pristupu čovjeku, naročito djetetu koje se procjenjuje kao rizično, ključno polazište je da ono nije samo fizičko tijelo. Ono je **holon**. Ono je jedno potpuno biće, koje se sastoji od različitih aspekata i dimenzija, od kojih su fizička, psihička i socijalna nosive, u smislu oznake bitnog po čemu je moguće razlikovanje čovjeka od drugih živih bića. Od posebne je važnosti i spoznaja da su dimenzije fizičkog, psihičkog i socijalnog aspekta neraskidivo međusobno povezane, međusobno zavise i na drugu slojevito utiču. Zbog toga je očigledno da, naprimjer, neuravnoteženost, ograničavanje i svođenje na minimum društvenih naslova, kao i život u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji, koji dovodi do stresnih stanja, neposredno

utiču na dijete i razvijaju sve uslove da ono može ispoljavati različite oblike društveno neprihvatljivog ponašanja, počev od narušavanja općeprihvaćenih društvenih normi, do vršenja prekršaja ili krivičnog djela.

Iz navedenog proizlazi da bi prva zadaća stručnjaka u procjeni *rizičnog* djeteta bila istraživanje uzroka koji su doveli dijete do jednog neharmoničnog odnosa i nesklada između fizičkog, psihičkog i socijalnog stanja. Potom slijedi pronalaženje načina i sredstava za sprečavanje i zaustavljanje, naprimjer, emotivnih bura ili blokada, te predupređenje mogućnosti da, na početku samo *rizično* ponašanje djeteta, preraste u društveno neprihvatljivo ponašanje, s najdrastičnijom formom prestupništva.

Podsjećanja na početna desetljeća XX vijeka, preciznije na postratna iskustva Prvog svjetskog rata, gdje, kao skup izmijenjenih makro i mikro obilježja društva, imamo drastične izmjene naročito društvenih uređenja u Evropi, neminovno postavljaju pitanje svjesnosti nastanka različitih procesa, koji suštinski određuju pojave novih patologija koje su naročito pogađale djecu. Poslije Prvog svjetskog rata Evropa je definitivno izgubila nekoliko carevina. Prvi put u historiji čovječanstva realiziran je projekt komunističke vlasti na tlu ruske imperije. U cilju očuvanja sovjetske države stvorene su institucije gulaga, otvoreni bezbrojni lažni sudski procesi i uspostavljen kult ličnosti vladara, moćnijeg i od cara, i sve to s nesagledivim posljedicama na karaktere brojnih generacija, od kraja druge decenije XX vijeka do naših dana. Ogromne promjene koje su obilježile čitav vijek, u sistemima znanja i ljudskim moralnim vrijednostima, stvorile su pretpostavke za objektivno prosuđivanje nesumnjivog sveopćeg svjetskog napretka, ali i mnogih pogubnih katastrofa, koje su ojačale svijest o planetarnom zajedništvu država i naroda.

Naše neposredno iskustvo unutrašnjeg raspada državnog uređenja bivše Jugoslavije i katastrofalnog sukoba među njenim konstitutivnim republikama i narodima prelama taj globalni plan novog uređenja svijeta, u smislu bespoštednog rušenja stvorenog lika građanina i pojedinca. Premda je u prethodnim decenijama svijet mladih generacija obrazovan na uvjerenju daje holokaust nad Jevrejima neponovljiv, zahvaljujući mehanizmima odbrane stvaranim u duhu deklaracija i konvencija o pravima čovjeka i djeteta, danas smo ponovo živi svjedoci genocida većih ili manjih razmjera.

Danas djeca i mladi u Crnoj Gori žive u stvarnosti koja je neumoljiva. Sadašnje mlade generacije, nažalost, rastu u uslovima različitih zabrana i sputavanja, što, sigurno, u njihovoj svijesti ostavlja negativne posljedice. Ako uzmemo a obzir razorenu privredu u Crnoj Gori, a pritom imamo u vidu sposobnost za rad što je, prema Frojdu, drugo obilježje zdrave ličnosti (da ne ulazimo u druge segmente značenja te sposobnosti), ova pretpostavka normalnog funkcioniranja mladog čovjeka gotovo je svedena na nivo zapreke. Očigledna besperspektivnost u pogledu normalnog zapošljavanja obesmišljava već i jedne, a još više univerzitetsko obrazovanje. Gledajući dugoročno, hronologija beznađa djeluje tako porazno na mlade ljude u Crnoj Gori, da se kod njih oblikuje takav temeljni pogled na svijet, daje njima sada jedan jedini cilj: odavde treba otići što dalje! Strahotno iskustvo dječije populacije u BiH na taj način od mladih generacija stvara demografske skupine obilježene rizikom i kod kuće i u izbjeglištvu. Većinom su to posljedice rata koje, uz prirodne faktore, s obzirom na starosnu dob, danas čine od adolescenata čine

najranjiviju populaciju stanovništva. Čuvena hipoteza, postavljena još tokom rata, da će 60% mladih BiH, s obzirom na ratne traume, u jednom periodu života imati određene psihičke ili fizičke posljedice, kraćeg ili dužeg intenziteta (od čega 10% trajne), nažalost dobija svoju argumentaciju.

Danas, prema procjenama stručnjaka Svjetske zdravstvene organizacije, na području cijele BiH oko 1 milion i 750.000 ljudi pati od psihičkih trauma, a kod nepoznatog broja psihosomatska neuravnoteženost prelazi u maligno stanje. Zbog toga i ne čudi porast svih vidova sociopatološkog ponašanja, posebno kod mladih, izražen kroz (zlo)upotrebu hemijskih supstanci, povećanje broja suicida, maloljetničke delinkvencije, skitnje i prosjačenja, te maloljetničke trudnoće koja je u uskoj vezi sa zanemarivanjem i nebrigom porodice, odnosno napuštanjem i zloupotrebom djece. Životne situacije, pune različitih pritisaka i nedostataka, dovode pojedinca i porodicu u bespomoćno i beznadežnostanje žrtve. Žene, i naročito djeca, živeći u siromaštvu, često su žrtve i javnog i kućnog nasilja. Sve su to posljedice učinaka različitih negativnih životnih okolnosti, od kojih sa za BiH na prvom mjestu: beskućništvo, nasilje, raspad porodice i velika nezaposlenost. Ranjiva i naročito u pogledu ljudskog dostojanstva povrediva populacija, koja traži pomoć u institucijama socijalne zaštite, obraća se zbog nepodnošljivih izazova života, zbog okolnosti i događaja nad kojima je izgubljena moć kontrole pojedinca i institucija. Ta sveopća ranjivost i osjetljivost, čiji su uzrok, najvećim dijelom, rat i njegove posljedice.

U tom smislu najrizičnija i najizloženija populacija su djeca bez roditeljskog staranja i djeca bez jednog roditelja, a potom, u ovo vrijeme globalnog siromaštva, djeca s teškoćama u razvoju. Čini se da ne bismo pogriješili, ako kažemo da je riječ o općoj zapuštenosti. Suprotstavljajući se postojećem stanju, nije teško izvesti zaključak da bi ove posebno izdvojene kategorije djece morale biti pod naročitom brigom društvene zajednice. Ako rasvjetljavanju problema pristupimo generalno, zanemarujući individualne teškoće, onda vjerujemo da su djeca bez roditeljskog staranja *najzaštićenija*, pa makar to bilo i puko preživljavanje i zadovoljavanje minimalnih uslova egzistencije.

Život pod stresom sigurno će, i kod djece i kod budućih roditelja, prouzrokovati povećanje broja djece s teškoćama u razvoju, odnosno poremećajima u ponašanju. Kroz istraživanja vršena na *deportircima* iz Drugog svjetskog rata, naučno je potvrđena i prihvaćena istina o transgeneracijskom prenošenju stresa, jer je utvrđeno da se posljedice osjećaju čak do treće generacije.

Rizičnim djetetom može se smatrati i svako dijete koje više puta u toku školske godine *bježi* iz škole ili dijete koje je izbacivano iz škole. *Rizično* dijete je i ono koje bježi od kuće noću, bilo da živi s vlastitom porodicom ili je pod starateljstvom, zatim dijete koje stalno laže, dijete koje konzumira alkohol ili drogu itd. Ako pobrojanim elementima dodamo i listu najčešće navođenih simptoma duševno-emocionalne traumatizacije djece, kao što su: upadljivo ponašanje djeteta, emocionalne iritacije, poremećaji sposobnosti kontakata, problemi sa spavanjem i snovima, prisutne reakcije, straha, praznine u sjećanju, agresivnost i nervozne smetnje u ponašanju, onda imamo mogućnost prepoznavanja *rizičnog* djeteta kojem je potrebna blagovremena stručna briga i pomoć. *Rizično* dijete možemo prepoznati i ukoliko živi s roditeljima ili jednim roditeljem, od kojih su oba ili jedan od njih nesposobni za obavljanje uloge odgovornog roditelja, što ima za posljedicu bolest

djeteta zbog loše njege, neobezbjeđenja osnovnih egzistencijalnih uslova, izgladnjivanja djeteta itd. Bavljenje djetetovog roditelja nelegalnim poslovima, čije su posljedice višestruka hapšenja, stalne svađe, agresivnost, zlostavljanje djeteta i sl, također su faktori koji mogu uticati na poremećaje u ponašanju djeteta.

Prezentiranim pokazateljima iz segmenta školstva, vezanim za pojam *rizično* dijete i *rizično* ponašanje, mogli bismo dodati još čitav niz drugih institucija i mjesta koja su važna za funkcioniranje društvene zajednice. Nerijetko ekscesne forme ponašanja ove populacije uočljive na stanicama, ili u samim vozilima, ispoljene u bučnom i preglasnom govoru, oskudnom rječniku, svedene na brojne poštapalice, *dosjetke* i psovke, siledžijsko ponašanje i bespoštedno guranje drugih pri ulasku u vozilo i zauzimanje mjesta za sjedenje, uz nastavljanje bučne konverzacije, upućuju na vanjsko ispoljavanje asocijalnosti koja je, moguće je, utemeljena na dubljim unutrašnjim psihičkim i socijalnim uzrocima.

Odgojno zanemareno dijete – odgojna zanemarenost

Termin *odgojno zanemareno* dijete, u pravilu, odnosi se na ono dijete koje ne uživa odgovarajući društveno primjeren način zbrinjavanja, kako od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, tako i od strane društvene zajednice. Ovdje se prvenstveno misli na različite institucije socijalne zaštite u čijoj nadležnosti je briga o odgajanju, odnosno smještaju ili načinu zbrinjavanja, naprimjer, djece bez roditeljskog staranja. Odgojno zanemariti dijete znači ne brinuti u dovoljnoj mjeri o njegovom odgoju i zadovoljavanju njegovih potreba, koje mogu biti: fiziološke, razvojne, zdravstvene, obrazovne, kulturne, kao i potrebe zbrinjavanja. Vanjski pokazatelji zanemarivanja djeteta su loša uhranjenost i zastoj u rastu, naročito doječenta ili malog djeteta, koji nije organski uslovljen, zatim zapušten fizički izgled, nečista odjeća i tijelo itd. Zanemareno dijete često je obučeno i obuveno neadekvatno godišnjem dobu, nije upisano u školu ili napušta školu, ponekad čak uz pristanak ili nagovor roditelja, lošeg je zdravstvenog stanja, a često su kod takvog djeteta prisutna incidentalna povređivanja (gutanje raznih supstanci, gušenja, padovi itd). Prisutni su i fizički pokazatelji zanemarivanja, kao što su: stalna glad, loša higijena, stalni zamor, odsustvo pažnje, zapostavljanje fizičkih i zdravstvenih problema, itd. Znaci zanemarivanja, koji su kod ove djece, također, više nego primjetni, su prosjačenje ili sitne krađe, stalna pospanost na časovima, neredovno pohađanje škole, često prisutna ovisnost o alkoholu ili narkoticima, izjave da o njima niko ne brine, preuzimanje odgovornosti i brige umjesto odraslih, teškoće u izvršavanju obaveza, niska kontrola, nisko samopoštovanje, nesrećan izgled, itd. Roditelji ovu djecu često uče agresivnom i grubom ponašanju, verbalnim ispadima, a ponekad i podstiču na vršenje kriminalnih radnji, kao i na prosjačenje. Zbog svega navedenog zakonska i moralna obaveza, najprije roditelja, staratelja i usvojioca, a potom društva, da djetetu pruže punu sigurnost i zaštitu, u svakodnevnom životu nerijetko prerasta u svoju suprotnost, što ima za posljedicu da danas, zbog različitih okolnosti, u našoj zemlji imamo ijedan broj djece koja su odgojno zanemarena.

Ponekad uzrok poremećaja u ponašanju djeteta može biti i negativan uticaj sredine, naprimjer nedovoljno i nepotpuno ostvarene funkcije škole kao odgojno-obrazovne ustanove, ali i uticaj drugih činilaca prisutnih u najbližem djetetovom

okruženju, sredini u kojoj dijete svakodnevno boravi (od načina druženja, odnosno uticaja vršnjaka i prijatelja, pa do načina provođenja slobodnog vremena djeteta itd). Nažalost, pod negativnim uticajem neposredne sredine na dijete može se svrstati i ono što se događa u porodičnom ambijentu. Kada se roditelji, ili jedan od njih, odaju neradu, skitnji, alkoholu, nerazumnom trošenju i rasipanju novca, naprimjer na provode i pijanke itd, onda sve to sigurno predstavlja izvor naročitog nezadovoljstva i nesigurnosti djeteta, djelujući destruktivno na njegovu ličnost i ponašanje.

Odgojno zanemareno dijete neprimjerenim i, blago rečeno, neuobičajenim postupcima narušava općeprihvaćene norme ponašanja, počev od drskog i nepristojnog odnosa u kući, na ulici i u školi, prema roditeljima, vršnjacima, nastavnicima i drugovima iz razreda, do neredovnog pohađanja nastave, napuštanja časova, dugog boravka na ulici, ostajanja napolju do kasnih večernjih sati itd . Narušavanjem u okviru društvene zajednice općeprihvaćenih normi ponašanja, primjerenih dobnom uzrastu, dijete ne vrši prekršaj ili krivično djelo u smislu krivičnog zakona. Ovdje se, jednostavno rečeno, takvo ponašanje djeteta određuje kao neprihvatljivo, zato što dijete krši neku društvenu normu koja, prvenstveno, služi usklađivanju potrebe individue sa zahtjevima i potrebama zajedničkog života s drugim pojedincima i grupama, odnosno usklađivanju sa životom u zajednici i normama ponašanja koje vladaju u datom društvu. Stoga odgojno zanemareno dijete treba i zahtijeva jedan drugačiji pristup i odgoj od onoga koji ima u porodici, jedan drugačiji vaspitni tretman od onog koji ima u školi i sl. U pružanju zaštite ovom djetetu, nerijetko, trebalo bi zatražiti i pomoć stručnjaka različitih multidisciplinarnih znanja, kako bi se spriječila mogućnost ispoljavanja nekog težeg oblika njegovog društveno neprihvatljivog ponašanja. Mjesto i uloga organa starateljstva, odnosno centara za socijalni rad, u tretmanu i pružanju pomoći vaspitno zanemarenom djetetu je ne samo zakonom utvrđena, nego i nezamjenjiva, naročito u domenu ostvarivanja njegovih prava i interesa, te u sprečavanju, odnosno ublažavanju posljedica odgojne zanemarenosti.

11.1.1. Zanemarivanje i zlostavljanje lica s posebnim potrebama

Zanemareno i zlostavljano dijete s posebnim potrebama najčešće je, neprikladno obučeno, blijedo, prljavo, zdravstveno nezbrinuto, mogu se vidjeti nesanirane povrede. Na djetetu se mogu uočiti razni oblici zlostavljanja, koje dijete neće znati da objasni:

- psihološko (primjetan je pasivan odnos prema emocionalnim potrebama djeteta, nepokazivanja ljubavi niti bilo koje pozitivne emocije, ignorantski odnos u smislu nepričanja s djetetom, nema igranja niti bilo kakve komunikacije, ne samo od strane roditelja/staraoca, već je prekid komunikacije i s drugim osobama iz okoline; ukoliko dijete ne poštuje zabranu komunikacije slijedi kazna);
- tjelesno (vidne su često neobjašnjive povrede na djetetu, dijete se boji svega i svih lica);
- seksualno (u različitim oblicima).

Djeca s posebnim potrebama mogu se zloupotrebljavati na razne načine; prisiljavajući ih na razne kriminalne radnje. U većini država na području bivše

Jugoslavije ne postoji adekvatni mehanizmi zaštite djece s posebnim potrebama, prvenstveno nemaju u pravom smislu medicinsku i socijalnu zaštitu. Zakonom o obrazovanju djeca s posebnim potrebama samo su dijelom u specijalnim odgojno-obrazovnim ustanovama. Rijetko i u pojedinačnim slučajevima ovoj populaciji je omogućeno da se obrazuje u redovnim školama i osposobljavaju za određena zanimanja u skladu s njihom zdravstvenim stanjem.

11.2. Zlostavljanje djece

Sve dok u svijesti ljudi postoji mišljenje da fizičko kažnjavanje maloljetnih lica ima opravdanje za postizanje određenih ciljeva, batinjanje i razni vidovi fizičke ozljede maloljetnih lica, smatrat će se opravdanim ponašanjem koje se nad njima sprovodi. Osobe koje primjenjuju takav način odgoja djece, uglavnom potiču iz porodica koje su na taj način odgajale svoju djecu.
Eksplotacija djece je rasprostranjena kao:

- seksualna eksplotacija, najdrastičniji oblik se dešava putem trgovine[13] (*trafficking*), (član 34 Konvencije UN-a o pravima djeteta, 1984.);
- dječiji rad (djeca su prinuđena da rade u veoma teškim uslovima, za veoma male naknade ili bez njih, član 32 Konvencije);
- upotreba narkotika i psihotropnih supstanci (dobavljanje ili nuđenje djetetu, trgovina narkotičkim sredstvima);
- regrutacija djece radi učešća u oružanim sukobima;
- korištenje za vršenje krivičnih djela (zloupotrebe djece su evidentne u situacijama kada su djeca učinioci krivičnih djela, žrtve tj. imaju robski status kod npr. prodaje, dilanje droge, konzumiranje i drugo);
- zloupotreba kod usvajanja (kod slučajeva djece bez roditeljskog staranja, prisutno je zloupotreba usvojitelja od strane posrednika, uzimanje novac i sl, član 20 Konvencije);
- zloupotreba u medicinske ili naučne svrhe (medicinski eksperimenti i korištenje organa, ima najčešće komercijalnu komponentu);
- socijalna eksplotacija – talentovana djeca, zloupotreba koju vrše mediji (postizanje senzacije, otkrivanje identiteta djeteta).

Zajedničko svi oblicima eksplotacije djece su visok nivo nasilja i ekonomska komponenta (direktno ili indirektno).

Zaštita djeteta od svih oblika eksplotacije obezbijeđena je *Fakultativnim protokolom* uz *Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djeteta, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji*. Ovaj međunarodni ugovor sadrži odredbe koje se odnose na:

- mjere za primjenu prava djeteta na zaštitu;
- zabranu prodaje, dječije prostitucije i dječije pornografije;
- krivični postupak i kaznene mjere;
- zaštitu djece i žrtava;

[13]Termin *trgovina* obuhvata: namamljivanje, prijevoz, prebacivanje, skrivanje ili prihvat djece, a trgovina može biti prekogranična ili unutar jedne države.

- preventivne mjere;
- međunarodnu saradnju i pomoć.

Zakonom o zaštiti maloljetnih lica treba biti regulirano, a u praksi primjenjivano oduzimanje roditeljskog prava i starateljstva nad djecom, koja su izložena nekom od oblika nasilja, koje se odnose na odgojno zanemarivanje djece. Ukoliko roditelji ugrožavaju interese djeteta, zanemaruju podizanje, odgoj i obrazovanje djeteta, potrebno je oduzimanje prava da žive s djetetom. U interesu djeteta je pronaći odgovarajuću ustanovu ili porodicu u cilju kvalitetnog odgoja i interesa djeteta.

U situaciju kada su izrečene mjere oduzimanja roditeljskog prava i starateljstva ne prestaju druge dužnosti, prava roditelja prema djetetu te ne prestaju druge odgovornosti. U vezi s brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici imaju jednaka prava i odgovornosti u pogledu privatnopravnog karaktera međusobno i u svom odnosu prema djeci. Ovim članom države ne sprečavaju preduzimanje takvih mjera koje su neophodne u interesu djece.[14]

Pod zlostavljanjem se podrazumijevaju svi postupci roditelja/staraoca kada se djetetu nanosi tjelesna ili emocionalna bol, dijete se zanemaruje u toj mjeri da mu se ugrožava njegov psihofizički rast i razvoj. Zlostavljanje, zanemarivanje, loše tretiranje djece se do nedavno smatralo dijelom roditeljskog prava. Posljedice koje su nastajale zlostavljanjem djece su bile dalekosežne a da za to neodgovorni roditelji/staraoci nisu bivali sankcionirani.

Slučajevi zlostavljanja se dijele na one koji su nastali zbog:

- prekoračenja kažnjavanja u odgojne svrhe
- afekta
- smišljenog i namjernog zlostavljanja (Singer, Mikšaj-Todorović i Poldrugač, 1989: 49)

Prekoračenja kažnjavanja u odgojne svrhe (najčešće se javlja i procesuira jer odgajatelji smatraju da imaju pravo prema djeci da se ponašaju kako hoće a da koriste koje god hoće odgojne mjere i u kojem god stepenu hoće, npr. šibanje, batinanje, udaranje, šamaranje i sl. smatraju dopustivim i prihvatljivim).

Rezultat afektivnog ponašanja nastaje u slučajevima određenih i najčešće trenutnih okolnosti (npr. bijes, umor, pripitost, bolesna stanja, konfliktne situacije, sukobi i sl). Često su posljedica socijalne ugroženosti porodice, nesigurnosti, besperspektivnosti, straha, gubitka egzistencije i dr. Djeca služe kao gromobrani na kojima roditelji/staraoci ispoljavaju frustraciju i nizak stepen tolerancije na nedaće koje su ih snašle.

Smišljeno i planirano zlostavljanje rijetko se javlja i uglavnom žrtve su neželjena djeca, djeca iz vanbračne zajednice, djeca supružnika iz predhodne zajednice, bolesna djeca. Manifestira se kroz trajno negativno raspoloženje predma djetetu žrtvi, prijekor, optužbe bez argumenata, nezadovoljstvo bez osnova.

Slučaj I
Petogodišnje dijete, obdukcija

[14] Član 5 Protokola br.7 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Otok mozga, nagnječenje mozga, krvni podlivi, od udaraca tupim predmetom. Postupak protiv roditelja dokazao da je dijete često tučeno bezdušno, da je udarano o zid i pod. Dijete je izgladnjivano. Preživljavanjem straha i trauma, prestaje govoriti i kretati se. Dijete otkriva tetka. Presuda: kazna tri i pet godina zatvora.
Potrebno je:Otkriti razloge neprijateljstva prema djetetu.
Otkriti granicu dopuštenog prava kažnjavanja u odgojne svrhe.

11.2.1.Fizičko zlostavljanje djece

Tjelesno (fizičko) zlostavljanje je namjerno nanošenje ozljeda po cijelom tijelu djeteta kao i nesprečavanje da dođe do njih. Postoje različiti modaliteti fizičkog zlostavljanja. Ne može se reći da postoji granica *kreativnosti* u nanošenju fizičke boli djeci od strane odraslih ukućana. Rezultat nasilničkog ponašanja prema djetetu su ozlijede namjerno izazvane, ali se mogu dogoditi i iz nepažnje jer dijete nije dovoljno zaštićeno pošto je roditelj pod uticajem droge.
Indikatori za fizičko zlostavljanje djece su :
- neobjašnjive modrice (različitog stupanja zacjeljivanja);
- ljudski ugrizi , mjesta bez kose;
- neobjašnjive opekline (naročito od cigareta);
- neobjašnjivi prelomi, posjekotine ili ogrebotine;
- samodestruktivnost, povučenost ili agresivnost, neugoda pri fizičkom kontaktu;
- bježanje od kuće, stalno;
- izgladnjivanje djece ili davanje na konzumaciju štetnih sastojaka
- zatvaranje u podrum i sl;
- pokušaj samoubistva.

11.2.2.Emocionalno zlostavljanje djece

Emocionalno zlostavljanje uključuje trajno i kontinuirano neiskazivanje ljubavi i pažnje djeci od strane roditelja ili staraoca, različite vrste omalovažavanja, ismijavanja, podrugivanja koje ometa razvoj djetetove pozitivne slike o sebi, prijetnje kaznama, prijetnje da će ih napustiti ili ostaviti same.

Emotivne ozljede nisu na oko vidljive, a mogu biti teže od bilo koje druge vrste zlostavljanja. Djecu roditelji /staraoci mogu doživljavati negativno već od samog rođenja. Pripisuju im osobine koje ne stoje, odbacuju ih na različite načine, neprimjećivanjem, ismijavanjem, smatrajući da su teškoća roditeljima.
Indikatori emocionalnog zlostavljanja su:
- poremećaji navika (ljuljanje, sisanje palca);
- antisocijalno ili destruktivno ponašanje;
- pasivnost – agresivnost (krajnost u ponašanju);
- prestupnička ponašanja;
- kašnjenje u razvoju;
- poremećaji u govoru i dr.

Postoje razni oblici emocionalnog zlostavljanja:

1. Mueuchansen sindrom karakterizira tjelesno i emocionalno nasilje, gdje roditelji izmišljaju djetetovu bolest i nanose mu bol (npr. u društvu, raznim pretragama, dijete ima tada primjerenu tjelesnu njegu, ali nema emocije).
1. Neorganska razvojna simetrija stvara zastoj, emocionalno zanemarivanje, koje je naročito ekstremno prisutno kod usvojene djece – usvoioca (Killen, 2001: 30).

Kada su djeca očevici kriminalnih aktivnosti koje se događaju u porodici nad nekim članom porodice, to ostavlja duboke tragove na psihu djeteta. To ponašanje direktno sugerira takvo ponašanje kao opći stil i odnos prema ženi. Porodica i ovisnik predstavljaju prve uzročnike kriminogenog ponašanja.

Istraživanja pokazuju da 1/6 očevidaca kriminogenog ponašanja u porodici prerasta u učinioce takvih djela. To znači da ova iskustva postaju direktni protagonisti kriminaliteta u porodici (Browne, Herbert, 1997: 81).

Dječak koji doživljava kriminalne radnje svakodnevno nad sobom ili je očevidac kriminalnih aktivnosti ima šansu da takvo ponašanje prenese u porodicu koju on stvori. To je prenos kriminogenog ponašanja i to se, zaista, dešava jer je to ponašanje integrirano u njega.

Ako se radi o ženskom djetetu, žrtvi direktnog kriminala ili očevicu – one uče viktimizaciju i trpe moć muškarca u najčešćim slučajevima i različito se socijaliziraju. Rijetko razvijaju tehniku izbjegavanja, misleći da nemaju alternativu.

11.2.3. Spolno zlostavljanje djece

Djeca se od najmanje dobi (od nekoliko mjeseci), seksualno zloupotrebljavaju. Događa se da roditelji prisiljavaju djecu da međusobno imaju seksualne odnose, što dovodi do egzogamije. Kada su nešto starija, zloupotrebe idu od pokušaja da ih privole na to kroz igru, nagradama, podmićivanjem ili, ako ne uspiju, prijetnjama i kaznama što i čine.

Malo dijete ne shvaća šta se događa. Dijete mora znati kako neko može da ga dira ili ne i iz porodice i šta uraditi kada ga neko dira kako ne treba. Traume koje će ovo krivično djelo ostaviti povezane su sa stanjem nemoći koje dijete osjeća, a nepovjerenje prema bliskim osobama i odraslim ostaje trajno. Trajno urezane traume, u pravilu, obilježavaju ostatak života ove osobe.

Ako su malo starija, imat će nizak stupanj samopoštovanja, osjećaj bezvrijednosti, koji se očituje u samoprijekoru i projekcijama. Njihovo razorno dejstvo na emocije, svijest i fizičko zdravlje često se nikada ne eliminiraju, čak ni intenzivnim dugogodišnjim terapijama. Ako je žrtva dijete mlađeg uzrasta, obično će to pokazivati direktnije od starije djece. Naprimjer, mlađe dijete, ako pohađa neku od odgojno obrazovnih ustanova, može se otkriti od strane iskusnih učitelja kroz igru, priču ili crtež.

Starije dijete, obično, se povlači iz društva svojih vršnjaka zbog osjećaja da je *drugačije*. Strah ga je da će neko tu razliku primijetiti, misli da je *jako loše*. Svakako da imaju zbog toga noćne more, smetnje u spavanju i fobije. Javljaju se

histerični napadi, drhtanje, vrištanje, koji za one koji ne znaju razlog, vrlo neobično djeluju.

Ovaj period je najveći period rizika da će, bježeći od ovog komatoznog stanja, početi konzumirati alkohol, drogu te da će pokazivati elemente devijantnog ponašanja. Kod seksualnog zlostavljanja, još je teže doći do fizičkih dokaza nego kod tjelesnog. Iznimke su spolno prenesene bolesti ili trudnoća (Killen, 2001: 35). Seksualni delikti su : silovanje, prinuda, obljuba nad djetetom (Singer, Todorović – Mikšaj, 1989).

Indirektni: kada učinilac ne zadire neposredno u intimnu sferu žrtve ili mimo njene volje, podvođenje, posredovanje, pornografski spisi i sl.

Direktni: delikti koji se događaju u neposrednom kontaktu, između učinioca i žrtve što spada u krivično djelo protiv dostojanstva, ličnosti i morala (Singer, 1989: 142).

Žene su gotovo isključene kao učinilac osim, ako su saučesnici silovanja i raznih oblika seksualnih delikata u porodici, koji se dešavaju i odvijaju u kriminalnim okolnostima. Djeca seksualno zlostavljana spadaju u rizične grupe kada je u pitanju ovisnost o kriminalitetu. Jedna od težih posljedica, kod seksualno zlostavljanih osoba, je pokušaj samoubistva i ubistva (to pokazuju neka od istraživanja koja se odnose na seksualno zlostavljanje i ovisnost o narkotičnim sredstvima, te pokušaj ubistva i samoubistva).[15]

Spolno zlostavljanje je kada odrasla osoba prisiljava dijete da sudjeluje u nekoj seksualnoj aktivnosti, koristeći pritom dijete kako bi zadovoljila svoje potrebe. Česta je i primjena sile u seksualnom deliktu i prinuda za uspostavljanjem potpune kontrole nad žrtvom, ponižavanje i potčinjavanje, uz vrijeđanje, nazivanje pogrdnim imenima, šamaranje, cijepanje garderobe, bacanja na pod i prebijanje. Učinioci to čine u porodici zato što su svjesni činjenice da za to nema rigoroznih sankcija.
Indikatori spolnog zlostavljanja su:

- indikativno ponašanje – povučenost ili hronična depresivnost;
- eksecivna zavodljivost;
- zamjena spolnih uloga;
- pretjerana briga za braću ili sestre;
- nedostatak samopovjerenja;
- problemi u odnosu s vršnjacima;
- pokušaji samoubistva;
- stalni umor, spavanje;
- promiskuitet.

Zlostavljači djece su najčešće: roditelji, staratelji, prijatelji roditelja, starija djeca nad mlađom, djedovi i druga lica koja su često u kontaktu s djecom.

Prisutne su često *prijateljske igre*(seksualne) od strane lica koja ostanu kod djeteta, kada prestupnici glume ljubaznost i velikodušnost te se stavljaju na rapolaganje roditeljima da dijete (maloljetnika) povedu u kino, na utakmicu, izlet, zoo-vrt, da će čuvati dijete dok su roditelji odsutni. Potrebno je biti kranje oprezan,

[15] Journal of child abuse; Binghamton, 1995,Yama, Mark, K, Torex, Stephaniel, Fogas, Bruce, S, Morris, Jennifer

bez obzira koliko ovo izgledalo bezazleno. Ne prihvatajte olako da se oslobodite djeteta za *važne* poslove.

Zlostavljanje uključuje široki spektar a manifestira se kao gledanje pornografskih časopisa, erotskih filmova, prisiljavanje na gledanje i učestvovanje pri masturbiranju ili spolnim igrama, milovanje, voajerizam, oralni, analni, vaginalni odnos. Kasnije se događa *osvetnički recidiv*, da lica koja su bila meta seksualnih nasilnika budu počinioci seksualnih delikata. Djeca, koja su bila spolno zlostavljana, doživljavaju često krize jer nisu na vrijeme dobili adekvatnu pomoć. Neprerađene krize, kao posljedica seksualnog zlostavljanja, mogu se kasnije obnoviti te ponavljati a manfestirat će se na različite načine. Djeca svjesno, ako su malo veća, prikrivaju te događaje, kod njih je prisutno svjesno potiskivanje teškoća što je veoma težak teret u periodu odrastanja.U svakom slučaju jedna od posljedica može biti loš izbor partnera.

Unutrašnji modeli, koji su se ugradili, osobine zlostavljača, mogu uticati na izbor partnera i veza koje im ne priliče. Često će biti u vezama s muškarcima (ako su ženskog spola), koji ih iskorištavaju i zloupotrebljavaju. Ukoliko budu imali svoju žensku djecu, kao roditelji neće je znati zaštititi. Seksualna zlostavljanja se nekad slučajno otkrivaju, npr. kada je kriza u porodici ili dijete imitira izvršioca kriminalne radnje u krugu vršnjaka. Događa se da maloljetnica, naprimjer svjesna značenja takve radnje, ali je smatra sastavnom cjelinom porodice, (konkretno odnosa prema ocu) i da je zaslužila takvu kaznu. Ako je seksualno zlostavljanje slučajno otkriveno, djetetova tjeskoba može biti akutna. Dijete otkriva ponešto od onoga što se dogodilo, no rijetko govori o svemu. Jako teško mu je govoriti o svemu što se dogodilo. Ovdje je važno znati pažljivo prići zlostavljanoj osobi.

Poteškoće ublažavanja trauma zlostavljanih, svakako su:

- Loše organiziranje pomoći ovakvim licima, loša ekonomska situacija, gdje dugoročno na ovim prostorima nema specijaliziranih ustanova niti osposobljenih stručnih lica za ovakvu populaciju;
- Nedostatak programa rada s njima;
- Često specifičan stav policije i drugih društvenih službi prema ovom krivičnom djelu;
- Iskustva roditelja, koja su i sami bili počinitelji ili žrtve seksualnog zlostavljanja, ih potiču na potcjenjivanje i nedovoljno pridavanje važnosti ovoj pojavi;
- Sklonost roditelja da, zbog dobi djeteta, umanje značaj njegovog kriminogenog ponašanja;
- Stavovi o silovanju kao ekcesu;
- Stavovi da muškarci imaju pravo na seksualnu agresiju.

Kada govorimo o krivičnim djelima seksualne prirode, važno je pomenuti negativan uticaj **pornografije** koja pospješuje delikte ovisnika. Potrebno bi bilo čuti glas naroda kojem mediji plasiraju pornografiju, gdje nam svoja mišljenja, agresivno, bezobzirno naturaju seksualni manijaci, narkomani, homoseksualci, perverzne i amoralne osobe. Pornografija izaziva seksualne težnje koje se nekad lako ne ostvare. Kod labilnih osoba, dolazi do sukoba sa samim sobom. U kontaktu s drogom, kao kompenzirajućim sredstvom, želje i potrebe te osobe, dovode osobu, koja mu je dostupna, u opasnost od seksualnog zlostavljanja. Tako da postoji velika opasnost po djecu jer ona lako mogu biti žrtve.

Oblici seksualnog zlostavljanja nisu samo oblici kriminogenog ponašanja jednog člana nad drugim, već krivična djela koja su povezana sa snažnim tabuom.

11.3. Uspostavljanje kontakata sa zlostavljanom djecom

Odbacivanje, osuđivanje i gađenje uobičajene su reakcije u javnosti prema roditeljima koji zlostavljaju svoju djecu, ali ne u onoj mjeri koliko očekujemo. To je veliki problem, male ili pojedinačne su reakcije stručnjaka što može dovesti do profesionalne zloupotrebe, tj. zlostavljanja profesionalnog sistema.
Pri uspostavi odnosa s djetetom, prvo treba smanjiti njegov osjećaj nesigurnosti i tjeskobu procjene uz pomoć poštivanja pravila (Killen, 2001: 222):

- staviti se u djetetov položaj i osjetiti njegove emocije, pokušati zamisliti osjećaje zbog odlaska kod predstavnika organa starateljstva (npr.kod seksualno zlostavljanog djeteta veoma je teško povratiti osjećaj povjerenja, dijete pokušava svoja bolna iskustva zadržati za sebe);
- zadovoljite djetetovu potrebu da sazna ko ste, jer službeno lice dijete ne treba da doživi kao prijetnju;
- brinite o roditeljima umjesto djeteta (potrebno je uvažiti djetetovu odanost roditeljima i u slučajevima kada roditelji nisu u stanju da brinu adekvatno prema djeci);
- pomozite djetetu u komunikaciji, različi su načini komunikacije i pomoći djetetu (npr. komunikacija crtežom, kroz igru).

Načini uspostave odnosa s djetetom (Killen, 2001: 223):

- otvorenim pokazivanjem empatičkog razumijevanja djetetovih doživljaja;
- pokazivanjem razumijevanja pomoću globalizacije;
- pokazivanjem razumijevanja pričanjem priča;
- pokazivanjem razumijevanja crtanjem i igrom s lutkama i životinjama;
- pokazivanjem razumijevanja upotrebom dječijih knjiga.

11.4. Uloga policije u obezbjeđivanju zaštite zlostavljane i zanemarene djece

Djeca su u velikom broju žrtve zanimarivanja i zlostavljanja u različitim oblicima. Obaveza svih državnih organa i institucija je da u okviru nadležnosti štite ovu populaciju. Da bi policija radila u najboljem interesu ove populacije, potrebno je da pravovremeno dođe do informacija o mogućim žrtvama nasilja u porodici, prvenstveno kada su djeca žrtve na području njihovog djelovanja. Osnovni zadatak policije je otkrivanje i identificiranje učinioca krivičnih djela uz primjenu operativnih radnji, sprovođenje predistražnih i određenih istražnih radnji u cilju pribavljanja dokaza za predistražne radnje. Nije tako rijedak slučaj da je dijete žrtva već u pretkrivičnom postupku, daje iskaz organima unutrašnjih poslova. U cilju dodatne detraumatizacije djeteta žrtve, potrebna je kontinuirana saradnja s organima starateljstva i drugim službama. Ovo je potrebno zbog donošenja pravilne odluke da

li je potrebno pokrenuti krivični postupak, ima li dovoljno indicija za podnošenje prijave tužilaštvu i da li je krivično gonjenje u interesu djeteta.

Efikasan rad policije nije moguć ukoliko ne postoji tijesna saradnja sa službom za socijalni rad koja se ogleda u razmjeni podataka zajedničkim aktivnostima u svim fazama preventivnog rada (primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj prevenciji). Naravno kvalitetna saradnja podrazumijeva profesionalizam drugih službi, u ovom slučaju organa starateljstva, koje bi trebale da policiju obavijeste u svakom slučaju nasilja. Neophodni su zajednički sastanci koji će pomoći da svaka od žrtava bude tretirana na pravi način. Saradnja je potrebna i s nevladinim organizacijama.

Rad policije u cilju zaštite je efikasniji ukoliko je kontinuirana saradnja sa školama i vrtićima, zdravstvenim ustanovama, savjetovalištima za mlade.

11.5. Čedomorstvo

Čedomorstvo je usmrćenje tek rođenog djeteta od strane majke. Čedomorstvo (oblik privilegiranog usmrćenja). Neke žene se pri porodu mogu nalaziti u stanju postporođajnog stresnog sindroma koji može uticati na to da njihova mogućnost shvatanja djela i upravljanja postupcima bude smanjena (tjelesna ozljeda, tjelesna ozljeda na mah, teška tjelesna ozljeda, učestvovanje u tučnjavi, itd).

Čedomorstvo kao krivično djelo, bez obzira o kojoj državi je riječ, izaziva zgražanje, osudu, prezir. Kod čedomorstva susrećemo problem odnosa otkrivenog i neotkrivenog kriminaliteta, tj. *tamne* brojke kriminaliteta. Čedomorstvo može biti izvršeno aktivno (činjenjem) ili pasivno (nečinjenem). Aktivno je izvršeno onda kada majka aktivno sudjeluje u radnjama koje uzrokuju smrt njenog djeteta. Takve radnje najčešće su gušenje stezanjem vrata rukama ili nekim predmetom (obično nekom tkaninom), zatvaranjem disajnih puteva ili guranjem nekog predmeta. Smrt novorođenčeta često nastupa zbog krvarenja koje je posljedica rezanja vrata oštrim predmetom ili uboda nožem. U aktivne načine izvršenja ovog delikta ubrajaju se: uranjanje u posudu s vodom ili u zahodsku školjku, bacanje novorođenčeta u kantu za smeće ili u peć, smrt koja nastupa zbog udaraca. Pasivno čedomorstvo je manje direktno, ali je štetno, jer uključuje zamenarivanje osnovnih potreba djeteta.

Psihološki model čedomorke

Uglavnom se radi o samoživim osobama, emocionalno hladnim, niskog obrazovanja, često iz nižih slojeva, siromašnih seoskih ili prigradskih sredina. Teško da postoji neko ko može pronaći, shvatiti razloge za čedomorke, a nerijetko i očevi, koji su počinili ovo krivično djelo, kada vidi unakaženo tek rođeno bespomoćno dijete.

Čedomorke posmatraju vrlo često čedomorstvo, kao vrstu zakasnjele kontracepcije na koju se odlučuju iz različitih razloga:

- žrtve silovanja, često se odlučuju na ovakav čin jer u socijalnoj sredini (patrijarhalne porodice) neće biti prihvaćena te zbog nerazumijevanja sredine

majka ubija dijete, što na neki način možemo posmatrati kao produžetak samoubistva majke;
- strah od sramote i osude okoline zbog vanbračnog majčinstva;
- nisu rijetki slučajevi, da se majka nakon poroda nađe u bezizlaznoj situaciji, teškoj materijalnoj situaciji, ali prije negoli počini suicid, ona usmrti svoje dijete;
- želja za osvetom prema suprugu, ili partneru koji joj ne posvećuje očekivanu pažnju ili je ostavlja, u slučaju izvanbračne zajednice;
- nesigurnost u očinstvo;
- trudnoća kao posljedica nevjere;
- trudnoća kao posljedica rodoskrvnuća;
- agresivnost, zlostavljanje djeteta nekada završi i smrću;
- majke koje se nisu dovoljno oporavile od porođaja (postporođajne krize, depresija, psihoze), neke majke izluđuje dojenje i sve što slijedi rađanjem djetata, obavezama koje slijede te iz neshvatljivih drugih razloga se odlučuju na ovaj okrutni čin;
- čedomorke, su češće neudate, starosti 14 do 25 godina;
- najčešći *modus operandi*: utapanje, davljenje, ostavljanje djeteta bez hrane ili na hladnoći i drugi načini.

11.5.1. Zaštita djece s neadekvatnim roditeljskim staranjem

Centri za socijalni rad su temeljni nosilac opće socijalne zaštite kao porodično-pravne zaštite djece koja su u sukobu sa zakonom, djece s asocijalnim ponašanjem, posredno kroz pomoć čitavoj porodici i odnosima između njenih članova.
Centri vrše opći nadzor nad vršenjem roditeljskog prava, na više načina:
- vrši nadzor nad ostvarivanju roditeljskog prava;
- identificira praznine u kvalitetu odgoja djece;
- predlaže oduzimanje roditeljstva;
- upućuje dijete u drugu hraniteljsku porodicu ili ustanovu;
- daje mišljenje o povjeravanju djeteta (u brakorazvodnoj parnici) te prati dijete u daljnim kontaktima s roditeljima;
- štiti imovinu djeteta i /ili roditelja i dr;
- pruža sve vrste zaštite djece.

11.6. Nasilničko ponašanje između djece

Ovakvo ponašanje djece proističe iz namjere da se povrijedi druga osoba. Dolazi do ponavljanja istog obrasca ponašanja u kojem je jedna strana žrtva a druga nasilnik, te očita neuravnotežena snaga (jači protiv slabijeg ili grupa protiv pojedinca).
Oblici zlostavljanja su:

1. verbalno: dobacivanje , izrugivanje, omalovažavanje, prijetnje;
2. socijalno: izbjegavanje, ignoriranje, isključivanje iz aktivnosti, ogovaranje i širenje neistine;
3. psihološko: prijeteći pogledi, praćenje i sl;
4. fizičko: guranje, rušenje, udarci.
5. nasilničko ponašanje, uglavnom, je usmjereno od starije nad mlađom djecom, kada je smanjen nadzor odraslih.

Žrtve su djeca koja su percipirana kao slabija ili na neki način drugačija, tjelesno slabija ili nespretnija, prezaštićena djeca i /ili nesigurna djeca.
Porodica s boljim materijalnim stanjem ima priliku da duže skriva kriminalne radnje koje se događaju nad djecom.

TREĆI DIO

12. DRUŠTVENA NEPRILAGOĐENOST

Bez obzira na porodični, socijalni, obrazovni status, rizična djeca imaju potrebu pokazivanja bližoj i daljoj okolini, ponašanje koje odudara od svakodnevice našega podneblja. Društvena neprilagođenost se uzima kao opći pojam za sve oblike devijacija u ponašanju mladih, predznak ili predhodni stepen prestupništva, njime se obuhvataju devijacije koje znače kršenje krivičnopravnih normi.

Svakako da postoji populacija društveno neprilagođene omladine svuda u svijetu, ali je činjenica da je veći stepen prisutnosti ovih pojava u našem okruženju.

Države u našem okruženju su države koje se nalaze u procesu tranzicije. Neujednačeni procesi u kojima mladi odrastaju nose sa sobom rizike, nezadovoljstva zbog nemogućnosti ostvarivanja ličnih ambicija i aspiracija, i dovode do psihičke nestabilnosti, društvene neprilagođenosti, zanemarenosti i zapuštenosti djeteta.

Poremećaji u ponašanju je naziv za razne vidove i forme društvene neprilagođenosti štetnog i inkriminiranog ponašanja djece i mladeži. Sve ove pojave djeluju negativno ne samo na pojedinca kojeg pogađaju, već i na druge osobe iz njegove bliže okoline.

Na poremećaje ponašanja utiču biološki, psihološki i socijalni faktori. Ono se razlikuje od uobičajenog ponašanja većine mladih koji se nalaze na određenom životnom prostoru.

Kod poremećaja u ponašanju maloljetnika značajni su sljedeći kritetiji[16]:

- vrsta ponašanja;
- intenzitet, odnosno težina ponašanja;
- učestalost;
- vremensko trajanje.

Poremećaji u ponašanju su u većem ili manjem obimu u fokusu našega posmatranja, ovisno od:

[16] DSM – IV, 1996; Kidder- Ashley i sar, 2000; Eddy, 1996 prema Koller-Trbović, 2004.

- štetnosti i posljedica koje iza sebe ostavljaju;
- obima i intervencije koja se u datom momentu preduzima;
- sličnosti i/ili razlika u vidovima ponašanja.

Suština poremećaja u ponašanju maloljetnika je osjećaj nesigurnosti, neprihvaćenosti u svojoj najužoj okolini od strane bliskih ljudi. Od suštine ispoljavanja poremećaja u ponašanju, ovisi i stepen rizika od posljedica i manifestacije poremećaja.

Možemo posmatrati u ovom slučaju različite stepene rizika, a ovisno od autora koji su dali prijedloge klasifikacije:

- niska;
- srednja;
- visoka;
- vrlo visoka.

Ili po Charlotte Buhler:

- prvi stepen;
- drugi stepen;
- treći stepen;
- maloljetničko prijestupništvo.

Prvi stepen

Karakterizira ga nepoštivanje pisanih pravila i najblaži oblik ispoljavanja nediscipline. Za prvi stepen je karakteristična lakša etiologija. Ukoliko je ovaj vid poremećaja u ponašanju prisutan kod školske omladine, može se uz sasvim malu intervenciju nastavnika i saradnju članova porodice bezbolno otkloniti.

Drugi stepen

Može se javljati u tri različite varijante:

1) iznova javljanje istog oblika ponašanja prvog stepena;
2) naizmenično javljanje različitih oblika ponašanja prvog stepena kod istog djeteta;
3) pojava samo jednog oblika poremećaja, ali koji zbog težine posljedica traži dodatnu intervenciju;
4) svi oblici ponašanja imaju karakter poremećaja u ponašanju.

Treći stepen

U ovom stepenu primjetni su najteži oblici poremećaja. Prisutni su svi oblici poremećaja i imaju tešku etiologiju. Ova faza poremećaja u ponašanju traži stručno interveniranje i tretman.

Četvrti stepen, pojava maloljetničkog prijestupništva

Ukoliko izostane pomoć i stručna intervencije u predhodnoj fazi, javljaju se prvi oblici maloljetničkog prestupništva (u početku odbijanje poslušnosti, izostajanje u izvršavanju svojih obaveza u školi i u porodici, lagano i s tendencijom ozbiljnih i intenzivnih simptoma poremećaja).

Maloljetničko prestupništvo karakterizira kršenje pravnih normi u društvu. Poremećaji u ponašanju mogu biti:

- aktivni;
- pasivni.

Aktivne poremećaje (eksternalizirani) karakterizira ponašanje koje se teško kontrolira i usmjereno je prema drugima.

Kod aktivnih poremećaja prisutni su :

- intenzivna impulsivnost;
- neposlušnost;
- nametljivost;
- prkos;
- svađanje, laganje;
- varanje;
- krađe, provale;
- vandalistička ponašanja;
- izazivanje požara;
- svi oblici agresivnog ponašanja i
- delinkvencija.

Pasivne poremećaje u ponašanju (internalizirani) karakteriziraju kontrolirana ponašanja i usmjerena su prema sebi. Pasivne poremećaje karakterizira:

- strahovanja bez identificiranog razloga;
- stid nepoznate etologije;
- apatičnost;
- neurotske smetnje i sl.

13. DEVIJANTNA PONAŠANJA MALOLJETNIKA

Devijantnost

Djeca sada vole luksuz, oni imaju loše vladanje,
ona pokazuju nepoštovanje starijih i vole
brbljanje umjesto učenja. Djeca se više ne dižu
kada ulaze stariji u prostoriju. Ona proturječe svojim roditeljima, brbljaju pred društvom,
pohlepno gutaju poslastice sa stola. Prekrste
noge i tiraniziraju svoje roditelje.

Sokrat

Devijantno ponašanje – širi pojam od prestupništva jer obuhvata i ponašanja koja nisu kažnjiva. Devijantnost je ono ponašanje koje je drugačije od uobičajenog, mehanizam društvene reakcije na različitost, prema društvenim normama i situacijama.

Devijantnost je u društvu normalna – tvrdio je Durheim – ona malim koracima mijenja društvo i priprema nužne promjene.

Zamislite jedno društvo svetaca, jedan uzoran i savršen samostan. Krivična djela u pravom smislu te riječi tamo su nepoznata; ali prekršaji koji se običnom čovjeku čine mali i oprostivi izazivaju tamo istu sablast kao i krivično djelo. Kada bi to društvo imalo vlast suditi i izricati kazne, ona će sva ova djela označiti kao strogo krivična i postupati prema tome. Savršeno pošten čovjek svoje slabosti ocjenjuje strogo, onako kao što prosječni čovjek ocjenjuje stvarna krivična djela.
Dirkheim, O normalnosti zločina, 1897.

Ne možemo zamisliti društvo u kojem su svi isti, ne bi bilo pomaka, stagnirali bi. Sokrat je bio prijestupnik, Galileo, Kopernik. Društva se trebaju prilagođavati, integrirati i one pojedince koji u datom momentu se ponašaju drugačije, pokušati razumjeti. Opasnost je i druga krajnost. Relativizacija normi i izostanak društvene (socijalne) kontrole.

Nije lako utvrditi šta je to devijantnost. Nositi pirsing (eng. *piercing*) u Engleskoj nije neobično, no u Japanu se smatra nedoličnim. Tetoviranje se smatralo znakom primitivizma Maora, danas je prisutno u čitavom svijetu. Homoseksualnost je u Grčkoj smatran znakom estetske prefinjenosti, negdje je krivično djelo.

Nizozemska i Danska dozvoljavaju istopolni brak, a u isto vrijeme su zemlje s najmanje homoseksualaca u populaciji. Frojd je uživao kokain ne pretpostavljajući da je danas veliko zlo. Sherlock Holmes, pušio opijum, koji je tek 1909. godine zabranjen, a marihuana je u SAD zabranjena 1937. godine.

Često puta se pojam devijantnost i prijestup miješaju. Devijantnost kao sociološki pojam označava situaciju odstupanja od društvenih normi i vrijednosti. Na devijantnost se reagira moralnom osudom, zgražanjem ili gađanjem. U svakodnevnom životu devijantnost je veoma prisutna kao pojava.

14. MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Riječ napretka neće imati nikakvog smisla
dok na svijetu bude nesretne djece.

Alfred Einstein

Prestup, prekoračenje utvrđenih standarda društvenog ponašanja; odgovara izrazu *delinkvencija*. Prestupničko ponašanje je lična pojava pojedinca koja ima svoje određene biološke i psihološke elemente.

Prestupničko ponašanje mladih je svako ponašanje (činjenje ili nečinjenje) pojedinca ili grupe mladih koje je protivdruštveno (tj. društveno neprihvatljivo), odnosno kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje izaziva društveno reagiranje u namjeri da se zaštite društvena dobra i vrijednosti, a i sami akteri takvog ponašanja.

Prestupništvo lat. *delinquere* – pogriješiti, što znači učinilac krivičnog djela, krivac, zločinac, prestupnik; lat. *delictum*, termin kojim se označava krivično djelo, zločin, prestup, činjenje krivičnih djela, asocijalno, antisocijalno, socio-patološko i kriminalno ponašanje (izuzetkom ubojstva), kažnjiva ponašanja, tj. ponašanja za koja pravni poredak propisuje kaznu ili neku drugu sankciju.To je oblik devijantnog ponašanja jer odstupa od konformnog ponašanja većine. Tim se ponašanjima krše pravne norme (prohibitivne i/ili imperativne). Sva ponašanja pojedinaca i pravnih osoba koja ugrožavaju vrijednosti i dobra te zajednice ili su iz drugih razloga neprihvatljiva i zabranjena.

Pojam *maloljetničko prestupništvo* obuhvata u literaturi i raznim zakonodavstvima veoma široku panoramu raznih ponašanja – od neprilagođenog do prestupničkog. Tom prilikom se upotrebljava mnoštvo, često neadekvatnih i neprihvatljivih pojmova i termina za označavanje raznih devijacija u ponašanju omladine, kao naprimjer: zapuštena omladina, problematična omladina, moralno posrnuli omladinci, društveno neprilagođeni, asocijalni, antisocijalni, besprizorni delinkventi, huligani, siledžije, maloljetni prestupnici itd. (Milutinović, Aleksić, 1989: 3)

Prestupništvo je pojam koji označava kršenje formalnih krivičnih i prekršajnih pravnih normi. Takvo ponašanje određuje postupke koji nanose štetu ili opasnost društvu. Na pojavu bilo kojeg prestupničkog oblika, dužne su da reaguju nadležne institucije ovisno od situacije i slučaja.

Ono što je važno u svakoj državi i području, je utvrditi odnos između običaja i zakona jer je evidentno da varira od državee do države. Poznati su stavovi Adlera:

Ono što je još juče bilo neukusno ili moralno neprihvatljivo može postati nezakonito promjenom zakona... (kontinuum od devijantnog do kriminalnog) može se prikazati

trokutom. Trokut se sastoji od određenja devijantnog u najširem smislu (...) do sasvim uskog određenja da je nešto apsolutno zlo. Negdje između ta dva ekstrema ponašanje se određuje delinkventnim, ali kriminološki interes je razumijevanje procesa kršenja normi u njegovoj najranijoj fazi. (Adler, Mueller, Laufer, 1991: 15)

Za označavanje maloljetničkog prijestupništva u širem kontekstu koristi se termin prestupništvo mladih. Prema **užem** značenju maloljetničko prestupništvo podrazumijeva kršenje krivičnopravnih normi, odnosno vršenje krivičnih dijela i prekršaja od strane maloljetnih lica koja nisu navršila 18 godina života. U **širem** smislu, maloljetničko prestupništvo, pored kršenja krivičnih i drugih pravnih normi, obuhvata i ponašanja maloljetnika kojima se krše moralne norme određenog društva.

Prestupništvo kao složena društvena pojava uslovljena je mnogobrojnim faktorima, kao što su subjekt, uslovi i djelo. Prestupništvo je i pojedinačni akt i društveni fenomen. Za potpunu ocjenu o stanju prestupništva potrebno je uporediti stopu prestupništva s državama koje su nam po određenim pokazateljima i kriterijima slični.

Kada posmatramo maloljetničko prestupništvo, vidimo da ima, uglavnom, iste karakteristike kao kriminalitet odraslih lica, tako da ga posmatramo kao dio kriminaliteta. Upravo zbog godina starosti, maloljetna lica ne treba posmatrati kao kriminalce, već omladinu čije ponašanje stručnim tretmanima treba vratiti na putanju prije prestupničkog ponašanja, tj. predeliktnoj fazi. Posmatrajući uzrast osoba s prestupničkim ponašanjem, sociološke, psihološke, biološke, kriminalne, pravne, političke i druge komponente društvene reakcije uviđamo specifičnosti, razlike u odnosu na kriminalitet odraslih.

Postoji niz devijantnih oblika ponašanja, koja se ne mogu smatrati prestupničkim u zakonskom smislu. Takva ponašanja se označavaju kao *drugi prestupi*, a ponašanja koja imaju obilježja i karakteristike prestupništva, se označavaju kao primarni prestupi. *Odrastanje je vrlo dinamičan proces. Mladost je razdoblje života u kojem se pojedinac suočava sa različitim problemima i zadacima koji se pred njega postavljaju. To je ujedno i najintenzivnije kognitivno, emotivno i konativno razdoblje koje je obilježeno sticanjem znanja i usvajanjem različitih navika, sudova, vrijednosti, stavova* (Janković, Basić, 2001: 29).

Za izgradnju vlastitog identiteta mladih je bitna i potraga za odgovorima na brojna pitanja. Iz tog razloga se javlja potreba za druženjem i uključivanjem u društveni život šire zajednice kroz pripadanje vršnjačkim grupama.

Ako se pojedinac uključi u određenu skupinu koju društvo identificira kao pozitivnu grupu koja njeguje i promiče određene pozitivne vrijednosti i ciljeve, imajući u vidu poštovanje normi i zahtjeva šire okoline, onda možemo govoriti o zadovoljavajućem uključivanju, a ukoliko se uključi u grupaciju s neprihvaćenim i neodgovornim ponašanjem sistemi vrijednosti i ponašanje će biti negativno.

15. OBLICI MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Maloljetničkom delinkvencijom praktično se može označiti bilo koji oblik lošeg ponašanja mladih iz čega proizlazi da riječ *delinkvencija* nema normirano i opće prihvaćeno značenje. To je uopćeni izraz koji javnost i organi krivičnog gonjenja koriste za označavanje različitih ponašanja koja se smatraju neprilagođenim valdanjem maloljetnika. Prema tome je teško mjeriti obim *delinkvencije* u određenom vremenu i prostorima, a posebno imajući u vidu različitosti definicija maloljetničkog kriminaliteta i statističkih metoda, nije moguće uspoređivati nacionalne statistike. Druga teškoća ogleda se u tome što se često izraz *delinkvencija* upotrebljava da bi se opisali ili obuhvatili različiti problemi ponašanja, kao sto su: izbjegavanje škole, nepopravljivost, agresivnost, vandalizam, zloupotreba alkohola i narkotika, napad na imovinu, kršenje javnog reda i mira i dr. Izraženi problem manifestira se i na utvrđivanje i određivanje oblika maloljetničkog kriminaliteta.

Kao što je u uvodnom delu prikazano, maloljetnici nisu biološki, socijalno i psihološki zrele ličnosti, a što svakako ima odraza i na oblike kriminalnog ponašanja. Njihov uzrast karakteriziraju brze i snažne biološke promjene, a što je povezano i s vremenom mijenjanja društvenog statusa u porodici, školi i društvu. Fizička snaga u ovoj dobi doseže svoj vrhunac. Ličnost maloljetnika jos uvijek je neizgrađena i podložna raznovrsnim uticajima koji mogu razvoj i ponašanje usmjeriti u oblike asocijalnog i antisocijalnog ponašanja. Emocionalna nezrelost i napetost imaju uticaja na delinkventno ponašanje mladih. Emocionalna obeležja povezana s delinkventnim ponašanjem proističu iz emocionalne nestabilnosti, razdražljivosti, potištenosti, ljubomore ili neke druge frustracije. Mladi čiju ličnost karakteriziraju navedene osobine imaju problem društvene neprilagođenosti zbog čega često dolaze u konflikt, a naposlijetku upadaju u kriminalne djelatnosti. Ova kratka etiološka opservacija ličnosti mladih bila je neophodna zbog neposrednog uticaja na sruktuiranje i ispoljavanje oblika maloljetničkog kriminaliteta.

Oblik maloljetnickog kriminaliteta kao fenomenološka kategorija u kriminologiji označava i čitav splet faktora i uslova koji posredno ili neposredno utiču na to kako će se određeni kriminalni događaj manifestirati u određenom obliku. Način izvršenja izražava svojstva kriminaliteta uopće, pa tako i maloljetničkog, a ujedno i uticaj ličnih svojstva počinioca, što znači simbiozu objektivnog i subjektivnog.

Ove napomene bile su potrebne da se bolje shvati priroda načinja izvršenja delikata koji predstavljaju maloljetnički kriminalitet, a samim tim i manifestiranje oblika maloljetničkog kriminaliteta.

Bez obzira na različitost definicija, način mjerenja kriminaliteta maloljetnika, postoje neke uopćenosti u odnosu na ispoljavanje oblika maloljetničkog kriminaliteta, koje prelaze nacionalne i regionalne granice kao i stepen društvenog i ekonomskog razvoja. Svakako postoje i značajne razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja, a ovdje nam je namjera izraziti sličnosti koje su karakteristične uopće za oblike maloljetničkog kriminaliteta.

15.1. Delikti siromašnih maloljetnika

U svim društvima, bez obzira na političku ideologiju, što su gori socijalni i ekonomski uslovi, to je vjerovatnije da će se i mladi i odrasli upustiti u kriminalne aktivnosti. Ova činjenica na osnovu koje se daje uopćena hipoteza nije temeljno utvrđena, jer su statistički podaci koji se objavljuju veoma neodređeni u odnosu na ovo pitanje. Ipak autorovo dugogodišnje kriminalističko iskustvo stečeno u tridesetogodišnjem radu u organima unutrašnjih poslova dovoljno pokazuje da je to tako.

Siromaštvo, besposlica, nezaposlenost ili zaposlenost na mjestima koja društvo baš ne cijeni dovode do kriminalnog ili delinkventnog ponašanja. Što je porodica siromašnija s obziorm na finansijski ili socijalni položaj ili istovremeno na jedno i drugo, život pruža manje sreće u svakom pogledu. Smrtnost roditelja, smanjenje izgleda na život, povećanje bolesnih stanja gotovo kod svih bolesti, veće opasnosti od povreda kako fizičkih tako i psihičkih, ugroženost mentalne sposobnosti i emotivna nesetabilnost, loša ishrana, nedovoljna medicinska njega i sve ono što karakterizira siromaštvo neposredno utiče na formiranje subkulture siromašnih koja firmira kriminalnu motivaciju ispunjenu u vidu kriminalnog prestupništva kao posebnog oblika kriminaliteta mladih. Krivična djela koja vrši ova grupacija uglavnom su imovinskog karaktera kao što su razni oblici krađa, razbojništva, ali nisu rijetkost i delikti protiv života i tijela u vidu ubistva i nanošenja tjelesnih povreda.

15.2. Delikti mladih iz bogatijih slojeva društva

Kod mladih koji pripadaju slojevima društva s višim prihodima glavni oblik delinkvencije ogleda se u zloupotrebi narkotika, alkohola, raznim vidovima bahaćenja i slično. To stanje upravo poprima razmjere prave epidemije. Povećana upotreba narkotika, naročito zabrinjava zbog važnosti za manifestaciju delikata nasilja. Suprotno siromašnoj djeci mladi iz bogatijih slojeva društva češće su pogođeni suicidom, smrću i ozljedama prouzrokovanim u saobraćajnim nezgodama izazvanim bahatim ponašanjem, vrbovanju od strane religioznih sekti ili nekih organizacija formalnog ili spontanog karaktera, kao što su: *skinheads*, tunerski klubovi i tome slično. Posebna opasnost za mlade iz ove grupacije je to što su veoma lak plijen za vrbovanje za organiziranje kriminalne bande.

15.3. Urbani maloljetnički kriminalitet

Sve gradske zone velikih gradova kako u svijetu tako i kod nas imaju veliki broj delinkvenata pa tako i maloljetnih delinkvenata. Problem u vezi s maloljetničkim kriminalitetom izraženiji su u većim gradovim. Iskustva gotovo svih država govore u prilog tome da u gradovima s 20.000 i više stanovnika, službena stopa delinkvencije stalno raste sve dok grad ne dostigne ili ne pređe 200.000 stanovnika, kad se dostigne taj nivo procent delinkvencije eksponencijalno raste i sve se više preseljava iz

kategorije društveno zahvaćenog kriminaliteta u kategoriju *tamne brojke*. Maloljetnička delinkvencija i stanje maloljetničkog kriminaliteta povećava se u tom slučaju mnogo brže nego broj stanovnika, izraženo u procentima. Ovakvo stanje kriminaliteta kao i njegov obik, također, imaju epidemiološti karakter.

Najčešći oblici urbanog maloljetničkog kriminaliteta zastupljeni su u deliktima krađa u prodavnicama artikala raznih stuktura, krađa i provala u privatne i društvene objekte, krađa i prisvajanja tuđih vozila. Oštećenje tuđih vozila ogleda se u rezanju guma, razbijanju stakala, farova, oštećenju lima karoserije, čupanju električne instalacije itd. Ovaj oblik krivičnog djela manifestira se kao huliganski ispad. Nadalje nisu retkost niti razbojnička nasilja, seksualni delikti, kao i najteži delitkti protiv života i tijela.

Za kategoriju maloljetničkih delinkvenata koji uživaju opojne droge tipične su provale u apoteke, krađe radi pribavljanja sredstava za kupovinu narkotika, falsificiranje ljekarskih recepata, razni modaliteti prevara i slično. Vrše ih maloljetnici koji izbjegavaju obaveze i učenje, traže lak život a često pretjerano uživaju u alkoholu.

Kod seksualnih delikata maloljetničkog kriminaliteta sve se češće susrećemo s novom i opasnom kriminalnom pojavom u vidu patološkog formiranja određenih omladinsko-huliganskih subkultura, u kojima hijerarhija vrijednosnih normi i ljestvica grupnog prestiža divergira od općeprihvaćenih normi društvenog i pravnog konformizma. To znači da članovi tih grupa ne prihvataju opće drušvene norme ponašanja, a da bi se potvrdili i stekli priznanje u tom patološkom krugu, formiraju svoje ponašanje i prilagođavaju se modelu ponašanja koji je obavezan u takvoj grupi. Osnovna mjerila vrijednosti člana takve grupe i njegov prestiž karakterizira kult snage, preprednosti, brutalnosti i agresije, koji napada priznate društvene vrednosti. Formirana stuktura ličnosti pod uticajem ovakvih uzora direktno se odražava na kriminalnu motivaciju koja je često temeljna za agresivna seksualna ponašanja u vidu grupnih silovanja. Prema žrtvama grupnih silovanja primjenjuje se sila koja premašuje onu neophodnu silu za slamanje otpora žrtve, ispoljavaju razvratni oblici polnih radnji, krajnjih poniženja i sl. Za ovakve slučajeve ne može se kazati da je riječ o zadovoljavanju polnog nagona, vec o demonstraciji sile i prezira prema načelima društvenog života u cilju postizanja prestiža u okvirima hijerarhije vrijednosti u huliganskoj grupi.

Nove oblike poprimaju i tradicionalna krivična djela kao što su krađe, vrše se u velikim trgovačkih centrima, robnim kućama, trgovinama s artiklima raznih strukura itd. Novi psihološki i sociološki aspekt tih krađa javlja se u tome što maloljetni delinkventi tretiraju imovinu kao anonimnu, bezličnu i apstraktnu. Ovo deluje na slabljenje tradicionalnih mehanizama koji obuzdavaju napade na imovinu. Aktuelna rastuća pojava maloljetničkih razbojništva govori u prilog tome da su žrtve slučajni usamljeni prolaznici, većinom žene. Takvi delikti najčešće se vrše na ulicama, u parkovima, ulazima i stepeništima, u blizini ugostiteljskih lokala i zabavnih prostora. Materijalne štete kod ovih krivičnih djela nisu velike, ali prestupništvo je opasno jer neposredno prijeti zdravlju, pa čak i životu žrtve.

15.4. Delikti mladih i demografija

Stav o tome da demografija profilira oblik maloljetničkog kriminaliteta može samo na prvi pogled biti ocenjen kao predrasudan ili stereotipan. Iako zvanična statistika ne bilježi i ne istražuje ovu komponentu, pažljivim sagledavanjem stope maloljetničkog kriminaliteta po regionima i mjestima, može se izvesti zaključak koji govori u prilog ovoj tvrdnji. Tako u dijelovim gde je procenat mladih do 18 godina najviši, postoji najveća opasnost da pokazatelj delinkvencije bude veoma velik. Tu se radi posebno o prostoru Kosova i Metohije, gde je demografski došlo do visokog priraštaja stanovništva. Gotovo da nema medijske informacije koja se odnosi na kriminalnu aktivnost na evropskom kontinetu, pa cak i u SAD, a da se pri tom ne pominju delinkventi poreklom s Kosova i Metohije. Naročito je to izraženo u sferi prometovanja i rasturanja opojnih droga.

15.5. Modernizacija i kriminalitet mladih

Oblici kriminaliteta i delinkvencija maloljetnika bitno se razlikuju u ekonomski razvijenim zemljama u odnosu na nerazvijene. Problem kriminaliteta daleko je veći u zemljama koje su najrazvijenije, stopa kriminaliteta u tim zemljama dosta je izraženija nego u zemljama u razvoju. Ta suprotnost izražena je i u slučaju maloljetničkog kriminaliteta.

Modernizacija i posebno urbanizacija potresaju tradicionalne oblike života razarajući društveno tkivo. Neki autori proučavjaući uticaj modernizacije na pojavne oblike kriminaliteta smatraju : A. Todorović u svom delu *Velika urbana područja i maloljetnički kriminalitet*, da je *kriminalitet maloljetnika prvenstveno urbani fenomen* dokazujući ovu tezu komparativnim istraživanjima visokih urbanih i ostalih područja. Poljski kriminolog J. Bravn smata da je s industrijalizacijom i urbanizacijom povezana i nepoželjna promjena ekološke sredine, to jest fizički uslovi života (buka, zagađivanje vazduha I vode) koji dovod do slabljenja nervnog sistema maloljetnika i time do asocijalnih ponašanja (V.H. Kudrjavcev, citat članka, 209). U razvijenim zemljama maloljetnička delinkvencija ne samo da je uobičajena, već je i priroda-oblik delikata drugačiji. Oblik delikata koji zakon predviđa kao izbjegavanje škole, nepopravljivost, vandalizam, pijanstvo i remećenje javnog reda i mira, rjeđa su pojava u nerazvijenim zemljama. Međutim to nije slučaj i s deliktima džeparenja, krađa, prosjačenja i sl. Prema tome može se izvesti zaključak da je za razvijenije zemlje karakteristično prestupništvo maloljetnika u obliku teških delikata, maloljetničkih banditizma, a za nerazvijene lakši delikti krađe, utaje, pronevjera sredstava koja pripadaju poslodavcima. Ipak ovu podjelu ne treba shvatiti prestogo i bukvalno, jer u nekim zemljama u razvoju prisutna je tendencija porasta oblika delikata s atributom nasilništva kao što su razbojništva uz upotrebu oružja i provalnih krađa. Maloljetni delinkventi u nerazvijenijim zemljama delikte u pravilu vrše individualno, a u razvijenijim kao organizirane maloljetničke bande. Takvim bandama u prestupništvima cilj je razbijanje, okrutno poigravanje i isticanje snage.

15.6. Faktori prestupničkog ponašanja

U literaturi koja se bave maloljetničkim prestupništvom, stoje različiti termini kao što su: društvena neprilagođenost, loše društveno ponašanje, društveno neprihvatljivo ponašanje mladih, prestupničko ponašanje mladih, antidruštveno ponašanje mladih itd, svaki od navedenih termina, u manjoj ili većoj mjeri, podrazumijeva različite oblike poremećaja u ponašanju maloljetne osobe, počev od onih najbezazlenijih, kao što su nepažnja na času, loš uspjeh u školi i sl, preko agresivnog ponašanja u kući i školi, do sukoba sa zakonom (Miković, 2004: 41).

Faktori prestupničkog ponašanja čine srž kriminalne etiologije. Na razvoj ličnosti, njeno sazrijevanje i socijalno oblikovanje, utiču mnogi subjektivni i objektivni faktori. Zbog toga možemo primijetiti i velike razlike kada su u pitanju maloljetnici istog uzrasta (starosti).

Etiološku osnovu prestupništva potrebno je posmatrati s dva aspekta, tj. da prestupničko ponašanje maloljenika određuju etiološki faktori, koji se dijele na: faktore koji su vezani za ličnost kao subjektivnog činioca i faktore socijalne sredine kao društvene pojave.

Kriminologiji nisu poznati uzroci za pojavu prestupništva koji su nužni. Postoje samo faktori koji sami ili u djelovanju s drugima, uslovljavaju pojavu prestupničkih ponašanja. Individualni delikt i kriminalitet kao masovna pojava imaju bitno različite uzroke za njihovu pojavu.

Darwin i Comte dali su pozitivistima metodološko oružje, Lambrozo je uzroke zločina tražio u prestupniku, Ferry je razvio sociološko shvatanje o višestrukim uzročnim faktorima, koji djeluju na kriminogene sklonosti pojedinca, Tadre i Dirkheim su dali značaj sociološkim aspektima, gdje je Durkheim teorijom anomije postavio temelje sociologije kriminaliteta.

15.6.1. Pojavni oblici prestupničkog ponašanja

Maloljetnici se razlikuju od odraslih po stepenu emocionalne i intelektualne zrelosti, kao i svijesti o svojim postupcima i odgovornostima za iste, što ukazuje da su maloljetna lica i u moralnom smislu manje odgovorna. Maloljetnik je osoba koja je u vrijeme učinjenja djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života; mlađi maloljetnik, osoba koja je navršila četrnaest, a nije navršila šesnaest godina života; stariji maloljetnik, osoba koja je navršila šesnaest, a nije navršila osamnaest godina; mlađi punoljetnik, osoba koja je navršila šesnaest, a nije navršila osamnaest godina života.

U pravnom sistemu kada je u pitanju maloljetničko prestupništvo, riječ je kako o krivičnom djelu tako i prekršajima koje maloljetno lice učini. Također, su definirane odredbe koje određuju pojam maloljetnih lica, odgovornosti maloljetnih lica za učinjene prekršaje i krivična djela, jurisdikciju i sastav maloljetničkih sudova.

U nekim državama još uvijek ne postoje sudovi i sudije za maloljetna lica, pravila postupaka, krivičnopravnih sankcija za maloljetnike, kao i mjere krivičnopravne zaštite, brige, pomoći, nadzora, stručne edukacije maloljetnog

učinioca, razvoja njegove cjelokupne ličnosti, tretmana, rehabilitacije, resocijalizacije, s naglaskom na prevenciju, kroz ostvarivanje pozitivnog uticaja.

Jedna od posebnosti u prekršajnom i krivičnom postupku kod maloljetnih lica je i proširena mogućnost primjene načela oportuniteta**,** tj. nepokretanje prekršajnog i krivičnog postupka prema maloljetnom licu, osim u slučajevima kada je zbog težine djela to nužno. Stanovišta smo da prednost, kada su maloljetna lica u pitanju, treba dati vansudskim mjerama i uključivanju svih društvenih ustanova, na prvom mjestu centra za socijalni rad.

15.6.2. Mjerenje prestupničkog ponašanja

Kriminalitet nije isto što i kriminal.

Kriminalitet = broj registriranih krivičnih djela na određenom prostoru u određenom vremenskom razdoblju.

Koeficijent kriminaliteta = (broj registriranih krivičnih djela)/ (broj kriminalno sposobnog stanovništva) x 100 000.

Zvanična statistika kriminaliteta podrazumijeva podatke koje daje: policija, tužilaštvo, sud, centri za socijalni rad, penitersijarne i druge relevantne institucije. Aproksimacija *tamne brojke*: strah od kriminaliteta; viktimizacijske studije; metod samooptuživanja (samoprijavljivanja – *Self Report Delinquency*)

15.6.3. Svojstva maloljetničkog prestupništva

Bitna svojstva maloljetničkog prestupništva su:

- skup individualnih pojava;
- pojava koja ima društveni karakter, s obzirom na rasprostranjenost u prostoru i vremenu;
- negativna društvena pojava, jer se njome krše neke norme i ugrožavaju vrijednosti;
- historijska pojava, karakteristična za sve periode društva;
- univerzalna svjetska pojava svojstvena svim oblicima državnih zajednica, pojava koja ne poznaje granice.

Prema tome, prestupništvo kao predmet, nije prost skup individualnih pojava, već masovna i negativna društvena pojava. Zadatak kriminologije je da utvrdi njene uzroke, faktore uticaja, strukturu (ličnosti i djela) i zakonitosti (Bošković, 2000: 115).

Raspodjela kažnjivih ponašanja je prema određenim kriterijima kao što su:

1. težina krivičnog djela;
2. mjesto gdje se desilo krivično djelo;
3. starost učinioca;
4. s obzirom na primarno prestupništvo;
5. s obzirom na povrat;
6. s obzirom na spol učinioca.

Prema tipologiji učinioca, možemo posmatrati:

- slučajno prestupništvo;

- profesionalno prestupništvo;
- situacijsko prestupništvo itd.

Nastanak prestupništva nastoje da objasne biopsihičke teorije, teorije koje preferiraju fizičku konstituciju, sklonosti, instikti, teorije gdje pojavu prestupničkog ponašanja uzrokuju faktori društvene, tj. socijalne sredine.

Idejni začeci klasične kriminologije sociološkog usmjerenja XIX vijeka, vezani su za stavove Quteleta, svako društvo u sebi nosi klicu svih budućih zločina; struktura i stepen kriminaliteta u nekoj zemlji su konstantni, ako se i temelji društvene, socijalne i političke prilike bitno ne mijenjaju. On je postavio termičku zakonitost u kriminalitetu, smatrajući, da krivična djela protiv života i tijela stoje u ovisnosti o klimatskim faktorima, te da su stoga ti delikti u toplijim predjelima češći. Karakteristično za Queteleta je, što je s velikom preciznošću mogao da ocijeni, predoči kretanje prestupništva i kriminaliteta, po vrsti, broju, obimu i drugim karakteristikama kriminalnog ponašanja. U tome je uspijevao tako što je vezivao pojavu prestupničkog i kriminogenog ponašanja s materijalnim uslovima življenja, koji stvaraju neravnopravne odnose među ljudima, stvaraju otuđenja, negativne stimulanse, dezintegraciju čovjeka i razne druge negativne pojave u koje spada prestupništvo i kriminalitet. Poznata rečenica Lacassague: *Svako društvo ima zločince koje zaslužuje*, drugim riječima kriminalitet u jednom društvu i državi je onakav kakve su aktualne prilike u njemu.

Tarde, postavlja psihosocijalnu teoriju imitacije i utvrđuje tri zakona imitacije, prvo, da intenzitet imitacije ovisi o gustoći stanovništva, drugo, imitacija ide od nižih ka višim slojevima društva, treće, ako su dva modela u koliziji, mogu se zamijeniti. On smatra da se kriminalitet javlja prvo kao moda a onda prelazi u naviku.

Maloljetničko prestupništvo predstavlja poseban oblik kriminalnog ponašanja koje vrše maloljetnici u krivičnopravnom smislu riječi. U suštini predstavlja istu oblast ponašanja, kao i kriminalitet odraslih lica pa se stoga smatra dijelom kriminaliteta uopće, ali pošto ga vrši populacija s posebnim svojstvima, ovaj oblik kriminaliteta ispoljava i posebne karakteristike te se zbog toga strukturalno prikazuje kao poseban oblik inkriminiranog ponašanja (Aleksiš, Škulić, Žarković, 2004: 177).

U savremenoj literaturi pojam maloljetničkog prestupništva obuhvata često široku lepezu raznih pojava, ali ipak prevlađuju dva shvatanja: šire i uže. Prvo, proširuje pojam maloljetničkog prestupništva i na ona ponašanja mladih lica koja se mogu okarakterizirati kao socijalna neusklađenost u najširem smislu. Drugo, obuhvata samo ona ponašanja koja su inkriminirana po pozitivnim krivičnim zakonima pojedinih zemalja (Aleksić, Škulić, Žarković, 2004: 178). Osnovne kriminalističke postavke koje se odnose na maloljetničko prestupništvo su sljedeće:

- maloljetnici u većini slučajeva vrše krivična djela u grupi, što se posebno odnosi na djecu i mlađe maloljetnike;
- maloljetnici često bivaju podstrekivani od mlađih punoljetnih lica, koje su im ponekad i vođe;
- pri otkrivanju kriminaliteta maloljetnika u većini slučajeva nailazi se na lošu saradnju s roditeljima i bliskim srodnicima;
- druženje s kažnjavanim licima je obično vodilo maloljetnike u prestupništvo;

- alkohol i kod maloljetničkog prestupništva igra značajnu ulogu;
- maloljetni prestupnici se često nalaze ispod prosječnog nivoa inteligencije;
- izbjegavaju nastavu u školama i neredovno izvršavaju svoje obaveze;
- način izvršavanja krivičnih djela od strane maloljetnika je primitivan u odnosu na krivična djela koja vrše odrasla lica;
- pri vršenju krivičnih djela nanose nepotrebnu štetu; mlađi maloljetni prestupnici vrše više krivičnih djela i stoga predstavljaju veću društvenu opasnost;
- maloljetni prestupnici najčešće vrše krađe, mada je u posljednje vrijeme njihovo učešće sve prisutnije i u nasilničkim krivičnim djelima;
- maloljetnici vrše krivična djela, uglavnom, preko dana ili u prvi sumrak;
- najčešće vrše biranje objekta gde će izvršiti krivično djelo i u okviru priprema posjećuju lice mjesta;
- dok mlađi maloljetnici, uglavnom, ne koriste oruđe za vršenje krađa, s druge strane stariji često koriste alat za obijanje;
- maloljetni prestupnici najčešće vrše krivična djela u mjestu stanovanja ili u neposrednoj blizini;
- ukradenu robu najčešće skrivaju u blizini svojih sastajališta, mjesta za igru ili u mjestima stanovanja;
- nastoje da se na najbrži način oslobode ove robe i prodaju istu u bescijenje;
- maloljetnice se vrlo često odaju prostituciji;
- uspjeh u rasvjetljavanju krivičnih dijela maloljetnika ovisi od brzine otkrivanja jer se, usljed proteka vremena, uništavaju tragovi, maloljetnici često mijenjaju mjesta svog boravka i vrše čitav niz djela pri svojim *lutanjima*.

U otkrivanju krivičnih djela od strane maloljetnika, najveći značaj imaju specijalizirane ustanove socijalne zaštite i organi unutrašnih poslova, posebno odjeljenje za suzbijanje maloljetničkog prestupništva, porodica, škola, Crveni krst i dr.

15.7. Prestupništvo kao individalna pojava

Ono što je bitno za pojavu prestupničkog ponašanja su osobine maloljetnog lica. Zato je neophodno poznavanje i izučavanje psihologije djeteta. Naročito lica koja dolaze u kontakt s maloljetnikom, prvenstveno policijski službenici, ljudi iz pravosuđa i drugih institucija trebaju obrazovana u tom smijeru.

U kriminološkoj teoriji se ističe da se određivanjem karakteristika učinilaca krivičnih djela prodire u *srce kriminologije*, ali da osnovni problem predstavlja nemogućnost jasnog određivanja tih karakteristika, jer se jedva može i govoriti o nekim osobinama koje imaju opću važnost.

15.7.1. Žensko maloljetničko prestupništvo

Kriminalitet žena, naročito žensko maloljetničko prestupništvo, je jedna od važnijih pojava u socijalnoj patologiji društva. Očigledna je u mnogim društvima prisutna polna predrasuda, koja uznemiruje, posebno što je povezana sa zlostavljanjem, pogotovo, seksualnim unutar porodice.

Žensko maloljetničko prestupništvo posmatramo kao učešće maloljetnica u zakonski kažnjivom ponašanju. Pubert maloljetnica, počinje već s 12 godina, a događa se da maloljetnice rađaju i u periodu prije 14 godine starosti, bez obzira na biološku i intelektualnu nezrelost. Upravo zbog perioda adolescencije, maloljetnice su osjetljivije i podložnije manipulaciji. Zbog tih razloga veliki broj maloljetnih lica i podliježe prestupničkom ponašanju.

Biološka i psihološka objašnjenja prestupničkog ponašanja maloljetnica se vezuju kako za slabiju fizičku snagu djevojčica u odnosu na dječake tako i za promjene u endokrinom sistemu u doba pretpuberteta i puberteta. Sve emotivne promjene koje se dešavaju, adolescentne promjene još više jačaju promjene i nemire, jer djevojčice su, za razliku od dječaka, više okrenute psihološkim procesima i interesovanjima za imaginarni svijet, manje okrenute prema spoljašnjem. Na pojavu prestupničkog ponašanja utiču socijalnoekonomski (objektivni faktori podrazumijevaju socijalno okruženje i uticaj na maloljetnike) i subjektivni faktori (obuhvataju psihološke specifičnosti, temperament, stepen inteligencije, emocije, stavove, navike, moralno sazrijevanje i uopćeno socijalni razvoj).

Maloljetnice s prestupničkim ponašanjem najčešće potiču iz veoma poremećenih i konfliktom oduzetih domova. Odrastale su u poremećenim odnosima, sukobima između članova, pritiscima, nanošenju tjelesnih povreda, različitim oblicima ponižavanja. Poremećeni odnosi su uticali na porodičnu atmosferu u kojima maloljetnica odrasta. Stepen poremećenosti unutar porodice utiče na ponašanje maloljetnice (srednje porodični odnosi, odnosi netrpeljivosti i loši odnosi).

Djevojke mogu biti etiketirane kao prestupnici za zločine kao što su krađe, provale, prekršaji, napadi i slično. S početka devijantih ponašanja maloljetnice karakteriziraju česta bježanja od kuće, učešće u amoralnim aktivnostima, seksualnim, što znači, kasnije, i brže uključivanje u prostituciju. Kada su krađe u pitanju, njihov izbor, su jeftinije stvari (najčešće garderoba, nakit, kozmetika), manjih količina, i u objektima gdje je manji rizik, na otvorenom prostoru i slično. Svoju popularnost u društvu i okruženju, nastoje da steknu dobrim izgledom.

Posebno je važno, a što bi trebalo da obavezuje organe koji brinu o zaštiti maloljetnika, posvetiti se posebno osobama ženskog spola poslije izdržane sankcije, tj. treba im pomoći u kvalitetnijoj reintegraciji. To podrazumijeva niz aktivnosti rada u zajednici, preporuke za pohađanje centara za dnevni boravak; mjestu gdje će biti odvojena od grupe mladića, posebno za djevojke s kompleksnim ponašanjem; uspostava radnih aktivnosti, posebno za one iz socijalnog lošeg okruženja.

Razlika između muškog i ženskog prestupništva u ovom periodu je što dječaci čine delikte nasilničke prirode, češće, koje traju dugo, a djevojčice suprotno. Kod muških maloljetnika uz krađu se nastavlja teška krađa koju svakako prate razbojništva, teška razbojništva, nastavlja se kriminalna karijera koja ide uzlaznom linijom.

15.7.1.1. Teorije o ženskom prestupništvu

Neka tumačenja teorija o ženskom prijestupništvu

George Grosser (1952), je među prvima primjenio koncept o ulogama spola u ženskom prijestupništvu. Da bi žensko prestupništvo bolje shvatili, potrebno se vratiti unazad, i analizirati ulogu i mjesto osobe ženskog spola u patrijarhalnom društvu. Često neka ponašanja nisu karakteristična za određeni pol. Za djevojke su postojali veći stepeni kontrole nego za dječake, što s jedne strane može naprimjer spriječiti seksualna eksperimentiranja, ali može dati i drugačije rezultate.

1. **rane teorije**, da podsjetimo, na teoriju čiji je predstavnik Lambrozo. Pored ostalog Lombrozo, u svojoj teoriji je identificirao niz genetskih determiniranih karakteristika, koje se često nalaze kod kriminalaca. Lambrozo je otkrio da žene kriminalci imaju manje istaknute tjelesne karakteristike od muškaraca. Ustvrdio je da su žene manje okrenute prestupništvu i to zbog svoje prirode, prvenstveno zbog svoje biološke uloge, brige o djeci. Po njemu žensko prijestupništvo je rijetka pojava. Žene je smatrao naivnim, djetinjastim, plašljivim, i manje sposobnim da čine delikte.

2. sociološke teorije (muške)

a) **ekologija devijantnosti** (Saw i McKay), su nastojali da dokažu (na primjerima migracije stanovništva selo – grad, društvene dezorganizacije), kako se zločin na područjima može smatrati jednim od sredstava kojima se ljudi služe da bi postigli, ili pokušali postići, ekonomske i društvene vrijednosti.
b) **društveno ustrojstvo i anomija (**Merton, Moris), Moris je tvrdio da žene imaju iste aspiracije kao i muškarci, no nemaju iste mogućnosti zbog različitih oblika diskriminacije. Po stavovima Morisa, žene bi trebalo da čine više zločina od muškaraca. Ono što je činjenica u praksi, svakako dovodi u pitanje Morisovu i Mortonovu teoriju koja se ne može primijeniti na prestupništvo maloljetnica i kriminal žena.
c) **strukturalne teorije i teorije subkulturalne devijantnosti,**Cohen tvrdi da je prestupništvo kolektivna, a ne individualna reakcija. Ovom teorijom se tvrdi da dječaci iz nižih slojeva, pate od od statusne frustracije pa prilaze prestupničkoj subkulturi ukoliko ona nudi prestiž.
d) **teorije etiketiranja** (Becker), tvrdi da devijantnost nastaje procesom interakcije između potencijalnog devijanta i eksponenta društvene kontrole. Kada se pojedinac priključi devijantnoj grupi, devijantna karijera je potpuna.
e) kada se spomene kriminalitet, prva asocijacija je da se radi o muškoj pojavi.

Koliko god da su kriminološka iskustva različita u različitim zemljama, kriminološke konstatacije vezane uz spol svugdje ostaju iste. U ukupnom broju

krivičnih djela, po mišljenju mnogih kriminologa, žene učestvuju između 10% i 20%, s tendencijom porasta broja žena kao počinioca krivičnih djela (Singer, Vukadin-Kovčo, Mraović-Cajner, 2002: 208). Takvo tumačenje, možemo nastojati analizirati, sa stanovišta činjenice, sve većeg prisustva žene u svim sferama javnog života.

Znanstveno bavljenje kriminalitetom žena datira iz 1900 godine, pojavom *Žena prijestupnica*, Lombroza, koji je uzročnost kriminalnog ponašanja žena vidio u povezanosti između fizičkih nedostataka i kriminaliteta. On je, na osnovu vlastitih rezultata, zaključio da su žene manje osjetljive na bol, osvetoljubive, ljubomorne.

Kroz literaturu mogu se naći različita mišljenja o položaju žene u krivičnom postupku, gdje se govori da su u krivičnom postupku, tolerantniji prema ženama, bez obzira što u krivičnom zakonu, ne postoji takvo zakonsko određenje. Sumirajući rezultate istraživanja došli smo do sljedećih konstatacija

- Ponašanje označeno kao delinkventno mnogo je rjeđe među djevojkama nego među dječacima.
- Fenomenologija krivičnih djela koja čine djevojke potpuno je drugačija nego u mladića. Prijestupništvo počinje rasti i doseže vrhunac u djevojaka kasnije nego u mladića.
- Psihijatrijske abnormalnosti i bolesti su češće u djevojaka nego mladića. Emocionalne osobine žena prijestupnika su obilježene emocionalnom labilnošću i emocionalnom nezrelošću, koje su usko povezane s njihovom socijalnom nezrelošću i egocentričnošću.

Nerijetko srećemo i teška krivična djela, pokušaje ubistva, ubistva, kada su njihove žrtve muževi, ljubavnici, djeca. Kada su u pitanju ova krivična djela, praksa pokazuje da su žene učinioci, uglavnom, bile žrtve nasilničkih ponašanja tako da je to rezultat dugotrajnih konflikata, zlostavljanja.

Ličnost žena koje su učinile teška krivična djela pokazuju elemente paranoidnosti, impulsivnosti, egoizma, niskog praga tolerancije na frustracije, depresivnosti i pasivnosti. Razlog za učinjeno krivično djelo navode maltretiranja i fizičkog zlostavljanja, mržnju i netrpeljivost, osvetu, koristoljublje i dr.

Motivacijski mehanizmi djevojaka znatno su viši nego u dječaka i mladića vezani uz porodicu i njihove odnose s roditeljima. Loše porodične prilike i u ovim su se istraživanjima pokazale više nego karakterističnima za delinkventne djevojke.

Žene nižeg obrazovnog statusa, češće čine kriminal. Čini se da tenzije i neslaganje između roditelja najviše utiče na delinkventni razvoj ženske djece. Djevojka prestupnik, uopće je nesretna osoba, čije je nezadovoljstvo najčešće posljedica loših i oštećenih emocionalnih odnosa s roditeljima. Pogotovo su prestupničkom ponašanju sklone djevojke koje majke zanemaruju.

Djevojke prestupnici, bez obzira na inteligenciju, zaostaju u školi, a razlog tome je vjerovatno njihovo poremećeno ponašanje. Kod osoba ženskog spola veći je broj pokušaja samoubistava i takozvanih proširenih samoubistava nego kod muškaraca (Singer,Vukadin - Kovčo, Mraović - Cajner, 2002: 220).

Ženama najdraže krivično djelo je prevara (na prvom mjestu razlog je imovinska korist), krivotvorenje dokumenata (radije će se odlučiti na krivotvorenje čeka, nego što će opljačkati banku, ili se odlučiti na prostituciju) i druga krivična

djela. Žene učinoci krivičnih djela su prisutne u velikom broju, kada su u pitanju krivična djela protiv zdravlja ljudi, protiv službene dužnosti, braka. Posebnost kriminaliteta žena je u niskoj stopi recidivizma.
Radi boljeg razumijevanja kriminaliteta žena, neophodno je poznavanje psiholoških karakteristika, osobenosti te tako s većom preciznošću planirati i realizirati programe koji su usmjereni na prevenciju ovih pojava, resocijalizaciju, rehabilitaciju.

16. FENOMENOLOŠKE KARAKTERISTIKE KRIMINALITETA MALOLJETNICA

16.1. Obim, dinamika i struktura kriminaliteta maloljetnica

U istraživanju kriminaliteta maloljetnica veliki društveni i kriminalno-politički značaj ima utvrđivanje njegovog obima i dinamike. Primjena odgovarajućih metoda i sredstava u suzbijanju kriminaliteta pretpostavlja sagledavanje njegovih pravih razmjera. Podaci o porastu, stagnaciji ili opadanju kriminaliteta ukazuju na efikasnost primjene sredstva za suzbijanje kriminaliteta, utiču na određene izmjene na zakonodavnom planu i služe kao osnov za izvođenje zaključaka o uzrocima kriminaliteta.

Prilikom utvrđivanja tačnog obima kriminaliteta maloljetnica nailazi se na niz teškoća. Različiti metodološki pristupi ovom problemu (da li pri utvrđivanju obima kriminaliteta osnovna jedinica posmatranja treba da bude izvršeno krivično

djelo ili učinilac), različiti kriteriji prilikom određivanja statističkih jedinica posmatranja (podaci o podnijetim krivičnim prijavama kojima raspolažu organi unutrašnjih poslova, o zahtjevima za pokretanje postupka kojima raspolažu javna tužilaštva ili o izrečenim krivičnim sankcijama od strane sudova) i nedostatak jedinstvene statističke evidencije u ovoj oblasti, znatno otežavaju sagledavanje i pouzdano utvrđivanje obima kriminaliteta maloljetnica i njegove dinamike. Sem toga kod statističkog praćenja kriminaliteta maloljetnih lica veoma je rijetko da se posebno evidentiraju maloljetni izvršioci muškog a posebno ženskog spola. Većina pokazatelja o obimu kriminaliteta maloljetnika i strukturi krivičnih djela odnosi se na maloljetnike oba spola. Ovakvo statističko evidentiranje nastalo je zbog, u praksi poznatog, znatno manjeg učešća maloljetnih lica ženskog spola u ukupnom kriminalitetu i kriminalitetu maloljetnika.

O dinamici kriminaliteta – opadanju ili porastu po godinama – teško se mogu izvesti sasvim pouzdani zaključci, jer podaci o broju krivičnih djela koja su maloljetnice u određenoj godini izvršile zavise od efikasnosti rada suda na predmetima maloljetnica u toj godini a ne od datuma izvršenje djela. Tako je moguće da krivično djelo bude izvršeno u jednoj godini a da se postupak pred vijećem za maloljetnike ne vodi u toj godini kada je djelo izvršeno. Sem toga, pregledom sudskih spisa i upisnika utvrdili smo da je kod maloljetnica koje su vršile krivična djela često primjenjivano načelo oportuniteta od strane javnog tužioca i vijeća za mololjetnike, pa je postupak obustavljen. Tako je broj nepokrenutih pripremnih postupaka i broj obustavljenih postupaka procentualno veliki u odnosu na broj krivičnih prijava. Postupak se obustavlja ili u fazi pripremnog postupka, koji u nekim slučajevima neopravdano dugo traje, ili pred vijećem za maloljetnike, najčešće zbog toga što je maloljetnica postala punoljetna i nije cjelishodno nastavljati postupak i primijeniti vaspitnu mjeru. Ipak, može se sa sigurnošću zaključiti da je broj maloljetnih izvršilaca ženskog spola prema kojima je vođen postupak znatno manji od broja maloljetnih izvršilaca muškog spola.

Teorijska objašnjenja kvantitativno manjeg kriminaliteta maloljetnica su malobrojna i svode se na isticanje razlike u biopsihičkim osobinama djevojčica i dječaka u doba adolescencije (razlike u biopsihičkoj snazi, hitrosti, većoj popustljivosti djevojčica i sl.) kao i razlikama u društveno-kulturnom tretmanu jednih i drugih. Psihoanalitičari su isticali da se kod djevojaka u tzv. *falusnoj fazi* javlja *kompleks kastracije*, jer anatomsko razlikovanje između polova u ovoj fazi dobija posebnu važnost. Manji udeo djevojčica u kriminalitetu treba sagledati i kroz identifikaciju žena s vladajućom tradicionalnom ulogom polova u društvu (stoga je i *kriminalitet tipično muška reakcija*), kao i kroz *akutnu krizu u procesu socijalizacije*. Okolina nameće uloge dječacima i djevojčicama već u periodu djetinjstva i pretpuberteta. Dječacima se obraćaju s više ozbiljnosti, oni su oslobođeni kućnih poslova, njima okolina mnogo više dopušta. Od djevojčica se zahtijeva da budu poslušne, one ne smiju da se tuku, da se penju po drveću, ljestvama, krovovima i što više sazrijevaju sve se više potvrđuje muška nadmoćnost. Tako se dječaci *osuđuju* na *surovu nezavisnost a djevojčice na pokornu pasivnost*. Ove razlike između dječaka i djevojčica uslovljene odnosom sredine uočavaju se i kada se posmatra učešće djevojčica u vršenju krivičnih djela. Mnogo je više djevojčica s *problematičnim*, devijantnim ponašanjem, ne toliko agresivnim, koliko vaspitno zapuštenim, nego

djevojčica koje vrše krivična dela. Djevojčice su više nego dječaci sklone skitnji, bjekstvu od kuće, iz škole i ustanova, druženju s asocijalnim osobama, njihovo ponašanje postaje negativno i nastrano da ne bi prihvatile utvrđeni red, da bi se izložile riziku i opasnosti od otkrivanja i da na taj način potvrde svoju samostalnost. Djevojka često beži od kuće ili se odaje skitnji, ali ne iz želje da se zaista odvoji od porodice, već da ispolji svoje nezadovoljstvo ili frustraciju. U nekim sredinama na relativno manji broj maloljetnica koje vrše krivična djela od uticaja su i određeni običajni i kulturni fenomeni patrijarhalnih porodica – moralni i tradicionalni okviri prema kojima je *sramno i nedopustivo* da djevojka krade ili se neodgovorno ponaša.

Struktura kriminaliteta maloljetnika ima određene specifičnosti u odnosu na kriminalitet punoljetnih lica. Maloljetnici vrše skoro sve vrste krivičnih djela kao punoljetna lica, sem onih koja im zbog određene socijalne pozicije nisu dostupne (naprimjer krivična djela protiv službene dužnosti, protiv privrede i dr). Sva istraživanja maloljetničke delinkvencije pokazuju da maloljetnici uz znatno većem obimu vrše krivična djela protiv imovine nego druga krivična dela.

Kriminalitet maloljetnica je po svojoj strukturi uglavnom imovinski kriminalitet. U strukturi imovinskog kriminaliteta preovlađuju krivična djela krađe (575 ili 50,80%), zatim sitno djelo krađe, utaje i prevare (236 ili 23,23%),teške krađe (154 ili 13,60%), oduzimanje vozila (47 ili 4,15%), razbojništvo (6 ili 0,53%), razbojničke krađe (4 ili 0,05%) i ostalo (prikrivanje, oštećenje tuđe stvari – 9 ili 0,80%).

Među krivičnim djelima koja maloljetnice vrše neznatan je broj pokušaja – u ispitivanom uzorku od 1.132 krivična djela samo je pet dijela ostalo u pokušaju (dva pokušaja krađe, dva pokušaja teške krađe i jedan pokušaj ubistva).

Od krivičnih djela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja u ispitivanom uzorku maloljetnica najviše je izvršeno falsifikovanje isprave – 29 krivičnih djela i jedno krivično djelo skidanje ili povreda službenog pečata ili znaka.

16.2. Uzrast maloljetnica u vrijeme izvršenja krivičnih djela

Dosadašnja istraživanja distribucije kriminaliteta po starosnim grupama pokazuju da u vršenju krivičnih dela najviše učestvuju mlađa lica i da se obim kriminaliteta smanjuje sa starošću. Najteži oblici kriminaliteta javljaju se u ranoj mladosti i ranoj zrelosti. Jedna polovina svih osuđenika na izdržavanju kazne lišenja slobode (u 1966. čak 56%) su srednjoj životnoj dobi od 26 do 35 godina i s onima od 18 do 25 godina sačinjavaju ukupno ¾ osuđenih punoljetnih lica. Istraživanja prestupništva maloljetnika u izabranim industrijskim naseljima pokazalo je da u strukturi kriminaliteta maloljetnika stariji maloljetnici češće vrše krivična dela nego mlađi maloljetnici, ali da mlađi maloljetnici u većem broju vrše krivična dela protiv imovine nego stariji maloljetnici. Slični su i rezultati istraživanja prestupništva maloljetnika u Beogradu 1965. godine prema kojima su stariji maloljetnici bili zastupljeni u vršenju svih krivičnih dela s 50,7%, a mlađi sa 48,3%.

Krivična djela koje vrše maloljetnici su:

1) Krivična djela protiv života i tijela

a) ubistvo i pokušaj ubistva;
b) ubistva djeteta pri porođaju;
c) podstrekivanje na ubistvo;
d) laka tjelesna povreda;
e) napuštanje nemoćnog lica;
f) ugrožavanje opasnim oruđem;
g) učestvovanje u tuči.

2) Krivična djela protiv imovine
a) krađa i pokušaj krađe;
b) teška krađa i pokušaj krađe;
c) sitno djelo krađe;
d) oduzimanje vozila;
e) razbojništvo;
f) razbojnička krađa;
g) ostala djela.

3) Krivična djela protiv časti i ugleda
a) uvreda

4) Krivična djela protiv braka i porodice
a) rodoskrnavljenje;
b) kršenje porodičnih obaveza.

5) Krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja
a) ugrožavanje javnog saobraćaja;
b) teško djelo protiv opće sigurnosti.

6) Krivična djela protiv službene dužnosti
a) pronevjera

7) Krivična djela protiv pravosuđa
a) davanje lažnog iskaza

8) Krivična djela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja
a) skidanje ili povreda službenog pečata;
b) fasifikovanje isprave.

9) Krivična djela protiv drugih društvenih vrijednosti
a) omogućavanje uzimanja opojnih droga;
b) nedozvoljen prijelaz granice.

16.3. Sredstva, načini, mjesto i vrijeme izvršenja krivičnih djela

Sredstva i načini izvršenja krivičnih dijela od strane maloljetnih lica zavise od niza egzogenih i endogenih faktora, kao što su vrsta izvršenog krivičnog djela, okolnosti pod kojima je krivično djelo izvršeno, mjesto i vrijeme izvršenja, odnosi izvršenja, odnosi izvršioca sa žrtvom, objekti izvršenja, ali i od osobina ličnosti izvršioca.

Prema nekim istraživanjima maloljetničke delinkvencije, u pogledu načina i sredstava izvršenja kod maloljetnih lica zapažene su izvjesne specifičnosti:

1) u većini slučajeva maloljetnici vrše krivična djela u grupi;
2) pri vršenju krivičnih djela, posebno provalnih krađa, nanose niz nepotrebnih šteta na licu mjesta;
3) mlađi maloljetnici najčešće kradu prehrambene proizvode, posebno slatkiše i alkoholna pića, a stariji maloljetnici pokazuju veće interese za prehrambenu robu;
4) maloljetnici vrše krivična djela uglavnom danju ili u prvi sumrak, a maloljetnici koji su pobjegli iz ustanove ili roditeljskog doma vrše krivična djela uglavnom noću;
5) maloljetni delinkventi skoro uvijek vrše prethodni izbor objekta gde će izvršiti provalnu krađu ili u okviru prethodnih priprema posjećuju lice mjesta;
6) mlađi maloljetni delinkventi većinom ne koriste alat za provalne krađe ili koriste zatečene predmete za provalu, a stariji maloljetnici većinom nose provalnički alat;
7) maloljetnici sakrivaju ukradenu robu u većini slučajeva blizu njihovog mjesta stanovanja ili prostora za igru i nastoje da se na najbrži način oslobode robe prodajući je u bescijenje;
8) način izvršenja krivičnih djela od strane maloljetnika obično je primitivniji u odnosu na način izvršenja odraslih lica, bez dovoljno pripreme i rijetko uz primjenu alata;
9) maloljetnici često ponavljaju vršenje krivičnih djela na istom mjestu i na isti način.

Načini izvršenja krivičnih djela od strane maloljetnica razlikuje se prema vrsti krivičnog djela. Prilikom izvršenja krivičnih djela krađe i sitne krađe maloljetnice su u velikom broju slučajeva koristile ranije uspostavljen odnos prijateljstva, poznanstva, povjerenja. Iz stanova i kuća maloljetnice su najčešće oduzimale predmete od zlata (narukvice, prstenje) i novac, koristeći moment kada ostanu same u sobi. Jedna maloljetnica je s roditeljima došla u posjetu prijateljima i iz sobe neprimjetno oduzela novac; druga je iskoristila gostoprimstvo i prenoćila u kući žrtve, pa je ujutru, kada su ukućani otišli na posao, oduzela nakit i novac; treća je otišla kod drugarice da joj pomogne u izradi domaćeg zadatka, pa je, kada je ostala sama u sobi, iz regala oduzela novac; četvrta je iz kuće svoje drugarice, kada nikog nije bilo u sobi, oduzela novac; peta je svom poznaniku, iskoristivši njegovo pijanstvo, s ruke skinula sat i prsten i ove stvari prisvojila, itd. Oduzete predmete maloljetnice su uglavnom prodavale, a novac koristile za kupovinu potrebne robe (garderobe, šminke i sl.), trošile s društvom po kafanama ili plaćale prenoćišta u hotelu. Često su maloljetnice bile u srodstvu sa žrtvom, tako da se može govoriti o

postojanju tzv. *porodičnih krađa*, čije je prijavljivanje bilo posljedica stalnog uzimanja stvari i novca (naprimjer, maloljetnica je iz džepa dedinog kaputa oduzela veću sumu novca; iz ujakove kuće maloljetnica je oduzela pištolj da bi ga prodala i sl).

Krivična djela krađe iz robnih kuća, samoposluga, prodavnica, butika, maloljetnice su vršile na taj način što su robu (odeću, prehrambene i kozmetičke proizvode) stavljale u svoje torbe ili plastične kese, stavljale ispod jakni ili oblačile ispod svoje odeće. Ako ih niko ne zaustavi i ne primijeti, odlazile bi na druge štandove ili spratove u robnim kućama i koristeći zauzetost ili nepažnju prodavaca, oduzimale raznu robu i predmete. U nekoliko slučajeva maloljetnice su ova krivična djela vršile u saučesništvu, polazile bi prema izlazu i, ukoliko ih niko ne zaustavi, poslije nekoliko dana ponovo bi se vraćale u istu robnu kuću ili prodavnicu i nastavile s vršenjem krivičnih djela. Oduzetu robu su prodavale ili koristile za svoje potrebe.

Prilikom izvršenja krađa u prostorijama škole (učionice, hodnici) također je bila ispoljena drskost i bezobzirnost: oduzimanje novca iz tašne nastavnika koje se nalazi na stolu u učionici; oduzimanje novca iz džepa kaputa nastavnika; oduzimanje jakni sa čiviluka i čizmica ispred učionice; oduzimanje novca i prstena iz školskih torbi drugarica i sl. Maloljetnice koje su bile na praksi u fabrici, oduzimale su slušalice, mikrofone, autokasetofone, kasetofone i iznosile iz fabrike, koristeći povoljnost da, za razliku od dječaka, nisu bile pretresane. Jedan broj krivičnih djela sitne krađe maloljetnice su izvršile na taj način što su u večernjim časovima ulazile u tuđa dvorišta i sa žice za sušenje veša oduzimale veš ili odjeću, koju su ili prodavale ili koristile za oblačenje.

Nešto drugačiji način izvršenja zapaža se kod krađa i sitnih krađa od oštećenih lica u autobusima, na autobuskim stanicama ili stajalištima, pijaci, vašarima ili ulici. U tim slučajevima, ako učestviju dvije maloljetnice u vršenju krivičnog djela, jedna skreće pažnju na sebe a druga iz džepa oštećenog ili tašne oduzima novčanik. Prilikom izvršenja krivičnih djela na ovaj način naročito dolazi do izražaja drskost i bezobzirnost: jedna maloljetnica je na ulici ispred prodavnice oduzela kišobran od oštećene dok je ova kupovala sladoled; druga je iza trafike na ulici ljubila i grlila oštećenog, koji je prije toga platio piće u kafani, i iz džepa mu oduzela novčanik; treća je sjedila u kafani s oštećenim dok se nije napio, a zatim ga je izvela iz kafane i oduzela mu novčanik.

Krivična djela teške krađe maloljetnice su vršile ubijanjem koristeći kamenje, gvozdene cijevi i šipke, kliješta, šrafciger, teslu i slično ili su laktom i nogom razbijale staklo na vratima i prozoru. Ova krivična djela vršile su često u saučesništvu sa djecom ili punoljetnim licem. Način izvršenja krivičnih djela teške krađe bili su različiti: obijanje fioka šrafcigerom; uzimenje ključa ispod otirača ili s prozora i otvaranje vrata; korišćenjem podesnog ključa za otvaranje prostorija; obijanje katanca na vratima zatvorenih prostorija; razbijanje stakla na vratima i prozorima i ulaženje kroz tako načinjen otvor; razbijanje izloga prodavnica i oduzimanje raznih vrijednih stvari (ovaj način je primjenjivan obično u grupi s maloljetnicima koji bi najpre oduzeli vozilo, odlazili do prodavnice i dok su maloljetnice *čuvale stražu* , razbijali izlog prodavnica kamenom ili ciglom i oduzimali kasetofone, odjeću, bunde); razvaljivanje vrata vikendica i magacina gvozdenom polugom i šipkama; nasilno otvaranje vrata autobusa i oduzimanje tašne

s autobuskim kartama i sl. Interesantno je da maloljetnice rijetko imaju alat za obijanje kod sebe, one koriste predmete koje nađu u blizini i koji su im dostupni.

Razbojničke krađe maloljetnice su vršile u grupi na taj način što su presretale prolaznice, otimale im tašnu, gurale ih da bi spriječile otpor a zatim bježale; ili su, zajedno s maloljetnicima koristile pijanstvo žrtve, kao i svoj fizički izgled, da bi žrtvu namamile u podrum gdje su joj oduzimale novac i tukle zajedno sa maloljetnicima.

Razbojništvo su izvršile dve maloljetnice koje su poznavale oštećenu, ušle su u njen stan i dok je jedna držala, druga je udarila oštećenu i uzela joj novac, nakit i odjeću.

Krivično djelo oduzimanja motornog vozila (automobila, motornog čamca) maloljetnice su izvršile u većini slučajeva u grupi: one *čuvaju stražu* dok maloljetnici razbijaju leptir staklo, otvaraju vrata i stavljaju automobil u rad, a zatim koriste vozilo za prevoz i vršenje krađa.

Krivično djelo prevare maloljetnice su vršile tako što su tražile pozajmicu novca od oštećenih a nisu ga vraćale ili su vračale i gatale za novac.
Koristeći hemijsku tečnost, maloljetnice su brisale slabe ocjene iz svjedočanstva i upisivale druge ocjene ili su brisale ime na svjedočanstvu s dobrim ocenama i upisivale svoje, i na taj način falsificirale ispravu. Jedan broj maloljetnica je sačinio lažna ljekarska uverenja radi pravdanja izostanaka u školi, dok su neke maloljetnice falsificirale i zdravstvene knjižice, također, zbog pravdanja izostanaka sa časova. Jedna maloljetnica je prepravila nalog za upis ličnog dohotka u štednu knjižicu i upisala veću sumu novca.

Krivično djelo ubistva jednog lica i pokušaj ubistva drugog lica izvršila je jedna maloljetnica u istraživanom uzorku. Petnaestogodišnja maloljetnica je znala da rukuje pištoljem svoga oca i odlučila je da liši života mladića zbog lažnog obećanja da će s njom da zaključi brak. U večernjim časovima otišla je u njegovu kuću i ispalila sedam hitaca na mladića i njegovog oca. Mladića je pogodila jednim hicem i nanela mu teške tjelesne povrede, a njegovog oca s tri hica lišila života. Maloljetnice koje su ubijale dijetepri porođaju činile su to na taj način što su novorođenče uvijeno u čaršaf bacale u kontejner, septičku jamu, poljski WC ili su ga davile u lavoru s vodom. Lake tjelesne povrede maloljetnice su zadale žrtvama štapom, nožem, papučom, drvenim dijelom puške, kamenom ili komadom cigle.

Maloljetnice su vršile krivična djela krađe koristeći nepažnju oštećenih ili njihovo odsustvo, odlazeći u nezaključane kuće i stanove i oduzimajući zlatan nakit, satove, novac, raznu drugu robu, čak i namirnice (naprimjer, dvije maloljetnice su iz kuće oštećenog oduzele dva džaka brašna od po 25 kg). Jedna maloljetnica je izvršila 20 krivičnih djela krađe i dva krivična dela sitne krađe u periodu od četiri mjeseca, na taj način što je oduzimala isključivo od žrtava ženskog spola novac iz tašni na autobuskim stanicama u gradu. Nekoliko maloljetnica iskoristilo je stanje pijanstva oštećenih muških lica, obećavajući im određene tjelesne usluge, da im oduzmu novac iz džepova pantalona i sakoa. Prilikom izvršenja krađa u prodavnicama i robnim kućama, na pijacama i slično i u ovom kao u napred opisanom uzorku, uloga jednog broja maloljetnica bilo je da *čuvaju stražu*.

Krivična djela teške krađe maloljetnice su vršile pomoću podesnih predmeta najčešće nađenih na mjestu izvršenja (kamen, cigla i sl.), zatim specijalnim

ključevima za otvaranje brava na vratima, ili tako što su razbijale staklo na prostorijama i ulazile kroz tako načinjen otvor.

Razbojništvo su maloljetnice izvršavale same ili uz pomoć nekoliko maloljetnih ili punoljetnih lica, nasilno oduzimajuću, najčešće tašne od oštećenih ženskih osoba, uz primjenu fizičke sile – udaranje, guranje i sl. Interesantno je da su u ovoj grupi maloljetnice izvršile i krivična djela falsificiranje novca, izazivanje opasnosti, zlostavljanje i zapuštanje maloljetnika i ubistvo.

Krivično djelo falsificiranje novca izvršila je maloljetnica s trojicom punoljetnih lica, na taj način što su nabavili falsificirane dolarske novčanice, premazali ih zelenom bojom za oči i sprejom, gazili ih i gužvali da bi izgledalo da je novac bio u prometu, pa ih prenijei u našu zemlju iz Italije sakrivene u donji veš na maloljetnice.

Krivično djelo izazivanja opće opasnosti izvršile su dvije maloljetnice. Jedna je hartijom zapalila dušek u spavaoni prihvatilišta u kome se nalazila. Druga je nasilno ušla u kamp prikolicu, šibicom pokušala da upali plinski rešo, usljed čega je došlo do eksplozije i požara u prikolici.

Zlostavljanje i zapuštanje svoga maloljetnog vanbračnog djeteta maloljetnica je učinila tako što je u dužem vremenskom periodu dijeteostavljala bez hrane i neophodne nege, čak je i gasila opuške od cigareta na njegovom telu.

Mlađa maloljetnica je nožem ubila svoju tetku, s kojom je do tada bila u dobrim odnosima, da bi od nje oduzela određenu sumu novca koja je maloljetnici bila potrebna.

Navedeni pregled pokazuje veliku heterogenost načina i sredstava izvršenja krivičnih djela od strane maloljetnica u okviru cjelokupnog istraživanog uzorka, zatim da većina maloljetnica izvršava imovinska krivična djela bez nekih posebnih priprema (sem u nekoliko slučajeva kada su pratile kretanje ukućana da bi saznale kada nisu kod kuće), kao i to da ukoliko vrše veći broj krivičnih djela, vrše ih na sličan način.

Mjesto i vreme izvršenja krivičnih dijela. Istraživanje maloljetničke delinkvencije na teritoriji Beograda pokazalo je da maloljetnici obično počinju delinkvenciju sitnim krađama u roditeljskoj kući, kod bliskih srodnika ili poznanika, a tek poslije ovog kruga kradu i u blizini mjesta skupljanja maloljetnika, a u većini slučajeva u mjestu stanovanja, ako su na početku svoje kriminalne karijere. Istraživanje u Mađarskoj pokazalo je da 73,8% krivičnih djela maloljetnici izvrše u mjestu stanovanja, a svega 18,1% za vreme skitničenja. Prema drugom istraživanju, realizirano u ČSSR u 1962. godini, svaki maloljetni delinkvent vršio je krivična djela i van svog mjesta stanovanja. Pri ovakvim *izletima* vršena je većinom serija provalnih krađa. Slični su rezultati dobijenih i prilikom istraživanja kriminaliteta maloljetnika na teritoriji Beograda.

Mjesta izvršenja krivičnih dijela pokazuje da je najviše maloljetnica izvršilo krivično djelo u stanu, kući i robnoj kući. Ostala mjesta izvršenja krivičnih djela su: prodavnice i samoposluge, više različitih mjesta, škola, dvorište, ulica, fabrika (radne prostorije), stambena zgrada (stepenište, hodnik), skladište (baraka, štala, šupa, podrum), bašta (njiva, šuma), stanica (železnička, autobuska), pijaca, parking, WC i kupatilo, gradilište, menza, automobil, park, kafana (hotel), kiosk, autobus, dom zdravlja, ambulanta, sportska hala, apoteka, sud itd.

Vrijeme izvršenja krivičnih djela je različito, ali je nemoguće, na osnovu prikupljenih podataka, u svim slučajevima tačno ga odrediti. To je posljedica veoma rijetkog konstatovanja vremena izvršenja djela u sudskim odlukama o izricanju vaspitne mjere. U veoma malom broju slučajeva navodi se vrijeme izvršenja krivičnog djela. U onim sudskim odlukama u kojima se navodi vrijeme izvršenja krivičnog djela, samo se konstatuje da je krivično djelo izvršeno u *prvi sumrak, predveče,u večernjim časovima, danju*, ali se ne navodi tačno vrijeme izvršenja. Na osnovu raspoloživih podataka, može se zaključiti da su maloljetnice uglavnom u radno vrijeme i u toku dana oduzimale robu i predmete iz trgovinskih objekata i iz stanova koristeći odsustvo oštećenih ili posećujući oštećene u stanovima. Samo nekoliko maloljetnica po mraku je izvršilo krivično djelo krađe, a u prvi sumrak krađu iz dvorišta.

16.4. Sticaj, saučesništvo i recidivizam maloljetnica

Sticaj krivičnih dela. Maloljetna lica često vrše krivična djela u sticaju. U izabranim industrijskim naseljima u Jugoslaviji u periodu 1958–1962. godine skoro jedna trećina maloljetnika bila je optužena za dva ili više krivična djela u sticaju. U sticaju je najviše izvršeno imovinskih krivičnih djela, a najmanje krivičnih djela protiv života i tijela.

Saučesništvo. Kriminalitet maloljetnika u fenomenološkom smislu razlikuje se od kriminaliteta punoljetnih lica i po tome što maloljetnici češće od odraslih lica vrše krivična djela u saučesništvu, u manjim ili većim grupama. Organizirano vršenje krivičnih djela kod maloljetnika nastaje zbog naglašene potrebe mladih za udruživanjem, za intezivnom socijalnom komunikacijom, želje za samopotvrđivanjem i sticanjem određenog statusa u grupi. Grupe u koje se maloljetnici udružuju najčešće su neformalne, bez posebne organizacije, formiraju se slučajno radi izvršenja jednog ili nekoliko krivičnih djela a zatim prestaju postojati. Sem toga, dosadašnja istraživanja pokazuju da maloljetnici često vrše neka krivična djela sami a neka u saučesništvu s vršnjacima i djecom, retko s punoljetnim licima ali i tada s licima koja nisu starija od 23 godine.

Saizvršilaštvo se najčešće javlja kao oblik saučesništva, i to uglavnom prilikom izvršenja sitnog djela krađe, krađe i teške krađe, kada se, po pravilu, vrši više krivičnih djela u sticaju.

Recidivizam maloljetnika privlači posebnu pažnju teorije i empirijskih istraživanja, prije svega zbog svoje velike društvene opasnosti. Postoje različite definicije recidivizma, ali se uglavnom razlikuju krivičnopravno, kriminološko i penološko određivanje pojma recidivizma (povrata, povratništva). S obzirom na ograničenost krivičnopravnog i penološkog definiranja recidivizma u oblasti maloljetničkog kriminaliteta, potrebno je proširiti ove pojmove, tako da krivično pravni pojam recidivizma maloljetnika obuhvati svako ponovno vršenje krivičnih djela od strane maloljetnika za koje je donijeta pravosnažna sudska odluka kojom je izrečena neka od krivičnih sankcija predviđenih za maloljetnike. Penološki povrat kod maloljetnika odnosi se na ponovnu primjenu neke od institucionalnih krivičnih

sankcija, odnosno na boravak u nekoj od institucija za maloljetnike zbog izvršenog krivičnog djela i poslije izrečene vaspitne mjere institucionalnog karaktera.

On se zbog kratkog perioda maloljetstva i specifičnosti u pogledu trajanja ovih sankcija, praktično, samo izuzetno pojavljuje. Iako je recidivizam u kriminološkom smislu, definiran kao svako ponovno vršenje krivičnih djela, bez obzira na ranije donijetu pravosnažnu sudsku odluku kojom je izrečena krivična sankcija, više izražen kod maloljetnika, sa sigurnošću je moguće izučavati samo povrat u krivičnopravnom smislu. Ovo stoga što je, putem empirijskog istraživanja i primjenom statističkog metoda i metoda posebnog posmatranja, vrlo teško tačno utvrditi i evidentirati svako izvršeno krivično djelo i to prije podnošenja krivične prijave i donošenja sudske odluke.

17. PSIHOFIZIČKE OSOBINE DJECE I MALOLJETNIKA

Direktor Svjetske federacije za mentalno zdravlje dr J. R. Rees osnovano konstatuje: *Ako želimo zaštititi društvo i pomoći individui, nužno je da shvatimo, donekle, uzroke i okolnosti koji rađaju ono ponašanje što ga društvo s pravom ne odobrava.* Ne može se ovom vrlo složenom društvenom fenomenu pristupati sa stanovišta njegovog ograničavanja i pomoći maloljetnicima, ako se moramo kretati u potpunoj tami nepoznavanja osnovnih činjenica. Na žalost te činjenice nisu ni jednostavne, niti o njima postoje jedinstvena gledišta. Primjenjujući kriminalističku metodu eliminacije pokušavamo isključiti ona gledišta, koja predstavljaju određeni naučni anahronizam i ekskluzivna mišljenja determinirana strukom i stavom nekih autora.

Dostignuti nivo nauke omogućava da se odbaci teorija o postojanju posebnih *stigmata degeneracije* (neki Kainov znak) po kojem se delinkventi razlikuju od nedelinkvenata. To važi kako za Lombrosoov *L' uomo delinkuente* tako i Prichardov *moral insanity* (ili kasnije Kiermanov pojam *moralna imbecilnost*).

Prema tome prva je naša konstatacija da u cjelini gledajući nema takvih bitnih psihofizičkih osobina i socijalnih uslova života maloljetnih po kojima bi se delinkventni maloljetnici razlikovali od nedelinkventnih maloljetnika. To međutim ne znači da ne postoje određene osobine ili stanja, u interakciji s drugim osobinama i stanjima koja mogu, a i ne moraju dovesti do delinkventnog ponašanja.

Drugi problem proizlazi iz opredjeljenosti istraživača i naučnika. Specijalisti su pokušali premjestiti *uzroke* na jednostavne i izolovane činjenice, pa su se mnogi trudili da nađu *jedinstveni* uzrok, koji je u stanju objasniti zašto jedno ljudsko biće postaje delinkvent. Proučavali su faktore kao što su nasljeđivanje, klima, raskid porodičnih okvira, nedostatak reakcije, mentalnu zaostalost, itd, pa su ih predstavljali kao *naučna* objašnjenja delinkventnog ponašanja. Svaku od ovih koncepcija, specijalisti su stavljali prije svih, smatrali su ih kao jedino važeću, uz isključenje svih drugih. Ta teorija jedinstvenog uzroka danas je odbačena od većine kriminalista, ali ona još uvijek ima uticaja u izvesnoj mjeri na rezonovanje onih koji su zaduženi za programe prevencije i tretmana.

Ovakav stav još je odlučnije izražen u dokumentima Međunarodnog kongresa za kriminologiju: *Iako nas proučavanje uzroka zločina na planu svake promatračke nauke navodi na pojam kriminogenih faktora, ipak je danas općepriznato da kriminalna akcija razmotrena sama za sebe zavisi, kao i svako ljudsko ponašanje, od bitno složene uzročnosti, kad dođe do kombinacije različitih kriminogenih faktora (biološkog, psihološkog, sociološkog i drugog reda). Od tog gledišta polazi kriminologija ka sintezi i u tome je osnovna karakteristika, koja čini razlike te discipline i svake posmatračke nauke.*

Još je značajnije upozorenje istog kongresa u spoznavanju međuuticajnih faktora, koji postoje u nekoj davnoj situaciji: *Ta sinteza kriminogenih faktora u posebnom slučaju ne bi trebala da se shvati na jednostavan adicioni (zbrajanjem) način (statičko gledište, statički antropološki dosijei). Nju u glavnom treba proučavati kao funkciju same evolucije ličnosti (dinamično gledište), u društvenoj obavezi koja je uslovljena.*

Iz ovih izlaganja možemo izvući drugi naš zaključak da je vladanje maloljetnog delinkventa uvijek višestruko uslovljavanje (multiklauzalno) i da se ne može razumjeti bez multidisciplinarnog objašnjenja, tj objašnjenja uz pomoć raznih nauka koje se bave čovjekom. U tretiranju maloljetničke delinkvencije prihvatamo stanovište savremene kriminologije karakterizira:

- kompleksno posmatranje pojave,
- multidisciplinarni pristup,
- sintezno tumačenje,
- orijentacija na istraživačke radove.

Savremena nauka i praksa pojedinih zemalja usvojili su stanovište da u osobinama ličnosti maloljetnika i njihovom vladanju i osobinama ličnosti i vladanju odraslih postoje značajne razlike. To su razlike u dobu, a ne razlike koje bi obavezno postojale između maloljenih delinkvenata i nedelinkvenata, određuju naš stav, razumijevanje i tretiranje polova. To je naš treći zaključak.

Četvrta je konstatacija da maloljetnička delinkvencija nije izolirani fenomen, pa je nemoguće njegovo razmatranje, ako nemamo na umu karakteristike određenog tipa društva. O njima će biti više govora u sljedećem poglavlju.

Peta je konstatacija da se maloljetnička delinkvencija može shvatiti kao oblik socijalne neadaptacije (društvene neprilagođenosti). Kako su saznale, koje proizlaze iz ovakvog shvatanja maloljetničke delinkvencije, od posebnog značenja za razumijevanje problema mladih u sukobima s društvom, zadržat ćemo se na dva istraživanja.

Ne bez zadovoljstva dat ćemo prednost domaćem istraživaču. Profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dr. Mladen Zvonarević (više od dve decenija bavi se socijalno patološkim pojavama s gledišta psihologije) u svojoj doktorskoj disertaciji (1970), a nakon izvršenih istraživanja ovako je izložio svoj stav o procesu adaptacije:

U procesu adaptacije susrećemo dva osnovna faktora: subjekt tj. konkretnu ljudsku ličnost na jednoj strani, a okolinu: društvenu i prirodnu sredinu u kojoj subjekt živi na drugoj strani. Ta dva faktora neprekidno djeluju jedan na drugoga i njihova interakcija nije drugo nego ono što nazivamo ljudskom aktivnošću. Subjekt postavlja na okolinu određene zahtjeve (koji su odraz njegovih potreba i želja), a okolina sa svoje strane postavlja na subjekta također određene zahtjeve, koji su odraz konkretne društveno-historijske situacije date sredine. Između zahtjeva subjekata i zahtjeva okoline, nikada ne postoji potpuni sklad, ali je isto tako izuzetan i potpuni nesklad. Pojedinac i društvo su dva pola jedne dijalektičke suprotnosti, oni se dopunjuju, ali i sukobljavaju, oni se podudaraju, ali i razilaze. U pravilu, dakle, između tih faktora, a u procesu čovekove aktivnosti odvija se neprekidan proces usklađivanja. Ili drugim rečima, oni se nalaze u stanju izvesne dinamičke ravnoteže. Podvlačim ovde upravo taj dinamični karakter ravnoteže, jer se tu radi zapravo o neprekidnom procesu njenog uspostavljanja, i isto tako neprekidnom procesu njenog narušavanja. Ovaj pojam treba shvatiti dijalektičke — ravnoteže između zahtjeva subjekta i zahtjeva okoline ostvaruje se upravo kroz njeno neostvarivanje. Ona predstavlja jednu tendenciju, koja karakteriše dato stanje u svakom momentu, ali koja ipak ostaje upravo tendencija i ništa više.

Ovakvo shvatanje odnosa subjekta i okoline predstavlja polaznu tačku u objašnjavanju svih formi ponašanja, pa i njegovih kriminalnih normi. Već smo rekli da proces uzajamnog uticaja subjekta i okoline dobija svoj konkretni oblik kroz ljudsku aktivnost, koja doduše zavisi od tih dva faktora, ali je istovremeno i relativno nezavisna, utičući i na jednog i na drugog. Budući da upravo aktivnost jedne individue predstavlja polaznu tačku svake psihološke analize, možemo — s obzirom na opće odnose koje smo gore spomenuli — postaviti pitanje: kako i na koji način aktivnost jedne ličnosti utiče na dinamičku ravnotežu subjekta i okoline, odnosno na njihove uzajamne odnose. Šematski uzeto, s gledišta zadovoljavanja zahtjeva subjekta i okoline, aktinost subjekta može biti takva da:

a. zadovoljava zahtjeve subjekta i zahtjeve okoline,
b. zadovoljava zahtjeve subjekta, ali ne zadovoljava zahtjeve okoline,
c. ne zadovoljava subjekt, a zadovoljava okolinu,
d. ne zadovoljava ni subjekt, a ni okolinu.

U slučaju pod a) govorimo o normalno adaptiranom subjektu; u slučaju pod b) imamo ono što nas interesira: aktivnost subjekta je takva da zadovoljava njegove potrebe, želje, zahtjeve, ali ne zadovoljava zahtjeve okoline, koja na tu situaciju reagira određenim protivakcijama. U slučaju pod c) imamo ponašanje, koje je tipično za

psihoneurozu: aktivnost subjekta je takva da okolina nema protiv nje nikakvih ozbiljnih prigovora, ali zato subjekt nije u stanju da zadovolji neke svoje zahtjeve, što u slučaju da ova situacija duže traje — može dovesti do raznih psihičkih trauma i osobne neuravnoteženosti. U slučaju pod d) imamo potencijalne oblike slučajeva pod b) i c), jer je stvar s obje strane tako zaoštrena da je poremećaj mnogo izrazitiji (npr. psihoze).

Ako bi nastavili rasčlanjivati ovu jednustavnu šemu adaptacije ubrzo bi uvidjeli da se čitav problem komplicira zbog dva razloga:

1. Okolina koju smo tretirali kao jedinstveni faktor, u stvari nije jedinstvena po zahtjevima koje stavlja na subjekta. Zahtjevi koje razni sektori okoline (porodica, škola, zanimanje) stavljaju na subjekta često su različiti, pa čak i direktno oprečni, dovodeći njega u komplikovane ambivalentne situacije.
2. Subjekt, također, nije jedinstven s obzirom na svoje zahtjeve, jer i tu postoje razni veći ili manji konflikti, problemi i dileme između raznih, često suprotnih želja, ambicija, potreba, zahtjeva itd.

Međutim, ovu komplikaciju možemo mimoići, ako sasvim opravdano suzimo ove odnose u okvire, koje nam problem kriminaliteta postavlja. Nas ne zanima problem adaptacije u cjelini, nego samo problem adaptacije ili neadaptacije na pozitivne zakone i propise dotične zajednice, društva. Tako promatran, opći problem odnos subjekt — okolina svodi na pitanje: koji faktori mogu dovesti do sukoba između subjekta i pozitivnih zakona i propisa sredine u kojoj živi, a koji predstavljaju kodifikovani izraz ekonomskih, klasnih i drugih odnosa u jednom društvu. Ili, drugim riječima zašto nekim subjektima polazi, a nekim ne polazi za rukom da se prilagode pozitivnim zakonima i normama svoje sredine?

Izvršimo kratku analizu i pokušajmo razmotriti faktore, koji mogu jednu individuu dovesti u sukob sa zakonom. Prema mišljenju autora postoje tri grupe takvih faktora i to:

I. subjektivne mogućnosti (elementi dispozicije i stečene navike) u koje ubraja: psihofizički habitus subjekta i poznavanje zakona i propisa;
II. objektivne mogućnosti,

III. motiviranost koja se može javiti u raznim oblicima i to: usvajanje kodeksa iz navike, svjesno usvajanje kodeksa i strah od sankcija.

Dinamika odnosa subjekt — okolina može se objasniti teorijom barijere ili praga, koju je vrlo pristupačno objasnio L. Bovet kojem je Svjetska zdravstvena organizacija povjerila da nakon konsultacije 150 specijalista raznih struka i posjeta 60 raznih instituta izradi prikaz savremenih psihijatrijskih shvatanja u oblasti maloljetničke delinkvencije. On je ovu teoriju objasnio (1970) na dva primjera:

Upotreba električne šok terapije u psihijatriji dokazala je ponovno, da se epileptiformni atak može izazvati na svakoj individui ako je struja kojom se djeluje na mozak dovoljno jaka. Osim toga je dokazano da jačina struje, koja je dovoljna da izazove atak, varira od osobe do osobe. Pacijent, koji pati od indiopatske epilepsije, ima mozak kome iz bilo kog razloga treba samo vrlo slaba električna struja i napad će početi; takva slaba električna struja ne bi nikada izazvala napad kod zdravog čoveka. Drugi pacijent ima napad kad je njegov mozak podražen tumorom ili

frakturom lobanje, dok mozak trećeg pacijenta može biti uopše neosetljiv za takve podražaje i prema tome neće imati napad.
Iz toga se vidi da svaki individua ima »prag« stanovite visine, koji deli normalne, lokalizovane i kontrolisane motoričke reakcije od nekontroliranih i generaliziranih reakcija epileptičnog napada. Normalna individua je ona, čiji prag je tako visok, da samo izvanredno jaki podražaji mogu izazvati napad, a epileptičar je onaj, čiji podražajni prag je tako nizak da čak normalni podražaj njegovog metabolizma može izazvati napad. Između ova dva ekstrema postoje mnoga intermedijalna stanja, gdje su pragovi različitih visina kombovani sa podražajima različitih jačina.
Slični način mišljenja može pomoći da se razumeju stanovita histerična stanja. Za vreme rata, ljudi koji nikada pre nisu imali znakove histerije, pokazali su simptome histerije iz jake psihičke traume, jer su preopteretili svoju visinu praga, koja je bila u normalnim prilikama dovoljno visoka, da ih sačuva od takvih reakcija.

A sada da se vratimo profesoru Zvonareviću i njegovom zaključku.
Uzrok da pretjerani zahtjevi okoline, odnosno asocijalni zahtjevi subjekta ne narušavaju u svakom slučaju njihove međusobne odnose — nego samo onda kada dostignu određeni intenzitet — jeste u tome što subjekt nosi u sebi neku vrstu psihofizičke barijere koji vrši dvostruku ulogu:
a) čuva integritet subjektove ličnosti od svih spoljašnih uticaja i omogućava da se bez krupnih potresa adaptira na veliki deo tih zahtjeva;
b) čuva okolinu od preteranih i asocijalnih zahtjeva subjekta, odnosno reguliše čitavu aktivnost subjekta u tom smislu što mu ne dozvoljava realiziranje asocijalnih želja, koje bi ga inače neminovno dovele u konflikt sa zakonom.
III. Barijeru čine već poznati psihofizički faktori, koji predstavljaju glavni faktor u održavanju dinamičke ravnoteže.«
IV. Profesor Bovet u svojim nastojanjima da objasni pojavu adaptacije odnosno neadaptacije posiže za još slikovitim prikazom nazvanim zemlja .
Pojam zemlja objašnjava nam važnu stvar. Isto tako kao što se zemlja za oranje sastoji od materijala koji potiče od nagrizanja kamenih slojeva, u njoj se nalaze i materijali koji potiču od biljki koje su tamo uginule, a pre toga rasle iz semena koje je došlo izvan te zemlje, — tako se i biološka zemlja individua sastoji ne samo iz hereditarnih i konstitucionalnih elemenata, nego i od brojnih telesnih i psiholoških doživljaja, koje smo iskusili u toku života. Ovakva koncepcija konstitucije prekoračuje uske granice hereditarnih karakteristika i postaje i šira i gibljivija, Sposbnost jedne individualne konstitucije da se prilagodi stalnoj promeni spoljašnjeg sveta od danas, odgovara donekle onim unutrašnjim talozima od juče.

Kao što to često biva slikovita objašnjenja — kao što je to slučaj s pojmom *praga* i *zemlje* vrlo uvjerljivo objašnjavaju složene pojmove. Nauka je utvrdila, da u svakoj individui ima antisocijainih sklonosti protiv kojih obično postoje kočnice, koje sprečavaju da se te sklonosti ne manifestiraju. Ima momenta kada su te kočnice nadjačane usljed stalnog ili privremenog pritiska i onda nastupa trajno ili prolazno delinkventno ponašanje. Treba znati da su te kočnice kod djeteta i mladića, čak i onda kada su oni potpuno normalni znatno slabije nego kod odraslog.

Psihologija i psihijatrija omogućavaju da se uoči i razume složeni mehanizam pretvaranja jedne kriminalne skionosti, kriminalnog podsticaja i

kriminogene situacije u delinkventno ponašanje. Da bismo razumeli taj mehanizam treba poći od normalnog razvoja djeteta. Mladen Zvonarević (1970) prenio je mehanizme razvitka normalnog djeteta koj je prikazao dr. Bovet a na temelju svih značajnijih naučnih istraživanja izvršenih na tom području. Evo njegovog opisa tog razvoja:

Dijete je iza poroda potpuno razvijeno; veliki dijelovi njegovog centralnog nervnog sistema su još nerazvijeni, a isto tako nije razvijena ni njegova duševna aktivnost. Novorođenče je hedonista i njegove aktivnosti teže za prijatnim i izbjegavanjem bola. Kod prehrane, ispražnjavanja, sisanja palca i ostalih motoričnih aktivnosti kao i kod progresivnog razvoja reakcija privlačnosti i odbijanja, čitavo ponašanje djeteta u tom periodu je momentani i direktan izraz njegovih instinktivnih nagona. Dojenče slijedi slijepo svoje biološke potrebe, koje izazivaju stanje napetosti i osećaje nelagodnosti i zato dijeteteži za olakšanjem i ugodnošću u koliko mu to vlastite fizičke snage dopuštaju.

Tokom prvih mjeseci i godina života, primitivni i gotovo automatski mehanizam napetosti i olakšanja mijenja se pod uticajem sve veće i veće zamršenosti vlastitog *ja* (ego). Progresivni razvoj sezoričkog mehanizma, pamćenja, zatim razvoj sve jasnijeg razlikovanja između utisaka, koji nastaju unutar tela i utisaka iz spoljnog sveta, razvoj kontrole nad motoričkom aktivnošću, razvoj sve veće svesti o samom sebi, čitave ličnosti zajedno s uređenim instinktivnim impulsima i na koncu sposobnost govora — sve to do- prinosi formiranju i razvoju malog, organizovanog, povezanog i jasnog jezgra ličnosti. Ovo jezgro, kao centar senzoričkih percepcija, centar svesnog i racionalnog ponašanja, zatim sredstvo za vezu i socijalnu adaptaciju poznat je pod imenom Ego .

Ovaj *ego* koji je tako sastavljen i makar još uvek teži da živi po *principu ugodnosti* sve više dolazi pod uticaj tzv. *principa realnosti* . To znači da dijetesa sve većim fizičkim i intelektualnim iskustvima i sa sve većom emocionalnom zrelošću, pokušava da se postepeno adaptira spoljašnom svetu i da se postepeno složi sa zahtjevima odraslih i običajima društva. Spontanost, intenzitet i opseg zadovoljavanja instikata, koje dijetedozvoljava, postepeno se umanjuje. Samo na taj način može dijetepostići osjećaj unutrašnje sigurnosti, koji je tako potreban za razvoj njegove ličnosti.

Jasno da postoji veza između poremećaja koji mogu zahvatiti rani razvoj *ego* i geneze socijalne neprilagođenosti. Ne treba nikakva mašta kod studija problema socijalno lošeg ponašanja ličnosti za fizičkim odgojem jednog mladića koji ima duševni razvoj djeteta od 8 ili 9 mjeseci. Normalni, neprestani razvoj *ego* -a dopušta da se dijeteoseća sigurnim u ponašanju svojih instikata i tako mu osigurava njegovu socijalnu sigurnost. U tom smislu normalni razvoj onoga što označuje pojam *ego* je od prvorazredne važnosti u profiliranju delinkvencije.

Zahtjevima organizovanog društva može se udovoljiti u tom samom studiju razvoja samo delimično, jer je *ego* djeteta još slab i celo vreme pod uplivom imperativnih nagona instikata. Na daljnji sistem ponašanja, koji se zasniva samo na ravnoteži između principa ugodnosti i realnosti, ima će kao posledicu socijalne teškoće, jer će dijetepoprimiti bez daljnjeg naročitu vrstu ponašanja kad uvidi da nisu usledile neugodne posledice. Mladići, koji misle da ne smeju krasti samo zato, jer bi mogli

biti zatvoreni od policije, mogu poslužiti kao primjer za emocionalni razvoj, koji se na tom stadiju ukočio.

Da dijetepostigne veći razvoj socijalne adaptacije i da na taj način primi ono što od njega društvo traži, mora razviti još i druge sposobnosti, još jedan korak napred, koji se ne može izvesti bez stanovitog razvoja ega. Dijetesada mora razviti intelelctualnu i emocionalnu sposobnost za međuljudske odnose. Ovakvi odnosi treba da se razviju iz egocentrične i parazitcke faze postepenom socijalizacijom mišljenja i osećanja, korak po korak sve do faze uzajamnog poštovanja, do faze izmene ideja i osećaja, ukratko do faze nesebične ljubavi u kojoj je bolje davati, nego primati. U drugu ruku treba objektivno omogućiti djetetu da oseti u svom najbližem krugu duboku, čvrstu i nesebičnu ljubav, posebno od strane njegove majke ili zamene za majku. To je također polagani, postepeni razvoj, koga je u ranijem stadiju dobro ilustrirala primjedba jedne djevojčice: *koja je korist od toga što ljubim mamu i tatu, kad me oboje jednako grde?* Najveći stupanj mogi postići samo najplemenitiji karakteri. Između dva ekstrema (egocentrični stadiji i nesebična ljubav) mogu se naći kod malog djeteta sve gradacije ljudskih odnosa, i pozitivne i negativne, u redoslijedu ili istovremeno, gradacije koje karakteriziraju odnos djeteta prema majci, ocu, sestri, bratu, prema njegovom vlastitom malom svetu i društvu uopće. Ova vješta međusobna igra *odnosa prema objektu* (tako se zove ovaj emocionalni talent drugih) igra unutrašnjih konflikata koji nastaju i rješavaju se, izaziva novu pokretačku snagu u ličnosti — a to je *super-ego* (super-ja). Ovaj super ego kod djeteta je produkt asimilacije i inkorporacije svih moralnih propisa u riječima i delima, moralnih propisa, koje daju roditelji i drugi, koji na bilo koji način vrše ulogu roditelja.

Nije potrebno posebno istaći da je ovaj prvi period u razvoju djeteta vrlo važan za razvoj socijalne adaptacije. Sposobnost djeteta za emocionalne odnose s drugim i norme ponašanja, koje postaju njegova druga priroda, upotpunjuju prvobitnu međusobnu igru principa sigurnosti i realnosti i daju ponašanju djeteta sve potrebne kvalitete za normalni život u društvu, posebno stabilnost, sigurnost i nepokolebljiv duh u kratkotrajnoj nesreći.

Piaget je u svojim radovima osvetlio i druge faktore, koji igraju ulogu u socijalnom razvoju djeteta. On je upozorio na to kako dijeteshvata realnost. Dijeteod 7 ili 8 godina teži da *mišljenja*, što znači da misli da su njegove svesne misli nezavisni objekti izvan njega. To je univerzalna karakteristika dječijeg duševnog života, za koje i moralne ideje zasebno sa svim skalama vrednosti nisu iznimka. Jer moralne ideje su »pretvorene« i opremljene nezavisnom i skoro fizičkom egzistencijom. Dijeteih tretira kao spoljni nalog, nalog, koji je nezavisan od njegovog moralnog rasuđivanja i izvan domašaja njegove odluke. Uz taj intelektualni faktor, Piaget opisuje jedan emocionalan faktor *prinuda odraslog* radi koga dijetesmatra odraslu osobu kao magazin snage i mudrosti u takvoj proporciji u kakvoj je odrasla osoba objekt dječije ljubavi, straha i prenesenih emocija. Zato pouka sa strane odraslog bez obzira da li je otvorena i razumljiva, čini se djetetu kao neizbežna i obavezna.

Koncepcija djeteta o realnosti i ovaj faktor *prinude odraslog* izmenjuju se u međusobnom djelovanju i stvaraju moralnu svest. Dijetesmatra po svom stavu prema realnosti da su moralni zahtjevi i sudovi odraslih nepromjenjivi i dostatni. Prinuda odraslog obavezuje dijeteda te zakone primi i tako dijetemisli da će biti dobar znači slušati naređenja odraslog, koji nosi snagu zakona, a biti zao znači ne slušati. Ali kako

da oseti dijeteda li njegovo ponašanje nailazi na odobravanje odraslog? Nagrada ili kazna roditelja će mu to razjasniti. Iz toga rezultira pravilo: ono što je dobro donosi odobravanje odraslog, ono što je krivo donosi kaznu, pa iz toga zaključak: što nije kažnjeno, nije krivo. Piaget je pokazao eksperimentima kako ovaj ukorenjeni stav djeteta može dovesti do običaja, koji odraslom izgledaju paradoksalni, i kako takav stav duboko utiče na dobro ili loše ponašanje djeteta, ako se sudi prema normama odraslih.

Polako se razvija dječja moralna svest i poprima *normalnu* formnu odraslog i to progresivnom adaptacijom njegovog ponašanja prema društvu i razvojem respekta i kooperacije zajedno s normama osobne etike. Piaget je pokazao da su osećaji međusobnog respekta i osobna pravila razvijeni samo onda, ako dijeteoseća unutrašnju potrebu *da radi tako kako bi želio da se njemu radi*. Ako se svi potrebni faktori normalno razvijaju, dijeteće imati na raspolaganju sve psihološke uslove za dobru socijalnu adaptaciju i mada bi ova adaptacija mogla biti ugrožena pubertetom i periodom mladalačkog doba. Kada su svi ti periodi sigurno prošli, nastat će prije ili kasnije unutrašnja stabilnost, koja će uslovljavati dalju harmoničku integraciju u društvo.

Ovaj letimični pregled mogao bi dovesti do nesporazuma u koliko ga čita javnost koja nije upućena i kojoj treba više nego sami rezime glavnih akata. Dve stvari moraju biti ipak naglašene:

1. Razvoj koji smo upravo opisali ima svoje uspone i padove: različite faze se nižu: progres može biti odložen ili zaustavljen djelomično ili sasvim, povremeno ili trajno, što čini teoretsku krivulju moralnog razvoja nesigurnom i nepravilnom.
2. Isto tako kao kad se u nacionalnoj historiji tumače stanovite crte ponašanja, isto tako kod pojedinca kasnije ponašanje sadrži crte ranijih procesa razvoja. Po stanovitim uslovima trajno ili privremeno vraćanje ponašanja, koje je već dugo prestalo, može se dogoditi i naglo i postepeno. Što je mlađe dijetei što je novijeg datuma poprimilo svoje dobro socijalno ponašanje, to se češće i katastrofalnije vraća prema ranijem nivou ponašanja, što se događa lakoćom, koja je retka kod normalnog odraslog.

U ovom odlomku ja sam raspravio one biološke i psihološke faktore, koji stvaraju dijeteili mladića, koji su naročito skloni antisocijalnom ponašanju, a pokušao sam objasniti i zašto se lakše događa kod mladića, nego kod odraslih da pređu iznenada usku granicu, koja deli socijalnu neprilagođenost od delinkvencije.

Tako piše dr. Lucien Bovet, o vrednosti njegovog rada nešto govori i činjenica da je već nakon 7 mjeseci izašlo novo izdanje. S obzirom na ograničeni obim ovoga rada i njegovu namjenu smatrao sam da će najbolje poslužiti svrsi, ako se iz rada svetski poznatog specijaliste da prikaz najranijeg razvoja ljudskog bića od kog razvoja zavisi njegova sposobnost društvenom prilagođivanju. Na ovaj način dobili smo zaokruženu sliku toga razvoja, iako u pojedinostima može biti spornih mišljenja. Tek ovakav kompleksni pristup omogućava da se pojedinačno razmotre odnosi međuzavisnosti pojedinih osobina i manifestacija ličnosti u korelaciji s njegovim vladanjem.

U objašnjavanju geneze i etiologije društvene neprilagođenosti i delinkventnog ponašanja maloljetnih lica ne možemo se detaljno baviti, jer bi zahtijevalo posebnu studiju. O ovoj činjenici valja voditi računa.

U odrastanju djeteta u čovjeka učestvuju razni somatski i psihički faktori čije poznavanje olakšava izvršenje zadataka u postupanju s djecom i maloljetnim delinkventima. Ukazat ćemo pojedinačno na neke od tih faktora:

17.1. Naslijeđe

U biologiji se pod naslijeđem smatra *ono što se stvara u samom času oplodnje, ili još tačnije, ono što stvaraju hromozomi*. (M.Klein) Veoma blizak ovom pojmu je pojam *prirođeno* koji se često brka s nasljednošću *Prirođenost* je celokupni razvoj jajeta u majčinioj utrobi. J. Pinatel (1970). Poslednjih godina brojna su ispitivanja povećena prenatalnim uslovima i uslovima poroda, koji oštećuju centrali nervni sistem, o rehsus faktoru, o toksičnim fetalnim stanjima i o anatomskim i fiziološkim traumama kod poroda i njihovim posledicama. Savremene studije neuropsihologije i genetike o normalnoj i patološkoj funkciji vegetativnog nervnog sistema pokazuju da i konstitucionalni faktori utiču na formiranje karaktera. Mnogobojne teorije pokušavaju da objasne uticaj naslijeđa.

Pinatel ih podijelio na biološke (antoropološke, psihijatrijske i bio-konstitucionalne) i psihoanalitičke (Freudova i Adlerova teorija). Smatra se, da se uticaj nasljednog i prirođenog može javiti u oblasti bolesti ili zdravlja (tuberkuloza), fizičke ili duševne slabosti, anomalije čula, osjećajnosti, inteligencije, karaktera i neprilagođenog socijalnog vladanja. Brojna klinička, genealoška i statistička ispitivanja prikupila su značajne podatke o uticaju naslijeđenih i stečenih osobina na pojavu alkoholizma, padavicu (epilepsiju) abnormalan i silovit karakter. Brojni kriminolozi, genetičari, biolozi i psihijatri posebno su se bavili odnosom između naslijeđa i prirođenosti s jedne strane i pojave kriminaliteta s druge strane. Vršena su brojna istraživanja populacije osuđenika u KPU. Iz tih istraživanja posebno bi proizlazilo da je značajan dio profesiolanih kriminalaca imao pretke alkoholičare (25%) i pretke psihopate (5%).

Profesor Grassberger smatra da se naslijeđe, odnosno, prirođenost može manifestirati samo kao predispozicija, koja nije sama po sebi neki atribut (svojstvo) već se sastoji od mnoštva sastavnih elemenata.

Ne možemo govoriti o naslijeđenoj delinkvenciji, jer ljudi nasljeđuju generalne sklonosti, a ne gotove oblike ponašanja. Mogu se naslijediti temperament i neke sklonosti karaktera, koje u naročitim situacijama, bilo individualnim, bilo socijalnim, omogućavaju kasniju pojavu delinkventnog ponašanja. Ako se čitalac seti *zemlje* i njene lagane formacije – kao što je prethodno prikazano – on će razumjeti kako gereditet i okolina vrše uticaj na dugi put formiranju tipa delinkventnog karaktera.

Specijalno u području psiholoških predispozicija ima i te kako razloga da verujemo da je nasleđivanje sklonosti recesivno. Na taj način neće djeca istih roditelja bezuslovno imati iste sklonosti, jer se sklonosti moraju naslediti s obe strane roditelja, inače se neće ni pojaviti. One mogu preskočiti jednu ili više generacija; one mogu potpuno nestati; ili se mogu pojaviti unutar najmanje dve generacije, množenjem gena spolja. Zato je potpuno jasno da su moguće kombinacije velike i da zakoni, koji

upravljaju tim kombinacijama, mogu biti postavljeni samo na temelju genetičke studije na širokoj bazi i s najvećom znanstvenom tačnošću.

Praktično značenje ovih saznanja za rad na suzbijanju maloljetničke delinkvencije jeste u tome da određeno socijalno (ili bolje antisocijalno) vladanje roditelja proizašlo iz svojstava njihovih ličnosti – može ukazati da se njihova djeca nalaze u opasnosti da se antisocijalno, pa i delinkventno ponašaju. Ovo saznanje dovoljan je razlog za pokretanje akcije socijalne službe. S druge strane utvrđivanje spoljnih manifestacija vladanja, koje odstupa od normalnog, može poslužiti stručnjacima određenih specijalnosti da u konkretnom tretiranju maloljetnog delinkventa pomognu u izboru najadekvatnije mere za određeni slučaj.

17.2. Tjelesna građa

Na osnovu tjelesne građe (habitusa) u koju ulaze rast, kostur, muskulatura, udovi, oblik glave i druge fizičke pojedinosti – djeca i odrasli mogu se klasificirati u određeni broj konstitucionalnih tipova. Konstitucija predstavlja skup pretežno stalnih morfoloških i biohemijskih svojstva organizma, koji utiču kako na tjelesno formiranje individuuma, tako i na formiranje njegove reaktivne sposobnosti i njegovih individualnih osobina. Najvećim dijelom to su naslijeđena i prirođena svojstva. Podložna su, međutim promjenama u toku rasta i razvoja (uticaj sredine, tjelesne vežbe). Konstitucioni tipovi i njihova klasifikacija zasnivaju se na antropometrijskim podacima. Na osnovu tjelesne konstitucije njemački psihijatar E. Kretchmer utvrdio je četiri tipa: leptosome, displastike, piknike i atletike.

U dječjoj tipologiji danas je, uglavnom prihvaćena sljedeća klasifikacija:

1. Muskulaturni tip – odlikuje se uhranjenošću i proporcionalno građenim tijelom, širokim ramenima i razvijenm grudnim košem. Glava mu je okrugla, čelo nisko, nos malen, lice četvrtasto, ušne školjke male. Tjelesna snaga je dosta velika.
2. Digestivni tip – kod njega su slabije razvijena ramena i grudni koš. Karakterizira ga razvijenost potkožnog masnog tkiva, naročito u predelu stomaka. Glava mu je također okrugla ili dugoljasta; često i piramidnog oblika. Čelo je nisko, ušne školjke male i ne priležu uz glavu. Ruke i noge su relativno kratke.
3. Cerebralni tip – odlikuje se uskim ramenima i uskim grudnim košem, dugim i tankim udovima, kao i dosta velikom glavom kruškastog oblika. Čelo mu je široko, nos malen, ušne školjke velike i ponešto strše će. Rast je obično nizak. Kostur je nežan sa slabije razvijenom muskulaturom.
4. Respiratorni tip – odlikuje se širokim ramenima i sploštenim grudnim košem. Kostur i muskulatura osrednje su razvijeni. Glava je dugoljasta, ovalna s naročito razvijenim nosnim dijelom lica. Čelo mu je pljosnato, ušne školjke osrednje i ne priležu uz glavu. Vrat i noge dugi.

Postoji još i neodređeni tip, koji je i najčešći konstitucionalni tip djece. Svakom od ovih tipova odgovara ne samo naročiti tip fizičke razvijenosti nego i individualni oblici reagiranja na spoljne štetne nadražaje. Osim ovih oznaka konstitucionalnim

dječjim tipovima ne pridaje se u savremenoj pedijatriji i dječjoj psihologiji nikakvo drugo značanje.

Američki kriminolozi, istraživač i profesor, Sheldon Glueck i njegova supruga Eleanor Glueck, asistent za naučno-istraživački rad na Harvardskom sveučilištu uz pomoć štaba antropologa, psihijatara, socijalnih radnika, statičara i drugih stručnjaka posvetili su deset godina intenzivnom naučnom istraživanju maloljetničkih delinkvenata. Svojim istraživanjem obuhvatili su 1.000 dječaka u starosti od 11 do 17 godina i to 500 prestupnika a 500 neprestupnika, pomno odabranih i sastavljenih u parove prema sličnosti i starosti, porodičnoj situaciji, općoj inteligenciji i sredini u kojoj žive. To je najveće ispitivanje te vrste preduzeto u svijetu, pa ćemo se češće pozivati na rezultate tog istraživanja. Međutim oni su ispitvali korelaciju između tjelesne građe i delinkvencije. Svoj pristup ispitivanju ove korelacije oni su uz ograđivanje objasnili stavom: da tjelesna konstitucija obuhvata čvrstinu i stalnu jezgru ljudskog bića (anatomski i fiziološki), da je ona u bitnoj strukturi vjerovatno genetički određena, iako se također nalazi pod raznim (intra i ekstrauterinskim) uticajima okoline.

Istraživanje je trebalo odgovoriti na pitanje: da li se delinkventi po tjelesnoj građi razlikuju od nedelinkvenata i u čemu. Istraživanjem koje je sproveo antropolog Karl K. Seletzer utvrđa su razlike na četiri osnovna istraživačka područja:

a. bruto tjelesne mjere, da su delinkventi superiorni u svojim tjelesnim mjerama i da naglo počinju rasti između 13. i 14. godine, nakon jednog sporijeg razvoja od onoga, koji je karakterističan za neprestupnike;
b. tjelesni indeksi i nerazmjere pokazuju da su delinkventi skladnije organizovani za tjelesnu djelatnost, što vjerovatno čini kod njih prijelaz s impulsa na akciju lakšim;

c) v) muška komponenta je jasno izražena kod obje grupe i nisu utvrđene neke relativne razlike;
d) tjelesni (konstitutivni) tipovi pokazuju da među delinkventima preovladava mezomorfni tip, za koji je karakteristična dominantnost mišića, kostiju i vezivnog tkiva.

Praktična vrijednost poznavanja dječjih konstitucionalnih tipova jeste što nam oni mogu pomoći u boljem razumijevanju reagovanja na spoljne štetne nadražaje, dok postojanje posebnog konstitucionalnog tipa maloljetnog delinkventa moramo odbaciti kao naučno, tj. historijski neutvrđeno

17.3. Spol

Spol maloljetnog delinkventa ima relevantno značenje u dvije oblasti. Prvi je oblik učešća ženske djece i maloljetnica u asocijalnom i delinkventnom ponašanju. U ukupnoj populaciji maloljetnih delinkvenata ženske osobe su zastupljene samo s oko 10%. Iako između pojedinih zemalja postoje značajne razlike, ipak je za sve zemlje karakteristično da broj maloljetnih prestupnica u odnosu na maloljetne

prestupnike ne prelazi 1 prema 8. Mnogi ozbiljni autori ističu da se kod mladih ženskih osoba rana prostitucija javlja kao surogat za delinkvenciju i kako takvo vladanje samo izuzetno kriminalizira, ovo asocijalno ponašanje maloljetnica ne ulazi u uži pojam maloljetničke delinkvencije, pa je i radi toga niža.

Drugo značajno područje je područje seksualnih delikta. S obzirom na vrlo intenzivan seksualni nagon kod dječaka u pubertetu (koji se dijelom uklapa u zakonom određenu dob maloljetnika – delinkvenata) oni u tim krivičnim djelima učestvuju kao učinioci, dok se djevojčice iste dobi mogu javiti i javljaju se kao žrtve, iako u genezi ovih krivičnih dela mogu imati značajnu ulogu (*Lolita*). Francuski sociolog Guon tvrdi da su maloljetnici između 12 i 20 godina odgovorni za oko 25% svih seksualnih delikata i da je njihovo učešće u relativnom porastu. Iako su ove tendencije (dijelom i zbog materijalnih odredaba našeg KZ) znatno blaže one su ipak relevantne. Na ovaj problem ukazano je i na Međunarodnom kongresu društvene obrade u Stockholmu (augusta, 1958), gde je naglasak stavljen na seksualno vaspitanje omladine. Poteškoće koje nastaju oko upućivanja u zdravo i pošteno socijalno – afektivno ponašanje prema drugom spolu – nastaju velikim dijelom zbog vaspitnih zabluda kao što manjkavog primjernog seksualnog vaspitanja, iskorišćavanje skrupula etičko –religiozne naravi, ekscesivnih i zloshvaćenih prejudiciranja na mladića seksualnih teškoća odraslih.

Nesposobnost roditelja da svojoj djeci pruži potrebna obavještenja o seksu, izvrsno ilustrira jedan događaj spomenut u literaturi: Jedna majka pozvana na saslšanje zbog svoje maloljetne kćeri, optužene za rasipništvo (razvrat) izjavila je: *Mene ne možete zbog ove žalosne priče prekoravati, jer budite uvjereni Jenni u svojoj kući nije čula nijednu riječ o polovima. Tako nešto se nikada nije spominjalo...*

Neizdrživa unutrašnja seksualna napetost u interakciji s drugim endogenim i egzogenim faktorima – nerijetko dovodi ne samo do seksualnih nego i drugih krivičnih dela.

U kompleksu okolnosti u kojima *dobro vaspitani* mladić iz imućne porodice krade predmete, koji su mu roditelji uvijek spremni da kupe – nerijetko se srećemo i s elementima seksualne napetosti.

Zbog objekata kriminalnog napada i vrste krivičnog djela, također, su nerijetko determinirani razlikama koje postoje u polovima. Iskusan operativac na mjestu kriminalnog događaja u pretežnom broju slučajeva bit će u stanju da pretpostavi da li učinioce treba tražiti među muškim ili ženskim osobama.

17.4. Starosno doba

Hronološka dob je u krivično-pravnom smislu jedan od bitnih formalnih kriterija za utvrđivanje sankcije (vaspitne mjere roditelja – vaspitne i popravne mjere prema maloljetnicima, kazne prema maloljetnicima i kazne prema odraslima). Hronološka dob počiva na saznanjima o razvijanju ljudske ličnosti od djeteta do odraslog. Za svaku hronološku dob mogu se utvrditi određene prosječne karakteristike.

Mentalna dob je nivo mentalnog razvoja neke osobe. Deobom mentalne dobi i hronološke dobi dobija se kojificijent inteligencije. Mentalna dob utvrđuje se različitim metodama, pa i metodama testiranja. Da li u konkretnom slučaju mentalna dob odgovara hronološkoj dobi treba uvijek individualno utvrđivati, jer to je kriterij za primjenu određenog postupka i mjera.

Obrazovna dob je stepen u kome je određena osoba ovladala određenim obrazovnim dobrima. Izražava se u godinama i mjesecima, a zasniva se na prosjeku hronološke dobi u kojoj se postiže odgovarajući stepen obrazovanja. Nar. obrazovna dob nekog učenika 10,4 znači da je stepen njegovog obrazovanja jednak prosečnom djetetu hronološke dobi od 10 godina i 4 mjeseca.

Dob je značajan element u svim manifestacijama ljudskog individualnog i društvenog života (u biologiji, psihologiji, sociologiji, ekonomiji itd). Praktično pitanje se najčešće svodi na to da se ustanovi da li i u kojem obimu postoji odstupanje od prosjeka. Utvrđivanje ovog prosjeka naziva se normama dobi. Metode za utvrđivanje ovih normi su različite. Danas se sve više preferira stav francuskog psihologa Bineta (tvorca Binet – Simonove skale za mjerenje mentalne dobi) da kao normu treba uzmati one rezultate koje postiže većina ispitanika određene dobi (npr. 2/3 ili 3/4 ispitanika).

17.5. Rasa

Rasa je u biološkom smislu veća grupa ljudi s istorodnim glavnim oznakama i s istorodnim duševnim ustrojstvom ili kraće grupa ljudi s istorodnim tjelesnim i psihološkim osobinama. Iz učenja o rasama razvila se eugenika ili genetika kao posebna grana biologije, koja proučava nasljedne osobine čovjeka, a naročito prati eventualnu tendenciju popravljanja ili pogoršavanja s praktičnom svrhom da stečena znanja upotrijebi u preventivne svrhe.

Iz učenja o rasama razvila se jedna od najreakcionarnih i antinaučnih ideologija: nacionalsocijalizam u Hitlerovoj Njemačkoj. Rasizam je poslužio kao sredstvo u imperijalističkoj i revanšističkoj politici zločinačkog genocida i istrebljivanja Slovena i Jevreja. Gdjegod se javljao (u Japanu i Italiji) nije mogao sakriti svoje zločinačko lice. I danas još divlja u kolonijama i u rasnoj segregaciji SAD.

Duboko ukorijenjena, svjesna ili nesvjesna rasistička gledišta javljaju se tu i tamo i u istraživanju zločina. Tako naprimjer neka istraživanja organiziranog zločina u SAD ukazuju na značajan udeo građana italijanskog porekla u gangsterizmu; drugi autori, ne bez rasističkih natruha, podvlače veliki dio Afroamerikanaca u krvnm i seksualnim deliktima; Jevrejima se pripisuje prevalentni udeo u najkrupnijim finansijskim aferama, špekulacijama i nedozvoljenoj trgovini; kod naših naroda su dosta ukorenjena vjerovanja u izrazitu kriminalnost Roma itd. Rasni faktor se često zloupotrebljavao i zloupotrebljava u ocjeni njegove važnosti u etiologiji kriminaliteta. Pri tome i dobronamjerni nemaju uvijek na umu da se posljedica zamenjuje uzrokom. Utvrđeno veće učešće Crnaca u krvnim deliktima u SAD nije odraz veće rasne kriminalnosti Crnaca, nego njihovog društvenog položaja.

O određenim tjelesnim i psihičkim osobinama dijelom vezanim i za rasno poreklo valja voditi računa, jer intenzivna svetska kretanja čine da se ljudi raznih rasa i narodnsti stalno ili privremeno žive na istom prostoru (privremeno zapošljavanje, školovanje, specizalizacija i sl). Ovdje se zapravo više radi o različitim običajima, shvaćanjima, manifestacijama, nego o isključivo rasnim osobinama. U Srbiji odavno žive Romi, a poslednih 20 godina veliki je priliv mladih iz raznih zemalja svijeta, pa valja imati na umu probleme, koji nastaju potrebom makar i privremenog uklapanja u drugu zajednicu.

17.6. Organski nedostaci i bolesti

Savremena zakonodavstva o postupanju s maloljetnicima imaju posebne odredbe o postupanju sa slijepim, gluhim, nijemim itd. s jedne strane i zahtjev da se utvrdi mentalno stanje s druge strane. Bez posebne pažnje na te okolnosti postupak se ne bi mogao uspješno sprovesti.

Sigurno je da organski nedostatci i bolesti imaju uticaja na čovjeka i njegovu okolinu, a tu i tamo organski nedostaci mogu više ili manje uticati na reakciju ljudi. Ima stanovitih hroničnih bolesti i fizičkih nedostataka koje izazivaju psihološke reakcije u njihovim žrtvama. A. Adler, tvorac pravca individualne psihologije, ukazao je da pretjerana kompenzacija osjećanja manje vrijednosti izazvana organskim nedostacima i bolestima može dovesti reaktivno do antisocijalnog ponašanja. U oblasti fiziopatologije centralnog nervnog sistema utvrđen je uticaj organskih oboljenja tog sistema na vladanje, naročito kod osoba kod kojih postoje poremećaji emocionalne kontrole i gubitak duševnog kočenja.

Najobimnije istraživanje u ovoj oblasti sa ciljem da se utvrdi da li i kakve razlike postoje između maloljetnih delinkvenata i nedelinkvenata izvršili su Glueckovi. Kao što je već spomenuto, oni su ispitivali grupu od 500 delinkvenata i 500 nedelinkvenata. Na toj populaciji upoređivali su: visinu, tjelesnu težinu, imuntet na zarazne bolesti, tjelesni kostur i nepce, zube, nos, grlo, oči, uši, srce i pluća, polne organe, kožu, žlijezde, živčani sastav, motoriku i opće zdravstveno stanje – te došli do zaključka da između maloljetnih delinkvenata i nedelinkvenata ne postoje relevantne razlike.

17.7. Ličnost

Usvajanje shvatanja da se kažnjava čovjek delinkvent – a ne krivično djelo – imalo je za posljedicu, da su gotovo sva zakonodavstva usvojila princip individualizacije postupaka u izricanju sankcija i individualizacije u provođenju izrečenih sankcija. To je do sada najpotpunije izraženo u postupanju s maloljetnicima. Još je Međunarodna komisija za krivično pravo i kaznene zavode (kongres u Londonu, 1925. godine) ovako formulirala princip individualizacije: Bitan uslov u krivičnom postupku svih zemalja treba da bude da sudija, prije nego što izrekne osudu ili kaznu, se informiše o svim materijalnim okolnostima, koje se tiču karaktera,

prošlosti, vladanja i načina života prestupnika, a također i o drugim okolnostima, koje mogu biti nužne za tačnije određivanje odgovarajuće kazne i osude.

Ispitivanje ličnosti delinkvenata postalo je *conditio sine sua non* u savremenom svetu. I ono ima mnogo šire značenje, jer se prostire na gotovo sve oblasti društvenog života (vaspitanje i obrazovanje, izbor zvanja, kadrovsku politiku itd). Pod ličnošću razumijemo dinamičnu strukturu svih sposobnosti, vještina, sklonosti, navika i znanja nekog pojedinca, ili kraće rečeno, ličnost je opća karakteristika ili oblik ponašanja nekog čovjeka. Ličnost je rezultanta međusobnog djelovanja nasleđenih bioloških dispozicija pojedinaca, uticaja društvene sredine u kojoj se on razvija i njegove samokritičnosti.

Od bioloških faktora najjači uticaj na razvoj i formiranje ličnosti imaju: žlijezde s unutrašnjim izlučivanjem (endokrini sistem), tjelesna konstitucija i živčani sistem. Društvena sredina utiče na formiranje ličnosti preko niza socijalno-ekonomskih i kulturnih osobina, vaspitnih faktora s kojima čovjek dolazi u dodir u toku svog života. Ovi faktori djeluju na formiranje njegovih stavova, želja, interesa, navika i znanja.

Ličnost se odlikuje samostalnošću mišljenja, stavova i djelovanja, svojevrsnošću sposobnosti i karaktera, osjećajem unutrašnje nezavisnosti i odgovornosti pred društvom. Ličnost je istovremeno član određenog društva (u klasnom društvu najprije dio klase) i ujedno izrazita individualnost. Odatle proizlazi protivrječan, dijalektički odnos ličnosti i društva. Ličnost je istovremeno slobodna i socijalno vezana. Taj odnos se mijenjao kroz historiju, te se uopćeno može reći, da je u ranijim društvima čovjek imao manje mogućnosti da bude ličnost negoli kasnije ili danas. *Ljudska suština nije neki apstraktum, koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U svojoj stvarnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa* (K. Marx, Šestateza o Feuerbachu), pa zato s mijenjanjem društvenih odnosa menja se i suština i stepen slobode ličnosti.

Razvoj društva praćen je emancipacijom ličnosti. Ideja o potpunoj slobodi ličnosti proizlazi iz različitih pravaca idealističke filozofije. Apstraktne i sasvim slobodne ličnosti nema. Sloboda ličnosti stvar je ljudske prakse shvaćena kao revolucionarno mijenjanje okolnosti; što čovjek više broji preživljenih društvenih odnosa na liniji progresa, to više slobode doživljava , subjektivno i objektivno se više razvija u pravu, humanu ličnost. Pitanje razvoja svestrane ličnosti je pitanje svestranog razvijanja društvenog odnosa uz aktivno učešće svoje ličnosti. Taj proces se zbiva u revoluciji i izgradnji, a zbiva se i u pravilno organiziranom vaspitanju. Aktivnost, rad, životno iskustvo ličnosti, sve to postaje sastavni dio inndividualnosti čovjeka, jer psihički doživljaji prelaze u svojstva ličnosti; u sposobnosti, interese, potrebe, sklonosti, ideale, karakter i svijest o sebi. Individualno se razvija i formira u ličnost akcijom, društvenom praksom. Način života određuje način mišljenja (Marh). Psihička svojstva ličnosti koja se izražavaju u njenom ponašanju i radu, istovremeno se u tom procesu pronalaze i formiraju.

Individualne razlike među ličnostima mogu se najbolje uočiti ako ih posmatramo s ova tri stajališta:
-što čovjek hoće (idejna i voljna usmjerenost ličnosti);
-što čovjek može (pitanje sposobnosti);
-što čovjek jeste (pitanje temperamenta i karaktera);

Idejna i voljna usmjerenost ličnosti zasniva se na potrebama i nagonima, ali se mijenja i formira u toku života pod uticajem životne prakse i vaspitanja. Društveni odnosi, položaj, vaspitanje i tip aktivnosti imaju, na osnovu urođenih, ali nepromjenljivih dispozicija, odlučujući uticaj na smjer razvoja ličnosti. Isto važi i za sposobnosti.

Temperament je izrazita crta ličnosti po kojoj se ljudi veoma razlikuju. Temperament je dinamička osobina ličnosti, a ogleda se u jačini i brzini impulsa i reakcije na nadražaje. Koliko god je temperament fiziološki uslovljen i kao takav nasljedan, on ima i psihičku komponentu preko koje se može na njega uticati sadržajem i konkretnim uslovima aktivnosti, ali tako da je i temperament u izvesnoj mjeri uslovljen konkretnim sadržajem čovjekovog života.

Karakter je izraz cjeline ličnosti, relativno čvrst i stalan splet psihičkih osobina ličnosti, koji se izražava kao određeni tip ponašanja, kao određeni način aktivnog prilagođavanja okolnostima i promjene okolnosti. Kroz karakter se ogleda socijalna svijest, idejna i moralna usmjerenost, temperament i volja ličnosti u odnosima prema drugim ljudima, prema svijetu i prema sebi. Nadzor na svijet (usvojena životna filozofija) i volja daju glavni pečat karakteru. On se formira vaspitanjem i životnom borbom.

Za formiranje karaktera ima neobično veliku važnost svijest o sebi, tj. saznanje,. spoznaja sebe kao subjekta u odnosu prema prirodi i drugim ljudima. Svijest o svome *ja* razvija se istovremeno s realnim osamostaljivanjem individuuma u svijetu i društvu. Realni odnosi stvaraju svijest o odnosima, tj. razlici i povezanosti između *ja* i *svijeta*. Pretpostavka za razvoj samosvijesti kod djeteta je vladanje svojim tijelom, hodom i govorom, jer time dijetedolazi u kontakt s predmetima i ljudima. Na toj osnovi razvija se i dalje svijest o sebi kao o nečem drugom nego što su predmeti i ljudi njegove okoline, razvija se sposobnost postavljanja ciljeva i upravljanja svojom djelatnošćču, radi postizanja svojih ciljeva.

U dobu puberteta dolazi do zauzimanja stava prema sebi i svijetu – mladi čovjek počinje da gleda na svijet i na sebe novim očima, stvaraju se prve konture vlastitog nadzora na svijet i ocenjivanje samog sebe. On počinje pitati što je on, gdje ide i što će biti od njega? Ova svijest o sebi, o svom *Ja* podupire razvoj karaktera, jer sad mladi čovjek bira i odlučuje se *iz sebe*. Prema S.L. Rubinstein (1935) *ličnost u specifičnom značenju te riječi jeste čovjek,koji ima svoju poziciju, svoj jasno izražen odnos prema životu, nadzor na svet do kojega je došao svojim svjesnim razmnišljanjem i radom. Ličnošću ima svoje lice. Takav čovjek ne primjećuje sebe po tome što je učinio drugome; on se sam svjesno izdvaja iz okoline, iz okoline svijeta. U najvišim svojim manifestacijama on pokazuje određenu samostalnost misli, nebanalnost osećanja, snagu volje, neku sabranost i unutrašnju strastvenost. Pri tome se kod svake iole značajnije ličnosti uvijek opaža neko bežanje od stvarnosti, koje opet vodi do udubljivanja u nju. Dubina i bogatstvo ličnosti pretpostavlja dubinu i bogatstvo njenih veza sa svijetom i drugim ljudima; raskid tih veza, izolacija opustošuje ličnost*.

Za pozitivan razvoj ličnosti važna je praksa *u društvu i za društvo*. Ako je razvoj ličnosti išao krivim putem, mimo ili protiv pogresivno usmjerene društvene skupine kojoj pripada, onda ličnost dobija negativne karakteristike ili može postati poremećena, psihopatska ličnost. Zdrava i pozitivna ličnost ima čvrste korijene u

svojoj klasi ili društvu. Radeći za svoju socijalnu zajednicu ona se uklapa u njenu kulturu, upoznaje njene tekovine i nastavlja je izgrađivati.

Ovaj savremeni i sumarni pregled znanja o ličnosti (kako su ga izgradili stručnjaci Filozofskog fakulteta u Zagrebu u *Enciklopedijskom rečniku pedagogije*) neophodan je u radu svakog onoga u čijem svakodnevnim zadacima značajno mjesto zauzima poznavanje ličnosti. Ne može se zamisliti postupak prema djeci i maloljetnicima asocijalnog i delinkventnog ponašanja bez osnovnih znanja o čovjeku. Nije moguće utvrditi o kakvoj se ličnosti radi, ako ne znamo što je karakterizira.

Raznolikost života i situacija dovodi nas u kontakte s različitim ličnostima. Međutim, operativnog radnika javne sigurnosti prije svega zanima određeni tip ličnosti, koja pokazuje tendencije za asocijalnim vladanjem ili je takva vladanja već manifestirala. Ta potreba otvara pitanje tipologije ličnosti. Pod tipologijom razumijemo pokušaje klasifikacije pojedinaca prema nekim izrazitim oblicima ponašanja ili drugim aspektima ličnosti. Brojni su takvi pokušaji i različiti kriteriji od kojih se u tipologiji polazilo. U znatno više od dva milenija (od Hipokrata do C.G. Junga i E. Sprangera) naučnici uporno nastoje da složenu ljudsku ličnost svedu na jednostavne i jasno distancirane kategorije. To u nekoliko protivrječi samom pojmu ličnosti, iako su na taj način utvrđene izvjesne činjenice, koje olakšavaju razumijevanje složenih pojava čovjekove ličnosti. Nas bi razumljivo najviše zadovoljilo kada bi imali jasno izražen tip delinkventne ličnosti. Najpre smo utvrdili da to, nažalost, nije moguće, jer se često kod delinkvenata i nedelinkvenata pojavljuju iste crte ličnosti.. To nas upućuje na mukotrpan napor da u svakom pojedinom slučaju ispitujemo sve relevantne okolnosti, pri čemu su nam praksa i naučnna spoznaja rukovodstvo u akciji.

Ispitivanje nekih karakterističnih osobina ličnosti važnih za vladanje i postupke individuuma kako onih s dispozicijama za neprilagođeno vladanje, tako i onih s izraženim delinkventnim ponašanjem može pridoneti kompleksnom razmatranju problema delinkvencije. Ove osobine i svojstva imaju samo prividno samostalan karakter. Izvlačimo ih iz kompleksnog pojma ličnosti, da bi ih potpunije analizirali. Prikupljene činjenice mogu, međutim poslužiti samo kao građa za izvođenje sinteze, koja jedina može dati potpuni odgovor na pitanje o kakvoj se ličnosti radi, kakav bi postupak prema njoj bio najadekvatniji, koje snage i sredstva treba angažirati da bi se zaustavio njihov nepoželjni rast.

17.8. Inteligencija

Obično inteligencije se definira kao opća sposobnost živog bića da se snalazi u novim situacijama, o kojima nema nikakvog iskustva. Neki autori pod inteligencijom razumiju sposobnost prilagođavanja novim situacijama, dok drugi smatraju da je inteligencija sposobnost mišljenja za rješavanje problema, ili sposobnost apstraktnog mišljenja. Dr. Z. Bujas definira inteligenciju kao osetljivost na probleme.

U novije vreme priroda inteligencije nastoji se protumačiti empirijskim putem: primjenom testova inteligencije i određenim statističkim postupcima u analizi

rezultata. Ispituju se ove grupe faktora: verbalni (sposobnost usmenog, a potom i pismenog izražavanja) numerički, perceptivni (sposobnost opažanja), specijalni, faktor rječitosti, rezoniranja (razmišljanja) i faktor pamćenja. Prema svrsi kojoj služi ispitivanje inteligencije mogu se dodati ili ispustiti određeni faktori. Za ispitivanje pojedinog faktora kreiraju se odgovarajući testovi i metode.

Razvoj inteligencije zavisi od nasljednih dispozicija, od uticaja okoline i samoaktiviteta pojedinca. Uloga okoline ogleda se u tome što se npr. dijetesa najboljim naslijeđenim dispozicijama neće razvijati u skladu sa svojim mogućnostima bez pozitivnog uticaja okolne, što je naročito važno u ranom detinjstvu (otprilike do 6. godine). Ali objektivno ista oklina i isto vaspitanje ne deluju jednako na djecu s različitimi intelektualnim dispozicijama. Inteligencija se u glavnom razvija do 16.godine, kad i mozak završava svoj razvoj. Poslije toga ostaje praktično na istoj visini do starosti, kada počinje da opada, ali u tome postoji prilično individualne razlike.

U istraživanju maloljetničke delinkvencije i kriminala dosta davno postavilo se pitanje, kakav je uticaj inteligencije pojedinca na pojavu tih asocijalnih vladanja. Uvođenjem različitih testova u ispitivanje inteligencije dobijeni su realniji metrički elementi

Sheldon i Eleanor Glueck pri istraživanju 500 delinkvenata i 500 nedelinkvenata dobili su ove relevantne rezultate:

- da se u općoj i globalnoj inteligenciji usko podudaraju (podudaraju se u koeficijentu inteligencije prema Wesheler-Bellevue Full Scale Inelligence testu);
- u ispitivanju verbalnog i akcionog aspekta inteligencije nakon primjene različitih testova došlo se do zaključka: da su antisocijalni dječaci (delinkventi) nešto superiorniji od nedelinkventima u onim tipovima intelektualnih zadataka u kojima je prilaženje smislu ili značajnosti izvršeno pomoću neposrednih fizičkih odnosa. Delinkventi ne akumuliraju tako veliki sistem simbola (test rječnika) ili simboliziranog informatornog sadržaja (test informiranja). Njihova uopćavanja su očito uže povezana s konkretnom stvarnošću. S druge strane u apstraktnom mišljenju i uočavanju nedelinkventi su bolji, a ta se nadmoćnost izražava pomoću konvecionalno prihvaćenih posrednih ideja i simbola.
- u ispitivanju nekih kvalitativno-dinamičkih aspekata inteligencije razmatrani su originalnost, stvaralaštvo, banalnost, moć opažanja, realističko mišljenje, zdrav razum, intuicija, fantazija, suviše verbalizirana inteligencija, metodično prilaženje problemima i potencijalna sposobnost za objektivne interese.

Obje grupe sasvim su slične u pogledu originalnosti, stvaralaštva, banalnosti, intuicije, fantazije i suviše verbalističke inteligencije. Delinkventi imaju slabiju moć zapažanja, nedostaje im zdrav razum, nisu metodični u prilaženju rješavanju mentalnih problema i nisu realni mislioci.

Profesor Zvonarević vršio je poređenje između grupe delinkvenata, koji su se nalazili u OPD u Glini i grupe nedelinkvenata u jednom zagrebačkom domu učenika u privredi. Nakon završenih naučno organiziranih i sprovedenih ispitivanja došao je do ovih zaključaka:

1. Postoji manja razlika u inteligenciji između delinkvenata i nedelinkvenata, a na štetu delinkvenata. Činjenica da je svaka delinkvetna skupina u stvari negativno selekcionirana,s obzirom na inteligenciju, dovodi u pitanje realnu vrijednost nađenih razlika i omogućava pretpostavku da bi inteligencija neselekcinirane skupine delinkvenata (kakvu nije moguće formirati) bila jednaka inteligenciji nedelinkvetne skupine.

No, ako i prihvatimo kao činjenicu postojanje ove male razlike, ipak možemo donijeti zaključak o inteligenciji, kao kriminogenom faktoru. Zaključak može biti samo taj da inteligencija ni u kom slučaju nije bitan, a još manje odlučujući faktor u etiologiju kriminaliteta i da prema tome uzroke kriminaliteta treba tražiti na drugim područjima.

2. Ima delinkvenata s vrlo visokom inteligencijom, kao i onih s vrlo niskom, no većina se ipak kreće u granicama prosjeka.
3. Premda nije odlučujući faktor u postanku delinkvencije, inteligencija u pojedinm sslučajevima može indirektno olakšati njenu pojavu. Zbog nedovoljne inteligencije, dijetene može da shvati moralni kodeks, ili ne može udovoljiti zahtjevima, koje okolina na njega stavlja (u školi, znanju, itd.), gdje se javlja konfliktna situacija, osećaj inferiornosti i drugi komentari, koji pogoduju izbijanju delinkvencije.
4. Čini se, da ntelegencija ima uticaja na uspjeh popravnih mjera, tj. da su oni koji su više inteligentni primamljiviji za redukacione mjere. Ovo je, uostalom sasvim logično jer je inteligencija osnovni faktor kod učenja, a svakako odlaganje je u krajnoj liniji učenje. Ipak ima nekih autora koji smatraju da nije tako. Budući da o tome nemamo vlastitih podataka, nećemo se u to pitanje opširnije upuštati.

Uopćeno bi se za ulogu inteligencije u etiologiji kriminalitateta moglo ukratko reći: *Ona nije bitan i odlučujući faktor, ali u određenim okolnostima može olakšati pojavu delinkvencije i otžati redukaciju*.

17.9. Karakter

Karakter se može definirati kao sinteza svih težnji, prava, osjećanja i doživljaja jednog pojedinca, koja determinira njegovo ponašanje, ili kao stalan uobičajeni način afektivno-voljnog reagiranja svojstven nekom pojedincu.

Utvrđeno je da osobine karaktera utiču na vladanje čovjeka. Nas, međutim, interesuje koje su to osobine karaktera koje su važne za ponašanje maloljetnih delinkvenata i nedelinkvenata. Prethodno je potrebno konstatirati da sve osobine karaktera utiču na vladanje čovjeka. U metode koje su složene i skupe i zato se rjeđe primjenjuju spadaju psihoanaliza, hipnoanaliza, narkoanaliza i druge, dok su jednostavnije projektivne metode. Ove metode zasnivaju se na zapažanju da ispitanik projektuje svoje stavove, odnosno sklonosti, želje, bojazni, itd. na okolinu, pa ta svoja svojstva pripisuje drugima. Ako damo ispitaniku nedovoljno strukturirani materijal, on će svojim reakcijama nehotice otkriti crte svoje ličnosti. Takav su materijal na pr: mrlje tinte (Rorschachov test), slike na osnovu kojih treba ispričati priču (test tematičke apercepcije), nedovršene slike koje treba dovršiti itd. U ovim istraživanjima često se upotrebljava Rorschachov test. Dobra organizacija provođenja

i pravilna interpretacija dobijenih rezultata može otkriti vrlo značajne crte strukture napetosti i dinamike karaktera ličnosti.

U ispitivanju karakternih osobina Glueckovi saradnici su organizirali ispitivanje u ovih 6 kategorija:

1. Osnovni stavovi prema autoritetu i društvu,
2. Osjećanje nesigurnosti strijepnje, inferiornosti i frustracije,
3. Ljubaznost i neprijateljstvo,
4. Nesamostalnost i samostalnost,
5. Ciljevi i težnje,
6. Neke opće kvalitete ličnosti.

- dnos prema autoritetima manifestira se u odnosu prema roditeljima, školi, društvu, a svoje pravo značenje dobija u odnosu prema policiji i sudu. Ispitivanje ove kategorije pokazalo je da su delinkventi više društveno prkosni, rijetko ponizni i daleko više ambivalentni prema autoritetu. Delinkventi pretežno neće ili ne mogu ukrotiti svoje prirodne nagone, stalno popuštaju sami sebi i dopuštaju da njihovi porivi nisu u skladu s autoritativnim zahtjevima porodice, škole, društva.
- U ovom odnosu značajni su: osjećanje nesigurnosti i strijepnje, osećanje da nisu voljeni i poželjni, osećanje nepriznatosti, bespomoćnosti, straha od neuspjeha ili poraza, pakosti i rezignacije. Ispitivanja su pokazala da su kod delinkvenata značajno naglašena osjećanja da su nepriznati, da se ne poštuju, pa su radi toga ozloglašeni.
- Prestupnici su rjeđe susretljivi i spremni za saradnju. I delinkventi i nedelinkventi u visokom postotku ne očekuju od bližnjih ljubaznost i ne uzdaju se u njih. Gotovo dvije trećine delinkvenata izražavaju neprijateljski stav prema drugima i duboko u strukturu njihove ličnosti ugrađen je stav nepoverenja ili sumnjičavosti. Destruktivni stav manifestira se u skoro polovini svih delinkvenata.
- Razmatrajući razlike između delinkvnata i nedelinkvenata u stavovima samostalnosti i zavisnosti može se konstatiraati da se delinkventi osećaju daleko manje ovisni od drugima, da se slabije konformiraju, da su manje konvencionalni, da imaju nešto veće povjerenje u svoje sposobnosti i da sami rješavaju svoje probleme.
- Delinkventi kao grupa jače su nacistički orijentirani, više skloni parazitizmu, naglašenije destruktivni, a manje skloni samokažnjavanju.
- Razmatrajući opće kvalitete ličnosti proizlazi da delinkventi imaju stanovite osobine i emocionalno dinamičke tendencije, koje im otežavaju prilagođavanje kodeksu društva. Oni su znatno impulsivniji i živahniji od nedelinkvenata, imaju slabiju kontrolu nad sobom i pokazuju sklonost pražnjenja svojih emocionalnih napetosti prema van.

17.10. Emocionalnost

Ne postoji puna saglasnost niti po obimu i značaju pojma emocije, niti o njihovoj ulozi u općoj aktivnosti čovjeka (Zvonarević, 1970). Nužno je, međutim, da se pojam objasni. *Enciklopedijski rečnik pedagogije* daje ovu definiciju: *Emocije – čuvstvo je kompleksno stanje organizma, uključujući tu vrlo raznolike tjelesne promjene (u disanju, pulsu, lučenju žlezda itd.) i promjene u psihičkom stanju (uzbuđenje, poremećaji psihičke ravnoteže i tendencija prema određenim oblicima ponašanja. Ako je emocija intenzivna, dolazi do poremećaja u intelektualnim funkcijama*.

Psihijatri zbog specifičnosti svojih metoda i potreba sve se češće bave ispitivanjem emotivnih procesa. Oni im često pridaju posebno značenje. Oni zastupaju mišljenje da je dijete biće s duševnim životom, intelektualnim i emocionalnim, da je prema tome sposobno da vrlo različito reaguje na povoljnu i nepovoljnu atmosferu; psihološki uslovi u kojima se dijeterazvija u ranim godinama imaju veliko značaj; da je kvalitet najranijih odnosa između majke i djeteta odlučujući faktor u kasnijem razvoju ličnosti; da su emocionalni poremećaji u ranom detinjstvu jedan od najspecifičnijih faktora, iako ne i jedini, među uzrocima maloljetničke delinkvencije (Bowlbey, 1958).

Dr. Brauant E. Moulton, psihijatar, saradnik Glueckovih u ispitivanju 500 delinkvenata i 500 nedelinkvenata daje izvjesne informacije o mogućim emocionalnim odnosima i stanjima, koja imaju uticaja na manifestacije maloljetničke delinkvencije.

1. Emotivna dinamika.

Veći broj delinkvenata od nedelinkvenata pokazuje manju sposobnost ponašanja ili izražavanja. Veći broj odlučnih, energičnih i dinamičkih dječaka regrutira se iz redova delinkvenata. Delinkventi priznati kao agresivni trostruko su brojniji od nedelinkvenata. Žeđ za avanturama, promjenama, emocijama i opasnostima češće se javljaju kod delinkvenata. Veći broj delinkvenata brzo prelaze na djelo svaki put kad ih emotivna napetost na to navede (oni očituju svoje emocije ekstroverzijom). Broj emotivno stabilnih delinkvenata znatno je manji od onih kod nedelinkvenata. Podložnost sugestijama i tvrdoglavost značajnije su karakteristike delinkvenata.

2. Neke sklonosti.

Delinkventi su izrazito skloni sekstualnosti (skloni zadovoljenju svojih nagona) i u većem su broju zavidni (sklonost gospodarenju stvarima i novcem).

3. Orijentacione sposobnosti.

Delinkventi su manje konvencionalni, manje savjesni i rjeđe realistični. Često im manjka samokritičnost, više su egocentrični i slabo raspoloženi da se stave u položaj drugog.

4. Emotivni sukobi.

Općeprihvaćeno je da izvesna iskustva najranijeg detinjstva mogu izazvati na duboke emotivne slojeve tako snažne utiske da ostave u ličnosti ožiljke i nastranosti, posljedice čestih sukoba i izigravanja ili da podstiču pojedinca prema oblicima društveno neprilagođenog ponašanja. Izvori ovih povreda kod delinkvenata bili su češći u okolini delinkvenata. Vjerovatno je da sa stanovišta neprilagođenosti teži

sukobi pripadaju emotivnim odnosima, koji potiču iz porodične jezgre. Emotivni plan iz kojeg su većinom problemi poticali bio je kod delinkvenata onaj iz odnosa dječaka prema ocu. U društvenom razvoju dječaka, jedna je od bitnih tačaka, da društvena ličnost pojedinaca odgovara njegovom biološkom polu, tj. dječaci moraju biti muškarci i imati muške navike, a djevojčice moraju imati ženske navike. Zapleti koji nastaju iz sukoba u ovoj tački imaju mnogo bogatiji sadržaj, nego što bi proizlazilo iz običnog tumačenja; da se dječak želi *pokazati čovjekom* vršeći odvažna djela i u kršenju zakona. Sukobi s drugim udruženjima izvan roditelja nisu česti. Sukobi oko budućnosti (projekti o studiranju, opće perspektive) bili su rijetki, jer ih je malo imalo određene planove, pa i nije moglo doći do sukoba. Često su sukobi povezani uz osećaj fizičke ili društvene inferiornosti.

5. Metoda rješavanja sukoba.

Emotivni sukobi danas su toliko česti da ih se može smatrati gotovo normalnim. Značajan je, međutim, i način na koji se ovi sukobi razrješavaju. Delinkventi svoje sukobe mnogo češće razrješavaju akcijom prema van (ekstroverzija), malo se brinući da li je njihovo ponašanje kriminalno ili nije. Nasuprot tome nedelinkventi češće ove sukobe rješavaju povlačenjem u sebe (introverzija).

Izloženom treba dodati da ambijent delinkvenata sadrži mnogo više uzroka napetosti, dakle znatno veći broj u odnosu na nedelinkvente: očituje emotivne probleme, posljedice pogrešnih odnosa s ocem i s majkom, ili držanje prema braći i sestrama. Mnogo veći broj delinkvenata ima teške sukobe zbog pomanjkanja ili nepotpunog rješenja problema seksulane istovetnosti; zbog nedozvoljenih veza s drugovima; zbog nesposobnosti da dođe do zadovoljavajućeg kompromisa između stvarnosti i ambicija, zbog osjećaja inferiornosti.

Uprkos uvodno izražene rezerve prof. Zvonarevića (1950) zaključit ćemo njegovom konstatacijom: *Ako se već traže razlike između delinkvenata i nedelinkvenata – treba ih tražiti upravo na području emocionalnih karakteristika, a u svakom slučaju prije nego na području inferencije.*

Sporovi koji opravdano i razumljivo nastaju oko vrijednosti i značenja određenog psihofizičkog elementa i faktora kako u odnosu na ličnost čovjeka, tako i na njegovo vladanje, uvijek su determinirani nastojanjima da se određenom elementu ili faktoru daje ekskluzivno značenje, kada se pokušava da se njegova vrijednost uzdigne na nivo *uzorka*. Tome malo pomažu javne deklaracije o potrebi multidisciplinarnog pristupanja problemu, njegovoj kompleksnoj obradi i nastojanju da se putem sinteze svih znanja o čovjeku i društvu što više približimo istinitoj spoznaji. Primijenjena metoda analize svakog pojedinačnog faktora također doprinosi parcijalnosti spoznaje i dovodi do neprihvatljivog zaključivanja *pars pro toto*.

U rješavanju vrlo složene zagonetke što je to ličnost i zašto neke ličnosti postaju delinkventi a druge to ne postaju korisna je svaka naučno provjerena spoznaja, pa i onda ako nisu potpuno razjašnjene njihove složene interakcije.

Mi ovde nismo preuzeli težak zadatak da prikažemo etiologiju maloljetničke delinkvencije nego želimo da ukažemo na ona osnovna znanja, koja nam omogućavaju pravilnije postupanje u odnosu na djecu i maloljetnike, kada se radi o njihovom asocijalnom ponašanju. To nije moguće bez utvrđivanja psihofizičkih svojstva ličnosti i karakteristika sredine i njenih odnosa u kojima izrastaju pojedine ličnosti. Koincidencija da se u tom izlaganju stalno susrećemo s nastojanjima

pojedinaca i grupa da se odgovori na pitanje o genezi i etiologiji maloljetničke delinkvencije nije slučajno, nego višestruko uslovljeno etiologijom.

Još valja naglastiti da se psihofizička, psihološka i psihijatrijska istraživanja nalaze u izuzetnom značajnom razvoju. Zbog toga često nova saznanja potiskuju stara, što nesumnjivo unapređuje opći progres, ali zahtijeva i uvijek novi napor da se upoznaju i prihvate nova saznanja, kako bi se postepeno oslobađali zabluda i približavali istini.

ČETVRTI DIO

18. FENOMENOLOGIJA PRESTUPNIŠTVA KOJU ČINE MALOLJETNICI

O fenomenološkoj strani prestupništva i kriminalitetu uopće, dosta se površno sudi kada je riječ o stvarnim razmjerama prestupništva, ne samo o razmjerama na lokalnom nivou, već i na nivou državnih, tj. nacionalnih zajednica. Prestupništvo je u porastu, a karakteriziraju ga sve veće učešće mlađih kategorija, teških oblika kriminaliteta, praćenih elementima nasilja, porast imovinskih, seksualnih delikata, visok stepen recidivizma, posebno pojava udruživanja mladih s ciljem vršenja krivičnih djela i drugih prestupničkih radnji. Ispoljavaju se i druge negativne tendencije kao što su sve češće konzumiranje alkohola, narkotika i sl. (Jašović, 1991: 92).

Fenomenološku problematiku u jednoj državi prate odgovarajuće službe i organizacije, prvenstveno službe za unutrašnje poslove, organi socijalne zaštite, centri za socijalni rad, tužilaštva, sudska statistika, gdje bi bilo neophodno da postoji jedinstvena evidencija maloljetnih učinioca. O društvenoj opasnosti maloljetničkog prestupništva i kriminaliteta sudi se i na osnovu pokazatelja o osuđenim maloljetnicima.

Za sagledavanje opće dinamike i obima maloljetničkog prestupništva, značajno je uporedno praćenje kretanja stanovništva istog starosnog uzrasta. Ovisno od promjena u podacima može se donijeti zaključak o porastu ili padu maloljetničkog prestupništva.

19. NASILNIČKI KRIMINALITET

19.1.Nasilje

Ono što karakterizira sva nasilnička ponašanja (nasilje, upotrebu sile, prijetnja, zlostavljanje, upotreba vatrenog i drugog oružja) je psihofizičko oštećenje žrtve koje može biti i sa smrtnim posljedicama.

Krivičnopravno određenje nasilja

Nasilje je upotreba apsolutne ili psihičke sile prema drugoj osobi.

Nasilje je sveprisutna pojava koja se manifestira u nizu pojavnih oblika: fizičko nasilje, verbalno nasilje, kućno nasilje, nasilje prema djeci, nasilje na radnom mjestu, instrumentalno nasilje, aktuelno nasilje, potencijalno nasilje, nemotivirano nasilje itd.

Nasilja u kriminološkom smislu

Određena osoba ili osobe namjerno ili nenamjerno izazvan osjećaj straha, uznemirenosti i nesigurnosti. Radi se o tzv. potencijalnom nasilju.

Agresija u užem smislu je odbrambeni mehanizam do kojeg dolazi u situacijama nemogućnosti zadovoljenja neke potrebe. Pritom je direktna agresivnost otvoreni napad na čovjeka ili objekt koji sprečava ostvarenje cilja, a indirektna agresija je reakcija na simboličkom planu pri čemu pojedinac ne napada osobu koja predstavlja prepreku već to čini na indirektan način, ogovaranjem, omalovažavanjem, vrijeđanjem i slično.

Delikta nasilja je uži pojam od pojma nasilja. Naime, riječ je o zabranjenim ponašanjima čije je osnovno obilježje u obliku apsolutne sile, psihičke sile i/ili prijetnje. To su ponašanja koja su zakonom zabranjena jer se njima povrjeđuju osnovne, ustavom svake države zaštićene vrijednosti (krivična djela) ili se krše osnovna pravila građanske discipline (prekršaji).

U većini pravnih sistema kada govorimo o **nužnoj odbrani**, onaj ko usmrti drugu osobu braneći sebe ili drugu osobu/e, uz poštivanje načela samozaštite i načela zaštite pravnog poretka, jer mu je ugrožen sopstveni život, neće krivično odgovarati. Sličan primjer je u ratu dopušteno usmrćivanje drugih osoba. S pravom se može reći da se radi o nasilničkom ponašanja kojem je pravni poredak dao određeni legitimitet, pa kažemo i da se radi o zakonitom nasilničkom ponašanju koje opet ima svoja pravila i granice, radi se o **defanzivnoj odbrani**.

Najučestaliji delikti nasilja kojima se direktno povređuju i/iliugrožavaju ustavom zaštićene vrijednosti su:

1. ubistva (kao krivično djelo s teškim posljedicama, potrebno je kvalificirati ubistva po Krivičnom zakonu države u kojoj se primjenjuje KZ i ZKP);
2. seksualni delikti;
3. nasilje među intimnim partnerima;
4. nasilje prema djeci;
5. nasilje prema starijim i nemoćnim članovima porodice;
6. razbojništvo;
7. terorizam.

Kada analiziramo nasilniog prestupnika, tražimo vezu između obilježja ličnosti i nasilničkog ponašanja. Nasilničko ponašanje se dešava kada se uzročnik nasilja, posredstvom ljutnje, širi i iznad mehanizama kontrole te osobe. Prag tolerancije na ljutnju popušta i osoba pokazuje nasilničko ponašanje. Na drugoj strani srećemo osobe koje imaju mehanizme samokontrole, jače inhibitore nasilničkog ponašanja i reagiraju tek ako se često ponavlja provokacija i ukoliko dugo traje.

Učinioce manje ozbiljnih delikata karakterizira slaba socijalna prilagođenost u svojoj sredini, za razliku od osoba koji su učinioci teških krivičnih djela, spadaju u osobe koji se dobro kontroliraju kada su u pitanju manje provokacije i radi se o osobama koje su dobro socijalno prilagođene.

Nasilnički kriminalitet, bez obzira što je u porastu, još uvijek je u manjoj mjeri zastupljen kada je u pitanju stepen prisutnosti u ukupnom kriminalitetu. Također, ono što karakterizira nasilnički kriminalitet je tamna brojka.

19.1.1. Zlostavljanje roditelja i starijih članova od strane djece

Nemoćne osobe su one koje nemaju mogućnosti primjene odbrane od opasnosti niti mogućnosti pune zaštite vlastitog integriteta zbog fizičkih ili psihičkih smetnji, i koje imaju teškoća sa samostalnim ostvarivanjem vlastite egzistencije, prava, dužnosti, općenito, svog socijalnog i individualnog statusa. Nemoćnim osobama smatraju se djeca, starije osobe i hendikepirani. Starije osobe, također, mogu biti zlostavljane i od fizički ili socijalno moćnijih, jačih i mlađih. Porodica, koja bi trebala pružiti potrebnu pomoć, utočište i utjehu, često zapušta i odbacuje starije i nemoćne. Ovakvi oblici zlostavljanja su prisutni od strane mlađih i jačih članova.

Nasilništvo nad roditeljima i starijim članovima porodice je namjerno nanošenje bola, povreda, nerazumno zatvaranje u posebne prostorije od strane onih koji o njima brinu. Akcije nasilja su usmjerene i sprovode se u kući, stanu življenja. Razni oblici prijetnji, primjene sile, seksualne zloupotrebe, silovanja, zapostavljanje i ostavljanje bez hrane, odbijanje emocionalne podrške, uznemiravanje, ponižavanje, zloupotreba i dovođenje u situaciju straha da će svakodnevno biti izloženi zlostavljanju ukoliko ne udovolje onom šta se traži od njih. Sve ovo potvrđuju rezultati istraživanja koja su rađena sa starijim osobama, a naročito pokazuju da napuštanja starih, izbjegavanje, ignoriranje, zanemarivanje je ozbiljna prijetnja za njih koja se odražava na njihov život (Browne, Herbert: 1997: 226).

Nasilnički odnos mlađih prema starijim je rezultat, uglavnom, porodičnog naslijeđa. Kroz ponašanje svojih roditelja, buduće generacije uče kako da budu

nasilnici prema svojim roditeljima. To je ciklus zlostavljanja. Zlostavljač svojih roditelja ima veliku šansu da bude zlostavljan od strane svoje djece. Ovu konstrukciju potvrđuju i istraživanja koja pokazuju povezanost, tj. ciklus zlostavljanja (Browne, Herbert: 1997: 233).

U programu prevencije kriminaliteta nad starijim članovima porodice je neophodno (u održavanju zdravlja, sigurnosti – senilnost nije pravilo, prava onih koji žive sami bez podrške) organizirati dnevnu i periodičnu pomoć. Jedan od motivacionih koraka članova porodice podrazumijeva razgovor o mogućim posljedicama u vezi sa lošom porodičnom situacijom. Ovo se teško sprovodi korak po korak. Često činimo dva koraka naprijed, a jedan nazad, a kadkada jedan korak i preskačemo. Kasnije se vraćamo na njega (Killen, 2001: 296).

19.1.2. Nasilje prema vršnjacima

Kada posmatamo populaciju maloljetnih prestupnika uočavamo mnogo agresivnih postupaka veoma velikog intenziteta, a moguće ih je posmatrati s aspekta transgresiono isprovociranih reakcija.

Vršnjačko nasilje podrazumijeva slučajeve kada je dijete iznova i trajno izloženo negativnim postupcima od strane jednog ili više lica, njegovog uzrasta, a kada nisu približno jednakih snaga.

Žrtve ovoga nasilja mogu biti pasivne (podložne, koje su nesigurne, plašljive, osjetljive i uglavnom otpor pokazuju plakanjem i odstupanjem) i provokativne žrtve (čine spoj plašljivih žrtava i agresivnih osoba koje izazivaju i provociraju).

Nasilnici, mogu biti tipični (agresivni prema svima, hiperaktivni, n ezadovoljni su okolinom, nisu osjetili u svom okruženju toplinu, uglavnom se radi o zapuštenoj i zlostavljanoj djeci) i pasivni (pratioci – oni su na neki način priključeni nasilništvu iz razloga sopstvene nesigurnosti).

Direktni, indirektni i hipotetski napad na lični domen maloljetnika često pruža povod oslobađanju neočekivanog destruktivnog potencijala koji, nerijetko, zadobiva formu prestupa društvenih normi. U literaturi posvećenoj resocijalizaciji mladih s poremećajem ponašanja prisutni su opisi raznih situacija u kojima dolazi do ovakvog vida oslobađanja destruktivne energije (Stanković, Lazić, Bojanin, 1996: 213).

Nagomilana agresija, naročito ponašanja koja su uslijedila kao posljedica transagresiono isprovociranih reakcija se vidi u odgojnim zavodima npr. kod štićenika koji ne mogu kontrolirati svoje ponašanje i kod kojih je proces resocijalizacije otežan. Nagomilana agresija najčešće je usmjerena prema vršnjacima ma gdje se nalazili (u zavodu ili mimo njega), a može biti i prema mlađim, starijim, vaspitačima i drugom osoblju i prema sebi (direktna transgresija).

Po mišljenju Škofleka (1968), štićenikovu agresivnost pobuđuju ili povećavaju kazne, posebno u sljedećim slučajevima (Stanković, Lazić, Bojanin, 1996: 215):

- kada ih vaspitači izriču u bijesu,
- kada su nepromišljeno izrečene s destruktivnim komentarima (npr. *Od tebe neće biti nikad ništa*),

- ako štićenik nije svjestan nepravilnosti svoga postupka,
- ako vaspitač ne predstavlja autoritet za štićenika,
- ako štićenik doživljava kaznu kao represivnu mjeru vaspitača (osvetu),
- ako se preteruje sa štićenikovom krivicom,
- ako je osuda očigledno nepravedna, itd.

Nasuprot tome, kazna neće pobuditi agrasivnost:

- ako je bila blagovremena i pravična,
- ako je bila adekvatna i umjesna, izrečena od strane vaspitača koji štićenika dobro poznaje,
- ako onaj koji izriče kaznu predstavlja autoritet za štićenika,
- ako je štićenik svjesno priznao i doživio krivicu,
- ako je kazna izrečena *u četiri oka*,
- ako kaznu izriče vaspitač poznat po svojoj dosljednosti,
- ako je štićenik sam predložio kaznu za sebe i sl.

Primjer indirektne transgresije jeste ispoljavanje destruktivnih osjećanja i postupaka prema drugim štićenicima kojima je, od strane vaspitača posvećeno više pažnje u odnosu na novopridošlog štićenika, koji se doživljava kao rival ili konkurent (Bregant,1968). Poznato je da se maloljetnik s poljuljanim samopoštovanjem može osjećati sigurnim samo ukoliko i ostali štićenici zavoda pokazuju, poput njega, nedolično i destruktivno ponašanje. Zato će on, veoma često, ispoljiti bezobzirnu agresiju prema svima koji se povinuju režimu ustanove i prihvataju pravila ophođenja s vaspitačima i osobljem. U svim ovim slučajevima napad na lični domen subjekta ima indirektni (posredni) karakter.

Hipotetska transgresija se odnosi na kršenje principa koji su od posebnog značaja u individualnom sistemu vrijednosti subjekta. Stav šire ili uže društvene zajednice prema prestupnicima može hipotetički provocirati kod maloljetnih prestupnika osjećanja i postupke prema društvu u cjelini.

Koji je, zapravo, značaj svega ovoga?

Opisujući primarnu devijaciju D. Kecmanović (1988) kaže: *Osoba koja učini devijantan postupak, gotovo je uvijek društveno prisiljena da vlastiti postupak identifikuje kao devijantan i da prema njemu, kao prema devijantnom, zauzme određeni stav, prije svega unutar vlastitog, subjektivnog intimnog svijeta. Najčešći vid reakcije jeste pokušaj da se devijantnom postupku, koristeći se nekim od odbranbenih mehanizama, zatupi oštrica devijantnosti i da se na taj način stvore uslovi da devijantan postupak može da koegzistira s ostalim nedevijantnim aktivnostima pojedinca, odnosno njegovom ličnošću u cjelini.* Međutim, jaka društvena reakcija u formi hipotetske transgresije je često odgovorna za upotrebu vlastitog devijantnog ponašanja kao sredstva odbrane, ne bi li se na taj način smanjila unutrašnja napetost, prouzrokovana pretjerano oštrim i neadekvatnim stavom socijalnog okruženja.

Primarno devijantno ponašanje, potpomognuto stigmom društva, prerasta u sekundarnu, sada već strukturiranu devijaciju, koja može imati sudbonosni karakter za nosioca takvog ponašanja jer mu bitno remeti dalju socijalnu rehabilitaciju. Skolnost maloljetnih prestupnika ka destruktivnim odgovorima na destruktivne, indirektne i hipotetske napade potiče iz same porodične atmosfere, koja je, u

njihovom slučaju, puna uskraćivanja i neadekvatnih komunikacionih šema (Singer, Mikšaj–Todorović, 1993: 197).

I drugi transgresioni interpersonalni odnosi, van porodičnog okruženja, doprinose dispoziciji maloljetnika da sa spoljnim svijetom komunicira najlakše preko razornih vidova agresije. Smisao agresivnih postupaka maloljetnog prestupnika jeste odgovor ili protivnapad na realnu ili, češće, imaginarnu opasnost, koja dolazi od drugoga.

Nasilničkim kriminalitetom smatraju se ona djela kod kojih se, radi postizanja odredjenog cilja, koristi napad na žrtvu ili se njime prijeti. Najčešća krivična djela nasilničkog kriminaliteta koja su u direktnoj ili indirektnoj vezi s nelegalnom trgovinom drogama, predstavljaju sljedeća krivična djela: ubistvo, silovanje, prinuda na obljubu, protivprirodni blud, bludne radnje, razbojništvo, razbojnička krađa, prinuda, teška tjelesna povreda, laka tjelesna povreda, ugrožavanje sigurnosti, nasilničko ponašanje, narušavanje nepovredivosti stana.

Fizičko nasilje je najrasprostranjeniji vid vršnjačkog nasilja i najčešće se dešava u školama. Javlja se u različitim oblicima, a često u kombinaciji s psihičkim nasiljem.

Psihološko nasilje, se vrši verbalnim i neverbalnim napadom, isključivanjem iz društva, zapostavljanjem, ignoriranjem, prijetnjama, izrugivanjem, vrijeđanjem. Djeca su izložena klevetanju, nepristojnim pokretima i sl. Broj dječaka približno je jednak broju zlostavljanih djevojčica.

Seksualno nasilje, obuhvata verbalne i neverbalne seksualne insinuacije, podrazumijeva slučajeve u kojoj pojedinac, najčešće djevojčica, predmet ponašanja s očiglednom seksualnom konotacijom, tj. tretira se kao seksualni objekt. Kod ovog vida nasilja prisutno je direktno dodirivanje intimnih dijelova tijela, priljubljivanjem tijela uz tijelo, podizanje suknji djevojčicama.

19.1.2.1. Ubistva od strane maloljetnika

Za ubistvo izvršeno od strane djeteta ili maloljetnika se može saznati na gotovo iste načine kao i za bilo koje drugo ubistvo, obično prva informacija stiže posredstvom prijave građana koji su prisustvovali izvršenju djela, ili otkrili leš.

Ponekad prijavu podnosi zdravstvena organizacija u koju je preneta povređena ili usmrćena osoba. Prilikom preuzimanja prijave treba nastojati da se od osobe koja je podnosi sazna što više detalja, koji kasnije mogu biti od značaja u operativnim aktivnostima ili prilikom preduzimanja pojedinih istražnih radnji (Aleksić, Milovanović: 1994. 354).

S obzirom na to da maloljetnici pretežno vrše situaciona krivična djela, češće se takva djela prijavljuju od drugih građana, koji su prisustvovali kao očevici. Krivična djela koja čine maloljetnici često prouzrokovana snažnim afektima, neke informacije koje ukazuju na ranije sukobe pronađene žrtve i potencialnog maloljetnog ubice, mogu biti koristan *putokaz* ka činjenicama koje treba provjeriti.

Kada na osnovu prikupljenih informacija postane izvjesno da se radi o ubistvu, često se ne može sa sigurnošću znati da li je učinilac dijete, maloljetnik, ili

punoljetna osoba, ali na starosnu pripadnost učinioca mogu ukazati izvjesne indicije. Ukoliko je žrtva maloljetna, onda postoji veća vjerovatnoća da je i ubica maloljetan. Način izvršenja može u nekim slučajevima upućivati da je ubica dijete ili maloljetnik, mada u donošenju takvih zaključaka treba biti veoma obazriv, kako zbog činjenice da mnogi mladi i čak veoma mladi učinioci primjenjuju *modus operandi* koji se mnogo ne razlikuje od onog kojim se odlikuju iskusni kriminalci, tako i zbog mogućnosti fingiranja od strane punoljetnih učinioca.

Na osnovu načina izvršenja krivičnog djela ubistva se često, generalno posmatrano, mogu temeljiti verzije o ličnosti učinioca i motivima ubistva, ili se može zaključivati da li su se ubijeni i ubica poznavali, odosno da li su među njima postojali određeni odnosi (Škulić, 2003: 305).

Imovinski kriminalitet predstavlja ukupnost krivičnih djela protiv imovine na određenom području u određenom vremenskom periodu:

- krađa, (oduzimanje tuđe pokretne stvari s ciljem njezina prisvajanja);
- teška krađa, (kada postoje i dodatne okolnosti, požar, poplava, potres ili druge nesreće, tj. korištenje bespomoćnosti ili teško stanje drugih, nepokretnost i slično; koji krađu čine teškom, prema načinu činjenja, vrijednosti, ili značenju ukradenih stvari);
- razbojništvo;
- razbojnička krađa;
- prevara (kada se namjernim prikazivanjem pogrešnih činjenica, dovodi u zabludu da na štetu svoje ili tuđe imovine postupi na određeni način ili se suzdrži od postupanja; postoje prevare od jednostavnih uličnih do složenih tzv. piramidalnih prevara – finansijski inžinjering, kartičnih prevara, bankomatskih i sl.);
- prikrivanje (najčešće se prikrivaju činjenice, koriste naivne, lakomislene žrtve, koje su i slabo informirane, što se može posmatrati kao pomoć žrtve tj.doprinos vlastitoj viktimizaciji).

Kada su u pitanju tipovi učinioca razlikujemo:

- **situacijske** prestupnike, koji će djelo učniti pod pritiskom okolnosti i kada je mali rizik da budu otkriveni i kažnjeni, krivično djelo se u principu ne planira, a *modus operandi* jednostavan;
- **profesionalni** učnioci, koji planiraju krivično djelo, a od krađa, teških krađa su napravili unosno zanimanje.

Učinioci imovinskog kriminala, imaju zajedničkih osobina:

- trude se da jedni druge ne ugrožavaju, već štite;
- uče jedni od drugih, takmiče se u zdravoj konkurenciji;
- posjeduju određeno znanje i vještine za činjenje krivičnog djela.

U kriminološkom smislu, imovinski kriminal nije nužno krivično djelo protiv imovine (npr. krivično djelo podmetanje požara, eksplozija, u posljednje vrijeme veoma prisutno). U krivičnopravnom smislu ovo krivično djelo je protiv opće sigurnost ljudi i imovine i sugurnosti prometa, a u kriminološkom protiv imovine, i krivično djelo razbojništva u krivičnopravnom smislu je svrstano u krivično djelo protiv imovine dok u kriminološkom smislu nije svrstano u imovinski kriminal već u delikte nasilja.

Razbojništvo je u Krivičnom zakonu svrstano u dio krivičnih djela protiv imovine. Osnovne karakteristike razbojništva su:

- visok stepen nerazjašnjenosti;
- visoka stopa povrata;
- činjenje krivičnog djela od strane većeg broja osoba.

Krivična djela razbojništva su više prisutna u ruralnim sredinama, učinioci dolaze iz drugih sredina radi ostvarenja kriminalnih ciljeva.

Profil učinioca razbojništva, upućuje da se radi, uglavnom, o osobama muškog spola, vitalne dobi, dobrog zdravstvenog stanja, ali s nizom utvrđenih poremećaja ličnosti. Često su to osobe koje karakterizira konzumiranje velikih količina alkohola, zloupotreba droga i psihoaktivnih supstanci, besposličarenje i skitnja. Ovo krivično djelo karakterizira visok stepen povrata.

U tom smislu možemo razlikovati više tipova razbojnika. Neki od njih su:

- **profesionalni nasilnik – razbojnik** radi se o licu koje izvršenja planiranog krivičnog djela pažljivo priprema, i uglavnom se radi o objektima gdje postoje veće količine novca, ili različite druge vrijednosti. Ovaj tip razbojnika ostavlja najmanje tragova.
- **nasilnik** – **razbojnik iz navike** je lice koje bira pažljivo svoje žrtve po osjetljivosti i to slabije i nemoćne da se adekvatno odbrane. U ovim slučajevima imovinska korist nije na prvom mjestu.
- **nasilnik** – **razbojnik koji je ovisnik o drogama** – ovisniku o drogama treba novac, to je prvenstveno njegov cilj, lice, objekt, mjesto i način kako doći do njega su u drugom planu, tj. sužena mu je svijest o realnom i ne bira niti preza od bilo čega. Ujedno ovo su i najopasniji tipovi razbojnika. Kada su u pitanju razbojnici ovoga tipa, postoje neslaganja kriminologa, koliko udjela ima ovisnost u ovom krivičnom djelu, s obzirom na to da su ovisnici koji čine razbojništva, svoju kriminalnu karijeru započeli kao maloljetnici. Neki kriminolozi su stanovišta da delinkventno ponašanje nije isključivo uslovljeno njihovom ovisnošću o drogama.
- **nasilnik – razbojnik koji je ovisnik o alkoholu** – ovo je tip razbojnika kojeg najčešće policija otkrije i procesuira. Krivična djela, najmanje planira, s manje opreza počini krivično djelo.
- **nasilnik** – **razbojnik žrtva** je razbojnik koji izigrava žrtvu, poziva u pomoć i kada stiže pomoć, koristi smanjenu pažnju, neopreznost i čini kivično djelo (primjer kvar auta na ulici).

  Na našim prostorima, načešće se radi o zadnja tri tipa razbojnika.

  - **-nasilnik – razbojnik,** lice koje učini zločin na veoma brutalan način, a da za to ne postoji razlog.[17]

[17] Ubistvo maloljetnog odličnog učenika Denisa, M. 05.02.2008, desilo se u tramvaju u Sarajevu, na veoma brutalan način, od strane tri nasilnika. Vrhovni sud Federacije BiH je izrekao presude u predmetu Admiru L, osuđen na 15, Berinu T, osuđen na 10 godina zatvora zbog pomaganja maloljetniku u ubistvu. Vrhovni sud je poništio presudu kantonalnog suda u kojoj je Admir L. za pomaganje u ubistvu osuđen na 14, a Berin T. zbog nasilničkoga ponašanja i pomaganja u skrivanju oružja na četiri godine zatvora. U KPZ-u Zenica već odavno je Nermin S, koji izdržava kaznu zatvora u trajanju od deset godina. To je maksimalna kazna koja se može izreći maloljetniku.

19.1.3. Učinioci

Učinioci nasilničkog kriminaliteta imaju zajedničkih svojstava. Najvažnija od tih svojstava su:

- učinioci potiču mahom iz porodica vrlo niskog obrazovanja;
- profesionalni status roditelja nasilnika u pravilu je nizak;
- ekonomski status porodica je ispodprosječan, ali nije izrazito nizak;
- mahom potiču iz sela ili iz malih urbanih aglomeracija;
- u porodicama nasilnika mnogo je alkoholičara, ali ima i neznatan broj narkomana i nadprosječan postotak duševno oboljelih ili poremećenih članova;
- postotak osuđivanih u porodicama nasilnika nešto je iznad prosjeka;
- stepen obrazovanja nasilnika je nizak;
- mnogo je nezaposlenih, ekonomski status je ispod prosjeka, stambene prilike nisu najbolje;
- društvena aktivnost nasilnika je niska;
- dobar dio nasilnika nije osnovao vlastitu porodicu (Singer, Vukadin - Kovčo, Mraović - Cajner, 2002: 423)

Lica sklona nasilničkom ponašanju i zlostavljanju, ako to rade prema članovima porodice (npr. djeci), smataju da postupaju ispravno u cilju ispravnog odgoja jer nisu u stanju da usklade metode discipliniranja s djetetovim postupcima. Ispoljavaju određene psihološke osobine kao što su: zatvorenost, izoliranost od prijatelja, smanjenom potrebom komuniciranja s okolinom uz prisutnost visokog stepena neproporcije između pozitivnih i negativnih interakcija s drugim.

19.1.4. Žrtve

Kada je u pitanju nasilnički kriminalitet, prvenstveno nas zanima u kojoj mjeri, stepenu je došlo do nasilja i da li je bilo potrebe za ostvarenjem određenog krivičnog djela koje se dogodilo. Nasilničkom ponašanju, kada su u pitanju fizički oblici nasilja, prehodi verbalno nasilje i ponižavanje, što je kod nekih krivičnih djela visokog intenziteta (npr. kod silovanja).

Kada su u pitanju djeca školskog uzrasta najzastupljeniji oblici nasilničkog ponašanja nad žrtvom su verbalno, a potom fizičko i na kraju emocionalno nasilje.
Žrtve nasilja su najčešće djeca po nečemu drukčija, često neke vidne karakteristike, npr. s naočalima, ili djeca s posebnim potrebama. Djevojčice su više izložene verbalnom nasilju i ruganju, a dječaci fizičkom nasilju.

Učinioci ovog oblika kriminaliteta smatraju da se na taj način afirmiraju, ovdje su veoma bitni posmatrači jer njihovo odobravanje ili pasivnost pružaju zadovoljstvo počiniocima. Najčešće žrtve nasilničkog kriminaliteta koji čine maloljetni učinioci su:

- novo dijete u razredu;
- nadareno dijete;
- mirno i ljubazno;
- dijete koje ima dobar odnos s nastavnikom;
- dijete iz druge etničke grupe;

- bolesno dijete;
- dijete koje ima neku invalidnost;
- dijete nižeg socioekonomskog statusa;
- dijete razvedenih roditelja;
- dijete rođeno u vanbračnoj zajednici;
- dijete žrtva porodičnog nasilja;
- dijete ovisnika o alkoholu i narkotičnim sredstvima;
- dijete koje u porodici ima bolesnog jednog ili oba roditelja;
- dijete koje ima staratelja itd.

Maloljetnik koji se nasilnički ponaša, uglavnom ima lošiju pažnju i koncentraciju, lošiji uspjeh, upada u nevolje, svađe, tuče s drugom djecom, želi osvetu, gleda filmove s puno agresivnog ponašanja, videoigrice i sl, ima mali broj prijatelja, ponaša se s puno frustracija, suprostavlja se autoritetima, naročito mu je važno da pokazuje neposlušnost, a agresivnost ispoljava do krajnje okrutnosti.

Zlostavljanje žrtve, preko mjere potrebne za ostvarenje delikta, koje su u ukupnom uzorku pojavljuje u jednoj petini slučajeva, najviše se susreće kod silovanja (54%), u značajnoj mjeri kod nasilja protiv javnog reda (37,2%) i donekle kod zlostavljanja djeteta.

Kod spomenutih delikata zlostavljanje žrtve je znatno više zastupljeno nego što je ta pojava prisutna u ukupnoj masi ispitanika. Ubistva i teške tjelesne povrede same po sebi pretpostavljaju tako snažnu povredu fizičkog integriteta žrtve da je posebno zlostavljanje suvišno (Singer, Vukadin - Kovčo, Mraović - Cajner, 2002: 452).

Kada je u pitanju nasilnički kriminalitet veza učinioca i žrtve je veoma bliska, u principu žrtva poznaje učinioca, potiču iz istog mjesta. Najčešće je krivično djelo počinjeno u mjestu gdje žrtva i učinilac žive. Za procjenu i analizu nasilničkog kriminaliteta neophodna je analiza i žrtve; u kojoj mjeri je žrtva mogla spriječiti krivično djelo, u kom stepenu je doprinijela svojim činjenjem ili nečinjenem, ponašanjem, neodgovornošću i slično. Ova analiza će nam pomoći u programiranju preventivnog rada nasilničkog kriminaliteta i zaštiti žrtava. Najmanju izazvanost učinioca od žrtve nalazimo kod silovanja (2,5%, što odstupa od nekih mišljenja da je silovanje često rezultat provokativnog ponašanja žene), zlostavljanja djeteta (5,7%), a izazvanost od žrtve postotno je značajnija kod ubojica (37,2%) i učinioca teških tjelesnih povreda (43,3%), nego što je ta pojava u ukupnom uzorku (29,7%) (Singer, Vukadin - Kovčo, Mraović - Cajner, 2002: 428).

Od prvih početaka kriminologije, učinilac delikta i njegovo ponašanje, bili su predmet proučavanja, ali žrtva i ponašanje žrtve tek pred početak Drugog svjetskog rata, i kasnije u radovima Mendelsohna i Hansa von Hentiga, koji je 1948. godine pisao o žrtvi u djelu *Delinkvent i njegova žrtva* (Singer, Vukadin - Kovčo, Mraović - Cajner, 2002: 486).

Žrtve su razmatrane u deklaracijama na 7. kongresu UN-a1985, kada su usvojena tri tipa žrtava:
- žrtva konvencionalnog kriminaliteta;
- žrtva zloupotrebe moći unutar nacionalne jurisdikcije;
- žrtva zloupotrebe moći kršenjem normi međunarodnog krivičnog prava.

Prema *Deklaraciji o osnovnom pravima žrtava krivičnih djela i zloupotrebe moći*, koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila 29. Novembra 1985.

godine, pod žrtvom se podrazumijeva svaka osoba koja je pojedinačno ili kolektivno pretrpjela stradanje, uključujući fizičku i psihičku povredu, emocionalni stres, ekonomsku štetu ili bitnu povredu osnovnih prava činjenjem ili nečinjenjem koji su pozitivnim krivičnim zakonom društva članica predviđeni kao krivična djela.

Prema Šeparoviću (1987: 21) viktimologija je, znanost o žrtvi. Zadatak viktimologije je da analizira mnogostrukost problema žrtve, da objasni uzroke stradanja (viktimizacije) i da razvija mjere za redukciju stradanja ljudi. Viktimologija u užem smislu je empirijska činjenička znanost o žrtvama zločina i drugih kriminalnih radnji i kao takva najuže je povezana s kriminologijom u znanost o zločinu. To je tzv. kriminalna ili penalna viktimologija.

Maloljetnici su takva populacija, koja veoma često i u raznovrsnim situacijama može lako postati žrtva mnogih krivičnih djela. Svojim biološkim, psihičkim i socijalnim statusom, djeca su veoma pogodan objekt za raznovrsne agresije odraslih i veoma malo mogu sama doprinijeti poštovanju svojih prava i zaštiti svojih interesa (Singer, Mikšaj-Todorović, Poldruga, 1989: 5).

20. ISTRAŽIVANJE IMOVINSKOG KRIMINALITETA MALOLJETNIKA KAO MASOVNE I POJEDINAČNE DRUŠTVENE POJAVE

Imovinski kriminalitet spada u grupu masovnih socijalno-patoloških društvenih pojava, a ujedno predstavlja i pojavu u životu pojedinaca, radi čega se kao društveni fenomen mora proučavati određenim metodama i istraživačkom tehnikom. Pošto imovinski kriminalitet maloljetnika ne predstavlja nešto što znači prost zbir

pojedinačno izvršenih krivičnih dela, već on čini jednu celinu, u kojoj individualnost konkretnog, pojedinačnog slučaja stupa u pozadinu, a tipično se posebno jasno očituje i uvodi u njegovo pot¬punije shvatanje kao društvenog fenomena, te se metode i tehnika istraživanja društvenih nauka mora prilagođavati izučavanju imovinskog kriminaliteta kao posebnog fenomena, koji se javlja u masovnim razmjerama i kao pojedinačno ponašanje.

Zato se postupak istraživanja imovinskog kriminaliteta odvija kroz sljedeće faze i to: određivanje predmeta i cilja istraživanja; prikupljanje (kriminoloških) činjenica; naučna interpretacija i utvrđivanje zakonitosti njegovog javljanja u datim društvenim uslovima i provjeravanje rezultata istraživanja u praksi.

Kao i kod drugih društvenih pojava, postavlja se određena hipoteza i primjenjuje određeni postupak istraživanja, imajući u vidu određene specifičnosti imovinskog kriminaliteta kao masovne pojave i pojave u životu pojedinaca.

20.1. Prikupljanje činjenica

Kriminologija maloljetničke delinkvencije u vezi s proučavanjem svog predmeta služi se raznim metodama i istraživačkom tehnikom, koja se iz dana u dan konstituiše na vlastitom shvatanju i usmjerava na osamostaljenje kao praktična i istraživačka metodologija.

Prikupljanje kriminoloških činjenica vrši se metodama i to: posmatranja, ispitivanja, mjerenja, eksperimenta, poređenja i statističkim metodima.

20.2. Posmatranje

Metodom posmatranja prikupljaju se mnoge značajne krlminološke činjenice i podaci. Posmatranje može biti posredno i neposredno. Neposrednim posmatranjem, tj. opažanjem prikupljaju se činjenice o stvarnom stanju, načinu, mjestu i vremenu izvršenog krivičnog djela, predmetu upotrebljenom pri njegovom izvršenju, oruđu ili oružju, podaci o žrtvi, saizvršilaštvu ili saučesništvu, kao i podaci o ličnosti učinioca, kao što su: karakterne crte, temperament, inteligencija, motivi, pobude, stavovi, težnje, interesi, obrazovanje, bračnim i porodičnim prilikama i drugi podaci.

Posmatranje se mora sprovesti diskretno uz nastojanje postizanja poverenja s obzirom da je u pitanju ispoljavanje podozrenja u svako lice koje se interesuje za određene činjenice. Za prikupljanje kriminoloških činjenica koriste se podaci iz sudskih spisa, kazneničih dosijeakaznenopopravnlh i drugih ustanova, dnevnici kriminalaca i autobiografski i drugi podaci, na posredan način dolazi se do kriminoloških i drugih podataka.

Metodom posmatranja prikupljaju se podaci o pojedinačnim i masovno izvršenim krivičnim djelima, tzv. *metoda masovne pojedinačne istrage*, koja može biti podijeljena po krivičnopravnim i kriminološkim kriterijima i nomenklaturama, tzv. *grupne pojedinačne istrage*.

20.3. Eksperiment

Eksperiment je vještačko izazivanje određene pojave i za kriminologiju nema posebnog značaja. Primjena eksperimenta je inače, kao posebne vrste posmatranja, upotrebljiva u mikrosociologiji, odakle je preuzet od strane drugih društvenih nauka. Mali značaj eksperimenta za kriminologiju leži u opasnosti vještački izazvanog kriminalnog ponašanja, ali to ne znači da do njegove primjene ne može doći u pojedinim kriminološkim disciplinama. Eksperimentalna metoda je primjenljiva, posebno, u penologiji, u postupku resocijalizacije osuđenika u zatvorima, kaznenopopravnim ustanovama i vaspitno-popravnim ustanovama dajući određene rezultate.

20.4. Upoređenje

Upoređenje je metod, odnosno tehnika prikupljanja kriminoloških činjenica. Upoređenje kriminalnog ponašanja sprovodi se u odnosu na vremenske razlike ispoljavanja, područja, mjesta izvršenja krivičnih djela, objekte napada i grupe, odnosno vrste krivičnih djela.

Upoređenjem dolazi se do podataka po pitanju vremenskog i prostornog ispoljavanja kriminaliteta, učestalosti, kvalitativnim i kvantitivnim svojstvima kriminalnog ispoljavanja. U kriminološkom istraživanju kao način i oblik upoređenja koriste se kontrolne grupe. Time se dolazi do podataka sociološke, psihološke, psihopatološke i pravne prirode delinkventne grupe (populacije) u odnosu na nedelinkventnu grupu (polulaciju), radi ocen uticaja pojedinih faktora na jednu i drugu populacionu grupu, odnosno njihovog značaja za kriminalno ponašanje delinkventne grupe (populacije).

20.5. Ispitivanje

U krirninološkom. istraživanju često se koristi ispitivanje, odnosno intervjuiranje, radi prikupljanja kriminoloških činjenica, koje može biti pismeno ili usmeno. Intervju, kao sredstvo ankete, pruža povoljne podatke za kriminološko zaključivanje.

Ispitivanje se sprovodi na način slobodnog razgovora ili pripremljenog pismenog upitnika. Ispitivano lice može biti izvršilac krivičnog djela, svedok ili bilo koje drugo lice koje ima određena saznanja o kriminalnom ponašanju koje je predmet istraživanja. U postupku ispitivanja pitanja se određuju i postavljaju u svrhu predmeta i cilja istraživanja, a odnose se na pojedine, odnosno sastavne dijelove kriminalnog ponašanja ili na sva obeležja i karakteristike djelovanja.

Podaci koji se dobijaju, na ovaj način, mogu a ne moraju biti istiniti. Pri ovome se treba voditi računa o sposobnosti percepcije i reprodukcije, kao i o

simulaciji, agravaciji i disimulaciji. U slučaju dobijanja neistinitih podataka, drugim metodama provjeravaju se pribavljeni podaci i upoređenjem izvode određeni zaključci. Zato lice koje sprovodi intervjuiranje mora biti upoznato sa sadržinom sudskih spisa ili dosijeom intervjuiranog lica, ako je to lice izvršilac krivičnog djela, kao i s iskazima ostalih intervjuiranih lica, pri ranijem saslušanju u toku istrage ili ranijem intervjuiranju.

Intervjuiranje osuđeničke populacije sprovodi se u zatvorima, kaznenopopravnim ustanovama ili vaspitnim ustanovama, za koje se smatra da omogućava prikupljanje značajnih kriminoloških činjenica i podataka. U vezi s intervjuiranjem osuđeničke populacije mora se voditi računa, da je zavisno od mjesta i vremena osuđenička populacija vrlo nepoverljiva, rezervirana, pa čak i zlonamjerna u prikazivanju činjenica od značaja za njihova vlastita kriminalna ponašanja zbog čega su osuđena i nalaze se na izdržavanju izrečene kazne. Uz to, osuđenička populacija, manje ili više, uvijek iznalazi razloge i pravda svoje kriminalno ponašanje, idući tako daleko da smatra da su nepravedno osuđeni ili da im je izrečena kazna prestrogo odmjerena. To nalaže za potrebu upoređivanja pribavljenih podataka ovim putem s osuđeničkim dosijeima, naročito podataka koje su osuđenici dali u vrijeme opservacije u prijemnim odjeljenjima kaznenopopravnih ustanova.

Pored intervjuiranja u savremenim uslovima sve više se koristi anketa za prikupljanje podataka pri proučavanju društvenih pojava, a samim tim i pri proučavanju imovinskog kriminaliteta. Anketom se prikupljaju podaci od velikog broja anketiranih lica, koja može biti anonimna ili poimenično imenovanih anketiranih lica. Anketa se sprovodi putem anketnih listića, s pitanjima jasno i koncizno postavljenim i uz odgovore s određenim ili potvrdnim sadržajima ili vlastitim mišljenjima o pojedinim pitanjima.

Za potrebe prakse, u toku krivičnog postupka, u poslednje vrijeme sve se više sprovodi, tzv. socijalna anketa, od strane socijalnih radnika i centara za socijalni rad. Ovom anketom prikupljaju se podaci o bračnim i porodičnim prilikama, a posebno je to izraženo kada je u pitanju maloljetnička delinkventna populacija u pravcu utvrđivanja uslova života, socijalnog stanja i stepena vaspitne zapuštenosti. Praktični značaj ove ankete utoliko je veći zbog učešća sociologa, pedagoga, psihologa i kriminalista i dr. službenih lica centara za socijalni rad. Ona je od osobitog značaja i to izricanje krivičnih sankcija, odnosno vaspitnih mjera maloljetničkoj delinkventnoj populaciji i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, kao modalitetom uslovne osude kao posebne i samostalne krivične sankcije.

Anketa se može koristiti i za prikupljanje mišljenja javnog mnijenja, posebno u odnosu potrebe inkriminiranja ili deinkriminiranja pojedinih ponašanja, ili ukidanja određene kazne, primjera radi smrtne kazne, s obzirom na shvatanja pokreta abolicionizma, po ovom pitanju, kao i o drugim pitanjima od značaja ne samo za kriminološka, već i kriminalno-politička pitanja.

20.6. Mjerenje

Mjerenjem kao oblikom posmatranja pojava kriminalnog ponašanja dobijaju se nesumnjivi podaci kriminološkog-kvantitalivnog karaktera, o pojedinim indikatorima koji se mogu mjeriti (mjerna jedinica). Međutim, može se mjerenjem obuhvatiti sastavni dijelovi ili ukupna populacija obuhvaćena ovim oblikom posmatranja, po sistemu, tzv. reprezentativnog uzorka.

Mjerenjem se obuhvataju psihološke karakteristike delinkvenata, maloljetne ili punoljetne delinkventne populacije. Mjeriti se može inteligencija, motivi, stavovi, interesi, emocije, sugestibilnost, sklonosti, odnosno dispoziciona sposobnost. Mjerenje se vrši pomoću određenih testova, s pitanjima raspoređenim po određenom sistemu. Reagiranje i načini reagiranja vrednuju se po određenim pravilima.

Sociometrijski metodi koriste se u kriminologiji, posebno u odnosu manjih kriminalnih grupa, tzv. gangova u odnosu utvrđivanja složenosti kriminalnog ponašanja njihovih članova.

21. STATISTIKA IMOVINSKOG KRIMINALITETA I STATISTIČKE METODE

Za proučavanje imovinskog kriminaliteta maloljetnika, kao masovne društvene pojave, kriminologija maloljetničke delinkvencije se služi raznim

statističkim metodama, radi čega je značaj kriminalne statistike i statističkih metoda od posebnog značaja za izvođenje zaključaka o masovnosti ove pojave, kao i o ispoljavanju pojedinih grupa i vrsta imovinskog kriminaliteta.

Kriminalna statistika i statističke metode pružaju mogućnost posmatranja i proučavanja ne samo u fenomenološkom već i u etiološkonj pogledu ove masovne društvene pojave. Statistika imovinskog kriminaliteta i njeni podaci mogu ukazati i na rast i opadanje totaliteta ove društvene masovne pojave ili pojedinih krivičnih djela u oblasti imovinskog kriminaliteta, zavisno od objekata zaštite. Na drugoj strani, putem tzv. računa vjerovatnoće i drugih statističkih metoda moguće je ukazati na potrebu preduzimanja određenih mjera u pravcu suzbijanja i sprečavanja kriminalnog ispoljavanja.

Pri korišćenju statističkih podataka i metoda, ipak se mora voditi računa o potrebi objašnjavanja podataka, kao i praviti razliku između statističkog evidentiranja kriminaliteta i statističkih metoda i naučnog značaja statističke metode i podataka o totalitetu kriminaliteta jedne države, šireg ili užeg područja ili određenih regiona, pošto kriminalitet oscilira i ne može predstavljati određenu konstantu, tim prije što statistika kriminaliteta ne sadrži podatke o tzv. *tamnoj brojki* kriminalnog ispoljavanja.

21.1. Statistika kriminaliteta

U kriminološkoj literaturi obično se statistička evidencija deli u koncentričnu i fragmentarnu, s tim što bi koncentrična statistika pružala podatke o kriminalitetu u totalitetu njegovog ispoljavanja, a fragmentarna podatke o pojedinim vrstama – grupama krivičnih djela, dok bi rutinska statistika označavala vođenje podataka u pojedinim državnim organima koji po prirodi svog djelovanja preduzimaju određene mjere protiv kriminalnog ponašanja.

Organi unutrašnjih poslova, odnosno policija, javna tužilaštva i sudovi vode svoje posebne statističke evidencije o stanju i kretanju kriminaliteta uopće, pa i o imovinskom kriminalitetu. Pri vođenju statistike kriminaliteta mora se voditi računa o zakonskoj definiciji i pravilima za vođenje i statističku obradu podataka, odnosno o klasifikaciji krivičnih djela – nomenklaturi, kao metodološkom materijalu, Saveznog zavoda za statistiku, koji se publikuju u Statističkom godišnjaku Republike Srbije, u kombiniranoj formi povrede krivičnopravnih normi i broju izvršenih krivičnih djela i njihovih izvršilaca.

21.2. Statističke metode

Primjenom statističkih metoda i to: zakona vjerovatnoće, srednje vrijednosti, metoda korelacije, metoda uzorka i drugih metoda, pri proučavanju kriminaliteta utvrđuje se stanje i dinamika imovinskog kriminaliteta u određenom vremenu i prostoru. Posmatranjem određenih kriminalnih ponašanja u određenom

vremenskom razmaku može se izvesti zaključak o njihovom ispoljavanju, a na osnovu toga prognozirati takva buduća ponašanja.

U kriminološkoj literaturi razlikuju se opće i posebne zakonitosti kriminaliteta. Opće se odnose na dinamiku i tendenciju ove masovne društvene pojave, za duže vrijeme od 10 do 20 godina, kojim se prikazuje kvantitativna karakteristika kriminaliteta. Posebne se odnose na strukturu kriminaliteta, po vrstama ili grupama kriminalnog ponašanja, zavisno od objekata zaštite, zatim po polu, uzrastu, socijalnoj pripadnosti, obrazovanju i dr.

Na bazi ovih statističkih podataka dolazi se do zaključka o kretanju kriminaliteta i odnosu njihovog ispoljavanja u totalitetu kriminalnog djelovanja. Statistički metodi omogućavaju sagledavanje tzv. relativne veličine imovinskog kriminaliteta jedne društvene zajednice, odnosno jedne države, kao i sagledavanje apsolutne veličine ili totaliteta kriminalnog djelovanja (ukupan broj svih izvršenih imovinskih krivičnih dela za određeno vrijeme i na određenom prostoru).

Na osnovu učestalosti, izvode se zaključci i u odnosu gustine kriminaliteta, tj. razlika u vremenskom ispoljavanju imovinskog kriminaliteta u odnosu na određeni broj stanovništva. Metodom korelacije utvrđuje se odnos između imovinskog kriminaliteta i drugih društvenih pojava, kao što su društvena mobilnost, migraciona kretanja, ekonomski uslovi itd. Metoda uzoraka služi za skraćivanje kriminološkog istraživanja u odnosu na prikupljanje kriminoloških činjenica. O ovoj metodi bit će reći u djelu o naučno-istraživačkoj kriminološkoj metodologiji, posebno u odnosu istraživačkog projekta.

Kao što vidimo statističke metode u kriminologiji služe za prikupljanje, objedinjavanje i sređivanje podataka, ali ne i za utvrđivanje uzročnosti kriminalnog djelovanja, niti sagledavanjem njihovog odnosa prema drugim pojavama radi rješavanja ove problematike. Prema tome, statističkim metodama ne možemo sagledali suštinu imovinskog kriminaliteta, kao masovne društvene pojave i kao pojave u životu pojedinaca, odnosno kao sociološkog, psihološkog i pravnog fenomena.

PETI DIO

22. OPĆE KARAKTERISTIKE IMOVINSKOG KRIMINALITETA

22.1. Imovinski delikti

U okviru prikazivanja metodike otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih djela, neophodno je posvetiti pažnju i imovinskim deliktima. Navodi se više razloga koji ukazuju na potrebu poznavanja osnovnih karakteristika i načina suprotstavljanja ovoj vrsti kriminaliteta: imovinski delikti u ukupnom kriminalitetu premašuju polovinu svih izvršenih krivičnih djela; osnovni problem efikasnosti policije u suzbijanju kriminaliteta je u području imovinskih delikata; kod nekih imovinskih delikata procent onih s nepoznatim učiniocem je vrlo visok i prelazi 50% svih izvršenih krivičnih djela (npr, džepne krađe, provalne krađe, krađe bicikla, krađe iz automobila i s njega, kao i krađe automobila); u izvršenju imovinskih krivičnih djela učestvuje najveći procent povratnika.

U kriminološkom smislu vršenje imovinskih krivičnih dela je osnovni oblik maloljetničke delinkvencije i često početak kriminalne karijere profesionalnog delinkventa, imovinski delikti su izuzetno promjenljiva forma kriminalnog ponašanja i zavise od uslova koji postoje u društvu, što uslovljava čitav niz specifnčnosti i teškoća prilikom njihovog otkrivanja.

Krađe

U okviru imovinske delinkvencije krađe su najčešće i osnovno krivično lelo. Krađe se međusobno veoma razlikuju kako s krivično-pravnog tako i s kriminalističkog aspekta.

Obične krađe

Obične krađe se vrše bez provaljivanja i primjene fizičke sile prema oštećenom. Obične krađe se mogu klasificirati prema raznim kriterijima: po objektima napada, načinu ulaska u objekt i izvršenju krađe, stvarima koje se kradu, primijenjenim trikovima prilikom izvršenja i taktičkim osobenostima otkrivanja.

Krađe po stanovnima

Lopovi ulaze u stanove na različnte načine: ušunjavanjem u otključane stanova, tj. provjeravaju da li su vrata otključana i ukoliko jesu, ulaze u stan i kradu iz predsoblja ili iz prostorija koje su bliže ulazu sve što im dođe pod ruku; uskakanjem kroz otvoreni prozor i nakon krađe napuštaju stan na isti način; ulaze u stanove pod različitim izgovorima (nešto prodaju, za nekoga ili nešto se raspituju, hoće telefonirati, popravljati instalacije) i koriste priliku za izvršenje krađe. Ovaj način krađa je tipičan za maloljetnike, skitnice, prosjake.

Krađe po prodavnicama i robnim kućama

Za izvršenje ovih krađa lopovi primjenjuju razne trikove ili koriste povoljne okolnosti, naprimjer: iskorišćavaju gužvu i veliki promet; koriste dugačke kapute s načinjenim unutrašnjim džepovima za prikrivanje robe; prikrivaju se u robnoj kući preko noći da bi se po zatvaranju izabrala željena roba, a ujutro među prvim kupcima napuste robnu kuću; rade s pomagačem koji razgovara s prodavcem dok drugi vrši krađu. Česti su trikovi u kojima jedan lopov zagovara prodavca s probanjem robe ili njenim razgledanjem, a drugi neopaženo oduzima robu i napušta prodavnicu. Poseban vid ovih krađa su tzv. kleptomanske krađe.

Krađe u zlatarama
Prilikom ovih krađa lopovi imaju specijalno razrađene trikove: zamjena originala imitacijama, sakrivanje nakita među prste gde je prethodno stavljena ljepljiva traka, lijepljenje nakita za pult u zlatari, s tim da saučesnik naknadno uđe u istu radnju i uzme nakit pri kupovini drugog predmeta male vrijednosti.

Krađe po preduzećima i javnim ustanovama
Lopovi primjenjuju razne trikove. Za vreme pauze obilaze kancelarije i iz onih koje su nezaključane kradu vrijedne predmete (tašne, kancelarijski namještaj, telefonske aparate). Kradu kancelarijsku opremu, tako što se kradljivac prijavljuje kao lice koje je došlo iz servisa da nosi uređaj na opravku.
Pored pomenutih, pojavljuju se kao posebni oblici i druge vrste običnih krađa: *krađe po hotelimo i odmaralištima* koje vrše gosti i zaposleno osoblje; *krađe prtljaga po željezničkim i autobuskim stanicama,* krade se od putnika koji su se uspavali ili udaljili od prtljaga; *krađe struje* (koriste se razne vrste prekopčavanja struje zaobilaženjem električnog brojila ili s bandere), krađe bicikla itd.)

Krađe izvršene provaljivanjem i obijanjem
Provalne krađe predstavljaju oblik teške krađe i vrše se obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih prostorija, ormana i kasa u kojima se drže dragocjenosti. U pitanju je veoma često krivično djelo, a objekti napada su stanovi, kuće, trgovine, razne institucije u kojima se čuva novac, trafike, magacini, kase itd. Pri vršenju provala često pomaže ranija profesija delinkventa . Izvršioci provalnih krađa su najčešće profesionalni delinkventi, mada se sreću i maloljetnici i narkomani. U objektivne okolnosti spadaju: stepen osiguranja objekta napada, mogućnost neopaženog prilaza, mogućnost prikrivanja buke, oruđa i drugih sredstava koja su potrebna za obijanje. Kao sredstva provaljivanja koriste se svakodnevni alati, koji se primjenjuju u domaćinstvu, poljoprivredi, zanatstvu (noževi, sjekire, kolci, bušilice, testere, odvrtači, dlijeta, čekić, kliješta za siječenje žice ili lima itd). Rjeđe se koriste specijalno napravljeni provalnički (kalauzi, poluge, sekači, *praseće noge, balerine*).

Provalnici pripremaju izvršenje provalnih krađa. Raspituju se o stanu kojima ima novca ili vrijednih stvari. Prikupljaju informacije o obezbjeđenju objekta (s koje strane i na koji način može objektu najlakše da se priđe, da li postoji pas u kući ili se koriste alarmni i drugi sistemi obezbjeđenja), koje se vrijednosti nalaze u objektu i gdje su smještene, koje su navike ukućana itd. Prije nego što pristupi provalnoj krađi ovi kriminalci provjeravaju da li je stan prazan. Da bi to ustanovili primjenjuju razne trikove: zvone na vrata, ako neko otvori, oni nalaze neki izgovor,

pozivaju telefonom, osmatraju stan više dana i uočavaju promjene u položaju roletni, zavjesa, posmatraju da li se pali svjetlo, da li neko ulazi ili izlazi iz stana. Ukoliko je stan prazan odlučuju se na izvršenje provale.

Provalne krađe se mogu sistematizirati prema raznim kriterijima. Prema načinu savladavanja prepreka (kako bi se došlo do dragocjenosti), mogu se podijeliti na provalne krađe ostvarene napadom na: brave i katance; drvene predmete (vrata i sl.); prozore i rešetke; zidove, plafone i krovove; penjanjem uz fasade; provaljivanjem u blagajne, kase, trezore.

22.2. Džepne krađe

Džepne krađe su krivično djelo kod kojeg se kriminalna taktika i tehnika iziršilaca najmanje promijenila u odnosu na druge imovinske delikte. Međutim, bez obzira na to, džepne krađe ulaze u kategoriju krivičnih djela čiji se učinioci veoma teško otkrivaju i još se teže dokazuje njihova krivica.

Za izvršenje džepnih krađa podobna su mjesta na kojima se okuplja veliki broj ljudi na malom prostoru, kao što je gradski saobraćaj (i druge lokacije ili prevozna sredstva na kojima se ljudi okupljaju radi putovanja), sajmovi, vašari, bioskopi itd. S obzirom na to da je za džepnu krađu neophodan fizički kontakt između izvršioca i žrtve koji mora biti prikriven kako ga ona ne bi primijetila, to džeparoši svojim ponašanjem izazivaju metež i guranje kako bi stvorili povoljne uslove za izvršenje krivičnog djela. Prema tome, osnovni taktički pristup izvršilaca džepnih krađa jeste da unaprijed uoče pogodnu žrtvu, neprimjetno joj se približe i zatim naprave metež ili na drugi način odvuku njenu pažnju da bi izvršili džepnu krađu. Da bi to ostvarili, džeparoši primjenjuju razne kriminalne taktike i trikove.

Da bi onemogućio žrtvu da primijeti izvršenje džepne krađe, kradljivac u jednoj ruci drži tašnu, novine, odjevni predmet kojima pravi zaklon kako oštećeni ne bi mogao primijetiti da mu je drugu ruku zavukao u džep ili ašnu. Džeparoši vrše krađe kao individualci ili se udružuju u grupe od dva, tri do pet. Ukoliko rade u grupi, džeparoši imaju podijeljene uloge. Najiskusniji je izvlačilac, a ostali su pokrivaoci. Neposredni izvršilac džepne krađe s dva prsta pravi tzv. *makaze* i uvlači ih u džep žrtve, a ostali prave zaklon kako oštećeni ne bi mogao da uoči ponašanje izvršioca ili guraju žrtvu odvlačeći joj pažnju na drugu stranu. Poslije oduzimanja novčanika, izvršilac ga ne zadržava kod sebe, već ga daje pomagaču koji se odmah udaljuje s lica mjesta. Ženske osobe se pojavljuju kao izvršioci ili pomagači. Naprimjer, u gradskom saobraćaju privlače pažnju žrtve primjenjujući razne trikove (koketerija, tjelesno dodirivanje), dok izvršilac prazni džepove ili tašnu žrtve.

Vrste džepnih krađa. Postoji više tipičnih načina izvršenja džepnih krađa koji se sreću u praksi. Jedan od njih je *džepna krađa pa sudar* koju vrši džeparoš individualac. Za njeno izvršenje nije neophodna gužva. Džeparoš se kao slučajno sudari sa žrtvom i dok se izvinjava izvlači iz njenog džepa novčanik. Česte žrtve ove taktike su žene koje zadubljeno posmatraju izloge.

Džeparoši početnici ili maloljetnici kradu vrijednosti iz spoljnjih džepova ili torbi koje nisu zatvorene. Krađe iz ženskih tašni predstavljaju specijalizirani način

izvršenja, jer je potrebno prethodno neosjetno otvoriti tašnu, pa tek onda izvući novčanik.

Ličinost džeparoša. Džeparoši su psihički nestablne i labilne osobe. Prilikom izvršenja krađe su beskrupulozni, nemilosrdni, bezosećajnj. Kada je riječ o odnosu izvršioca prema žrtvi, evndentne su drskost i bezosećajnost. Džeparoš ne razmišlja o posljedicama svoga nedjela. On se ne osvrće na ljudske sudbine i životne tragedije.

Džeparoši su profesionalni izvršioci. Ulaze u grupu višestrukih povratnika, s jasno definiranim *modusom operandi* kojeg se po pravilu drže prilikom izvršenja džepnih krađa. Uporno vježbaju pokretljivost prstiju i trikove koje primjenjuju kako bi sačuvali formu. Po izvršenoj krađi odbacuju sve što ih može otkriti (novčannk, isprave) zadržavajući samo novac.

Potrebno je naglasiti da profesionalni džeparoš može biti osoba s vidnim defektima i tjelesnim manama (bez jedne ruke, noge, s vještačkim okom), što može uliti sigurnost kod žrtve. Tjelesni nedostatak, sam po sebi, izaziva samilost, pa i kad se otkrije krađa, ljudi su skloni da poštede *ubogog* putnika. Zbog toga se veliki broj profesionalnih džeparoša namjerno prerušava u invalide.

Žrtve krivičng dela. Često su i same žrtve svojim ponašanjem, a prije svega neopreznošću, neodoljiv *mamac* za džeparoše i to prije svega: 1) lica koja nose novčanike ili novac u spoljašnjim džepovima odjeće, a naročito u zadnjem džepu od pantalona (što je tipično za muškarce), kao i osobe koje novčanike ili novac drže u torbama, korpama ili drugom priručnom i slabo čuvanom prtljagu; 2) osobe koje su nedovoljno oprezne na mjestima gde je velika koncentracija ljudi u sredstvima javnog prevoza, na stadionima, vašarima; osobe koje se usljed alkoholiziranosti, bolesti, velikog umora ili nekog drugog razloga nalaze u stanju koji ih čini lakim plijenom za džeparoše; 3) u velikim gradovima žrtve su često lica koja dođu iz provincije u za njih nepoznat grad; 4) žene koje se kreću u gužvi s malom djecom i 5) lica kod kojih se prilikom plaćanja može zapaziti da imaju veću koičinu novca. Džeparoši su u stanju da uočenu žrtvu prate satima dok u pogodnom momentu za nekoliko sekundi ne izvrše krađu.

Specifične metode otkrivanja i razjašnjavanja džepiih krađa. Dokazivanje džepnih krađa je dosta otežano zato što džeparoši, ukoliko priznaju, oni to čine samo u odnosu na krađe na kojima su uhvaćeni. Žrtva obično u momentu krađe ne zna da je odžeparena i zbog toga je teško otkrivanje džeparoša predočavanjem sumnjivih osoba ili fotografija registriranih učinilaca. Džeparoši po pravilu odmah nakon krađe odbacuju kompromitujuće predmete a zadržavaju samo novac. Zbog toga se u kriminalističkoj metodici otkrivanja učinilaca džepnih krađa, prije svega nastoji da se uhvate na delu prilikom izvršenja krađe ili na licu mjesta odmah nakon njenog izvršenja s predmetima krađe u svome posjedu.

Prilikom otkrivanja džeparoša primjenjuju se sljedeće kriminalističke strategije:

1. Kriminalistička kontrola ugroženog prostora koji je pogodan za izvršenje džepnih krađa (autobuske stanice, ugrožene autobuske linije gradskog saobraćaja, vašari, sajmovi, sportske priredbe itd). Kriminalistički operativci u civilu posmatraju lica na određenom prostoru i pokušavaju među prisutnim građanima da uoče džeparoše.

Džeparoši se uočavaju po ponašanju, koje, iako je na prvi pogled prilagođeno, ipak odstupa od ponašanja ostalih ljudi u određenoj situaciji. Tako, na staničnim peronima, u čekaonicama i slično oni, ako se pažljivo osmotre, ipak ne ostavljaju utisak nekoga ko putuje, već se uočava njihovo pojačano interesovanje za ostale putnike, odnosno njihove džepove. Ili prilikom ulaska u prevozno sredstvo, upadljivo se guraju, prave zastoj, ostavljaju utisak kao da oklijevaju s ulaskom i čine neuobičajene kretnje oko ljudi kako bi stvorili uslove za izvršenje krađe. Ta lica se potajno prate i pri tom se obraća pažnja na specifične pokrete ruku, guranje i približavanje žrtvi. Hvataju se prilikom izvršenja džepne krađe ili odmah nakon njenog izvršenja. Na licu mjesta se preduzima pretresanje i hapšenje. Ekipa koja vrši praćenjei hapšenje džeparoša mora da ima logističku podršku.

2. Kriminalistička kontrola nad licimia koja su registrovana kao džeparoši – u odnosu na ta lica organizira se praćenje i tajni nadzor s ciljem da se uhvate na djelu ili odmah nakon izvršenja krađe.
3. Primjena kriminalističkih kombinacija – povezana je između ostalog i s korišćenjem refleksivnog razmišljanja (policijskim fiksiranjem potencijalnih žrtvi), kao i s primjenom kriminalističkih zamki, odnosno mamaca za navlačenje džeparoša.
4. Traganje za tragovima prstiju – Tragovi prstiju izazivaju se na predmetnma koji su oduzeti prilikom džepne krađe i nakon toga na odbačenim predmetima (novčanik, dokumenta). Treba pokušati da se izazovu tragovi prstiju i na predmetima ili dijelovima garderobe koja je ostala u posjedu žrtve, ukoliko se pretpostavi da ih je džeparoš morao dodirivati prilikom izvršenja džepne krađe (tašne, pogodni dijelovi garderobe za izazivanje tragova prstiju). Tragovi koji ne pripadaju vlasniku stvari (ili njemu bliskim licima) upoređuju se s registriranim otiscima učinilaca džepnih krađa.

22.3. Krađe vozila

Kod ovih krađa nailazi se na ozbiljne probleme prilikom pronalaženja ukradenog vozila i otkrivanja i dokazivanja krivice učinilaca. Učinioci ovog krivičnog djela se udružuju u dobro organizirane kriminalne družine, s jasno podijelenim poslovima i procentom u konačnoj dobiti. U tim kriminalnim družinama razlikuju se: organizatori, neposredni izvršioci, lica koja prikrivaju tragove (zadužena za farbanje automobila, utiskivanje lažnih brojeva), lica koja obezbjeđuju lažnu prateću dokumentaciju za ukradeni automobil i lica koja kontaktiraju s kupcima). Pojedini učesnici u ovom kriminalnom lancu se i ne poznaju. Organizatori ovog krivičnog djela nastoje da korupcijom obezbijede podršku od strane pojedinih službenika sa carina i zaposlenih u drugim službama koje bi mogle da ugroze njihovu djelatnost. Krivično djelo krađe vozila prate i druga krivična djela (davanje mita, ucjene, zloupotrebe službene dužnosti, falsifikovanje službenih isprava, razni carinski prakršaji itd.). Kupac ukradenog automobila ne zna za organizatora,

neposredne izvršioce i ostale učesnike u lancu. Kupac ponekad i ne zna da je automobil ukraden, tj. sumnjivog porijekla.

Krađa motornih vozila ima najčešće izraženu međunarodnu dimenziju. Vozilo se krade u jednoj državi, za narednih nekoliko sati se odmah prevozi u drugu državu, gdje se priprema za prodaju, a zatim se prodaje ili u državi u koju je prevezeno ili u odvozi na treća tržišta (Bliski istok, istočni Balkan).

Otkrivanje ovih učesnika u kriminalnom lancu organiziranja, neposrednom izvršenju krađe, prikrivanju i preprodaji ukradenih vozila, nije moguće bez dobre međunarodne policijske saradnje država u kojima su vozila proizvedena, ukradena, prepravljena i prodata. Potrebo je proširiti propise i opreznost prilikom registracije i tehničkih pregleda vozila, kako se ne bi legalizirala vozila čije je porijeklo sumnjivo.

U članu 12. Zakona od 11. 04. 2003. godine raniji član 174. (oduzimanje vozila), zamijenjen je krivičnim djelom *krađa* i on glasi: Ko protivpravno oduzme tuđe motorno vozilo u namjeri da ga upotrijebi za vožnju ili u namjeri da njegovim prisvajanjem pribavi sebi ili drugom protivpravnu imovinsku korist, kaznit će se zatvorom od 3 mjeseca do 5 godina. Dakle, spojena su dva različita krivična djela – oduzimanje vozila i krađa vozila, a zadržana je kazna propisana za oduzimanje vozila. Upućujem na odredbu iz stava 3. člana 166. (teška krađa) po kojoj se kažnjava zatvorom od 3 do 15 godina učinilac krađe, ako je izvršenim djelom pribavljena protivpravna imovinska korist preko 850.000,00 dinara. Proizlazi, da onaj ko ukrade neko izuzetno skupo motorno vozilo koje npr. košta 10 ili 20.000 EUR odgovara po članu 174, a ako ukrade neki aparat čija vrednost prelazi 1.500 EUR, odgovara po članu 166. stav 3. Rješenje ne samo da nije kriminalno-politički opravdano, već je i apsurdno.

22.4. Razbojništvo i razbojnička krađa

Razbojništvo je krivično djelo složeno od krivičnih djela prinude i krađe. Prinuda se vrši primjenom sile ili prijetnje da će se neposredno napasti na život ili tijelo žrtve i predstavlja sredstvo oduzimanja tuđe pokretne stvari u namjeri da izvršilac njenim prisvajanjem pribavi sebi ili drugom protivpravnu imovinsku korist. Razbojničkom krađom izvršilac krađe nastoji da primjenom sile ili prijetnje zadrži ukradenu stvar .

Vrste razbojništva i karakteristike načina izvršenja

Razlikuju se sljedeće vrste razbojništava:

1) ulično razbojništvo nad prolaznicima ili razbojništvo na otvorenom prostoru izvan naseljenog mjesta. Razbojništvo se vrši oduzimanjem ručne torbice i ženskog nakita iz zasjede u prolazima, na stepeništima, u liftovima, na mračnim mjestima, ili na ulici tako što se pored žrtve prođe motorom (ili protrči) i istrgne se tašna ili nakit. Razbojništvo se ostvaruje izvan naseljenog mjesta, napadom na osobe koje se kreću parkovima, šumom, seoskim putevima. Posebne okolnosti kod ovih vrsta razbojništava: iskorišćava se alkoholizirano stanje žrtve; napad se preduzima na specifične kategorije lica kao što su homoseksualci, perverzne osobe, prostitutke (one se čak i namame na pogodno mjesto gdje se izvrši razbojništvo); napad na ljubavne parove (u

praksi se dešava da se nakon oduzimanja novca i vrijednosti, ženska osoba siluje);
2) razbojništva nad vozačima motornih vozila (napadi na taksi vozače; napadi na vozače drugih motornih vozila). Napad se vrši prilikom zaustavljanja vozila na semaforu ili kada se razbojnik prethodno primi u vozilo kao autostoper;
3) razbojništva nad žrtvama u prisustvu drugih osoba (u školskim dvorištima, ugostiteljskim objektima);
4) razbojništva u radnim organizacijama koje drže i čuvaju novac i druge vrijedne predmete, npr, banke, blagajne, pošte, trgovačke radnje, benzinske pumpe, zlatarske radnje. Napadi se najčešće vrše u večernjim časovima, pred zatvaranje, kada ima najviše pazara u kasi. U pitanju su klasični gangsterski oružani napadi;
5) razbojništva nad blagajničkim kuririma i poštarima tako što se sačekuju u zasjedi;
6) razbojnički napadi na transportere novca i
7) razbojnički napadi u stanovima, kućama i vikendicama.

Značajna je podjela razbojništva prema licima i na objekte. S aspekta kriminalističke taktike otkrivanja, kod razbojništva koja se ostvaru prema licima koja se nalaze u objektima treba razlikovati četiri faze, od kojih svaka sadrži značajne specifičnosti za razjašnjavanje i dokazivanje krivičnog djela:

1. Faza pripremanja razbojničkog napada. Razbojnici koji vrše napade na objekte, detaljno pripremaju izvršenje krivičnog djela. Prikupljaju podatke o pogodnim objektima, obilaze ih i osmatraju, raspituju se o licima, njihovim navikama, vrijednostima koje se nalaze u objektu, mjerama zaštite (alarmni sistemi, posjedovanje psa), i drugim bitnim detaljima. Nabavljaju oružje.
2. Faza realizacije razbojničkog napada. Njene specifičnosti određuje način dolaska do lica mjesta (koje se prevozno sredsstvo koristilo, njegov izgled i koliko je daleko parkirano od objekta), način ulaska u objekt i korišćeni izgovori (kada su u pitanju napadi na lica u stanovima, razbojnici često koriste razne izgovore, lažno se predstavljajući kako bi im otvorili vrata), način pristupanja napadu (izrečene prijetnje upotreba oružja i sile radi slamanja otpora žrtve), način oduzimanja vrijednosti (kretanje po objektu, pretraživanje, prisiljavanje žrtve da preda vrijednosti), mjere predostrožnosti za vrijeme napada, napuštanje lica mjesta i mjere sigurnosti radi otežavanja potjere (vezivanje žrtve, presjecanje telefonskog kabla, ubijanje žrtve). Kriminalistički značaj ove faze je u obezbjeđenju tragova i dobijanja izjava od oštećenih.
3. Faza napuštanja lica mjesta, tj. pravac i način bjekstva razbojnika. Bjekstvo se najčešće preduzima ukradenim automobilom, koji se nakon kraćeg vremena napušta, ili bjekstvo motorom, odnosno pješice.
4. Faza realiziranja imovinske koristi pribavljene razbojništvom, tj. način prodaje oduzetih predmeta (na buvljim pijacama, na ulici, na stanici, prodaja nakita juvelirskim radnjama, trošenje novca).

Prilikom izvršenja krivičnog djela razbojnici često koriste vatreno oružje (pištolj, revolver, u novije vreme *škorpion*), razna sječiva (nož, bodež, sjekira), minsko-

eksplozivne naprave i razne sprejeve za onesposobljavanje. Prilikom izvršenja krivičnog djela razbojnici se najčešće maskiraju koristeći ženske čarape koje stave na glavu, maske, tamne naočale, perike ili jednostavno prebace šal preko lica. Izvjestan procent razbojnika se uopće ne maskira. Među njima su i najokorjeliji nasilnici koji unaprijed planiraju da ubiju žrtvu pa im maskiranje nije ni potrebno.

U kriminalistici postoji mišljenje da je suprotstavljanje razbojniku veoma riskantno. Razbojnik je unaprijed pripremljen za fizički obračun. On računa na iznenađenje, svoje oružje i fizičku nadmoć. Fizički otpor žrtve se ne preporučuje ukoliko razbojnik posjeduje vatreno ili drugo oružje koje mu je na dohvat ruke.
Posljednjih godina u domaćoj praksi zabilježeni su posebno surovi oblici razbojništava (prije svega u stanovima i na benzinskim pumpama). Mada su žrtve od početka pristajale na *saradnju* i davale novac i dragocjenosti razbojnicima, oni su ih i pored toga nemilosrdno ubijali. Bilo je razbojničkih grupa čiji su članovi unaprijed računali s tim da ubiju žrtvu bez obzira na njeno ponašanje i pri tom su ubijali čitave porodice čiji bi se članovi zatekli u stanu. Toliki stepen ispoljene surovosti razbojnika objašnjava se ukupnom situacijom koja postoji na ovim prostorima (ratovi, kriza, kumulacija svih problema).

Ličnost razbojnika. Razbojnici su najčešće muškarci mlađe životne dobi. U pitanju su grube, primitivne osobe, bez školske spreme i s izraženim kultom nasilja. Rijetko pokazuju prosječnu inteligenciju jer je razbojništvo primitivni atavistički delikt pri kojem više do izražaja dolaze gruba sila i drskost nego inteligencija i hrabrost . Razbojnici se regrutuju iz krugova sociopata koji svoju kriminalnu karijeru počinju kao izvršioci nasilničkih delikata. Alkohol kod razbojništva igra značajnu ulogu stimulativnog faktora, a kod žrtve je bitan viktimološki moment . Znatan procent razbojnika regrutuje se iz kategorije narkomana.

U kriminalistici se ukazuje na vidljivu razliku između strukture ličnosti provalnika i razbojnika. Prilikom provaljivanja u stanove provalnik nastoji da izbjegne konfrontaciju s oštećenim. Ukoliko učinilac preduzme nasilje prema oštećenom, kao u slučajevima razbojničkih krađa, to je najčešće posljedica panike u kojoj se kradljivac našao prilikom izvršenja krivičnog djela. Nasilje proističe iz njegove želje da pobjegne. Provalnici koji na izvršenje krađe idu naoružani, posjeduju tendenciju ka transformiranju u razbojnike.

Za razliku od provalnih i razbojničkih krađa, nasilje je ključni element pri izvršenju razbojništava. Razbojnik nasiljem postiže efekat iznenađenja, ostvaruje brzu kontrolu nad žrtvom kako bi za što kraće vreme došao do dragocjenosti i ograničio kasniju mogućnost prepoznavanja. Mnogobrojni dokazi ukazuju na to da razbojnici uživaju u patnjama žrtve, dominacijom nad njenim životom i sudbinom. Razbojnici, po pravilu, ciljaju na lica u objektu, a ne na objekt (npr, provalnici). Cilj njihove kriminalne agresije nije samo, čak u pojedinim slučajevima ni dominantno, pribavljanje imovinske koristi, već nasilje prema žrtvi. Mnogobrojni slučajevi razbojništava u kojima je žrtva mučena i na kraju ubijana zbog nekoliko stotina maraka ili evra to nesumnjivo dokazuju.

Kod krivičnih djela razbojništava žene se pojavljuju kao podstrekači ili prikupljaju obavještenja o budućim žrtvama ili objektima napada. U pojedinim slučajevima pokušavaju da prodaju predmete pribavljene razbojništvom (npr, nakit). Bilo je slučajeva da su ženske osobe prema unaprijed pripremljenom planu namamile

žrtvu na pogodno mjesto (npr, nuđenjem seksualnih usluga), a muški saučesnik izvršio razbojništvo. U kriminalistici su zabilježeni primjeri, doduše rijetki, da su i ženske osobe vršile razbojništva kao neposredni izvršioci.

Za razliku od provalnih i razbojničkih krađa, nasilje je ključni element pri izvršenju razbojništava. Razbojnik nasiljem postiže efekat iznenađenja, ostvaruje brzu kontrolu nad žrtvom kako bi za što kraće vreme došao do dragocenosti i ograničio kasniju mogućnost prepoznavanja.

22.5. Krađe po trgovinskim objektima

Jedan od izuzetno prisutnih načina izvršenja ove vrste krivičnih djela, jeste i krađa po trgovinskim objektima. Osnovna karakteristika kod ove vrste krađe, prije svega je da se vrše po robnim kućama, samoposlugama, zlatarskim radnjama, prodavnicama i drugim trgovinskim radnjama, i to u toku radnog vrmena. Kada se izvrši krađa izvan radnog vremena, dok nema nikog u objektu te se savlada prepreka, onda se radi o razbojništvu ili razbojničkoj krađi.

Međutim, ovaj način izvršenja se razlikuje u klasičnim prodavnicama i samoposlugama, uglavnom se radi o maloljetnicima, koji su i predmet našeg istraživanja. Maloljetnici u samoposlugama prethodno dobro opserviraju situaciju i uglavnom onog trenutka kada su sigurni da ih niko ne vidi, uzimju određenje stvari i vješto ih skrivaju, da li ih oblače kao dodatni odevni odevni predmet ili ih skrivaju ispod odjeće, zavisi od stepena profesionalnosti maloljetnog prestupnika. Zatim izlazi iz objekta kao da ništa nije kupio ili prikazuje predmete manje vrijednosti, koje i plaća na kasi, ali predmet veće vrijednosti odnosi i ne plaća. Maloljetni prestupnici uglavnom u robnim kućama djeluju grupno, zagovarajući prodavca, tražeći robu na probu, jedan proba, drugi prisvaja i neopaženo izlazi.

Krađe iz nezaključanih prostorija

Najčešći objekti napada su nezaključani stanovi, domovi, interanati, kampovi. Maloljetni prestupnici se prethodno uvjere da stanovi nisu zaključani. Ali i spremnu priču, ukoliko nekoga bude u stanu, nudeći navodno robu na prodaju, tražeći određene predmete za kupovinu, ili određeno lice na toj adresi, prosjačenjem ili nudeći usluge vračanjem. U onim situacijama kad naiđu na nezaključana vrata, vješto i brzo oduzimaju stvari koje su im na dohvat ruke. Ova vrste krađe, u poslednje vrijeme je sve prisutnija, s obzirom na to da da veliki broj maloljetnih lica ovisnika od psihoaktivnih supstanci ulaze na ovaj način u stanove, uglavnm radi zadovoljenja ličnih potreba, kada kradu novac ili vrijedne stvari koje prodaju, da bi zadovoljili sopstvene potrebe za drogom.

23. SEKSUALNI DELIKTI

Seksualni kriminalitet je multidimenzionalni i multikauzalni fenomen kojeg je teško objasniti i zbog tamne brojke koja je prisutna u pojavi ovog krivičnog djela. Nažalost, seksualno nasilje nad djecom je u porastu na području u kojem živimo.

Ono što posebno zabrinjava je pojava nekih seksualnih devijacija (pedofilije – poremećaj pojedinca u seksualnom ponašanju, muška i ženska homoseksualnost i druge devijacije), čija patologija nije poznata na našem području. Veliki broj seksualnog nasilja nad djecom dešava se u porodicama, od strane članova porodice, roditelja. Ono što je prisutno kao *tamna brojka* u patrijarhalnim porodicama je incest, kao zabranjeni spolni čin, koji nema veze sa seksualnom orjentacijom.

Otkrivanje seksualnih delikata učinjenih od strane članova porodice, staratelja, bliskih osoba, dešava se uglavnom poslije svađe u porodici, kada je porodična atmosfera narušena nekim drugim događanjima, npr. kćerka upoznaje mladića, otac ili očuh ograničava njeno kretanje. Ukoliko se radi o učiniocu koji ujedno brine o egzistenciji porodice, događa se da se izbjegava prijavljivanje ili svjedočenje protiv njega, što usložnjava situaciju nad žrtvom.

Pod seksualnim deliktima podrazumijevamo različite vrste napada na slobodu odlučivanja u oblasti spolnosti druge osobe. Seksualni delikti su:

- silovanje;
- spolni odnos zloupotrebom položaja;
- spolni odnos s djetetom;
- spolni odnos s nemoćnom osobom;
- prisilni polni odnos;
- bludne radnje (uvijek se radi o postupcima koji su protiv volje žrtve);
- seksualno uznemiravanje (nema obilježja krivične radnje, svako neželjeno verbalno i neverbalno, odnosno fizičko ponašanje seksualne naravi koje predstavlja povredu ličnog dostojanstva i koje stvara neugodno, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Zakon o ravnopravnosti polova, u ovom slučaju, trebao bi da se adekvatno primjeni).

23.1. Seksualni delikti nad djecom

Seksualna eksplotacija je u porastu u nerazvijenim i u razvijenim zemljama i ima ekonomsku komponentu. Profit koji se ostvaruje u seksualnoj eksplotaciji djeteta samo djelimično ili nikako ne dolazi u ruke žrtve. U okviru seksualne eksplotacije posebno su razvijene dječija prostitucija i dječija pornografija.

Kod seksualnih delikata koji su učinjeni nad djecom, tamna brojka je veoma velika. Dva miliona djece su svake godine izložena i uključena u komercijalnu seksualnu ekspanziju, izložena zlostavljanju u globalnoj trgovini seksom (podaci Američkog državnog sekretarijata, u BiH je zlostavljano između 110-160 djece u periodu između 1999. i 2003. godine). Može se pretpostaviti da je ovaj broj mnogo veći.

Nerijetko se ljudi srame priznati da se to desilo njihovom djetetu. Strah roditelja da dijete tokom krivičnog postupka ne doživi još trauma često nije bez osnove. Tako se dešava da se i ne prijave ova krivična djela, što u svakom slučaju, učinioca ohrabri da može da učini iznova krivično djelo, a da ne bude kažnjen.

Jedan od razloga neprijavljivanja seksualnih delikata je što u praksi samo manji broj prijavljenih seksualnih delikata završava pravovomoćnom presudom. To se pripisuje i znatnim teškoćama u dokazivanju ove vrste kriminaliteta (Singer, Mikšaj-Todorović, Poldruga, 1989: 5).

Ukoliko je učinilac seksualnog delikta poznanik, prijatelj porodice ili član porodice, utoliko se u manji broj slučajeva prijavljuje, zbog sramote, zbog narušavanja odnosa i dr. Često roditelji insistiraju da se ne prijavljuje pokušano ili dovršeno silovanje i zbog neugodnosti koje bi oni doživjeli zbog prijavljivanja nadležnim institucijama.

Karakteristike seksualnih delikata nad djecom:

- fizičke posljedice;
- psihološke posljedice, nedostatak samopouzdanja, sklonost depresiji i samoubistvu;
- kognitivne posljedice, slabost u percepciji i koncentraciji;
- trajne promjene u ponašanju djeteta, pojačana agresivnost prema drugima i fizički napadi na druge osobe.

Seksualni zlostavljači djece su, uglavnom, poznate osobe djeci i njihovim roditeljima. Učnilac zadobija povjerenje, emocionalno se veže sa žrtvom, a i žrtva s učiniocem, tako da učinilac rijetko koristi nasilje ili prijetnju. Prosječni pedofil, je starosti između 35 i 40 godina.

Kada govorimo o učiniocima, često se radi o usamljenim osobama. Fantazija o toplom i prijateljskom odnosu s djetetom počinje poprimati seksualne konotacije, kreće se u oživotvorenje fantazije, te se provodi deemocionalizacija objekta fantazije i formira se odbrambeni mehanizam samoopravdavanja, koji proizlazi iz pogrešne pretpostavke da nježan i prijateljski pristup djetetu bez fizičkog nasilja ne može naškoditi.

Vrste pedofila:

- fiksirani;
- regresivni;
- ekspolotivni;
- agresivni (sadistički, koji često imaju fatalni ishod).

23.1.1. Vanbračni život s maloljetnom osobom

Ovo krivično djelo može izvršiti punoljetno lice koje živi u vanbračnoj zajednici s maloljetnikom.[18]

Vanbračna zajednica podrazumijeva održavanje dobrovoljnih seksualnih odnosa s maloljetnim licem koje je navršilo 14 godina.U koliko bi se takvi odnosi održavali s licem koje nije navršilo 14 godina, odnosno ako bi se s tim licem

[18]"Službeni glasnik RS", br. 85/05, (Čl. 190 KZ RS)

zasnovala vanbračna zajednica, postojalo bi krivično djelo obljube ili protivprirodnog bluda s licem koje nije navršilo 14 godina.

Naime, vanbračna zajednica, kao i brak, podrazumijeva postojanje seksualnih odnosa između (van)bračnih supružnika u protivnom, takva zajednica života nema bitnu karakteristiku (van)bračne zajednice pa tada ne može postojati ni ovo krivično djelo (Škulić, 2003: 373). Ovo krivično djelo ima dva osnovna i jedan teži oblik.

Prvi osnovni oblik krivičnog djela postoji ukoliko punoljetno lice živi u vanbračnoj zajednici s maloljetnim licem, koje je navršilo 14 godina. Radnja izvršenja se sastoji u stvaranju zajednice života s maloljetnim licem, tj. u življenju s njim u vanbračnoj zajednici. Radi se o zajednici života koja po svojim činjeničnim bitnim karakteristikama odgovara bračnoj zajednici, ali se formalno ne radi o braku. Između braka i vanbračne zajednice postoje značajne razlike: *Brak je zakonom uređena i strogo formalna zajednica života između muškarca i žene, dok je vanbračna zajednica faktička zajednica između muškarca i žene, koja nije zasnovana na načinu predviđenom zakonom.* (Mladenović, 1988: 47)

Maloljetnik je pasivni subjekt ovog krivičnog djela.

Drugi osnovni oblik ovog krivičnog djela postojat će ako se preduzmu alternativno predviđene radnje: dopuštanje, ili navođenje maloljetnog lica starijeg od 14 godina da živi u vanbračnoj zajednici. Učinilac ovog krivičnog djela može buti roditelj, usvojilac i staralac. Dopuštanje je svako omogućavanje, stvaranje uslova za održavanje takve zajednice ili ne preduzimanje mjera da se ona prekine i sl.

Navođenje predstavlja poseban vid podstrekavanja, davanja određenih obećanja, prikazivanja koristi koja će proizaći iz takve zajednice i slično.

Teži oblik ovog krivičnog djela postoji s obzirom na motiv kojim se rukovodi izvršilac drugog osnovnog oblika. Ovaj oblik će postojati ukoliko roditelj usvojilac ili staralac iz koristoljublja omogući maloljetnom licu vanbračnu zajednicu s drugim licem ili ga na to navede.

22.1.2. Obljuba maloljetnog djetata

Obljuba zloupotrebom položaja inkriminirana je u KZ, koji je predviđao teške kazne zatvora (od 1. do 5. godina), za roditelja/staraoca i druge učinioce.

Za delikte protiv dostojanstva ličnosti i morala, seksualne delikte, možemo podijeliti na direktne i indirektne seksualne delikte.

Direktni delikti, kada se se kriminalni sadržaj realizira u neposrednom kontaktu između učinioca i žrtve.

Indirektni seksualni delikti su karakteristični po tome što učinilac ni na koji način ne zadire neposredno u intimnu sferu žrtve ili mimo njene volje (podvođenje, posredovanje u prostituciji, proizvodnja i distribucija pornografskog materijala) (Singer, Todorović-Mikšaj, Poldrugač, 1989: 147).

Obljuba uz pristanak djeteta (nisu u stanju da slobodno odlučuju te da njihov pristanak nije relevantan).

Upotreba sile i prijetnje (dovođenje žrtve u besvjesno stanje opijanjem alkoholom ili drugim omamljujućim sredstvima kao i hipnotiziranjem).

Korištenje nemoći (duševna bolest, privremena duševna poremećenost i druga nemoć kada žrtva ne može pružiti otpor) tako da njihov pristanak nije relevantan.

Žrtve i posljedice:

- trudnoća;
- ubistva i teške tjelesne povrede;
- samoubistvo žrtve;
- grupno izvršenje seksualnog delikta;
- zadovoljenje pohote pred djetetom;
- podvođenje i posredovanje u prostituciji.

Rodoskrvnuće ili incest (lat. *incestare*, znači onečistiti, okaljati). Često je riječ o obljubi izvršenoj silom ili zloupotrebom položaja, gdje su subjekti ovoga krivičnog djela u privilegiranom odnosu s djetetom, s obzirom na to da se radi o članovima porodice ili staraocima. Veoma često u porodicama u kojima se dešava incest dešava se nasilje.

Zloupotrebe položaja se dešavaju i u odgojno-obrazovnim ustanovama od strane uposlenika, koje se vrlo često zataškavaju iz razloga narušavanja ugleda ustanove i slično.

23.2. Silovanje

Učinilac krivičnog djela silovanja ima neke specifičnosti u odnosu na učinioce drugih krivičnih djela.

Psihološke tipologije silovatelja polaze od pretpostavke da većina silovatelja pati od poremećaja ličnosti, a često su prisutne i teške duševne smetnje kod ovih lica. Za silovatelje osobe ženskog spola su samo objekti čija je dužnost njih zadovoljiti. U nekim društvima primjena agresije od strane muškaraca nailazi na odobravanje, kao demonstraciju muškosti i nastojanje muškaraca da zadrže kontrolu. Najteži oblik seksualnog nasilja je silovanje kod kojeg se na polnu slobodu druge osobe utiče upotrebom sile ili prijetnjom da će se napasti ona ili život i tijelo njoj bliske osobe.

Tamna brojka silovanja – sigurno da je procent tamne brojke najveći kada je u pitanju ovo krivično djelo. Na našim prostorima, zbog mentaliteta ne postoji spremnost da se prijavi ovo krivično djelo. Žene su izložene tzv. *višestrukoj viktimizaciji* koju ne prijavljuju zbog straha od socijalne stigme, obrazac prema kojemu žene trebaju biti poslušne.

Silovanje je krivično djelo koje se teško otkriva i dokazuje, naročito ako se ne otkrije odmah. Nespremnost prijavljivanja, rijetko se čini pred svjedocima, a najveći razlog za neprijavljivanje je *sekundarna viktimizacija* (kada se desi prijava za silovanje, ova vijest se dosta brzo širi, što u našem mentalitetu, po žrtvu ostavlja neizbrisive posljedice. Na neki ružan način žrtva ostaje obilježena).

U našem okruženju, za sada, postoji samo deklarativna volja da se stvore uslovi za zaštitu žrtvi silovanja. Potrebno je da se stvore nužni preduslovi za

institucionalnu zaštitu žrtava silovanja tokom, ali i po okončanju krivičnog postupka i naglašeniji viktimološki pristup koji je za sada u našim zakonodavstvima, ali i u sudskoj praksi zanemarivan. Kada je u pitanju ovo krivično djelo, u zemljama van našeg okruženja je mnogo bolja situacija.
Kada se dese promjene, adekvatne zaštite u zakonu za ove žrtve, tada će i žrtve silovanja pokazati veću spremnost za prijavu ovoga krivičnoga djela.

Na izvršenje silovanja od strane maloljetnika pored drugih uticaja imaju i *mas mediji*, i to preko pornografskih sadržaja na televizijskim programima. Osobe ženskog spola često se prikazuju kao predmet posjedovanja, uz indirektno navođenje mladih da u seksualne odnose stupaju prije sticanja biološke i psihološke zrelosti. Izvršenje ovih krivičnih djela od strane maloljetnih lica ne javlja se samo kao patološki oblik zadovoljstva seksualnog nagona, već i kao svojevrsno *samodokazivanje* uz primjenu nasilja (Aleksić i Milovanović, 1994: 343).

Nekada se radi i o posebnim poremećajima na planu seksualnosti (*sexual disorders*), koji dovode do seksualnih krivičnih djela, s tim da je u praksi vršenje takvih djela često udruženo i sa zloupotrebom droge i psihoaktivnih supstanci uopće.

Većina krivičnih djela silovanja od strane maloljetnih lica vrše se u vrijeme sumraka (poslije 19h), ili u kasnim večernjim satima, najčešće između 23h i 00h, ili u jutarnjim satima između 02h i 03h i to se zove *vremenski aspekt*.

Krivično djelo silovanja od strane maloljetnih lica najčešće se dešava na području gde učinoci imaju boravište, što je i inače jedna od općih karakteristika maloljetničkog prestupništva, poznato kao *prostorni aspekt*.
Krivično djelo silovanja najčešće se vrši u sticaju s drugim krivičnim djelima (npr. krivičnim djelom protivprirodnog bluda, ili s krivičnim djelom ubistva). Maloljetnici koji su vršili silovanje uglavnom nisu koristili nikakvo oružje, već su primjenjivali fizičku silu, pri čemu su najčešće bili veoma brutalni, ne prezajući da žrtvu batinaju, te da joj nanesu teške povrede. Kada je korišteno neko sredstvo, to je najčešće bio nož, mada su neki maloljetnici koristili vatreno oružje, pištolj ili nož i pištolj (Škulić, 2003: 320).

Silovanje od strane maloljetnika, najčešće se izvršava na otvorenom prostoru, a ako se dešavaju tokom vikenda, onda se izvršavaju u zatvorenim prostorima, automobilima, stanovima, kućama, što je povezano s dugim izlascima, konzumiranjem alkohola, narkotičkih sredstava i dr. U najvećem broju slučajeva se radi o situacionim krivičnim djelima s malim brojem planiranih.

U kriminalističkoj literaturi često se sreće shvatanje da su mnogi učinioci krivičnog djela silovanja djelovali pod dejstvom alkohola. To ne iznenađuje jer objašnjenje dobrim dijelom leži da usljed djelovanja alkohola dolazi do intenziviranja polnog nagona, a osim toga, iz istog razloga slabe, moralne kočnice, smanjuje se mogućnost realne procjene situacije, jačaju agresivne tendencije, te se učinilac lakše odlučuje na vršenje krivičnog djela i tada se u najvećem broju slučajeva, ukoliko dođe do izvršenja nekog od krivičnih djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, radi o krivičnom djelu silovanja (Aleksić i Milovanović, 1994: 343).

Često su skloni da stereotipno gaje predstavu o sebi kao *pravom muškarcu, kome žena ne smije da kaže ne*, a ako to i pokuša, to *ne* oni primjenom sile mogu *lako da pretvore u da* (Škulić, 2003: 325).

Smatra se da se za izvršeno krivično djelo silovanja (u preko 2/3 slučajeva), saznaje na osnovu prijave podnijete od strane žrtve što logično proizlazi iz prirode tog krivičnog djela (Aleksić i Milovanović, 1994: 344).
U slučajevima kada se radi o žrtvi maloljetnom licu, prijavu najčešće podnosi roditelj ili bliska osoba. U praksi se dešavaju i lažne prijave, motivirane raznim razlozima (npr. osveta prema partneru jer hoće prekinuti vezu i sl). Dešavalo se da maloljetnica u strahu od strogih roditelja, opravda svoj kasni dolazak iz grada, navodnim silovanjem, ali naravno, ne treba nikada ispoljavati apriornu sumnju u verziju maloljetnice, već s njom treba veoma pažljivo obaviti razgovor, a sve njene navode provjeriti i drugim operativnim aktivnostima, pri čemu treba biti veoma diskretan (Škulić, 2003: 322).
Poligrafsko testiranje žrtve treba smatrati krajnjom mjerom, te njoj pribjeći samo u situacijama kada indicije ili veoma jaki dokazi ukazuju na to da postoji velika mogućnost lažnog prijavljivanja (Bošković, 2005: 94).

Praksa prijavljivanja silovanja ukazuje da postoji veliki broj lažnih prijava i da se on kreće oko 30%, a prema nekim autorima i do 40%, od ukupnog broja primljenih prijava, nikada ne treba apriorno sumnjati u podnijetu prijavu, a pritom se ne smije zaboraviti da je prema svim raspoloživim saznanjima daleko veća tamna brojka silovanja u odnosu na broj lažnih prijava (Bošković, 2005: 82).

Najčešći razlozi neprijavljivanja silovanja i drugih oblika seksualnih delikata su:

- strah od osude okoline;
- nepovjerenje u pravosuđe (ponekad su i sami roditelji skloni da ne prijave silovanje svog djeteta ili da dijete ubijede da ne podnesu prijavu jer smatraju da je to bolje nego izlaganje *sramotnom* krivičnom postupku, ili se boje sekundarne viktimizacije djeteta, i dopunskih trauma koje će ono doživjeti u kontaktu sa službenim licima i usljed svjedočenja više puta, također više puta psihički preživljava stravičan događaj) (Bošković, 2005: 90);
- strah od osvete učinioca djela;
- strah od javnosti i saznanja.

Strah da u sredstvima javnog informiranja, koja često objavljuju, hronike iz sudnica, mogu biti publikovani ime i prezime žrtve ili podaci po kojima bi je bilo moguće identificirati u sredini u kojoj živi, a što bi svakako potenciralo sekundandarnu viktimizaciju (Aleksić i Milovanović, 1994: 342).

23. 2.1. Silovanje maloljetnica u braku

Silovanje u braku, nije tako rijedak slučaj silovanja. Još uvijek u mnogim sredinama ovo krivično djelo je neshvatljivo zbog mentaliteta ljudi. U takvim sredinama vlada mišljenje da su žene te koje treba da udovoljavaju muškarcima, ma kakve njihove želje bile. U takvim sredinama,se osobe koje prijavljuju ovo krivično djelo osuđuju od strane većine.

Ono što je neprihvatljivo je da djeca ulaze u brak, iz zdravstvenih razloga, fizičke i emotivne zrelosti. Nažalost ogroman broj djece naročito u nerazvijenim zemljama su žrtve prinudnog braka, gdje nije isključena trgovina djecom. Ne tako

davno, kod nas, se pri pomenu krivičnog djela silovanja, uvijek mislilo isključivo na silovanje ženske osobe s kojom učinilac ne živi u bračnoj zajednici. Tako se dugo vremena, institucija braka zloupotrebljavala, bila pokriće, bila alibi, za učinioce ovoga krivičnog djela.

Ozbiljnije bavljenje ovim krivičnim djelom donijelo je uvođenje novoga koncepta u Krivični zakon, koncepta polne neutralnosti. Ono što otežava otkrivanje i uspješno procesuiranje učinilaca ovog krivičnog djela u braku ili vanbračnoj zajednici je što još uvijek postoji poteškoća u vezi procesuiranja jer su u mnogim zakonodavstvima, bračni i izvanbračni drugovi okrivljenika oslobođeni svjedočenja. Jedina iznimka na koju se ne odnosi nesvjedočenje je u svrhu zaštite djece i maloljetnika .

Kada analiziramo razloge za korištenje prava nesvjedočenja je na prvom mjestu strah, strah od osvete i ponovnog napada na nju samu i/ili na njoj bliske osobe, zatim dolaze drugi razlozi, osjećaj krivice, zbog toga što se desilo, srama, postoji rizik od emocionalne nestabilnosti, nesnalaženja, a često nesigurnosti i straha od neizvjesne budućnosti jer se, uglavnom, radi o ženama koje su i egzistencijalno ovisne o muževima ili partnerima.

25.2.1.1.Uticaj alkohola i narkotičkih sredstava

Kod seksualnih delikata, konzumiranje alkohola ima važnu ulogu. Učinak alkohola kod krivičnih djela seksualnog nasilja, odnosi se na čak 95% učinioca, koji su za vrijeme učinjenja krivičnog djela, bili pod uticajem alkohola. Objašnjenje za takvo ponašanje, vidimo u činjenici da upotreba alkohola slabi inhibicije i jača samouvjerenost, te u malim količinama djeluje podsticajno na polni nagon.
Kada je u pitanju konzumiranje veće količine alkohola, dolazi to gubitka polne moći, što silovatelje može dovesti na dodatnu okrutnost, koja dovodi i to najtežih posljedica – smrti.

Konzumiranje nekih droga utiče na povećan broj seksualnih delikata. Naprimjer, droge kao što su ekstazi, amfetamini, kokain, smanjuju mogućnost realnog rasuđivanja situacije i oklnosti u kojima se konzument nalazi, što utiče na određena prestupnička ponašanja, kao što su seksualni i drugi delikti.
Kao tzv. droge za silovanje najčešće se koriste:

- flunitrazepam (poznatiji kao rohipnol, koji neko koristi i za nesanicu; obično se sipa u piće a može i hranu, dejstvo počinje nakon 20-30 minuta, traje do osam sati, ovisno od čistoće i doze; primjetne su kod žrtve promjene u govoru, pospanost, nemogućnost mokrenja, problemi s probavom);
- gamahidroksibutrična kiselina (GHB, obično u tečnom obliku, ali može i u bijelom prahu, slanog ukusa je, promjene na žrtvi su slične, uz probleme s disanjem, epileptičkim napadom, drhtanjem);
- ketamin, javlja se u više oblika (tekućina ili bijeli prah), izaziva pospanost, halucinacije, gubitak samokontrole, može izazvati ovisnost.

Ove droge je lako podmetnuti drugim licima a da ona to ne mogu primijetiti. Veoma brzo djeluju tako da žrtve seksualnih delikata imaju pomućenje svijesti, djelimično ili

nikako sjećanje na događaje i dešavanja s njom, što otežava otkrivanje učinioca. Posljednih godina i na našim prostorima, ove droge su prisutne. U prevetivnom radu seksualnih delikata, potrebna je edukacija porodica, mladih o karakteristikama ovih droga. Posebno je potrebno da lica koja rade s mladima budu upoznati s ovom problematikom, da mogu u komunikaciji s mladima govoriti o tome. Potrebno je mladima preporučiti da izbjegavaju nepoznate lokale, posebno tokom izleta, eksurzija i kretanja u nepoznatim sredinama u vrijeme eksurzija se preporučuje u grupama.

23.3. Dječija prostitucija

Dječija prostitucija podrazumijeva korištenje djeteta u seksualnim aktivnostima za novčanu ili bilo koju drugu nadoknadu. Nezakonita prostitucija objema stranama donosi materijalnu korist. Vrlo se teško suprostaviti prostituciji u okviru pravnog sistema.

Dječija pornografija podrazumijeva bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, nekog djeteta uključenog u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz dijelova tijela nekog djeteta koji mogu izazvati seksualno uzbuđenje.

Prodaja djece znači bilo koju radnju ili transakciju kojom bilo koje lice ili grupa prebacuje neko dijete nekom drugom za novčanu ili bilo koju drugu naknadu.

23.3.1. Posredovanje u vršenju prostitucije

Krivično djelo posredovanja u prostituciji će biti izvršeno, ako neko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informiranja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju.[19]

Zakonodavac polazi od stava da zaslužuje veći kriminalni prijekor posredovanje u vršenju prostitucije kad je žrtva maloljetna osoba, predviđajući za taj slučaj veću kaznu nego za njegov osnovni oblik. Ovo krivično djelo može biti izvršeno samo umišljajno, umišljaj učinioca mora obuhvatiti kako svijest o radnji izvršenja, tako i htijenje da radnju dovede do trajnog vršenja bluda u smislu prostituiranja ženske osobe.

Radnje izvršenja sastoje se u određenim radnjama:

a) podstrekivanje na prostituciju, gdje spada: vrbovanje, navođenje, podsticanje ili namamvljivanje ženskog lica na prostituciju ili
b) učestvovanje na bilo koji način u prodaji ženskog lica drugome radi vršenja prostitucije.

[19] "Službeni glasnik RS", br. 85/05, (Čl. 184 KZ RS)

Ako je ovo krivično djelo izvršeno prema maloljetnom licu, to predstavlja teži oblik krivičnog djela, isto tako teži oblik ovog krivičnog djela bit će, ukoliko je ono izvršeno upotrebom sile, prijetnje ili obmane (M. Škulić, 2003: 478).

Efikasno otkrivanje posredovanja u prostituciji maloljetnih lica ovisit će od stepena saradnje policije, centara za socijalni rad, ministarstva zdravlja i pravosudnih organa. Rizična populacija za ovaj vid kriminaliteta su maloljetna lica više ženskog spola, koja su iz deficijentnih porodica, ona koja se ne obrazuju, koja raspolažu novcem neidentificiranog porijekla, lica sklona skitnji, koja su duže vrijeme bila u bjekstvu od kuće ili odgojne ustanove, a nemaju sredstava za život, maloljetnice koje se češće kreću po javnim lokalima u društvu stranaca ili rade u ugostiteljskim objektima i slično.

25.3.1.1. Iskorištavanje djece za pornografiju

Djeca se zloupotrebljavaju za proizvodnju slika, prodaju, audiovizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, javno ili elektronsko izlaganje. Potrebno je decidno odrediti koji sadržaj ima elemente pornografskog, a koji umjetničkog. Nije rijedak slučaj zloupotrebe i u medijima, na kioscima mogu se vidjeti neprimjereni ovakvi sadržaji i zloupotrebe djece kao i u elektronskim medijima.

U pogledu *vinosti* (krivice) kod izvršenja ovoga krivičnog djela potreban je umišljaj (direktni, i/ili eventualni). Zloupotrebe djece postoje i kada učinioci krivičnog djela djetetu prodaju, ili dostupnim čine tekstove, slike, audiovizuelne ili druge predmete pornografske sadržine.

23.3.2. Rodoskrvnuće, incest

Sve sretne porodice nalik su jedna drugoj,
svaka nesretna porodica nesretna je na svoj način.

L.N. Tolstoj

Incest je pojava o kojoj ljudi teško govore jer izuzetno uznemirava emocije, ostavlja neizbrisive psihološke posljedice kod žrtve, ali u velikoj mjeri i kod drugih članova porodice. Javljanje incesta u porodici određenog mentaliteta je početak kraja te porodice.

Rodoskrvnuće je prije svega produkt neravnopravno raspoređene društvene moći među polovima, te je patrijarhalni kontekst često prisutan kada posmatramo ovaj oblik kriminalnog čina. Kad se incest desio u porodici najbolje je odvajanje žrtve i zlostavljača jer zajedničko življenje pogoršava odnose ionako izuzetno teške.

Incestuozno ponašanje najčešće počinje nad žrtvama u desetoj godini života. U prvoj fazi to su bludne radnje, a u kasnijoj potpuni snošaj. Većina žrtava ima izražen osjećaj manje vrijednosti i pati od osjećaja krivnje.

Specifičan profil učinioca incesta ne postoji. Veliki broj učinioca vodi normalan život za javnost, imaju druge seksualne relacije. Najčešće potiču iz tradicionalnih porodica.

Incest, kao kriminalni čin, nije samo seksualni odnos s djetetom izvršen od strane najbližih krvnih srodnika, već težina ovog oblika kriminala je na zloupotrebi moći i odnosa povjerenja između djeteta i odraslog krvnog srodnika. Najčešće žrtve incesta su ženska djeca, koja su prvo seksualno zlostavljanje doživjela između svoje 5 i 10 godine, a koje je trajalo duže od 5 godina s mnogobrojnim posttraumatskim simptomima izraženim u zrelom dobu.

Odsustvo slobodne komunikacije u porodici, kao i patrijarhalna podjela uloga muškarca i žena u društvu, pogoduje i uslovljava incestuozne odnose (Mršević, 1997: 3).

Porodična i društvena šutnja, nevjerica i odbacivanje incestnih ispovijesti kao *suviše ružnih da bi bile istinite*, stavlja žrtvu u još dublju izolaciju. Incest, kao kriminalno djelo uvijek je osuđivan, od strane društva, ali je problem oduvijek bio neadekvatno prihvaćen od strane onih koji treba da reagiraju, zaštite žrtvu i pruže adekvatnu pomoć.

Incest se dešava i zato što je, uglavnom, najčešća reakcija ljudi: *To se u drugačijoj porodici može dogoditi, a ne u mojoj.* Kod incesta je potrebno razbiti krug kriminala, razbijajući porodične tajne, porodične tabue, porodične vrijednosti koje skrivaju patnju žrtve u dubokim rupama mraka i ćutanja. Tada će se žrtve uzdići iz ogromne povrijeđenosti koja ih okružuje i progovorit će.

Primjer iz prakse :

I. M.M. 38 godina, nezaposlen, otac petero djece, ovisnik.

Od druge polovine 2000. te godine pa sve do polovine marta 2001. godine, u porodičnoj kući, gdje je stanovao sa svoje troje maloljetne djece, u više navrata izvršio obljubu nad svojom malodobnom kćerkom starom 12 godina, i to tako što ju je u prvom navratu nakon protivljenja vukao za kosu prijeteći da će je baciti u bunar, ako se bude protivila, udarao je, te primjenom fizičke snage savladavao otpor.
Presuda – kazna zatvora u trajanju od 6 (šest) godina.
Ovo osuđeno lice se trenutno nalazi na izdržavanju kazne u KPZ.

II. Primjer iz prakse:

D.B.40 godina, otac četvero malodobno djece, osuđivan, nezaposlen.
D.B. fizički je maltretirao suprugu i nazivao je pogrdnim imenima. Primjenom nasilja ugrožavao spokojstvo i tjelesni integritet članova svoje porodice.
U cilju svog polnog nagona tokom 2000. godine, nakon što bi druge članove porodice, suprugu i troje djece slao u drugu sobu, malodobnu kćerku D.S. koja je imala 12 godina ostavljao bi u kuhinji, govoreće joj da će joj nešto pokazati i da mora vidjeti stvari koje je čekaju u životu, nakon čega bi uključivao video kasetu zvanu *Tereza Orlovska*, u kojoj muškarci i žene vode ljubav, te je prisiljavao na odnos, prijeteći da će ih sve pobiti, ako to prijavi policiji ili nekom drugom.
D.B. je tokom 2001.godine u cilju zadovoljenja svog polnog nagona, također, svoju drugu malodobnu kćerku napadao, koja je tada imala 10 a on 38 godina.
Presuda – kazna zatvora u trajanju od 5 (pet) godina.

Ovo lice se trenutno nalazi na izdržavanju kazne u KPZ.

III. Primjer iz prakse:
S.Z. 39 godina, otac četvero djece , osuđivan, bez zaposlenja.
U vremenskom periodu od dvije godine u više navrata udarajući rukama po glavi, upotrebom fizičke sile prisiljavao je na obljubu svoju malodobnu kćerku staru 12 godina i prijeteći da će ubiti nju, braću i majku, usljed čega je došlo do prolongirane traumatizacije koja je dovela do teškog narušavanja zdravlja u vidu hroničnog traumatskog stresnog poremećaja s karakternim promjenama ličnosti u području objektivnih relacija.
Presuda – osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 10 (deset) godina.

IV. Primjer iz prakse:
D.H. 46 godina, otac troje djece, NK radnik, nezaposlen.
U periodu od 1991. godine pa nadalje, prijeteći da će ubiti majku i malodobnu kćerku, sestru, brata upotrebom fizičke sile kada je god bila prilika prisiljavao svoju malodobnu kćerku koja nije imala 14 godina na polne odnose, usljed čega je ista zatrudnela te se porodila 04.02.1998. godine.
Presuda – osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 12 (dvanaest) godina i 10 (deset) mjeseci.
Ovo osuđeno lice se trenutno nalazi na izdržavanju kazne u KPZ-u.

V. Primjer iz prakse:
M.Z. 43 godine, oženjen, bez djece, zaposlen, neosuđivan.
M.Z. 41 godinu, udata, bez djece, nezaposlena, neosuđivana.
U periodu od druge polovine 1998. godine pa do kraja 2000. godine su spolno zlostavljali dvije malodobne sestre stare 7 i 8 godina. Dolazeći da im M.Z. i M.Z. pomognu oko pisanja zadaće, oni bi zaključavali ulazna vrata stana, skidali im odjeću, držali ih za ruke sprečavajući ih tako u pokušajima da se brane dok bi M.Z. nad njima više puta vršio obljubu. Na jednom zajedničkom izletu jedna od djevojčica (7 godina), otišla je da vrši nuždu , optuženi se uputio za njom noseći u ruci deku nad kojom je, nakon što joj je u vaginalni otvor pumpicom ubrizgao neidentificiranu tečnost izvršio obljubu. Sve ovo je fotografirao, prijeteći im da će, ukoliko nekome kažu, fotografije pokazati njihovom ocu, te da će ih polijepiti po cijelom gradu da ih svi vide. Primoravali su ih da prste i vibratore i njima i optuženoj M.Z. stavljaju u polne organe, snimajući ih kamerom, stavljali im policijske lisice na ruke i nad njima vršili bludne radnje.
Presuda – Prvooptuženi: osuđen na zatvorsku kaznu 14 godina i 10 mjeseci. Drugooptužena: osuđena na zatvorsku kaznu 5 godina.
Oba ova lica su trenutno na izdržavanju kazne zatvora u KPZ-a .

Kada se u porodici desi seksualna zlupotreba djeteta, uz dijete, najteže je pogođena majka djeteta, uglavnom, ona prijavljuje to nadležnim institucijama. Ako je dijete bilo žrtva seksualnog delikta, posljedice su doživotne, poremećajima sjećanja, žrtva će stalno imati loše mišljenje o sebi, osjećaje krivice (nepoznatog razloga), bijes, multiplikovanje ličnosti itd.

Iskustva govore (rad Autonomnog ženskog centra u Beogradu, 1997, Lukić, M.), da se spolno zlostavljane osobe mogu prepoznati po određenim oblicima ponašanja: fobije, problemi s bijesom koji teško kontroliraju, strah od boravka u mraku, pretjerana osjetljivost od gutanja i davljenja, nelagoda od dodirivanja bez njene volje, bojazan od prilaska s leđa i itd..

Primjer seksualno zlostavljane djece: istraživanja na uzorku (670 zlostavljane djece), 64% subjekata imalo je seksualnu zloupotrebu, prosječna starost 7,8 godina s prosječnim trajanjem od 2,1 god. Najčešći su seksualno zlostavljani od strane starije braće 12,29%, braće roditelja 9,21%, očuha 5,12%, djedova 3,7%, neki od njih su imali više od jednog zlostavljača. Ovo istraživanje je pokazalo da su ovakva ponašanja češća u porodicama s manjom kohezijom, moralnokulturnom neaktivnošću i manjim naglaskom na religiji.

Djeca nad kojom su se desili seksualni delikti, nemaju socijalne podrške ni od koga, zbog ovakvih negativnih životnih iskustava u djetinjstvu. Iskreni odnosi u porodici i podrška roditelja su ključne varijable u preventivnoj politici i ostalih seksualnih delikata u porodici.

Kod npr. ovisnika o drogi, dolazi do različitih tipova inverzija seksualnog nagona. Kod jednih, usljed lažnih ideja moći, jača sadistička tiranija, koja nalazi pogodne objekte u drugima, koji mučeni osjećanjem krivice prihvataju mazohistički način zadovoljavanja.

Postincestni sindrom otkriva svu tragičnost i dugotrajnost bolnog iskustva preživljenog u djetinstvu. Kod spolno zlostavljanog djeteta, ožiljak ostaje duboko u duši. Česti indirektni detektor haosa koji se desio djetetu je antisocijalno ponašanje od lakših oblika ka težim. Mogu da budu ili buntovnici ili *žrtvena jagnjad* koja trpe i ćutke podnose sve udarce.. Pojava homoseksualnih i lezbejskih veza je prisutna. Nisu nimalo rijetke potpune inhibicije seksualnog stremljenja koje idu od parcijalne do totalne impotencije u kojima i sama želja za seksualnim kontaktom bilo koje vrste atrofira.

Odrastanjem mijenja se dječija percepcija, sposobnosti prevazilaženja problema, stavovi, osobenosti. Ukoliko je osoba inteligentnija, kreativnija, lakše će podnijeti zlostavljanje i uspješnije će se suočiti s negativnim iskustvom koje je preživjela. Ako je slabijih mogućnosti, trpjet će što će kasnije prenijeti u svoju porodicu i na svoje potomke. Evidentne su posljedice seksualnih delikata i na sljedeće generacije. Istraživanja u velikom broju to potvrđuju (Killen, 2001: 97).

25.3.2.1.Razlika između incesta i pedofilije

Incest je scenarij najgrubljeg nasilja u porodici i zloupotreba moći. Incest je seksualni odnos između bliskih krvnih srodnika, koji su povezani formalnim ili neformalnim srodstvom (poočim, pomajka, pastorci), za koje je brak zabranjen. Incest je planetarni problem, koji je prisutan u svim državama.

Žrtve incesta su češće djevojčice od dječaka.Tabuiziranje incesta izolira žrtvu i sprečava je da prijavi slučaj, tako da dijete žrtva *pati sama u tišini, boluje svoju bol koji uvijek ostaje u njoj*.

Pedofilija, se posmatra kao čin zamišljenog uključivanja u seksualne aktivnosti sa i prema djetetu, istog ili suprotnog spola, s kojim učinioc nema srodstva. Pripada grupi poremećaja seksualne preferencije (sklonosti). Kod pedofilije nije riječ uvijek o seksualnom činu, kao ponašanju koje se dešava prema žrtvi od strane učinioca (prisutni je masturbiranje, posmatranje djece kada se skidaju i sl). U nekim slučajevima, kod pedofilije sklonost prema djetetu ostaje na nivou fantazija.

Žrtva pedofilije, pokazuje nepovjerenje prema ljudima, posebno starijim, osjećaj posramljenosti, napetosti, osjećaj prljavosti. Simptomi emocionalnih trauma traju nekoliko mjeseci i godina. Žrtva incesta ne mora neizostavno biti samo jedno dijete ili jedan član porodice. Ponašanje djeteta koje je žrtva incesta se prepoznaje pri kontaktima jer pokazuje nelagodu, poremećaj eliminacije, tj. potrebu isključenja (bez razloga) kontakata s drugim osobama. Žrtva incesta pokazuje izuzetnu izoliranost, pretjeranu brigu za mlađeg brata ili sestru, zaštitnički odnos, problem sa spavanjem, noćne more, gubitak samopoštovanja, neobjašnjive probleme u školi, primjetno je da odličan učenik dobija loše ocjene, sklonost samopovređivanju i suicid i dr.

Žrtve incesta i pedofilije osjećaju odbojnost prema vlastitom tijelu, što se odražava kasnije na izbor partnera i stupanje u neadekvatne odnose (promiskuitet). U situacijama u kojima žrtva u izboru zadovolji emocionalne odnose prema voljenoj osobi, dugo vremena imat će osjećaj nelagode, strah od fizičkog dodira i odbojnost prema seksualnom kontaktu. Seksualna viktimizacija ostavlja posljedice u odnosu s drugim članovima. Činom otkrivanja istine, sve se mijenja, u užoj i široj porodici, susjedstvu, okruženju uopće. Konflikt između žrtve i učinoca je realnost, a razrješenje veoma upitno, i ne samo između žrtve i učinioca, već i drugih bliskih članova.

Psihologija zajednice je u prevenciji, sprečavanju i suzbijanju seksualnih delikata. Prevencija seksualnih delikata, posebno incesta je u ispravnom odgoju i transformaciji tradicionalne u zdravu savremenu porodicu. Dijete odgajati na način da prema nijednoj osobi na svijetu ne treba imati neograničenu poslušnost, učiti ih da znaju prepoznati neadekvatno ponašanje, čak i od strane najbližih srodnika.

23.3.3. Zaštita seksualnog integriteta ličnosti i morala djeteta i maloljetnika

Bez obzira da li je nasilje nad djecom osvetnički recidiv, koji djeluje u onome ko je i sam, u djetinjstvu, bio meta seksualnog napasnika, ili je seksualno nasilje plod krize srednjih godina, ili je silovanje djece posljedica stresnog života, ekonomske nesigurnosti, moralnog raslojavanja, ispraznog življenja, automatiziranog procesa rada i slično, činjenica je da je konstantan nedostatak i imanentna tendencija da se silovanje djece uzme kao prevashodno problem modernog doba i kao pojava u kojoj ekonomski faktori, rutinerstvo rada, potrošačka orijentacija i moralna kriza svijeta imaju odlučujuću ulogu u etiologiji ove opasne društvene devijacije (Milosavljević, 1999: 49).

Kada govorimo o zaštiti djeteta od seksualnih delikata možemo govoriti o adekvatnom sankcioniranju učinioca ovih krivičnih djela. Primjer Floride, u primjeni kazni je Zakon prema kojem je najmanja zatvorska kazna za seksualno zlostavljanje

djece 25 godina. Kritike oštrih sankcija protiv pedofiličara: seksualno zlostavljanje odnosi se na moć i kontrolu nad ranjivijim od sebe. Za seksualno zlostavljanje djeteta nije potreban polni organ jer brojni oblici seksualnog zlostavljanja uključuju npr. dodirivanje, koje ostavlja traume na žrtvu.

24. MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO U SAOBRAĆAJU

Dostignuća tehnike i civilizacije kojima čovjek više ne može dovoljno ovladati je svakako promet, a koje se postupno pretvara u svoju suprotnost, ugrožavajući sigurnost, zdravlje i život ljudi.

Širenje motoriziranog prometa u saobraćaju donijelo je mnoge prednosti čovječanstvu, ali je istodobno postalo njegov problem zbog velikog broja nesreća u kojima ljudi stradaju. Naročito je ugrožena populacija mladih ljudi.

Za razliku od klasičnih izvršilaca kriminalnih radnji, vozač motornog vozila kod greške u saobraćaju nije svjestan svog lošeg čina. Ovakvom izvršiocu skoro da se ne može staviti na teret lična nedostojnost načina njegovog ponašanja, ako nije bio

svjestan opasnosti svog djelovanja, pogotovu ako ga niko nije upozorio kako treba da se ponaša u saobraćaju.
Zakonodavac kod obrazovanja i ispitivanja motornih vozila, instruktora vožnje i samih vještaka, bi trebao zahvatiti detaljno poznavanje opasnosti saobraćaja i načina na koji se od njih može zaštiti. Posebno rafinirane zahtjeve treba postaviti pri obrazovanju profesionalnih vozača.

Saobraćajne nesreće, gužve u prometu, ulične autotrke, ugroženi pješaci, neispravna vozila, vožnja neregistriranih automobila, neefikasne vožnje, loše oznake na saobraćajnicama, povratnici u činjenju saobraćajnih prekršaja, različita zakonska rješenja o saobraćaju, su neki od problema u saobraćaju..

Prema nekim podacima, u svijetu u posljednje vrijeme umire u saobraćajnim nesrećama oko 100.000 ljudi godišnje, a povrijeđenih ima nekoliko miliona. Najveći pomor stanovništva odnosi se na žrtve u saobraćaju, od ukupno broja trauma saobraćaj uzima 36%. Stepen ugroženosti stanovništva u saobraćaju može se pobliže odrediti po broju poginulih osoba u saobraćajnim nezgodama na 100.000 stanovnika.

24.1. Strategija sigurnosti u saobraćaju

Treba imati u vidu, da i pored najboljeg programa nije moguće izbjeći greške i nesreće u saobraćaju, ali bi iznova trebalo potaknuti uvođenje saobraćajnog odgoja jer bi tako dugotrajno i sistemski uzdizanjem saobraćajne kulture spasili hiljade života.

Ulaganja u odgoj pješaka i budućih vozača te stvaranje kvalitetnije kulture u prometu imalo bi povoljnije učinke od svih zakona i kazni. Kroz saobraćajni odgoj postupno bi se ostvarilo kvalitetnije i odgovornije ponašanje svih sudionika u saobraćuju te formirala drugačija mjerila vrijednosti, koja ne bi poticala nerazumnu i opasnu vožnju.
Neophodno je postojanje centralnih registara, koji će imati vjerodostojne podatke o broju vozila, vozača, oduzetih vozila, izrečenih zaštitnih mjera, oduzetih vozačkih dozvola, kažnjenih (kazneni bodovi), učestvovanja u saobraćajnim nezgodama i drugi podaci. Pristup Registru potrebno je da imaju ministarstva unutrašnjih poslova, DGS; sudovi, osiguravajuća društva .

Za sigurnost u saobraćaju je bitna provjera porijekla vozila. [20] (kvalitetna edukacija instruktora vožnje, trenutno instruktorski ispit u programu najčešće nema kvalitetnu metodiku obuke). Kvalitetna edukacija budućih vozača podrazumijeva, obrazovanje: škola za buduće vozače mora da vozača nauči da postane svjestan odgovornosti za živote, zdravlje i materijalne vrijednosti vozača (vozila) ispred i iza njega; dobijanje vozačkih dozvola nije bazirano na znanju, nema urađenih kvalitetnih analiza, nema dovoljnog broja časova, koji bi trebao da bude iznad 35 i dr.

[20] U BiH od 1. juna 2006. godine planiran rad Međunarodne organizacije za provjeru porijekla vozila VIN-BALKAN, koja će na registraciji uz certifikat, olakšavati poslove policije u redovnim kontrolama.

U prevenciji je potrebno povećati saobraćajnu kulturu i prometni odgoj svih učesnika u saobraćaju. U saobraćaju ljudi ginu i ubijaju druge, a mnogih nesreća ne bi bilo kad bi učesnici u saobraćaju bili odgovorniji, odnosno kad bi ih se podučavalo i savjetovalo na takvo ponašanje. Trebalo bi konačno pokrenuti sistemski edukaciju učesnika, podići saobraćajnu kulturu na veći nivo, npr: stepenovan model usavršavanja od predškolskog uzrasta i predškolskih ustanova do studentske dobi na dalje (uvesti predmet Saobraćajna kultura).

Budući vozači trebaju znati kako se ponašati u saobraćaju: na agresivnu i opasnu vožnju najbolje je uzvratiti smireno i promišljeno, no i to treba znati, odnosno naučiti da su ceste i vozila samo sredstva kojima se služimo da bismo u razumnom vremenu, što ugodnije i sigurnije, stigli do odredišta.

24.2. Prevencija saobraćajnih delikata i stradanja maloljetnih lica

Poštivanje i sprovođenje smjernica, urađenu listu o svemu što treba da u EU donese harmonizaciju i sigurnost u saobraćaju koje je donijela EU 1999; saradnja Asocijacija za obuku vozača sa Svjetskom organizacijom za obuku i odgoj vozača u Londonu; Evropskom asocijacijom u Minhenu su pozitivni primjeri.

- Potrebno je kreirati kvalitetne instrumentarije (filtere) znanja, testove;
- Po Ženevskoj konvenciji, 1994. godine, države su dužne da imaju ovlaštenog ispitivača (stručno lice), odabir komisije javnim konkursom, uz kriterije koje oslikavaju stručnost komisije;
- Kvalitetna kontrola vozila (vjerodostojnost) iz uvoza, angažman državne granične službe, ali i niz olakšica, npr. za novija putnička vozila na tri godine registracija vozila ;
- Potreba sprovedbe nacionalnog programa, Strategije, za bezbjednost saobraćaja, do 2010, svesti naodređeni stepen stradanja (8 poginulih na 100.000 stanovnika);
- Zaštita žrtava saobraćaja ima i ekonomski aspekt za državu;
- Potrebni su strožiji tehnički pregledi;
- Više saobraćajne policije;
- Ubrzati policijske uviđaje;
- Ukinuti što ekspeditivnije žute trake;
- Poboljšati kvalitet i brzinu hitne pomoći;
- Strožije kazne, više kazne za teže prekršaje, a još niže za manje prekršaje;
- Raditi na promjenama zakonskih propisa, prilagoditi ih vremenskim uslovima, starosti vozača i vrsti vozila;
- Kada su u pitanju teška vozila, kamioni sniziti putarinu za njih, da bi se sklanjali s državnih cesti;
- Voditi računa da se što prije uklone uska grla na cestama, jer to najmanje košta;
- Kontrola Stanica, servisa za tehnički pregled vozila (savjesna kontrola mehanizma kočenja, upravljanja, svjetlosne signalizacije, pneumatiku, i drugo), jača kontrola MUP-a uz poštivanje Uredbe o tehničkom servisiranju vozila;
- Vozilo nema otpora i ceste, čovjek ima, promocija kvalitetnog pregleda da bi prevenirali saobraćajne nezgode;

- Savladati praksu vožnje i polaganja određenih kategorija uz optimalni vremenski rok;
- Uraditi crne tačke adekvatne s bazom podataka događanja na terenu;
- Kroz edukaciju savjeti, niže brzine na kiši, u gradu 50km/h, izvan grada 70km/h, a na autocesti 100km/h;
- Signalizacija, upotpuniti je u zonama povećanog rizika;
- Željeznički prijelazi, traže hitnu izgradnju brklji, signalizacije i ograde;
- Nesreće u saobraćaju, formirati posebnu bazu podataka za ovu problematiku, zapisnici PU, pojedinosti o svakoj izvještenoj prometnoj nesreći – prema vrsti, posljedicama, uzroku, okolnostima i sudionicima (vozila, vozači, pješaci, i putnici); pojedinosti o registriranim saobraćajnim motornim vozilima i priključnim vozilima registriranim prvi put u godini izvještavanja;
- Za motocilkliste 0.02 promila alkohola;
- Utvrđivanje odgovornosti, učesnika u saobraćaju, utvrditi je li kriv vozač, cesta, loša signalizacija, izvođač radova ili projektant ulice;
- Prevenciju saobraćajnog prestupništva trebaju provoditi sva nadležna ministarstva i institucije, direkcije za ceste, uz pomoć stručnjaka, osiguravajuća društva, auto škole, auto moto savezi, edukaciju, kampanje tipa *Ne brže od života* je potrebno da vodi centar za kriminološka i druga istraživanja, nove agresivne kampanje i šokantni spotovi, koji će biti prikazivani u najgledanim terminima (kada vozač u nekoliko navrata vidi saobraćajnu nesreću, na ulici s krvavim posljedicama, vozit će savjesnije i pažljivije, što nam je osnovni cilj);
- Edukacija mladih na temu *Prevencija prestupništva u saobraćaju* ima za cilj kvalitet u edukaciji (poštivanje saobraćajnih propisa, poštivanje dozvoljene brzine vožnje, semafora, vezanje pojasa i svih drugih određenih zakonom) ne samo vozača već i saputnika motornih vozila, motora (obaveza nošenja kaciga);
- Prevenciji prestupništva mladih potrebno je pristupiti s jednog šireg, socijalno-razvojnopsihološkog stanovišta i veze s drugim programima usmjerenim na djecu i mlade;
- Problemima prestupništva mladih se prilazi tako što što će se kriminalitet i prestupništvo mladih sagledavati i tretirati u sklopu širokog spektra, uzrastu (ne) primjerenih formi razvojnih poremećaja mladih.

25. KRIMINALITET VEZAN ZA DROGU

Jedna od karakteristika kriminaliteta vezanog za drogu i psihoaktivne supstance je prisutnost maloljetnih učinioca kao konzumenata i kao dilera.
U posljednih nekoliko godina evidentan je porast stope raširenosti zloupotrebe droga i kriminala koji je vezan za nju, što svakako dovodi do krize u porodici ovisnika, a to opet negativno utiče na zdravo društvo.

Rast ponude i potražnje droga vidi se, ne samo po porastu ovisnika, već i porastom kriminala vezanog za droge. Iz čitave lepeze problema, implikacija, životne zbrke i meteža, najveći je svakako problem koji se događa u porodici a utiče i remeti odnose unutar porodice. Droge ruše mir i sve lijepo nestaje iz porodice. Sve se dovodi u pitanje. Svađe, prepirke, mučne rasprave, lijenost ili hirovitost dovodi do udaljavanja između članova porodice. Obezvrijeđivanje svega što je bilo lijepo postaje svakodnevica u porodici gdje je droga prisutna**.**

25.1. Povezanost droge i kriminaliteta u porodici

Prva eksperimentiranja sa sredstvima ovisnosti su onima koja su u legalnoj prodaji, duhan i alkohol, a zatim eksperimentiranje s ilegalnim drogama. Povezanost droge i kriminaliteta, kao i nastojanja države za učinkovitu borbu u suzbijanju je veoma složena. Iz tog razloga je potrebno dobro razumjeti prirodu veze zloupotrebe droga i pratećeg kriminala te faktora koji određuju njihovu povezanost i prateće kriminalno ponašanje.

Ovisniku, u početku, teško pada skrivanje svoje ovisnosti, prije nego ga droga čvrsto uzme u svoje kandže. Kako je ovisnički staž duži, teže se skriva ponašanje koje droga neminovno traži i izaziva. Ovisnik postaje nesiguran u najužoj sredini kretanja, odsutan, napet pod velikim opterećenjem nabavke droge i novca. Češće zapada u veće probleme, što ugrožava cjelokupnu njegovu ličnost. Promjene su sve vidnije na psihičkom, biološkom i socijalnom planu. Svaka osoba je više ili manje osjetljiva na različite mnogobrojne agense kada se teže prevazilaze izvjesne krizne situacije i kada im se teže prilagođava.

25.1.1. Faze u postanku ličnosti ovisnikom i kriminogeni aspekti ličnosti

I. faza

Početak uzimanja droge izaziva neugodne osjećaje, čak odbojnost, ne pokazujući želju za ponovnim uzimanjem. Osoba nastavlja da se ponaša uobičajeno, uz žaljenje da se ne osjeća dobro, da ima glavolje, pokazuje bezrazložnu mrzovolju. Način odijevanja se ne razlikuje od dotadašnjeg.

Porodica i društvo ne primjećuje povremenu omamljenost koja se može uočiti zbog niske tolerancije na drogu. Apstinencijskih kriza nema.

Kriminogeni aspekti:

sklonost manjim lažima, prikrivanje istine, ali nema problema s kriminalom.

II. faza

Osoba počinje da se mijenja, počinje da koristi ovisničku terminologiju, koju porodica ne razumije. Nova poznanstva najčešće iz svijeta droge se proširuju, slijede telefonski pozivi, nove droge i eksperimentiranje i s drugim drogama, kada radoznalost pobjeđuje strah od posljedica. Promjene u spoljnjem izgledu i ponašanju još uvijek porodica ne primjećuje, one nisu uočljive ni prema okolini, uopće socijalnoj sredini. Prisutan je osjećaj krivice pa se često pokazuje nesvakidašnja pažnja prema nekom od članova porodice.

Kriminogeni aspekti:

sve češće i više laže, prodaja ili zamjena manje vrijednih ličnih stvari za drogu, počinje prodaja vrijednosti iz kuće, sitne krađe. Počinje laganje i prevara osoba iz okruženja, familije, susjedstva. Sklonost nasilju je uočljiva a intenzitet ovisi od ovisničkog staža i vrste droge koju ovisnik konzumira. Krivotvorenje recepata je svakodnevica u svijetu ovisnika. Prostitucija je prisutna. Na našim prostorima

uglavnom se misli na žensku prostituciju, mada zadnjih godina se bilježi i porast osoba muškog spola u prostituciji.

III. faza

U ovoj fazi droga se već ocrtava na osobi sasvim jasno. Ako se radi o učeniku ili studentu, ocjene ili uspjeh naglo padaju, popušta koncentracija, česta su bježanja s nastave ili propuštanja predavanja i ispitnih rokova. Ako se radi o uposlenom slabe radne navike, kašnjenje je evidentno, učinak slabiji. Opći izgled se najčešće mijenja, higijena popušta.

Kriminogeni aspekti:

sve češće krađe, prevare, krivotvorenje recepata, raznih dokumenata, novca, prostitucija, nasilničko ponašanje je prisutno, kriminal je prisutan, uopće osoba živi na dva kolosjeka, vodi dvojak život.

IV. faza

Sva pažnja, ljubav je usmjerena i daje se drogi. Sve manje ima pažnje, srama, osjećaja krivnje. Apstinencijske krize, koje nekada dovode do kome ili smrti (zadesne smrti, bilo namjerne ili nehajne u vezi s predoziranjem).

Kriminogeni aspekti:

uz sve imovinske delikte – krađe, teške krađe, razbojničke krađe i razbojništva koja su prisutna, javljaju se i drugi vidovi zločina, kriminala, ubistava i drugih krivičnih djela pod djelovanjem droga.[21]

Svaka osoba može postati ovisnik, prestupnik. Da li će neko postati ovisnik i prestupnik ovisi od osobenosti ličnosti, tj. strukture ličnosti i okolnostima u kojima se određena ličnost nalazi i koliko se može i zna nositi s datom situacijom. Na ovisnost možemo gledati kao na situaciju poraženog čovjeka.

Ovisnik u početku ovisničkog staža, želi otići iz racionalnog, poražava ga ono iracionalno. I on gubi, jer kasnije ne može kontrolirati drogu, ona njemu diktira putanju kretanja i ponašanja. Naravno, neki ovisnik, u želji da povrati vječiti gubitak morala, ponosa, dostojanstva, sebe, jer je sve to izgubio, pokušava izaći iz svega toga. Borba je teška, neizvjesna i potrebna je jaka energija i podrška porodice da se uspije otrgnuti iz kandži droge.

Droge mogu biti proizvod sačinjen od prirodnih supstanci i vještačke, kreirane i proizvedene u laboratorijama.

Prema pravnoj regulativi, kao i prema socijalnoj prihvatljivosti u odnosu na datu definiciju, droge se mogu svrstati u nekoliko grupa:

legalne droge – alkohol, duhan, razne vrste ljepila i rastvarača;

lijekovi – različite vrste lijekova do kojih se dolazi bez posebnih procedura, lijekovi koji su klasificirani kao opojne droge i koji se, po jasno definiranom pravnom okviru, koriste u medicinske svrhe;

ilegalne droge – materije čija je proizvodnja, distribucija i upotreba, van zakonski definiranih okvira, nelegalna.

Upotreba opojnih droga moža biti dvojaka: upotreba u medicinske svrhe i nemedicinske svrhe, tj. zloupotreba droga.

[21] Klarić,D. član I.D.E.A, Hrvatska, seminar u Samoboru, 2005.

Kada posmatramo lica koja konzumiraju drogu, uslovno ih možemo podijeliti na grupe:

- osobe koje su nekoliko puta probale neku drogu i prestale (eksperimentiranje);
- osobe koje povremeno konzumiraju droge,uglavnom blaže, a koje nisu ovisnici, (narkofili);
- osobe koje redovno konzumiraju drogu i ovisni su (narkomani).

Prve dvije grupe se, obično, nigdje ne registruju jer kriju od roditelja i prijatelja i smatraju da tu svoju naviku drže pod kontrolom, dok ovisnici veoma često dolaze u sukob sa zakonom, imaju akutne ili hronične zdravstvene probleme pa tako bivaju registrirani.

Po načinu djelovanja na svijest postoje četiri grupe opojnih sredstava:

- **depresivi,** ova vrsta droga djelovanjem usporava funkcije organizma, kako fizičkih tako i psihičkih.
  Najčešći su:
  - *heroin*, dejstva ove droge su različita. Naprimjer, kada se uzima, heroin ubija bol. Nakon nekog vremena, u nedostatku heroina, tijelo će stvoriti bol. Dakle, svaki nedostatak heroina, ovisnik će propratiti apstinencijskom krizom koja je veća ako je vremensko razdoblje ne unošenja droge veće. Jača potreba za uzimanjem sve veće i jače doze. Bol je signal koje tijelo daje ako mu se uskrati droga na koju je naviklo. Na kraju, ovisnik se ne bode da bi uživao, već da bi time spriječio pojavljivanje boli, patnje. Ta kriza, kroz koju treba proći, poznata je kao *cold turkey* (hladni puran). Mali broj ovisnika uspije da se spasi. Žudnja za bijelim ubojicom je tu i godinama poslije prekida uzimanja. Često samo blaga asocijacija ili neko lice, probudi neodoljivu želju za drogom i vraća ga unazad. Kada se jednom nađe u kandžama droge potrebna je nadprirodna snaga i veoma jak motiv da se izađe iz tog pakla i da se održi van njega.
    Ova droga stvara određeni ritam. Prvo ovisnik mučen krizama, izbezumljeno luta naokolo da bi nabavio svoj fiks. Potom, kada ga nabavi našao je i kratki predah za koji sve žrtvuje. I tako u krug.
  - -*metadon*;
  - *kanabis* – hašiš koji se pojavljuje u obliku smole;
  - -*marihuana* izgleda kao finije ili grublje izrezan duhan, najčešće je omladina koristi pomiješanu s duhanom; kanabis ekstrat se pojavljuje u obliku uljne otopine crne ili zelenosmeđe boje ulični nazivi su *trava*, *dope*, *joint*;
  - *rastvarači, ljepila, aerosoli*;
  - *trankvilizatori* – legalno proizvedeni lijekovi (apaurin, diazepam, tranex, ansilan, librium i dr.);
  - opijum (proizvodi koji se dobiju iz čahura opijumskog maka su morfij, kodein, heroin, metadon);
- **halucinogeni** – ova vrsta droga mijenja način na koji osoba vidi, čuje, i osjeća svijet oko sebe, njihov *proizvod* su konfuzija i halucinacije. Najčešći su:

- *LSD*, izaziva snažne halucinacije;
- *psilocibin gljive*;
- *kaktus Pejotl*,
- *kanabis* u velikim dozama.

– **stimulansi,** ova vrsta droga stimulira i ubrzava sve funkcije u ljudskom organizmu, kako fizičke tako i psihičke .
Neki od njih su:

- *kokain* (*krek*), najčešće se unosi ušmrkavanjem, može i intravenozno, pušenjem i pijenjem,
- -ectasy, droga disko, različitih boja i oblika, popularna jer efekat nastupa za 15 – 20 minuta, stimulans koji povećava tjelesnu izdržljivost, stvara euforično rapoloženje. Tablete se gutaju ili utapaju u piće.
- -amfetamini, speed, amfetamin sulfat, metaamfetamin, je sintetska droga koja djeluje kao stimulans, brzo diže rapoloženje, smeđi ili bijeli prah najčešće.

Krize, u koje lice zapada, se odražavaju u ponašanju koje karakterizira kriminogeno ponašanje. Kod ovisnika je prisutan veliki strah od nestajanja droge i ne ustručavaju se učini teško krivično djelo samo ako je to način lakšeg dolaska do droge.

Ono što uništava fizičko zdravlje korisnika dolazi od neoprezne upotrebe igli, kada i zarade HIV ili hepatitis B, C. Posljedice uzimanja droge su i na drugim organima bez obzira da li je *snifaju*, gutaju, puše ili ubrizgavaju injekcijom.
Ovisnik gubi interes za seks, ali i hranu, postupno zapušta izgled, ima blijedu ili žućkastu boju kože. Naravno, sve to opet ovisi od toga do koje mjere je ovaj monstruozni narkotik tom osobom ovladao.

Legalne droge, kao što je alkohol, također, ostavljaju teške posljedice na još nerođenu djecu. Djeca ovisnika su zlostavljana dok su još u materici. Primjer za to su majke alkoholičarke. Istražujući ove probleme, Jones i saradnici su uveli dijagnozu fetalnog alkoholnog sindroma (FAS), kako bi označili urođeno oštećenje koje je nastupilo kod ove djece (Killen, 2001: 29).

Najbolnije posljedice su, svakako, kod tek rođenih beba od majke ovisnika. Zasad ovisnice-majke u principu snose najmanje krivičnih sankcija , što bi trebalo da se promjeni u što kraćem roku (npr. u Hrvatskoj rođeno je oko 600 beba od majki ovisnika). U težim slučajevima, kod beba se javljaju grčevi, koji mogu kulminirati epileptičkim napadima.Simptomi su različiti, najčešće su takve bebe plačljive i hiperaktivne. Ne mogu spavati ni normalno jesti, a plač im je nalik na vrisak.

Prema procjenama UNODCCP-a (Unitet nations Office for Drug Control and Crime Prevention), oko 185 miliona ljudi konzumira ilegalne droge. Od tog broja, procjene govore da 147 miliona ljudi konzumira kanabis (marihuanu), 33 miliona amfetaminske tipove stimulanata, 7 miliona ecstasy, 13 miliona kokain, 13 miliona opijate od kojih 9 miliona ljudi je na heroinu. U ove poražavajuće brojke nisu ubrojeni konzumenti legalnih droga (alkoholna pića, cigarete i sl).
Ovisnost o drogama je jedna od nevidljivih epidemija koja se širi geometrijskom progresijom u svim krajevima, a najviše *obolijevaju* mladi.

25.2. Porodica ovisnika

Porodica je prvi i osnovni faktor u prevenciji i borbi protiv zloupotrebe opojnih droga kao i u socijalizaciji mladih, bivših ovisnika. Mladom čovjeku od najranijeg djetinjstva porodica je zaštitni faktor, a njena funkcionalnost se naročito vidi kada se mladi čovjek nađe u kontaktu s rizičnom situacijom.
Porodica može biti i faktor rizika ukoliko se radi o disfunkcionalnoj porodici.

Porodična drama počinje otkrivanjem ovisnika (od paničnog sumnjanja do potrage za dokazima). Tada su moguće i česte greške. Panika se sve više uvećava jer nema brzih rješenja, ni trenutnog izlaza. Obično se, rješenje traži u demonizaciji vršnjaka, društva i liječenju.
Porodica ovisnika je mjesto za ometano sazrijevanje mladog čovjeka (nepravilnom izgrađivanju polne uloge, samopoštovanja, nesposobnosti uspostavljanja zadovoljavajućih odnosa s drugim ljudima, osjećaj bezvrijednosti, krivice, mržnje, beznađa i dr). Faktori interpersonalnog ambijenta na četiri moguća načina doprinose generiranju adolescentove spremnosti da prihvati (ili ne prihvati) droge:
- porodica i vršnjaci (prijatelji) svojom saradnjom štite adolescenta od razvijanja problema s drogama;
- porodica i vršnjaci zajedničkom saradnjom utiču na pojavu problema s drogama kod adolescenta, održavajući okolinu koja stimulira posezanje za drogama;
- porodica i vršnjaci su u sukobu i porodica pokušava da se smjesti kao amortizer ispred negativnog dejstva vršnjaka naspram razvijanja problema s drogama;
- vršnjaci i porodica su u sukobu i vršnjaci pokušavaju da se kao amortizer smjeste između porodice i njenog negativnog dejstva naspram adolescenta.

Ovisnošću o drogi čovjek zarobljava svoju slobodu po svim segmentima. On ne rapolaže svojom voljom. Iz toga se rađa patnja i osjećaj krivice. Budući da je sloboda duhovna kategorija, ovisnost je moguće potpuno izliječiti jedino u duhovnom području. Oni koji odluče da uzimaju psihoaktivna sredstva, prihvataju to kao najjednostavniji i najučinkovitiji način ublažavanja ili prolaznog uklanjanja neugode u stanjima psihičke neugode, frustriranosti, nesanice, bolova te brzog stvaranja ugode. Pri tom ljudi, nažalost, sve manje razmišljaju na način da odvagnu i uporede korist i štetu.

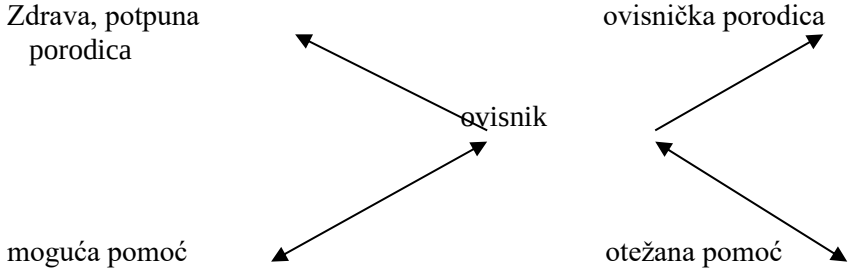

Shema: Porodica, mjesto sazrijevanja

Zloupotreba droga je visokorizičan i društveno neprihvatljiv način zadovoljavanja prirodne ljudske potrebe kojom ovisnici teže za osjećajem ugodnosti i zadovoljstva. Čitav ljudski život prolazi u traženju tog osjećaja. Biramo ono što nam pričinjava veće zadovoljstvo što ne znači da smo izabrali najbolje. Trebamo težiti najkvalitetnijem rješenju. Koliko god osjećaj zadovoljstva daje smisao življenja, dijete treba učiti od malena važnim načelima u odlučivanju:

- kako će te naše odluke uticati na naše zdravlje;
- kako to utiče na naš odnos prema drugima.

Uzimanjem droga se podređuje trenutačnoj *dobiti*, a zanemaruje se dugoročna šteta. Prva iskustva mogu biti ugodna i neugodna. Ako je bilo ugodno zadovoljstvo, ponavljanje uzimanja je samo podržavajući proces koji vodi do ovisnosti.

Većina ovisnika je početno uzimanje osjećalo kao put u slobodu i neovisnost. Nažalost, droga ih je odvela u mrak *hemijskog ropstva*. Izlazak iz tog ropstva ne smije se pretvoriti u ropstvo ponovo uspostavljene porodične kontrole. Njihovu potrebu za samostalnošću treba maksimalno respektirati.

O čemu najviše ovisi način ponašanja djeteta u određenoj situaciji? Odgovor je jasan. O načinu na koji smo ga odgojili i kakav smo mu primjer pokazali našim vlastitim ponašanjem. Odgoj za svjestan izbor načina življenja i izbjegavanja nepotrebnog rizika, treba biti usađen princip u našoj svijesti i od malena treba raditi na njemu. Ovisnost o drogi posmatramo kao dugotrajnu i teško izlječivu bolest, koja svojom pojavnošću uništava, ne samo pojedinca već, redovno, pogubno djeluje na čitavu porodicu i socijalni krug oko sebe.

Najteža posljedica koju proizvodi ovisnost o drogi, prije ili kasnije, kako za ovisnika, njegovu porodicu tako i za društvo, vezana je za kriminalitet. To ne mora značiti da će droga biti uvijek neposredni uzročnik kriminalnih djela već da se ličnost ovisnika postupno mijenja. Pritom, droga jako pospješuje kriminalno ponašanje.

Bez obzira o kojim drogama je riječ, one uvijek ostavljaju posljedice. Ako govorimo o marihuani, ecstasy, speedu one su najčešće:

- Kod djece između 11. i 15. godine, npr: pušenje marihuane usporava psihičko i fizičko sazrijevanje. Kod djevojaka može dovesti do izostanka ovulacije pa i do trajne neplodnosti. Neke vrste kanabisa direktno uništavaju kod muške djece spermatozoide. Moguća je malformacija potomstva jer napada DNK, uzrokuje mutacije i oštećenja u nasljeđu.
- Neki oblici hašiša (gaudze), podstiču ovisnika na seksualne delikte, razbojništva pa i na ubistva.

  Mentalne posljedice: javlja se bezvoljnost, gubitak koncentracije, povlačenje u sebe i apatija. Moguće je pojačanje postojećih emocionalnih problema, hroničnih tjeskoba, depresije i paranoja te šizofrenije. Mentalne posljedice na pojedinca, porodicu, zajednicu, teže su od fizičkih jer stvaraju duhovnu i moralnu degradaciju.

25.2.1. Zašto drogu ne uzima većina mladih?

Za početak ovisničkog staža karakteristično je uzimanje cigarete (npr. marihuane) od poznate osobe, kolege. Od čega i ovisi daljni tok stvari, odnosno rizik nastavljanja uzimanja? Uglavnom, to će ovisiti od dvije stvari: prva je vezana za društvo i pritisak vršnjaka da se uzimanje dalje prihvati kao norma ponašanja, a druga za način na koji je doživljeno psihoaktivno djelovanje droge.

Ako nije jaka vezanost za to društvo i ako je konzument svjestan da radi nešto loše što mu može uništiti život, čak i ako je droga djelovala ugodno, nastojat će izmaći od druge prilike ili će se dogoditi suprotno. Osobe vezane za droge posmatramo kao moralne bankrote i sebe i društva.

Mnoge studije ukazuju da je uživanje droge faktor koji dovodi do kriminalnaliteta i socijalnopatološkog ponašanja uopće. Droge su najčešće samo okidač za oslobađanje agresivnih naboja koji su već u ličnosti. Narkomanija je kult jednog izoliranog simbola trenutne adolescentne subkulture. Ona je, međutim, i bjekstvo od slobode koju zrela ličnost može ostvariti u slobodnom društvu (Berger, 1971: 299).

Ovisnici su isfrustirane, agresivne osobe sa smanjenom ili bez mogućnosti kontrole svoga ponašanja. Nalaze se često u krizi. Sastavni dijelovi koji prate unutrašnji haos ovisnika su izazovi preživljavanja i ovladavanja teškoćama. U stanju krize, ovisnik nije sposoban koristiti uobičajene načine rješavanja problema. Uspostava nove ravnoteže je otežana te se krizno razdoblje povećava. To ovisnika tjera na kriminalno ponašanje.

Droge mogu biti impuls za kriminalna ponašanja. Ovisnici, i kada nisu pod uticajem droga, su agresivniji, čemu droge nisu uzrok, nego uslov koji postoji s tim, one se koriste kao izgovor i na ličnom planu (Pahl, 1985, Gelles, 1994 u Browne, Herbert, 36). Što je osoba sklonija devijantnim oblicima ponašanja, utoliko će se droga nametnuti kao prihvatljiv izvor ugode i opravdanje za sve kriminalne radnje koje čini. Osjećaj odgovornosti prema porodici sve više napušta ovu osobu.

Droga podržava princip: čini ono što ti ovdje, sada i odmah čini ugodu, a izbjegavaj ili odgađaj sve ono što ti je dosadno, obavezno i opterećuje, a za šta treba čekati nagradu. Ovisnici smatraju da su pronašli formulu za svrhu života.

Nepobitna je činjenica da su droge postale sastavnim dijelom odrastanja velikog broja urbane mladeži. Zato imamo obavezu da im pružimo relevantne informacije o ovisnostima, da informacije ne dobijaju od ovisnika i preprodavača droge. Govorenjem istine o drogama, valja uvjeriti mlade da kratkotrajni užitak, opuštanje i zaborav stvarnih životnih problema, što ih droge omogućavaju, imaju visoku cijenu i da vode u još dublje propadanje i u veću bijedu od one od koje su bježali. Droge su izbor koji vodi do uništenog života u cjelini.

Droga je dostupna većini ljudi. Zašto njima droga nije orijentacija. Ljudima je pristupačno mnogo pozitivnih poticaja. Tu uključujemo seks, uživanje u međuljudskim odnosima i u ukusnijoj hrani i dr. Uzimanje droga, uglavnom, je nespojivo s ovim zdravim užicima. Ovisnik o drogi nije otporan na bol, što za posljedicu ima ponovno konzumiranje droge.

Činjenica je da droga ne ulazi u život neke osobe iznenada. Nezrela osoba, koja počinje s uzimanjem droge, često potiče iz porodice koja joj, čak neovisno o

roditeljskoj volji, nije uspjela prenijeti vrijednosti kojima treba da teži u životu, bilo zbog pomanjkanja odgovarajućeg autoriteta ili stoga što žive u *pasivnom* društvu.

Direktne žrtve su svakako ovisnici o drogi, a posredno sve osobe iz njihovog okruženja (prvenstveno porodica). U dugoročnom smislu, droga izjeda pojedinca, pretvara ga u ishlapljelu ljušturu koja se ne može kontrolirati u ponašanju prema svojim ukućanima, već im nanosi psihičku i fizičku bol. Ne može biti prijatelj nikome jer uništava svoju porodicu, ugrožava osnovne temelje društvene vrijednosti. To dovodi u krizu općenito savremeno društvo i pvećava kriminal.

Pod djelovanjem droga i psihoaktivnih supstanci kod ovisnika se oslobađaju primitivni impulsi i nagoni, koji su inače u normalnim uslovima pod kontrolom, *zakočeni*. Svu težinu kontroliranja ponašanja ovisnik o drogi pokazuje u fazi apstinencijske krize, kada droge nema, ili kada je pod uticajem droge. Ponašanje ovisi od vrste droge koju uzima, dužine ovisničkog staža, starosti, otpornosti, strukture ličnosti i drugih faktora.

Droga je skupa. Kada potraga za novcem počne, situacija se komplicira. Potraga za novcem nastupa i stvara privid silne dinamike. Nastaje jurnjava po kući, telefoniranje nepoznatim osobama, nastaju razne kombinacije s *novim prijateljima*. Psihička ovisnost je sve veća, tolerancija raste, nastaje tzv. fizička ovisnost. Mozak ovisnika funkcionira samo na kanalu: *sljedeća doza*, kako doći do nje.

Droga se različito tretira u pojedinim zemljama, od rigoroznog kažnjavanja za konzumente i dilere do prećutnog odobravanja. Primjer Nizozemske, jedne od rijetke zemalja na svijetu, gdje se droga legalno može naći skoro na svakom uglu, takoreći na ulici. Jedini uslov je da je osoba punoljetna i može kupiti travu. Nizozemci su odlučili drogu legalizirati u namjeri da se smanji broj ovisnika.

25.3. Najčešći razlozi eksperimentiranja drogama

Konzumiranje droga kod raznih naroda pokazuju različita iskustva, droga je služila nekom društvenom, a ne ličnom cilju. Djelovala je manje štetno i destruktivno (Jerotić , 1971: 231). Postavlja se pitanje, s obzirom na to da su droge od davnina poznate, da li su u prošlosti imali jače kontrolne faktore ili je nešto drugo u pitanju ?

Ovisnost se ne razvija trenutačno. Njezina pojava ovisi o nizu faktora, a to su: ličnost pojedinca, vrsta droge, načini i razlozi prve konzumacije. Razvoj ovisnosti je individualni proces, no njen razvoj se može generalno prikazati kroz nekoliko etapa.

U početku je, uglavnom, svaki čovjek apstinent (uz iznimku neke djece majki ovisnica koje su konzumirale sredstvo ovisnosti i za vrijeme trudnoće i tako zarazile još nerođeno dijete). No, u nizu životnih situacija, čovjek dolazi u priliku da proba drogu. Ako u tome vidi neki smisao, tj. ako postoji uzrok koji će ga navesti da, stvarno, i uzme ponuđenu drogu, čovjek ulazi u fazu eksperimentiranja. Ova faza može biti kratka (ponekad se zaustavlja već na *prvom putu*), no može i potrajati, pa čak i dovesti do slijedeće etape – umjerene potrošnje. Vremenski tok ove faze, također, nije specificiran, a njen kraj je dvojak; osoba ili prestane s konzumacijom,

ili ulazi u etapu ovisnosti. Kod nekih se droga, uopće, ne javlja umjerena potrošnja, već eksperimentiranje vodi ravno u etapu ovisnosti (heroin, LSD). Ovisnost ima različit tok i trajanje kod različitih osoba; ispunjena je kratkim trenucima zadovoljstva i dugim satima strahovanja od posljedica, mogućnosti da se neće doći do sredstava, od krize do koje može doći, od predoziranja, od toga da bude otkriven u nedopuštenim aktivnostima tokom nabavke droge itd. Povremeno nastupaju svijetla razdoblja kratke apstinencije, no apstinencijska kriza i njene muke brzo povlače sve ispočetka, razvija se ireverzibilna ovisnost kao krajni stadij iz kojeg nema izlaza.

Postoji cijeli niz različitih uzroka koji dovode do pojave ovisnosti o psihoaktivnim supstancama. Kao najčešći uzroci uživanja droga se navode:

- spremnost za eksperimentiranje;
- život u razorenoj porodici, raspad porodice (djeca postaju inferiorna, osjećaju se manje vrijedna, traže brzo riješavanje za bijeg od nepodnošljive porodične stvarnosti, ili osjećaja krivice za loše stanje u porodici, i često ga pronalaze u drogi);
- struktura ličnost određuje ponašanja, česti razlog posezanja za drogom među mladima, koji se osjećaju odraslo, ali ih roditelji i okolina ne tretiraju tako, gdje oni imaju potrebu dokazivanja;
- dokolica i izobilje, suočavanje s načinima savremenog života, gdje su novac i brzo sticanje osjećaja zadovoljstva postali mjerilo uspješnosti, često mnoge osobe vodi prema zloupotrebi droga; želja za isticanjem, samodokazivanjem te bijeg iz neugodne stvarnosti u iluziju;
- radoznalost, zadovoljenje lične znatiželje, ljubopitljivost i samoprovjeravanje;
- težnja da se *proširi svijet*;
- nezadovoljstvo, mladalačka pobuna protiv svijeta, želja za prihvatanjem u društvu; osjećaj izdvojenosti iz društva te osjećaj manje vrijednosti;
- želja za pripadanjem nekoj grupi i prihvatanje od te grupe (*biti u trendu*);
- želja za isticanjem, samodokazivanjem te bijeg iz neugodne stvarnosti u iluziju;
- želja da se doživi nešto novo i neobično, uzbudljivo ili opasno (avanturizam);
- identifikacija s *herojima* ulice, a zloupotreba droge je mnogo više od *uličnog problema*;
- slijeđenje uzora, imitacija idola ovisnika;
- neuroze, psihička labilnost su čest temelj za razvoj ovisnosti, posebno kao nesvjesni pokušaj samoizliječenja osoba koje pate od društvene nesigurnosti i psihičkih poremećaja;
- zloupotreba lijekova, gdje su mnogi lijekovi dostupni, a mogu stvoriti ovisnost;
- *odbačena* osoba od porodice i van nje, krizne situacije mogu biti direktan uzrok prihvatanja droge kao bijeg iz neugodne stvarnosti, a mogu poticati iz porodice (svađe i sukobi, smrt bliske osobe i sl.) i mimo porodice;
- poremećeno povjerenje između djece i roditelja, između drugih članova porodice (incest, silovanje);

- usamljenost, nekvalitetno organizirano slobodno vrijeme, dosada (odsustvo zanimljivih sadržaja). Svako ljudsko biće teži da pripada najmanje jednoj društvenoj grupi, a droga mnogima omogućava ostvarivanje kontakata s drugima, odnosno bijeg od samoće. Učvrsti li se upotreba droge u nekoj grupi, ona ima tendenciju da se u njoj i proširi, a ta tendencija raste s identifikacijom s idolima, zadovoljavanjem agresije prema svemu;
- nemoć, pasivnost, nesigurnost u sebe;
- teškoće u podnošenju napetosti i razočarenja;
- nesugurnost, strah i strepnja od zahtijevanog učinka;
- težnja za duševnom smirenošću i preovladavanjem osjećaja manje vrijednosti;
- nedostatak osobina ličnosti: izdržljivost, upornost, vladanje sobom, samopouzdanje, sigurnost, hrabrost odolijevanja nepoznatim izazovima;
- nesigurnost na seksualnom i socijalnom planu, bijeg u manje traumatsku realnost, želja da se doživi sreća;
- osjećanje nemoći prema autoritetima, te dovođenja u *bezizlaznu situaciju*;
- konkurencija, nesnalaženje u određenim situacijama;
- konformizam prema osobama iz blizine (neke osobe ne rade ništa konstruktivno, verbalno proklamuju neke od parola *hipi* pokreta, a upražnjavaju jednu od manifestacija tog pokreta, uzimaju drogu. Članovi grupe ovisnika imaju vođu, a oni su pasivne i ovisne osobe koje po svojoj strukturi teže konformizmu, teže grupi koja će ih zaštiti);
- nekritičnost u slijeđenju trenda, punim srcem i praznom glavom, ne učeći na tuđim greškama, da sve s drogom liči na polusvjesni ili nesvjesni oblik odloženog suicida;
- nezaposlenost i slabi izgledi za budućnost, siromaštvo je *jak* razlog uzimanja droga kao *lijek* za bijedu, glad, droga predstavlja izlaz iz opake realnosti i bijeg od teških problema u borbi za opstanak;
- gubitak strpljenja u postizanju nekog cilja;
- iščekivanje izuzetnih efekata, želja za euforičnim efektima;
- gubitak društvenog ugleda i nemogućnost da se uspostave međusobne veze u emocionalnoj sferi (otupljenje emocija, na početku se bore s osjećajem srama, mržnje, krivice);
- emocionalna hladnoća u odnosima između članova porodice i/ili nemogućnosti da se uspostave međusobne veze u emocionalnoj sferi;
- *kazna* djece roditelja za ono što smatraju da roditelji su propustili;
- nepravedni postupci od strane bliskih osoba;
- nedosljednost i neuravnoteženost u odgoju (u ponašanju odraslih između zahtjeva koje postavljaju mladima i vlastitog ponašanja između ostalih i ovisnosti, legalne – duhan, alkohol i stav prema ilegalnim);
- gubitak bliskih osoba;
- nasilno rastavljanje porodica te negativni uticaji;
- gubitak vlastite slobode;

- brzo i lako bogaćenje i primamljivi izgledi sticanja materijalnog bogastva (drugih motivacija socijalnog prestiža) (Manenica, 1997: 51);
- osobe sklone ovisnostima i kriminogenom ponašanju, sklone su uzbuđenjima, rizicima, to su *tragači za uzbuđenjima*, obično normalne osobe doživljavaju kao dosadne[22].

Ovisnost, uglavnom, počinje prema klasičnom scenariju. Često prije trinaeste godine počinje s uzimanjem alkohola. To kombinuje s marihuanom i benzedrinom (amfetamin). Onda se prelazi na ekstazi pa heroin. Starosna granica se spušta. Sve mlađi ljudi uzimaju drogu. Počinju s paketom koji se zove *petica* (jedna petina grama). Takav paket cijenom im je na početku pristupačan i vrlo brzo postaje redovna dnevna doza...

Kada ovisniku nestaje droge, on se rukovodi samo jednom idejom, kako što prije nabaviti drogu. Ne birajući način, ne razmišljajući razumno, a u panici i strahu da neće nabaviti drogu, čine kriminalna djela. Faza apstinencijske krize može se posmatrati kao nagon za samoodržavanjem, jer nabavka droge je jedini način *samoodržavanja* ovisnika. Sve drugo je manje važno ili nije uopće važno. Polaganim klizanjem prema rubu života, kod ovisnika o drogi mnoga se mjerila mijenjaju a najviše mjerila morala. U nekada normalnom čovjeku javlja se nekontrolirana agresija, gube se sve ograde standarnog načina življenja. Čovjek se polagano, ali sigurno, pretvara u jednostavan organizam koji na umu ima cilj: DROGU.

Ovisnik će doći do droge bez obzira na sve i uništit će sve i svakog ko mu stoji na putu droge pa makar bile i najbliže osobe. Napast će osobu i kada joj u očima gleda tugu, bol, nemoć, molbu za pomoć.

Narastanje i svakodnevno širenje zloupotrebe droga, povezano je raznovrsnim poremećajima funkcioniranja modernoga (urbanoga, industrijskog i dr.) društva, koje, zbog svojih posljedica (ovisnosti, kriminaliteta), neposredno ugrožava mnoge članove društva, a posebno utiče na življenje znatno većeg broja ljudi. U Hrvatskoj, naprimjer, svake godine 500 ovisnika prelazi na heroin, samo u Splitu 1400 je registriranih ovisnika o heroinu (Lalić, Nazor, 1997: 16). Osoba koja uzima drogu postaje potpuno nesposobna da kontrolira uzimanje droge, postaje nezadrživo zauzeta uzimanjem droge i njenim nabavljanjem čak i onda kad zbog toga mora mijenjati svoj sistem vrijednosti (Jaffe, 1986: 6).

Uzimanjem droga, ovisnik pokazuje neodgovornost prvenstveno prema sebi, svom napretku, pozitivnim stremljenjima. Gubitkom pozitivnih sadržaja, odvojit će se od samoga sebe, svoje generičke suštine koju čine njegove prirodne ljudske potrebe i naći će se u imaginarnom svijetu, vještačkih, izopačenih potreba, i započinju tragedije i posljedice ovisnosti – kriminalitet. Duhovna praznina je uzrok mnogih devijacija ličnosti, gdje ovisnost o drogi, podstiče, ubrzava javljanje kriminalnog ponašanja.

[22] Strategija državnog reagovanja protiv kriminala, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003, str. 154.

25.4. Kako prepoznati ovisnika?

Prva ispoljavanja su u sferi ponašanja: raspoloženja, poremećaja sna s upadljivo depresivnim fazama, kada ovisnik ne govori mnogo i ima malo želje za kontaktima s ostalim članovima porodice, naročito izbjegavanje kontakata s roditeljima jer se boje da će ih oni prvo prepoznati i otkriti. Osjećaj griže savjesti i strah od kazne se izmjenjuju. Za ovisnike vrijeme ne znači mnogo, znaju da satima leže zagledani u jednu tačku, uz preglasnu muziku, isključeni iz dnevnih događanja i zakazuju na svim područjima koja se na njih odnose.

Izmjene u ponašanju ličnosti ovisnika su evidentne, dešavaju se prvi sukobi s roditeljima, problemi razne prirode. Kada svi izvori presuše dolazi do nelegalnog nabavljanja novca za kupovinu droge, tj. prelazi se na kriminalne radnje. Pod uticajem droga, ovisnici misle da su slobodne ličnosti, njihova *saznanja* su iracionalna, osjećanja lažna. Droge paraliziraju ispravnost funkcija čovjekove svijesti jer su izazvane vještačkim putem, a time se u osnovi gubi sloboda ličnosti, ono do čega je mladom čovjeku najviše stalo. Koliko je ovisnik zarobljenik droge te nije slobodna ličnost, vidi se iz činjenice da, kada su pod uticajem droge, čine i najteža krivična djela nad bliskim osobama iz porodice. Ovisnika o drogi prepoznajemo kao ne samo bolesnu već i duboko nesrećnu ličnost.

U toku ovisničkog puta, ovisnik bez ikakvih kočnica izražava i ispoljava najniže strasti, ponašajući se prkosno, agresivno, zanemarujući sve i svakog, svoju porodicu. U narkomanskoj fazi još je manje sposoban na žrtvu odricanja od droge (Jerotić, 1971: 225). Ovisnik ne procjenjuje adekvatno razloge za vlastito ponašanje već nalazi *lično* opravdanje i *razloge* vlastitog psihičkog, fizičkog i socijalnog propadanja.

Uzimanje droga, količine vremenom se povećavaju, atmosfera se preokreće u porodici i u oklini ovisnika. Ovisnik je u stanju nemoći i beznadežnosti, prokletstvu traganja za novom količinom droge i strahom da će jednom ostati bez nje. Čitav život se svodi na polarna doživljavanja kratkotrajnog blaženstva ovisnika i dugotrajnog mučenja porodice i samog sebe u očekivanju šta će se dalje dešavati.

Bezobzirnost i ravnodušnost sve više preovladavaju, sada već i pod razornim uticajem droge. Dolazi do zatvaranja pred svijetom što još više usložnjava odnose u porodici. Iskreni odnosi, toplina i emocija nestaju iz blizine ovisnika. On blijedi, pretvara se u zaokupljenost sobom. Narcizam i sebični ideali dosežu polako neprijateljske okvire. Intenzivna dinamizacija agresivnih potreba, upotrebom droga dovodi do formiranja perverzija i devijantnog ponašanja u različitim modelitetima. Ovisnost je sadomazohistička manipulacija jer se udarac drugima nanosi uz sopstvenu žrtvu (Berger, 1971: 288).

25.5. Droge kao uzroci pojave kriminaliteta u porodici

Kriminalitet, koji se događa u porodici ovisnika, je rezervoar bez granica. On je kao neograničeni prirodni izvor koji se javlja u različitim oblicima, dosta nam je nepoznat zbog zatvorenosti porodice i nemogućnostima posmatranja i izučavanja porodice kao relativno zatvorene i izolovane društvene ćelije. Kriminalitet je

proizvod kulturnog, socijalnog, mentalnog procesa. Za sve radnje, čak i za one koje se smatraju nevoljnim, postoji niz mogućih alternativa njihovog razumijevanja: loš, lud, zao, izgubljena čast, mladalačko razmetanje hrabrošću i kriminalitet. Iste radnje mogu dovesti do reagiranja nekoliko paralelnih sistema kao što su pravosudni, medicinski, pedagoški, teološki i, ono što nas najviše zanima i pogađa, do neformalnih sankcija unutar porodičnih odnosa.

U porodici gdje je jedan ili više članova ovisan o drogi, svaki zdravi daljni razvoj mladih osoba je umanjen, otežan, skoro onemogućen. Osoba ovisnik, drugi članovi, porodica u totalitetu je dobrim dijelom *osakaćena* (emocionalno, psihički, intelektualno, kulturno, ekonomski i na druge načine). Više nema iskrenosti, poštovanja, postojanosti, stabilnosti već je prisutna nervoza, prevara, prijetnja, konflikti, laži, prisila između članova porodice.

Pri procjeni stvarnog stanja kriminaliteta u porodici ovisnika, prisutan je problem otkrivenog i neotkrivenog kriminaliteta, tj. postoji tamna brojka. Najveći broj kriminalnih djela koja se događaju u porodici, ostaju neotkrivena, tj. samo članovi uže porodice znaju za njih, a ništa ili jako malo mogu učiniti da se ne ponavljaju.

Kriminogena ponašanja su najčešće oblici manifestiranja širih nepovoljnih porodičnih ili društvenih uslova života mladih.Otkrivanje pravih uzroka kriminogenog ponašanja ima veliki značaj za rad na predupređenju kriminaliteta jer se mogu usmjeriti na konkretne programe i činioce koji na to utiču. Time bi se prekinuo lanac preko koga se prenose negativni uticaji individualnih i društvenih pojava koji rezultiraju kriminalnim radnjama. Zbog karakteristika savremenog življenja; sve je veće učešće djece u vršenju krivičnih djela u porodici i društvu, česta su udruživanja u zajedničkom cilju što traži i organiziraniju kvalitetniju borbu u suprostavljanju kriminalitetu i drugim oblicima kriminogenog ponašanja. Etiologija kriminaliteta ima dva područja koja su organski povezana. Jedno se odnosi na izučavanje kriminaliteta iz ugla određene društvene strukture i kulture, određenih uslova života, djelovanja raznih kriminogenih faktora i uticaja, raznih shvatanja o vrijednostima i sukobima interesa i sličnih pitanja. To je *egzogena etiologija*.

Drugo područje proučava proces formiranja ličnosti za vršenje kriminala ili tačnije *proces kriminalizacije*, koji treba da nas uvede u saznanje zašto pojedina lica vrše kriminalna djela, kako određeni uslovi u datoj kulturi čine od njih prestupnike i počinioce teških krivičnih djela. Izučavaju se uticaji ličnih elemenata, svojstava, psihičkih aspekata, devijacija ličnosti, emocija, crta ličnosti, karaktera, motiva (Milutinović, Aleksić, 1989: 20).

Krivična djela vezana za drogu, uglavnom, mogu se svrstati u četiri grupe:

1. **krivična djela izvršena pod djelovanjem droge –** vode od asocijalnog ponašanja do zločina. Kriminogena ponašanja i krivična djela ne dolaze pri uobičajenim terapijskim dozama tih supstancija, već isključivo pri izuzetno visokim dozama i, u pravilu, pri intravenskoj upotrebi. Treba pomenuti djela počinjena iz nehata, nemarnosti, odnosno nepažnje, učinjena pod djelovanjem droge;
2. **krivična djela izvršena u cilju pribavljanja droge –** ovisnici često ucjenjuju svoje najbliže da bi došli do novca za nabavku droge. Posebno to čine maloljetnici iskorišćavajući roditeljsku ljubav.

Izmišljaju priče kako su dužni za drogu koju su već potrošili i moraju vratiti novac jer će ih vjerovatno pretući, prijete da će napustiti dom jer roditelji *nemaju osjećaja za njih*, da će se morati prostituirati itd. Nerijetko je objekt ucjene i bračni drug ili seksualni partner, osoba emocionalno vezana za ovisnika, koja povjeruje u priče o *pripremama* ovisnika da *definitivno napusti drogu*, ali će to napraviti *sukcesivno*. Katkad takve osobe, umjesto pomoći ovisniku, i same padnu pod njegov uticaj i počnu uzimati drogu;

3. **krivična djela izvršena u pomaganju pri zloupotrebi droga –** droga i kriminalitet su usko isprepletani i međusobno se kompliciraju. Kriminogeno ponašanje među ovisnicima o drogi je, zapravo, tzv. iznuđeni oblik kriminogenog ponašanja, koji služi, nabavci droge, a ne zadovoljenju esencijalnih potreba osobe. U tim slučajevima su predviđene kazne za navođenje drugih na upotrebu droge ili trgovinu drogama. Stvarni i teški kriminalitet vezan za drogu jest krijumčarenje i trgovina drogom. Riječ je o dobro organiziranoj, profesionalnoj delinkvenciji, koja u mnogome podseća na *kriminalitet bijelih ovratnika*, a po svojim posljedicama spada među najopasnije oblike kriminalnog ponašanja uopće (Singer, Vukadin, Cajner, 2002: 710);
4. **krivična djela ilegalne trgovine drogama (**Manenica, 1997: 62)
   Sistem trgovine i distribucije droge hijerarhijski je strukturiran. Po pravilu, u toj piramidi svako poznaje samo onoga neposredno iznad sebe koji ga opskrbljuje robom i onoga neposredno ispod sebe kome on dalje *predaje* robu.

Prestupničko ponašanje, kao posljedica zloupotrebe droga, se kreće od obmanjivanja roditelja, laži, krađa, prosjačenja, prostituiranja do krvnih delikata. Loši odnosi u porodici, uz prisustvo droga, razorile su mnoge porodice. Trajna negativna svojstva, konflikti, poremećena atmosfera u porodici, kod mlade osobe stvara konfuziju, ali i shvatanje i želju za napuštanjem takve porodice. Izlazak i bježanje od takve porodice, uvećava šansu za, ne samo identično ponašanje (droga, kriminal) već i, s obzirom na nezrelost i godine u kojima se nalaze, veću opasnost. Ako se radi o osobi ženskog spola, onda se upušta rano u slobodnije ponašanje, seksualne veze, prostitucija je uzima u svoje redove.Ovu piramidu možemo razdijeliti u tri dijela.

Prema Kreuzerovoj shemi:

- donji dio naziva se hijerarhijom dilera (*dealera*);
- srednji dio ili II zona naziva se *sivom zonom*, a najviši dio piramide, tj. treći dio, sastoji se od profesionalno organiziranih trgovaca kojima rukovode inozemne kriminalne grupacije.

Što je viši stupanj u hijerarhiji ilegalnog tržišta drogom, to se manje tolerira da *aktivist* i sam uživa drogu.

- u trećoj zoni, trgovci ovisni o drogi skoro da se ne mogu naći.*

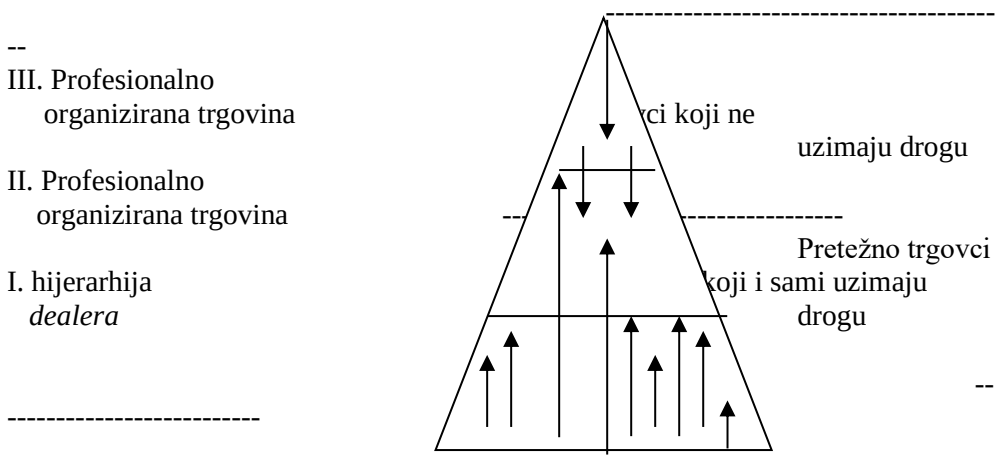

25.6. Prestupničko ponašanje kao socijalno određeno ponašanje

U pogledu devijantnosti ljude možemo posmatrati kao: same devijante, pasivce koji posmatraju devijantna ponašanja, ali ništa ne čine na sprečavanju takvog ponašanja. Druga vrsta ljudi pokušava umanjiti takva dešavanja svojim radom (prevencija, zatvaranje, rehabilitacija, resocijalizacija itd).

Devijantnost, devijantni oblici ponašanja jedne osobe, koji vode u kriminogene oblike ponašanja, je sveprisutna društvena pojava, što znači da nema društva u historiji i danas koje ne poznaje devijantnost. Devijantnost je relativna, što znači da ne postoji apsolutni način da se definira devijantni čin. Devijantnost se može definirati samo u odnosu na neki određeni standard, a nema standarda koji bi bili fiksni ili apsolutni. Kao takva devijantnost varira od vremena do vremena ili od mjesta do mjesta. **Devijantnost je svako ponašanje koje odstupa od normi i vrijednosti prihvaćenih u nekoj društvenoj sredini, društvenoj grupi ili društvu kao cjelini** (Haralambos, Head, 1980: 390)**.**

Svako društvo nastoji da kazni osobe koje krše načela i pravila ponašanja i društvene norme koje je to isto društvo postavilo.

Tradicija društva je da kažnjava osobe za učinjena krivična djela, a različita društva na različite načine to i sprovode. Ali u principu, pored razlike postoje i sličnosti u stavovima i odnosima prema osobama koje čine krivična djela i način kako se provode kazne prema takvim osobama.

Prije i danas, prisutna je zatvorska kazna, po kojoj učinioci krivičnih djela se smještaju kaznenopopravne zavode (KPZ), ustanove na duže ili kraće vrijeme. Koliko vremena će osuđeno lice provesti u KPZ ovisi će od težine učinjenog krivičnog djela.

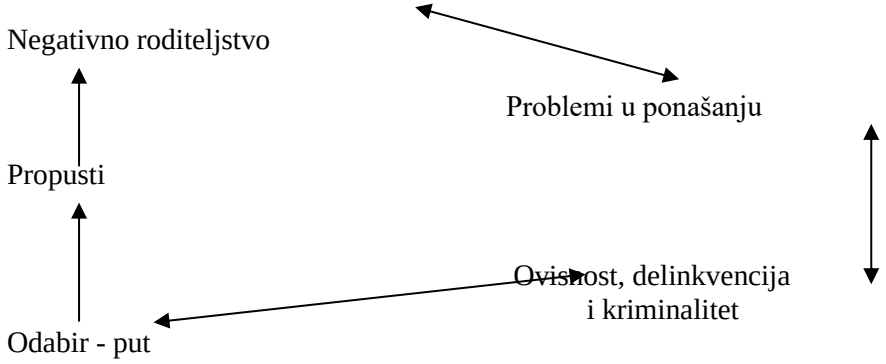

Shema : Razvojni proces prijestupničkog ponašanja[23]

Kriminalitet vezan za zloupotrebu droga nazivamo *sekundarni kriminalitet*".

Česti slučajevi među ovisničkim kriminalom stoje u direktnoj funkciji nabavke droge (npr. ako jedan od članova porodice koristi drogu, on pokazuje agresivno ponašanje prema drugom članu koji pokušava da mu stane na put na ovaj ili onaj način; npr. ukidanjem džeparca i sl).

Danas kriminalna praksa potvrđuje da je, gotovo svaki drugi ovisnik koji je uhapšen od strane policije za neko krivično djelo, *opskrbljen* oružjem ili oruđem. Važno je podvući da ovisniku koji je stalno na *rubu života i smrti*, nije teško počiniti bilo koji oblik krivičnog djela i *svako zlo* i najbliskijoj osobi. Kriminalitet koji se odvija u porodici ovisnika pogađa sve članove, a najteže posljedice svakako se odražavaju na djecu (Browne, Herer, 1997: 30).

Kriminalitet kao posljedica zloupotrebe droga može se podijeliti na: **direktni,** koji se manifestira raznim oblicima asocijalnog ponašanja da bi se došlo do droge, i **indirektni** kriminalitet koji se dešava kada ovisnik, socijalno nedozvoljenim sredstvima, pokušava doći do sredstava pomoću kojih bi kupio drogu.

Kako će doći do droge, ovisi od stupnja ovisnosti, vrste droge koju konzumira, načina finansiranja. Kad izmami od svoje porodice sav novac i vrijednosti koje su imali, u početku služeći se lažima, a kasniji prisilom različitih oblika i dimenzija, onda ide pravo u kriminalno ponašanje i van porodice. Kriminogeni značaj narkomanije za porodicu i odnose u porodici je od velikog značaja, tim prije što krivična djela se koja vrše ovisnici nad članovima svoje porodice se često ponavljaju. U svakom slučaju, ovisnički kriminalitet lagano kuca na vrata, kako u porodici ovisnika s teškom materijalnom situacijom, tako i u porodici koja nije opterećena materijalnim problemima.

[23] Developmental progession for antisocio behaviour (adapted from Paterson, De Beryshean) Preuzeto: Browne, K, Herbert, M.: Preventing family violence, Wiley, 1997, str. 251–257.

Činioci koji se izdvajaju, a utiču na kriminalno ponašanje su *opći, posebni* i *pojedinačni*. Bliže diferenciranje je na neposredne i posredne faktore. Neki od njih imaju primarni značaj a drugi sekundarni karakter. Najaktivniji od njih imaju snagu uzroka, dok ostali predstavljaju povoljne uslove za djelovanje uzroka. Neki, pak, činioci imaju ulogu podsticaja u smislu povoda, to jest pokretanja izvjesnih *latentnih snaga* da dobiju manifestni izraz.

25.6.1. Činioci koji utiču na pojavu kriminaliteta u porodici ovisnika

Kriminalitet vezan uz drogu je savremena pojava koju sve više karakteriziraju masovnost, organiziranost i profesionalizam. Taj se kriminalitet po nekim specifičnostima izdvaja iz konteksta postojećih kriminalnih pojava, a neka osnovna obilježja upućuju na njegovu slojevitost i diferenciranost. Pri tome se izdvajaju krivična djela koja čine sami ovisnici.

U razmatranjima veze između droga i kriminaliteta, često se postavlja pitanje moguće uzročnosti pa se, tako i danas, susreću pitanja uzrokuje li droga prestupničko ponašanje ili prestupničko ponašanje dovodi do upotrebe, odnosno zloupotrebe droga. Kriminologija danas napušta monokauzalni pristup i češće govori o povezanosti, a ne uzročnim vezama. Moguća su oba pravca, onaj po kojem osoba najprije postaje ovisnik o nekoj drogi pa, nakon što iscrpi sve legalne načine pribavljanja novca za nabavku droge, poseže za onim ilegalnim, i onaj pravac po kojem osoba koja iskazuje prestupničko ponašanje poseže za drogom s ciljem isprobavanja nečeg novog ili iz razloga dostupnosti radi druženja s ljudima iz *ilegalnih krugova*.

Objektivni uslovi razvoja ili intenziviranja parazitskog načina života i prestupničkog ponašanja, u pravilu, proizlaze iz nekih socijalnih posljedica sve veće ovisnosti o drogi. Droga sprečava razvoj pojedinca, pogoduje kidanju porodičnih i svih drugih veza. Kako bismo bolje razumjeli kriminalni razvoj ovisnika o drogi, potrebno je shvatiti psihosocijalni razvoj ovisnosti. U tom smislu ilustrativan je shematski prikaz na sljedećoj strani koji navodi Sakoman (1995) koji ne treba posebno pojašnjavati.[24]

Čovjek je jedino bit će na ovoj planeti koje je u neprekidnom procesu biranja i odlučivanja. Nalazeći se u stalnoj borbi između spoljnjeg i unutrašnjeg svijeta, između nečega što se neprestano mijenja i nečega što je stalno i nepromjenljivo u njemu, a to je svijest o svome JA. Jedan od uzroka pojave kriminaliteta u porodici ovisnika je svakako depersonalizacija ličnosti, otuđenje ličnosti, gubljenje svoga *ja*, s kojim sve može i s kojim ne može uhvatiti kontakt, kako From kaže, *On*doživljava sebe kao strano bit će. Takve otuđene ličnosti pokazuju smetnje, nedostatke u mentalnoj stabilnosti. One su dobar plijen za osobe s prestupničkim ponašanjem. Ove osobe tada još više postaju nezainteresirane za svoju porodicu, za poboljšanje narušenih odnosa, postaju hladne, sebične, zbunjene su, teške sebi i drugima oko sebe, a u suštini to su tužne i usamljene osobe. Gledajući društveno i psihološki, to

[24] Shema : Nastanak i održavanje samopodržavajućeg procesa ovisnosti (prema Sakomanu, 1994)

predstavlja osnovu za rađanje asocijalnih i antisocijalnih ponašanja (Milutinović, Aleksić, 1989: 28).
Prisutnost kriminogenog ponašanja u porodici ovisnika ovisi od više faktora, naročito same ličnosti ovisnika, vrsti droge te društvene sredine.

Krivično djelo: Omogućavanje uživanja opojnih droga, trebamo spomenuti, iz razloga što u praksi mali procent lica, koji čine ovo krivično djelo, budu procesuirani i sankcionirani. Ovo krivično djelo podrazumijeva da ga čini ono lice koje navodi drugog na uživanje opojne droge ili mu daje opojnu drogu da je uživa on ili drugo lice ili stavi na raspolaganje prostorije radi uživanja opojne droge ili na drugi način omogućuje drugom da uživa opojnu drogu. Posebno značajno je ovo krivično djelo kada je učinjeno prema maloljetnom licu ili prema više lica ili je izazvalo naročito teške posljedice. Veliki procent osoba koje počinju s eksperimentiranjem i konzumiranjem narkotičnih sredstava, rade to u prisustvu i kontaktima s drugim licem ili licima najčešće koji su ovisnici ili su trgovci, tj. dileri. To čine iz više razloga, npr. lakšeg dolaženja do droge, prostorije za konzumiranje iz straha od policije te zbog sigurnosti okruženja grupe, tj. identificiranja s grupom i pripadnošću.

Kako je porodica osnovna ćelija društva, na njoj leži najveća odgovornost, posebno kada su u pitanju djeca i maloljetnici. Narušeni porodični odnosi i problemi koji se javljaju unutar porodične strukture, podsticajno utiču na pojavu poremećaja u ponašanju, tj. prestupničkog ponašanja. Širenju ovisnosti o narkotičkim sredstvima u svakom slučaju doprinosi činjenica da su droge dostupne svima i svugde, no rizik je još veći, ako je porodica nedovoljno educirana i ne zna prepoznati da je njen član zakoračio na put zavisnosti. Praksa pokazuje da većina ovisnika potiče iz određenih tipova porodice (Korac, 2008: 30):

Prvi tip porodice iz koje dolaze ovisnici droge je takozvana nefunkcionalna, raspadnuta porodica, u kojoj su roditelji mladog ovisnika, nerijetko ovisnici droge ili lica pripadnici krim-miljea.

Drugi tip porodice prestavlja porodica u kojoj roditelji se suviše vežu za svoju djecu, za njih sve obavljaju ne dozvoljavajući djeci da steknu radne navike i postanu odgovorna.

Treći tip porodice je porodica gde su roditelji vrlo ambiciozni, zauzeti, vrlo uspješni ljudi na visokim položajima, karijerama i sl. Oni svoju djecu podstiču na brojne aktivnosti, zadaju visoke kriterije koje djeca ne mogu dostići. Sve to nije zabrinjavajuće dok djeca ne dođu u period adolescencije. Obično ta djeca su odlični učenici, a kada dođu u srednjoškolsku dob teže eksperimentiranju svega. S obzirom na to da se radi o roditeljima koji su opterećeni, smanjuje se zajedničko provedeno vrijeme, kvalitet komunikacije opada, smanjuje se roditeljska kontrola, kohezija i umanjeni su odgojni efekti.

Četvrti tip porodice prestavljaju roditelji koji ometaju separacijski proces potreban između roditelja i djece. Djecu puno ograničavaju, sprečavaju socijalizaciju. Za očekivati je da se dese konflikti u ovakvim porodicama. Najčešće u dobi od 17 ili 18 godina, njihova djeca izađu izvan njihovog nadzora i postaju laka meta dilera jer nisu na vreme socijalizovana. Takve slučajeve posmatramo kao *jagnje na klanje*.
Kada roditelji saznaju za drogu, oni dugo negiraju uzimanje droge (Korac, 2008: 31).

Česti razlozi za uzimanje droge kod mladih su: dokolica i izobilje, dokazivanje u društvu, radoznalost i zadovoljenje lične znatiželje, nezadovoljstvo,

mladalačka pobuna protiv svijeta, želja za prihvatanjem u društvu, osjećaj izdvojenosti iz društva, osjećaj manje vrijednosti, želja za pripadanjem nekoj grupi i prihvatanje te grupe (biti u trendu), želja za samodokazivanjem, avanturizam, slijeđenje uzora, usamljenost, nesigurnost i dr. (Korac, 2008: 50).

Na početku mladi od svog džeparca uzimaju alkohol, a zatim i *paketiće,* koji se zovu *petica* (1/5 g.), koja veoma brzo postaje dnevna doza maloljetnika. Ukoliko se maloljetnici na vrijeme ne prepoznaju od strane porodice, škole ili društva i ne stane se na put njihovom daljem uzimanju droge, prijeti velika opasnost da ovakvi maloljetnici postanu ozbiljni ovisnici droge-narkomani.

Uzroci kriminalnog ponašanja

1. Činioci koji utiču na kriminogeno ponašanje najčešće su: opći, posebni i pojedinačni.
   Stanovište naučnog determinizma dalje diferencira bliže i dalje, odnosno neposredne i posredne faktore. Najaktivniji od njih imaju snagu uzroka, dok ostali predstavljaju povoljne uslove za djelovanje uzroka. Neki činioci imaju ulogu podsticaja u smislu povoda, tj. pokretanja izvjesnih *latentnih snaga* da dobiju manifestni izraz (Jašović, 1974: 53).
2. Uticaj biopsiholoških faktora
   Agresivnost: je osobina koja se odlikuje tendencijom ka destruktivnom reagovanju i nasilnom razrješenju konflikata. Prema drugima se odnosi neprijateljski i razorno.
   Impulsivnost: javlja se niska tolerancija ka osujećenju, u ograničenom obimu se može korigovati socijalizacijom, emocionalnom nestabilnošću, sklonost avanturizmu, egocentrizam. Oblici stresnih komponenti: relacije djece i roditelja, razmak između rođenja djece, broj djece, red rođenja, broj članova; starateljska vezanost i očekivanja; stres koji potiče od ovisnika (neželjeno dijete, teškoće i nedostatak u discipliniranju i hiperaktivno dijete, dijete s velikim zahtjevima, bolesno dijete i dr).
3. Uticaj industrijalizacije i urbanizacije:
   Međusobna neusklađenost izaziva ozbiljne ekonomske i socijalne teškoće. Usljed industrijalizacije došlo je do migracija iz agrarnih u urbane sredine, što dovodi do teškoća u adaptaciji maloljetnih lica;
4. Uticaj užih socijalnih grupa, značajne razlike grad – selo, zbog prisutnosti i veće dostupnosti droga;
5. Interakcija porodica – socijalna sredina
   Savremena porodica danas je u krizi, siromaštvo, nezaposlenost, izolacija i druge okolnosti izazivaju nezadovoljstvo kod ljudi i lošiju saradnju;
6. Uticaji koji proizlaze iz njenog društvenog položaja:
   Siromaštvo, loši stambeni uslovi, nezaposlenost i roditelja i mladih, besposlenost, bolest, smrt ukućana, nizak obrazovnokulturni nivo, razvod roditelja, otuđenost rada, izolacija u načinu rada i prirodih poslova, nestabilnost u društvu, učestvovanje u obavljanju sumnjivih poslova, gdje su često na cijeni takvi poslovi, a pošteni rad je devalviran i dr;

7. Uticaji koji dolaze iz nadogradnje porodice, tj. moralne čvrstine i cjelokupne atmosfere (Jašovič, 1974: 58)
8. Uticaji iz socijalne mreže:
   Karakterizira ga sposobnost i težnja za identifikacijom ovisničkog i kriminogenog *nasljeđa*;
9. Uticaji socijalnih faktora:
   Uzroci nastanka kriminogenog ponašanja dovode se u vezu sa socijalnim stresom u porodici. Faktori socijalnog stresa upućuju na manifestaciju kulturnih vrijednosti i prakse, koji oblikuje strukturu porodice ,smatrajući da je društvo odgovorno za nasilje u porodici ovisnika.
   Teorija socijalne razmjene i kontrole je bazirana na međusobnim kaznama i nagradama, gdje članovi razmjenjuju osjećanja ili se uzdržavaju, gdje postoji balans u očekivanju, gdje npr. odrasli se brinu za starog oca, ni oni se nisu snašli i u teškoj su situaciji. Nasilje, koje droge još dodatno uvećavaju, će biti jačeg inteziteta;
10. Uticaj kulturoloških faktora:
    Problemi osobe potiču iz društva. Porodica je manje formalna, kazne su blaže ili nikakve za kriminalne radnje koje ovisnik čini u porodici iz mnogih razloga, što dovodi do zaključka zašto se kriminalne aktivnosti ispoljavaju u porodici, a manje van porodice.

Kada postavljamo pitanje, zašto se događaju kriminalna djela u porodici ovisnika, neki od odgovora bi bili: razni oblici kriminalnih radnji u obimu imaju potencijal da budu korišćeni kroz instrumente za neku situaciju pogodnosti povećanja moći i kontrole a u svrhu ostvarivanja svojih ciljeva. Sama primjena ovakvog ponašanja opstruira suštinske, spontane, emotivne, tople porodične odnose.

Kriminalitet se javlja kao pobuna, izliv bijesa, očekivanja, ekstremni događaji izazvani i situacije nasilnog ponašanja, njene različite forme kao varijabla, inhibicija i dr. Postoji više razloga kojim se može objasniti zašto muškarci (u manjem broju žene) zlostavljaju svoje partnere.

Ovisnost o drogi je izuzetno važan faktor u javljanju kriminalnih oblika ponašanja između supružnika (uz ostale faktore, kao što su teška materijalna situacija jer droga je skupa, seksualna frustracija i dr). Naravno, uz ovisnost o drogi obavezno idu, kao prateća pojava, i drugi oblici devijantnog ponašanja. S ovisnošću o drogi, kod ovih lica dolazi do smanjenja sposobnosti osjećaja krivice, tuge ili griže savjesti za nasilje, zlostavljanje svih oblika i kriminalne aktivnosti koje oni čine nad članovima svoje porodice.

U sredini kakva je naša, socijalni i kulturni faktori, također, stvaraju društvenu klimu u kojoj je nasilje, kriminal nad ženama svakodnevna pojava, poluprihvaćena. Ovdje je neophodno usredsrediti se na ulogu žene u društvu da bi bila jasna ovakva situacija.U mnogim društvima ekonomski i socijalni sistemi funkcioniraju tako da direktno ili indirektno podržavaju patrijarhalno društveno i porodično ustrojstvo. Patrijarhat je povezan sa subordinacijom i potčinjavanjem žena, što se može dobrim dijelom posmatrati odgovornim za tok nasilja u intimnim vezama, usmjerenog protiv žena.

Često nasilje je institucionalizirano ili ugrađeno u društvene strukture, kao što je slučaj s tradicionalnim običajima i zakonima koji dopuštaju muškarcu da fizički

kažnjava svoju suprugu. Patrijarhalno uređenje doprinosi slabom ekonomskom statusu žena, što ih stavlja u ovisan položaj u odnosu na muškarca. Ovakav oblik ovisnosti žene o muškarcu, tjera ženu da trpi i otežava joj izlazak iz iste.

27.6.1.1. Karakteristike i razlozi pojave kriminogenog ponašanja

Neke od karakteristika kriminogenog ponašanja su: inferiornost, nesigurnost, nesposobnost, anksioznost, loša socijalna komunikacija, loše mišljenje o sebi, psihički poremećaji, nedostatak kontrole, posesivnost, ljubomora, seksualni problemi, prebacivanje, agresija i bijes zbog nezadovoljstva različite prirode i raznih teškoća u životu. Ove karakteristike ovisnika mogu pomoći u izradi instrumenata za otkrivanje osobina i pojavnih oblika kriminogenog ponašanja.

Ono što najviše zabrinjava, a često se događa da, poslije kriminalnog ponašanja po ko zna koji put, ovisnik pokaže primirje, obećavajući da se neće ponoviti, a onda se nastavlja ponašati isto i još gore. Pošto, uglavnom, žrtva miruje, kriminalno ponašanje se nastavlja. I trpnja žrtve se nastavlja, samo što žrtva sve manje ima snage, zdravlja i ljudi oko sebe koji će joj pomoći.

Droge nisu izgovor za kriminalno ponašanje, one ga samo pospješuju (Browne, Herbert, 1997: 78). Kriminalitet u porodici ovisnika treba posmatrati kao splet individualno-socijalnih faktora koji se međusobno prožimaju i dopunjuju. Najmanji povod ili okolnost kod ovisnika u porodici, može ga isprovocirati i uzrokovati njegovo nasilničko ponašanje, koje nekada dovodi do teških tjelesnih povreda i smrti. Razlozi pojave kriminogenog ponašanja su različiti.

Sociogeni faktori– tranzicija političkog sistema, teški ekonomski uslovi, bipolarizacija (smanjenje uticaja srednjeg sloja), nezaposlenost, besposličarenje, siromaštvo, neznanje, nizak stupanj obrazovanja, socijalne diskriminacije. Ovi procesi posebno utiču na mlade jer ekonomska deprimiranost mladih i ovisnost o roditeljima, poteškoće u društvenom razvoju, osjećaj besperspektivnosti još više utiču na njih.

Bitno postojanje subkulturnih formacija među mladima gdje se zakoni namjerno krše. Stoga je i individualno kriminogeno ponašanje subkulturno uslovljeno. Uticaj kriminala u svim segmentima društva dovodi do formiranja tri koncepta reagovanja: vidljivo slijeđenje poznatih starih kriminalaca od strane mladih kriminalaca; mladi uočavaju da se kršenje zakona manje veže za političke i druge sofisticirane kriminalce, a više za klasične, tradicionalne kriminalce; osobe iz nižih slojeva se više hapse, nego društvena elita.

Emocionalni faktori – emocionalna nezrelost, nisko samopoštovanje i neuvažavanje svoga JA, svoje ličnosti, stres, stresne situacije u porodici.

Da bismo bolje razumjeli razloge za kriminogeno ponašanje u porodici ovisnika, potrebno je steći uvid u više činilaca: upoznati proces odrastanja, uticaj članova porodice i steći uvid u karakteristike te osobe, upoznati njena očekivanja o mogućim učincima droge. Bitno je postići da dođe do interakcije između svih članova, objasniti razloge za mijenjanje stanja ovisnika, delinkventa i udaljavanje od ovisničke (samouništavajuće) kriminalne karijere.

Razlozi za kriminogeno ponašanje su i poremećena sposobnost doživljavanja prostora i vremena, otkočenje nagona pod uticajem droge (naročito kod seksualnih delikata) te prevazilaženje straha od upotrebe droge.

Ključ za razrješavanje kriminalnih djela u porodici ovisnika, uvijek je ličnost, a ne droga. Droga je samo okidač za oslobađanje kriminogenih i sadističkih naboja koji već postoje u toj osobi.

Kriminalitet u porodici ovisnika nije samo problem ovisnika koji čini kriminalne radnje i njenih članova, već treba da bude problem koji cijelo društvo rješava s razlitih pozicija. Na kriminalitet koji se događa u porodici gledamo kao na situaciju poraženog čovjeka, ali gledamo i poraženog čovjeka. Taj poraženi čovjek konstantno gubi: gubi porodicu, najbliže osobe, gubi zdravlje, najljepše godine prolaze mu u agoniji. Naravno, neko neće dozvoliti vječiti gubitak te će pokušat izaći iz toga. Borba izlaska iz svijeta droge je teška, iscrpljujuća i s neizvjesnim krajem za ovisnika i njegovu porodicu.

Kriminalitet je multidimenzionalan. Njegova etiologija čini kompleks najrazličitijih uslova i agensa ličnosti, ličnosti i okoline, najvećim dijelom društveno uslovljenih. Kriminalno ponašanje kao oblik razrješavanja problema, kao stil života ovisnika je sve prisutniji, brutalniji, perfidniji (Krstić, 1997: 16). Gdje su granice moralnosti, da li je prisutnost ili nepostojanje prirodnog moralnog zakona na najnižoj ljestvici kod ovisnika kada čini ovakve radnje?

Porodično ili domaće nasilje je narušavanje fizičkog, psihičkog ili emocionalnog zdravlja jednog od supružnika ili partnera u vezi. Za domaće, porodično nasilje, ponekad se upotrebljava i termin *privatno nasilje*. Ovaj termin podrazumijeva nasilje koje se javlja u ozakonjenim i u neozakonjenim vezama, između bivših supružnika i u homoseksualnim vezama.

Nasilje između intimnih partnera javlja se u više različitih oblika: kao emocionalno ili verbalno zlostavljanje, oduzimanje novca i zabrana pristupu izvorima prihoda, sprečavanje u vršenju svakodnevnih aktivnosti, kao i lišavanje slobode (uključujući i izolaciju od porodice i prijatelja), prisiljavanje na seksualni odnos i seksualno zlostavljanje, prijetnje ubistvom ili fizičkom povredom, fizičko zlostavljanje i napad. U ekstremnim slučajevima porodično nasilje može rezultirati smrću partnera.

Mnogi stručnjaci izjednačavaju *porodično nasilje* i *nasilje među supružnicima*, a zbog činjenice da je većina žrtava porodičnog nasilja ženskog spola, često se događa da čak i eksperti iz ove problematike govore o *nasilju nad ženama*, kada govore o porodičnom nasilju. Iako je porodično nasilje rasprostranjeno, teško ga je izmjeriti. Istraživači smatraju da statistički podaci u policijskim stanicama i zdravstvenim ustanovama ne pokazuju ni približno tačan broj žrtava porodičnog nasilja. U stvarnom životu ga je mnogo više jeri veliki broj žrtava ne prijavljuje nasilje.

Ovisnici su osobe uskih životnih interesa. Njihova želja za laganim životom, čini ih bezobzirnim učinit će bilo šta kako bi došli do cilja. Između situacija koje u subkulturi droge znatno pogoduju pojavi nasilničkog ponašanja, ističu se: stadij akutne intoksikacije, razvoj paranoidnih ideja kao posljedica daljeg konzumiranja droge, tzv. *horor* ili *bad-trip*, tj. pojava iznimno neugodnih halucinacija pod uticajem droge, apstinencijska kriza i tzv. *flash-back*, tj. naknadna pojava stanja

opijenosti, odnosno psihičkog doživljaja karakterističnog za drogu nakon dužeg neuzimanja (Singer, Vukadin, Cajner, 2001: 713).

Nered i radna neangažiranost su osnovne karakteristike učinioca kriminala u porodici ovisnika. On svoju porodicu posmatra kao svojinu s kojom može da čini što mu je volja, oduzimajući bilo kakvo pravo nekome sa strane da mu se miješa u to. Oni hoće neograničenu slobodu u onome što rade i oni koji im se nađu na putu rizikuju njihov revolt.

Krivična djela, koja oni čine u porodici, za njih nemaju veliku opasnost od otkrivanja i sankcija za takvo ponašanje i oni sa pravom porodicu posmatraju, kao alternativu, tj. kao ventil nagomilne agresije.

Ovisnici o drogi često koriste odbrambene mehanizme poricanja i projekcije. Oni poriču, umanjuju ili racionaliziraju svoju ovisnost. Poricanje je kranje uznemirujući vid zlostavljanja. Kada je u porodici otac ovisnik, a samo on privređuje i ima status *glave porodice*, onda su ugroženi svi članovi porodice jer on svoju poziciju maksimalno iskorištava. Ne bira način i sredstvo da dođe do droge. Dok još uvijek ima posao, sve manje odvaja za porodicu, a sve više za drogu. Kada se sve što je vrijedno da za drogu, on ide u krajnost. Navodi i tjera suprugu i djecu da kradu za njega, posuđuju, varaju, čak i da se prostituiraju. Ovo je porodica za koju se može koristiti termin *ovisničko i kriminogeno ognjište*.

Porodično *ovisničko i kriminogeno naslijeđe* utiče na ličnu dezorganizaciju porodice jer budi kriminogeno ponašanje, raspiruje želju za činjenjem takvih radnji, inspirira, aktivira, idealizira *hrabrost* za činjenjem kriminalnih radnji, a posebno se želi identificirati sa članovima porodice koji pokazuju crte neprilagođenosti, neodgovornosti, nepoštovanja i siledžijstva, bahatog i devijantnog ponašanja. Dolazi do formiranja pogrešnog i iskrivljenog shvatanja svega što se događa. Stupanj, oblici, i posljedice ispoljavanja ovisničkog kriminaliteta ovise o uzrocima nastanka ovisnosti, odnosa u porodici i stanja u sociosredini. Uzroci su cirkularno povezani s efektima koje oni izazivaju (npr. ovisnik prestaje s problemima, dok su članovi porodice i ustanove, s kojima je on u dodiru, svojom tolerancijom, neadekvatnim reagovanjima kao faktori održavanja, praktično saučesnici, doprinoseći trajanju). Tako su svi u vrzinom kolu *zaglibljeni* u problemima.

Institucije, izvršne i sudske vlasti, prije svega policija i tužilaštvo, imaju bitno različit pristup kriminalnim dešavanjima unutar porodice i izvan nje. Ova problematika ima više pristupa:

- *Psihološki*, koji je određen psihičkim osobinama nasilnika i žrtve, nasilje iz djetinstva (Selingmanova teorija naučene bespomoćnosti, objašnjava zašto žene ne napuštaju takvu situaciju; teorija preživljavanja kritikuje teoriju bespomoćnosti);
- *Sociološke teorije* navode društvene faktore, spol žrtve i počinitelja, društveni status, ističu da je porodica najnasilnija društvena institucija;
- *Teorija resursa* smatra da su društveni sistemi i porodica zasnovani na međusobnoj prijetnji silom osoba.

Kriminalitet koji se događa u porodicu ovisnika nije samo problem *izvršioca i žrtve*, već je planetarni problem neograničenih prostornih dimenzija. Kriminalitet koji se događa u porodici najdublje posljedice ostavlja na žrtvu, ali ih ostavlja i na učinioca. Osobi koja čini kriminalna djela se događa blokiranje svjesnih saznanja i želja za

nova pozitivna saznanja, učenja, guši ambicije, sve plemenito, humano i pozitivno što je u čovjeku. Kriminalitet koji se događa u porodici iz sebe oslobađa nesvjesne, nekreativne, negativne potencijale i energiju, te direktno utiče na žrtvu i počinioca kriminaliteta. Na mjestu, gdje treba da se događa i da kontinuirano dolazi do razmjene pozitivne energije, topline, ljubavi, uzajamnih informacija o uspjesima i radostima njenih članova, događaju se najnehumanija djela i bolna razočarenja. Život u porodici je s mnogobrojnim komplikacijama, na psihološkom, pedagoškom, pravnom, moralnom, emotivnom, sociološkom, ekonomskom i drugim planovima.

Kriminalne radnje, koje se događaju od strane ovisnika, tretirane su kao način života gdje oni diktiraju ponašanje i dominiraju nad drugim članovima. Potrebno je napraviti razliku između *normalnog* i *zloupotrebe* nasilničkog ponašanja u porodici. Agresivnost ima težište na mržnji kao izvoru destruktivnosti. Osim suštine emocije nazvane mržnja, riječ je o pojavnim oblicima, porijeklu mržnje. Mržnja je opterećena bremenom nepotpunosti i pristrasnosti. Reagiranje na kriminogeno ponašanje ovisit će od stepena tolerancije i samokontrole. Suština kriminogenog ponašanja je u uništenju objekta mržnje, koji će se kretati od nenaklonosti, averziji ili odvratnosti, što vodi reakciji izbjegavanja, do prvih oblika tjelesnih povreda. Mrziti može i sebe, osjećaj samoprezira, i u tom momentu mogu se desiti samopovrede, autodestruktivno reagiranje do suicida.

25.6.2. Žrtve kriminogenog ponašanja u porodici

Viktimologija, nauka o žrtvi, (korijen je uzet od latinske riječi *victima* – žrtva) izučava ličnost žrtve, tj. oštećenog i mehanizam stradanja ljudi od kriminalnih radnji i nesretnih slučajeva sa svrhom njihovog suzbijanja i sprečavanja. U viktimologiji se osnovna pažnja poklanja svestranom sagledavanju žrtve, njene interpersonalne veze i odnosa prije izvršenja, za vrijeme i nakon izvršenja kriminalne radnje.Da bi se stvorila viktimološka koncepcija, neophodno je, prije svega, znati suštinu njenih osnovnih pojmova.

Shvatanje žrtve se može, ali i ne mora, poklapati s krivičnoprocesnim pojmovima (identično nepodudaranju kriminološkom shvatanju prestupnika s krivičnoprocesnim pojmom okrivljenog). Uz pomoć viktimologije, oštećeni, tj. žrtva, proučavat će se u svim vrstama i oblicima krivičnih djela članova porodice žrtve, žrtve sa smrtnom posljedicom, kao i žrtve koje su same krive za svoju situaciju u kojoj su se našle.

Bez obzira o kojem krivičnom djelu se radi, žrtva je ta koja trpi moralnu i materijalnu štetu. Od vrste krivičnog djela, psihofizičkih osobina žrtve i načina izvršenja (*modus operandi*), ovisi i oblik trpnog stanja (Krstić, 1997: 49). Žrtva je kvalitetan informativni izvor kriminalne radnje.

Kriminogeno ponašanje u porodici je dio globalnog procesa u kojem ljudi gube svoju moć i dovode se u stanje bespomoćnosti da bi se moglo s njima lakše upravljati. Ako dugo vremena trpi, tone u stid, krivicu, ne može postati subjekt svog života, već proizvodi mržnju, strah i gubitak kontrole, *stiže do nule*. Princip ponosa i osvete može da bude prisutan (osveta znači mučenje ili smrt). Obično nastupa sam,

izolovan, *smrznut u vremenu i paralizovan bijesom*, a da bi prevazišao svoju bol, on se sveti.

Žrtva je svaka ona osoba koja trpi u svojim pravima od protupravnog ili svakog drugog nasilja. Ličnost žrtve i mehanizam stradanja ljudi, od krivičnih djela i nesretnih slučajeva se izučava sa svrhom njihova suzbijanja i sprečavanja (Šeparović, 1981: 365).

Kada je riječ o žrtvi kriminalnog ponašanja, treba obratiti pažnju na njene interpersonalne veze i odnose prema nasilniku prije, u toku i poslije kriminalne radnje koju je učinio. Posebnu pažnju privlače žrtve s ponašanjem koje odudara od *normalnog,* tzv. *devijantno* ponašanje žrtve. Žrtva je osoba oštećena kriminalnim aktivnostima nad njom, a učinilac je osoba koja zaslužuje kaznu za učinjenu nepravdu.

Karakteristike žrtava su zajedničke:

- -ovisnost o ovisniku;
- socijalna izoliranost;
- konfuznost;
- loši odnosi sa zlostavljačem i dr.

Žrtva ima za posljedicu da postane žrtva produžetaka i od drugih osoba iz okoline, od strane rođaka i prijatelja porodice te se može govoriti o ponovnoj viktimizaciji. Događa se da žrtva brani nasilnika, uprkos bolu koji osjeća i preživljava od strane nasilnika koji je član porodice a ovisnik je, prihvatajući bolnu istinu da neko, ko joj je do juče bio tako blizak, sada joj nanosi bol. Primjer za to su majke, koje ne žele da prihvate istinu da je sin ovisnik i da ga droga može tako promijeniti, čak i kada joj čini zlo.

Ima slučajeva da žrtva i ne zna da je nad njom izvršeno krivično djelo. Nedostatak nivoa svijesti o viktimizaciji veoma je čest, upravo, u porodici osoba s posebnim psihofizičkim stanjima u vrijeme izvršenja kriminalne radnje (osobe u u fazi omamljenosti, narkotizovane). U početku djeca-žrtve nisu svjesna težine izvršene kriminalne radnje, odnosno, nisu svjesni da je radnja koja se nad njima čini protuzakonita. Klasičan primjer za to su bludne radnje kao krivično djelo predviđeno zakonom, a da dijete nije svjesno niti težine, niti zabrane takve radnje.

Postoji period mirnoće, tj. kada je ovisnik nabavio drogu i kada je miran. Kada mu nestane, ovisnik je jedna osoba, a dvije ličnosti. Svojim nedosljednim stavom, žrtva i sama doprinosi da se nastavi zlostavljanje. Žrtva nekada ide na to da prekine komunikaciju s napadačem u nadi da tako umiruje napadača. Izbjegavanjem verbalne provokacije, izbjegnuće batine.

U porodici postoje članovi koji su žrtve i oni koji čine kriminalne radnje. Nasilničko ponašanje se ispoljava kroz razne oblike, dimenzije koje često ispoljavaju najteže vidove kriminogenog ponašanja nad članovima porodice. Ovisno od učinioca kriminalnih radnji u porodici, kriminalna djela svrstavamo u ona koja čine odrasli i kriminalna djela koja čine djeca.

1. Kriminalna djela koja čine odrasli su:
   a) kriminalna djela nad djecom;
   b) kriminalna djela nad supružnicima ili partnerima;
   c) kriminalna djela nad starijim članovima u porodici.
2. Djeca, također, čine kriminalna djela u porodici:

a) kriminalna djela nad roditeljima i staraocima;
b) kriminalna djela nad drugom djecom (braća, sestre);
c) kriminalna djela nad starijim članovima porodice.

Tipovi nasilja u porodici i njihov razvojni ciklus se mogu vidjeti na shemi koja se nalazi na sljedećoj strani.

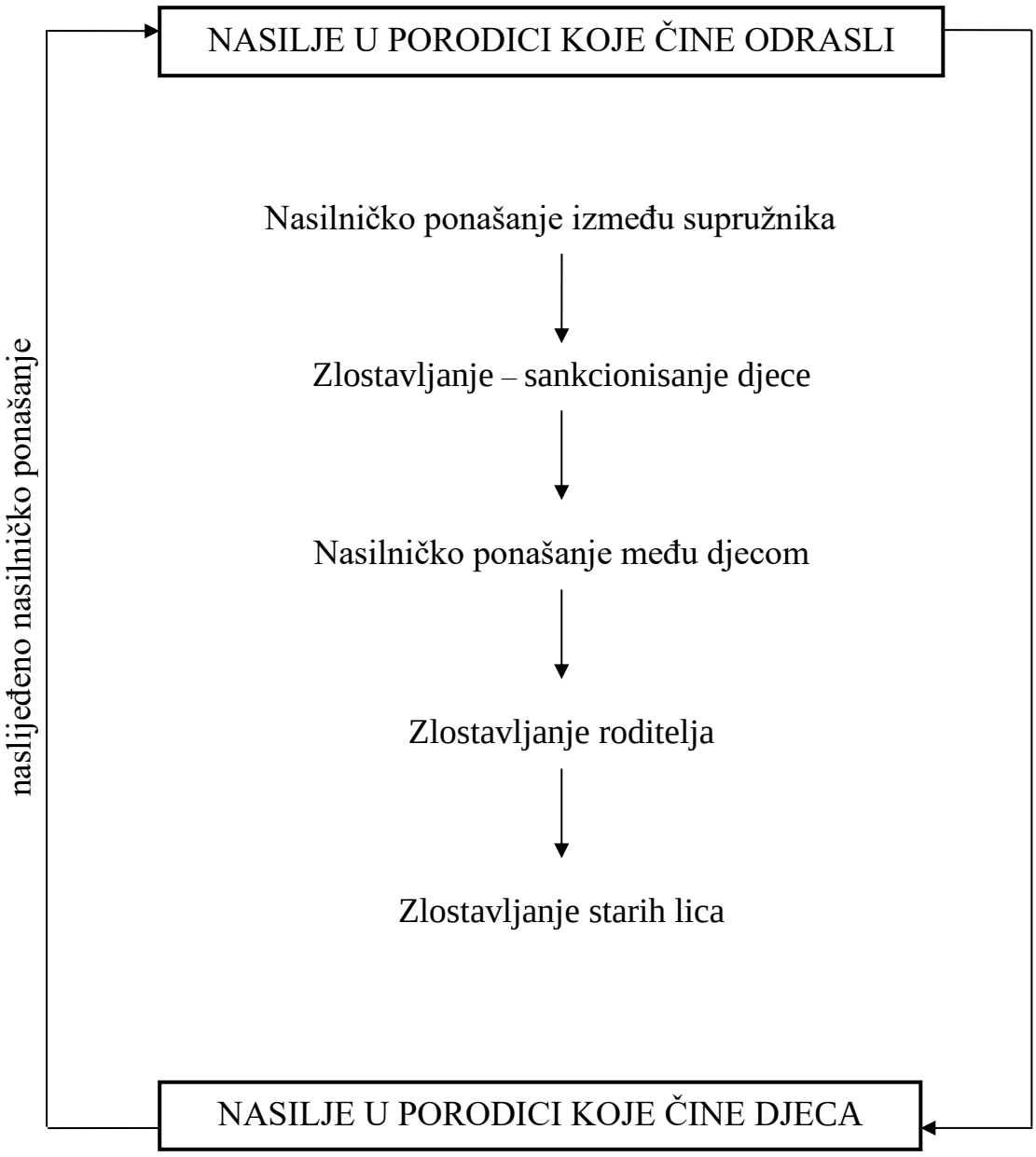

Šema: Tipovi nasilja u porodici i njihov razvojni ciklus (Browne, Herbert, 1997: 7)

Žrtve u porodici trpe kratkoročne i dugoročne posljedice. Fizičke povrede variraju od modrica, posjekotina i opekotina do lomova kostiju, uboda nožem, i smrti.

Također, žrtve postaju podložne depresiji i drugim psihičkim poremećajima, pate od poremećaja u ishrani a često se događa da, u trenucima osjećaja bezizlaza, i one ulaze u svijet droge. Također, sklonije su razmišljanju o samoubistvu i počinjavanju samoubistva više od drugih ljudi. Djeca, koja su svjedoci zlostavljanja, su sklona depresiji i psihičkim poremećajima te su veće šanse da budu, kad odrastu, nasilni i ovisnici o drogi.

Kriminalne aktivnosti ovisnika o drogi se ponavljaju kao epizode zlostavljanja. Ljudi često više krive žrtve što ostaju u nasilnoj vezi jer borba s drogama i zlostavljanjem je teška i skoro da se ne može pobjediti. Većina žrtava ne reaguje pasivno na oblike kriminalnog ponašanja. Žrtve zovu policiju, obraćaju se ustanovama koje brinu za mentalno zdravlje, odlaze, vraćaju se, nekada i fizički uzvraćaju. Događa se, ne tako rijetko, da žrtve, zbog ponavljanja ovakvog ponašanja, postaju nasilne, a nasilnici žrtve.

Žrtve koje su emocionalno i ekonomski ovisne od partnera, vremenom, nauče da trpe i ostaju u nezdravoj zajednici, živeći u nadi da će se nekada dogoditi čudo, da će prestati. Ukoliko ima u ovoj zajednici djece, odrastajnje u njoj je već otežano i neminovno s negativnim posljedicama.

Ono što je najbitnije je da žrtva spozna, razumije sopstvenu traumu te da se suoči s njom, sa stidom, strahom, da transformira bol i otkrije izgubljenu nadu u potpuni nastavak života.

Žrtvi bilo kojeg kriminala treba ukazati na neophodnost poštivanja vlastitih potreba, uvažavanja osjećanja i brige o sebi. Žrtva ne može negativna iskustva prenebregnuti, ali mora nastojati ih preboljeti, zaboraviti i ići dalje (Rosenbloom, Williams, Watkins, 1985: 352).

Zlostavljana osoba, kada se suočava s teškoćama i problemima, koristi odbrambene mehanizme poput potiskivanja, poricanja, projekcije, umanjivanja i sl. U porodicama gdje su se desila kriminalna djela nad djecom i ako su djeca ostala da žive u porodici zajedno s ukućanima, opažaju se dvije vrste roditeljskog angažmana: negativna uključenost i neuključenost. Izraz *negativna uključenost* se koristi za označavanje, odbacivanje, prigovaranje, te verbalno i fizičko kažnjavanje. Roditelji koji zanemaruju djecu uopće se ne uključuju u odnos.

Razlike između normalno i zdravo odgojene djece i zanemarene djece se vrlo brzo mogu uočiti. To se može primijetiti kada se mjeri negativno ponašanje roditelja. Ovi roditelji su drugačiji skloni davanju komandi, ignoriranju djece, restriktivnom ponašanju što pokazuje loše roditeljstvo, zanemarujući prosocijalne vještine (npr. razgovore). Djeca se, zapravo, ne uče pozitivnom ponašanju, nego se na to prisiljavaju. To traje dok roditelji imaju moć nad njima. Takvim ponašanjem omogućuju drugoj djeci negativne stimulanse jer su ona laka meta napada druge djece.

Nekonzistentnost i nedosljednost imaju negativnu osnovu za ponašanje i međusobni odnos. Kazne, prestupničkog ponašanja prema djeci, koje roditelji koriste, nisu djelotvorne te se predlažu rezonske kazne (Browne, Herbert, 1997: 57).

Ekstremno kažnjavanje djece i zlostavljanje predstavlja klizav teren za kreiranje kriminogenog ponašanja *divljeg i /ili socijalno deprimiranog djeteta*. Odnos djece i njihovo ponašanje su ogledalo odnosa roditelja, a vrlo često i izvrnuta slika roditeljskih odnosa.

U SAD-u svakodnevno umire petero djece kao rezultat zlostavljanja. Ubistvo je jedan od vodećih uzroka smrti ispod 18 godina (Durfee and Tilton – Durfee, 1995). U Austriji i Britaniji, također, najmanje jedno dijete umire od ruku svojih roditelja i uže rodbine svakih 6 sedmica i približno isti je broj one djece koja su obogaljena za čitav život od strane svojih roditelja (Creighton and Noyes 1989; Creighton 1992, 1995; Strang, 1992; Central statistical office, 1994 u Rosenbloom, Williams, Watkins, 1994: 352).

Postojanje podsjećanja, podražaja za traumatske događaje (silovanja, incest i sl.), može djelovati kao okidač. Podražaji (vanjski ili unutrašnji), kao što su film, miris, mjesto, doba dana i sl, koje podsjećaju na kriminalne događaje i po prestanku, mogu stvarati probleme žrtvi, izazivajući različite osjećaje, gubitke kontrole, osjećaj nemoći ili čudne agresivnosti kao dio osvetničkog ponašanja. Ovisno od djeteta, posttraumatski poremećaj ostavlja veće ili manje posljedice. Faza *zaleđeni oprez*, u kojoj su djeca izgubila kontakt sa svojom okolinom, ne uključuju se u životne događaje, uglavnom nijemo posmatraju događaje u svojoj bližoj okolini..

U radu i tretmanu ovih osoba je neophodno potrebu za osvetom transformirati u želju za pravdom gdje se socijalni odnosi neće zasnivati na dominaciji i kriminalnom ponašanju. Razumljivo je da se oštećeni žele kloniti takvih sjećanja, ali osoba može da razvije fobično ponašanje izbjegavanja, može doći do općeg otupljivanja osjećaja, jednog ekstremnog *povlačenja u sebe* (konstrikcije) i gubitka interesiranja za stvari koje su im ranije pričinjavale zadovoljstvo, povlače se, osjećaju se otuđeni od ljudi oko sebe. Oni stalno imaju osjećaj da se ne mogu smijati, voljeti, ali ni tugovati kao ostali, *neoštećeni* ljudi i da im budućnost nema šta lijepo donijeti.

Neke osobe, žrtve kriminaliteta npr. u porodici ovisnika, pogođene tim događanjima ostaju, u pravilu, *zatočeni* u gotovo nenormalnom uzbuđenju, tj. oni su pretjerano pobuđeni ili podložni reakcijama, ne mogu se opustiti i normalno funkcionirati. Događaji koji su izazvani kriminogenim ponašanjem jednog člana porodice nad drugim slamaju dotadašnje *ja* - procese, a pokušaji posttraumatske reorganizacije na nepovratni način mijenjaju *ja*.

Moglo bi se govoriti o nekoj vrsti psihičkog kanibalizma, kod kojih se agresor učvršćuje u bit ću progonjenog, on sebe gura u stvarnost odnosa, primorava svoju žrtvu da ga doživi. To može ići tako daleko da *ja*-žrtve postane *ja*-agresora, koji porobljava psihički teritorij i, tako reći, umnožava se u žrtvi. Često se dešava da mnoge žrtve i izvana u svome ponašanju postanu slične počinitelju, naročito ako su kao mlađe bile žrtve. Granica, nažalost, između ja-žrtve i ja-počinitelja, unutar žrtve se briše. Žrtva u svom *ja* upada u opasnost da u prenesenom smislu, postane onim što ju je povrijedilo.

Zlostavljač, sa žrtvom stvara duboki, ako ne i destruktivni odnos privrženosti i pripadanja, s kojim se mora boriti cijeli život. Što je bliskost učinioca s vlastitim *ja* veća, veći je destruktivni efekt, a ponovna uspostava posttraumatskog razgraničavanja teža.

Ovi događaji ne mijenjaju samo samovrijednost i samokompetenciju, nego retrogradno mijenjaju i izgrađene odnose privrženosti, mijenja svoje ja. Oni, doslovno, poljuljaju dotadašnju sliku o sebi i svijetu.

Porodica nekad predstavlja mjesto opasnog i ponižavajućeg življenja. Ovaj kriminalitet je *nevidljiv*, i pokriven stereotipom partrijarhalnog društva. Pojačano

nasilničko ponašanje se objašnjava promjenom u ličnosti kao što su reducirana intelektualna samosvijest, selektivna dezinhibicija, netačna procjena rizika i sl.

Aktivno nasilje uključuje fizičko, psihičko ili seksualno nasilje.

Pasivno nasilje se odnosi na zapostavljanje, bijes izražen kroz nebrigu, izbjegavanje žrtve, provokativno izbjegavanje kontakata. Pasivno nasilje ne uključuje fizičko zlostavljanje, ali može i da uključi, npr : samopovređivanje kao izljev bijesa koji ne može da kontolira na adekvatan način. Kod psihičkih oblika zlostavljanja prisutne su degradirajuće verbalne uvrede, izolacija, zatvaranje – posmatranje osobe u sobi, ne davanje hrane, nemajući i ne želeći kontakte i razgovore.

Manji oblici zlostavljanja (koja nisu učestala), štete koje nisu dugotrajne (zatvaranje u malom prostoru, ograničenom), na seksualnom planu (egzibicionizam), telefonsko uznemiravanje, verbalna ili neverbalna prijetnja protiv osoba, može biti s teškim posljedicama jer nosi stalnu tenziju, stvara i proizvodi na emotivnom i socijalnom planu (prijetnje ubistvom, uništavanje kućnih ljubimaca udaranjem u zid, bacanje stvari po kući i sl.), zbunjujuće situacije (povremeno uzdržavanje od izjava ljubavi).

Srednje ozbiljni oblici su češći, ali nemaju opasnost po život niti dugotrajne povrede (jače ogrebotine, modrice, otekline); na seksualnom planu (ne ulazak uda u potpunosti i neprirodne akte, masturbacije u prisustvu druge osobe); emocionalno omalovažavanje (česti verbalni napadi, često uzdržavanje od odnosa).

Veoma ozbiljni i česti incidenti (teža oštećenja, duge duboke povrede, hematomi, opekotine, povrede unutrašnjih organa); na seksualnom planu (oralni, analni i odnos na silu); na emotivnom planu (uzdržavanje od hrane, izolacija, ograničenja kretanja, namjerno duže odsustvovanje od kuće).

Opasne po život, posljedice su dugotrajne na psihičkom, emocionalnom i fizičkom planu. Nasilnik koji zlostavlja i čini kriminalnu radnju ne traži pomoć jer ostavlja žrtvu da se muči što može dovesti i do smrti. Nasilničko ponašanje usmjereno protiv sebe predstavlja suicidne misli i ponašanje te nanošenje tjelesnih povreda.

26. MALOLJETNIČKE BANDE

Sjedinjene države od 80-ih godina beleže ubrzani rast maloljetničkih bandi. U tom periodu broj gradova koji imaju problem s bandama uvećao se od 286 oblasti s 2.000 bandi sa skoro 100.000 članova bandi 1980. godine (Miller, 1992) na nekih 4.800 oblasti s preko 31.000 bandi i približno 846.000 članova bandi 1996. godine (Moore and Terrett, u štampi). Anketa učenika osmog razreda u 11 gradova pokazala je da su 9% njih trenutno članovi bande, a 17% njih je reklo da su ranije pripadali bandi u nekom trenutku svog života (Esbensen and Osgood, 1997).

I druga istraživanja su pokazala slične procente, kao i da su članovi bande odgovorni za veliki dio delikata nasilja. U ročesterskom centru za Program za istraživanje uzroka i korelata delinkvencije, koji je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, članovi bande (30% uzorka)

samoprijavili su vršenje 68% delikata nasilja (Thornberry, 1998). U denverskom centru, odrasli članovi bandi (14% uzorka) samoprijavili su vršenje 89% svih delikata nasilja (Huizinga, 1997). U jednom drugom istraživanju, koju su podržale Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije i druge agencije i organizacija, odrasli članovi bandi u Sijetlu (15% uzorka) samoprijavili su umiješanost u 85% pljački koje su predstavljale čitav uzorak po osnovu kojeg je rađeno istraživanje (Battin et al, 1998).

26.1. Historija maloljetničkih bandi

Prema jednim autorima, prve bande su se pojavile u Evropi (Klein, 1996), a prema drugima u Meksiku (Redfield, 1941; Rubel, 1965). Niko nije siguran gdje, ni kad su se tačno pojavile u Sjedinjenim Američkim Državama. Najstariji podaci o pojavi bandi u SAD datiraju još iz 1783, s kraja Američkog građanskog rata (Sante, 1991; Sheldon, 1898). Možda su nastale spontano od grupa maloljetnika koji su oponašali odrasle ili kao kolektivni odgovor na uslove gradskog života (Trasher, 1927). Neki tvrde da su se prvo pojavile poslije meksikanske seobe na severozapad nakon Meksičke revolucije 1813. (Refdield, 1941; Rubel, 1965). Možda su proizašle iz poteškoća s kojima je bila suočena meksička omladina tokom prilagođavanja američkom načinu života u krajnje siromašnim uslovima na jugozapadu (Moore, 1978; Vigil, 1988). Izgleda da su se bande proširile na Novu Englesku početkom 1800-tih sa zahuktavanjem Industrijske revolucije u prvim velikim gradovima Sjedinjenih država: New Yorku, Bostonu i Philadelphiji (Finestone, 1976; Sante, 1991; Spergel, 1995).

Procvat bandi je počeo u Chicagu i drugim velikim gradovima tokom industrijske ere, kada su imigracija i populaciona kretanja dostigli svoj vrhunac (Finestone, 1976). U ranijem periodu američke historije, bande su izgleda bile najupadljivije i najnasilnije tokom perioda velikih migracija stanovništva. Njihov razvoj karakterizira obrazac nadiranja i povlačenja koji ,*u svakom trenutku više podseća na, recimo, grip nego na slepilo*, kako je to primijetio Miler (1992: 52). Sjedinjene države su imale četiri različita perioda porasta i vrhunca aktivnosti bandi: krajem 1800-tih, 20-ih, 60-ih i 90-ih (Curry and Decker, 1998). Eksplozija bandi nije stalna.

U današnje vreme, na maloljetničke bande utiče nekoliko trendova. Tokom 70-ih i 80-ih, zbog povećane pokretljivosti i pristupa smrtonosnijem oružju, mnoge bande su postale opasnije (Klein, 1995; Klein and Maxson, 1989; Miller, 1974, 1992; Spergel, 1995). U obračunima bandi, u kojima su se ranije koristile pesnice ili *bokseri*, sve više se koristi vatreno oružje. Sve veća dostupnost automobila s upotrebom smrtonosnijeg oružja dovela je do pucnjave u provozu, taktike koja se ranije javljala u obliku pješadinskih prepada (Miller, 1966). Bande iz 80-ih i 90-ih, izgleda, imaju i mlađe i starije članove nego ranije (Miller, 1992; Spergel, 1995), više članova koji su bili u zatvoru ili imali veze sa zatvorenicima (Hagedorn, 1988; Miller, 1992; Moore, 1990; Vigil, 1988) i više oružja veće smrtnosti (Block and Block, 1993; Miller, 1992; Nacionalni obavještajni centar za droge, 1995). Manje su teritorijalno orijentirane

(Fagan, 1990; Klein, 1995), više koriste alkohol i droge (Decker and Van Winkle, 1996; Fagan, 1990; Thornberry, 1998) i više se bave prometom droge (Battin et al, 1998; Fagan, 1990; Miller, 1992; Taylor, 1989; Thornberry, 1998).

Neke maloljetničke bande je epidemija krek-kokaina s početka 80-ih, izgleda, pretvorila u preduzetničke organizacije (Sanchez-Jankowski, 1991; Skolnick et al, 1988; Taylor, 1989). Međutim, nije jesno u kojoj su mjeri oni tačno postali organizacija za promet droge (Howell and Decker, u štampi). Neke maloljetničke grupe, od kojih se sada mnoge ne smatraju *bona fide* bandama, ne bave se ozbiljno protivzakonitom djelatnošću i više predstavljaju društvenu priliku za učlanjenje (Fagan, 1989; Vigil, 1988). Neke bande rijetko koriste drogu i alkohol, a neke su blisko povezane zajednicom (Fagan, 1989; Sanchez-Jankowski, 1991; Vigil, 1988).

26.2. Paradoks evropskih bandi – ulične bande ili maloljetničke grupe?

Do sredine 80-ih godina nepravedno je zanemarivano zajedničko polje istraživanja američkih (sa daleko bogatijom teorijom i praksom) i evropskih (sa novom, ne tako bogatom teorijom i praksom) uličnih bandi. Uobičajena pojava je da se na evropske gleda iz ugla američkih, što u praksi pravi ozbiljne probleme. Tako da je vrlo bitno razjasniti, a samim tim i razgraničiti američku od evropske situacije, ali i pronaći zajedničke osobine.

Tokom 1985. i 1991. Štokholmski univerzitet i Švedski savjet za prevenciju kriminaliteta ugostili su Malcolma Kleina koji je bio u prilici da napravi presjek evropske scene uličnih bandi i naznači promjene koje su nastale u tom periodu. Hans-Jürgen Kerner i Elmar Weitekamp pretražili su literature u kriminološkom arhivu Tibingenškog univerziteta i našli vrlo malo istraživanja o bandama u Evropi tokom 1991. godine. Međutim, razgovori s akademicima i zvaničnicima iz nekoliko gradova (London, Manchester, Stockholm, Zürich, Berlin, Frankfurt, Stuttgart, Kazan i brojni gradovi iz oblasti Volge), za koje se priča da imaju probleme s uličnim bandama, pokazali su da takve grupe stvarno postoje. Međutim, uprkos tome, nije bilo istraživanja koja su se bavila uličnim bandama u tim gradovima (uz pojedine, krajnje retke izuzetke).

Dalje ispitivanje je pokazalo da se neki drugi gradovi više bave tom problematikom (a da se mnogi ne bave), kao i da je vrlo malo istraživača koji se bave istraživanjem bandi na tek nekoliko lokacija. Prvobitni skup saznanja o evropskim bandama se razvijao dok su zakonodavci još uvijek dovodili u pitanje ili negirali postojanje uličnih bandi. Negiranje je obično bilo rezultat velikih razlika između evropskih grupa mladih i predstavom o prirodi američkih uličnih bandi – *prave bande*. A paradoks se upravo ogleda u tome da te *prave* bande Amerike ne odgovaraju onom stereotipu koji je doveo do negiranja bandi Evrope.

Godine 1997. tokom konferencije o restorativnoj pravdi u Louvainu, u Belgiji, sastala se jedna mala grupa akademika radi rasprave na ovu temu, kako bi se ustanovilo da li uopće ima dovoljno intaresiranja za dalja istraživanja. Usaglasili su se da takvo interesiranje postoji i grupa je ustanovljena kao upravni odbor za razvoj pristupa. Međunarodni upravni odbor činili su Malcolm Kein, Hans-Jürgen Kerner,

Cheryl Maxson, Elmar Weitekamp, Peter van der Laan, Lode Walgrave, Koni Versen, Jerži Sarnecki, Ray Corrado i Margaret Gac.

Godine 1998. grupa je organizovala prvu Radionicu o evropskim bandama, koja je održana u Schmittenu, u Njemačkoj. Nekih četrdeset predstavnika iz trinaest zemalja sastalo se na tri dana. Mnogi od njih su posebno spremili pisane radove i prezentacije. Na prvim sjednicama pristupilo se američkim prezentacijama o bandama i metodama istraživanja. Zatim su uslijedile prezentacije istraživanja o evropskim bandama, a zatim prezentacije o dodatnim evropskim istraživanjima o drugim problematičnim grupama mladih uopće, koje su dovodile u pitanje i samo postojanje evropskih bandi.

Na kraju, čitav jedan dan posvećen je razmatranju saznanja o bandama i metodama koje se primjenjuju, kako u uporednom pravu, tako i u evropskom javnom pravu. Članovi upravnog odbora izrazili su nadu da će konferencija u Schmittenu dovesti do postupka preduzimanja planskih, uporednih istraživanja na planu Evrope, a možda i na planu Evrope i Amerike.

Prva Radionica o evropskim bandama dosad je dovela do dva glavna rezultata: čitava jedna zbirka radova evropskih i američkih istraživača; saziv dviju kasnijih radionica tokom 1999. godine u Oslu, u Norveškoj i u Louvainu, u Belgiji.

26.3. Demografske karakteristike

Prosječna starost članova maloljetničkih bandi je između 17 i 18 godina (Curry and Decker, 1988), ali ima i starijih članova u gradovima gdje bande postoje duže, kao što su Chicago i Los Angeles (Bobrowski, 1988; California Attorney General's Gang Unit, 1996; Klein, 1995; Spergel, 1995). Muški članovi bande u velikoj mjeri brojčano premašuju ženske članove bande (Miller, 1992; Moore, 1978), a taj raspon je veći kod starijih adolescenata, nego kod mlađih adolescenata (Bjerregaad and Smith, 1993; Esbensen and Huizinga, 1993; Moore and Hagedorn, 1996). Bande su različite veličine u zavisnosti od vrste bande. Tradicionalne (velike, trajne, teritorijalne) bande obično broje oko 180 članova, dok specijalizirane (npr. za promet droge) bande obično broje tek oko 25 članova (Klein and Maxson, 1996). Po velikim gradovima, neki bande broje na hiljade, pa čak i desetine hiljada članova (Block and Block, 1993; Spergel, 1995).

Početkom XIX vijeka maloljetničke bande u SAD-u bile su prevashodno irske, jevrejske i italijanske (Haskins, 1974; Sante, 1991). Prema nedavnoj nacionalnoj anketi snaga reda, etnicitet pripadnika bandi je 48% afroamerički, 43% hispanski, 5% bjelački i 4% azijski (Curry, 1996). Međutim, ankete učenika pokazuju mnogo veće prisustvo bijelih adolescenata među članovima bandi. Od skoro 6.000 anketiranih osmaka na 11 lokacija (Esbensen and Osgood, 1997) 31% učenika koji su rekli da su članovi bande bili su Afroamerikanci, 25% su bili Hispanci, 25% su bili bijelci, 5% su bili Azijati, a 15% su bili pripadnici drugih etničkih grupa. Bursik i Gramsick (1993) ukazuju da, uprkos nesrazmernoj zastupljenosti manjinskih grupa u istraživanjima u poređenju s manjinskim grupama, *‚crnci i Hispanci nemaju posebnu*

sklonost za članstvo u bandama. Prije će biti da su prosto previše zastupljeni u onim krajevima koji najviše dovode do djelatnosti bandi.

Miller (1974: 220) zapaža da *posmatrači u bilo kom razdoblju imaju sklonost da osobine bandi povezuju s osobinama određenih etničkih grupa koje su zastupljene u gradskoj donjoj klasi u tom periodu* (…) *grublje rečeno, što su zastupljenije populacije iz donje klase, to će više biti bandi*. Spergel (1995: 60) se slaže s time, ali uz značajnu napomenu: *Savremene maloljetničke bande se nalaze uglavnom u donjoj klasi, mahalama, getoima, barijima ili u promjenljivim zajednicama radničke klase, međutim, nije jasno da li klasa, siromaštvo, kultura, rasa ili etnicitet, ili društvena promjena, samo po sebi, ima presudan uticaj na problem bandi.* Spergelovo zapažanje je izgleda tačno, jer su bande u poslednje vreme postale sve zastupljenije u ruralnim zemljama, varošima i varošicama (Moore and Terrett, u štampi) iz razloga koji nisu baš najjasniji.

26.4. Specijalizacija bandi

Određeni delikti su povezani s različitim rasnim/etničkim maloljetničkim bandama. Afroameričke bande su relativno umiješane u delikte s drogom; hispaničke bande u nasilje vezano za teritoriju; azijatske i bjelačke bande u imovinski kriminalitet (Block et al, 1996; Spergel, 1990). Brojna etnografska istraživanja su pružila odlične opise hispanskih bandi Los Angelesa. Obično su organizirani u vršnjačke družine, koje su vezane za određenu teritoriju (*bario*) i poznati su po tučama (Moore, Vigil and Garcia, 1983). Banda pruža odnose nalik porodičnim za adolescente koji se osjećaju izoliranim, klize između svojih matičnih i usvojenih kultura i osjećaju se kao stranci na obje strane (Vigil, 1990a, 1990b; Vigil and Long 1990). Hispanske bande imaju jake veze sa svojim komšilukom ili barijom, koji ih veže za jednu veću kulturu (Moore, 1978); veći dio njihovog nasilja vezan je za odbranu teritorije komšiluka. Nasuprot tome, Afroamerikanci po velikim gradovima trude se da zemijene tradicionalne društvene mreže koje su mlade povezivale s legitimnim prilikama za zaposlenje (Anderson, 1990). Zato su te bande više bave preduzetništvom od drugih etničkih/rasnih bandi i mogu se iz ‚*lešinarskih* grupa razviti u teritorijalne bande i bande za promet narkotika (Taylor, 1989).

Pribjegavanje nasilju za zaštitu komšiluka ili teritorije bande od suparničkih bandi također je prevashodni cilj i u Chicagu (Block and Block, 1993) i St. Louisu (Pennell et al, 1996). Nasilje se rijetko planira i obično do njega među bandama dolazi spontano (Decker and Van Winkle, 1996; Sanchez-Jankowski, 1991; Pennell et al, 1994) kao odgovor na širok spektar situacija (Horowitz and Schwartz, 1974; Sanders, 1994).

Osmišljeni su novi neetnički načini za klasifikovanje bandi (Spergel, 1995), mada složenost, varijante i promjenljiva struktura bandi praktično prkosi statičnim kategorijama. Jedan način da se posmatra banda jeste kroz kontinuitet stepena organiziranosti (Gordon, 1994), od maloljetničkih grupica koje se druže po tržnim centrima i drugim mjestima; do kriminalnih grupa, malih družina prijatelja koji su se udružili radi vršenja krivičnih djela kao što su operacije prometa ukradene robe; do

uličnih bandi koje se sastoje od grupa adolescenata i mladih punoljetnih lica koji čine polustrukturiranu operaciju i upuštaju se u delinkventsko ili kriminalno ponašanje; do odraslih kriminalnih organizacija koje se bave kriminalnom djelatnošću prije svega iz ekonomskih razloga. Ove posljednje su poznate još i kao kriminalne bande i ne smatraju se maloljetničkim bandama. Često nije lako napraviti razliku između svih ovih različitih oblika bandi; u nekim krajevima određene grupe se mogu razviti od manje zvaničnih do zvaničnijih organizacija u skladu s navedenim razvojnim putem.

26.5. Ženska delinkvencija bandi

Podaci o broju ženskih članova maloljetničkih bandi još uvijek nisu prikupljani na nacionalnom nivou; međutim, postoji nekoliko procjena. Miller (1992) procenjuje da je oko 10% članova bandi ženskog spola. Među organima reda koji su prijavili podatke o muškim i ženskim članovima u anketi iz 1992. procenjuje se da 6% članova bande čine pripadnice ženskog spola (Curry, 1995b). U svojoj anketi učenika osmog razreda u 11 gradova, Esbensen i Osgood (1997) iznose podatak da 38% učenika koji su izjavili da su članovi bande čine pripadnice ženskog spola. Nedavna istraživanja na velikim uzorcima adolescenata u gradskim sredinama, koje je finansirano kroz Program za istraživanje uzroka i korelata delinkvencije Kancelarije za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, pokazuju da se prisustvo ženske populacije u članstvu povećava u periodu rane adolescencije (Bjerregaard and Smith, 1993; Esbensen and Huizinga, 1993). Moguće je da se kod svih adolescenata učešće pripadnica ženskog spola povećava srazmjerno muškom učešću u bandama (Klein, 1995). Anketama nije bilo moguće izmjeriti te promjene na nacionalnom nivou, jer sistemi podataka na lokalu nisu odgovarajući. Međutim, ovo i druga istraživanja na gradskim uzorcima (Fagan, 1990; Winfree et al, 1992) ukazuju na sve veće prisustvo pripadnica ženskog spola u bandama u skladu sa eksplozijom bandi.

Da li se povećava broj nezavisnih ženskih bandi? Prvobitna anketa po gradovima s problemom bandi ukazuje da su ženske bande uglavnom pomoćne bande koje su povezane s muškim bandama (Miller, 1975). Naknadne ankete ukazuju na porast nezavisnih ženskih bandi (Curry, Ball and Decker, 1996; Curry, 1995a, 1995b; Nacionalni obavještajni centar za droge, 1995). Međutim, Moore (1991:41) ukazuje na to da *opći utisak da su banditkinje napustile svoju (...) ‚tradicionalnu [pomoćnu] ulogu mora biti prihvaćen s rezervom.* U skladu s njenim pregledom istraživanja bandi, Chesney-Lind (1993) tvrdi da ima malo dokaza koji bi potkrijepili utisak o nekoj novoj sorti nasilnih banditkinja koja prodire u tu pojavu kojom kroz historiju dominiraju muškarci.

Da li se ženski članovi bandi više upuštaju u ozbiljnije i nasilnije delikte? Na to pitanje se ne može dati konačan odgovor, jer nisu dostupni podaci o trendovima na nacionalnom nivou. Čikaški podaci o deliktima u vezi s bandama tokom tridesetogodišnjeg perioda od 1965. do 1994. godine pokazuju da žene predstavljaju samo 5% žrtava i 1% učinilaca (Block et al, 1996). Postoji veća vjerovatnoća da će

žensko nasilje bandi obuhvatati obično batinanje ili napad, prije nego ubistvo, a ženski nenasilni zločini uglavnom su se sastojali u kršenju zakona vezanih za alkohol.

U istraživačkom centru Programa za istraživanje uzroka i korelata delinkvencije, koji je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije u Denveru, Esbensen and Huizinga (1993) ustanovili su da je delinkventsko ponašanje zastupljenije kod ženskih članova bandi, nego kod pripadnica ženskog spola koje nisu članovi bandi. Međutim, stope incidence nisu bile nešto mnogo veće. U Rochesteru, u drugom istraživačkom centru Uzroka i korelata, Bjerregaard and Smith (1993) ustanovili su i da su ženski članovi bandi znatno skloniji upuštanju u ozbiljnu delinkvenciju, nego što je to slučaj kod pripadnica ženskog spola koje nisu članovi bandi. Međutim, nasuprot Denveru, stope incidence u Rochesteru po svim kategorijama delikata bile su znatno veće među ženskim članovima bandi, nego među pripadnicama ženskog spola koje nisu članovi bandi. Fagan (1990) je također ustanovio veći nivo upuštanja u ozbiljnu delinkvenciju među ženskim članovima bandi u Chicagu, Los Angelesu i San Dijegu. Stope prevalence po svim kategorijama ponašanja, uključujući i delikte nasilja, bile su više kod pripadnica ženskog spola koje su članovi bandi, nego kod pripadnica ženskog spola koje nisu članovi bandi.

26.6. Razmjere problema

Teško je procijeniti razmjere problema maloljetničkih bandi u SAD-u. Ne postoji nikakva saglasnost o tome šta je to što čini jednu maloljetničku bandu. Mnoge oblasti negiraju postojanje bandi. Druge oblasti, pak, pogrešno, kako to mnogi stručnjaci smatraju, manje ozbiljne oblike adolescentskih grupa koje krše zakon opisuju kao bande (Miller, 1992). Neki bande zovu drugim imenima, kao što su *ekipe* ili *grupe*, iako neke od njih nisu *bona fide* bande; nego su specijalizirane grupe za predatorski kriminalitet ili promet droge (Miller, 1992). Izgleda da su zajednice sklonije da problematične adolescentske grupe etiketiraju kao bande, ako ih javnost doživljava kao problem (Miller, 1992). Iako ima raznih definicija maloljetničke bande, većina obuhvata sljedeće elemente: samoosnovana grupa, ujedinjena oko zajedničkih interesa, koja kontrolira određenu teritoriju, ustanovu ili preduzeće; koristi simbole u komunikaciji i kolektivno se bavi kriminalitetom (Curry and Decker, 1998; Miller, 1992).

26.7. Eksplozija maloljetničkih bandi

Postoji vrlo malo rutinski prikupljenih sistematiziranih podataka o maloljetničkim bandama na nivou grada ili države, izuzev nekoliko sistema za obavještavanje o bandama. U prošlosti se oslanjalo na sporadična istraživanja radi procjene problema bandi na nacionalnom nivou (Curry et al, 1992; Curry, Ball, and Decker, 1996; Miller, 1975, 1992; Needle and Stapleton, 1983). Godine 1996. Nacionalni centar za maloljetničke bande anketirao je preko 3.000 pripadnika organa

reda, od kojih je odgovorilo njih 87% kako bi se dobio potpuniji pregled oblasti koje imaju problem s bandama (Moore and Terrett, u štampi).

Skoro ¾ gradova u kojima je sprovedena anketa s populacijom od 25.000 i više prijavili su najviši nivo aktivnosti bandi (74%), pa za njima slijede predgrađa (57%), varošice (34%) i seoski okruzi (25%). Većina ispitanika je odgovorila da je njihov problem s bandama počeo baš skoro, pri čemu se najviše pominje 1994. godina. Prosječna početna godina mijenja se u skladu s vrstom lokacije: 1989. za velike gradove, 1990. za predgrađa, 1992. za varošice i 1993. za seoske okruge. Dakle, problem maloljetničkih bandi u SAD je pozamašan i utiče na zajednice svih veličina.

Maloljetničke bande su naročito rasprostranjene u određenim velegradima s hroničnim problemom s bandama kao što su Chicago (Block et al, 1996) i Los Angeles (Klein, 1995). Priča se da Chicago ima oko 132 bande (Block et al, 1996) sa članstvom koje se procenjuje na 30.000 do 50.000 okorelih članova bandi (Čikaška komisija za kriminalitet, 1995). Članovi četiri najveće i kriminalno najaktivnije bande, *Nacije sledbenika crnih gangstera*, *Latinskih sljedbenika*, *Latinskih kraljeva* i *Lordova poroka* broje oko 19.000 i predstavljaju 2/3 svih krivičnih djela podstrekivanih od strane bandi i više odpola ubistava u velegradu podstrekivanih od strane bandi (Block and Block, 1993). Policija u Los Angelesu procjenjuje da grad ima više od 58.000 članova bandi (Nacionalni centar za maloljetničke bande, 1997), što ga čini američkim gradom s najviše članova bandi.

26.8. Problemi s bandama u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima

Sprovedene su tri ankete za procjenu problema za maloljetničkim bandama u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima. Istraživanje zatvorskih uslova: maloljetnički zatvori i popravni domovi (Parent et al, 1994) koje je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije obuhvata anketu svih službenika administracije maloljetničkih zatvora i popravnih domova. Od službenika administracije u maloljetničkim zatvorima i školama za obuku zatraženo je da procijene razmjere zatvorenih maloljetnika koji imaju probleme određene vrste, uključujući i veze s bandama. I kod populacije maloljetničkih zatvora i kod populacije škola za obuku, službenici administracije procenili su da je oko 40% zatvorenih maloljetnika imalo veze s bandama (Leiter, 1993, citirano u Snyder and Sickmund, 1995).

Anketa po popravnim domovima iz 1990. godine (Knox, 1991) pokazala je da je 160 ispitanika, više od ¾ (78%) ispitanih ustanova, prijavilo problem s bandama u određenom vremenskom periodu. 52% ispitanih ustanova prijavilo je da je više od 10% zatvorenih maloljetnika povezano s bandama. Više od 1/3 (40%) prijavilo je povezanost zatvorenica s bandama. Anketom je provjeravano da li bande predstavljaju problem u tim ustanovama. 14% ispitanika je prijavilo napad na zatvorske čuvare; od kojih je 28% prijavilo više od jednog incidenta. Od 150 prijavljenih napada na zatvorske čuvare, 11 njih se završilo bolničkim liječenjem.

Otprilike 1/3 svih ispitanih ustanova prijavila je jedan ili više incidenata u kojima se nasilje u koje su bili umiješani članovi bande završilo ozbiljnom povredom.

Na uzorku srednjih škola iz centra grada i popravnih domova iz četiri države SAD, Shelex i Wright (1993, 1995) anketirali su preko 800 ozbiljnih prestupnika muškog spola u 6 maloljetničkih popravnih domova u blizini gradskih sredina koje imaju probleme s bandama. Dvije trećine (68%) zatvorenika samoprijavilo je veze s bandom ili *kvazibandom*. Mnogo je veća zastupljenost vatrenog oružja kod članova bandi, nego kod onih koji nisu članovi bandi: 81% članova bandi i kvazibandi imalo je revolver, a oko ¾ njih imalo je automatski ili poluautomatski pištolj. 84% zatvorenika reklo je da bar *s vremena na vrijeme* nosilo pištolj, godinu ili dvije prije zatvaranja, a 55% njih je reklo da ga nosi *sve vrijeme* ili *veći dio vremena*.

Bande očigledno predstavljaju ozbiljan problem za maloljetničke zatvore i popravne domove. Postoje dokazi da se, osim doprinošenja institucionalnom nasilju, u tim ustanovama osnivaju bande i da se tamo vrbuju novi članovi (Moore, Vigil and Garcia, 1983). Osnivanje bandi je vjerovatno vezano za potrebu zatvorenika da se zaštite od drugih zatvorenika. Čikaški *Lordovi poroka* potiču iz Državne škole za obuku dječaka iz Illinoisa, gdje je nekoliko štićenika odlučilo da osnuje novu bandu stopivši svoje veze s drugim bandama, u nadi da će osnovati najžešću bandu Chicaga (Dawley, 1992; Keiser, 1969). Smještanje u popravni dom je jedan od najjačih pokazatelja budućeg članstva u zatvorskoj bandi u odraslom dobu (Ralph et al, 1996).

Neophodni su programi na uličnom nivou za prekidanje tog vrzinog kola članstva u maloljetničkim bandama, dalje angažiranje u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima i stalno bavljenje bandama u onim zajednicama gde se vraćaju bivši zatvorenici.

26.9. Zajednica i ekonomija

Značajan izvor variranja nasilja maloljetničkih bandi predstavlja odnos između bande i zajednice. J.F.Short, mlađi, tvrdi da je pojam bandi koji se koristi za istraživanje bandi previše usko određen, zbog toga što ne uzima u obzir značaj bandi i članstva u bandama u drugačijoj društvenoj sredini (lična komunikacija s autorom, 24. april 1996). Kao prvo, značaj bande prevazilazi njen odnos s pojedinačnim članom bande. Npr. bande služe kao nosioci tradicije i kulture jedne zajednice (Miller, 1958; Moore, 1978). Kao drugo, to što se neki maloljetnik poistovećuje s određenom bandom utiče na to kako se drugi odnose prema njemu ili njoj. Kao ilustraciju toga, Esbensen i Huizinga (1993) ustanovili su da je negativno etiketiranje članova bande povezano s povećanjem broja delikata.

Ima još mnogo toga što se može naučiti o odnosu bandi i njihovog komšiluka ili zajednice. Sanchez Jankowski (1991) prepoznaje četiri činioca koji podstiču bande na zajednički poduhvat za uspostavljanje veze sa zajednicom. Prvo, bandi je potrebno *utočište*. Drugo, treba joj rasadnik za buduće članstvo. Treće, zajednica bandi pruža bitne podatke (npr. o bandama iz drugih dijelova velegrada). Četvrto, bandi su potrebne veze sa zajednicom iz psiholoških razloga: ‚*Između bande i zajednice dolazi do određenog zbližavanja usljed koga nastaje društvena veza za*

koju često treba da prođe značajan period vremena da bi se potpuno rastvorila (1991: 201). To su bitne osobine maloljetničkih bandi. Sanchez Jankowski (1991) tvrdi da postoji dvojak odnos zajednice prema bandi zbog toga što su mnogi članovi bande djeca stanovnika, banda često pruža zaštitu stanovnicima, stanovnici se često poistovećuju s bandama zbog svoje sopstvene ili ranije umiješanosti nekoga od rođaka, a bande su u nekim slučajevima postale institucije zajednice; lični interesi (strah od prevelike kontrole policije, strah od prevelike aktivnosti bandi) također, ima važnu ulogu u načinu na koji zajednica gleda na bande.

Još jedan razlog za dvojak odnos prema bandama ili za njihovo prihvatanje mogao bi da bude promjena u ekonomiji. Jedna nova teorija o bandama usredsređena je uticaj gradske ekonomije na dinamiku odnosa između bande i komšiluka (Bursik and Grasmick, 1993). Tranzicija tokom 70-ih godina s proizvodne na uslužnu ekonomiju u SAD-u značajno promijenila ekonomske uslove, smanjivši potražnju za niskokvalificiranim radnicima u jednom sve više uslužno orijentiranom, visokotehnološkom društvu, ograničivši im pristup tržištu rada i blokiravši im vertikalnu pokretljivost, stvarajući ono što je Glasgow (1980) prvi nazvao podklasom (vidjeti i Wilson, 1987, 1996). Fagan (1996) opisuje vapaj podklase koja je trajno isključena iz učešća na zvaničnom tržištu tržištu zanimanja. Kao posljedica toga, pripadnici podklase moraju da se oslone na druge ekonomske alternative: slabo plaćene privremene poslove, poslove s ograničenim radnim vremenom na sekundarnom tržištu rada, neki oblik socijalne pomoći ili zavisnost od prijatelja i rođaka, ili umiješanost u promet droge i druge isplative oblike uličnog kriminaliteta (Moore, 1988). Nekoliko istraživača bandi (Bursik and Grasmick, 1993; Moore, 1978, 1985; Sullivan 1989; Vigil, 1988) tvrdilo je da su se kriminalitet, delinkvencija, bande i maloljetničko nasilje povećali tokom 80-tih i 90-ih godina kao posledica uslova postindustrijskog društva.

26. 10. Zašto maloljetnici pristupaju bandama?

Decker i Van Winkle (1996) smatraju da se pristupanje maloljetničkim bandama sastoji i iz privlačenja i iz nužde. Privlačenje se odnosi na primamljivost bande. Članstvo u bandi može povećati prestiž ili status među prijateljima (Baccaglini, 1993), a naročito među djevojkama (za dječake) (Decker and Van Winkle, 1996), ali i pružiti priliku da se bude sa njima (Slayton, Stephens, and MacKenna, 1993). Bande pružaju i druge privlačne prilike kao što su prilika za uzbuđenje (Pennell et al, 1994) od prodaje droge i zarade novca (Decker and Van Winkle, 1996). Tako, mnogi maloljetnici smatraju da su doneli razumnu odluku kada se pridruže bandi: u članstvu u bandi vide ličnu prednost (Sanchez-Jankowski, 1991).

Društvene, ekonomske i kulturne sile guraju mnoge adolescente prema bandama. Zaštita od drugih bandi i utisak o općem dobru su ključni faktori (Baccaglini, 1993; Decker and Van Winkle, 1996). Kao što je prethodno pomenuto, neki istraživači smatraju da status ‚*podklase* (Wilson, 1987) manjinskih maloljetnika služi kao podstrekač na njihovo pristupanje bandama (Hagedorn, 1988; Moore, 1978; Taylor, 1989; Vigil, 1988). Adolescenti se, iz osećaja marginaliziranosti, pridružuju

bandama zbog društvenih veza koje im pružaju osećaj identiteta (Vigil and Long, 1990). Nekim maloljetnicima bande su način rješavanja problema društvene neprilagođenosti, naročito muka i nevolja adolescencije (Short and Strodtbeck, 1965). U nekim zajednicama mladi se intenzivno vrbuju ili bivaju prinuđeni da pristupe bandama usljed tradicije komšiluka i ranijeg (a možda čak i tekućeg) članstva ili veza njihovih roditelja s kriminalnom djelatnošću (Moore, 1978).

26.11. Faktori rizika od pristupanja bandi

Faktori rizika sumira faktore rizika od pristupanja bandi koji su ustanovljeni i proučavani korišćenjem mnogih istraživačkih metoda, uključujući i sekciona, longitudinalna i etnografska (posmatračka) istraživanja. Pregled ove tabele ukazuje na to da trenutno poznavanje faktora rizika od pristupanja bandi nije usavršeno. Zbog toga što je otkriveno tako mnogo faktora rizika, teško je ustanoviti prioritete za prevenciju bandi i programe intervencije bez podrobne procjene problema kriminaliteta koji bi odredio najzastupljenije faktore rizika.

Dugoročna istraživanja na velikim uzorcima gradskih adolescenata iz Rochestera, New York (Thornberry, 1998) i Seattle (Hill et al, u štampi) otkrila su kauzalne faktore rizika od pristupanja bandi. Oba istraživanja, od kojih je prvo finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, a drugo podržala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije kao i druge agencije i organizacije, procjenjuju faktore rizika u oblasti zajednice, porodice, škole, vršnjačkih grupa i osobina pojedinca. Pošto oba istraživanja prikupljaju podatke na svojim sopstvenim uzorcima tokom dugog vremenskog perioda, faktori rizika procijenjeni u ranoj adolescenciji mogu biti iskorišćeni za predviđanje članstva u bandi u određenim trenucima kasnije adolescencije. Prepoznavanje ranih faktora rizika ukazuje na prioritete za programe prevencije i intervencije.

U ročesterskom istraživanju Thornberry (1998) je otkrio rane pokazatelje članstva u bandi među muškim licima u pet prethodno navedenih oblasti. Najvažniji faktor rizika u zajednici je odrastanje krajevima u kojima je nivo društvene integracije (privrženosti) nizak. Ni visoki nivoi neorganiziranosti komšiluka, niti visoki nivoi nasilja ne predviđaju članstvo u bandi. Među porodičnim varijabilama, siromaštvo, odustvo bioloških roditelja, slaba privrženost roditelja djetetu i slab roditeljski nadzor – sve povećavaju mogućnost za članstvo u bandi. Tri školske varijabile su vrlo važni faktori rizika: niska očekivanja za uspeh u školi (kako od strane roditelja, tako i od strane učenika), slaba posvećenost učenika školi i slaba privrženost nastavnicima. Pored školskih faktora, vršnjaci imaju vrlo jak uticaj na učlanjivanje u bandu. Druženje s drugovima delinkventima i *motanje okolo* bez nadzora s tim drugovima delinkventima su moćna kombinacija. Značajni pojedinačni faktori rizika koji su otkriveni u ročesterskom istraživanju jesu slabo samopoštovanje, brojni negativni događaji u životu, simptomi depresije i lak pristup drogi ili mišljenje u prilog korišćenju druge. Na kraju, za maloljetnike koji koriste drogu i upuštaju se u delinkvenciju veća je vjerovatnoća da postanu članovi bande, nego za maloljetnike

koji se manje upuštaju u delinkvenciju i manje koriste drogu. Sve u svemu, *maloljetnici koji su odrasli u slabije organiziranom kraju; koji potiču iz osiromašenih, problematičnih porodica; koji loše prolaze u školi i slabo su privrženi školi i nastavnicima; koji se druže s delinkventskim vršnjacima; i pribjegavaju raznim oblicima problematičnog ponašanja, izloženi su većem riziku da postanu članovi bande* (Thornberry, 1998:157).

Istraživači iz Seattlea otkrili su donekle slične faktore rizika u poređenju s Tornbarryjevom analizom muških i ženskih članova bandi (Hill et al, u štampi; Kosterman et al, 1996). Najznačajniji faktor zajednice koji je otkriven u sijetlskom istraživanju jeste odrastanje u kraju gde je droga neposredno dostupna. Značajno je nekoliko porodičnih varijabli: porodična nestabilnost, krajnja ekonomska oskudica, roditelji skloni nasilju i antisocijalno ponašanje braće i sestara. Prepoznati su brojni školski faktori, među kojima i slaba želja za obrazovanjem, slaba posvećenost školi, slaba privrženost školi, visok nivo antisocijalnog ponašanja u školi, loš učinak na testovima, identitet nekoga ko ima poteškoće s učenjem i loše ocjene. Najbitniji faktor vršnjačke grupe je druženje s vršnjacima koji krše zakon. Pojedinačni faktori rizika su rana upotreba marihuane, ranije delinkventsko ponašanje, hiperaktivnost, eksternalizirajuće ponašanje (neprijateljstvo, agresivnost i kršenje pravila), nerazvijene vještine za odbijanje ponuda za pribjegavanje ancisocijalnom ponašanju i rana seksualna aktivnost. Ako je maloljetnik muškog spola, ne osjeća se bezbjedno u kraju i živi u siromašnoj porodici, to ga izlaže riziku ulaska u bandu, bez obzira na druge faktore rizika zajednice, porodice, škole ili vršnjaka (Kosterman et al, 1996). Međutim, što veći broj faktora rizika kojima je maloljetnik izložen, to je veći rizik od pristupanja bandi u adolescenciji. Za djecu koja iskuse 7 ili više faktora rizika u uzrastu od 10. do 12. godine postoji 13 puta veća šansa da će ući u bandu u adolescenciji od djece koja su iskusila samo jedan ili nijedan faktor u tom random dobu (Hill et al, u štampi).

26.12. Maloljetničke bande i nasilje

Nasilje maloljetničkih bandi od 50-ih do 60-ih godina ima neobičnu historiju. Miller (1992:2) tvrdi da je u tom periodu javnim mnijenjem o bandama na nacionalnom nivou preovladavao stav njujorških medija: *(...) procvat 50-ih, smrt 60-ih, obnova početkom 70-ih i uspavanost krajem 70-ih godina*. Njegova anketa o problemima s bandama po najvećim američkim velegradima (Miller, 1975, 1992) pokazala je da je drugi dio ove teorije pogrešan. Millerovo istraživanje pokazalo je da je nasilje bandi bilo itekako zastupljeno 60-ih i 70-ih godina. On tvrdi da se od 50-ih godina ništa nije promijenilo; nego su rat u Vijetnamu, pokret za građanska prava i demonstracije koje su uslijedile samo skrenuli pažnju medija i javnog mnijjenja s bandi.

Millerovo (1992) istraživanje ukazuje na to da su bande 70-ih godina postale opasnije nego ikad. On to objašnjava kroz četiri glavna motiva: čast, odbrana lokalne teritorije, kontrola (infrastrukture) i dobit (novca i dobara). Sedamdesetih godina *kriminalitet bandi bio je smrtonosniji nego ikad u historiji; više ljudi je*

ustrijeljeno, izbodeno i pretučeno na smrt u incidentima s bandama nego u bilo kojoj prethodnoj deceniji (...) a zastupljenost i razvijenost upotrebljavanog vatrenog oružja je dotad neviđena (Miller, 1992:142).

Ako izuzmemo bande koje su specijalizovane za nasilje, kao što su male čikaške latino-bande (Block et al, 1996), nasilje je rijetka pojava u odnosu na sve aktivnosti bandi (Maxson, 1995; Miller, 1966; Strodtbeck and Short, 1964). Valja naglasiti da nasilno ponašanje nije jedino ponašanje u kome učestvuju članovi bande. Članovi bandi uglavnom *izlaze* i bave se drugim društvenim aktivnostima normalnim za adolescente, ali su opijanje, uzimanje droge i promet droge također uobičajene pojave (Battin et al, 1998; Decker and Van Winkle, 1993). Mada se ne može napraviti baš precizno poređenje, očigledno je da se relativni udeo nasilja u ponašanju bandi povećao od 50-ih godina.

Kao što je već napomenuto, članovi maloljetničkih bandi vrše nesrazmerni dio delikata, uključujući i one nenasilne. U istraživanju koje je sprovedeno u Seattleu, a koje je podržala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, članovi bandi (15% uzorka) samoprijavili su vršenje 58% općih dijela delinkvencije u čitavom uzorku, 51% manje napade, 54% teške krađe, 53% sitne krađe, 62% delikti vezani za promet droge i preko 59% imovinskih delikata (Battin et al, 1998). U istraživanju uzroka i korelata koje je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, članovi denverskih bandi (14% uzorka) samoprijavili su vršenje 43% prodaja droge i 55% svih uličnih delikata (Esbensen and Huizinga, 1993). U istom istraživanju članovi ročesterskih bandi (30% uzorka) samoprijavili su vršenje 70% prodaja droge, 68% svih imovinskih delikata i 86% svih ozbiljnih dijela delinkvencije (Thornberry, 1998). Curry, Ball, and Decker (1996) procjenjuju da su članovi bandi odgovorni za skoro 600.000 zločina počinjenih tokom 1993. godine.

Članovi bandi, također, vrše ozbiljne i nasilne delikte daleko višom stopom učestalosti od bilo kojih adolescenata koji nisu članovi bande. U Denveru, članovi bande počinili su skoro tri puta više ozbiljnih i delikata nasilja nego maloljetnici koji nisu članovi bande (Esbensen and Huizinga, 1993). U Rochesteru su uočene još veće razlike (Bjerregaard and Smith, 1993), gdje su članovi bandi počinili oko sedam puta više ozbiljnih i nasilnih delinkventskih dijela nego adolescenti koji nisu članovi bandi. Maloljetni članovi bandi iz Seattlea (12-18 godina) samoprijavili su preko pet puta više delikata nasilja (udaranje nekoga, tuča i pljački) nego maloljetnici koji nisu članovi bandi (Hill et al, u štampi). U Rochesteru 2/3 hroničnih nasilnih prestupnika bili su izvesno vreme članovi bande (Thornberry, Huizinga, and Loeber, 1995). Kako je zapazio Moore (1991: 132), *„bande nisu više samo onaj razulareni dio kontinuiteta lokalnih grupa adolescenata – sada su stvarno van kontinuiteta*.

Koliko stvarno članstvo u bandi utiče na ponašanje pojedinih članova? Istraživanja u tri velegrada pokazala su da je uticaj bande na nivoe maloljetničkog nasilja veći od uticaja drugih visokodelinkventnih vršnjaka (Battin et al, 1998; Huizinga, 1997; Thornberry, 1998). Maloljetnici vrše mnogo više ozbiljnijih i nasilnijih djela kada su članovi bandi, nego što to čine po izlasku iz bande (Esbensen and Huizinga, 1993; Hill et al, 1996; Thornberry et al, 1993). Međutim, uticaj bande je dugotrajan. Na sva tri mjesta, iako je učestalost delikata članova bandi opala poslije izlaska iz bande, ipak je ostala prilično visoka (Esbensen and Huizinga, 1993; Hill et

al, 1996; Thornberry et al, 1993). Učestalost drogiranja i prometa droge, najupadljivijih izuzetaka od pada učestalosti delikata, ostala je skoro ista po izlasku članova iz bandi kao i kada su bili u bandi (Hill et al, 1996). Istraživanje je pokazalo i to da su, u poređenju s jednogodišnjim članovima bandi, višegodišnji članovi bandi imali mnogo veću učestalost pljački i prometa droge dok su bili u bandi.

Bande su vrlo kriminogene u određenim velegradima i zajednicama. Istraživanja još uvijek nisu utvrdila šta je uzrok visokih nivoa učestalosti pojedinačnih ozbiljnih i delikata nasilja u bandama ili trajnih efekata članstva u bandi. Da li su pojedinačne osobine članova bandi ključni faktor? Te osobine bi mogle biti važne (Yablonsky, 1962), ali Esbensen, Huizinga i Weiher (1993) nisu našli nikakvu razliku u razmjerama učešća denverskih članova bandi, uličnih prestupnika koji nisu članovi bandi i neprestupnika u osam različitih konvencionalnih aktivnosti: rad u toku školske godine, rad preko ljeta, pohađanje nastave, učešće u školskim sportskim aktivnostima, drugim školskim aktivnostima, sportskim aktivnostima zajednice, aktivnostima zajednice i vjerskim aktivnostima. Niti su dugoročna istraživanja uspjela prepoznati osobine po kojima se članovi bandi razlikuju drugih ozbiljnih, nasilnih i hroničnih prestupnika. Glavna razlika između te dvije grupe jeste veća sklonost nasilju kod članova bandi (Esbensen, Huizinga, and Weiher, 1993; Horowitz, 1983; Sanchez-Jankowski, 1991; Vigil, 1988) međutim, to može biti zbog toga što bande možda vrbuju nasilnije adolescente.

Norme bande također predstavljaju značajan faktor povećanja nivoa nasilja u vršnjačkim grupama bandi: *Nasilje koje postoji unutar bande, naročito tokom grupnih funkcija kao što je inicijacija, služi da ojača veze među članovima* (Decker and Van Winkle, 1996: 270). Većina bandi rukovodi se normama koje podržavaju otvorenu upotrebu nasilja za rješavanje sporova (Short and Strodtbeck, 1965) i za postizanje grupnih ciljeva u vezi s vrbovanjem članova, odbranom nečijeg identiteta kao člana bande, zaštitom i širenjem teritorije i odbranom ugleda bande (Block and Block, 1993). Dozvoljeno nasilje u bandi određeno je i kodom časti koji naglašava nepovredivost nečije muškosti i definira prekršaje pravila ponašanja (Horowitz, 1983; Sanchez-Jankowski, 1991). Nasilje je još i način dokazivanja čvrstine i borilačke sposobnosti, kao i izgradnje statusa u bandi (Short and Strodtbeck, 1965).

Te norme – kao i činjenica da je nasilje zarazno (Loftin, 1986) i prostorno razbacano, da eskalira tokom vremena (Block and Block, 1991) i, po svemu sudeći, brže se širi među maloljetnicima koji su skloni nasilju – mogle bi objasniti zašto je nivo nasilja u bandama veći nego u drugim delinkventskim vršnjačkim grupama. Spremnost na pribjegavanje nasilju je ključna osobina po kojoj se bande razlikuju od drugih adolescentskih vršnjačkih grupa (Horowitz, 1983; Sanchez-Jankowski, 1991; Sanders, 1994). Nasilje služi i za održavanje organizacije unutar bande i za kontrolu članova bande (Decker and Van Winkle, 1996; Horowitz, 1983; Sanchez-Jankowski, 1991; Yablonsky, 1962).

Nivoi nasilja bandi razlikuju se od velegrada do velegrada (Miller, 1974), od zajednice do zajednice (Block and Block, 1993), pa čak i među klikama unutar iste bande (Moore, 1988). Nasilje u određenoj kliki menja se kako se grupa razvija: *Nasilje je promjenljivo. Nasilje nije nešto neizbježno i stalno unutar bande* (Moore, 1988:225). Decker (1996) obrazlaže proces od sedam koraka koji objašnjava uspone i padove nivoa nasilja bandi. Proces počinje slabo organiziranom bandom:

- Članovi bande osjećaju slabe veze s bandom.
- Članovi bande kolektivno uviđaju prijetnju od suparničke bande (što pojačava koheziju bande).
- Dešava se mobilizirajući događaj – možda nasilan, ali ne mora da bude.
- Dolazi do eskalacije aktivnosti.
- Jednoj od bandi se omakne nasilje.
- Nasilje i aktivnost se brzo stišaju.
- Druga banda uzvrati.

Iako američko društvo ima dobar razlog za strah od nasilja određenih bandi, nasilje većine bandi je upereno protiv drugih bandi. Od skoro 1.000 ubistava, u Chicagu od 1987. do 1994. godine, koja imaju veze s bandama, 75% njih bila su među bandama, a 14% slučajeva obuhvata žrtve koje nisu članovi bandi, a koje su ubili članovi bandi (Block et al, 1996). Većina sukoba među bandama usredsređena je na određene dijelove velegrada koji imaju probleme s bandama. Ti sporovi oko teritorije uglavnom se završavaju tučama na granici sporne teritorije. Isto tako, kako ističu Block i kolege (Block and collegues, 1996:11) *Prostorna analiza ukazuje na ‚maroderski' obrazac, u kome članovi suparničke bande odlaze u srce neprijateljske teritorije u potrazi za potencijalnim žrtvama*. Epizode nasilja obično se događaju u poluprečniku od 1,5 km od prebivališta napadača. Suparništvo s drugim bandama, a ne osveta društvu, predstavlja motiv za rast i širenje bande.

26.13. Vatreno oružje

Sklonost adolescenata nasilju i posjedovanje i upotreba vatrenog oružja tijesno su povezani. Maloljetnici koji posjeduju vatreno oružje za zaštitu, a ne radi sporta, šest puta je vjerovatnije da nosi vatreno oružje, osam puta je vjerovatnije vatrenim oružjem izvrši krivično djelo, četiri puta je vjerovatnije da prodaje drogu, skoro pet puta je vjerovatnije da bude u bandi i tri puta je vjerovatnije da vrši ozbiljna i nasilna krivična djela nego maloljetnici koji ne poseduju oružje za zaštitu (Lizotte et al, 1994). Postoji veća vjerovatnoća da bande vrbuju adolescente koji poseduju vatreno oružje, a za članove bandi postoji dvostruko veća vjerovatnoća, nego kod onih koji nisu članovi bandi, da posjeduju vatreno oružje za zaštitu, vjerovatnije je da imaju vršanjake koji posjeduju vatreno oružje za zaštitu i vjerovatnije je da svoje vatreno oružje nose van kuće (Bjerregaard and Lizotte, 1995).

Bande su oduvijek bile naoružane nekakvim oružjem (Newton and Zimring, 1969; Strodtbeck and Short, 1964). Nedavna istraživanja su pokazala da najnasilniji članovi bande nezakonito posjeduju ili imaju vatreno oružje (Sheley and Wright, 1993, 1995), a izgleda da je smrtonosnost napada u stalnom porastu (Block and Block, 1993), usljed dostupnosti i upotrebe smrtonosnijeg oružja. Članovi bande se naoružavaju, jer smatraju da njihovi suparnici imaju vatreno oružje. Prema Deckeru i Van Winkleu (Decker and Van Winkle, 1996:23) *rasprostranjenost vatrenog oružja i pucnjavi od strane članova bandi dovodi do povećanja nasilja usled stvaranja*

potražnje za naoružanjem kod suparničkih bandi. Oni osjećaju potrebu za dodatnim i savršenijim vatrenim oružjem, kako ih ne bi zatekli nespremne (Horowitz, 1983).

Ubistva. Iako su trenutno oskudni podaci o ubistvima maloljetničkih bandi, moguće je da slijede nacionalni obrazac ubistava koji je u opadanju (FBI, 1997). Sve veća upotreba smrtonosnijeg oružja u napadima bandi povećavala je ubistva bandi. Naprimjer, od 1987. do 1990. godine, skoro sav porast u čikaškim ubistvima koja su podstakle bande, izgleda da se može pripisati sve većoj upotrebi visokokalibarskog, automatskog i poluautomatskog oružja (Block and Block, 1993). Blockovi su ustanovili da je, tokom perioda u kome nije bilo povećanja napada bandi, došlo do porasta ubistava bandi, što ukazuje na to da smrtonosnost oružja (smrt po incidentu) utiče na veliki broj ubistava (vidjeti i Zimring, 1996). U Los Angelesu, udio ubistava u vezi s bandama u kojima je korišćeno vatreno oružje, povećao se sa 71% 1979. godine na 95% 1994. godine, uglavnom zbog povećane upotrebe pištolja, a naročito poluautomatskih (Hutson et al, 1995). Začudo, automatsko oružje se rijetko koristi u provoznim pucnjavama i drugim ubistvima u vezi s bandama (Hutson, Anglin, and Pratts, 1994; Hutson et al, 1995; Nacionalni obavještajni centar za drogue, 1995).

Podaci o trendovima ubistava bandi na nacionalnom nivou su oskudni. Miller (1982) je napravio prvi nacionalni tabelarni prikaz ubistava bandi, prijavivši ukupno 633 ubistva vezana za bande u većim banditskim velegradima 1980. Otad su se ubistva bandi drastično povećala, tako da u određenim velegradima kao što su Chikago i Los Angeles dostižu razmjere epidemije. Broj ubistava u ChiCagu u toku godine od strane maloljetnika i odraslih podstaknuta od bandi od 1987. do 1994. godine povećao se skoro petostruko, a onda je blago opao 1995. godine (Block et al, 1996; Maxson, u štampi). Maloljetnička i odrasla ubistva podstaknuta od bandi u okrugu Los Angeles uvećala su se više nego dvostruko od 1987. do 1992. godine, s 387 na 803 (Klein, 1995), blago su opala 1993. godine, opet porasla na nivo od 800 do 1995. godine, pa onda pala za 20% 1996. godine (Maxson, u štampi[a]). Podaci šerifova uprave okruga Los AngelesAngeles koje je objavilo Ministarstvo pravde Californije (1998) također ukazuju na ovaj pad ubistava u vezi s bandama.

Samo Chicago i Los Angeles su 1995. godine imali preko 1.000 maloljetničkih i odraslih ubistava bandi (Maxson, u štampi[a]). Naročito podaci o maloljetničkim bandama pokazuju da je 60 puta veći rizik za člana bande da bude ubijen u odnosu na rizik za opću populaciju (Morales, 1992), a u određenim velegradima i veći. Naprimjer, Decker i Van Winkle (1996) su ustanovili da je u St. Louisu stopa ubistava članova bandi 1.000 puta veća od stope ubistava u SAD. Nacionalni podaci o ubistvima bandi prikupljeni su u Nacionalnom istraživanju maloljetničkih bandi iz 1995. godine (Nacionalni centar za maloljetničke bande, 1997), a zatim i 1996. godine.

Ubistva bandi imaju osobine po kojima se razlikuju od ubistava koja nemaju veze s bandama (Maxson, Gordon, and Klein, 1985). Za ubistva od strane članova bandi je vjerovatnije da će se dogoditi u javnom okruženju (naročito na ulici), uz učešće stranaca i više učesnika i uz upotrebu automobila (provozne pucnjave). Tri puta je vjerovatnije da ubistva bandi podrazumevaju strah od odmazde. Za razliku od drugih ubistava, ubistva bandi variraju od jedne rasne/etničke grupe u određenom trenutku i u oblastima različitih zajednica u istom gradu (Block and Christakos, 1995). Trendove ubistava bandi, također, karakteriziraju povremeni usponi (Block,

1993), skokovi, vraćanje na više nivoe nego ranije, a onda ponovo nagli skok. Usponi u ubistvima bandi uglavnom se objašnjavaju sporovima između bandi oko teritorije (Block et al, 1996; Block and Block, 1993; Block and Christakos, 1995). Usponi nisu po cijelom velegradu, nego se dešavaju u određenim krajevima i s određenim bandama. Svaki skok ubistava obično odgovara nizu eskaliralih sukoba, obično oko kontrole teritorije – bilo da je u pitanju tradicionalna ulična teritorija bande ili preduzetničko tržište narkotika (Block and Christakos, 1995).

Provozne pucnjave. Provozne pucnjave u vezi s bandama su se povećale u određenim velegradima. Zanimljivo da je ubistvo tek sekundarna namjera; izazivanje straha i zastrašivanje suparničkih bandi je primarni motiv (Hutson, Anglin, and Eckstein, 1996).

Od 1989. do 1993. godine, 33% ubistava u vezi s bandama u Los Angelesu bila su provozna (Hutson, Anglin, and Eckstein, 1996), što je za posledicu imalo 590 ubistava. U Chicagu, od 1965. do 1994. godine, samo 120 ubistava bandi prouzrokovano je provoznim pucnjavama (ukupno oko 6%), od kojih se najviše (59%) dogodilo poslije 1984. (Block et al, 1996).

26.14. Promet droge

Iako se stiče utisak da maloljetničke bande povećavaju svoje učešće u prometu droge, empirijskim istraživanjem nisu dokumentovane razvijene mreže za promet droge kao neka organizirana aktivnost kojom rukovode maloljetničke bande. Najiskusniji istraživači bandi slažu se da organizaciona struktura tipične bande nije naročito pogodna za posao prometa droge (Klein, 1995; Moore, 1990; Spergel, 1995; Waldorf, 1993).

Neki članovi bandi počnu da se bave prometom droge radeći na svoju ruku, a neki preko veza s klikama bandi. Nekoliko istraživača prepoznalo je bande i klike koje se bave prometom droge unutar samih bandi, a koje su ustanovljene za potrebe prometa droge (Decker and Van Winkle, 1996; Fagan, 1989; Sanchez-Jankowski, 1991; Skolnick et al, 1988; Taylor, 1989; Waldorf, 1993). U Chicagu (Block et al, 1996), Detroitu (Taylor, 1989), Milwaukee (Hagedorn, 1988, 1994a, 1994b) i San Francisku (Waldorf, 1993), nekoliko bandi je razvilo unosno preduzetništvo za promet droge, a u nekim slučajevima veći dio njihovog nasilja vezan je za promet droge. Čikaški *Lordovi poroka* i *Sljedbenici crnih gangstera* su očigledan primjer (Block and Block, 1993; Block et al, 1996).

Bilo je mnogo riječi o navodnoj vezi između adolescentskog prometa droge i nasilja (Blumstein, 1995a, 1995b; Fox, 1996). Međutim, nekoliko istraživanja bandi ustanovilo je da je veza između ta dva ponašanja slaba ili da ne postoji. Uprkos velikoj zastupljenosti prometa droge među članovima bandi u Seattleu, ubrzanom adolescentskom ulaženju u promet droge po stupanju u bandu i jakoj uzajamnoj vezi između prometa droge u srednjoj adolescenciji i prodaje droge u poznoj adolescenciji, jedna nedavna analiza longitudinalnih podataka pokazala je da to što se bande bave prometom droge nije snažan pokazatelj predstojećeg nasilja (Decker and Van Winkle,

1996; Esbensen and Huizinga, 1993; Fagan, 1989; Klein, Maxson, and Cunningham, 1991; Maxson, 1995).

Uzimanje droge, promet droge i nasilje se prilično poklapaju kod bandi (Howell and Decker, u štampi). Štaviše, članstvo u bandi izgleda povećava bavljenje pojedinca uzimanjem droge, prometom droge, nošenjem vatrenog oružja i nasiljem, a možda baš u cilju daljeg bavljenja prodajom droge. Iako je upotreba droge u tijesnoj vezi s prometom droge, koji je u tijesnoj vezi s nošenjem oružja i drugim ozbiljnim i krivičnim djelima nasilja, promet droge ne mora biti neposredan uzrok učestalijih delikata nasilja osim kod dokazanih maloljetničkih i odraslih bandi za promet droge. Potrebno je dodatno istraživanje za rješavanje ovog problema.

Migracija bandi. Ima nekih razlika između rezultata istraživanja i izvještaja iz istraga organa reda o migraciji i prometu droge maloljetničkih i odraslih bandi (vidjeti Maxson, Woods, and Klein, 1996). Ta razlika je uslovljena mnogim stvarima, uključujući i različite metode koji su korišćeni u raznim istraživanjima, različite definicije i različite izvore podataka. Veći dio tog jaza može se objasniti različitim definicijama bandi – kao i nedostatkom jasne razlike između maloljetničkih bandi i odraslih kriminalnih organizacija u izvještajima o migraciji bandi i prometu droge. Kod nekih, na prvi pogled, veza između malih lokalnih bandi i velikih bandi po većim velegradima, na koje ukazuju slični nazivi bandi, može biti u pitanju samo oponašanje ili simbolika (Deker and Van Winkle, 1996). Na svu sreću, jaz je sve manji, što se vidi iz nedavnih istraživanja o kojima će biti riječ u nastavku.

Moguće određeno širenje. Jedno istraživanje u Californiji (Skolnick, 1989; Skolnick et al, 1988) navodi da dve velike bande Los Angelesa, *Kripsi* i *Bladsi*, šire svoje operacije prometa droge na druge gradove. Nacionalni obavještajni centar za droge (National Drug Intelligence Center, NDIC) (1994) izvestio je o p*rimjetnom širenju bandi Bladsa/Kripsa po SAD-u krajem 80-ih i početkom 90-ih godina*. Bande koje su tvrdile da imaju veze s *Bladsima* i *Kripsima* prijavljene su u 180 oblasti iz 42 države. U jednoj anketi iz 1996. u 301 lokalnih stanica organa reda (Nacionalni obavještajni centar za droge, 1996), bande sa sjedištem u Chicagu prijavljene su u 110 oblasti iz 35 država.

Uobičajeni razlozi migracije. Općenacionalno istraživanje migracije bandi iz 1992. godine kod maloljetničkih i odraslih bandi, u anketi po 1.100 američkih velegrada, pokazuje da su najčešći razlozi migracije (prelaska članova iz jednog velegrada u drugi) društvene prirode, kao porodična preseljenja radi poboljšanje uslova života i blizine rođaka i prijatelja (Maxson, u štampi[b]; Maxson, Woods, and Klein, 1996). *Franšizing* droge nije glavna pokretačka snaga. Migranti obično dolaze samostalno, prije nego s drugovima iz bande, a postojanje lokalnih bandi koje već postoje prije migracije članova bandi postoji skoro u svakom primjeru. Samo 1/5 velegrada koji su prijavili migraciju bandi pripisala je svoj problem s bandama tom činiocu. Međutim, velegradi koji su prijavili migraciju bandi rekli su da su migranti uglavnom uticali na lokalne stope ili obrasce kriminaliteta, uglavnom povećanjem krađa, pljački i drugog kriminaliteta nasilja: *Uglavnom se ne smatra da banditi migranti imaju značajan uticaj na lokalno tržište droge, vjerovatno zbog njihove relativno male brojnosti* (Maxson, Woods, and Klein, 1996:27). U nekoliko lokalnih istraživanja o maloljetničkim bandama koje vrše promet droge također nije utvrđeno da je migracija značajan faktor (Decker and Van Winkle, 1996; Hagedorn, 1988;

Huff, 1989; Rosenbaum and Grant, 1983; Waldorf, 1993; Zevitz and Takata, 1992; vidjeti i Maxson, u štempi[b]).

Promet droge je mali faktor. Pristup dodatnim obavještajnim podacima omogućio je istražnim organima preciznije praćenje kretanja maloljetničkih i odraslih bandi. Na Simpozijumu Nacionalnog obavještajnog centra za droge (National Drug Intelligence Center – NDIC, 1995) zaključeno je da se, prije kao izuzetak nego kao pravilo, neke dobro organizirane ulične bande bave međudržavnim prometom droge. Kako se maloljetni i odrasli članovi bande preseljavaju po zemlji iz raznih razloga, tako se posredno šire bandine veze za promet droge. Taj novi podatak je prilično u skladu s nalazima Maxonovog istraživanja migracija.

Jasno je da su neke maloljetničke bande proširile svoje operacije prometa droge na druge države i velegrade. Njihov uticaj na lokalna tržišta bi mogao biti značajan. Neke veze migranata mogle bi biti inicirane od strane udaljenih bandi u svrhu nabavke droge ili vatrenog oružja (Decker and Van Winkle, 1996). Međutim, migracija bandi radi prometa droge ograničena je na kretanje unutar jednog regiona. Potrebno je dodatno istraživanje uticaja migrirajućih bandi na lokalni promet droge.

Ubistvo i trgovina drogom. Pošto se porast nasilja maloljetničkih bandi poklopio s epidemijom krek kokaina (Inciardi, 1986; Inciardi and Pottieger, 1991; Klein, 1995) izgledalo je kao da su te dve pojave međusobno povezane (Klein, Maxson, and Cunningham, 1991; Moore, 1990). Na osnovu neempirijskih procjena koje su sproveli lokalni državni organi (Kalifornijski savet za krivično pravosuđe, 1989; Skolnick et al, 1988), Kongres SAD (Clark, 1991; Kancelarija za opće računovodstvo, 1989) i izvršna grana federalne vlade (Bryant, 1989; Uprava za suzbijanje droga, 1988; Hayeslip, 1989; McKinney, 1988) zaključeno je da su bande imale ključnu ulogu u povećanju prodaje krek kokaina i da je njihovo učešće u prometu droge dovelo do porasta maloljetničkog nasilja, uključujući i ubistva.

Pretpostavljena tijesna veza između maloljetničkih i odraslih ubistava u vezi s bandama dovedena je u pitanje u nekoliko istraživanja. Istraživanja u Bostonu (Kebbedy, Piehl, and Braga, 1996; Miller, 1994), u Chicagu (Block and Block, 1993); Block et al, 1996), u Miamiju (Inciardi, 1990; Sampson, 1985, 1988), u Los Angelesu (Hutson et al, 1995; Klein, Maxson, and Cunningham, 1991; Maxson, 1995; Meehan and O'Carroll, 1992) i u St. Louisu (Decker and Van Winkle, 1996) uporno pokazuju slabu vezu između ubistava u vezi s bandama i prometa droge (vidjeti Howell, 1997). Dvije napomene objašnjavaju bitne izuzetke.

Kao prvo, neka ubistva maloljetničkih i odraslih bandi vezana su za posao za drogom, od niskih 2% u Chicagu za period od 1965. do 1994. (Block et al, 1996) do 34% u Los Angelesu za 1988. i 1989. godinu (Maxson and Klein, 1996). Mada izgleda da u većini narko-ratova bandi učestvuju kriminalne organizacije odraslih, u nekima učestvuju i maloljetničke bande. To može da izazove veliki broj ubistava u vezi s drogom, naročito u slučaju dužih ratova bandi.

Kao drugo, promet droge posredno doprinosi ubistvima maloljetničkih i odraslih bandi. Iako istraživanja pokazuju da je promet droge rijedak uzrok ubistava maloljetničkih i odraslih bandi, postojanje banditskih tržišta droge pružaju okvir u kome postoji veća vjerovatnoća da dođe do ubistava bandi (Hagedorn, u štampi). Većina ubistava maloljetničkih i odraslih bandi podrazumijeva sukobe između bandi, a tržišta droge dovode članove bandi u međusobnu blizinu (Block et al, 1996).

Nema sumnje da su u određenim zajednicama po izvesnim velegradima, maloljetničke bande vrlo aktivne u prometu droge. Međutim, uobičajeni stereotipi o vezi između bandi, prometa droge i nasilja su senzacionalistički (Moore, 1990). Tamo gdje dolazi do nasilja u vezi s drogom, ono uglavnom potiče od upotrebe i dilovanja pojedinih članova bandi i od učešća članova bandi u kriminalnim mrežama odraslih za rasturanje droge, prije nego od aktivnosti prometa droge maloljetničke bande kao nekog organiziranog entiteta (vidjeti Howell and Decker, u štampi).

Ubistva maloljetničkih bandi više su rezultat sukoba među bandama, nego prometa droge (Block et al, 1996; Block and Block, 1993). Većina ubistava se dešava zbog impulsivne i emotivne odbrane nečijeg identiteta kao člana bande, odbrane bande i članova bande, odbrane i veličanja ugleda bande, vrbovanja člana bande i sporova oko teritorije. Većina grupa mreža za rasturanje droge u kojima učestvuju maloljetnici nastale su od kriminalnih organizacija koje su osnovane samo za rasturanje kreka i malo podsećaju na tradicionalne maloljetničke bande (Fagan, 1996; Inciardi, 1990; Moore, 1990). Ti nalazi ukazuju na to da bi intervencije trebalo osmisliti tako da na ubistva maloljetničkih i odraslih bandi deluju kao na zasebne pojave, osim u slučajevima kada se tržišta droge uličnih bandi preklapaju sa *žarištima* nasilja (krajevi s visokom stopom kriminaliteta bandi) (Block et al, 1996).

26.15. Promjene u sastavu maloljetničkih bandi

Popularna predstava o maloljetničkim bandama jeste takva da one postaju zvaničnije organizovane i da predstavljaju veću prijetnju za društvo, pa ih se zbog toga treba bojati. Superbande s hiljadama ili desetinama hiljada članova, uključujući i odrasle, postoje bar još od 60-ih godina (Spergel, 1995). Kao i druge bande, rasle su tokom perioda sukoba ili kriza, a smanjivale su se tokom drugih perioda (Spergel, 1990). Neke bande s velikim udjelom odraslih članova imaju vrlo razvijene organizacione mreže, nalik korporacijama (vidjeti McCormick, 1996). *Nacija sledbenika crnih gangstera* (Black Gang Disciples Nation – BGDN) je primjer takvog razvoja od prilično neorganizirane kriminalne ulične bande do zvanične kriminalne organizacije (Spergel, 1995). Njihova korporativna hijerarhija (vidjeti McCormick, 1996) sastoji se od predsjedavajućeg u odboru, dva direktora odbora (jedan za zatvore, a drugi za ulice), guvernera (koji kontroliraju promet droge po geografskim oblastima), namjesnika (koji snabdevaju drogom i nadgledaju nekoliko lokacija za prodaju droge unutar guvernerove oblasti), oblasnog koordinatora (koji ubira prihode od mjesta prodaje droge), izvršitelji (oni koji prebijaju ili ubijaju članove koji prevare bandu ili se ogluše o neka druga pravila) i *mali* (maloljetnici koji čine osoblje na mjestima za prodaju droge i diluju drogu). Od 1987. do 1994. *Nacija sledbenika crnih gangstera* bila je zaslužna za više od 200 ubistava (Block et al, 1996). Polovinu njihovih hapšenja činili su delikti vezani za droge, a samo 1/3 ticala se nesmrtonosnog nasilja.

Klein (1995:36) zapaža da su *stare tradicionalne strukture bande iz proteklih decenija izgleda u opadanju*. U ranijem periodu, maloljetničke bande su se mogle sastojati od nekoliko stotina članova i bile su obično stepenovane po godinama,

tako što su se sastojale od nekoliko diskretnih podgrupa po uzrastu (Klein and Crawford, 1967; Moore, 1991; Miller, 1974). I maloljetničke i odrasle bande imale su te osobine. Međutim, nedavno su maloljetničke i odrasle bande po godinama i geografiji postale manje uobičajene (vidjeti Klein and Maxson, 1996). One su ustupile mjesto *relativno autonomnim, manjim, nezavisnim grupama, slabo organiziranim i manje teritorijalnim nego što je to bio slučaj ranije* (Klein, 1995:36). Vođstvo *je složeno, promjenljivo i prilagodljivo, više razuđeno nego zbijeno, i velikim dijelom zavisi od konkretne aktivnosti koja se sprovodi* (Miller, 1974:217). Moguće je da čak ni velike maloljetničke bande koje se sastoje iz ujedinjenih *setova* ne budu dobro organizirane i mogu biti u stalnom tačnom stanju zbog raznih podgrupa, promjene vođstva i ograničenog broja okorjelih članova (Sanders, 1994).

Iako su poprilično u manjini, maloljetničke i odrasle narko-bande danas su zastupljenije nego 70-ih i 80-ih godina. Klen (1995) prepoznaje izvestan broj razlika između maloljetničkih bandi i narko-bandi, uviđajući da nema preklapanja u tim dijelovima.

Izgleda da se mijenja i rasni/etnički sastav bandi. Afroamerički i hispanski gangsteri i dalje preovladavaju, ali organi reda u jednom broju gradova sada prijavljuju azijatske i južnopacifičke grupe, više bjelačkih bandi i veće rasno/etničko miješanje nego u prošlosti (Klein, 1995).

Porast odraslih zatvorskih bandi je prilično skorašnja pojava (Ralph et al, 1996). Ove bande su krajem 60-ih i početkom 70-ih godina postale značajan faktor u državnim zatvorima, a neke države sada prijavljuju povećanje nasilja zatvorenika u vezi s bandama. Štoviše, postoje dokazi da, npr, zatvorske bande iz Texasa prebacuju svoje poslovanje u velike gradske sredine u toj državi (Ralph et al, 1996). Takav razvoj događaja je značajan zbog toga što, kada se odrasli zatvorenici članovi bande vrate u svoje matične zajednice, daju podstrek lokalnim maloljetničkim bandama (Moore, 1988).

Zbog prostornih ograničenja nije moguća neko opširno razmatranje mogućih programa. Iako ni jedan program nije prošao strogu procjenu (čega je bilo malo) i pokazao se kao uspješan u sprečavanju ili smanjenju ozbiljne i nasilne delinkvencije maloljetničkih bandi, na raspolaganju stoji izvjestan broj strategija koje obećavaju.

Izgleda da je sprečavanje djece i adolescenata da se pridruže bandama najisplativija dugoročna strategija. Biro za alkohol, duhan i vatreno oružje uveo je po školama program nastave za prevenciju bandi, Obrazovanje i obuka za otpor bandama (Gang Resistance Education and Training – G.R.E.A.T). Procjena je pokazala pozitivne preliminarne rezultate (Esbensen and Osgood, 1997). Učenici koji su prošli program Obrazovanja i obuke za otpor bandama, prijavili su niže nivoe veza s bandama i samoprijavljene delinkvencije, uključujući uzimanje droge, manje prekršaje, imovinske delikte i delikte protiv lica. Dalja procjena pokazat će uspješnost tog programa.

Sveobuhvatni program pristupa cele zajednice prevenciji, intervenciji i suzbijanju bandi, koji su razvili Spergel i njegove kolege (Spergel et al, 1994; vidjeti i Thornberry and Burch, 1997), sadrži 12 programskih komponenti za osmišljavanje i mobiliranje nastojanja zajednice od strane policije, tužilaca, sudija i nadzornika, vaspitača, školskih zvaničnika, poslodavaca, osoblja organa zajednice kao što su

ulični terenski radnici i čitav spektar osoblja samoniklih organizacija. Varijante tog modela se trenutno primjenjuju i testiraju na pet lokacija uz podršku Kancelarije za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije.

Pilot projekt tog modela, Program za smanjenje nasilja bandi, primijenjen je u Chicagu. Rezultati preliminarne procjene (poslije 3 godine rada programa) su pozitivni (Spergel and Grossman, 1997; vidjeti i Thornberry and Burch, 1997). Pozitivni rezultati obuhvataju niži nivo ozbiljnog nasilja bandi među ciljnim bandama, u poređenju s okolnim bandama. Također je prisutno i očigledno poboljšanje u načinu na koji stanovništvo gleda na kriminalitet bandi i uspešnost policije u rješavanju tog kriminaliteta. Osim toga, ima manje hapšenja za ozbiljan kriminalitet bandi (naročito za teška prebijanja i teške napade) kod članova ciljnih bandi, ako se kontrolna grupa maloljetnika iz tih istih bandi uporedi sa drugim bandama iz Chicaga. Projekat je uspio i da ubrza odlazak maloljetnika iz bande, smanjivši pritom njihovo učešće u nasilju i drugom kriminalitetu (Spergel, Grossman, and Wa, 1998). Ti rezultati pripisuju se koordiniranom pristupu projekta koji kombinuje mobilizaciju, suzbijanje i socijalnu intervenciju zajednice, što je izgleda uspešnije od tradicionalnog pristupa koji je više sklon suzbijanju.

Istraživanja koja su ovde pomenuta pokazuju da su mnogi ozbiljni, nasilni i hronični prestupnici zapravo članovi bande, bar u nekom trenutku svoje adolescencije. Tako da je za sisteme maloljetničkog i krivičnog pravosuđa važno da ciljaju učinioce iz bandi. Ciljanje članova bandi za stepenovane sankcije (uključujući prioritetna hapšenja, presudu, vertikalno gonjenje, intenzivni nadzor uslovne osude, zatvaranje i prebacivanje u sistem krivičnog pravosuđa) također može biti ostvareno primjenom Sveobuhvatne strategije za ozbiljne, nasilne i hronične maloljetne prestupnike Kancelarije za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije (Howell, 1995; Wilson and Howell, 1993).

Jedna uspješna intervencija koja se može primijeniti u tako sveobuhvatnoj strategiji jeste Troagencijski resursni tim za borbu protiv bandi (Tri-Agency Resource Gang Enforcement Team – TARGET), koji služi za podršku u zabranama, hapšenju i gonjenju bandi. Kalifornijski program integrira i koordinira rad Policijske uprave Westminister, Okružnog tužioca Okruga Orange i Okružne uprave za uslovne osude (Capizzi, Cook, and Schumacher, 1995). Sistem za praćenje incidenata s bandama (Gang Incident Tracking System – GITS) prepoznaje i prati članove bandi i služi kao osnova za obavještavanje programa Troagencijskog resursnog tima za borbu protiv bandi. Troagencijski resursni tim za borbu protiv bandi koristi prikupljanje obavještajnih podataka i razmjenu podataka za prepoznavanje i odabir odgovarajućih članova bandi i bandi za intervenciju.

Ne treba očekivati od policije da samo oni preuzmu odgovornost za probleme s bandama, ali, ipak, suzbijanje bandi ostaje preovladavajuća strategija koju nadležni organi koriste za rješavanje problema bandi. Taktike suzbijanja nedavno su proširene na tri načina:

- Povećanje krivičnih sankcija državnih zakona za delikte bandi i članstvo u bandi i lokalni propisi i sprovođenje određenih krivičnih zakona koji ograničavaju aktivnosti bandi.
- Višeagencijske i višenadležnosne strategije koje ujedinjuju nekoliko agencija organa reda u jedan kolektivni pristup.

- Zajednički pristupi koji povezuju sve sektore zajednice.

Jedan model suzbijanja bandi Bostonski projekt za vatreno oružje (Clark, 1997; Kennedy, Piehl, and Braga, 1996) koristi prinudnu strategiju za smanjenu upotrebu koja cilja nasilje uz upotrebu vatrenog oružja u vezi sa članovima bandi. Za sprovođenje ove strategije odvraćanja, Interventna jedinica za maloljetničko nasilje Policijske uprava Boston, u Operaciji *Noćna lampa* koristi nadzornike i pozornike koji patroliraju ulicama u timovima kako bi prepoznali članove bandi, nametnuli uslove uslovne osude i povećali sankcije za kršenje uslovne osude i uslovnog otpusta. Rezultati procjene još uvijek nisu dostupni, mada je objavljeno da je viktimizacija ubistava vatrenim oružjem kod osoba starosti od 14 do 24 godine u velegradu opala za 2/3 od početka projekta (Kennedy, 1997), uključujući i period od dvadeset sedam mjeseci tokom koga nije došlo ni do jednog ubistva maloljetnika (Harden, 1997). S obzirom da su kada je projekt započeo, za tu starosnu grupu ubistva su bila u opadanju širom nacije, procjena će uporediti bostonski trend ubistava s uzorkom drugih velegrada.

Zajednice će od početka organizirati zajednički pristup problemima bandi da se ne bi počelo pretežno sa strategijom suzbijanja.

Model programa koji se bude pokazao kao najuspešniji najvjerovatnije će sadržati više komponenti, uključujući pristupe prevencije, socijalne intervencije, rehabilitacije, suzbijanja i mobilisanje zajednice, uz pomoć upravljačkog informacionog sistema i strogih procjena programa.

Reakcije zajednice moraju početi temeljnom procjenom određenih osobina samih bandi, krivičnih djela koja čine, drugih problema koje predstavljaju i lokacija na koje utiču. Neki drugi srodni bilteni (Howell, u štampi) pružaju uputstvo zajednicama za procjenu problema koje može da ima s bandama i iznalaženje rješenja. Data su načela za uspješne strategije protiv bandi, kao i uspješni programski modeli koji obećavaju.

Problemi s maloljetničkim bandama se šire po SAD-u, čak i u manjim velegradima i gradovima. Istovremeno, sastav maloljetničkih bandi se mijenja. Javljaju se manje, slabo izgrađene bande, a, iako promet droge uglavnom nije organizirana aktivnost kojom rukovode bande, sada ima više narko-bandi nego tokom prethodnih decenija. Mijenja se i rasni/etnički sastav bandi, a bande postaju organiziranije.

Nasilje bandi – naročito ubistva – se povećalo, uglavnom zahvaljujući dostupnosti opasnijeg oružja, a naročito automatskih i poluautomatskih pištolja. To nasilje je također u vezi sa sklonošću bandi da budu povezane s prometom droge. Međutim, nova istraživanja dovode u pitanje to koliko je prodaja droge u vezi s bandama zapravo važan razlog nasilja. Izgleda da je veći dio nasilja bandi vezan za sukobe s drugim bandama.

Većina problema s bandama je domaćeg karaktera. Čini se da migracija bandi malo dobrinosi lokalnom problemu s bandama, uključujući i promet droge, osim u slučaju geografskih oblasti. Postoje izvjesne razlike između rezultata istraživanja i izvještaja istražnih organa o migraciji maloljetničkih i odraslih bandi i prometu droge; međutim, veći dio toga može se objasniti različitim metodama, definicijama i izvorima podataka koji se koriste u istraživanju.

Iako je došlo do značajnog pomaka u prepoznavanju faktora rizika za ulazak maloljetnika u bande, potrebno je još mnogo podataka kako bi se tačno ustanovio razvojni niz putem koga ti faktori deluju. To znanje će biti vrlo korisno pri razvoju programa za prevenciju i intervenciju. Napredak je ostvaren i u razvoju sveobuhvatnih programa koji kombinuju prevenciju, socijalnu intervenciju i rehabilitaciju, kao i suzbijanje nasilja bandi. Međutim, usljed nedostatka procjena programa, malo toga se zna o djelotvornosti tih intervencija. Trenutna procjena programa na pet lokacija Kancelarije za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije mogla bi da baci više svjetla na djelotvornost sveobuhvatnih programa.

Ključno pitanje za borbu protiv maloljetničkih bandi jeste pružanje jednoobrazne definicije za njih – njihovo izdvajanje od problematičnih grupa maloljetnika i odraslih kriminalnih organizacija. Maloljetničke bande i odrasle kriminalne organizacije imaju različito porijeklo i za učesnike imaju posebne svrhe. Nastojanja da se razviju djelotvorne dugoročne intervencije moraju uzeti u obzir te razlike.

27. KRIMINALNI POVRAT MALOLJETNIKA

Neposredni društveni uslovi i uzroci prestupničkog ponašanja mladih koji mogu uticati na povrat

Ono što karakterizira kriminalitet je veliki stepen povrata, posebno kada se radi o maloljetnicima. S obzirom na prije opisane osobine lica koja čine kriminalitet, stepen frustriranosti, samokontrole, odbrambenih mehanizama i mehanizama inhibicije, nema sumnje da se očekuje povrat. Kriminalitet utiče na stepen zaštite građana od kriminogenog ponašanja učinioca krivičnih djela uopće.

U zadnjih nekoliko godina, prisutan je visok stepen povrata nasilničkog kriminaliteta maloljetnika, s visokim stepenom agresivnosti i brutalnosti. Posebno se to vidi na nekim mjestima čega prije nije bilo (npr. ponašanja na stadionima). Izgredi, huliganstvo, prisutni su različiti vidovi demonstracije sile, agresije, izazivanje opće opasnosti. Visok stepen povrata u ovom krivičnom djelu nasilničkog kriminaliteta čine, uglavnom, osobe muškog spola.

Povrat ili ponovno vršenje krivičnih dijela istih subjekata uzima se, prije svega, kao pouzdan indikator da njihovo ponašanje nije proizvod slučajnih okolnosti i da nema epizodni karakter, već da je uslovljeno trajnim i dubljim subjektivnim i objektivnim faktorima. Tako možemo da posmatramo opći povrat, koji se odnosi na bilo koje ponovno izvršeno krivično djelo ranije osuđivanih lica, specijalni povrat, kada je u pitanju ponovno vršenje istovrsnog krivičnog djela za koje je lice već bilo osuđivano, višestruki povrat – multirecidivizam i sl.

Pod permanentnim dejstvom tih faktora, kao i usljed samog ponavljanja kriminalnog ponašanja, ono često prerasta u naviku, odnosno stereotipni oblik reagiranja na spoljne stimulanse (Browne, Herbert, 1997: 57).

Ponovno vršenje krivičnih djela služi i kao *mjera uspješnosti, odnosno neuspješnosti tretmana i resocijalizacije prestupnika (ako se radi o licima nad kojim se izvršava neka od krivičnih sankcija), kao i efikasnosti njihovog postpenalnog prihvata i integracije u pozitivne društvene procese i odnose*.

Vrste kriminalnog povrata, su važne za kriminološke ekspertize, od tumačenja pojedinosti do sagledavanje cjeline, kroz posmatranje, intervjuiranje i proučavanje, tj. emirijsko prilaženje maloljetniku.

Situacijski prestupnici, neprijatelji društva, izuzetak iz uobičajenog načina života.

Poluprofesionalni prestupnici, višestruki recidivisti, otporni na tretman, ne osjećaju potrebu za bilo koji tretman.

Društveni faktori mogu uticati na pojavu različitih devijacija kod maloljetnih lica i pojavu maloljetničkog prestupništva. Prvenstveno brzi proces industrijalizacije i urbanizacije uslovio je masovan transfer radne snage sa sela u gradove. Migraciona kretanja dovode do nagle koncentracije stanovništva na određenom području. Ovi procesi imaju značajno mjesto često čine i glavne uzročnike za pojavu maloljetničkog prestupništva. Tim prije jer su uglavnom mladi najčešće u procesu migracije, nekvalificirana radna snaga. Razlozi su im slični, u što kraćem vremenu se što bolje snaći, doći do rezultata, zaposliti se ili školovati. Naravno, na tom putu nailaze na mnogobrojne poteškoće ili oni sami stvaraju probleme.

Mladi dolaze u novu sredinu sa svojim običajima, navikama, načinom života i komunikacije s drugima i sreću se s novinama, često dolaze u sukob s ljudima koji su u svojoj sredini, ali i s drugima migrantskim porodicama. Iz ovih porodica registriraju su često mladi prestupnici, ukoliko izostanu organizirani oblici pomoći.

Postoji neusklađenost između industralizacije i urbanizacije. Ona je povezana s porastom materijalnih uslova života pa sasvim sigurno prestupništvo mladih možemo posmatrati kao urbani fenomen.

27.1. Kriminogeni uticaj porodice

Porodica kao osnovna ćelija društva ima veliki broj uloga i zadataka. U porodici se odvija proces odgoja i socijalizacije, osnove moralnog, intelektualnog i drugih vidova odgoja. Porodica je spona s drugim društvenim zajednicama. Uspjeh ili neuspjeh u uspostavi te interakcije ovisi dobrim dijelom i od porodice.

Porodica je ta koja postavlja temelje i pozitivno ili negativno usmjerenje određene ličnosti. Ukoliko se u porodici ne postave čvrsti temelji u izgradnji ličnosti, kasnije se teško ispravljaju. Primjer za to je disfunkcionalna porodica, razorena, gdje takva porodica postaje centar prestupničkog ponašanja, tj. vremenom rezultara prestupničkim ponašanjem mladih. Funkcioniranje porodičnog sistema ovisi od spoljnih faktora i njeno funkcioniranje ne možemo posmatrati izolirano.

Velike promjene u društvu, svi procesi koje smo naveli utiču na porodicu. Proces transformacije porodice od patrijarhalne prema savremenoj nosi niz promjena, krize, koje se reflektiraju i na odnose unutar porodice.

Došlo je do velikih promjena, kada su u pitanju uloge članova porodice unutar porodice i van nje. Ove promjene se naročito vide kada su u pitanju članovi ženskog spola, procesom emancipacije. Zakonom o ravnopravnosti polova treba biti regulirana zaštita maloljetnih lica bez obzira na pol, roditelji su dužni čuvati dijete, zadovoljavati njegove potrebe i štititi ga od svih oblika nasilja, povrede, ekonomske eksplotacije i seksualne zloupotrebe od drugih osoba, a istovremeno su dužni i, u ovisnosti od uzrasta i zrelosti, kontrolirati ponašanje djeteta. U cilju bolje zaštite, predviđaju se odredbe u kojima organ strarateljstva je dužan po službenoj dužnosti da preduzima mjere u cilju zaštite prava i interesa djeteta na osnovu neposrednog

saznanja ili obavještenja. Ukoliko se to ne dešava, ovim zakonom data je odredba oduzimanja roditeljskog prava i starateljstva nad djetetom. Slabljenje odgojne porodične funkcije je evidentno.

Nagle promjene u odnosima unutar porodice, ozbiljne su kočnice pozitivnom razvoju mladih. Strukturalni poremećaji unutar porodice imaju negativan uticaj na razvoj mladih (razvodi, gubitak člana porodice, zanemrivanje, zapuštanje, zlostavljanje djece, nasilje u porodici). Postoje razlozi koji negativno utiču, kao što su:

- oni **elementi koji proizlaze iz statusa porodice**, njenih materijalih i drugih uslova, koji mogu negativno da utiču na odnose u porodici ako su ti odnosi već narušeni. Istraživanja pokazuju da, kada su maloljetni prestupnici u pitanju, najviše njih dolazi iz porodica s nižim socijalnim i društvenim statusom (Jašović, 1991: 242),
- **elementi koji proizlaze iz njene nadgradnje**, klime, odnosa unutar njenih članova, odnosi se mogu poboljšati i negativni elementi prevazići ukoliko su čvrsti, harmonični, iskreni odnosi.

27.2. Uticaj školske sredine i niskog obrazovanja

Škola je specijalizirana i organizirana odgojno–obrazovna ustanova. Poslije porodice škola je primarni i bitan faktor koji učestvuje u pripremi često i korekciji mladih za kvalitetan i zdrav način života, nastojeći da jedinki pomogne da bude koristan član društva, svojoj porodici i samom sebi.

Škola je most između porodice i nepoznatog velikog svijeta. Dijete provodi u školi od četiri do šest sati dnevno. Zato je značajno da stručnjaci u školi budu sposobni da prepoznaju dijete, nasilje u porodici, institucionalno i vršnjačko. Imamo slučajeva da se nasilje krije u ovakvim institucijama i to ne samo u školama već i u domovima te da žrtva, koja nije prijavila slučaj, bude izložena šikaniranju jer se čuva direktorova fotelja. Ovo je, također, vid nasilja i teško se otkriva osim ako žrtvi nije nanijeta teška tjelesna povreda ili je lišena života. Ide se toliko daleko da se izgrednici izbacuju iz škole, a šta dalje s njima – veliko je pitanje! (Milošević, Milošević, Srčković, 1996: 9)

Nastavnici trebaju proći određenu edukaciju i kurseve kako bi se osposobili za rad s maloljetnim prestupnikom. Škola je dužna da organizira sve ono što će pozitivno djelovati na razvoj mladog čovjeka. Slobodne aktivnosti trebaju imati puno sadržaja u kojima maloljetnik želi i motiviran je da učestvuje.

Naznake neprihvatljivih oblika ponašanja treba korigirati i spriječiti razvoj takvog ponašanja. Škola ne treba da bude samo obrazovna ustanova, ona treba da uči samodisciplini, disciplini, saradnji, odgovornosti za svoje ponašanje. Ona je obavezna, zbog zadataka koje ima u svome radu, da prepozna prve poteškoće mlade osobe u emocionalnom, psihičkom smislu, kao i druge poteškoće u učenju i razvoju, radi njihovog blagovremenog otklanjanja, što daje neizmjeran doprinos u prevenciji negativnih pojava. Značajnu ulogu ima svakako profesionalna orijentacija.

Nizak nivo obrazovanja, pogoduje prestupničkom ponašanju jer često mladi nisu u stanju da uvide razliku između dozvoljenog i nedozvoljenog, dobrog i lošeg. S obzirom na to da se ne školuju, još teže im je doći do posla, što ih vodi u besposličarenje i skitnju. Veliki značaj upravo u tome imaju odnosi u školi, unutar nastavničkog kadra, učenika međusobno te učenika i nastavnog osoblja. Škola treba da bude poslije porodice mjesto sigurnosti i radosti.

Djeca koja nisu dobri učenici, koja u školi doživljavaju neuspjeh, osjećaju se nepoželjnim, i imaju averziju prema školi otuđujući se od nje. Stalni poraz učenika tjera na emotivno zadovoljenje na drugom mjestu. Najčešće je to na ulici u neformalnim uličnim grupama, koje vrše snažan uticaj na njega, postavljajući određene uslove za pripadnost grupi. Eventualni sukobi s vršnjacima i nastavnicima, mogu završiti tragično iz želje za osvetom a uz podršku ulične grupe.

Najteži oblik negativnog uticaja ulične grupe je što djeca prekidaju školovanje. Prekidi mogu biti privremeni ili potpuni, i sami po sebi odražavaju negativnu pojavu u životu i ponašanju mladih u tom periodu. U tzv. vakuumu dijete je podložno i drugim negativnim uticajima koje je realno i za očekivati, u promjeni škole, sredine i sl. Prisutan je poseban vid prestupništva, bježanje iz škole, s nastave, koja je u tom uzrastu obavezna. Oslobođeni kontrole škole, njenog odgojno-obrazovnog uticaja, djeca postaju otvorena za mnogobrojne negativne uticaje okoline.

Neprijatnosti koje se eventualno dese djetetu u školi negativno utiču na dijete pa se nekada događa, da se i uzorna djeca uključuju u razne ispade jer se ne mogu oduprijeti djeci s prestupničkim ponašanjem. Negativan odnos maloljetne djece prema školi traži duboku analizu i bavljenje tim problemom jer, sasvim sigurno, da postoji razlog za to. U svakom slučaju, krivicu snosi i osoblje škole, preciznije psihološkopedagoška služba. Bježanje sa časova i mijenjanje škole nosi određeni rizik izazvan mijenjanjem i napuštanjem prijatelja.

Kako će maloljetna lica provoditi slobodno vrijeme, značajno utiče i na pojavnu raznih oblika prestupničkog ponašanja. Tzv. **zločini dokolice** proizvod su zloupotrebe slobodnog vremena, koje je najčešće uslovljeno materijalnim i sociopolitičkim uslovima u društvu:

- prestupničko ponašanje se može smatrati oblikom prevazilaženja dosade, opasnom igrom naročito kod hiperaktivne omladine, avanturista, pražnjenje svih oblika od nagomilanih emocija, frustracija i slično i opredjeljenjem za prestupništvo;
- nedostatak kvalitetnih sadržaja, kulturnih centara, omladinskih centara, sportskih terena (koji ako ih i ima su skupi), udruženja, klubova sa zdravom i perspektivnim planovima, mjesta za razonodu;
- neformalno udruživanje, organiziranje, s velikim upitnikom ko organizuje, kako, s kim, problemi s maloljetničkim bandama.

27.3. Uticaji sredstava masovne komunikacije

Literatura, štampa, radio, film, internet i druga sredstva masovne komunikacije imaju značajnu ulogu u prevenciji i pojavi maloljetničkog prestupništva, posebno kada se radi o sugestivnim i labilnim ličnostima. Uticaj sredstava masovne komunikacije je razumljiv, posebno kada poznajemo psihofizičku strukturu maloljetnika, uticaja identifikacionog modela, kako pozitivnih tako i negativnih uzora. Preko sredstava masovne komunikacije šalju se razni sardžaji, edukativni, informativni, zabavni. Elektronski printani medij je moćan faktor uticaja na mladog čovjeka.

Odgojno–obrazovna vrijednost i moć medija se može osjetiti na mladom čovjeku i svojim uticajem se često mogu upoređivati s porodicom. Često imaju i negativni uticaj. Sredstva masovne komunikacije se ne mogu smatrati uzročnim faktorom prestupničkog ponašanja maloljetnika, ali u svakom slučaju imaju inspirativni uticaj na prestupničko ponašanje, ukoliko su poruke sadržaja koji se plasira negativne.

Film

Film, kao oblik umjetničkog izražavanja i istraživanja, zauzima značajno mjesto u kulturnom uzdizanju i obrazovanju mladih. U uzrastu djeteta i adolescenta, filmovi, koji su bez etičkih i umjetničkih poruka, mogu imati štetan uticaj. Filmska slika može podsticati maloljetnika u određenom momentu njegovog labilnog psihičkog stanja i opteretiti ga nerealnim motivima, potrebom identificiranja s određenim likom ili situacijom. Naravno da filmovi s negativnim sadržajem neće djelovati isto na sve mlade. Njihovo dejstvo ovisit će od mnoštva činioca socijalnog i psihičkog porijekla:

- sadržaj filma, koji prikazuje psihičke i moralne sklonosti ka prestupničkom ponašanju, posebno neki od primjera maloljetničkih bandi i sličnog načina izvršenja krivičnih djela (skoro identični scenama iz filma), potvrđuje negativan uticaj filma;
- film koji prikazuje život i svijet kao apsurdne i besmislene; film koji veliča *lak* život, nemoral, brzu zaradu, *parazitizam*, prikazuje seksualne nastranosti i opsesije i dr. je poguban za mlade;
- zemlje u okruženju nisu zaštićene od negativnih filmskih tvorevina, komisije za pregled filmova su često ovisne i nemaju prostora za profesionalni rad.

Radio i TV

Slušanje radija a posebno gledanje televizije mladom čovjeku uzima puno vremena. Pomoću sadržaja iz ovih medija mladi stiču brojne socijalne, moralne, estetske vrijednosti.

Gledanje televizije podrazumijeva tumačenje ili čitanje onoga što vide, a ne samo registriranje sadržaja programa. Gledanje nasilja putem televizije može u određenom stepenu kod djece da poveća sklonost ka nasilju jer djeca uče svakog trenutka, uče iz iskustva.

Važan je i način gledanja televizijskog programa, s kim dijete gleda program, kada i koliko vremena provodi pokraj ekrana. Ona iskustva koja ostave najdublji utisak, jednim dijelom će se prenijet u realan život djeteta.
Radio i televizija
- imaju veoma snažan uticaj i ostvaruju emotivni kontakt;
- imaju veliku moć;
- komercijalni program imaju negativno dejstvo.

Uticaj štampe i šund literature
Evidentna je ekspanzija nezdravih motiva, s instruktivnom ulogom, negativno dejstvo nekvaltetne literature.

Uticaj interneta
Internet je medij svuda dostupan (kafei, klubovi, kuća i druga mjesta), nažalost nekada i previše masovno korišten. Mladi se sve manje druže s vršnjacima u direktnom kontaktu, a tzv. virtuelna prijateljstva zadovoljavaju dobrim stepenom tu potrebu. Internet je medij koji je trenutno najpopularniji među mladima.
Brojni su razlozi velikog interesovanja:
- lako se koristi, tj. mladi su informatički pismeni u onoj mjeri u kojoj koriste internet,
- smanjena kontrola od strane roditelja/staraoca,
- mogućnost velikog kruga poznanstva, kontakata,
- za veoma kratko vrijeme se može dobiti veliki broj informacija,
- identitet ne mora da bude otkriven (koristi se najčešće pseudonim),
- -sadržaji koje mlade zanima mogu se dobiti veoma lako (npr. pornografski materijal, slike nasilja i dr).

ŠESTI DIO

28. MALOLJETNIČKO PRAVOSUĐE

Svakog dana na hiljade djece širom svijeta nađu se u formalnom pravosudnom sistemu odraslih. Maloljetnike hapsi i pritvara policija, sude im sudije, te ih upućuju u institucije, uključujući i zatvore, u okviru pravosudnih sistema koji su, u mnogim slučajevima, uređeni za odrasle. Iako nema izričitih međunarodnih smjernica o odgovarajućem provođenju maloljetničkog pravosuđa ili o rješavanju konflikata u zajednici i rehabilitaciji maloljetnih prestupnika, brojni su dokazi da se prava djece, kao i specifične potrebe koje djeca imaju, ignoriraju. Tvrdi se da su ova djeca došla u sukob sa zakonom u zemlji, međutim, ne ostavlja se nikakva mogućnost za činjenicu da je često zakon taj, koji je u sukobu s njihovom težnjom za preživljavanjem i svakodnevnicom njihovih života.

Veliki broj maloljetnika u sukobu sa zakonom žrtve su socio-ekonomske politike; uskraćuje im se pravo na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, smeštaj, njegu i zbrinjavanje. Mnogi od njih imaju mali ili nikakav pristup obrazovanju; mnoga od njih su djeca koja rade. Neka djeca napustila su svoj dom i našla se na ulici da bi pobegla od nasilja i zlostavljanja u porodici. Neka su prisiljena da na ulici zarađuju za život kako bi preživjela. Neku od njih napustile su porodice i ostavljena su da se brinu sama za sebe, i ponekad, za mlađu braću ili sestre. Ova djeca, napuštena i siromašna, izložena su visokom riziku od seksualnog iskorištavanja, riziku trgovine djecom, te upotrebi opojnih droga i trgovini drogom, pod uticajem vršnjaka iii odraslih prestupnika.

Maloljetnicima u sukobu sa zakonom, procesom hapšenja, suđenja i zatvaranja uništava se djetinjstvo, jer je prekršeno njihovo pravo na, između ostalog, život u porodičnom okruženju, obrazovanje, brigu, zaštitu i igru. Mnogi od njih imaju male šanse za rehabilitaciju i reintegraciju u društvo: uz siromaštvo, ograničavaju se njihovi izgledi za sazrijevanje u aktivne i produktivne odrasle građane.

28.1. Pojam maloljetničkog pravosuđa

Maloljetničko pravosuđe, (ili pravosuđe za decu, kako se ono sve ćešće naziva), bavi se, ne samo tretmanom djece u sukobu sa zakonom, već i uzrocima činjenja prekršaja, te mjerama prevencije takvog ponašanja. Stoga, rad u oblasti maloljetničkog pravosuđa ima dva glavna dijela: prevenciju i zaštitu.

Rad na prevenciji ima za cilj osigurati da djeca, na prvom mjestu, ne dođu u sukob sa zakonom, a time ni s formalnim sistemom krivičnog pravosuđa. Uzroci kršenja zakona kod maloljetnika često su kompleksni i obuhvataju širok spektar faktora, koji uključuju siromaštvo, razorenu porodicu, nedostatak obrazovnih i mogućnosti za zapošljavanje, pritisak vršnjaka, nedostatak roditeljskog staranja itd. Ove uzroke treba rješavati nizom socijalnih i ekonomskih intervencija, uključujući programe u domenu obrazovanja, smanjenja siromaštva, usvajanja vještina, roditeljskog savjetovanja, otvaranja radnih mjesta itd.

Istovremeno, potrebne su mjere da se zaštite mladi, koji su već u sukobu sa zakonom, kako bi bili odvraćeni od ponovnog kršenja zakona i kako bi se unaprijedila njihova rehabilitacija, te bezbolna reintegracija u društvo. Programi i projekti koji se koncentriraju na zaštitu, obično, uključuju jedan ili više od sljedećih segmenata:

- zastupanje za pravne reforme, kako bi se osigurala harmonizacija zakonodavstva u zemlji s međunarodnim standardima i smjernicama o maloljetničkom pravosuđu;
- obučavanje, edukacija i programi povećavanja obaviještenosti o pitanjima maloljetničkog pravosuđa za ključne predstavnike vlasti, organe krivičnog pravosuđa i građansko društvo;
- projekte preusmjeravanja, s ciljem odvraćanja djece od formalnog sistema krivičnog pravosuđa i rješavanje konflikata u okviru lokalne zajednice;
- zastupanje za striktno provođenje međunarodnih i, tamo gde je to relevantno, nacionalnih standarda za tretman djece u formalnom sistemu krivičnog pravosuđa, kako bi se osigurao odgovarajući tretman maloljetnika, njihova zaštita i priprema za reintegraciju u društvo.

Cilj maloljetničkog pravosuđa jeste uspostavljanje pravednog i humanog sistema pravosuđa za decu koje:

- je zasnovano na pravima djeteta;
- primjenjuje principe restorativnog pravosuđa (težeći da uspostavi ravnotežu u situaciji narušenoj krivičnim djelom ili sukobom, umjesto jednostavnog izricanja kazne za počinjeno krivično djelo),
- stavlja najbolje interese djeteta na prvo mjesto;
- fokusirano je na prevencju kao primarni cilj;
- čini zatvaranje posljednjom raspoloživom mjerom i u najkraćem mogućem trajanju, uzimajući pritom u obzir učinke na žrtvu i zajednicu.

28.2. Dejstvo općih krivičnoprocesnih načela u postupku prema maloljetnicima i odstupanja od općih procesnih principa

Opća načela krivičnog postupka važe i u posebnim tipovima krivičnog postupka, kao što je to postupak prema maloljetnicima, ali se neka od tih načela modifcirauju određenim posebnim pravilima karakterističnim za postupak prema maloljetnicima. Takve odstupajuće modifikacije od općih krivičnoprocesnih pravila su u osnovi utemeljene na odnosu postupka prema maloljetnicima kao posebnom tipu krivičnog postupka i općeg krivičnog postupka, koji je s jedne strane, osnovni izvor pozitivnog krivičnog procesnog prava, dok je s druge strane *lex generalis* pema postupku prema maloljetnicima koji je *lex specialis*.

Osnovna odstupanja u pogledu općih krivičnoprocesnih načela u postupku prema maloljetnicima se svode na postojanje određenih zakonskih izuzetaka ili posebnih rješenja, odnosno procesnih mehanizama u odnosu na opća krivičnoprocesna pravila. Nekada su ta odstupanja u formi postojanja posebnih (kontra) načela u postupku prema maloljetnicima u odnosu na određena opća krivičnoprocesna načela, a nekada predstavljaju samo određene modifikacije nekih aspekata odgovarajućih općih principa krivičnog postupka. Svakako najupadljivije suprotno načelo u odnosu na odgovarajuće opće načelo jeste načelo oportuniteta krivičnog gonjenja, a važna odstupanja, odnosno osobeni procesni mehanizmi u postupku prema maloljetnicima u odnosu na osnovna opća načela krivičnog postupka, postoje i u odnosu na načelo akuzatornosti, te načelo legaliteta oficijelnog krivičnog gonjenja.

28.3. Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja u postupku prema maloljetnicima

Ovo načelo predstavlja izuzetak u odnosu na jedno opće krivično procesno načelo, a to je načelo legaliteta (oficijelnog) krivičnog gonjenja, koja se nekada objašnjava i kao načelo obligatornosti (obaveznosti) krivičnog gonjenja. U teoriji se po pravilu govori o načelu legaliteta (obligatornosti) krivičnog gonjenja, te o načelu oficijelnosti krivičnog gonjenja, a mi smo se opredijelili za određenu sintezu ovih načela. Kada su u pitanju krivična djela koja se prema krivičnom zakonu gone po službenoj dužnosti, onda u okviru principa akuzatornosti djeluje načelo oficijelnosti, prema kome se krivični postupak pokreće po službenoj dužnosti (pod uslovom da su ispunjeni svi zakonom traženi uslovi) i to od strane posebnog ovlašćenog tužioca, kao reprezenta državne vlasti u tom domenu javnog (državnog) tužioca, bez obzira na stav lica čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog djela povređeno ili ugroženo. Obaveza tužioca da pokrene krivični postupak uvijek kada postoji dovoljno dokaza da je učinjeno krivično djelo koje se oficijelno goni, predstavlja načelo legaliteta krivičnog gonjenja, koje važi samo za djela koja se gone po službenoj dužnosti, odnosno samo za tzv. oficijelno krivično gonjenje. Mada se u teoriji povremeno paralelno govori o načelu oficijelnosti i legaliteta krivičnog gonjenja, u osnovi se radi o načelu iste sadržine, koje se samo različito terminološki označava, odnosno, kod načela legaliteta krivičnog gonjenja naglasak je na obavezi javnog tužioca da pokrene

krivični postupak kada se radi o djelu koje se goni po službenoj dužnosti; dok je kod načela oficijelnosti težište na izdvajanju posebne vrste ovlašćenog tužioca, onoga koji reprezentira državu, odnosno najšire opće društvene interese u pogledu suprotstavljanja kriminalitetu, ali u svakom slučaju, dva osnovna elementa ovog načela, odnosno ova dva načela, ako se oni terminološki i pravno-tehnički razdvajaju, su: 1) utvrđenje obaveze podnošenja optužnog akta, 2) ustanovljenje subjekta koji ima tu obavezu.

Načelo legaliteta oficijelnog krivičnog gonjenja se sastoji u ustanovljavanju zakonske obaveze za javnog tužioca da ukoliko je riječ o krivičnom djelu koje se goni po službenoj dužnosti pokrene krivični postupak podnošenjem odgovarajućeg optužnog akta, ako su za to ispunjeni svi neophodni stvarni i pravni uslovi. Načelo legaliteta oficijelnog krivičnog gonjenja je utvrđeno u čl. 20. Zakonika o krivičnom postupku, shodno kome je javni tužilac dužan da preduzme krivično gonjenje, ukoliko su kumulativno ispunjeni sljedeći uslovi: 1) da nije drugačije propisano samim Zakonom o krivičnom postupku (kada postoji mogućnost za postupanje po suprotnom principu – načelu oportuniteta krivičnog gonjenja), 2) da postoje dokazi na kojima se temelji osnovana sumnja da je određeno lice učinilo krivično djelo, 3) da je poznat identitet tog lica, te 4) da se radi o krivičnom djelu koje se goni po službenoj dužnosti. Načelo oportuniteta je suprotan princip načelu legaliteta krivičnog gonjenja i u mnogim radovima se ono ni ne izlaže kao posebno ili osobeno krivičnoprocesno načelo, već samo kao jedan procesni opozit načelu legaliteta (izuzetak u odnosu na to načelo), a ogleda se u postupanju *po oportunitetu*, tako da se krivično gonjenje ne mora obavezno preduzeti, iako su ispunjeni svi traženi uslovi koji proizlaze iz načela legaliteta, već se shodno proceni svrsishodnosti krivičnog gonjenja u određenom slučaju, gonjenje može ili ne mora preduzeti, pri čemu je kriterij za negonjenje u nekim nacionalnim (uporednim) krivičnim postupcima povezan sa, naprimjer, visokim troškovima postupka, ili se zasniva na nekim svojstvima optuženog. Načelo oportuniteta u našem krivičnom procesnom pravu važi bez ikakvih ograničenja kada su u pitanju krivična djela koja se gone po privatnoj tužbi, jer tada oštećeni, odnosno lice koje može da postane privatni tužilac, potpuno slobodno odlučuje da li će krivično goniti u zakonikom određenom roku (tri mjeseca od saznanja za djelo i učinioca), ili će se od toga uzdržati, tako da on nevezano s bilo kakvim zakonskim kriterijima, može odlučiti da postupi po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja, te da ne podnese privatnu tužbu. Slično tome, i oštećeni krivičnim djelom koje se goni po službenoj dužnosti (što važi i za njegove nasljednike, nakon njegove smrti), sam odlučuje da li će u zakonskom roku i pod zakonskim uslovima, da pokrene, odnosno nastavi krivično gonjenje, u slučaju kada to ne učini primarni ovlašćeni tužilac – javni tužilac, odnosno kada javni tužilac odustane od započetog krivičnog gonjenja i samo od volje oštećenog zavisi da li će on postati supsidijarni tužilac. Međutim, ukoliko je postupak već pokrenut, pa nakon odustanka javnog tužioca oštećeni ne preuzme gonjenje, tu *de facto* postoji postupanje po oportunitetu krivičnog gonjenja, ali ne i u pravno-tehničkom smislu, jer je postupak već prethodno započet. Pravo postupanja po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja od strane oštećenog krivičnim djelom koje se goni po službenoj dužnosti bi postojalo, ako on ne bi pokrenuo krivično gonjenje u zakonskom roku, nakon što je javni tužilac manifestirao svoju procesnu volju da ne podigne optužni akt, bilo da je oštećeni o tome obaviješten (kada može krivično goniti

u roku od osam dana od prijema obavještenja), bilo da nije obaviješten, kada optužni akt može podneti u objektivnom roku od tri mjeseca. Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na javnog tužioca postoji u dve situacije: 1) u postupku prema maloljetnicima, kada se ono svodi na mogućnost javnog tužioca da u dva slučaja iz razloga cjelishodnosti, odnosno (ne)svrishodnosti, ne pokrene postupak prema maloljetniku, iako su za to inače ispunjeni svi drugi potrebni zakonski uslovi i 2) mogućnost postupanja po oportunitetu krivičnog gonjenja, kada se radi o nekim relativno lakšim krivičnim djelima, što je moguće u dva oblika: a) slučaj uslovljenog oportuniteta krivičnog gonjenja, te b) slučaj postupanja po oportunitetu krivičnog gonjenja usljed stvarnog kajanja osumnjičenog, uz ispunjenje i drugih potrebnih uslova.

U dva slučaja javni tužilac, koji je jedini ovlašćeni tužilac u potupku prema maloljetnicima (ekskluzivno pravo krivičnog gonjenja maloljetnika), može da, bez obzira što postoje dokazi da je maloljetnik učino krivično djelo, ipak ne pokrene postupak prema njemu:

I. u odnosu na krivično djelo određene težine, kada se radi o krivičnom djelu za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna, ako javni tužilac smatra da ne bi bilo cjelishodno da se prema maloljetniku vodi postupak, s obzirom na sljedeće kumulativno propisane okolnosti:
    1. okolnosti koje se odnose na djelo:
        a) priroda krivičnog dela
        b) okolnosti pod kojima je djelo učinjeno
    2. okolnosti koje se odnose na maloljetnika:
        a) njegov raniji život
        b) lična svojstva maloljetnika (čl. 58 st. 1. ZM); pri čemu ako za donošenje takve odluke treba da se ispituju lična svojstva maloljetnika javni tužilac za maloljetnike može, u sporazumu s organom starateljstva, uputiti maloljetnika u prihvatilište za djecu i omladinu ili u vaspitnu ustanovu, ali najduže do trideset dana (čl. 58 st. 2. ZM)

II. kada se prema maloljetniku već izvršava sankcija i kad je izvršenje kazne ili vaspitne mjere prema maloljetniku u toku, javni tužilac može odlučiti da ne zahtijeva pokretanje krivičnog postupka za drugo krivično djelo maloljetnika, ako s obzirom na težinu tog krivičnog djela, kao i na kaznu, odnosno vaspitnu mjeru koja se izvršava, ne bi imalo svrhe vođenje postupka i izricanje krivične sankcije za to djelo (čl. 58 st. 3. ZM).

Osim postupanja prema tzv. običnom oportunitetu krivičnog gonjenja, moguće je uzdržavanje od krivičnog gonjenja koje se zasniva na uslovljenom oportunitetu. Uslovljeni oportunitet krivičnog gonjenja predstavlja jednu vrstu hibridne, odnosno po svom karakteru mješovite krivičnoprocesne ustanove, koja ima elemente kako klasičnog nepokretanja krivičnog postupka zbog necjelishodnosti, tako i elemente opraštaja učiniocu krivičnog djela, ukoliko on ispunjenjem određenih obaveza tu specifičnu aboliciju *zasluži*, a s obzirom na karakter tih obaveza koje u određenoj mjeri imaju sličnosti i s nekim krivičnim sankcijama (naprimjer, s novčanom kaznom kao i s radom u javnom interesu), ovom ustanovom se u određenoj mjeri, može ostvariti svrha krivičnog sankcioniranja, a da pritom, u formalnom smislu

ne dolazi do kažnjavanja i nekih uobičajnih štetnih posljedica izvršenja kazne, niti nastupa tzv. sigmatizacija osuđivanosti. Pored toga, s obzirom na karakter nekih od obaveza koje se nameću okrivljenom i koje on, uz saglasnost oštećenog prihvata, ovo krivičnoprocesno rješenje u sebi potencijalno sadrži i neke elemente pomirenja između okrivljenog i oštećenog, odnosno njihovog poravnanja što, inače, kada su u pitanju relativno lakša krvična djela, predstavlja jednu od istaknutijih tendencija u savremenom krivičnom postupku.

Slučaj uslovljenog oportuniteta krivičnog gonjenja se u našem općem krivičnom postupku formalno označava kao odlaganje krivičnog gonjenja od strane tužioca i uz saglasnost suda kao neophodan uslov (čl. 236), a odnosi se na slučaj podnošenja krivične prijave javnom tužiocu za krivična djela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ako osumnjičeni pirhvati jednu ili više od Zakonikom o krivičnom postupku alternativno utvrđenih mjera. Tu se u stvari, radi o svojevrsnom oproštaju krvičnog gonjenja, što i predstavlja zakonski termin koji se za ovu procesnu ustanovu upotrebljava u novom Zakoniku o krivičnom postupku iz 2006. godine.

Prema zakoniku o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, moguće je postupanje po principu oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloljetnika, usloviti ispunjavanjem određenih obaveza od strane maloljetnika, odnosno realiziranjem odgovarajućih vaspitnih naloga, kao svojevrsnih *parasankcija*, gde spadaju:

1. poravnanje s oštećenim kako bi se naknadom štete izvinjenjem, radom ili na neki drugi način, u cjelini ili djelimično otklonile štetne posljedice krivičnog djela;
2. redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
3. uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
4. podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
5. uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj ustanovi ili savjetovalištu (čl. 7. ZM).

Javni tužilac za maloljetnike može odluku o nepokretanju postupka u odnosu na krivično djelo određene težine, usloviti pristankom maloljetnika i njegovih roditelja, usvojioca ili staraoca, kao i spremnošću maloljetnika da prihvati i ispuni jedan ili više od navedenih vaspitnih naloga (čl. 62. st. 1. ZM). Prilikom izbora pojedinog vaspitnog naloga javni tužilac za maloljetnike će posebno voditi računa da oni budu prilagođeni ličnosti maloljetnika i prilikama u kojima živi, uzimajući u obzir njegovu spremnost da sarađuje u njihovoj primjeni (čl. 62. st. 2. ZM), a za primjenu vaspitnog naloga koji se sastoji u oblicima poravnanja s oštećenim, neophodno je i pristanak oštećenog kao poseban uslov (čl. 62. st. 3. ZM). Ako maloljetnik u potpunosti ispuni preuzeti vaspitni nalog o čemu izvještaj podnosi organ starateljstva, javni tužilac za maloljetnike će donijeti rješenje o odbacivanju krivične prijave, odnosno prijedloga oštećenog za pokretanje postupka (čl. 62. st. 4. ZM), čime postupa po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja, koji se tako aktivira, odna kada je ispunjen određeni uslov za njegovu primjenu.

Javni tužilac za maloljetnike, može krivičnu prijavu, odnosno prijedlog oštećenog za pokretanje postupka, odbaciti i ako maloljetnik samo djelimično ispuni preuzeti vaspitni nalog, pod uslovom da je javni tužilac za maloljetnike našao da pokretanje postupka ne bi bilo celishodno, s obzirom na:

1. prirodu krivičnog djela i okolnosti pod kojima je učinjeno;
2. raniji život maloljetnika, njegova lična svojstva;
3. razloge neispunjenja preuzetog vaspitnog naloga u potpunosti (čl. 62. st. 5. ZM).

Obrnuto, ako maloljetnik ne izvrši preuzeti vaspitni nalog ili ga izvrši samo djelimično, ali u mjeri koja opravdava pokretanje postupka, javni tužilac za maloljetnike podnosi sudu zahtjev za pokretanje pripremnog postupka sudiji za maloljetnike nadležnog suda (čl. 62. st. 6. ZM). Ukoliko je javni tužilac za maloljetnike postupao po principu uslovljenog oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloljetnika, on o odbacivanju krivične prijave, odnosno prijedloga oštećenog, obavještava oštećenog, koji nema pravo, da zahtijeva pokretanje postupka (čl. 62. st. 7. ZM), a ako je maloljetnik u potpunosti naknadio štetu nastalu krivičnim djelom, oštećeni nema pravo da ostvaruje svoj imovinskopravni zahtjev, a ako je šteta naknađena djelimično, oštećeni može svoj imovinskopravni zahtjev ostvariti u parnici (čl. 62. st. 8. ZM).

28.4. Određena odstupanja od načela akuzatornosti i načela legaliteta oficijalnog krivičnog gonjenja u postupku prema maloljetnicima

Načelo akuzatornosti ili princip optužbe je utvrđen u čl. 19. Zakonika o krivičnom postupku, shodno kome se krivični postupak pokreće po zahtjevu ovlašćenog tužioca. Princip akuzatornosti se može definirati kao pravilo da se postupak može pokrenuti samo na osnovu postojanja odgovarajućeg zahtjeva – optužnog akta (materijalizirana optužba u zakonom predviđenoj formi), podnesenog pod zakonom predviđenim uslovima od strane subjekta koji ima svojstvo ovlašćenog tužioca, (inicijalno dejstvo) te da taj tužilac potom ostaje pri svom zahtjevu, uz eventualnu mogućnost njegovog modificiranja u skladu sa zakonom (npr. izmjena ili proširenje optužnice), do okončanja krivičnog postupka (održavajuće dejstvo), uz postojanje u određenim slučajevima procesne mogućnosti da dođe i do zakonom regulirane sukcesije ovlašćenih tužilaca (subsidijarna tužba, kao i mogućnost određenih lica da u slučaju smrti oštećenog kao tužioca ili privatnog tužioca nastave vođenje postupka).

U postupku prema maloljetnicima nema privatnog tužioca, niti oštećenog kao tužioca, već je javni tužilac jedni ovlašćeni tužilac za krivično gonjenje maloljetnika. Za princip akuzatornosti se ističe da je isključiv, tako da se ni jedan krivični postupak ne može ni pod kojim posebnim uslovima ni pokrenuti, ni sprovoditi bez inicijative i učešća ovlašćenog tužioca. U stvari i u savremenom krivičnom postupku postoje neka rijetka odstupanja od principa akuzatornosti. Vrlo upadljivi izuzeci od principa akuzatornosti prisutni su u skraćenom krivičnom postupku, te u postupku prema maloljetnicima. Sprovođenje postupka bez učešća

javnog tužioca je veoma upadljiv procesni izuzetak u odnosu na dejstvo principa akuzatornosti u skraćenom postupku, što je moguće u procesnoj situaciji, koja nastaje u smislu čl. 445. st. 1. ZKP, kada se može održati glavi pretres i bez prisustva javnog tužioca koji je uredno pozvan, a u tom slučaju, oštećeni ima pravo da na glavnom pretresu zastupa optužbu u granicama optužnog prijedloga. Još je upadljiviji izuzetak u odnosu na načelo akuzatornosti u postupku prema maloljetnicima. Kada javni tužilac nakon prijema krivične prijave protiv maloljetnika, ili prijedloga oštećenog za pokretanje postupka u pogledu krivičnih djela za koja se goni po prijedlogu ili po privatnoj tužbi, ocijeni da nema zakonske osnove za pokretanje postupka pream maloljetniku, jer nije vjerovatno da je maloljetnik učinio krivično djelo, on tada o tom svom *pasivnom postupanju po načelu legaliteta*obavještava oštećenog, koji nema procesnu mogućnost da sam pokrene krivični postupak, već jedino može da zatraži, u roku od osam dana od prijema obavještenja od javnog tužioca, a ako nije obavješten onda u roku od tri mjeseca od dana odbacivanja krvične prijave, odnosno prijedloga oštećenog da Vijeće za maloljetnike odluči o pokretanju postupka (čl. 57. st. 3. ZM).

Također i kada javni tužilac ne pokrene postupak prema maloljetniku, postupajući prema načelu oportuniteta krivičnog gonjenja (čl. 58. st. 1. i st. 3. ZM), tj. kada gonjenje maloljetnika po ocjeni javnog tužioca nije cjelishodno, on o tome obavještava organ starateljstva i oštećenog koji i tada mogu u roku od osam dana zahtijevati od Vijeća za maloljetnike da odluči o pokretanju postupka (čl. 58. st. 5. ZM). Takav zahtjev oštećeni i organ starateljstva mogu uputiti u roku od tri mjeseca od dana odbacivanja krivične prijave, odnosno prijedloga oštećenog za pokretanje postupka, ako o nepokretanju postupka nisu obaviješteni (čl. 58. st. 3. ZM). Ukoliko Vijeće za maloljetnike odluči da se postupak ipak i protiv volje javnog tužioca pokrene, dolazi do procesne situacije koja je nemoguća u općem krivičnom postupku – da se postupak ne pokreće odgovarajućim optužnim aktom ovlašćenog tužioca, već rješenjem suda, kao organa čija je funkcija presuđivanje a ne optuživanje, odnosno krivično gonjenje. U takvoj situaciji zakon obavezuje javnog tužioca da učestvuje u daljem toku postupka, koji nije sam inicirao.

Iz ovoga proizlazi da taj inkvizicioni element postoji da bi se obezbijedila primjena vaspitne mjere u svakom slučaju kada je to po stanovištu suda, a u smislu zakona neophodno. *Ratio legis* ovih inkvizitorskih elemenata u postupku prema maloljetnicima nije u kršenju prava maloljetnika, već se odstupanje od načela akuzatornosti u ovim slučajevima temelji na protektivnoj prirodi postupka prema maloljetniku, te potrebi da se prema maloljetniku u nekim slučajevima i mimo volje javnog tužioca (koji je jedini mogući tužilac u tom postupku), primijeni odgovarajuća krivična sankcija koja u osnovi nema represivni karakter. U teoriji se navodi da u krivičnom postupku ne vlada dispozitivno načelo, kao u građanskom postupku, ili kao što je to bilo u krivičnom postupku, sve dok se krivično djelo shvatalo kao *privatna* a ne kao *javna stvar*.U stvari, načelo dispozitivnosti važi i u savremenim krivičnim procedurama i to u dva vida:

1. u potpunosti kada su u pitanju krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi, kada isključivo od volje lica kome zakon daje pravo podnošenja te tužbe, zavisi da li će pokrenuti krivični postupak;
2. uslovljeno procesnom situacijom, koja se odlikuje uzdržavanjem od gonjenja ili odustankom od gonjenja od strane javnog tužioca koji ima

pravo prvenstva u krivičnom gonjenju oficijelnih krivičnih dela – kada je riječ o subsidijarnoj tužbi, tj. mogućnosti oštećenog da pokrene ili nastavi krivični postupak u procesnom svojstvu oštećenog kao tužioca, kada su za to ispunjeni zakonom traženi uslovi.

Naravno, ovo važi za većinu krivičnih djela koja se gone po službenoj dužnosti, ali ne i u pogledu manjeg broja djela kod kojih ne postoji žrtva u klasičnom smislu, niti se može identificirati oštećeni u krivičnopravnom smislu. U pitanju su tzv. *delikti bez žrtve* (*victimless crimes – imaginary victims*). Takva krivična djela se odlikuju voljnom participacijom učesnika u kriminalnim aktivnostima, tako da ne postoji *stvarna* žrtva. Uobičajni primjeri delikata bez žrtve su prostitucija, prodaja ili kupovina droge, kao i kockanje. Kada ne postoji žrtva u krivičnopravnom, odnosno prije svega faktičkom i kriminološkom smislu, onda naravno, nema ni oštećenog u krivičnom postupku.

Kao izuzetak u odnosu na objašnjenja pravila važenja načela dispozitivnosti, a u okviru onog aspekta načela legaliteta oficijelnog krivičnog gonjenja, u postupku prema maloljetnicima, postoji pravilo o ekskizivitetu krivičnog gonjenja maloljetnika od strane javnog tužioca, tako da u tom postupku nema mogućnosti da svojstvo ovlašćenog tužioca steknu lica koja nisu državni organi, tj. nema oštećenog kao tužioca, niti privatnog tužioca, a čak se i za krivična dela u pogledu kojih se krivično gonjenje inače vrši po službenoj dužnosti, ovde ono može sprovesti samo od strane javnog tužioca, onda kada mu za to odgovarajuću procesnu inicijativu dâ oštećeni takvim krivičnim djelom (član 57. stav 2. ZM).

28.5. Posebna načela postupka prema maloljetnicima

Osim određenih posebnih načela u postupku prema maloljetnicima, koja predstavljaju odstupanje u odnosu na odgovarajuća opća krivičnoprocesna načela, postoje i načela koja su tipičan samo za postupak prema maloljetnicima. Tu spadaju sljedeća načela:

1. načelo procesne protektivnosti u odnosu na maloljetnika;
2. načelo funkcionalnog spajanja pripremnog postupka i faze suđenja;
3. načelo terminološke povlašćenosti maloljetnika;
4. načelo hitnosti u postupanju;
5. načelo specijaliziranosti službenih aktera postupka prema maloljetnicima.

28.6. Načelo procesne protektivnosti u odnosu na maloljetnika

Načelo procesne protektivnosti u odnosu na maloljetnika prema kome se vodi postupak je osnovno načelo procedure prema maloljetnicima i moglo bi se reći da ostala načela koja smo ovom prilikom izdvojili, na izvjestan način proizlaze iz načela procesne protektivnosti. Ona su s tim osnovnim načelom povezana očiglednim funkcionalnim vezama, jer je njihova osnovna funkcija da služe poboljšanju procesnog položaja maloljetnika, (da ga dakle, procesno posmatrano maksimalno

zaštite), odnosno u širem smislu, da omoguće potpuno ostvarenje svrhe postupka prema maloljetnicima.

Dominantni model krivične odgovornosti i krivičnog postupka prema maloljetnicima bi se mogao opredijeliti kao *protektivni,* budući da se zasniva na pretpostavkama o društvenoj uslovljenosti kriminaliteta mladih i na potrebama za društvenom zaštitom i pomoći, pa se u tom smislu kreću i empirijska istraživanja, koja polaze od doktrinarnih stavova o ciljevima i sadržini kriminalne politike prema maloljetnicima, uz nastojanje da se efikasno utvrdi da li i koliko institucionalni sistemi *maloljetničkog pravosuđa* i izvršenja krivičnih sankcija, funkcioniraju u skladu s tim pretpstavkama.

Protektivnost u odnosu na maloljetne učinioce krivičnih dijela se ogleda u niz najrazličitijih društvenih sfera: u mjerama socijalnog stvaranja i zaštite, psihološko-pedagoškim mjerama koje se preduzimaju u specijaliziranim ustanovama, a u korpusu zakonodavstva, u okviru propisa materijalnog krivičnog prava, krivičnog procesnog prava, propisa koji se odnose na izvšenje krivičnih sankcija, mjera postpenalne zaštite kao i u oblasti praktičnog postupanja nadležnih organa krivičnog postupka, što spada u domen specijaliziranih kriminalističkih znanja, te u sferu vođenja određene kriminalne politike itd.

28.7. Načelo funkcionalnog spajanja pripremnog postupka i faze suđenja

Funkcionalno spajanje pripremnog postupka i suđenja se sastoji u odstupanju od generalnog pravila opće krivične procedure da se određene faze procedure: istraga i suđenje (priprema za glavni pretres i sam glavni pretres), pri čemu obaveznost faze pripremnog postupka, izražava značaj tog stadija koji ima za cilj da omogući prikupljanje što je moguće više saznanja o krivičnom djelu i okolnostima izvršenja, ali i o ličnosti, ponašanju maloljetnika, odnosno njegovoj socijalnoj sredini.

28.8. Načelo terminološke povlašćenosti maloljetnika

Načelo terminološke povlašćenosti maloljetnika spada po svojim suštinskim osobenostima u segment ukupnog normativnog sadržaja principa procesne protektivnosti u odnosu na maloljetnika prema kome se vodi postupak, ali smo ga ipak izdvojili kao posebno načelo, jer ono prema našem shvatanju ima prvenstveno deklarativan karakter i u suštini ne omogućava maloljetniku, samo po sebi, ostvarenje boljeg procesnog položaja, nego što bi ga i inače, s obzirom na ukupnost svih drugih normi procedure prema maloljetnicima, ostvarivao, te iz tog razloga ovaj princip *ne zaslužuje* da se obrađuje u okviru načela protektivnosti. S druge strane, to načelo ipak nije nevažno, niti ga u teorijskoj obradi postupka prema maloljetnicima treba zanemarivati, jer vrlo očigledno ukazuje na jedan opći trend zakonodavca, prilikom formuliranja posebnih pravila postupka prema maloljetnicima u odnosu na regule općeg krivičnog postupka. Ovo se načelo ogleda u nastojanju zakonodavca da u najvećoj mogućoj mjeri izbjegne u odredbama postupka prema maloljetnicima

korišćenja nekih procesnih termina koji su uobičajeni u općoj krivičnoj proceduri. Tako se i sam postupak prema maloljetnicima ne obilježava atributom *krivični*, mada zakonodavac u tom pogledu nije potpuno dosljedan. Pored toga, u zakonu se mnogo konsekventnije koristi izraz *postupak prema maloljetnicima*, za razliku od općeg krivičnog postupka, koji se u odnosu na punoljetna lica vodi protiv okrivljenih.

U teoriji se iznosi shvatanje da ova na prvi pogled sitna terminološka raslika, u stvari, odražava i sadržinu postupka prema maloljetnicima, onako kako je on koncipiran. Osim toga, u Zakonu se ne upotrebljava termin okrivljeni za maloljetnika prema kome se vodi postupak, već se uvijek govori isključivo o maloljetniku, bez posebnog terminološkog naznačenja da se on u postupku tereti, osim što se po pravilu navodi da se *prema njemu vodi postupak*. Navedeno *terminološko usmjerenje* zakonodavca ukazuje na *normativnu tendenciju* da se u postupku prema maloljetnicima izbjegne korišćenje nekih, tzv. *okrivljujućih termina*, u onoj mjeri u kojoj je to objektivno moguće, mada je u praksi i teoriji praktično nesporno da je postupak prema maloljetnicima u suštini vid krivičnog postupka.

28.9. Načelo hitnosti krivičnog postupka

I inače se smatra da pravda koja nije brza u velikoj mjeri gubi karakter pravde. Naravno, brzina se ne smije pretvoriti u brzopletost. Postupak prema maloljetnicima bi načelno morao da bude sproveden brzo i efikasno, jer maloljetnik vremenom prelazi u drugu starosnu kategoriju, što bitno utiče i na očekivane i moguće efekte krivičnog postupka koji se vodi prema njemu. S druge strane, socijalni ambijent koji je načelno od velikog značaja kada se radi uopće o maloljetničkoj delinkvenciji, pa i njenim (materijalnim i procesnim) krivičnopravnim aspektima, po pravilu, nameće potrebu brzog rješavanja određenog pitanja. Prema članu 56. ZM organi koji učestvuju u postupku prema maloljetnicima, kao i drugi organi i ustanove od kojih se traže obavještenja, izvještaji ili mišljenja, dužni su da postupaju najhitnije kako bi se postupak što prije završio.

28.10. Načelo povišene procesne diskrecije

Načelo procesne diskrecije u postupku prema maloljetnicima se ogleda u postojanju striktnih zakonskih pravila, kojima se u tom tipu krivične procedure, načelo javnosti svodi na najmanju mogućnost (i nužno potrebnu) mjeru, u cilju potpune zaštite interesa maloljetnika, efikasnijeg vođenja postupka, sprečavanja stigmatizacije maloljetnog lica tokom trajanja procedure i posebno radi njegove lakše i uspešnije resocijalizacije, nakon okončanja krivičnog postupka i poslije izvršenja krivične sankcije, ukoliko dođe do njenog izricanja. Specifično načelo procesne diskrecije ima dva osnovna oblika:

1) isključenje javnosti sa suđenja i
2) procesna ograničenja u pogledu obavještavanja javnosti.

Za razliku od pravila općeg krivičnog postupka, u postupku prema maloljetnicima je javnost uvijek isključena sa suđenja, a smisao ovakvog normativnog rješenja se ogleda u legislativnom nastojanju da se spriječi *razglašavanje slučaja*, koje bi moglo štetno uticati na maloljetnika. U sudskoj praksi se ustalilo shvatanje da postoji procesna povreda odredbe krivičnog postupka kojom se zabranjuje javnost suđenja maloljetniku, ukoliko se u presudi koja je donijeta u općem krivičnom postupku u pogledu krivičnog djela punoljetnog optuženog, navedu puna imena i prezimena maloljetnih saučesnika, s obzirom na to da se i na taj način prouzrokuju štetne posljedice po maloljetnike, što i predstavlja *ratio legis* zabrane javnog suđenja maloljetnicima.

28.11. Načelo specijaliziranosti službenih aktera postupka prema maloljetnicima

Prema članu 42. st. 1. Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, postupak prema maloljetniku se u prvom stepenu vodi pred sudom za maloljetnike i Vijećem za maloljetnike okružnog suda. Veće za maloljetnike u prvostepenom sudu je sastavljeno od sudije za maloljetnike i dvojice sudija porotnika, po pravilu različitog spola, a sudija za maloljetnike je predsjednik veća (čl. 42.st. 2-3. ZM). U drugom stepenu je nadležno Vijeće za maloljetnike neposredno višeg suda (za sada Vrhovni sud Srbije, a u perspektivi apelacioni sud), koje je sastavljeno od trojice sudija i određuje se rasporedom poslova u tom sudu (čl. 43.st. 1. ZM), a to Vijeće odlučuje o žalbama protiv odluka Vijeća za maloljetnike prvostepenog suda, žalbama protiv rješenja javnog tužioca za maloljetnike i sudije za maloljetnike, kada je to predviđeno Zakonom o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, odnosno kada je tim zakonom propisano da odlučuje Vijeće za maloljetnike neposredno višeg suda (čl. 43.st. 2. ZM). Kada Vijeće za maloljetnike sudi na pretresu, sastavljeno je od dvojice sudija i trojice sudija porotnika (čl. 43.st. 3. ZM). Specijaliziranost sudija za maloljetnike je formalnog karaktera, što znači da se na odgovarajući zvaničan način potvrđuje da konkretan sudija ispunjava uslove da postupa u svojstvu sudije za maloljetnike. Ovo pravilo važi i za druge službene aktere postupka prema maloljetnicima (branilac za maloljetnike).

Pored toga, i u krivičnim postupcima čiji su predmet određena krivična djela učinjena na štetu maloljetnika, važi princip specijalizacije njegovih osnovnih aktera. To je velika novina u našem krivičnom procesnom zakonodavstvu, koja je inače, u skladu s nekim najnovijim tendencijama savremenog krivičnog procesnog prava. Sudije za maloljetnike i sudije Vijeća za maloljetnike moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mladih (čl. 44.st. 1. ZM). Sudije-porotnici se biraju iz redova nastavnika, učitelja, vaspitača, kao i drugih stručnih lica koja imaju iskustvo u radu s djecom i mladima (čl. 44.st. 2. ZM).

Specijaliziranost sudija za maloljetnike se formalno potvrđuje određenim sertifikatima. Naime, o sticanju posebnih znanja i stručnom usavršavanju lica koja rade u oblasti prava djeteta, prestupništva maloljetnika i krivičnopravne zaštite

maloljetnih lica, stara se Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje u saradnji s resornim ministarstvima Vlade Republike Srbije, naučnim ustanovama, stručnim i profesionalnim udruženjima i nevladinim organizacijama. Centar organizira redovna stručna savjetovanja, provjere znanja i druge oblike dodatnih stručnih usavršavanja i stalne obuke sudija za maloljetnike, javnih tužilaca za maloljetnike, sudija i javnih tužilaca koji postupaju u krivičnim predmetima za određena krivična djela kojima su oštećeni maloljetnici (čl. 150. ZM), policajaca, stručnih lica organa socijalne zaštite, zavoda i ustanova za izvršenje zavodskih sankcija, advokata i drugih stručnih lica, a o obavljenim provjerama znanja i stručnim usavršavanjem Pravosudni centar izdaje odgovarajuće sertifikate (čl. 165. ZM).Ne samo da Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica zahtijeva specijaliziranost određenih aktera postupka prema maloljetnicima, već se primjenjuje i pravilo o odgovarajućoj specijalizaciji subjekata općeg krivičnog postupka u kojem se maloljetnik pojavljuje kao oštećeni određenim krivičnim djelima, kao naprimjer, teškim ubistvom, teškom tjelesnom povredom, otmicom, silovanjem, posredovanjem u vršenju prostitucije itd, tada u takvom krivičnom postupku Vijećem predsjedava sudija koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica (čl. 150.st. 1).

U pogledu tih taksativno, ali ne i limitativno nabrojanih krivičnih dela, jer se posebna pravila u svrhu zaštite oštećenih mogu primijeniti i u slučajevima postupaka za druga krivična dela (čl. 150.st. 2. ZM), istragu sprovodi istražni sudija koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica (čl. 151.st. 2. ZM).

U procesnom smislu se kao osnovno pitanje može postaviti koje procesne posljedice nastupaju, ako je u postupku postupalo lice koje nije imalo formalni dokaz svoje specijaliziranosti. Čini se da bi apsolutno bitna povreda odredaba krivičnog postupka postojala jedino, ako je postupak vodio sudija koji nije imao svojstvo sudije za maloljetnike, jer bi se tu radilo o nepropisnom sastavu suda. Sve ostale povrede ovog tipa su prema našem mišljenju samo relativno bitne povrede odredaba krivičnog postupaka.

28.12. Šta je sistem maloljetničkog pravosuđa?

Postoje brojne komponente sistema maloljetničkog pravosuđa: osobe koje su u njega uključene, način na koji rade, procedure, objekti, itd. Aspekti sprovođenja maloljetničkog pravosuđa odnose se i na način na koji policija hapsi i ispituje decu; pristup advokata i tužilaca; način na koji sudije donose odluke o krivici i izricanju kazne; tretman od strane osoblja u institucijama; smještaj; obrazovne, rekreativne i bezbednosne uslove u institucijama; kao i programe rehabilitacije i reintegracije.Kao što je ranije navedeno, mnoga djeca koja dođu u sukob sa zakonom tretirana su kao odrasli prestupnici, u pravosudnim sistemima koji djeci uskraćuju osnovna ljudska prava. Ovakva uspostava pravosudnog sistema ne zadovoljava specifične potrebe djece, izlaže mlade ljude riziku i stvara probleme kada oni, kao mlade osobe, ponovo postanu dio društva. Potrebno je izvršiti temeljne promjene u politici rada i praksi,

kako bi se osiguralo da je zaštiti prava djeteta dat prioritet pri uspostavljanju sistema maloljetničkog pravosuđa, te da sistem funkcionira tako da su najbolji interesi djeteta uvijek uzeti u obzir. Svaka komponenta sistema maloljetničkog pravosuđa trebalo bi da, svojim instrumentima i načinom funkcioniranja, štiti i prava i dobrobit djece. U tom pogledu postoje međunarodna pravila i smjernice, koje se tiču npr. zabrane smrtne kazne, zaštite privatnosti djeteta tokom sudskog postupka, te odvajanja djece od odraslih zatvorenika.Jedan od ciljeva sistema maloljetničkog pravosuđa trebalo bi da bude zdrav razvoj djeteta. Policija, sudstvo i drugi stubovi tog sistema treba da usklade svoje pristupe, u zavisnosti od starosne dobi i zrelosti svakog pojedinačnog djeteta; pažnja različitostima prema razvojnom stadiju djece ne poklanja se u sistemu koji je strukturiran za potrebe tretmana odraslih počinilaca krivičnih djela. Pažnja mora da bude posvećena i pitanju spola, posebnim potrebama manjina, ugroženim grupama. Treba usvojiti sve potrebne zakonske odredbe, kako bi se osiguralo da sva ova pitanja budu na odgovarajući način razmotrena i predviđena.Postoji tendencija da se rad maloljetničkog pravosuđa koncentrira samo na dvije oblasti: nehumani tretman maloljetnika i formalno sprovođenje pravosuđa. Ta pitanja razmatraju se u narednim poglavljima ove publikacije. Međutim, da bi rad maloljetničkog pravosuđa bio istinski efikasan, treba usvojiti sveobuhvatan pristup, koji podrazumijeva širu socijalnu, ekonomsku i političku dimenziju.Postoji sve veći konsenzus da je gotovo nemoguće smanjiti siromaštvo, bez nekih elemenata reforme pravosuđa. Naprimjer, Odjeljenje za međunarodnu pomoć Velike Britanije tvrdi da je pristup pravdi osnovni preduslov za razvoj jedne države i jednako važan za smanjenje siromaštva, koliko i pristup osnovnim uslugama, kao što su zdravstvena zaštita i obrazovanje. Uvođenje principa restorativnog pravosuđa i šema za preusmjeravanje djece od formalnog sistema krivičnog pravosuđa doprinosi prevenciji kriminala. Primjena principa inkluzije, odštete, vraćanja ravnoteže u zajednici, te pomoć i podrška djetetu da promijeni svoje ponašanje, ne samo da jačaju vrijednost djeteta u zajednici, već i potpomažu izgradnju kapaciteta i resursa same zajednice. Kada neka zajednica prođe kroz proces koji obuhvata prvo, prepoznavanje specifičnih pitanja koja se tiču djece u sukobu sa zakonom, i drugo, razvijanje grupa za podršku u zajednici i sistema za preusmjeravanje i medijaciju sposobnija je razumjeti potrebe vulnerabilne djece. Kada se pažnja posveti, ne samo prekršaju, već i uzroku takvog ponašanja, stvaraju se metode koje pomažu u prepoznavanju djece i porodica izloženih riziku, kao i u pružanju odgovarajuće podrške u lokalnoj zajednici.Mnoge institucije i pojedinci, koji se aktivno bave maloljetničkim pravosuđem, koncentriraju svoju pažnju na zaštitu djece koja su već dio sistema. Iako je takva pažnja od presudne važnosti, postoji potreba da se usvoji i šira perspektiva, gde se pitanja pravosuđa povezuju s pitanjem razvoja. Jedan od načina da se to postigne jeste da se posveti više pažnje programima prevencije i rehabilitacije.

28.13. Pravosuđe i ugrožene/marginalizirane grupe djece

Među djecom koja se nalaze u policijskom pritvoru, ili koja su zatvorena u institucijama, siromašna i marginalizirana djeca u daleko su najvećem broju. Siromašna djeca ili djeca koja su marginalizirana zato što su pripadnici etničkih

manjina, imaju male šanse da ostvare odgovarajući pristup pravednom tretmanu, jer ne mogu sebi priušte advokata, ili kauciju, ili su izuzeta iz osnovnih socijalnih usluga.Veliki broj prestupa maloljetnika, kao što su: krađa, provala, džeparenje, rasturanje droge, i prostitucija, dešava se u pokušaju obezbjeđivanja prihoda. Da bi programi prevencije i rehabilitacije bili efikasni, moraju riješiti probleme koji onemogućavaju mlade da novac zarade legitimnim putem. Ovi problemi, s kojima se suočavaju mladi prestupnici, ili omladina koja je izložena riziku od kršenja zakona, nisu dovoljno uzeti u obzir u nacionalnim planovima ekonomskog razvoja. Maloljetničko pravosuđe često se vidi samo kao primjena pravosuđa prema maloljetnicima koji su prekršili zakon, i ne povezuje se s bitnim problemima u kontekstu društvenih nejednakosti, kao 'što su siromaštvo i diskriminacija.Marginalizirane grupe najmanje su sposobne da utiču na reforme na bilo kojem nivou vlasti i društva, a kada postoje tenzije između socijalnih grupa, one su posebno izložene zloupotrebi ovlašćenja od strane pojedinaca, bilo da su oni policijski službenici, osoblje u institucijama, sudije itd. Stoga, važan dio preventivnog rada u oblasti maloljetničkog pravosuđa jeste podsticanje zemalja da se istinski obavežu na rješavanje društvenih nepravdi, s kojima se suočavaju siromašne i marginalizirane grupe.

28.14. Pravosuđe i obrazovanje

Obrazovanje je presudno za rehabilitaciju i reintegraciju mladih prestupnika, za njihov zdravi razvoj, kao i za rad na prevenciji. Pristup maloljetničkom pravosuđu mora biti holistički. kako bi se dužna pažnja posvetila potrebama i pravima djeteta, uključujući njihovo pravo na obrazovanje i obučavanje.

Član 28 Konvencije UN-a o pravima djeteta definira obrazovanje kao pravo svakog djeteta, te zahtijeva da osnovno obrazovanje bude obavezno, besplatno i dostupno svima. Srednjoškolsko obrazovanje bi trebalo da bude dostupno svima, uz finansijsku pomoć ukoliko je potrebno. Stoga, prema odgovarajućem tumačenju, Konvencija štiti pravo na obrazovanje zatvorenih maloljetnika. Njihovo pravo na obrazovanje, stručno osposobljavanje i rad detaljnije je objašnjeno u Pravilima UN-a o zaštiti maloljetnika lišenih slobode (JDL). Članovi 38-46 JDL pravila propisuju da mlada osoba, u obaveznom školskom uzrastu, ima pravo na obrazovanje prilagođeno potrebama i sposobnostima, te osmišljeno na takav način da se ona pripremi za povratak u društvo. Štaviše, takvo obrazovanje treba da bude pruženo izvan zatvorskog objekta i, gdje god je to moguće, u školama u datoj zajednici. Pravila nalažu da, maloljetnicima starijim od školskog uzrasta, ne samo da bi trebalo da bude dozvoljeno da se obrazuju, već treba da budu i stimulirani da dobiju dalje obrazovanje; da diplome koje oni stiču ne bi trebalo da navode mjesto gde su pohađali škole te da bi zatvorski objekti trebalo da imaju i odgovarajuću biblioteku.

JDL pravila naglašavajući potrebu za reintegracijom mladih u društvo nalažu da svaki maloljetnik treba imati pravo na profesionalno osposobljavanje iz zanimanja koje će ga u najvećoj mjeri pripremiti za buduće zaposlenje i, da kad god

je to moguće, sami odaberu stručnu obuku, trebalo bi, također, da im se omogući plaćeni rad u lokalnoj zajednici.Prema međunarodnim sporazumima i instrumentima, mladima u institucijama treba omogućiti potpuni obrazovni program. Kao i sportske aktivnosti, profesionalno osposobljavanje i druge korisne aktivnosti, koje uzimaju u obzir dob, spol i razvojni nivo svakog djeteta ponaosob. Taj program treba da bude lišen svih stereotipa, koji se zasnivaju na polu; npr. maloljetnicima u institucijama i prečesto se nude kursevi šivenja ili ručnih radova i nemaju pristup formalnijim oblicima obrazovanja, koji su češće dostupni mladima.Osim toga, ne može se dovoljno naglasiti važnost programa koji pripremaju mlade ljude za otpust i pomažu im da se prilagode životu nakon zatvora. Istraživanje je pokazalo da među maloljetnicima, koji nisu imali pristup redovnoj dugoročnoj podršci nakon puštanja iz zatvora, postoji visoka stopa recidivizma. Resocijalizacija može početi kada su mladi prestupnici još uvijek u zatvoru, a nakon otpusta, trebalo bi da imaju odgovarajuću brigu i zaštitu u cilju pomoći u procesu rehabilitacije. Usluge zbrinjavanja i pomoći, nakon otpusta, tamo gdje su one dostupne, obično su veoma praktične prirode i uključuju usmjeravanje u pronalaženju sadržajnog zanimanja bilo da se radi o studiranju ili zaposlenju te smeštaja. Te usluge, također, mogu obuhvatati individualno savjetovanje, porodično savjetovanje, obrazovne kurseve i kurseve društvenog prilagođavanja, ili terapijske programe usmjerene na borbu protiv zavisnosti od droge i alkohola. U razvijenijim sistemima socijalne zaštite, NVO-i obično pružaju usluge pomoći i brige poslije otpusta, kao i usluge rehabilitacije, uz finansijska sredstva od vlade. NVO-i mogu ponuditi dovoljno fleksibilne programe, kojima se zadovoljavaju potrebe svakog djeteta ponaosob, ali i specifičnih grupa djece. Demonstracijom primjera, putem takvih programa, NVO-i često mogu pomoći pri uspostavljanju modela dobre prakse od strane zvaničnih organa ili uticati na politiku vlasti.

28.15. Pravosuđe i djeca ulice

Djeca koja žive i rade na ulici suočavaju se s dvije posebne pretnje u smislu maloljetničkog pravosuđa: vjerovatnije je da će oni doći u sukob sa zakonom, nego druga djeca i istovremeno, onda kada se nađu u sistemu, nisu sposobni da se zaštite od kršenja svojih prava. Djeca ulice obično potiču iz najsiromašnijih dijelova društva ili često iz domaćih manjina i/ili grupa nižih slojeva, a ovi faktori nadovezuju se na šablon mnogostrukih etiketa te djece, što ima ozbiljne posljedice na njihov pristup pravosuđu i njihov tretman pred sudom i u zatvoru.Djeca ulice su i žrtve u društvima koja kriminalizuju siromaštvo oštrim kaznama za manju (često radi preživljavanja) krađu i kršenje bezobličnih zakona *o skitnji*. Oni su ostavljeni na milost državnih vlasti, koji mogu imati interesa u zatvaranju tih vidljivih podsjetnika da država nije uspela pružiti pomoć jednoj od najugroženijih grupa stanovništva. Štaviše, djeca ulice posebno su izložena ekstremnim kršenjima ljudskih prava. Postoje dokazi iz različitih zemalja o hapšenju ove djece u policijskim racijama ili o situacijama gde su ona mete obračuna izvan sudnice. Iako se ovdje radi o ekstremnim primjerima, za neku djecu ulice to je svakodnevnica, nastala kao rezultat siromaštva, nejednakosti i društvenih nepravdi.

Postoje i druga pitanja koja se odnose na ovu oblast maloljetničkog pravosuđa policijsko hapšenje djece ulice, uslovi i tretman djece u pritvoru, te zakoni koji dozvoljavaju sudsko gonjenje ove djece koja treba da budu riješena sljedećim inicijativama istraživanja i zastupanja

28.16. Pravosuđe i krug droga – kriminal

Već više od dve decenije, istraživači, zdravstveni radnici i voditelji programa maloljetničkog pravosuđa svjesni su veze između korišćenja droga (uključujući korišćenje alkohola) i maloljetničkog kriminala. U mnogim zajednicama, većina maloljetnika, koji danas postaju dio pravosudnog sistema, koriste drogu. Druga istraživanja pokazuju da se, u slučaju maloljetnika koji koriste drogu, događa neprekidna i nasilna delinkvencija, koja se nastavlja i kada ova osoba odraste. To je povezano i s lošim zdravljem, poremećenim porodičnim odnosima, sve lošijim uspjehom u školi, te drugim socijalnim i psihološkim problemima. Veza droge i kriminala ne znači da upotreba droge vodi kriminogenom ponašanju (ili obrnuto). Istraživanja pokazuju da je relativno mala grupa maloljetnih prestupnika, koji su i ozbiljni zavisnici, uključena u disproporcionalno veliki broj ozbiljnih krivičnih djela, koja čine maloljetnici (Ministarstvo pravde SAD, 2001).

Procjena situacije djece, uključene u trgovinu drogom na Filipinima, pokazala je da je, poređenjem djece koja su uključena u trgovinu drogom i one koja nisu, došlo se do saznanja da pol, porodična situacija, finansijska situacija porodice, status pohađanja škole i vršnjaci predstavljaju faktore koji utiču da li će se djeca baviti trgovinom droge ili ne. Što se tiče djece koja žive u zajednicama u kojima je trgovina drogom prisutna, a koja nisu bila uključena u trgovinu, ocjena stanja pokazala je da *ženski spol i život u porodičnom okruženju - pogotovo ukoliko je porodica stabilna i harmonična pomažu u odupiranju uključivanju u trgovinu* Još jedan faktor je da su ta djeca bila u relativno boljoj situaciji nego djeca uključena u trgovinu drogom i nisu morala da izdržavaju porodicu ili da doprinose porodičnom prihodu. Na njih nisu uticali ni njihovi vršnjaci, jer većina njih nije pripadala bandama.U nekim zemljama djeca su često prisiljena da počnu koristiti drogu, a to se posebno odnosi na osiromašenu ili napuštenu djecu ulice. Ova djeca postaju ulični preprodavci ili čine sitne prekršaje, radeći za odrasle kriminalce, koji održavaju njihovu zavisnost od droge, kako bi osigurali njihovu lojalnost. Zavisnost od droge obično počinje korišćenjem sredstava koja se udišu, pa to dalje vodi do zloupotrebe opojnih droga.

29. POJAM I IZVORI MALOLJETNIČKOG KRIVIČNOG PRAVA

Maloljetničko krivično pravo je dio, segment krivičnog prava jedne države koje zbog obilja specifičnih rješenja u poslednje vreme u nizu evropskih država

dobija karakter samostalne pravne (pozitivno pravne), ali i naučne discipline. Radi se, naime, o posebnoj, zaokruženoj i autonomnoj celini koja sadrži niz specifičnih rješenja u odnosu na punoljetne učinioce krivičnih dela. Nerijetko se stoga u literaturi za ovu granu prava upotrebljava naziv *para*krivično pravo ili *kvazi*krivično pravo koje se odnosi na maloljetna lica.Dakle, maloljetničko krivično pravo je skup zakonskih propisa kojima se određuje krivičnopravni status maloljetnih lica (kao učinilaca krivičnih djela, odnosno maloljetnih lica kao žrtava krivičnih djela). To je pravo koje propisuje poseban tretman u postupku propisivanja, izricanja i izvršenja sankcija prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela. Tako ovaj naziv, koji se često u pravnoj teoriji određuje kao kriminalno-politički postulat, obuhvata granu prava s krivičnopravnim odredbama koje se primjenjuju na maloljetne učinioce krivičnih djela i koje oslikavaju poseban, specifičan karakter ove grane prava. To je pravo koje se zasniva na ličnosti učinioca delikta (*Taterstrafrecht*), a ne na samom deliktu (*Tatstraftrecht*).Maloljetničko krivično pravo tako predstavlja skup (sistem) zakonskih propisa kojima je reguliran položaj (prava, obaveze i odgovornost) maloljetnika u krivičnom pravu u cijelosti. Ove odredbe se, prvo, odnose na:

- pojam i vrste maloljetnika kao subjekata krivičnog prava (aktivni i pasivni subjekt krivičnog dela),
- vrste, uslove, svrhu, sadržinu, način i uslove propisivanja i izricanja krivičnih sankcija prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela,
- postupak za izricanje krivičnih sankcija za maloljetnike (koji predstavlja posebnu, specifičnu vrstu krivičnog postupka – specifičnog po organima za pokretanje i vođenje krivičnog postupka i za izricanje krivičnih sankcija, arhitektonici i toku postupka i učešću posebnih vandsudskih – posebno vankrivičnosudskih organa u postupku izricanja i izvršenja krivičnih sankcija),
- postupak izvršenja izrečenih krivičnih sankcija, ali i neformalnih mjera (vaspitnih naloga) prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

Ono se nizom svojih odredbi sadržinski, a i po formi, izdvaja iz krivičnog prava koje se, inače, primjenjuje prema punoljetnim učiniocima krivičnih djela. Pod određenim, zakonom predviđenim, uslovima ovo pravo se izuzetno primjenjuje i prema mlađim punoljetnim učiniocima krivičnih djela (u doba mlađeg punoljetstva, dakle od navršene 18 do nenavršene 21 godine života).Potreba za posebnim krivičnopravnim položajem maloljetnika kao učinilaca krivičnih djela (a time i za izdvajanjem maloljetničkog krivičnog prava u zasebnu, specifičnu granu pozitivnog pravnog sistema) je možda najpotpunije izražena u preambuli Zakona o maloljetničkom krivičnom pravosuđu Kanade iz 2002. godine gde se kao ciljevi maloljetničkog krivičnog prava smatraju:

- prevencija kriminaliteta maloljetnika,
- rehabilitacjja i reintegracija maloljetnika u društvo,
- maloljetna lica moraju snositi adekvatne posljedice za izvršenje krivičnih djela i na taj način se doprinosi dugotrajnoj zaštiti društva.

Na sličan način ciljeve maloljetničkog krivičnog prava određuje i Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske iz 2010. godine, koji u članu 1. navodi da se ovim zakonom utvrđuju posebna pravila postupanja prema djeci koja se nalaze u sukobu sa zakonom na način kojim se bez diskriminacije unapređuje osećaj dostojanstva i lične vrijednosti djeteta uzimajući u

obzir njegovu uzrast, najbolje interese, pravo na život, opstanak i razvoj pri čemu sva zalaganja treba da vode rehabilitaciji i socijalnoj integraciji djeteta i njegovom preuzimanju konstruktivne uloge u društvu.U nizu savremenih evropskih država je u posljednje vrijeme došlo do izdvajanja krivičnopravnih odredbi koje se odnose na položaj maloljetnih učinilaca krivičnih djela u posebno, specijalno krivično zakonodavstvo. Time je stvoren zaokruženi sistem *maloljetničkog krivičnog prava* koje uvažava niz specifičnosti maloljetnih lica s obzirom na njihov uzrast, socijalno, psihološko i medicinsko stanje. Historijski posmatrano, maloljetni učinioci krivičnih djela odavno imaju poseban status. Razlog za to treba tražiti u starosnom dobu u kome se nalaze ova lica koje je ispunjeno mnogobrojnim i neprestanim promjenama, dobu koje je prožeto njihovim biološkim i psihološkim, odnosno socijalnim sazrijevanjem, a to sve zahtijeva i prilagođavanje mjera krivičnog prava takvom uzrastu. U težnji da se kriminalno ponašanje maloljetnika spriječi u korijenu, s obzirom da od toga zavisi umnogome i njihov budući život (pa i kriminalna karijera), sva savremena krivična zakonodavstva u odnosu na maloljetnike pokazuju posebno razumijevanje.

Tako je danas u Austriji, Kanadi, Italiji, Nemačkoj, Finskoj, Francuskoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Republici Srpskoj (u sastavu Bosne i Hercegovine) i sada Republici Srbiji ova grana prava formalno izdvojena iz krivičnog zakona (zakonika) koje važi za ostale, *redovne* učinioce krivičnih dela (punoljetna lica, a pod zakonom određenim uslovima i pravna lica). Prva država u svijetu koja je uspostavila poseban krivičnopravni položaj maloljetnika je bila Kanada gde je još 1908. godine donijet poseban Zakon o maloljetnim delinkventima. Ovaj je zakon danas zamijenio novi Zakon o maloljetničkom krivičnom pravosuđu iz 2002. godine.

Među državama na evropskom kontinentu koje su pošle putem osamostaljivanja maloljetničkog krivičnog prava među prvima je bila Finska. U ovoj državi je još 1940. godine donijet poseban Zakon o mladim prestupnicima (Young Offenders Act). Finska je otišla i korak dalje donošenjem još dva zakonska teksta koja predviđaju primjenu krivičnih sankcija prema maloljetnim učiniocima krivičnih dela. To su: *Eksperimentalni zakon o maloljetničkoj kazni* (Experimental Juvenile Punishment Act) iz 1996. godine i *Zakon o maloljetničkoj kazni* (Juvenile Punishment Act) iz 2004. godine.

Sljedeći tendencije prisutne poslednjih decenija u nekim evropskim državama i u Republici Srbiji je pri izvedenoj radikalnoj reformi u toku 2005. godine u oblasti krivičnog prava donijet poseban (*lex specialis*) Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica (ZOMUKD). Na taj način je maloljetničko krivično pravo formalno izdvojeno iz Krivičnog zakonika, odnosno Zakonika o krivičnom postupku i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija. Danas je u Republici Srbiji navedeni zakon osnovni, neposredni izvor maloljetničkog krivičnog prava, koje ima primat u primjeni prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela, a pod određenim zakonskim uslovima i prema mlađim punoljetnim licima.

Kao izvor maloljetničkog krivičnog prava u Republici Srbiji, također, se javlja i Krivični zakonik, odnosno sporedno, dopunsko ili pomoćno krivično pravo, posebno prilikom određivanja pojma, elemenata i karakteristika pojedinih krivičnih djela na strani čijih učinilaca (u svojstvu izvršioca, saizvršioca ili saučesnika) se javljaju maloljetna lica. Kao izvor maloljetničkog krivičnog prava na određeni način

se javljaju i: Zakonik o krivičnom postupku, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o sudovima, Zakon o javnom tužilaštvu, Zakon o policiji i sl.

Također, se kao posredni izvori maloljetničkog krivičnog prava javljaju i drugi pravni izvori kao što su: međunarodni ugovori, sudska praksa, podzakonski akti (normativni akti državnih organa), pravna teorija i običajno (nepisano) pravo. Ovi se izvori na posredan način javljaju kao izvor maloljetničkog krivičnog prava i to u obimu i pod uslovima kojima se upotpunjuju krivičnopravne odredbe (materijalnog, procesnog i izvršnog krivičnog prava), koje se odnose na maloljetna lica kao učinioce krivičnih dela.

Svrha, odnosno cilj krivičnopravnih mjera i sankcija je reintegracija maloljetnika u društvenu zajedinicu. Ostvarenje ovog cilja postiže se kroz proces formiranja ličnosti maloljetnika, što se ostvaruje kroz sistem obrazovanja i stručnog osposobljavanja maloljetnih učinilaca krivičnih djela. U savremenim zakonodavstvima obrazovanje je važan segment u ostvarenju osnovne svrhe sistema sankcija i mjera za maloljetne učinioce krivičnih djela, odnosno prevaspitavanje i resocijalizaciju. I Međunarodna zajednica ovom problemu posvećuje izuzetnu pažnju. Donose se uputstva koja obavezuju države potpisnice na njihovu implementaciju, jer je dobrobit maloljetnika osnovni cilj svakog društva. Posebno su značajni:

- *Konvencija o pravima djeteta* – obavezuje strane ugovornice da preduzimaju mjere neophodne za obezbjeđivanje redovnog pohađanja škole maloljetnika, smanjenje odsustvovanja iz škole, podsticanje djece na obrazovanje, da obrazovanje bude usmjereno na razvoj ličnosti djeteta, njegovog talenta, sposobnosti kako mentalnih tako i fizičkih, da kod djece razvijaju poštovanje drugih, poštovanje razlika na svim nivoima, nacionalnim, vjerskim i drugim osnovama;
- *Pekinška pravila* – standardna minimalna pravila UN-a za maloljetničko pravosuđe koja su podeljena u šest dijelova od kojih se u prvom određuju principi maloljetničkog pravosuđa, drugi se odnosi na istragu i krivično gonjenje, treći na suđenje i odlučivanje, četvrti promovira vaninstitucionalne mjere za maloljetne prestupnike, peti određuje minimalne standarde u slučaju smeštaja djeteta u instituciju, a šesti sadrži smjernice za sprovođenje istraživanja, planiranja, utvrđivanja politike i evaluaciju;
- *Tokijska pravila* – standardna minimalna pravila UN-a za alternativne mjere institucionalnom tretmanu;
- *Rijadske smjernice* – Smjernice UN-a za prevenciju maloljetnič-ke delinkvencije;
- *Pravila UN-a za zaštitu maloljetnika lišenih slobode*.

29.1. Međunarodni pravni standardi

Standardna minimalna pravila UN-a za maloljetničko pravosuđe usvojena novembra 1985. godine, poznata pod nazivom Pekinška pravila predstavljaju prvi dokument usvojen od strane UN-a kojim se na nivou UN-a postavljaju osnovni standardi maloljetničkog pravosuđa. U pogledu izvršenja mjera institucionalne izolacije prema maloljetniku, pravila naglašavaju da pritvor kao i smještanje

maloljetnika u zatvor treba da predstavljaju krajnje sredstvo koje se može primijeniti samo u najkraćem neophodnom vremenskom periodu. Tretman maloljetnika u *penitensijarnim* ustanovama ima za cilj obezbjeđivanje brige, zaštite, obrazovanja i sticanje profesionalnih vještina, radi uključivanja u društvo na konstruktivan i produktivan način. Posebnu pažnju treba posvetiti ličnim potrebama i problemima maloljetnika, potrebno je organizirati poluzavodski smještaj u ustanovama otvorenijeg tipa, omogućiti korišćenje uslovnog otpusta u najvećoj mogućoj mjeri i što je moguće ranije.

Pravila UN-a o zaštiti maloljetnika lišenih slobode, poznata pod nazivom *Havanska pravila*, usvojena decembra 1990. godine, predstavljaju dopunu Pekinških pravila i sadrže detaljan skup pravila, minimalnih standarda, prava i procedura kojima države potpisnice treba da se rukovode u postupanju u situacijama kada su lica mlađa od osamnaest godina lišena slobode. Osnovni principi u postupanju s maloljetnicima lišenim slobode jesu:

- sistem maloljetničkog pravosuđa treba da obezbijedi poštovanje prava i bezbjednosti maloljetnika, kao i poštovanje i razvijanje njegovog fizičkog i duševnog integriteta;
- lišavanje slobode maloljetnika predstavlja poslednje sredstvo koje treba da bude primijenjeno samo izuzetno i u najkraćem mogućem trajanju;
- potrebno je omogućiti što raniji uslovni otpust maloljetnika;
- zabrana bilo kog oblika diskriminacije;
- poštovanje vjerskih i kulturnih nazora maloljetnika;
- predvidjeti institucionalne mjere s ciljem pomaganja integracije maloljetnika u društvo;
- obezbijediti pravo na prevodioca u svim situacijama (naročito kod zdravstvenih ispitivanja i u disciplinskim postupcima);
- razvijanje svijesti u javnosti o značaju reintegracije maloljetnika u životnu sredinu;
- omogućavanje kontakata maloljetnika i lokalne sredine;
- pravila se primjenju kao dopuna ostalim relevantnim dokumentima UN za ovu oblast;
- države potpisnice treba da uključe pravila u svoje nacionalno zakonodavstvo.

Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije, dokument poznat i pod nazivom *Rijadska pravila*, usvojen 1990. godine, regulira pitanja opće prevencije maloljetničke delinkvencije, procesa socijalizacije, socijalne politike, zakonodavstva i maloljetničkog pravosuđa, saradnje i razvojne politike s ciljem podizanja šireg društvenog angažmana, prije svega u pogledu prevencije kriminaliteta maloljetnika.Standardna minimalna pravila UN za mjere alternativne institucionom tretmanu, ili *Tokijska pravila*, usvojena 1990. godine, usmjeravaju pažnju i napore država potpisnica u pravcu razvijanja sistema alternativnih mjera u reagiranju na kriminalitet maloljetnika. Opći okvir unutar koga se ostvaruju ciljevi alternativnih mjera predstavljaju princip nediskriminacije, princip minimalne intervencije, obaveznost nadzora i evaluacije, predviđanje širokog spektra različitih mjera i princip pokrivenosti svih faza krivičnopravne intervencije odgovarajućim mjerama.

Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije, usvojene 1989. godine i ratifikovane od strane SFRJ 1990. godine, predstavljaju obavezujući

dokument koji regulira prava djeteta. Pojedine odredbe ove konvencije odnose se na prava maloljetnih lica lišenih slobode, a države potpisnice se u tom smislu posebno obavezuju da:

- zaštite maloljetna lica od mučenja i drugih vidova okrutnog kažnjavanja;
- zabrane primjenu smrtne kazne i doživotne robije bez prava na oslobađanje;
- osiguraju da hapšenje, pritvaranje i zatvorska kazna za maloljetne budu krajnje sredstvo koje se primjenjuje samo u najkraćem neophodnom trajanju;
- omoguće humano postupanje s maloljetnicima i poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva i specifičnlh potreba vezanih za uzrast;
- omoguće smještanje odvojeno od ostalih osuđenika u zavodskim ustanovama;
- omoguće pravo na prepisku i posjete kako bi maloljetnici ostali u kontaktu sa svojim porodicama;
- osiguraju brz pristup pravnoj i drugoj pomoći, omoguće pravo na žalbu na odluku o pritvoru.

Konvencija o pravima djeteta posebno ukazuje na značaj rehabilitacije i društvene reintegracije maloljetnika, pri čemu je posebno važno podsticanje fizičkog i psihičkog oporavka, zdravlja, samopoštovanja i dostojanstva mladih koji su bili žrtve bilo kog oblika zanemarivanja, iskorišćavanja ili zlostavljanja. Države potpisnice su obavezne da donesu odgovarajuće propise o sudskoj proceduri, o postupanju s maloljetnim prestupnicima, da razvijaju diverzifikacione postupke i sisteme alternativa zavodskim sankcijama.

29.2. Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela

Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica (u daljem tekstu: *Zakon o maloljetnicima*) koji regulira ovu oblast, sadrži niz zakonodavnih unapređenja u pravcu uspostavljanja sistema pravosuđa po mjeri djeteta. Zakon o maloljetnicima se temelji na principu restorativne pravde i u odnosu na postupak prema maloljetnim učiniocima krivičnih dela uvodi institut vaspitnih naloga kao diverzionih mjera koje predstavljaju skretanje od sudskog postupka, niz novih mjera neinstitucionalnog karaktera i propisuje da se pritvor i zavodske mjere izriču samo kao krajnja mjera i to u što kraćem vremenskom periodu. U odnosu na zaštitu maloljetnih lica kada se pojavljuju u postupku kao oštećeni ili svjedoci krivičnih djela, Zakon o maloljetnicima propisuje niz mjera i procedura kao što su hitnost postupka, ograničenje saslušanja djeteta na maksimalno dva puta, obavezno prisustvo psihologa, pedagoga ili drugog stručnog radnika prilikom saslušanja i dr. Također, Zakon o maloljetnicima uvodi obaveznu specijalizaciju profesionalaca koji postupaju u ovom postupku kao i pravo na besplatnu pravnu pomoć od strane specijaliziranog advokata. Radna grupa koja je pripremila tekst Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica početkom 2012. godine ga je dostavila resornom ministarstvu. Također, sačinjeni su i tekstovi podzakonskih akata neophodnih za sprovođenje tog Zakona. Međutim, ni Zakon o izmenama i dopunama Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih

lica, ni navedeni podzakonski akti još uvijek nisu donijeti od strane Narodne skupštine, odnosno resornog ministra. Sačinjen je i Prijedlog za izmene i dopune obrazaca SK3 i SK4, na osnovu kojih se prikupljaju, obrađuju i prezentiraju zvanični statistički podaci u ovoj oblasti od strane Republičkog zavoda za statistiku, a radi njihovog daljeg usaglašavanja sa Zakonom o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti. Predlog za izmjene i dopune obrazaca SK3 i SK4 je nakon dostavljanja direktoru Republičkog zavoda za statistiku Srbije usvojen od strane Zavoda. Republički zavod za statistiku je sudovima i tužilaštvima dostavio nove obrasce SK3 i SK4 s preporukama za njihovo popunjavanje, a novi obrasci su u primjeni od 1. januara 2012. godine.

Donošenjem novog Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica 2005. godine Republika Srbija se pridružila malom broju savremenih država koje na poseban način uređuju krivičnopravni status maloljetnika. Na ovaj način je u posebnom zakonskom tekstu u cjelini uređen pravni položaj (prava, obaveze i odgovornosti) maloljetnika kao učinilaca krivičnih djela i maloljetnika kao žrtava krivičnih djela. U osnovi ovog novog maloljetničkog krivičnog prava nalaze se brojni međunarodni i evropski standardi koji su implementirani u pravni sistem koji je zaživio za proteklih pet godina primjene. Novi propisi uređuju materijalno, procesno i izvršno krivično pravo kako bi ono u potpunosti ostvarilo proklamovani cilj – vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloljetnika.

Ovaj *lex specialis*, koji je *de fakto* utemeljivač posebnog sistema maloljetničkog pravosuđa u Srbiji, na uspješan i kulturološki senzitivan način reflektira najsavremenije međunarodne standarde u oblasti maloljetničkog pravosuđa široko otvarajući mogućnosti za njegovo dalje unapređenje i humanizaciju. Taj zakon holistički, nepristrasno i balansirano obezbjeđuje krivičnopravnu zaštitu mladih izvršilaca, žrtava i svjedoka krivičnopravnih radnji. Zakon također, slijedeći ideju *diskretne društvene intervencije*, široko otvara vrata diverzionim mjerama na više tačaka ulaska u kretanju kroz i izlasku is sistema maloljetničkog pravosuđa. Pored toga, zakon nastoji da ubrza postupak, značajno proširuje dijapazon krivičnih sankcija i snažno potencira participaciju maloljetnika i ulogu porodice i lokalne zajednice. Sva ta unapređenja zahtijevaju adekvatne promjene u sistemu kao cjelini, njegovoj organizaciji i funkcioniranju, a posebno u oblasti procesa donošenja odluka na svim ključnim, odnosno prelomnim tačkama tog procesa.

29.3. Pravosuđe po mjeri djeteta u krivičnom postupku – dijete kao učinilac krivičnog djela i dijete kao žrtva krivičnog djela

I pored niza preduzetih reformi u sistemu maloljetničkog pravosuđa i dalje postoji potreba za daljnjim unapređenjem ove oblasti kako bi se obezbijedila implementacija zakonskih rješenja sadržanih u Zakonu o maloljetnicima u praksi i potpuna primjena standarda i obaveza sadržanih u Konvenciji o pravima djeteta. U tom smislu trebalo bi posebno istaći problem nedovoljne primjene vaspitnih naloga,

kao i mjera restorativne pravde u praksi (naročito mjere posebne obaveze), nepostojanje adekvatnih uslova i jasno preciziranih standarda za boravak maloljetnika u pritvoru, nepostojanje drugih alternativa pritvoru, nedostatak mreže ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, posebno ustanova za izvršenje mjere bezbjednosti liječenja u psihijatrijskoj ustanovi i primjene vaspitne mjere pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi. Također, postoji problem nedovoljne svijesti maloljetnika u sukobu sa zakonom o njihovim pravima, posebno tokom boravka u pritvoru i boravka u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Po pravilu, u svim zatvorima u Srbiji maloljetnici se mogu naći kao pritvorenici, a kao osnovni razlog se navodi prenaseljenost pritvorskih prostorija, pa je zbog toga nemoguće odvojiti maloljetne od punoljetnih lica, tako da oni borave zajedno. U tom smislu se ne poštuju minimalni standardi propisani nacionalnim i međunarodnim zakonodavstvom, niti se preduzimaju mjere da se ovaj problem na adekvatan način riješi. Također, vaspitna i psihološka podrška maloljetnicima koji se nalaze u institucijama sistema maloljetničkog pravosuđa je na niskom nivou, ne postoji dovoljan broj smislenih aktivnosti, školska nastava nije dostupna u mjeri u kojoj je potrebna, što je jedan od razloga loše reintegracije u društvo po izlasku iz ustanova zavodskog tipa i problema da se oni kasnije zapošljavaju. U odnosu na maloljetne oštećene i svjedoke krivičnih djela u većini sudova ne postoje adekvatno opremljene prostorije u kojima bi se obezbijedilo saslušanje na način koji nije traumatičan za dijete, niti postoje lica koja bi bila zadužena da djecu pripreme i informiraju o samom sudskom postupku.

Također, pitanje reintegracije i rehabilitacije kao i naknade štete za maloljetna oštećena lica (tj. žrtve krivičnih djela) nije riješeno na adekvatan način.

29.4. Maloljetničko pravosuđe u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima

Položaj djeteta u građanskih postupcima reguliran je u najvećoj mjeri Porodičnim zakonom, Zakonom o parničnom postupku, Zakonom o općem upravnom postupku, kao i relevantnim zakonima iz različitih sektora (zdravlje, obrazovanje, socijalna zaštita i dr). Porodičnim zakonom reguliran je sistem porodičnopravne zaštite (nasilje u porodici, zaštita djeteta od zlostavljanja i zanemarivanja, lišenje roditeljskog prava, povjeravanje djeteta, izdržavanje, razvod braka, usvojenje, starateljstvo i dr.) i definiran niz principa neophodnih za operacionalizaciju ostvarivanja pravosuđa po mjeri djeteta u građanskim postupcima, kao što je ostvarivanje principa najboljeg interesa djeteta, pravo na participaciju i uvažavanje mišljenja djeteta, kao i reguliranje načina zastupanja djeteta u postupku (od strane zakonskog zastupnika ili kolizijskog staratelja).U građanskim i upravnim postupcima dijetemože biti stranka (najčešće tužilac) ili svjedok, a situacije u kojima se dijetemože naći u postupku pred sudom su brojne i najčešće obuhvataju oblast porodičnopravne zaštite, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite. Pokretanje postupaka radi zaštite prava zahtijeva preduzimanje niza pravnih radnji, a što uključuje informiranost o potrebnim pravnim sredstvima, poslovnu sposobnost i pravna znanja. Međutim, iako je ova oblast kompleksna i zahtijeva ozbiljna pravna

znanja i vještine, zakonodavstvom Republike Srbije djetetu u ovim postupcima nije obezbjeđena pravna pomoć niti zastupanje od strane profesionalca koji bi u građanskim i upravnim postupcima koja se tiču djeteta na adekvatan, nepristrasan i objektiivan način zastupao njegova prava i interese (*guardian*). Prema zakonodavstvu Republike Srbije, dijete zastupa njegov roditelj, osim u situacijama kada postoji sukob interesa između djeteta i roditelja, kada se djetetu od strane Centra za socijalni rad (ili organa starateljstva) postavlja kolizijski staratelj (privremeni zastupnik) koji također ne mora biti pravnik. Ovakvim zakonskim rješenjima nije moguće obezbediti djetetu pravo na adekvatnu zaštitu njegovih prava ni u građanskim ni u upravnim postupcima u slučaju kršenja. Usljed nedovoljne sudske i upravne prakse, ne podiže se ni kapacitet profesionalaca da adekvatno implementiraju u praksi zakonska rješenja, te su sistematska kršenja prava stalna i konstantna u pojedinim oblastima i sektorima.Pravosuđe po mjeri djeteta podrazumijeva da se djetetu obezbijedi pravna pomoć i nezavisna reprezentacija u svim postupcima zaštite njegovih prava. Nezavisnom reprezentacijom bi se djetetu obezbijedilo da zaštitnik njegovih prava (*guardian*) na nezavisan način, efikasno i u potpunosti zastupa prava djeteta, informira dijete o svim fazama postupka i u saradnji sa djetetom preduzima sve neophodne radnje potrebne za zaštitu njegovih prava.Poseban problem predstavlja i nedovoljno razdvojena uloga Centra za socijalni rad u situacijama kada postupa kao organ starateljstva u oblasti socijalnog rada, socijalnog staranja i stručne podrške sudovima u donošenju odluka, od uloge koju Centar za socijalni rad ima kao zastupnik djeteta. Naime, organ starateljstva je uključen u veliki broj postupaka koji se tiču djece, a efikasnost sudskog postupka u velikoj mjeri zavisi i od efikasne i pravovremene saradnje između socijalnog i pravosudnog sistema. Organ starateljstva je uključen u sve faze krivičnog postupka (pruža Sudu informacije i mišljenje o maloljetniku, okolnostima koje se tiču njegove ličnosti i ponašanja, ima veliku ulogu tokom sprovođenja vaspitnih naloga i vaspitnih mjera), dok u oblasti porodične zaštite organ starateljstva pokreće postupak izmeštanja djeteta iz porodice, daje mišljenje u postupcima razvoda braka u vezi s vršenjem roditeljskog prava, pruža usluge porodičnih savetovališta, pokreće postupak lišenja roditeljskog prava. Međutim, u situacijama kada Centar za socijalni rad istovremeno postupa kao organ starateljstva i kao zastupnik djeteta, kapaciteti donosilaca odluka nisu u potpunosti razdvojeni od organa koji zastupa dete, te se ne može obezbijediti nepristrasno zastupanje od strane Centra za socijalni rad.

30. MALOLJETNICI U PREKRŠAJNOM POSTUPKU

Položaj maloljetnika u prekršajnom postupku nije reguliran posebnim zakonom, već odredbama Zakona o prekršajima, kojima se određuju prekršaji, uslovi za prekršajnu odgovornost, prekršajne sankcije prema njihovim učiniocima, uslovi za propisivanje i izricanje prekršajnih sankcija, prekršajni postupak i postupak izvršenja odluke, a dijeli se na:

- materijalno prekršajno pravo, koje čini opći dio (načela i instituti regulirani ZOP-om) i poseban dio (pojedinačni prekršaji);
- procesno prekršajno pravo, sadrži odredbe koje reguliraju proceduru materijalnog prava;
- izvršno prekršajno pravo, koje se bavi izvršenjem prekršajnih sankcija.

Odredbe kojima se regulira prekršajni postupak prema maloljetnicima, kao poseban prekršajni postupak, nisu sistematizirane na jednom mjestu, već su sadržane u materijalnopravnim odredbama, u glavi VI, član 71. do 83. i procesnopravnim odredbama, u glavi XXXIII, član 291. do 300. Zakon ne sadrži posebne odredbe kojima bi se regulirao postupak izvršenja izrečenih prekršajnih sankcija i vaspitnih mjera maloljetnim učiniocima prekršaja, već se u postupku izvršenja primjenjuju odredbe Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica.

Za razliku od Zakona o maloljetnicima, Zakon o prekršajima položaj maloljetnika u prekršajnom postupku regulira samo kao učinioca prekršaja, a ne i kao žrtve, iako i u prekršajnom postupku maloljetnik može biti žrtva, i to kao žrtva nasilja u porodici, žrtva psihičkih stresova i žrtva u saobraćajnim nezgodama. Stoga pri odmjeravanju kazne učiniocu prekršaja, u kome je maloljetnik žrtva, treba ovu okolnost posebno cijeniti kao oteževajuću i obrazložiti je.U prekršajnom postupku maloljetnik može biti i žrtva sopstvenog prekršaja. To su slučajevi kada roditelji posredno navode svoju decu na vršenje prekršaja. Takvih slučajeva ima u oblasti bezbjednosti saobraćaja, što se može vidjeti iz primjera: roditelji kupe maloljetniku motocikl za rođendan ili nekim drugim povodom, iako znaju da maloljetnik nema položen odgovarajući vozački ispit, niti ispunjava uslove za polaganje vozačkog ispita. Motocikl stoji u dvorištu ili u garaži i ma koliko se odupirao da njime upravlja u jednom trenutku maloljetnik će to i učiniti. Upravljajući motociklom u saobraćaju na putu čini prekršaj iz oblasti bezbjednosti saobraćaja i kako je prekršajno odgovoran bit će i procesuiran, iako punu odgovornost za ovakvo njegovo ponašanje snose roditelji. U ovakvoj situaciji roditelji se ne mogu tereti za propuštanje dužnog nadzora nad maloljetnikom, jer su upravo svjesno stvorili uslove da maloljetnik učini prekršaj. Ovu okolnost posebno treba cijeniti kod odlučivanja o odgovornosti maloljetnika za učinjeni prekršaj.

30.1. Opća načela prekršajnog postupka

Pored odredaba kojima se regulira postupak prema maloljetnicima u prekršajnom postupku primjenjuju se i opće odredbe ZOP-a koje nisu u suprotnosti s ovim posebnim odredbama, kao i odredbe Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, ako drugačije nije propisano ovim Zakonom. Znači da se u prekršajnom postupku prema maloljetniku primjenjuju opća načela prekršajnog postupka:

- načelo zakonitosti (čl. 86) – niko ne može biti odgovoran za prekršaj, ako prije nego što je učinjen nije bio predviđen propisom niti se može izreći sankcija, ako unapred nije bila propisana;
- načelo zakonitosti u izricanju prekršajnih sankcija (čl. 87) – učiniocu prekršaja kaznu ili drugu sankciju može izreći samo nadležan sud koji vodi prekršajni postupak;
- optužno načelo (čl. 88) – prekršajni postupak pokreće se i vodi na osnovu zahtjeva ovlašćenog organa ili oštećenog;

- dokazivanje (čl. 89) – sud je dužan da prikuplja i izvodi dokaze u skladu s ovim zakonom;
- pomoć neukoj stranci (čl. 90) – sud je dužan da se stara da neznanje ili neukost stranaka ne bude na štetu njihovih prava;
- ekonomičnost prekršajnog postupka (čl. 91) – sud je dužan da postupak sprovede bez odugovlačenja, ali tako da to ne bude na štetu donošenja pravilne i zakonite odluke;
- slobodna ocjena dokaza (čl. 92) – sud ocjenjuje dokaze po svom slobodnom uverenju;
- pravo na odbranu (čl. 93) – okrivljeni ima pravo da se brani sam ili uz stručnu pomoć branioca koga sam izabere. Sud je dužan da prilikom prvog saslušanja okrivljenog pouči o pravu na branioca. (maloljetnik se saslušava u prisustvu zakonskog zastupnika roditelja, staratelja ili usvojitelja, ali može da angažira i branioca. U krivičnom postupku sudija za maloljetnike, po službenoj dužnosti, postavlja branioca maloljetniku iz redova advokata za maloljetnike);
- upotreba jezika u prekršajnom postupku (čl. 94) – sud vodi postupak na srpskom jeziku i u postupku koristi ćirilično pismo, a latinično pismo samo u skladu sa Zakonom. Na područjima na kojima je u skladu sa Zakonom u službenoj upotrebi i jezik određene nacionalne manjine postupak se na zahtjev stranke vodi i na jeziku i uz upotrebu pisma te nacionalne manjine o čemu odlučuje sud. Ako maloljetnik ne poznaje jezik ili pismo na kome se postupak vodi sud će mu odrediti tumača. Kada se maloljetnik saslušava terminologija, što je u duhu razumljivosti jezika, mora da bude prilagođena njegovom uzrastu i stepenu razvijenosti;
- dvostepenost prekršajnog postupka (čl. 95) – protiv odluka prekršajnog suda može se izjaviti žalba drugostepenom prekršajnom sudu, odnosno uložiti prigovor u skladu s ovim Zakonom. Odluka donijeta u prvom stepenu postaje pravnosnažna danom donošenja presude drugostepenog suda, protiv koje nije dozvoljena žalba;
- zabrana preinačenja na gore (čl. 96) – ako je žalba izjavljena samo u korist okrivljenog, presuda se u dijelu koji se odnosi na izrečenu sankciju ne može izmijeniti na njegovu štetu niti se u ponovljenom postupku može doneti nepovoljnija odluka za okrivljenog. (U ponovljenom postupku maloljetnik može postati punoljetan kada će sud postupiti shodno čl. 83 *Zakona o prekršajima*);
- naknada štete neopravdano zadržanom licu ili kažnjenom licu (čl. 97) – lice koje je neopravdano kažnjeno za prekršaj ili je neosnovano zadržano ima pravo na naknadu štete koja mu je time pričinjena, kao i druga prava utvrđena zakonom.

30.2. Odredbe ZOP-a kojima se reguliraju prekršajne sankcije prema maloljetnicima

Maloljetniku koji je u vreme izvršenja prekršaja navršio 14, a nije navršio 16 godina (mlađi maloljetnik) mogu se izreći samo vaspitne mjere. Maloljetniku koji je u vreme izvršenja prekršaja navršio 16 godina, a nije navršio 18 godina (stariji maloljetnik) može se izreći vaspitna mjera ili kazna. Ako je zbog prirode prekršaja neophodno zaštitna mjera se može izreći maloljetniku uz vaspitnu meru ili kaznu. Maloljetnicima se mogu izreći sljedeće vaspitne mjere:

- mjere upozorenja i usmjeravanja: ukor i posebne obaveze,
- mjere pojačanog nadzora.

Mjere upozorenja i usmjeravanja izriču se kad je takvim mjerama potrebno uticati na ličnost maloljetnika i njegovo ponašanje i kada su one dovoljne da se postigne svrha ovih mjera.

Mjere pojačanog nadzora izriču se kad za vaspitavanje i razvoj maloljetnika treba preduzeti trajnije vaspitne mjere uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć.

Ukor se izriče maloljetniku prema kome nije potrebno preduzeti trajnije vaspitne mjere, a naročito kad se iz njegovog odnosa prema učinjenom prekršaju i njegove spremnosti da ubuduće ne čini prekršaje može zaključiti da će izrečenom vaspitnom mjerom biti postignuta svrha ove mjere. Pri izricanju ukora maloljetniku će se ukazati na društvenu neprihvatljivost njegovog postupka i ukoliko ponovo učini prekršaj, mogućnost izricanja i druge vaspitne mjere.

Posebne obaveze, kao vrsta vaspitnih mjera, preuzete su iz Zakona o maloljetnicima i sadržane su u Zakonu o prekršajima. Preuzeto je pet posebnih obaveza, odnosno samo one koje su primjenjive u prekršajnom postupku prema maloljetnom učiniocu prekršaja (članom 14. Zakon o maloljetnicima propisano je deset posebnih obaveza), s tim što je posebna obaveza iz tačke 5 modificirana i odnosi se na učenje i provjeru znanja saobraćajnih propisa, dok se posebna obaveza iz tačke 9 člana 14. Zakona o maloljetnicima odnosi na obavezu pohađanja kurseva za stručno osposobljavanje ili da se maloljetnik priprema i polaže ispite kojima se provjerava određeno znanje. Posebna obaveza određena tačkom 3 stava 1. ovog člana uslovljena je prirodom prekršaja učinjenog usljed negativnog dejstva određenih lica na maloljetnika.

Članom 76. ZOP-a propisano je da će sud izreći posebne obaveze kad ocijeni da je odgovarajućim zahtjevima i zabranama potrebno uticati na maloljetnika i njegovo ponašanje, kada može odrediti jednu ili više posebnih obaveza, i to:

1. da se izvini oštećenom;
2. da u okviru svojih mogućnosti popravi ili nadoknadi štetu koju je prouzrokovao;
3. da ne posjećuje određena mjesta i izbjegava društvo određenih lica koja na njega negativno utiču;
4. da se podvrgne odvikavanju i liječenju od zavisnosti od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci;
5. da se radi učenja ili provjere znanja saobraćajnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača;

6. da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove ekološkog, socijalnog ili lokalnog značaja;
7. da se uključi u rad sportskih i drugih sekcija u školi uz pedagoški nadzor nastavnika.

Sud će prilikom izricanja posebnih obaveza upozoriti maloljetnika da se zbog neispunjenja određenih obaveza one mogu zamijeniti drugom obavezom ili vaspitnom mjerom.

Vaspitne mjere pojačanog nadzora izriču se ako je potrebno da se prema maloljetniku izvrši trajnija mjera vaspitanja. Meru pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja, sud će izreći ako su roditelji, usvojitelj ili staratelj propustili da vrše potrebnu brigu i nadzor nad maloljetnikom, a u mogućnosti su da takav nadzor vrše i to se od njih osnovano može očekivati.

Ako roditelj, usvojitelj ili staratelj ne mogu vršiti pojačan nadzor nad maloljetnikom, maloljetniku će se izreći pojačan nadzor od strane organa starateljstva.

Mjere pojačanog nadzora iz st. 2 i 3 ovog člana mogu trajati najmanje tri mjeseca a najduže jednu godinu.

Kažnjavanje starijih maloljetnika – član 81. ZOP-a: Starijem maloljetniku može se izreći kazna samo ako je u vreme kada je učinio prekršaj, prema svojoj duševnoj razvijenosti mogao shvatiti značaj svoje radnje i upravljati svojim postupcima i ako zbog težih posledica prekršaja ili većeg stepena krivice ne bi bilo opravdano primijeniti vaspitnu meru. Kazna maloljetničkog zatvora starijem maloljetniku može se izreći izuzetno, pri čemu se mora imati u vidu priroda prekršaja, lične osobine i ponašanje maloljetnika. Kazna maloljetničkog zatvora koja se izrekne starijem maloljetniku ne može biti duža od 30 dana.

Ova vrsta prekršajne sankcije, koja se može izreći maloljetnom licu u prekršajnom postupku, također je preuzeta iz Zakona o maloljetnicima, ali za razliku od tog zakona, kojim je u članu 28. propisano da se starijem maloljetniku koji je učinio krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora teža od pet godina može izreći kazna maloljetničkog zatvora ako zbog visokog stepena krivice, prirode i težine krivičnog dela ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru, a u članu 29. istog zakona da kazna maloljetničkog zatvora ne može biti kraća od šest mjeseci niti duža od pet godina. Odredbama Zakona o prekršajima nije propisano za koje se prekršaje maloljetnom licu može izreći kazna maloljetničkog zatvora za učinjeni prekršaj. O tome u svakom konkretnom slučaju odlučuje sud na osnovu izvedenih dokaza, uz obavezno saslušanje maloljetnika i pribavljanje mišljenja organa starateljstva. Izricanje kazne maloljetničkog zatvora ima opravdanja u slučaju izvršenja naročito teških prekršaja iz oblasti saobraćaja – agresivna vožnja (kreće se brzinom od 100 ili više kilometara na čas kroz naseljeno mjesto, upravlja vozilom u stanju teške alkoholiziranosti i to kao povratnik) ili ispoljava izuzetnu bezobzirnost u činjenju prekršaja iz oblasti javnog reda i mira, pri tom koristi i predmete (bokser, palicu i sl.) i višestruki je povratnik u vršenju tih prekršaja.

Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li kazna maloljetničkog zatvora u prekršajnom postupku može da da očekivane rezultate, s obzirom na to da se ne može izreći u trajanju dužem od 30 dana. Ovo zbog toga što kazna maloljetničkog zatvora u krivičnom postupku kroz sistem obrazovnog sadržaja treba da utiče pozitivno na maloljetnog učinioca krivičnog djela kako bi se ostvarilo njegovo

prevaspitavanje i uticalo na razvoj njegove ličnosti. Vrši se stručno osposobljavanje maloljetnika u proizvodnim jedinicama i radionicama doma, pod određenim uslovima i izvan doma, kako zbog sticanja stručnog znanja tako i zbog povećanja radnih navika i radnih sposobnosti. Sve to nije moguće kod izricanja kazne maloljetničkog zatvora u trajanju od 30 dana ili trajanju kraćem od 30 dana. Ali lišenje slobode također može da utiče na preispitivanje i izmenu ponašanja maloljetnog učinioca prekršaja, kada će mu se od strane za to kvalifikiranih osoba ukazati na njegovo društveno neprihvatljivo ponašanje, pa s obzirom na to da su prekršaji i po vrsti i po težini, kao i društvenoj opasnosti mnogo lakša protivpravna djela od krivičnih djela, opravdano se može očekivati da će kazna maloljetničkog zatvora u prekršajnom postupku, u trajanju u kome je propisana ovim zakonom, dati očekivane rezultate.

Ako je maloljetnik učinio više prekršaja u sticaju, sud će pri izboru vaspitnih mjera jedinstveno cijeniti sve prekršaje i izreći samo jednu mjeru. Ako sud za neki od prekršaja utvrdi kaznu, a za druge prekršaje vaspitne mjere, izreći će samo kaznu. Na navedeni način sud će postupiti, ako se poslije izrečene vaspitne mjere, odnosno kazne utvrdi da je maloljetnik prije ili poslije njenog izricanja učinio prekršaj.

Odredbe kojima se regulira položaj maloljetnika u prekršajnom postupku kao učinioca prekršaja zasnivaju se na dobrobiti maloljetnika ostvarivoj kroz princip proporcionalnosti, odnosno obavezu suda da pri razmatranju svakog konkretnog slučaja uzima u obzir okolnosti vezane za maloljetnika, odnosno uslove propisane članom 78. ZOP-a, kao i prirodu učinjenog prekršaja. Svrha takvog postupanja je pozitivno djelovanje na maloljetnika u cilju promjene njegovog odnosa prema društveno neprihvatljivom ponašanju. Stoga su vaspitne mjere, i to posebne obaveze kao instrument vaspitanja i pravilnog razvoja ličnosti maloljetnika, pravilo, jer se njihovim izvršenjem treba afirmirati obrazovanje, liječenje, odvikavanje od loših i sticanje radnih navika i jačanje pozitivnih osobina maloljetnika, a kazna, bilo novčana ili kazna maloljetničkog zatvora, izuzetak.

31. MALOLJETNICI U KRIVIČNOM POSTUPKU – reference krivičnog postupka prema maloljetnicima

Pravni izvor: Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica - "Službeni glasnik RS", br. 85/2005. Supsidijarna primjena Zakonika o krivičnom postupku, Krivičnog zakonika i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija

Zakon o maloljetnicima sadrži odredbe koje se primjenjuju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela (maloljetnicima), i to: materijalno krivično pravo, organe koji ga primjenjuju, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela. Zakon uređuje i odgovornost punoljetnih lica kad im se sudi za krivična djela koja su učinila kao maloljetnici, kao i lica koja su krivično djelo učinila kao mlađi punoljetnici.

Predmet krivičnog postupka prema maloljetnicima je utvrđivanje deliktne odgovornosti maloljetnika i izricanje krivičnih sankcija prema njima (vaspitne mjere, kazna maloljetničkog zatvora i mjere bezbjednosti).

Maloljetnik u krivičnom postupku je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog djela navršilo četrnaest, a nije navršilo osamnaest godina. Mlađi maloljetnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest, a nije navršilo šesnaest godina. Stariji maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog dela navršilo šesnaest, a nije navršilo osamnaest godina. Mlađe punoljetno lice u krivičnom postupku je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo osamnaest, a u vreme suđenja nije navršilo dvadeset jednu godinu. Tom licu sud može izreći vaspitne mjere (meru posebnih obaveza, meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva ili meru upućivanja u vaspitno-popravni dom), ako se, s obzirom na obilježja njegove ličnosti i okolnosti pod kojima je djelo učinio, može očekivati da će se ovim vaspitnim mjerama postići svrha koja bi se ostvarila izricanjem kazne.

Pojam djeteta u krivičnom postupku i isključenje krivičnih sankcija prema djeci: licu koje u vreme izvršenja protivpravnog djela, u zakonu predviđenog kao krivično djelo, nije navršilo četrnaest godina (dijete), ne mogu se izreći krivične sankcije ni primijeniti druge mjere koje predviđa Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela; prema djeci sklonoj kriminalu primjenjuju se mjere mjere socijalne zaštite.

Postupak kada osumnjičeni ima manje od 14 godina: kad javni tužilac za maloljetnike utvrdi da lice protiv koga je podneta krivična prijava ili prijedlog oštećenog za pokretanje postupka u vreme izvršenja krivičnog djela nije navršilo četrnaest godina, odbacit će krivičnu prijavu ili prijedlog oštećenog, a rješenje o odbacivanju dostavit će se organu starateljstva radi preduzimanja mjera u okviru njegovih nadležnosti. U slučaju da sud u toku postupka utvrdi da maloljetnik u vrijeme izvršenja krivičnog dela nije navršio četrnaest godina, krivični postupak će se obustaviti, a rješenje o obustavljanju postupka dostavit će se organu starateljstva radi preduzimanja mjera u okviru njegovih nadležnosti.

Mjere koje se mogu izreći maloljetnicima:

- vaspitni nalozi, za krivično djelo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina;
- krivične sankcije.

Vaspitni nalozi su:

(1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u cjelini ili djelimično, štetne posljedice djela;
(2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
(3) uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
(4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
(5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savjetovalištu.

Krivične sankcije su:

I. vaspitne mjere,

II. kazna maloljetničkog zatvora;
III. mjere bezbjednosti.

I. Vaspitne mjere:
1. mjere upozorenja i usmjeravanja:
    a. sudski ukor i
    b. posebne obaveze u trajanju do jedne godine: izvinjenje oštećenom, naknada štete, redovno pohađanje škole, radno osposobljavanje, humanitarni rad, odvikavanje od alkohola i droge, pohađanje stručnih seminara i terapija, zabrana napuštanja prebivališta ili boravišta.
2. mjere pojačanog nadzora od najmanje šest mjeseci, a najviše dvije godine:
    a) pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca,
    b) pojačan nadzor u drugoj porodici,
    c) pojačan nadzor od strane organa starateljstva,
    d) pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloljetnika.
3. zavodske mjere:
a) upućivanje u vaspitnu ustanovu od šest mjeseci do dvije godine,
b) upućivanje u vaspitno-popravni dom najmanje šest mjeseci, a najviše četiri godine,
c) upućivanje u posebnu ustanovu za liječenje i osposobljavanje do tri godine.

II. Kazna maloljetničkog zatvora:

Maloljetnički zatvor ne može biti kraći od šest mjeseci ni duži od pet godina, a izriče se na pune godine i mjesece. Za krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora dvadeset godina ili teža kazna, ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična djela za koja je propisana kazna zatvora teža od deset godina, maloljetnički zatvor može se izreći u trajanju do deset godina.

III. Mjere bezbjednosti:

Mogu se izreći maloljetnicima, ako im je izrečena vaspitna mjera ili kazna maloljetničkog zatvora; izriču se mjere predviđene članom 79. Krivičnog zakonika, osim zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti.

Pritvor prema maloljetniku može da traje najduže mjesec dana u pripremnom postupku i još mjesec dana odlukom Vijeća za maloljetnike. Poslije završetka pripremnog postupka, od podnošenja predloga za izricanje krivične sankcije, pritvor prema starijem maloljetniku može da traje najduže do šest mjeseci, a prema mlađem maloljetniku najduže četiri mjeseca. Od izricanja vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom i od izricanja kazne maloljetničkog zatvora pritvor prema maloljetniku može trajati najduže šest mjeseci.

Krivični postupak prema maloljetniku mogu podnijeti:

1. javni tužilac za maloljetnike,
2. oštećeno lice – za krivična djela za koja se goni po predlogu ili privatnoj tužbi

Stranke u krivičnom postupku prema maloljetniku su tužilac (javni tužilac za maloljetnike, privatni tužilac i oštećeni kao tužilac) i okrivljeni maloljetnik. Pored ovih lica, drugi učesnici u postupku mogu biti oštećeno lice i organ starateljstva.

Stvarna nadležnost u krivičnom postupku prema maloljetniku: Okružni sud – u prvom stepenu nadležan sudija za maloljetnike i Vijeće za maloljetnike Okružnog suda; u drugom stepenu nadležno je Vijeće za maloljetnike neposredno Višeg suda, dok se kod mjesne nadležnosti razlikuju:

1. sud na čijem području maloljetnik ima prebivalište, a ako ga nema ili nije poznato – sud boravišta maloljetnika,
2. sud mjesta izvršenja krivičnog djela,
3. sud na čijem se području nalazi zavod ili ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u kojoj se maloljetnik nalazi.

Sastav suda, odnosno funkcionalne nadležnosti u krivičnom postupku prema maloljetniku su:

1. sudija za maloljetnike,
2. Vijeće za maloljetnike – u prvostepenom sudu sastavljeno je od sudije za maloljetnike i dvojice sudija-porotnika, u drugom stepenu sastavljeno od trojice sudija, a kad sudi na pretresu Vijeće za maloljetnike sastavljeno je od dvojice sudija i trojice sudija-porotnika.

Postoje dvije faze u krivičnom postupku prema maloljetnicima. Prva faza je pripremni postupak, gde su uključeni javni tužilac za maloljetnike, sudija za maloljetnike i policija, vrši se saslušanje, ljekarski pregled, moguće je smeštanje u određenu ustanovu ili pritvor. Druga faza je postupak pred Vijećem za maloljetnike (sjednica vijeća ili glavni pretres).

Nakon okončanja krivičnog postupka, postoje dvije vrste odluka:

1. presuda (kad se izriče kazna maloljetničkog zatvora),
2. rješenje (kad se optužba odbija ili optuženi oslobađa od optužbe, kao i kad se izriče vaspitna mjera).

Pravni lijekovi kod krivičnog postupka prema maloljetnicima su sljedeći:

1. REDOVNI PRAVNI LEKOVI: a) žalba na presudu, b) žalba na rješenje;
2. VANREDNI PRAVNI LEKOVI: a) zahtjev za zaštitu zakonitosti (zbog povrede zakona, ali i zbog nepravilno izrečene kazne ili vaspitne mjere), b) zahtjev za ponavljanje krivičnog postupka.

Pravosnažnost presude/rješenja nastupa kad se više ne može pobijati žalbom ili kad žalba nije dozvoljena. Izvršenje presude nastupa danom dostavljanja, ili istekom roka za žalbu, ili danom odricanja ili odustanka od izjavljene žalbe. Izvršenje sporovode, u zavisnosti od vrste doluke:

1. izvršenje vaspitnih mjera sprovodi organ starateljstva pod nadzorom sudije za maloljetnike,
2. izvršenje kazne maloljetničkog zatvora sprovodi mjesno nadležni općinski sud prebivališta osuđenog.

Maloljetniku se ne može suditi u odsustvu. Maloljetnik mora imati branioca prilikom prvog saslušanja, kao i tokom cijelog postupka. Bez dozvole suda ne smije se objaviti tok krivičnog postupka prema maloljetniku, ni odluka donesena u tom postupku. Maloljetnik ne može biti zadržan (do 48h) od strane policije radi prikupljanja obavještenja ili saslušavanja. Maloljetnik se u pritvoru nalazi odvojeno od punoljetnih lica. Kazna maloljetničkog zatvora i zavodske mjere mogu se izreći samo po

održanom glavnom pretresu, ostale vaspitne mjere mogu se izreći i na sjednici veća. Kad se sudi maloljetniku uvijek je isključena javnost.

31.1. Diverzione mjere i krivične sankcije prema maloljetnicima

Maloljetna lica zbog svojih psihosocijalnih osobenosti uživaju poseban krivičnopravni status. Kriminalno-politički ciljevi koje društvo nastoji da postigne suzbijanjem maloljetničkog kriminaliteta odnose se prvenstveno na vaspitanje, odnosno na prevaspitanje i obezbeđenje uslova za pravilan razvoj maloljetnika. Zbog toga i reagiranje na maloljetnički kriminalitet podrazumijeva primjenu samo neophodnog minimuma elemenata prinude i ograničavanja slobode, i prije svega je usmjereno na mjere pomoći, brige, nadzora i otklanjanja svega što predstavlja smetnju za normalan razvoj i društveno prilagođavanje maloljetnika. Društvo reagira na maloljetnički kriminalitet prije svega vaspitnim mjerama, i samo izuzetno kaznom maloljetničkog zatvora, koja nema isti sadržaj i značaj kao i kazna zatvora za punoljetna lica.

31.1.1. Vaspitni nalozi kao diverzione mjere

Vaspitni nalozi predstavljaju sistem mjera diverzionog karaktera čija primjena podrazumijeva uticanje na maloljetnika da u budućnosti ne vrši krivična djela, bez pokretanja krivičnog postupka, odnosno obustavljanjem pokrenutog krivičnog postupka. Zakon predviđa mogućnost izricanja jednog ili više vaspitnih naloga od pet normiranih: poravnanje s oštećenim, rad u korist zajednice, redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao, podvrgavanje određenom ispitivanju ili odvikavanju od zavisnosti i uključivanje u pojedimačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi.Pri izboru vaspitnog naloga nadležni javni tužilac za maloljetnike i sudija za maloljetnike uzimaju u obzir interes maloljetnika i oštećenog u cjelini, pri čemu se posebno vodi računa o tome da primjenjivanje jednog ili više vaspitnih naloga ne ometa školovanje ili zaposlenje maloljetnika. Izbor i primjenjivanje vaspitnog naloga vrše se u saradnji s roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloljetnika i nadležnim organom starateljstva. Vaspitni nalog može da traje najduže šest mjeseci. U ovom roku primijenjeni vaspitni nalog može da se zameni drugim vaspitnim nalogom ili da se ukine.Javni tužilac za maloljetnike može odluku o nepokretanju postupka za krivična djela za koja je predviđena kazna zatvora pet godina ili novčana kazna usloviti pristankom maloljetnika i njegovih roditelja, usvojioca ili staraoca, kao i spremnošću maloljetnika da prihvati i ispuni jedan ili više od sljedećih vaspitnih naloga (nemedicinskog karaktera): poravnanje s oštećenim, redovno pohađanje škole ili posla i rad u korist zajednice. Prilikom izbora pojedinog vaspitnog naloga javni tužilac posebno vodi računa da nalozi budu prilagođeni ličnosti maloljetnika i prilikama u kojima živi, uzimajući pri tome u obzir njegovu spremnost da sarađuje u njihovoj primjeni. Za primjenu vaspitnog naloga koji se odnosi na poravnanje s oštećenim neophodan je pristanak oštećenog.Za razliku od javnog tužioca za maloljetnike koji može samostalno da primijeni samo prva tri

vaspitna naloga, sudija za maloljetnike može da primjenjuje i preostala dva vaspitna naloga, koji su u suštini medicinskog karaktera. Kada prihvati prijedlog javnog tužioca za maloljetnike da se postupak prema maloljetniku obustavi, sudija za maloljetnike određuje maloljetniku da ispuni jedan ili više vaspitnih naloga, također vodeći računa o tome da nalozi budu prilagođeni ličnosti maloljetnika i prilikama u kojima živi uzimajući u obzir i spremnost maloljetnika da sarađuje u ispunjenju vaspitnih naloga. Za izvršenje vaspitnog naloga koji se odnosi na poravnanje s oštećenim neophodan je pristanak oštećenog.

Ukoliko maloljetnik u potpunosti izvrši preuzeti vaspitni nalog (što se utvrđuje na osnovu izvještaja podnijetog od strane organa starateljstva), sudija za maloljetnike donosi rješenje o obustavljanju postupka. Ako maloljetnik ne izvrši preuzeti vaspitni nalog ili ga izvrši samo djelimično, ali u mjeri koja opravdava dalje vođenje postupka, sudija za maloljetnike o tome obavještava javnog tužioca za maloljetnike, koji u roku od osam dana vijeću za maloljetnike podnosi obrazloženi prijedlog za izricanje krivične sankcije.

31.1.2. Vaspitne mjere

Vaspitne mjere, kako i sam naziv kaže, predstavljaju posebnu vrstu krivičnih sankcija koje se, uz ispunjenje zakonom propisanih uslova, mogu izreći maloljetnicima, kao i mlađim punoljetnicima. Ukoliko bismo pokušali da odredimo njihov pojam, onda moramo poći od činjenice da su vaspitne mjere zakonom propisane sankcije kojima se, sa stanovišta specijalne prevencije, želi uticati na maloljetnog učinioca krivičnog dela, izricanjem opomene, primjenom mjera pojačanog nadzora, kao i organiziranjem tretmana u posebnim ustanovama. Međutim, ne treba izgubiti iz vida činjenicu da izvršenje pojedinih vaspitnih mjera u sebi sadrži brojna ograničenja i zabrane prema maloljetniku, što ukazuje na prisustvo određenih represivnih elemenata. S obzirom na to da su vaspitne mjere, kao posebna vrsta krivičnih sankcija, rezervirane isključivo za maloljetnike, njima je dodijeljena i posebna (drugačija) namjena u odnosu na druge krivične sankcije. U tom smislu, vaspitne mjere sadrže u sebi trostruki cilj, a to je: pružanje pomoći, zaštite i nadzora prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela. Istovremeno, izricanje i primjena vaspitnih mjera nije prethodno uslovljena krivičnom odgovornošću maloljetnog učinioca. Vaspitne mjere se zato mogu izreći samo ukoliko se steknu odgovarajući uslovi, a to su učinjeno krivično djelo i maloljetstvo učinioca (u vreme izvršenja krivičnog djela).

Zakon o maloljetnicima predviđa tri vrste vaspitnih mjera:

- mjere upozorenja i usmjeravanja (sudski ukor i posebne obaveze),mjere pojačanog nadzora (pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca; pojačan nadzor u drugoj porodici;
- pojačan nadzor od strane organa starateljstva; pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloljetnika;
- zavodske mjere (upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lijčenje i osposobljavanje).

Za izvršenje svih vaspitnih mjera po pravilu je nadležan organ starateljstva. Izuzetno, za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom nadležan je sud. Organ starateljstva nadležan po mjestu prebivališta, odnosno boravišta maloljetnika izvještava nadležni sud o toku i rezultatima izvršenja izrečene mjere, posebne obaveze, prati i pomaže izvršenje mjere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, zaključuje ugovor s porodicom u koju se upućuje maloljetnik radi izvršenja mjere pojačanog nadzora u drugoj porodici i prati i pomaže izvršenje ove mjere, određuje stručno lice kome povjerava sprovođenje vaspitne mjere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva, daje mu uputstva za sačinjavanje programa rada s maloljetnikom, određuje ustanovu za izvršenje mjere pojačanog nadzora uz dnevni tretman i stara se o sprovođenju dnevnog tretmana i izvještava sud o toku i rezultatima izvršenja svih ovih mjera svakih šest mjeseci, a na zahtjev sudije za maloljetnike i češće.

Nadzor nad izvršenjem mjera i kontrolu izvršenja vaspitnih mjera vrši sudija za maloljetnike koji je sudio u prvom stepenu i o tome vodi evidenciju kontrolnih izvršenja vaspitnih mjera i sačinjava odgovarajuće spise praćenja i kontrole.

Sudija za maloljetnike i javni tužilac za maloljetnike tok i rezultate izvršenja prate na osnovu izvještaja podnijetih od strane organa starateljstva u propisanim rokovima, a najmanje jedanput godišnje vrše i neposredni nadzor i kontrolu izvršenja vaspitnih mjera.Ponovno odlučivanje o vaspitnim mjerama: sve vaspitne mjere (izuzev ukora koji se izvršava samim izricanjem) podložne su ponovnom odlučivanju za koje se stiču uslovi protokom vremena od pravosnažnosti odluke kojom je mjera izrečena. Sud ponovo cijeni potrebu izvršenja izrečenih posebnih obaveza i mjera pojačanog nadzora ukoliko je od pravosnažnosti odluke proteklo više od šest mjeseci, a izvršenje nije započeto, odnosno ako je proteklo više od jedne godine od pravosnažnosti odluke o izricanju zavodske vaspitne mjere a izvršenje još nije započeto.Obustava izvršenja u zamjena drugom vaspitnom mjerom: izvršenje svih vaspitnih mjera (izuzev ukora koji se izvršava samim izricanjem) može se obustaviti ili se izrečena mjera može se zamijeniti drugom vaspitnom mjerom, ako se poslije izricanja pojave nove okolnosti ili okolnosti za koje se nije znalo, a koje bi značajno uticale na izbor vaspitne mjere, zatim ukoliko se odluka ne može izvršiti usled odbijanja maloljetnika ili lica koja se o njemu staraju da postupe izrečenoj mjeri ili po nalogu onoga ko mjeru izvršava, ili se pojave druge okolnosti predviđene zakonom koje bi mogle da utiču na odluku suda. S obzirom na postignuti uspjeh u vaspitanju, neke vaspitne mjere mogu se obustaviti poslije određenog roka. Ili se mogu zamijeniti drugom vaspitnom mjerom kojom će se uspješnije postići svrha vaspitnih mjera;

Prestanak vaspitne mjere usljed kazne maloljetničkog zatvora: ako za vreme trajanja vaspitne mjere sud izrekne starijem maloljetniku kaznu maloljetničkog zatvora. vaspitna mjera prestaje kada osuđeni završi izdržavanje izrečene kazne. Ukoliko u vrijeme trajanja vaspitne mjere sud izrekne punoljetnom licu kaznu maloljetničkog zatvora ili kaznu zatvora u trajanju do najmanje godinu dana, vaspitna mjera prestaje početkom izdržavanja kazne. Ako je kazna izrečena punoljetnom licu u trajanju od jedne godine, sud u presudi odlučuje da se po izdržanoj kazni nastavi izvršenje vaspitne mjere ili da se mjera obustavi.

Zavodske vaspitne mjere izriču se maloljetniku prema kome treba preduzeti trajnije mjere vaspitanja, prevaspitanja ili lečenja i njegovo potpuno izdvajanje iz sredine u kojoj je do tada živio. Radi ostvarenja ovih ciljeva, u zavisnosti od konkretne situacije, sud može da se opredijeli za jednu od tri zavodske vaspitne mjere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje. Izvršenje zavodskih vaspitnih mjera zasniva se kako na općim principima izvršenja vaspitnih mjera, tako i na posebnim pravilima karakterističnim samo za ovu vrstu vaspitnih mjera. S obzirom na to da vaspitne mjere zavodskog karaktera podrazumijevaju ograničenje slobode kretanja maloljetnika i njegovu institucionalizaciju, njihovo izvršenje je regulirano posebnim zajedničkim odredbama, iz kojih proizlaze i sljedeće opće karakteristike:

- zavodske vaspitne mjere izvršavaju se u posebnim ustanovama – vaspitnoj ustanovi, vaspitno-popravnom domu i u posebnoj ustanovi za liječenje i osposobljavanje maloljetnika;
- hitnost u postupanju: ukoliko sud koji je sudio u prvom stepenu nije nadležan za izvršenje mjere dužan je da odluku i potrebnu dokumentaciju dostavi nadležnom organu u roku od tri dana od kada je odluka postala izvršna, koji je u istom kratkom roku od tri dana od prijema odluke i dokumentacije dužan da pristupi izvršenju krivične sankcije;
- redovni obilazak maloljetnika: sudija za maloljetnike koji je u prvom stepenu i nadležni javni tužilac za maloljetnike najmanje dva puta u toku godinie obilaze maloljetnika smještenog u zavodu, odnosno ustanovi za izvršenje zavodskih mjera;
- hitnost u otklanjanju nedostataka u nepravilnosti u izvršenju: o uočenim propustima i nepravilnostima u toku obilaska maloljetnika, sudija i javni tužilac bez odlaganja obavještavaju organe nadležne za stručni nadzor nad izvršenjem vaspitnih mjera, kao i samu ustanovu u kojoj se mjera izvršava, koji su također bez odlaganja dužni da izvrše odgovarajuće provjere i otklone nepravilnosti i nezakonitosti;
- mogućnost odlaganja početka izvršenja zavodske vaspitne mjere: izrečena zavodska vaspitna mjera može se iz opravdanih razloga odložiti, i to na molbu maloljetnika ili njegovog roditelja, staraoca ili usvojioca ili na prijedlog organa starateljstva. O odlaganju izvršenja rješenjem odlučuje Vijeće za maloljetnike suda koji je sudio u prvom stepenu u roku od tri dana od prijema molbe.
- mogućnost prekida izvršenja vaspitne mjere: sud koji je sudio u prvom stepenu, na molbu maloljetnika ili njegovog roditelja, staraoca ili usvojioca, ili na prijedlog upravnika zavoda, ili nadležnog oprana starateljstva, iz opravdanih razloga, rješenjem može da dozvoli prekid izvršenja zavodske vaspitne mjere. Prekid se dozvoljava i na zahtjev javnog tužioca za maloljetnike, ako je protiv rješenja o izricanju zavodske mjere podnijet zahtjev za zaštitu zakonitosti;
- završavanje školovanja i stručnog osposobljavanja: ukoliko se maloljetnik nalazi u završnom razredu škole ili pri kraju stručnog osposobljavanja, a otpuštanjem bi se onemogućio završetak školovanja ili stručnog osposobljavanja, zavod ili ustanova, na molbu maloljetnika, može da produži

boravak u ustanovi i time omogući završetak školovanja ili stručnog osposobljavanja;

- obustava izvršenja i zamena drugom vaspitnom mjerom: izvršenje zavodskih vaspitnih mjera može se obustaviti ili se izrečena mjera može zamijeniti drugom vaspitnom mjerom, ako se poslije izricanja pojave nove okolnosti ili okolnosti za koje se nije znalo, a koje bi značajno uticale na izbor vaspitne mjere, zatim ukoliko se odluka ne može izvršiti usljed odbijanja maloljetnika ili lica koja se o njemu staraju da postupe no izrečenoj mjeri ili po nalogu onoga ko mjeru izvršava, ili se pojave druge okolnosti predviđene zakonom koje bi mogle da utiču na odluku suda;
- uslovni otpust: maloljetnika koji je u vaspitnoj ustanovi ili vaspitno-popravnom domu proveo najmanje šest mjeseci, sud može uslovno otpustiti, ako se na osnovu uspjeha postignutog u vaspitanju može osnovano očekivati da on ubuduće neće vršiti krivična djela i da će se u sredini u kojoj bude živio dobro vladati.

31.1.3. Kazna maloljetničkog zatvora

Uprkos svih humanih i humanističkih razloga i opravdavanja postupaka društva prema maloljetnim prestupnicima, za jedan broj od njih, a zbog težine prestupa, nije moguća drugačija sankcija koja bi bila alternativa zatvoru. Zbog toga i sva svjetska zakonodavstva sadrže u sebi i ovu sankciju za maloljetnike, s tim što je u nekima, koje ce predstavljaju i kao najhumanije i najdemokratskije, predviđena i smrtna kazna prema maloljetnim prestupnicima. Kod nas, na sreću, ovom problemu pristupamo s više obzira i pokušaja razumijevanja i za okrutne prijestupe maloljetnika, upravo zato, kako smo već objasnili, što oni nisu još uvijek emocionalno i socijalno zreli kao ličnosti. Prestupnike maloljetnike, može ce reći, društvo indirektno prihvata i kao dio svoje krivice, traži načine da im, ako se može, pomogne u njihovoj daljoj socijalizaciji. Koliko smo u tome uspješni ili koliko smo u pravu, drugo je pitanje.

Prema članu 28. Zakona o maloljetnicima, starijem maloljetniku koji je učinio krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora, teža od pet godina, može izreći kazna maloljetničkog zatvora, ako zbog visokog stepena krivice, prirode i težine krivičnog djela ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru. Dakle, potrebno je kumulativno ispunjenje dva uslova:

- da je u pitanju stariji maloljetnik (16-18 godina);
- da je učinjeno krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora preko pet godina.

Kada je u pitanju prvi uslov, situacija je potpuno jasna, jer se isti vezuje za starosni uzrast maloljetnika. U tom pogledu, Zakon o maloljetnicima, postavlja precizne vremenske granice, s tim što se uzima u obzir starost maloljetnika u vrijeme izvršenja krivičnog dela (ne u vrijeme suđenja).

Drugi uslov propisuje težinu zaprijećene kazne zatvora za konkretno krivično djelo. Preciznije, težina zakonom propisane kazne zatvora utvrđuje se prema maksimumu, a ne prema minimumu zaprijećene kazne. Tako, zaprijećeni minimum kazne zatvora ne obavezuje sud prilikom procjene sveukupnih uslova za izricanje

kazne maloljetničkog zatvora. U tom smislu, ako je maloljetnik izvršio krivično djelo omogućavanja uživanja opojnih droga navođenjem na uživanje opojne droge, davanjem opojne droge ili stavljanjem prostorija u tu svrhu (član 247. stav 1. KZ), njemu se ne bi mogao izreći maloljetnički zatvor zato što je propisan posebni maksimum kazne zatvora do pet godina, na ovo krivično djelo nije od značaja. Navedeni (obavezni) uslovi za izricanje kazne maloljetničkog zatvora ne podrazumijevaju, međutim, automatizirano izricanje ove kazne. Naprotiv, potrebno je da se ispune i drugi propisani (fakultativni) uslovi, ili bolje rečeno preduslovi i okolnosti. Propisani preduslovi se odnose, kako na ličnost maloljetnika (subjektivni) tako i na učinjeno krivično djelo (objektivni). S tim u vezi, potrebno je prisustvo visokog stepena krivice kod maloljetnika, kao i činjenica da s obzirom na prirodu i težinu krivičnog djela ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu mjeru (član 28. Zakona o maloljetnicima).

U pogledu odmjeravanja kazne maloljetničkog zatvora, važno je reći da se on odmjerava u zakonom postavljenim granicama, prvenstveno imajući u vidu svrhu maloljetničkog zatvora i sve druge okolnosti koje utiču na visinu kazne (član 54. KZS). Međutim, potrebno je da sud posebno cijeni stepen zrelosti maloljetnika i vrijeme potrebno za njegovo vaspitavanje i stručno osposobljavanje. Navedene okolnosti obavezuju sud da vodi računa o mogućnostima da dužinu izrečene kazne uskladi s realnim mogućnostima za ispunjenje obaveza koje se nameću maloljetnom licu osuđenom na maloljetnički zatvor. Također, sud mora voditi računa o svrsi maloljetničkog zatvora koja se određuje na gotovo *istovjetan način,* poput vaspitnih mjera da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbjeđivanjem općeg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbjedilo ponovno uključivanje maloljetnika u društvenu zajednicu. Međutim, Zakon o maloljetnicima (član 10. stav 2.), propisuje i posebnu svrhu maloljetničkog zatvora, kao *vršenje pojačanog uticaja na maloljetnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloljetnike da ne vrše krivična dela*. Na ovaj način, naglašava se, osim specijalno-preventivnog i retributivni, odnosno generalno-preventivni karakter maloljetničkog zatvora, za razliku od vaspitnih mjera za koje se vezuju specijalno-preventivni efekti.

Poseban slučaj predstavlja odmjeravanje kazne maloljetničkog zatvora za krivična djela u sticaju. U tom pogledu, sud će za krivična djela učinjena u sticaju odmjeriti po slobodnoj ocjeni jednu kaznu u granicama predviđenim članom 29. Zakona o maloljetnicima. U slučaju da za jedno od krivičnih djela učinjenih u sticaju treba izreći maloljetnički zatvor a za drugo vaspitnu mjeru, sud će za sva djela izreći samo kaznu maloljetničkog zatvora.

Zastarjelost kazne počinje da teče od pravosnažnosti presude kojom je izrečena kazna maloljetničkog zatvora i ističe protekom određenog vremena. Rok zastarjelosti se računa prema kazni koju je sud izrekao u presudi. Ali Zakon o maloljetnicima propisuje samo rokove relativne zastarjelosti. Za apsolutnu zastarjelost, tok i prekid zastarjelosti izvršenja kazne, kao i za nezastarjelost izvršenja kazne važe odredbe čl. 107. i 108. KZ-a Srbije.

SEDMI DIO

32. PREVENCIJA MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Suzbijanje i sprečavanje kriminaliteta poznato je kroz historiju, od najstarijih dana. Među sredstvima borbe protiv kriminalnog ponašanja se ističu sankcije u formi kazne (represivne i prinudne) u odnosu na učinioce krivičnih djela. Jedna od prioriteta aktivnosti koje se tiču djece u sukobu sa zakonom data su dokumentu *Mi djeca* (Pregled zadnje decenije, Svjetski samit o djeci 2001. godine) koji navodi prioritete u radu s ovom populacijom:

- potrebno je učiniti posebne napore da se spriječi maloljetničko prestupništvo putem djelotvornih edukativnih programa, uz podršku stabilnom porodičnom okruženju, te kroz programe u lokalnoj zajednici, koji odgovaraju na specifične potrebe djece i nude njima i njihovim porodicama odgovarajuće smjernice i savjetovanje;
- potrebna su poboljšanja u zakonodavstvu, kako bi se osiguralo da je lišavanje slobode posljedna mjera prema djeci i u najkraćem mogućem trajanju. Potrebno je ustanoviti i minimalnu starosnu dob za krivičnu odgovornost te osigurati redovni zakonski postupak za svu djecu koja se nalaze u okviru pravosudnog sistema;
- razviti alternativne strukture za tretman maloljetnika kako bi se izbjeglo oslanjanje na formalne procedure, omogućiti poštivanje prava djeteta, podsticati sistem restorativnog pravosuđa i promovirati uključenost zajednice u pomirenju oštećeni-prestupnik;

- postojeće međunarodne standarde potrebno je objaviti putem informativnih kampanja kao i preko službenika organa za provođenje zakona (tužilaca, sudija, advokata i socijalnih radnika);
- prevencijom treba osigurati da maloljetnici ne dođu u sukob sa zakonom.

Savremena politika suzbijanja kriminaliteta sve više napušta represivna obilježja, a dobija humani karakter u suzbijanju socijalnih devijacija, to je socijalna prevencija. Svuda u svijetu postoji poseban krivično pravni režim za maloljetne prestupnike.

Suprostavljanje maloljetničkom prestupništvu mnogo je učinkovitije metodama socijalne prevencije. Kriminologija maloljetničkog prestupništva poznaje nove načine krivičnih sankcije, koje nisu samo kazne. Savremeno društvo ulaže napore za suzbijanje prestupničkog ponašanja mlade generacije jer iz rizične baze mladih može se registrirati i reproducirati kriminalitet odraslih. Porodica predstavlja najvažniju i najjaču snagu prevencije za svakog njenog člana, s nezamjenljivom ulogom brige, nadzora, kontrole nad maloljetnim prestupnikom. Snaga i uloga porodice u prevenciji ovisi od kvaliteta porodičnih veza, materijalnog i ekonomskog stanja porodice, obrazovnog statusa njenih članova i drugih karakteristika i osobenosti članova.

Jedan od važnih nosioca prevencije maloljetničkog prestupništva su odgojno-obrazovne ustanove. U ovisnosti od uzrasta osobe s prestupničkim ponašanjem, odgojno-obrazovne ustanove imaju veliki značaj u korekciji ponašanja. Korišćenje slobodnog vremena igra značajnu ulogu kod prevencije maloljetničkog prestupništva. Loše organiziranje slobodnog vremena daje prostora za razvoj različitih devijacija, poput nediscipline, neodgovornosti (što je put u maloljetničko prestupništvo).

U prevenciji maloljetničkog prestupništva nužno je angažiranje šire zajednice. Uspješno sprečavanje ovog vida kriminalnog ispoljavanja traži primjenu preventivnih mjera još u najranijem peridu detinjstva, kada se manifestiraju prvi poremećaji u ponašanju i kada se stvaraju uslovi za pravilan socijalni razvoj i formiranje zdrave ličnosti. Sve to doprinosi smanjenju vjerovatnoće javljanja prestupničkog ponašanja i drugih ozbiljnih poremećaja u kasnijem periodu života, odnosno adolescenciji.

U svijetu se primjenjuju razni preventivni programi kao što su: ***Roditelji kao učitelji*** (Parents as Teacher); ***Povezivanje mladih*** (Recconecting Youth), ***Jačanje programa za porodicu*** (Strenghtening Fammilies Program) i dr. *Roditelji kao učitelji* (Parents as Teacher) program koji roditeljima djece s poremećajima u ponašanju pruža čitav sistem usluga, u smislu stručne edukacije roditelja i rada s problematičnom djecom. Vrši se edukacija roditelja o uzrocima poremećaja ponašanja, kao i o mogućim metodama eliminacije nastalih poremećaja. Praktikuju se i kućne posjete, koje imaju za cilj pružanje savjeta o tome kako najbolje obavljati roditeljsku funkciju, kako pospješiti komunikaciju u porodici i sl. Ovaj program predviđa i formiranje timova stručnjaka koji imaju zadatak da prvo izvrše analizu poremećaja ponašanja konkretnog djeteta, a zatim sprovedu postupak jačanja socijalnih vještina i kognitivnih sposobnosti.

Povezivanje mladih (Recconecting Youth) program se primjenjuje prema mladima koji ispoljavaju ozbiljnije poremećaje u ponašanju kao što su zloupotreba

psihoaktivnih supstanci, krađa, prosjačenje, bježanje od kuće, prostitucija i slično, a koncipiran je tako da se kroz pohađanje časova ličnog razvoja, kod maloljetnika razvijaju i jačaju osobine samopoštovanja, samokontrole, samostalnosti, uspješne interpersonalne komunikacije. Časovi ličnog razvoja se organiziraju svakoga dana, pohađaju ih u manjim grupama učenici različitih razreda koji ispoljavaju poremećaj u ponašanju. Pored ovakvih časova, programom Recconecting Youth, predviđeno je i organiziranje raznih vidova vanškolskih aktivnosti. Sve navedene metode koje se primjenjuju u okviru ovog programa imaju za cilj podsticanje socijalnog vezivanja mladih za porodicu, školu i prosocijalne vršnjačke grupe.

Jačanje programa za porodicu (Strenghtening Fammilies Program) predstavlja program koji u sebi sadrži elemente predhodno navedenih programa. Primjena ovog programa se ogleda u petomjesečnom radu s problematičnom djecom i njihovim roditeljima. Rad s djecom je edukativnog karaktera i ima za cilj da ukaže na posljedice koje sa sobom nosi neprimjereno ponašanje, kao i da podstakne razvijanje socijalnih sposobnosti (uspješne komunikacije, kontrole bijesa, pružanja otpora negativnim uticajima vršnjaka).

Roditelji djece s prestupničkim ponašanjem imaju prilike da se upoznaju s uzrocima poremećaja ponašanja mladih uz permanentan rad na razvijanju i jačanju sposobnosti koje se odnose na uspješno rješavanje porodičnih problema i sukoba. Prevencija maloljetničkog prestupništva, na ovakav način, bilježi pozitivne rezultate jer se provodi na znatno humaniji, svrsishodniji i obuhvatniji način. Važno je da se prevencija sprovodi pravovremeno.

32.1. Savremena praksa suprostavljanju maloljetničkom prestupništvu

32.1.1. Postupanja s maloljetnim licima – usporedba u Evropskim državama[25]

Postoji uznemirujući trend u Evropi da se danas sve mlađa djeca zatvaraju. Starosna dob za kriminalnu odgovornost je već i onako niska u nekim zemljama kao naprimjer u Ujedinjenom Kraljevstvu. Sugestije da se snizi dobna granica na 12 godina nedavno su se pojavile u Francuskoj, dok se sličan zakon usvojio i u Gruziji.

Potrebno je odvojiti koncepte *odgovornosti* i *kriminalizacije*. Od suštinskog značaja je uspostaviti odgovornost za ponašanje kojim se krši zakon. Kada je odgovornost u pitanju, mora se provesti formalni proces za utvrđivanje odgovornosti na način da se ispoštuje starosna dob i sposobnost djeteta. Međutim, to ne mora da bude krivični proces niti podrazumijeva kriminaliziranje djeteta.

Kada se utvrde činjenice o prekršaju, potrebna je multidisciplinarna procjena svjesnosti djeteta o počinjenom prekršaju. Takva procjena bi odredila šta je najbolje za potrebe žrtve i kako spriječiti djete da ne ponovi prekršaj. Takve mjere bi,

[25] Izvodi iz stavova Thomasa Hammarberga, Povjerenika za ljudska prava Vijeća Evrope (intervenirao kao treća strana pred Evropskim sudom za ljudska prava), 2008.

ukoliko je potrebno, bile obavezne. Postupci ne bi javno identificirali djete i ne bi bili formalno povezani s krivičnim sistemom koji se primjenjuje u slučaju punoljetnih osoba. Generalno bi trebalo izbjegavati zatvaranje. Hapšenje ili pritvor djeteta bi trebalo koristiti samo kao zadnju mjeru i za *najkraći potrebni period*. Jedino opravdanje za pritvaranje djece trebalo bi da bude, ako dijete predstavlja stalnu i ozbiljnu prijetnju za društvo. To zahtijeva čestu periodičnu kontrolu svakog slučaja gdje je bio potreban pritvor. Uslovi za pritvor moraju biti humani i usredsređeni na rehabilitaciju. Treba pružiti obrazovanje kao što je izneseno u Evropskim pravilima za postupanje s maloljetnim prestupnicima.
U mnogobrojnim izvještajima o procjeni stanja, ističe se važnost držanja maloljetnika odvojeno od odraslih prestupnika. Nepoštivanje ovog važnog principa može rezultirati kobnim posljedicama. Smjernice o pravdi prilagođenoj djeci su u fazi razmatranja u Vijeću Evrope.

U procedurama koje poštivaju ljudska prava mladih prestupnika, prava i razlozi za zabrinutost na strani žrtava nisu izostavljeni. Žrtve moraju dobiti adekvatnu nadoknadu i podršku Države. Interes žrtava i šireg društva ne zadovoljava sistem koji ne uspijeva da rehabilituje prekršioce.
Tokom posjeta evropskim državama u kojima su maloljetnici u zatvorima i u pritvorskim centrima, primijećeno je da su mnogi zatvorenici patili od zapuštenosti i zlostavljanja praćenog nasiljem u vlastitim porodicama, a pomoć od šire zajednice je bila mala. Razumijevanje porijekla nasilja i ozbiljnih prekršaja kod djece ne znači oprost i suosjećanje s njima. Efikasna i humana politika stavlja jak naglasak na prevenciju. U tom kontekstu važniji su socijalni radnici od zatvorskih čuvara. Naravno, šire reforme istinske socijalne pravde treba da budu dio strategije koja se hvata u koštac s maloljetničkim prestupništvom. Nažalost, u mnogim zemljama to nije bilo u žiži javne debate. Umjesto toga, opravdana zabrinutost naroda zbog ponašanja maloljetnika koristi se u populističke političke svrhe: djeca i mladi su demonizirani i opisani kao najveća opasnost za društvo.

Konvencija o pravima djeteta (CRC) ohrabruje određivanje minimalne dobi za krivičnu odgovornost. Ispod te granice, pretpostavlja se da djete nema sposobnost da se ogriješi o krivični zakon. U Škotskoj krivično odgovornom se mogu smatrati djeca od osam godina, što je među najnižom dobi krivične odgovornosti u svijetu. Na snazi je progresivni sistem, izbjegava se formalni pravosudni sistem za djecu ispod 16 godina starosti, čvrstih su opredjeljenja za alternativna rješenja. U Engleskoj, Walesu i Sjevernoj Irskoj minimum je 10 godina. U mnogim nordijskim zemljama starosno doba za krivičnu odgovornost je 15 godina a u Belgiji 18. Komitet za socijalna prava Vijeća Evrope (koji nadzire poštivanje Evropske socijalne povelje od strane Države), Komitet UN-a za prava djeteta i druga tijela UN-a su preporučila značajno povećanje starosne granice u nekim državama članicama.

Vlade treba da potraže sveobuhvatno rješenje za maloljetničke prestupe koji ne kriminaliziraju djecu zbog njihovog ponašanje. Smjernice Ujedinjenih nacija za sprečavanje maloljetničke delinkvencije, iako su usvojene prije 19 godina, još uvijek nude ispravne standarde. Etiketiranje mlade osobe s *devijantan* ili *deliknventan* ili preddelinkventan često doprinosi razvoju dosljednih obrazaca nepoželjnog ponašanja mladih ljudi... U našem je interesu da prestanemo od djece praviti kriminalce. Djecu

treba da smatramo djecom dokle god su djeca, a krivični sistem prepustiti odraslim prestupnicima.

Krivična odgovornost maloljetnih lica u Austriji iznosi 14 godina, a u pogledu učinilaca mlađih od 18 godina, se postupa u skladu s posebnim krivičnopravnim propisima. Reforma krivičnog zakonodavstva u Austriji se desila 1989. godine, gdje se maloljetnicima smatraju i lica koja još nisu navršila devetnaest godina. O ovim licima presuđuje poseban sud za maloljetnike. Krivično odgovorna maloljetna lica u Belgiji su u principu od 18 godina. Granica od 18 godina može biti snižena u posebnim slučajevima, kada iznosi šesnaest godina. S ovim licima se postupa po propisima koji ne spadaju u krivično pravo, odnosno krivičnu proceduru. Zakonom iz 1965. godine, učiniocima koji su u vrijeme izvršenja krivičnog djela bili mlađi od 18 godina, presuđuje sud za maloljetnike. Lica koja su stara između 16 i 18 godina, sud za maloljetnike ima mogućnost da obustavi postupak te da ne izrekne mjeru, ukoliko su mišljenja da kazna neće postići određenu svrhu. Ova mogućnost očigledno predstavlja vid primjene principa oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloljetna lica.

Minimalna starosna granica za krivičnu odgovornost u Češkoj i Slovačkoj, prema zakonu iz 1961. godine je 18 godina, a maloljetnici od 15 do 17 su ograničeno odgovorni. Postupak prema ovim licima vode sudovi opće nadležnosti. U Danskoj, minimalna starosna granica krivične odgovornosti je 15 godina. Ispod 15 godina su lica koja se tretiraju kao djeca, a prema licima starosti između 15 i 18 godina primjenjuju se mjere socijalne zaštite. Lica koja su u vrijeme izvršenja krivičnog djela imala između 15 i 21 godine krivični zakon je od 1930. godine (po uzoru na Englesku uveden ‚*Borstal-System*) predviđao zatvor za maloljetnike.

U Engleskoj i Velsu, u svojstvu osumnjičenog može biti i dijete između 10 i 14 godina. Dijete koje je navršilo 14 godina se smatra krivično odgovornim, a okrivljenima koji su mlađi od 17 godina presuđuje sud za maloljetnike, koji se specijalno konstituira kao poseban oblasni sud i odvojen je od ostalih sudova, mada postoji mogućnost da se i maloljetniku koji nije navršio 17 godina sudi zajedno s licem koje ima 17 godina ili je starije. U Italiji, minimalna starosna granica krivične odgovornosti je 14 godina za smanjeni obim krivične odgovornosti, a 18 godina za punu krivičnu odgovornost. Postoje posebni sudovi za maloljetnike sastavljeni od stalnih i honorarnih sudija, koji trebaju biti i psiholozi ili su eksperti za maloljetničko prestupništvo.

Minimalna starosna dob za postojanje krivične odgovornosti u Francuskoj je 13 godina, a puna krivična odgovornost je moguća tek s 18 godina. Treba istaći da je Francuska tipičan primjer zemlje koja poseduje tripartitni deliktni sistem. Deliktna ponašanja se dijele na: 1. prekršaje 2. prestupe i 3. zločine, a načelno se za svaku vrstu prestupničkog ponašanja ustanovljava različita sudska nadležnost. Sve instance koje vode postupak posjeduju određene specijalizirane oblike suđenja maloljetnicima.

Starosna dob krivične odgovornosti u Irskoj je 7 godina, a puna krivična odgovornost 14 godina. Djeca koja su stara između 14 i 17 godina se smatraju mladim osobama, dok se oni koji imaju preko 17 godina smatraju mlađim punoljetnicima. U Sjevernoj Irskoj postojanje krivične odgovornosti moguće je s 13 godina, a puna krivična odgovornost nastupa s 17 godina. Djela koja maloljetnici učine rješava sud

za maloljetnike i tijelo koje čine poglavar mjesta boravišta i dva građanina (jedno lice treba biti ženskog spola), a biraju se sa liste suda za maloljetnike.

U Holandiji minimalno starosno doba za nastupanje krivične odgovornosti iznosi 12 godina, a puna krivična odgovorost nastupa tek s 18 godina. Učinioci krivičnih djela koji nisu navršili 12 godina se tretiraju pred odgovarajućim socijalnim službama ili pred građanskim sudom za maloljetnike. Teža djela rješava tzv. trodjelni savjet ili vijeće sastavljeno od predstavnika policije, centara za socijalni rad i tužioca,.

Od 1990. godini u Norveškoj, starosna granica za nastupanje krivične odgovornosti je 15 godina. Maloljetnicima sude organi u čijem sastavu su uključeni predstavnici tužilaštva, ugledni predstavnici lokalne zajednice i predstavnici ministarstva socijalnog staranja. Koncept se sličan primjenjuje u Norveškoj i Švedskoj. Nadležnost je podijeljena između posebnog administrativnog organa i klasičnih sudova. U odnosu na lica starosti ispod 15 godina odlučuje isključivo administrativni organ, a u odnosu na lica starosti od 15 do 18 godina, nadležnost je konkurentna jer se postupak može voditi pred administrativnim organom ili pred sudom. U Švedskoj nadležnost za vođenje postupka prema maloljetnicima je podijeljena na osnovu starosti učinioca. Razlika je u tretmanu maloljetnika koji nisu navršili 15 godina i maloljetnika od 15 do 18 godina za koje postoji konkurentna nadležnost.

Miminalna starosna dob za postojanje krivične odgovornosti u Škotskoj iznosi 8 godina, a osumnjičeni učinioci ispod 16 godina se tretiraju kao djeca i izvode pred sudsko vijeće sastavljeno od tri lica. Djeca stara do 16 godina odgovaraju pred posebnim administrativnim organom, odborom. U Švicarskoj maloljetnici od 7 do 14 nisu odgovorni, a učinioci koji su navršili osamnaest godina ili su stariji se smatraju punoljetnim licima.

32.2. Faktori prevencije maloljetničkog prestupništva

Osnov suprostavljanja maloljetničkom prestupništvu je u razvijanju svijesti o potrebi poštovanja društvenih propisa.

Generalna i specijalna prevencija. Savremena praksa pomaže nam da shvatimo načine suprostavljanja maloljetničkom prestupništvu te da, iznalazeći nove moduse, lakše i svrsishodnije se suprotstavljamo novim oblicima maloljetničkog prestupništva. Suprostavljanje maloljetničkom prestupništvu ostvaruje se preko dvije osnovne grupe mjera (dva osnovna vida tog suprostavljanja) i to:

antideliktnog djelovanja,

postdeliktne intervencije (Jašović, 1991: 303).

Prva grupa se odnosi na mjere koje su usmjerene u pravcu predupređenja prestupničkog ponašanja maloljetnika. Savremena kriminalna politika stavlja naglasak na predupređenje, tj. primarnu prevenciju.

Postdelikne mjere posmatramo kao mjere suzbijanja maloljetničkog prestupništva, u onom obimu u kojem primarna prevencija nije dala rezultate.

Postdeliktne mjere ćemo obuvatiti aktivnostima u mjeri u kojem procjenimo da su na određenem prostoru u određenom vremenskom periodu neophodne, prema

određenim pojavnim oblicima kriminaliteta, u cilju suzbijanja i prevencije povrata u kriminal. To je suštinski dio naših aktivnosti.

Kada su u pitanju krivične sankcije kod maloljetnih prestupnika, mnogo su nam važnije vankrivične mjere, koje nadležne institucije su obavezne da ih sprovode. Što u praksi nije slučaj, iako ih zakon na to obavezuje.

Prevencija maloljetničkog prestupništva predstavlja cjelokupan sistem međusobno usaglašenih mjera, i aktivnosti. Prilikom klasifikacije preventivnih mjera moguća je primjena više kriterija. Jedna od podjela je na **primarnu i sekundarnu prevenciju** (Jašović, 1991: 303). Preventivne mjere koje se preduzimaju prije, odnosno antideliktum, označene su kao primarna prevencija. Cilj je sprečavanje, onemogućavanje, predupređenje devijacija u ponašanju mladih. Sastoji se u eliminiranju ili svođenju na manju mjeru društvenih i drugih objektivnih faktora koji pogoduju ili dovode do kriminaliteta. Primarna prevencija mora težiti ukidanju ili ublažavanju dejstva općih, posebnih i pojedinačnih faktora deliktnog ponašanja.

Mjere primarne prevencije mogu se razvrstati na opće (indirektne, koje su osnov u predupređenju svih oblika maloljetničkih devijacija i kriminaliteta), posebne i pojedinačne (direktne, koje se odnose na pojedince ili grupe maloljetnika s devijantnim ponašanjem). Uspjeh primarne prevencije, procjenjuje se, brojem, odnosno stopama primarnih prestupnika koje obuhvataju kako primarne prestupnike tako i povratnike, što je diskutabilno jer povratništvo u najvećoj mjeri je posljedica neefikasnosti sekundarne prevencije.

Sekundarna prevencija, podrazumijeva čitav niz aktivnosti različitih po svojoj prirodi i sadržaju u ranom otkrivanju početnih oblika maloljetničkog prestupništva. Efikasnost sekundarne prevencije ovisi od faze otkrivanja (tj. dijagnosticiranja delinkventnog ponašanja, da bi se što ranije poduzele mjere sekundarne prevencije), od izbora i primjene pojedinih mjera te od karakteristika i osobenosti maloljetničkog prestupnika. Opservacija maloljetnika se vrši od strane nadležnih institucija.

Sekudarna prevencija podrazumijeva otklanjanje objektivnih uslova i uzroka delinkventnog ponašanja kao i prevazilaženje poteškoća u ponašanju, što izaziva pozitivne promjene u ličnosti prestupnika. Nastoji se da maloljetnik boravi u okruženju koje pozitivno utiče na njega i podstiče ga u pozitivnom ponašanju, a izbjegava negativno okruženje koje ga je dovelo do situacije u kojoj se našao. Bez uklanjanja konkretnih objektivnih društvenih determinanti prestupništva, ne može se ostvariti uspješna reintegracija maloljetnika u porodicu i društvo.

Organizirani faktori, koji utiču na prevenciju maloljetničkog prestupništva, mogu biti svrstani po različitim kriterijima:

- privatne (koja je u svijetu razvijena, npr. u Belgiji ima ih preko 200 koje pružaju pomoć pomoć omladini s poremećajima ponašanja);
- vjerske (naročito u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, SR Njemačkoj);
- društvene (društveno političke organizacije, naročito u zemljama bivšeg SSSR);
- državne (koje se ne svode na represivne npr. policija u nekim zemljama, sama organizira kvalitetno korištenje slobodnog vremena, ustanove socijalne zaštite);
- međunarodne organizacije i institucije (Međunarodno udruženje za kriminologiju, Međunarodno udruženje za krivično pravo, Međunarodno udruženje sudija maloljetničkih sudova, Međunarodno udruženje

odgajatelja/vaspitača mladih neprilagođenih lica i Međunarodna unija za zaštitu djece);
- naučnoistraživačke ustanove nacionalnog i međunarodnog karaktera.

32.3. Društveni nosioci preventivnih aktivnosti

Značajni društveni činioci, su porodica, društveno-političke organizacije, vladin sektor i nevladine organizacije, sredstva masovne komunikacije, odgojno-obrazovne organizacije i dr. Najvažnija uloga u prevenciji prestupničkog i kriminogenog ponašanja svakako je uloga porodice.

Porodica predstavlja snagu prevencije za svakog njenog člana, s nezamjenljivom ulogom brige, nadzora, kontrole nad maloljetnim prestupnikom. Snaga i uloga porodice u prevenciji ovisi od kvaliteta porodičnih veza, materijalnog i ekonomskog stanja porodice, obrazovnog statusa njenih članova i drugih karakteristika i osobenosti članova. Prvenstveno značaj i uloga porodice je da ima pozitivan, ali može da ima i negativan uticaj, ukoliko su nepovoljne porodične prilike. Neophodno je pomoć pružiti prvo porodici, bez obzira o kakvim poremećajima je riječ jer odrastanje mladih u ovoj porodici je otežano i usložnjeno.

Jedan od važnih nosioca prevencije maloljetničkog prestupništva su odgojno-obrazovne ustanove. Ovisno od uzrasta osobe s prestupničkim ponašanjem, odgojno-obrazovne ustanove, imaju veliki značaj u korekciji ponašanja, Nastavnici trebaju proći određenu edukaciju i kurseve kako bi kvalitetnije mogli pomoći maloljetnom prestupniku.

Škola je dužna da svojim aktivnostima pozitivno utiče na razvoj mladog čovjeka. Slobodne aktivnosti trebaju biti raznovrsne i da pomognu u korekciji prvih pojava neprihvatljivih oblika ponašanja i da spriječi njihov razvoj. Škola treba da uči samodisciplini, disciplini, saradnji i odgovornom ponašanju.
Škola je obavezna da prepozna prve poteškoće mlade osobe i da joj pruži stručnu pomoć. U okviru škole neophodne su specijalne službe koje pomažu učeniku u rješavanju poteškoće emocionalne, psihičke prirode,zatim u učenju i razvoju,a to sve doprinosi prevenciji negativnih pojava.

U okviru ovoga, naročiti značaj ima profesionalna orjentacija. Rješenjem svoga statusa bi se lakše riješili i drugi problemi.

Kod prevencije maloljetničkog prestupništva, korištenje slobodnog vremena igra značajnu ulogu. Loše organiziranje slobodnog vremena daje prostora za razvoj prestupničkog oblika ponašanja, nediscipline i neodgovornosti prema poslu i obavezama. Pestupništvo i kriminalitet *dosade* je prisutan i širi se.

Preventivna uloga pravnih institucija je značajna. Postoji zakonska obaveza suprostavljanja i prevenciji maloljetničkog prestupništva i to kako u sekundarnoj i tercijarnoj, tako i u primarnoj prevenciji.

32.3.1. Centri za socijalni rad

U nadležnosti centara za socijalni rad su poslovi vezani za zaštitu:

- djece i maloljetnih prestupnika (prevencija neprihvatljivih oblika ponašanja, suzbijanje i sprečavanje),
- djece i maloljetnih prestupnika u krivičnom postupku prema maloljetnicima i izvršenju sankcija,
- i resocijalizaciju maloljetnih prestupnika,
- brigu o socijalnim prilikama i ugroženosti u kojima odrasta maloljetnik,
- i rješavanje problema u poremećenim bračnim i partnerskim odnosima i djece iz tih porodica (alkoholizam i ovisnosti o drogama, prostituciji),
- maloljetnih lica s posebnim potrebama i drugo.

Centri za socijalni rad su koordinator i inicijator preventivnih aktivnosti. Od kvaliteta prevencije ovisi i potreba za sekundarnom prevencijom. Važan segment djelovanja centara za socijalni rad je u blagovremenoj identifikaciji lica i porodica kojima je to potrebno pomoći. Važna uloga centara za socijalni rad je u zaštiti djece i maloljetnika, u slučajevima kada oni rastu u disfunkcionalnim porodicama, djece bez roditeljskog staranja, djece iz socijalno ugroženih porodica i djece s posebnim potrebama. Također, sami mogu pokretati određene aktivnosti, prije svega u unapređenju porodične zaštite i odgovornosti kako bi se umanjo stepen socijalne patologije.

Kod maloljetnih lica s poremećajem u ponašanju, centri za socijalni rad imaju veoma važnu ulogu:

- upoznavanje s ličnošću maloljetnog prestupnika;
- od same pojave ili djela koje je učinio maloljetnik, predstavnici centra rade detaljno; upoznavanje porodične situacije, socijalnog i materijalnog statusa;
- prije pokretanja krivičnog postupka, u toku postupka, u slučaju odbacivanja krivične prijave, obustave postupka preduzima i primjenjuje odgovarajuće mjere socijalne zaštite;
- odlučuje s tužocem o pokretanju ili odbacivanju postupka;
- sarađuje sa sudijom za maloljetnike, daje mišljenje o odgojnoj mjeri;
- izvršava mjere pojačanog nadzora;
- upućuje maloljetnike u odgojnu ustanovu (one kojima je izrečena zavodska odgojna mjera);
- sarađuje sa zavodskim ustanovama;
- sarađuje s porodicom maloljetnika.

32.3.2. Preventivna funkcija ustanova za izvršenje krivičnih sankcija

Sa stanovišta resocijalizacije, tretman je najvažniji cilj primjene krivičnih sankcija nad maloljetnim prestupnicima.

Tretman se obično dijeli na dva oblika (Milutinović, Aleksić, 1989: 235):

- pomoć koja se, također, ispoljava u dva oblika: prvi oblik se sastoji u rješavanju izvjesnih društvenih problema, koje osuđenik ne može sam da

riješi, a koji su od značaja za njegovo buduće ponašanje, jer ako ih ne riješi može doći u iskušenje da ponovo izvrši krivično djelo; drugi oblik, se sastoji u podsticaju samog osuđenika, da sam rješava svoje probleme na bazi postojećih mogućnosti i situacije u kojoj se nalazi;

- rehabilitacija, s tim što se pomoć smatra kao prvi korak ili, tačnije rečeno, kao početna faza koja prelazi u terapeutski proces, osnovnu fazu preodgoja.

Proces preodgoja i resocijalizacije podrazumijeva korigiranje prestupničkog ponašanja, asimiliranje i vraćanje u sredinu prihvatanjem pozitivnih društvenih normi.

32.3.3. Preventivna uloga organa unutrašnjih poslova

Kada su u pitanju organi unutrašnjih poslova, u nadležnosti su zaštita života i imovine građana i društvene zajednice. Da bi se zaštitila lica i imovina,potrebno je raditi na prevenciji u svim vidovima (primarna, sekundarna, tercijarna).

Kada je maloljetničko prestupništvo u pitanju, u okviru ministarstava unutrašnjih poslova, postoje odjeljenja za posebne namjene, u čijoj je nadležnost i maloljetničko prestupništvo. Krivične sankcije, koje se primjenjuju prema maloljetnicima, ne daju uvijek pozitivne rezultate, te je neophodno veoma oprezno pristupiti kada su ova lica u pitanju. Sada policija nema izbora, već za svako djelo maloljetnika preko 14 godina starosti piše krivičnu prijavu. Sankcije ovise od suda. Sigurno je da se neće izreći odgojni nalog za sedamnaestogodišnjaka koji je izvršio razbojništvo. On će, najvjerovatnije, završiti u KPZ. Ustanove ovoga tipa su u policijskom žargonu označene kao *škole kriminala*.

U radu s maloljetnim učiniocima je potrebno obezbjediti stručni kadar različitog profila, prvenstveno iskusnih policajaca oba spola, istražitelja, inspektora, s policijskim, pedagoškim, psihološkim, kriminološkim obrazovanjem. Sa svim kontaktima pripadnika ovlaštenih organa treba da budu upoznati roditelji, odnosno staraoci maloljetnika.

O krivičnoj prijavi protiv maloljetnika odlučuje javni tužilac. Kada je u pitanju prekršaj, sudija nije imao obavezu kontakta s organima starateljstva.

32.4. Strategija i programi prevencije maloljetničkog prestupništva

Još od Platona je poznato polazište da *Zakone treba stvarati tako da oni odvraćaju od izvršenja krivičnih djela*. Osnovni cilj primjene kazne je da ona treba djelovati popravno na građane. Na prevenciju maloljetničkog prestupništva pažnju su skrenuli još mislioci davnih vremena. Prevencija i mjere koje se sprovode, kao vid otklanjanja i suzbijanja uzroka, uslova, okolnosti, povoda pojave prestupništva i kriminaliteta, trebaju biti povezane u sistem kako bi se mogle sprovoditi efikasno.

Sadržaj politike suzbijanja kažnjivih ponašanja se danas mijenja. Proces globalizacije i integracije odlučujuće utiče na sve vrste državnih politika pa tako i na politiku prevencije sprečavanja i suzbijanja kažnjivih ponašanja.

Prevencijom treba da se presjeku uzroci i putevi prestupništva i kriminaliteta. Pozitivni primjeri prevencije:

- Bentam (utilitaristička koncepcija) podijelio je prevenciju na direktnu (odnosi se na prevenciju u odnosu na lica koja su sklona izvršenju krivičnih djela) i indirektnu (koja je zadužena da spriječi vršenje krivičnih djela, djelujući na uzroke);
- Fielding, H, (sredina XVIII vijeka), akcent stavlja na uzroke pojave prijestupničkog ponašanja;
- Owen,R. (polovina XIX) se zalaže za organiziranu prevenciju, uklanjanje uzroka, okolnosti pojave prestupničkog ponašanja;
- Pojava pozitivista (prisuno je preduzimanje preventivnih mjera zaštitnog karaktera, usmjerenih prema pojedincu, i društvenim činiocima, koji utiču na pojavu prestupničkog ponašanja);
- Škola društvene odbrane (Prins A.) traži širu preventivnu aktivnost mjerama urbanizma, poboljšanja egzistencije i socijalnim mjerama;
- Doprinos za značaj prevencije prestupništva i kriminaliteta imaju donesene rezolucije UN-a, Šesti kongres, (Karakas, 1980.) u kojima se preporučuje planiranje adekvatnih profilaktičkih mjera.

Izradom programa prevencije maloljetničkog prestupništva treba ujediniti naučna saznanja i praktična iskustva iz ove oblasti i problematike. Poznavanje maloljetničkog prestupništva, etiologije i fenomenologije, na određenom prostoru u određenom vremenu je od veliko značaja. Također, djelovanje faktora prevencije je potrebno usaglasiti i voditi istim principima, koordiniranim akcijama. Potrebno je:

- Izraditi preventivne programe za rad s mladima i roditeljima;
- Programi rada s rizičnim grupama, *Mogućnost* za maloljetnike s kriminalnim ponašanjem, sličan projekt je urađen u Njemačkoj, *Šansa*, kada je cistercistički manastir pretvoren u ustanovu za preodgoj maloljetnih prestupnika, koja uopće ne liči na zatvor, gdje nema čuvara, niti ćelija koje se zaključavaju; isplanirane su aktivnosti maloljetnika čitav dan, trčanje, radne aktivnosti, grupni razgovori, čišćenje, sportske aktivnosti i sl; osnov rada s maloljetnicima je što više sadržajnih aktivnosti;
- Poznati programi prevencije, za oblast Chicaga, koji si sprovodi od 1934. godine, a nosioci su različite organizacije (sportski klubovi, katolička crkva). U Engleskoj je poznat bristolski socijalni projekt, projekt *Delhija*, gdje se u svim projektima traži što više angažiranja stanovništva u prevenciji kriminaliteta. Cilj je razvijanje zdravog načina života, kroz razne vidove aktivnosti, organiziranje naročito ljetnih kampova. U zapadnim zemljama programi prevencije su više orjentirani na lokalne zajednice i primarne društvene grupe, a zapostavljene su šire društvene grupe;
- Izraditi preventivne programe za djevojke koje su uključene u prostituciju, koje su pobjegle od kuće i koje su zlostavljane. Program uključuje 24-satnu liniju. Cilj je da se 24 sata dnevno bude dostupno mladim djevojkama i ženama žrtvama,

kojima se želi podići samopouzdanje, pomoći u rješavanju problema svih oblika; pružiti im usluge ženama s teškoćama;
- Kontinuirano raditi na podizanju svijesti o faktorima rizika i ranom prepoznavanju;
- Raditi na podizanju svijesti o posljedicama koje faktori rizika donose;
- Podizanje svijesti o načinima nošenja s faktorima rizika;
- Podizanje svijesti o faktorima zaštite, njihovom prepoznavanju i mogućnostima jačanja snage mlade osobe;
- Podizanje svijesti o snazi vršnjaka, kao faktoru zaštite, njegovati prijateljstvo.

32.4.1. Načela sprovođenja prevencije

Da bi sprovedba prevencije bila efikasna, neophodna je primjena načela prevencije:
- načelo zakonitosti, gdje mogu se primjenjivati konkretne mjere i rješenja u prevenciji;
- načelo humanosti;
- omasovljenje, tj. uključivanje građana, i to u svim fazama, počev od *rane prevencije*;
- načelo diferencijacije, gdje je potrebno da se napravi selekcija svih aktivnosti koje se sprovode;
- načelo povezanosti podrazumijeva povezanost svih subjekata u sistem radi efikasnijeg rada i koordinacije na prevenciji;
- naučna zasnovanost u radu;
- načelo i princip humanosti, gdje se vodi maksimalno računa o poštivanju ljudskih prava.

33. PRIMJENA MEĐUNARODNIH PROPISA PREMA MALOLJETNICIMA (Komentari)

Postupci prema maloljetnicima koji su optuženi ili proglašeni krivim za određeno krivično djelo, podrazumijeva odvojen pravosudni sistem prema maloljetnicima. Pravosudni sistem za maloljetnike počiva na principima međunarodnog prava, načelima koji traže ono što je u najboljem interesu maloljetnika.

- **Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine ženama i djecom iz 1921, izmijenjena Protokolom Generalne skupštine UN-a, 1947.**
- **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1949.**
- **Konvencija o suzbijanju trgovine licima i eksplotacije prostitucije drugih, 1949.**
- **Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, 1950,**

Konvencija direktno se dotiče pitanja nezakonitog lišavanja slobode maloljetnika (čl.5. stav 1 tačka 10), kao i pitanja izricanja presude maloljetnicima (čl. 6.st.1). Između ostalog, konvencija utvrđuje:

a) da svako ima pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti;
b) da niko neće biti lišen slobode osim u slučajevima i u postupku koji je u skladu sa zakonom;
c) da svako ima pravo na pravedno i javno saslušanje u razumnom roku i pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji je osnovan u skladu sa zakonom;
d) pravo na poštivanje lične i porodične privatnosti maloljetnika.

- **Konvencija o ljudskim pravima, potpisana u Rimu, 04. novembra, 1952.**

Član1. naglašava univerzalnost ljudskih prava, štiteći tako prava ne samo svojih građana, nego i stranaca, osoba bez državljanstva, osoba bez poslovne sposobnosti, pa tako i djece; član 5 st. 1 Konvencije garantira svakom pravo na slobodu i sigurnost, lišenje slobode maloljetnika, prema zakonitom nalogu, radi odgajanja pod nadzorom ili zakonitog pritvaranja zbog privođenja nadležnoj vlasti, član. 5 st. 1d Konvencije predviđa mogućnost prihvatanja maloljetnika na osnovu sudskog naloga, da se maloljetnik stavi pod nadzor kombinovan s ograničenjem slobode (ukoliko se radi o

maloljetniku sa rizičnim ponašanjem, npr. ovisniku o drogama, s posebnim potrebama), član 8, pravo na privatnost, porodični život i dom (daje mogućnost roditeljima/staraocima, ukoliko je to u interesu djeteta, da prisustvuju i budu uključeni u postupke prema maloljetniku).

- **Prvi Protokol uz Konvenciju o ljudskim pravima, Pariz, 20. novembar, 1952.**
- **Standardna minimalna pravila za tretman zatvorenika, 1955.**

Pravila su donijeta u Ženevi, uz odobrenje Kongresa UN-a za prevenciju kriminala i tretman prestupnika. To je prvi dokument koji sadrži niz međunarodnih standarda za uspostavljanje principa odvajanja mladih od odraslih u zatvorskim objektima (85/2).

- **Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu, 1956.**
- **Deklaracija o pravima djeteta iz 1959.**
- **Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 1963.**
- **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, (ICCPR) 1966.**

Ovaj pakt obavezuje potpisnice da razdvoje maloljetnike od odraslih da ih u što kraćem vremenu izvedu na suđenje i da s njima postupaju posebno obazrivo i u skladu s njihovim godinama (član 10, 2b, 3); suđenje maloljetnim licima i donošenje presude da bude bez prisustva javnosti, propisuje se izuzetak od zahtjeva da presuda bude javno objavljena u cilju sačuvanja njegove ličnosti i ono što je u interesu djeteta i ako se postupak tiče bračnih sporova ili starateljstva nad djecom (član 14, st. 1); u slučaju maloljetnih lica, voditi računa o njihovom uzrastu i kvalitetnoj sprovedbi rehabilitacije (član 14, st. 4)

- **Haška konvencija 28 o civilnim aspektima međunarodne otmice djeteta, 1980.**
- **Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1980.)**

Konvencijom se zabranjuje bilo koji vid diskriminacije žena i isključivanje ili ograničavanje prava žena u odnosu na drugi spol.

- **Protokol broj 6 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Strazburg, 28.april 1983. (odnosi se na ukidanje smrtne kazne)** Član 1. smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.
- **Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja, 1983.**

U vezi s implementacijom ove konvencije, potrebno je uzeti u obzir i određene preporuke koje šire obrazlažu standard zaštite i traže od države ugovornice da u vezi s time preduzmu odgovarajuće mjere zaštite žrtava nasilja u krivičnim stvarima, kao što su:

Preporuka o poziciji žrtve u okviru krivičnog prava i postupaka, 1985.

- **Standardna minimalna pravila UN za provođenje maloljetničkog pravosuđa (Pekinška pravila), 1985.**
- **Deklaracija o osnovnim primcipima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe ovlašćenja.**

Deklaracija je donijeta od strane Generalne skupštine UN-a, Rezolucijom 40/34, 29. novembra 1985. godine, u kojoj se posebno navodi pravo žrtve i odnosa prema njoj: s oštećenom stranom potrebno je postupati uz poštovanje njenog dostojanstva; žrtva ima pravo na pristup instrumentima pravosuđa, brzu odštetu za nepravdu koju je doživjela; oštećena strana treba dobiti materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć od strane vlade, volontera ili resursa iz zajednice; uposlenici u policiji, pravosuđu, zdravstvenim i socijalnim ustanovama trebaju biti odgovarajuće obučeni itd; za oštećene i svjedoke trebaju imati programi pomoći, koji su besplatni, povjerljivi, kućne posjete, podrška na radnom mjestu, podrška na sudu, davanje korisnih savjeta u razlitim situacijama.

- **Preporuka Savjeta Evrope o društvenim reakcijama na maloljetničku elinkvenciju (CE R(87) 20), 1987.**
- **Preporuka o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, 1987.**

Ovom konvencijom se uspostavljaju minimalni standardi koji se odnose na obeštećenje žrtava krivičnih djela nasilja, stupila na snagu 14. 04. 2005. godine.

- **Vijeće Evrope – Preporuka Ministarskog komiteta zemljama članicama o odgovoru društva na maloljetničko prijestupništvo broj R (87) 20 iz 1987.**
- **Preporuka Savjeta Evrope o društvenim reakcijama na prestupništvo mladih u pogledu onih osoba koje dolaze iz porodica migranata, 1988. (CE R(88)6)**
- **Konvencija UN o pravima djeteta, 1989**.
- **Smjernice UN za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice), 1990**
- **Smjernice UN za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice, 1990.)**
- **Standardna minimalna pravila UN za mjere alternative institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila), 1990.**
- **Pravila UN za zaštitu maloljetnika lišenih slobode (JDL Pravila), Rezolucija 45/113, od 14. decembra 1990.**

Ova pravila propisuju precizno principe i pravila prema kojima djeca mogu biti lišena slobode kao posljedne mjere i ograničenja slobode. Ona sprečavaju štetne efekte lišenja slobode maloljetnika, tj. svođenja na najmanje posljedice po maloljetnika.
Pravila UN propisuju očuvanje osnovnih prava i uspostavljanje mjera za društvenu reintegraciju maloljetnika lišenih slobode bilo putem zatvora ili neke druge ustanove zatvorenog tipa; ova pravila postavljaju primjenjive standarde za sve osobe mlađe od 18 godina, bilo gdje da se nalaze (u pritvoru, kaznenoj ustanovi, popravnom ili bilo kojoj ustanovi).
Ciljevi maloljetničkog pravosuđa su poštivanje prava i bezbjednost, razvijanje fizičkog i mentalnog zdravlja. Maloljetnici treba da budu lišeni slobode samo u krajnjem slučaju. Ciljevi maloljetničkog pravosuđa su:

a) da se spriječe krivična djela i recidivizam;
b) da se resocijaliziraju i reintegriraju učinioci;
c) zaštita žrtve;

d) uspostavljanje pravednog i humanog sistema pravde za mlade.

- **Preporuke Savjeta Evrope: Evropska pravila o društvenim sankcijama i mjerama, 1992, (CE 92 (16))**
- **Haška konvencija o zaštiti djece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja, 1993.**
- **Evropska konvencija o izvršenju prava djeteta, 1996.**
- **Rezolucija UN 30, Smjernice za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa (Bečke smjernice), 1997.**

Bečke smjernice daju okvir za provođenje Konvencije za maloljetničko pravosuđe, uključivanje međunarodnih standarda pri izradi nacionalnih planova djelovanja, s ciljem njihovog promoviranja i implementacije u maloljetničkom pravosuđu u državi potpisnici. Dokument sadrži nacrt programa koji će se primjenjivati prema djeci u sukobu sa zakonom.

Bečke smjernice daju preporuke za jačanje koordinacijskih aktivnosti na međunarodnom planu, Međunarodnom vijeću za koordinaciju tehničke pomoći u maloljetničkom pravosuđu.

- **Preporuka Savjeta Evrope o poravnanju u krivičnim postupcima, 1999. (CE R(99)19)**

U okviru Devetog generalnog izvještaja **Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja** (CPT) iz **1999. godine**, sadržan je niz standarda i instrumenata za humano postupanje prema maloljetnicima lišenim slobode u kojima se, između ostalog, navodi slijedeće:

- odvojene prostorije za maloljetnike,
- minimum standarda za prostorije u kojima se zatvaraju maloljetnici,
- za režime aktivnosti u zatvorima, kontakte s vanjskim svijetom, disciplinske mjere, medicinski tretman, procedure žalbe i inspekcije itd.

- **Konvencija o pravima djeteta[26] (CRC), uz dva prateća protokola.**
- **Konvencija međunarodne organizacije rada o zabrani rada djece i neposredne akcije za ukidanje najtežih oblika oblika dječijeg rada br. 182, 1999.**

Konvencija obavezuje svaku državu ugovornicu da preduzme *trenutne i efektivne mjere u cilju zabrane i iskorjenjavanja rada djece*. Pojam *dijete* odnosi se na sve osobe mlađe od 18 godina. U najteže forme rada djece spada: robovanje, prakse slične robovanju, kao naprimjer, prodaja ili trgovina djecom, služenje u cilju otplaćivanja duga, prisilni rad, uključujući prisilnu mobilizaciju djece u cilju angažiranja u oružanim sukobima.

[26] Konvenciju o pravima djeteta Bosna i Hercegovina je preuzela u svoj pravni poredak u skladu sa ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks I, Dodatni sporazum o ljudskim pravima), Konvenciju BiH je ratificirala 1993. godine što je potvrđeno Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini Aneksom 4, član II, tačka 7 ; Izvještaje Komitetu za pravo djeteta BiH šalje od 2004. godine.

Po prvi put je u jednoj internacionalnoj konvenciji određena starosna granica za djecu-vojnike od 18 godina. To je ujedno i prvi put da se djelatnost djece-vojnika pravno priznaje kao jedna vrsta rada.
Konvencije Međunarodne organizacije rada (ILO) sadrže najvažnije standarde koji uključuju i postavljaju osnovne evropske standarde po osnovu rada i u vezi s radom. U Bosni i Hercegovini je na snazi više od 68 ILO Konvencija.U okviru ovog izvještaja navodimo nekoliko najvažnijih:
Konvencija broj 90 o noćnom radu djece u industriji, iz 1948. godine (revidirana), **Konvencija broj 102 o minimalnoj normi socijalnog obezbjeđenja**, **Konvencija broj 103 o zaštiti materinstva** iz 1952. godine (revidirana 183 iz 2000. godine), **Konvencija broj 111 o diskriminaciji u pogledu zanimanja i zaposlenja**, iz 1958.godine, **Konvencija broj 138 o minimalnim godinama za zapošljavanje**, iz 1973.godine, **Konvencija broj 140 o plaćenom odsustvu u svrhu obrazovanja**, iz 1974.godine, **Konvencija broj 156 o radnicima s porodičnim obavezama**, iz 1981.godine,

- **Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, 2000.**

U Protokolu direktno je naglašena obaveza donošenja mjera od strane države ugovornice za sprečavanja ekonomskog iskorištavanja djece (od obavljanja posla koji bi mogao da bude opasan i koji bi ometao školovanje djece ili bio štetan po njihovo zdravlje, fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj). Naglašava se obaveza država ugovornica da se u okviru novih mjera posebno razmatra problem osjetljivih grupa, uključujući djevojčice koje su po svim pokazateljima izložene većem riziku seksualnog iskorištavanja. Zemlje ugovornice su dužne da obrate posebnu pažnju na dječiji sex turizam i korištenje modernih tehnologija za širenje pornografije i dječije prostitucije (interneta i druge tehnologije), kao i definiranje mjera za zabranu i suzbijanje najtežih oblika dječijeg rada.

- **Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o zabrani učešća djece u oružanim sukobima**

Ovaj Protokol ima posebnu namjenu koja se odnosi na sprečavanje posljedica koje izazivaju oružani sukobi na djecu i sprečavanje dugoročnih posljedica koje takvi sukobi mogu imati u kasnijem, poratnom periodu.
Zemlje ugovornice su obavezne da obezbijede da se djeca mlađa od 15 godina ne regrutiraju i mobiliziraju u ratu ili da se djeca koriste kao aktivni učesnici u neprijateljstvima u oružanim sukobima (djeca su osobe do 18 godina starosti). Zabrana se odnosi na prisilan rad u vojne svrhe, država potpisnica ima obavezu rehabilitacije djece žrtava rata i širenja svijesti o zabrani regrutiraanja djece od strane oružanih grupa koje nisu oružane snage države, kao i utvrđivanje odgovornosti za one koji ih regrutuju.

- **Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta, 2002.**
- **Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, 2002.**
- **Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama**
- **Evropska zatvorska pravila, 2006.**

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda je najvažniji dokumenat u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda, ali se u kontekstu ovog izvještaja naglašava njen sveobuhvatan odnos na utvrđivanje standarda zaštite dječijih prava. Najvažnije je pomenuti standard koji se odnosi na zabranu bilo kojeg vida diskriminacije, koji je šire definiran u okviru Protokola 12, a koji se u cjelini primjenjuje i na sve situacije u kojima se mogu naći djeca žrtve nasilja.

Revidirana evropska socijalna povelja
Evropska revidirana socijalna povelja izrađena je pod pokroviteljstvom Vijeća Evrope.

Evropska konvencija za prevenciju torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja
U okviru ove Konvencije utvrđeni su standardi zaštite koji se odnose na djecu, mlađe i starije maloljetnike, koji su upućeni na izdržavanje kazne maloljetničkog zatvora. Ovim standardima zabranjen je svaki vid diskriminacije djece i utvrđena je obaveza za zemlje ugovornice da obezbijede adekvatne uslove u maloljetničkim zatvorima.

Međunarodna konvencije protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajučeg postupanja ili kažnjavanja

Protokol za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, kojim se dopunjuje konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, Palermo 2000.

Deklaracija UN-a o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći

Konvencija o rasnoj diskriminaciji

Standardna pravila za izjednačavanje, zaštitu i poboljšanje položaja osoba s posebnim potrebama

Komentari na neke od međunarodnih instrumenata

33.1. Konvencija UN-a o pravima djeteta, 1989.

Konvencija UN-a o pravima djeteta je obavezujući dokument. Onai predstavlja skup obaveza koje potpisnice moraju ispoštovati prema djeci, dok pravila i smjernice predstavljaju dobru praksu i postupanje koje se preporučuje kod određenja i reguliranja sistema maloljetničkog pravosuđa.

Konvencija o pravima djeteta je osnovni pravni izvor za kreiranje nacionalnih zakona o zaštiti maloljetnih lica, osnov za krivično-pravni i politički aspekt i mjere u ostvarivanju prava djeteta.
Konvencija je podijeljena na preambulu i tri dijela, sadrži 54 člana, u kojima su sadržana prava djeteta, prava djece s posebnim potrebama, prava djece bez roditeljskog staranja i dr. U preambuli se govori o posebnoj zaštiti djece, neophodnosti zaštite prije i poslije rođenja.
U prvom dijelu Konvencije sadržana su prava djeteta, odredbe koje se nalažu stranama ugovornicama.
U drugom dijelu date su odredbe za strane ugovornice, razložene kojima se uređuje osnivanje posebnog nadzornog tijela, Komiteta za prava djeteta.
U trećem dijelu Konvencije su predstavljeni okviri za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Konvenciji.
Konvencija kao međunarodni sporazum i najveći autoritet u oblasti međunarodnog prava djeteta, u kojoj su veoma značajna četiri prava proglašena općim principima Konvencije, o pravima djeteta:
Prema Konvenciji:

- čl. 1: djecom se smatraju osobe koje nisu još navršile 18 godina, osim ako se po zakonu koji se primjenjuje na dijete punoljetnost ne stiče ranije preporuke su u ovim državama da se starosna granica punoljetstva pomjeri na 18 godina života;
- čl. 2: zaštita djece od bilo koje diskriminacije;
- čl.3 st. 1: interes djece bit će od prvenstvenog značaja, tj. dobrobit dijeteta je na prvom mjestu;
- čl. 4: zahtijeva od država da preuzmu sve legislative, administrativne i druge mjere u cilju ostvarivanja prava predviđenih Konvencijom;
- čl. 5: prava i obaveze roditelja u odnosu na razvojne mogućnosti djeteta;
- čl. 6 :pravo na život, opstanak i razvoj;
- čl. 7: pravo na ime i državljanstvo;
- čl. 8: obaveza očuvanja identiteta;
- čl. 9: odvajanje od roditelja;
- čl. 10: pravo na spajanje djece i roditelja u bilo kojoj državi;
- čl. 12: pravo na participaciju, izražavanje i uvažavanje mišljenja.

Konvencijom se sugerira izbjegavanje formalno sudskog postupka maloljetnika i smještanja u instituciju kada je to god moguće;
Stav Konvencije je da djeca ne smiju biti kažnjavana tako da kazna krši njihovo dostojanstvo; zahtijeva se promocija posebnog sistema maloljetničkog pravosuđa s pozitivnim, umjesto kaznenim, ciljevima; obaveza države je da obezbijedi tretman za oporavak i pokušaj vraćanja djece u društvenu sredinu sa što manje posljedica:

- čl. 19: zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja;
- čl. 20: zaštita djece bez roditelja, država je obavezna da obezbijedi smještaj i druge potrebe zbrinjavanja;
- čl. 21. usvajanje koje je u interesu djeteta;
- čl. 22: djeca izbjeglice imaju pravo na poseban status;
- čl. 23: pravo djece s razvojnim poteškoćama;

- čl. 28: definirano je obrazovanje djeteta kao pravo svakog djeteta, te se zahtijeva da osnovno obrazovanje bude obavezno, besplatno i dostupno svima (govori i o dostupnosti srednjeg obrazovanja); štiti pravo na obrazovanje zatvorenih maloljetnika[27] (mlada osoba u obaveznom školskom uzrastu, ima pravo na obrazovanje prilagođeno potrebama i sposobnostima, te osmišljeno na takav način da se maloljetnik pripremi dobro za što bezbolnije vraćanje u društvenu zajednicu; obrazovanje maloljetnika koje se nađe u zavodu, treba da se sprovodi po mogućstvu u školama mimo zavoda, da profesionalno osposobljavanje bude dobar put u osamostaljivanje po izlasku iz zavoda; zavod treba da omogući što kvalitetnije obrazovanje, biblioteku itd);
- čl. 31: zabava, rekreacija i kulturne aktivnosti;
- čl. 32: dijete ima pravo na zaštitu od rada kojim se ugrožava njegovo zdravlje;
- čl. 33: zaštita od zloupotrebe narkotika;
- čl. 34: zaštita od seksualnog iskorištavanja;
- čl. 35: zaštita od otmice i trgovine;
- čl. 37: bavi i pitanjima mučenja i lišavanja slobode, tj. pravom djeteta koje je u sukobu sa zakonom (ni jedno dijete ne smije biti podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kazni, smrtnoj kazni, doživotnoj robiji bez mogućnosti oslobođenja, ne smije biti nezakonito ili proizvoljno hapšeno; hapšenje, zadržavanje u pritvoru i zatvaranje djeteta primjenjuje se kao posljedna moguća mjera i to na najkraći mogući vremenski period, uz garancije da će dijete biti odvojeno od odraslih, i da će mu buti objezbjeđena pravna i svaka druga zaštita, obaveza je postupanje s poštovanjem i humano uzimajući u obzir potrebe svojstvene osobi toga uzrasta itd);
- čl. 37. st. c: propisuje da se pritvoreno dijete može držati s odraslim, uključujući odrasle članove njegove porodice, ukoliko je to u interesu djeteta;
- čl. 39: rehabilitacija, obaveza je države da obezbijedi odgovarajući tretman za oporavak i društvenu reintegraciju djece koja se nalaze u posebnim okolnostima;
- čl. 40: država je obavezna da poštuje prava svakog djeteta, za koje se sumnja, koje je optuženo ili za koje je utvrđeno da je prekršilo krivični zakon i da mu obavezno učini dostupnim sva pravna sredstva, uključujući pravnu i drugu pomoć, za pripremu i iznošenje odbrane; nadalje ovaj član nalaže izbjegavanje formalnog sudskog postupka i smještaja u instituciju kada god je to moguće. Od država potpisnica se zahtijeva da promoviraju poseban sistem maloljetničkog pravosuđa s pozitivnim, umjesto kaznenim ciljevima; prema ovom članu obaveza je da se kod djeteta uzme u obzir njegova starost, tretman od trenutka kada se pojave navodi da je učinjeno krivično djelo, preko istrage, hapšenja, perioda prije suđenja, do donošenja presude; zahtijeva se zamjena sistema maloljetničkog pravosuđa s odgojnim mjerama resocijalizacijom što manje krivičnim; alternativne mjere i dr;

[27] Detaljnije u Pravilima UN-a o zaštiti maloljetnika lišenih slobode (JDL), čl.38–46.

- čl. 41: navodi se da ukoliko bilo koje odredbe međunarodnog ili prava te zemlje promoviraju potpuniju realizaciju prava djeteta, takve odredbe imaju prednost;
- čl.43(c): da kad god je moguće koristiti procesuiranje djece izvan formalnog sistema, uz uslov poštivanja zakona i ljudskih prava.

Konvencija je prvi međunarodni dokument u oblasti ljudskih prava koji u potpunosti obuhvata glavne tradicionalne grupe ljudskih prava: ekonomska, socijalna, kulturna, politička i građanska;
Njom se priznaju nova i izazovna ljudska prava, npr. pravo na školovanje i poštovanje od strane nastavnika, pravo na zdravlje, sigurnost, samo su neka od osnovnih principa Konvencije.
Konvencija je prvi međunarodni ugovor o ljudskim pravima koji priznaje ulogu nevladinih organizacija u postupku ostvarivanja prava djeteta.
Konvencija je instrument za unapređenje i ostvarivanje prava djeteta. Potrebno je implementirati UN pravila Konvencije o pravima djeteta, (1989.) koja reguliše prava maloljetnog učinioca krivičnog djela:

a) odgojne preporuke, mogu biti izrečene od strane tužioca i sudije za maloljetnike;
b) odgojne mjere su, disciplinske; mjere pojačanog nadzora; zavodske mjere;
c) maloljetnički zatvor;
d) mjere sigurnosti, se mogu izreći uz neku odgojnu mjeru ili kaznu maloljetničkog zatvora, među kojima je mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, i/ili liječenja na slobodi, te obavezni tretman alkoholičara i ovisnika o drogama.

Maloljetna lica treba da budu zaštićena svim dogovorenim standardima ljudskih prava za djecu. Potrebno je da se uspostavi poseban pravni sistem za djecu.
Konvenciju su ratificirale sve evropske zemlje.
Evropska mreža ombdusmena za djecu (ENOC) apelira na države da procijene svoje sisteme maloljetničke pravde u smislu zahtjeva koje postavlja UN Konvencija o pravima djeteta i instrumenta evropskih ljudskih prava.

33.1.1. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila, Rezolucija 40/33, 29 novembra,1985)

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloljetničko pravosuđe su prva pravila koja su usvojena (Rezolucijom GS nroj 40/33 od 29.11.1985.) sa ciljem da zaštite prava i potrebe djece pri razvijanju odvojenih i specijaliziranih sistema maloljetničkog pravosuđa, djece koja su u sukobu sa zakonom.
Pravila se sastoje od općih smjernica kojima maloljetničko pravosuđe treba da se rukovodi, od trenutka kada je dijete uhapšeno do trenutka kada napušta pritvor.

Pravila su bila usvojena prije nego što je usvojena Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i uticala su na formuliranje osnovnih standarda maloljetničkog pravosuđa.
Prvenstveno, značaj Pekinških pravila je što naglašavaju dobrobit djeteta, princip proporcionalnosti što podrazumijeva da se svaki slučaj posmatra sa svim posebnostima, za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike, s pretpostavkom da će dovoljno pažne biti posvećeno unapređenju dobrobiti maloljetnika, kako bi se smanjila potreba za zakonskim intervencijama i pravično, humano postupalo s maloljetnicima koji dolaze u sukobu sa zakonom.
Pekinška pravila su podijeljena u šest dijelova i oslikavaju faze u procedurama kojima maloljetnik prolazi u krivičnom postupku:

a) opći principi koji se primjenjuju u maloljetničkom pravosuđu;
b) istraga i krivično gonjenje;
c) suđenje i odlučivanje o mjerama;
d) vaninstitucionalne mjere za maloljetne prestupnike;
e) minimalni standardi u slučaju institucionalnog smještaja djeteta, postupak u institucijama;
f) sprovođenje istraživanja, planiranja, utvrđivanja politike i evaluacije.

Pekinškim pravilima se obezbjeđuje:

- unapređenje prava maloljetnika, nastoje se Pravila proširi na mlađe punoljetnike (Zakon o sudovima za mlade treba da slijedi preporuke Pekinških pravila (prav.3.3.), pravilo 3 proširuje zaštitu koju pružaju Standardna minimalna pravila za maloljetničko pravosuđe na[28]:
  a) tzv. *statusne prestupe*, utvrđene različitim nacionalnim pravnim sistemima u kojima je obim ponašanja koja se smatraju prestupom širi za maloljetnike nego za odrasle, npr. skitnja, neposlušnost u školi i porodici, pijanstvo na javnom mjestu;
  b) postupke za socijalno staranje i zaštitu maloljetnika;
  c) postupke koji se odnose na mlađe punoljetne prestupnike, u ovisnosti od svakog dotičnog ograničenja u pogledu uzrasta;
- djeca nemaju pravo da krivično odgovaraju, utvrđene minimalne godine starosti ispod kojih ne mogu biti lišena slobode (prav.4); u onim pravnim sistemima koji priznaju koncept uzrasta za krivičnu odgovornost maloljetnika, početak navedenog uzrasta neće biti utvrđen na isuviše niskom stepenu, uzevši u obzir emocionalnu, mentalnu i intelektualnu zrelost; minimalni uzrast za krivičnu odgovornost se razlikuje od zemlje do zemlje, ovisno od kulture i historije, razmatrajući pojedinačno svako dijete, njegove psihične komponente krivične odgovornosti,
- sistem maloljetničkog pravosuđa će isticati dobrobit maloljetnika i obezbjeđivat će da svaka reakcija prema maloljetnim prestupnicima uvijek bude u srazmjeri s

[28] Maloljetničko pravosuđe, Savremeni koncepti rada sa djecom u sukobu sa zakonom (izvodi – komentari, Save the Children, 2004)

okolnostima koje se tiču i prestupnika i prestupa (prav. 5.1), Pravilo 5 odnosi se na dva najvažnija cilja maloljetničkog pravosuđa:

a) unapređenje dobrobiti maloljetnika, je centralna tačka onih pravnih sistema u kojima se maloljetnim prestupnicima bave porodični sudovi ili upravni organi, ali dobrobit maloljetnika treba potencirati i u pravnim sistemima koji slijede model krivičnih sankcija.
b) princip srazmjernosti – se izražava u izricanju zaslužene kazne u odnosu na težinu prestupa. Reakcija prema maloljetnim prestupnicima treba da se zasniva, ne samo na razmatranju težine prestupa, već i na ličnim svojstvima i okolnostima, lični status prestupnika treba da utiče na srazmjernost reakcije (npr. obeštećenje žrtve).

Pekinška pravila govore o potrebi postojanja diskrecijske ovlasti (prav. 6) uz primjenu efikasnog, pravednog i humanog sistema maloljetničkog pravosuđa: potrebu da se dozvoli vršenje diskrecionog prava na svim važnim nivoima postupka kako bi lica, koja donose odluke, mogla da preduzmu korake koji se smatraju u najvećoj mjeri odgovarajućim u svakom pojedinačnom slučaju, kao i potrebu da se izgrade mjere obezbjeđenja koje bi onemogućavale svaku zloupotrebu diskrecionog prava i očuvale prava mladog prestupnika, naglašava se potreba izrade konkretnih smjernica za vršenje diskrecionih prava i stvaranje sistema za preispitivanje, ulaganje žalbi i sl.

Ističe se važnost poštivanja dijela temeljnih procesnih prava maloljetnika (prav. 7.1.), a lica koja učestvuju u postupku prema maloljetniku obavezuju da postupak bude u skladu s načelima pravičnog i nepristrasnog postupka, na prvom mjestu poštivanja pretpostavke nevinosti što se može naći i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (prav. 7.1.), provođenje postupka u što kraćem trajanju a održavanje suđenja bez predhodnog odlaganja.

- uslovi u promoviranju svega pozitivnog za razvoj maloljetnika
- pravilima se naglašava važnost zaštite privatnosti (prav. 8), naročito kod zaštite identiteta i poštivanja od strane medija, u cilju što kvalitetnije zaštite maloljetnika od stigmatizacije jer su podložni etiketiranju, trajnom identifikovanju osobe *kriminalca, delinkventa,*
- nastoji se smanjiti broj maloljetnika u krivičnom postupku u situacijama kada god je to moguće,
- pravila se nastoje implementirati kao sastavni dio zakonodavstva država potpisnica,
- roditelji/staratelji i socijalni radnici moraju biti odmah obaviješteni o hapšenju maloljetnika, a ukoliko to nije moguće, to treba učiniti u što kraćem vremenu (prav. 10), lišenje slobode se mora vršiti na zakonit način, izjave djeteta trebaju se uzimati u prisustvu roditelja/staratelja ili socijalnog radnika, maloljetnik će boraviti u odvojenim prostorijama od odraslih osoba, a u roku od 48 sati od lišenja slobode treba biti izveden pred sud radi ispitivanja i to u prisustvu roditelja/staratelja, socijalnog radnika i tužioca, teži se izbjeći štetne posljedice, na što utiču prvi kontakti sa službenim licima.

Pekinška pravila govore o obustavi postupka prema maloljetniku (prav. 11) u svim stadijima krivičnog postupka. Obustavu postupka ne treba ograničavati na beznačajne slučajeve. Obustava postupka tako postaje važno sredstvo, tzv. uslovljena

svrhovitost, maloljetnik treba da popravi ili nadoknadi štetu nanesenu krivičnim djelom, uključivanjem u rad u humanitarnim, komunalnim, ekološkim organizacijama, nastoji se stvoriti program lokalnih zajednica kao što su privremeni nadzor i usmjeravanje, obeštećenje isl. (prav.11.1).
Pravila štite maloljetna lica, a odstupanja u pravima maloljetnika dozvoljena su samo ukoliko je to u interesu maloljetnika.
Ona sugeriraj i očekuju edukaciju lica koja rade s maloljetnim licima koja su u sukobu sa zakonom.
Pravilima se zahtijeva:

- pravo da se ne izjašnjava – brani šutnjom,
- pravo na branioca, pravo na pravnu pomoć,
- pravo da se maloljetniku jasno kaže zbog čega se optužuje,
- pravo na prisutnost roditelja/staraoca,
- pravo da mu se priznanje ne iznuđuje silom
- (prav. 13:1–13:5), govori o pritvoru u očekivanju; prema spolu pritvorenog maloljetnika je data potrebna pomoć, posebno za lica s posebnim potrebama (npr. ovisnici o narkotičkim sredstvima),
- od nadležne vlasti da prema maloljetniku postupa u skladu s načelima pravednog suđenja, da postupak vodi u interesu maloljetnika u atmosferi razumijevanja, gdje će moći da učestvuje i slobodno se izrazi (14.2.),
- maloljetnik ima pravo na pravnu zaštitu, učešće rotitelja/staraoca u postupku ukoliko je to u interesu djeteta (15),
- ograničavanje smještaja u ustanove (19.1) u odnosu na dužinu kazne, tj. gubitak slobode treba biti sveden na najkraći vremenski period,
- da maloljetnik ne bude lišen roditeljskog nadzora, ni djelimično ni potpuno, osim ako je, zbog oklnosti dotičnog slučaja, to neophodno (prav.18.2). Porodica je najprirodnija sredina za podizanje i odgoj mladih ljudi, zato se danas, u maloljetničkom krivičnom pravu, daje prednost onim sankcijama koje se izvršavaju u krugu porodice maloljetnika,
- da smještanje maloljetnika u instituciju bude uvijek rješenje koje se primjenjuje kao posljedna mjera i za najkraći neophodan vremenski period (prav. 19.1),
- profesionalizam i edukaciju (22.),
- da cilj smještaja zatvorenika bude kvalitetan tretman, mehanizme zaštite, kao i odredbe s kažnjavanjem i disciplinom i ograničenjima za opasne prestupnike (27.),
- da oslobađanje ima prednost nad punim odsluženjem kazne, ukoliko ima zadovoljavajućih rezultata (28.),
- da se dosije maloljetnika mora čuvati kao strogo povjerljiv (pristup dosijeima imaju samo zakonom ovlaštene osobe, a podaci ne smiju biti korišteni u postupcima koji se vode prema istim licima kada postanu punoljetni),
- da ciljevi institucionalnog tretmana budu pružanje formalne ili stručne obuke maloljetnicima smještenim u ustanove (s ciljem osiguranja da ne napuste instituciju s nedovoljnim obrazovanjem).

Pekinška pravila nisu obavezujuća za zemlje potpisnice.

33.1.2. Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničkog prestupništva (Rijadske smjernice, Rezolucija 45/112, od 14.decembra 1990.)

Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničkog prestupništva, poznatije kao Rijadske smjernice (neobavezujuće su za države potpisnice) su usvojene radi tretiranja pitanja prevencije kriminaliteta u oblasti maloljetničkog pravosuđa.
Rijadske smjernice su integralni dokument u sklopu međunarodnih instrumenata maloljetničkog pravosuđa, s naglaskom na prevenciji. Smjernice posebno naglašavaju značaj razvoja onih sistema koji podstiču zdrav razvoj djece u društvu, čime se smanjuje broj djece koja imaju velikih izgleda da postanu maloljetni prestupnici.
Prevencija maloljetničkog prestupništva je ključni dio prevencije kriminala u društvu.
Rijadske smjernice uključuju:

- **primarnu** prevenciju (opće mjere promoviranja socijalne pravde i jednakih mogućnosti, rješavanje faktora rizika za pojavu maloljetničkog prestupništva),
- **sekundarnu** (podrazumijeva mjere pomoći djeci koja su identificirana kao djeca izložena većem riziku, poput djece čiji roditelji imaju poteškoće i nisu odgovorni roditelji),
- **tercijarnu** (podrazumijeva aktivnosti izbjegavanja formalnog pravosudnog sistema koliko je to moguće).

Uspješna prevencija maloljetničkog prestupništva zahtijeva napore cijelog društva kako bi se obezbijedio harmonični razvoj adolescenta, uz uvažavanje i unapređenje njihove ličnosti, od ranog djetinstva (prav.1.2).
Sveobuhvatni preventivni programi treba da budu ustanovljeni na svim nivoima i da sadrže sljedeće:

a) detaljne analize problema i liste programa, službi, ustanova i raspoloživih resursa,
b) jasno definiranje odgovornosti kvalificiranih organa, institucija i osoblja angažiranog na preventivnim aktivnostima,
c) mehanizme za odgovarajuću koordinaciju saradnje između vladinih i nevladinih tijela,
d) politiku, programe i strategiju, zasnovane na prognostičkim studijama koje treba da budu pod stalnim nadzorom i pažljivo procjenjene tokom pripreme,
e) metode za efikasno smanjivanje mogućnosti za izvršenje prestupa,
f) angažiranje zajednice kroz širok dijapazon službi i programa,
g) blisku interdisciplinarnu saradnju u konkretnim aktivnostima na prevenciji između nacionalnih, republičkih, okružnih i lokalnih vlada, s uključivanjem privatnog sektora, predstavnika građana iz zajednice u kojoj se odvijaju aktivnosti, kao i ustanova za staranje o djeci i zdravstvenog obrazovanja, socijalnih službi, pravosudnih organa i službi za implementaciji zakona,
h) učešće mladih u politici i procesima prevencije delinkvencije, uključujući korištenje resursa zajednice, samopomoći mladih i programa za nadoknadu i pomoć žrtvama,
i) specijalizirano osoblje na svim nivoima.

Potrebe i dobrobit porodice i njenih članova svako društvo treba da postavi kao visoki prioritet. U slučajevima nestabilnih i nesređenih porodica i kada su napori zajednice da pomogne roditeljima u rješavanju problema bili neuspješni, a šira porodica nije u stanju da ispuni svoju ulogu, treba razmotriti mogućnosti za alternativni smještaj, uključujući hraniteljstvo i usvajanje. Takav smještaj treba da podržava, u mjeri u kojoj je to moguće, stabilnu i sređenu porodičnu sredinu, a da istovremeno kod djeteta razvija osjećaj stabilnosti, postojanosti, čime bi se izbjegli problemi vezani za *lutanje po hraniteljskim porodicama*.
Posebna pažnja treba da bude posvećena porodicama pogođenim problemima izazvanim brzim i neravnomjernim ekonomskim, društvenim i kulturnim promjenama, a posebno djeci autohtonog porijekla i onoj iz migrantskih i izbjegličkih porodica (prav. 14,15).
Značajan je uticaj medija (prav. 40–44):

- mediji treba da budu podsticani da mladi imaju pristup informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora;
- da prikazuju pozitivan doprinos mladih;
- šire informacije o postojanju službi, sredstava i mogućnosti za mlade;
- mediji uopće, posebno televizija i film, treba da podstiču da na najmanju mjeru smanje prikazivanje pornografije, narkomanije i nasilja. Da nasilje i eksplotaciju prikazuju u negativnom svjetlu, kao i da izbjegavaju obezvređivanje i degradirajuće predstavljanje, posebno djece, žena i međuljudskih odnosa i da populariziraju principe ravnopravnosti;
- mediji trebaju biti svjesni odgovornosti i uticaja u komuniciranju koje se odnosi na upotrebu droga i alkohola od strane mladih, te da koriste svu moć u cilju sprečavanja upotrebe droga, emitirajući stalne poruke;
- službenici organa za sprovođenje zakona treba da budu odgovarajuće obučeni (58.);
- treba uložiti napore i uspostaviti mehanizme komunikacije i kordinacije između ekonomskih, socijalnih, obrazovnih i svih drugih institucija na multidisciplinarnoj i međudisciplinarnoj osnovi (60).

33.1.3. Standardna minimalna pravila UN-a za alternativne mjere institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila, Rezolucija 45/110, od 14. decembra 1990.)

Tokijska pravila su alternativa institucionalnom tretmanu i treba da se primjenjuju u svim fazama krivičnog postupka. Potrebno je veće učešće zajednice u upravljanju krivičnim pravosuđem te promoviranje osjećanja odgovornosti prema društvu od strane prestupnika.
Standardna minimalna pravila

1. Standardna minimalna pravila sadrže skup osnovnih principa o primjeni mjera alternativnih institucionalnom tretmanu kao i minimalne garancije za osobe kojima mogu se izreći alternativne kaznene mjere.
2. Pravila se zalažu za što veće učešće lokalne zajednice u primjeni krivičnog zakonodavstva, naročito u postupku prema prestupnicima, kao i za razvijanje, među prestupnicima, smisla za odgovornost prema zajednici.
3. Pravila se primjenjuju u skladu s političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim uslovima svake zemlje, kao i namjerama i ciljevima njenog krivičnog zakonodavstva.
4. Pravila u državama članicama se trude da osiguraju odgovarajuću ravnotežu između prava svakog pojedinog prestupnika, prava žrtava i zainteresiranosti društva za javnu bezbjednost i prevenciju kriminala.
5. Države članice razvijaju mjere koje su alternativne institucionalnom tretmanu u okviru svojih pravnih sistema kako bi obezbijedile druge opcije i na taj način smanjile korišćenje zatvora i racionalizirale politiku krivičnog zakonodavstva, uzimajući u obzir poštovanje ljudskih prava, zahtjeve društvene pravde i potrebe prestupnika za preodgojem.

Tokijska pravila su raspoređena u osam kategorija:

b) opći principi,
c) faze prije suđenja; faze suđenja i izricanja presude,
d) faze poslije izricanja presude,
e) primjena alternativnih kaznenih mjera,
f) osoblje (volonteri i drugi resursi zajednice) treba da bude obučeno o prirodi maloljetnika, rehabilitaciji prestupnika, saradnji s relevantnim agencijama i alternativnim mjerama (16, 16/1–16/3.),
g) istraživanje, planiranje, formuliranje politike i ocjenjivanje.

Tokijska pravila definiraju sredstva zaštite koja djetetu pripadaju i koja se koriste kao mjere alternative institucionalnom tretmanu, podstiču ih na korištenje, sugeriraju mjere alternative, podstiču mjere kod lica koja su izdržala zatvorsku kaznu.

Treba uspostaviti odgovarajuće mehanizme na različitim nivoima da se olakša veza i uspostavi bolja saradnja odgovornih službi za alternativne mjere s drugim granama sistema pravosuđa, socijalnim službama, vladinim i nevladinim organizacijama, organizacijama zdravstva, obrazovanja te masmedija (22.1).

Alternativne mjere Tokijskim pravilima:

- usmene kazne,
- uslovni otpust,
- statusne kazne,
- novčane kazne,
- konfiskacija,
- restitucija žrtve,
- suspendovane ili odložene kazne,
- nadzor socijalne službe i sudskih organa,
- nalozi za obavljanje poslova u okviru društvene zajednice.

Važnost naprijed navedenih konvencija i protokola je u tome što se zemlja potpisnica obavezuje da:

- osigura administrativne i druge mjere u cilju implementacije konvencija i protokola koje je ratificirala;
- svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi sa svim prihvaćenim međunarodnim standardima u svim oblastima koje tretiraju navedne konvencije ili protokoli i
- preduzme sve odgovarajuće mjere za implementaciju ratificiranih konvencija i protokola.

Tokijska pravila su neobavezujuća za države članice.

33.1.4. Komitet za prava djeteta

Da bi se kvalitetnije pratilo izvršavanje obaveza država potpisnica u implementaciji Konvencije o pravima djeteta, uspostavljen je Komitet za prava djeteta. Komitet ima pravo da prati u svim državama sva dešavanja vezana za poštivanje, tj. kršenje dječijih prava određenih Konvencijom. Samo potpisivanje Konvencije o pravima djeteta, ne znači *apriori* i poštivanje onoga na što su se potpisnice Konvencijom obavezale.
Praćenje poštivanja prava djece se sprovodi podnošenjem Izvještaja od strane potpisnica, što je uobičajeno i za druga dokumenta UN-a o ljudskim pravima. U nekim zemljama u kojima NVO ima pozitivnog uticaja i prati poštivanja prava djece, rade se alternativni izvještaji, tj. izvještaji koje oni pripremaju i, mimo vladinog izvještaja, šalju neovisno Komitetu.
U radu Komiteta učestvuje deset eksperata, koji potiču iz zemalja potpisnica. O Izvještaju, koji se redovno dostavljaju Komitetu, ocjenu daju stručna lica. Komitet daje vladama smjernice koje treba da budu usmjerene prema interesu djeteta i poštivanju njegovih prava.

.

Osnovni pojmovi

Agresija – to je aktivnost kojom se napada individualnost i dobra pojedinca ili društvenih grupa (bilo pojedinih ili totalnih) protiv njihove volje, a u interesu napadača. U psihološkom i sociopsihološkom smislu, agresija je način ponašanja okarakteriziran negativnim djelovanjem prema objektu, koje dovodi u pitanje integritet objekta, odnosno njegove vrijednosti i interese.
U najizvornijem obliku, agresija je fizički napad. U uslovima društvene interakcije mogući su i rafinirani oblici kao što su: verbalni atak, ismijavanje, klevetanje, ogovaranje, narušavanje tuđeg društvenog statusa i sl.
U pravu, agresija je, u najširem smislu, protupravni napad na integritet drugih subjekata (osoba, grupa, organizacija).
U međunarodnim odnosima, agresija se dijeli na neposrednu i posrednu agresiju.
Agresivnost usmjerena prema porodici – riječ je o ozbiljnoj agresivnosti koja se manifestira samo unutar porodice i usmjerena je na druge članove porodice.
Agresija u saobraćaju – je svako ponašanje u prometu koje prijeti štetom, pokušava štetiti ili namjerno šteti tjelesnom ili duhovnom integritetu drugih osoba, kao i imovini.
Asocijalno ponašanje (a-negacija) – to je svako ponašanje koje znači znatnije odstupanje od normi i usvojenoga ponašanja u društvu kao što su različiti oblici parazitskog načina života, skitnja, izbjegavanje rada i školovanja, hazardne igre i sl.
Asocijalnost – u općem smislu, znači nedruštvenost, nehumanost i koristi se kao najopći sinonim za sve vrste devijantnog ponašanja. U užem značenju, pojava u kojoj pojedinac ili društvene grupe ne prihvataju ni društvene vrijednosti ni običajne norme sredine, jer ne posjeduju osnovna socijalna osjećanja i sposobnost da s ljudima normalno komuniciraju.
Antisocijalnost – predstavlja teži oblik asocijalnosti, koji se manifestira u antidruštvenom ponašanju, suprostavljanju vladajućim društvenim normama. Ovakvo ponašanje je sankcionirano određenim oblicima spontane ili organizirane reakcije društva (Modly, 1998: 16).
Delikt – je ponašanje čovjeka koje je, bez obzira na to je li obuhvaćeno krivičnim zakonom, u suprotnosti s ponašanjem koje društvo u kojem živi očekuje od njega.
Delikti nasilja – to su antisocijalna ponašanja koju karakterizira agresivnost kao njihova dominantna crta. Radi se o krivičnim djelima koja su po svojoj prirodi nasilnička ili se nalaze u zakonskim opisima djela s elementima tipičnim za nasilje.
Deliktni uzorak – pod tim pojmom podrazumijeva se opisivanje okolnosti u toku iskaza neke osobe o kojima može iskazati osoba koja je doživjela takav događaj.
Deliktna sposobnost – to je sposobnost vršenja, poduzimanja i odgovornosti za delikte (protupravne radnje).
Seksualni delikti – imaju trend porasta. Seksualno zlostavljanje može najkraće biti definirano kao seksualni čin s drugom osobom koja ne daje ili ne može za to dati svoj pristanak. Istraživanja provedena u Engleskoj (Richardson i sar, 1995), nađeno je da je 100 maloljetnika počinilo 1.281 seksualnih delikta na štetu 469 djece (Modly, 1998: 16).

Delikti počinjeni u saučesništvu – zbog sigurnosti, dokazivanja, uzbuđenja, dosade i drugih razloga, maloljetnici, najčešće čine delikte u saradnji s drugima.
Delikti u povratu – nas najviše zabrinjavaju. Djeca koja počine delikte u ranom uzrastu, imaju šanse ukoliko potiču iz disfunkcionalne porodice, da nastave kriminalnu karijeru. Skoro da nema ustanove, koje bez uključivanja, aktivne uloge porodice, koje same mogu popraviti, korigirati devijantno ponašanje maloljetnika. Potrebno je uvezano, koordinirano djelovanje.
Delikti protiv sigurnosti ljudi, imovine i sigurnosti u saobraćaju – najčešće se radi o upotrebi fizičke snage, upotrebom oruđa, oružja, a da često puta ta lica nisu pokazivala preddelinkventna stanja. Mladi istražuju različite modele ponašanja i nailaze i na opasna i kažnjiva. Kada posegnu za takvim ponašanjima, odrasli trebaju na pravi način da preusmjere i korigiraju takvo ponašanje.
Delikti protiv javnog reda i mira, možemo posmatrati uz pomoć neoasocijativne teorije, tj. lošeg sjećanja. Kada se dogodi neki ekces, policija i druga lica koja kontaktiraju s mladim ljudima trebaju imati strpljenja, znati se ponijeti u deliktnoj situaciji, s mladim delinkventom. Takođerr, prisutno često je nasilje na javnom mjestu, u poratnom vremenu prisutno na stadionima, poznato kao vandalizam, hulaginazim
Delikti protiv života i tijela, najčešće se radi o situcijskim deliktima, kod kojih su afektivna napetost, preosjetljivost, naglost i izazvanost u stjecaju s psihičkom nestabilnošću, svojstveni toj dobi, imaju znatnog udjela u nastajanju deliktne situacije i izvršenju krivičnog djela (Modly, 1998: 16).
Droge (psihoaktivne supstance) – pod drogama se podrazumijevaju supstance prirodnog ili umjetnog porijekla, upotrebom kojih se mogu stvoriti stanja ovisnosti ili navike i koje mogu izazvati oštećenja zdravlja ljudi ili na drugi način ugroziti ljudski integritet u tjelesnom, psihičkom, ili socijalnom smislu.
Često se govori o opojnim drogama. Taj naziv nije odgovarajući jer sve droge nisu opojne, tj. ne djeluju opojno (tzv. inebrantia).
Najbolje je pod drogama podrazumijevati supstance prirodnog ili sintetskog porijekla koje imaju sposobnost da ulaze u međudjelovanje sa živim organizmima (farmakološki aspekt djelovanja droga) izazivajući stanja psihičke i/ili fizičke (tjelesne) ovisnosti (Dependence-Producing Drug).
Droga može biti ma koja prirodna ili sintetska supstancija koja posjeduje neku posebnu ili izvornu privlačnost, svojevrsni tropizam, sposobnost da modificira mentalnu aktivnost čovjeka na bilo koji način.
Savremena stručna definicija droge traži multidisciplinarni pristup. Prvi je farmakološki. Riječ je o farmakološkom djelovanju hemijskih supstanci na strukturu i funkciju živih organizama. Riječ je o bilo kojoj supstanci koja mijenja raspoloženje, opažanje i svijest. Drugi je farmakodinamički (medicinsko-psihološki) pristup. Ispituje se djelovanje određenih supstanci na zdravlje ljudi. Droge ne djeluju podjednako na sve ljude. Treći pristup je sociološki i psihosociološki koji vodi računa o interakciji između pojedinaca, grupa kojima se pripada i drugih dijelova društva. Svi problemi u vezi droga odvijaju se na relaciji: droga – pojedinac – društvena i kulturna sredina.
Iz izloženog proizlazi da pod drogama, odnosno psihoaktivnim supstancama treba podrazumijevati supstance koje: (1) imaju psihoaktivni učinak te prouzrokuju

smanjenje osjeta boli, pospanost ili budnost, halucinacije, odnosno smetnje u motornim funkcijama, mišljenju, ponašanju, zapažanju ili raspoloženju i (2) imaju svojstvo da, pri produženom uzimanju, mogu stvoriti stanja ovisnosti, pa stoga mogu stvoriti zdrastvene, socijalne i pravne probleme.
Četiri temeljne karakteristike droga su: psihoaktivni učinak, prouzrokovanje ovisnosti, stvaranje zdrastvenih, socijalnih i pravnih problema i društvena štetnost.
Izvršilac – učinilac krivičnog djela (ovisno od govornog područja, Srbija, BiH)
Izvori nasilja – izvorima nasilja smatraju se: 1) socijalna patologija, 2) devijantnost, 3) agresivnost, 4) afektna stanja koja rezultiraju nasiljem.
Karakteristike delinkventa – stalno se mijenjaju i ne predstavljaju homogenu cjelinu. Delinkventi se međusobno znatno razlikuju po : 1) strukturi ličnosti, 2) po motivima kriminalne djelatnosti, 3) po ustrajnosti i upornosti u vršenju krivičnih djela, 4) po sposobnosti da prikriju ili simuliraju (fingiraju) tragove i predmete krivičnih djela, 5) po stupnju društvene opasnosti (profesionalni, organizirani delinkventi i mnogostruki povratnici), 6) po načinu izvršenja krivičnih djela (sve sofisticiraniji načini), po orjentaciji na određene kategorije krivičnih djela i sl.
Izvori nasilja u porodici – nalaze se kako u biološkonagonskim osobinama ljudi, tako i u agresivnim, nasilničkim ideologijama, u patrijarhalnom shvaćanju o nadmoći *moćnih*, roditelja nad djecom, muža nad ženom, jakog nad slabim, mladog nad starim...
Zloupotreba moći u porodici ostvaruje se kao nasilje osobito kod agresivno strukturiranih ličnosti, ograničenih patrijarhalnim moralom i shvaćanjem. Žrtve nasilja u porodici trpe psihičko ili fizičko nasilje od strane takvih lica koje može biti jednokratno ili dugotrajno, s vidljivim ili nevidljivim posljedicama, a rezultira oštećenjima tjelesnog ili psihičkog zdravlja, usvajanjem kvaliteta života pa i samog života.
Do nasilničkog ponašanja u porodici može doći zbog permanentne interakcije članova porodice, odnosno rizika sukobljavanja na ograničenom prostoru (kuća, stan). Vanjski faktori se odnose na složene pojave u konteksu socijalne patologije i dezorganizacije porodice (alkoholizam, droga, nezaposlenost, oskudica, prostitucija, zabrinutost za budućnost, ekonomska eksplotacija žene, djece i starih, ljubomora).
U porodici se događaju brojna teška, trajna, okrutna nasilja, najširih razmjera, koja najčešće ostaju nepoznata zbog intimnosti i zatvorenosti porodičnog kruga, što lako dovodi do prikrivanja i zametanja tragova i, time, do pretvaranja brutalnih nasilja u prividne slučajeve akcidentalne nesreće i stradanja.
Kriminalitet (lat. crimen - zločin)
Kriminal – pod tim pojmom se podrazumijevaju samo najteže kažnjive radnje – krivična djela. Kriminal – ukupnost krivičih djela počinjenih na određenom prostoru kroz određeno vrijeme.
Kriminalna karijera – ovaj pojam označava prijestupnike koji još u ranoj mladosti, često kao djeca, dolaze u sukob sa zakonom. Njihov se kriminalni život nastavlja, pa se u kriminalistici govori o kriminalnoj karijeri. Obično ona započinje vršenjem sitnih imovinskih delikata. Riječ je o asocijalnom i antisocijalnom kontinuitetu.
Krivično djelo – ponašanje čovjeka kojim se potvrđuju osobito vrijedna pravna dobra – vrednote bez kojih društvo ne bi moglo opstati ili bi bila ugrožena njegova sigurnost itd.

Kriminalistička viktimologija – je dio kriminografskih razmatranja, a tiče se istraživanja značajki žrtve krivičnog djela. Tipologija žrtava je važan cilj kriminološke analize. Ličnost počinioca i žrtve nužno upućuje na promatranje društvenog okruženja i njegova značenja za pojavu delikta.

Kriminalitet u općem smislu predstavlja ukupnost kriminalnih ponašanja na određenom prostoru i u određenom vremenu. Društvena pojava i vrsta prijestupništva koja se ispoljava u težim vidovima inkriminiranih ponašanja i radnji (Bošković, 2000: 16).

Kriminalitet u užem smislu riječi – to je ukupnost svih krivičnih djela počinjenih na jednom području (Modly, 1998: 13, 75, 307)

Odluka o razvrstavanju pojedinih kažnjivih ponašanja unutar postojećih kategorija uvijek ovisi o tome kako zakonodavac u pojedinoj državi shvata kažnjiva ponašanja.

Kriminalna situacija krivičnog događaja ili krivičnog djela – to je sistem elemenata u kojem je počinjeno krivično djelo. Riječ je o geografskom, topografskom, tehničkom, socijalnom, klimatskom, atmosferskom, okružju i ostalim uslovima mjesta izvršenja u trenutku izvršenja. Analizom situacije mjesta izvršenja djela može se dobiti odgovor glede objektivnih mogućnosti izvršenja djela u datoj situaciji, načinu i mehanizmu izvršenja. Ovaj pojam po prirodi stvari u sebi uključuje materijalnu situaciju mjesta događaja, kao i okolnosti koje su otežavale, pogodovale ili sprečavale izvršenje djela, pssihičke odnose među sudionicima djela, njihovo ponašanje, hronološku fabulu djela i sl. prvi i početni (uži) dio ili pojam kriminalne situacije krivičnog djela je situacija mjesta događaja.

Kriminalno stanje uma – to je naziv za postupanje počinitelja s nekim oblikom krivnje.

Kriminalni punktovi i žarišta – to su objekti i mjesta na kojima se okupljaju i zadržavaju kriminalci.

Krvni i seksualni delikti – s obzirom na motive, silovanja se obično dijele na: sadistička silovanja u bijesu, silovanja dominacije, zavođenje koje prerasta u silovanje, etničko silovanje.

Nasilničko ponašanje – u širem smislu to je brzo i neočekivano ispoljavanje intenzivne i ekcesivne snage, usmjerene protiv ljudi, životinja, objekata ili moralnih i socijalnih vrijednosti i normi. Drugim riječima, to je čin čiji je cilj nanošenje štete nekom organizmu ili supstitutu organizma, dakle, ponašanje koje rezultira osobnim ozljedama ili fizičkim uništavanjem.

U užem smislu, to je svako ponašanje koje se drugome, protiv njegove volje, nameće da nešto trpi, podnosi, čini ili propusti učiniti, bez obzira postiže li se to fizičkom prinudom, prijetnjom različitog inteziteta, ili korišćenjem takvih životnih okolnosti u kojima neko nije u mogućnosti oduprijeti se ili izbeći takvo ponašanje drugoga, koje je očito usmjereno na nanošenje fizičke ili psihičke traume različite težine. Riječ je o ekstremnom obliku ljudskog ponašanja kojeg obilježava negativna ili neopravdana upotreba fizičke ili psihičke sile.

Najopćije se može reći da se pod pojmom nasilničkog ponašanja podrazumijevaju svi modeli ponašanja koje obilježava agresivnost kao njihova dominantna crta. Ono je samo jedan od oblika ljudskog ponašanja.

Nasilje – definira se kao destruktivna agresivnost, ekstremni oblik agresije nelegitimnom upotrebom fizičke ili psihičke sile. Nasilje znači upotrebu sile,

činjenjem ili propustom protiv nekog drugog. Sila ili moć može biti pozitivna ili negativna, dobronamjerna ili zlonamjerna (zlokobna), legitimna ili nelegitimna, javna ili tajna.

Nasilje u porodici – ovo stanje podrazumijeva svaki čin ili propust u međusobnoj interakciji i dinamici međusobnih odnosa kojim se drugoj osobi nanosi psihičko ili fizičko zlo, fizičkom ili psihičkom silom, individualno ili kolektivno. Legitimna upotreba sile javlja se u porodici tamo, gdje se smatra da postoji neko pravo na kažnjavanje, pravo upotrebe sile. Povijesno je takva očinska vlast postojala u staroj Grčkoj i Rimu i nazivala se *patria potestas*, a obuhvaćala je pravo na život i smrt nad njezinim članovima. U kriminalističkoj praksi, pod tim pojmom se podrazumijeva zlostavljanje djece i supružnika i seksualno iskorištavanje djece. Zlostavljanja su primarno tjelesnog karaktera, koja rezultiraju teškim posljedicama po psihofizički integritet žrtava nasilja, od teških tjelesnih ozlijeda s trajnim posljedicama u vidu invaliditeta ili estetskog nagrđivanja izgleda, sve do smrtnog ishoda, te psihičkih trauma koje su neizlječive.

Napuštanje djeteta – to je ostavljanje djeteta i nevođenje brige o njemu. Za novorođenče ili dojenče to može biti fatalno.

Nasilje nad djecom i omladinom – nasilje, zlostavljanje i zapuštanje djece i maloljetnika ulazi u pojam zloupotrebe djeteta. Krivično-pravna zaštita djece i omladine može biti specifična i nespecifična. U zaštiti života, tijela, zdravlja, imovine, časti, ugleda, ljudskih prava i društvenog položaja, djeca i maloljetnici uživaju jednaku zaštitu kao punoljetne osobe. Ubrzavanje u odgoju, informiranosti i biološkom sazrijevanju današnje omladine navodi na pomicanje unatrag granice dopuštene seksualnosti.Spolne zloupotrebe djece predstavljaju krajnje opasnu pojavu (incest, silovanje). Dok društvo postaje sve otvorenije prema čovjekovoj seksualnosti razbijanjem sve više tabua i zabrana, s druge strane jača briga za omladinu s pojačanom zaštitom od zloupotrebe dječje znatiželje, nemoći ili izloženosti kriminalnim postupcima koji prerano bude dječiju i omladinsku polnost (Modly, 1998).

Neklasično silovanje – to je naziv za silovanja kojima je predhodilo izmjenjivanje nježnosti, kada su žrtva i silovatelj prije bili u društvu i zajedno konzumirali alkoholna pića ili droge, odnosno kada žrtva nije pružala pretpostavljeni otpor, kada se izazovno obukla, prihvatila poziv u stan i sl. U ovakvim slučajevima, organi represije su podozrivi pa, čak i prebacuju žrtvi da je izazvala djelo ili ga pospješila, pa čak i priželjkivala. Napad na ženu, koji ne odgovara slici klasičnog silovanja (kao vrlo rastezljivom pojmu), postaje na kraju samo bagatelno krivično djelo.

Otkrivanje kriminaliteta – pod tim pojmom podrazumijeva se djelatnost pronalaženja latentnih i potencijalnih informacija o krivičnom događaju, počinitelju i žrtvi, te njihovom pretvaranju u aktualne informacije stručnim i znanstvenim dešifriranjem. Otkrivanje kriminaliteta je represivno-preventivna djelatnost u okviru upravnopolicijske funkcije čuvanja i uspostavljanja javne sigurnosti i javnog reda. Otkrivanje kriminaliteta se ne može i ne smije temeljiti, na manje-više, slučajno i nesustavno prikupljenim informacijama. One se moraju sistemski prikupljati prije nego što se *pojave* osnovi sumnje o konkretnim krivičnim djelima unutar kriminalne sredine i oko nje.

Oblici prevencije – iz praktičnih razloga kriminalisti ih dijele na:

- prevenciju države zakonodavnim putem, tzv. opća prevencija;
- sudska prevencija (generalna i specijalna);
- administrativna prevencija, koja dolazi do izražaja, na prvom mjestu, putem djelovanja policije (njenom prisutnošću u određenim sredinama), mjerama kontrole i upozoravanja javnosti i sl;
- privatnu inicijativu (djelovanje liječnika, advokata, svještenih lica i drugih).

Primarno suzbijanje kriminaliteta – to su aktivnosti usmjerene na fizičku i socijalnu okolinu i one koji utiču na mogućnost pojavljivanja kriminaliteta. To su:

- planiranje okoline;
- postizanje stupnja zaštitnog ponašanja populacije;
- smanjenje uskraćenja i siromaštva u okolini.

Primarno suzbijanje kriminaliteta nastoji spriječiti pojave, utičući na opće uslove u okolini.

Operativna (sekundarna) kriminalistička prevencija je prevencija koja je u domenu kriminalističke policije. Njome se ne otklanjaju tipični uzroci i korijeni kriminaliteta, nego se zahvaća u strukturu određenih djela i njihovih krivaca i tako neizravno, preventivno djeluje (prevencija kroz represiju).

Opasnosti od zloupotrebe droga – jedna od opasnosti je izazivanje stanja ovisnosti, koje se popularno naziva narkomanije. To je stanje periodične ili hronične intoksikacije izazvane ponavljanim uzimanjem droge. Svejedno je da li se radi o prirodnim ili sintetskim drogama. Intoksikacije prate:

- nesavladiva potreba za uzimanjem droge i njenim nabavljanjem po svaku cijenu;
- sklonost povećanju doza kod većeg dijela droga, tzv. povećana tolerancija;
- pojava psihičke i /ili fizičke ovisnosti (kombinirana ovisnost);
- štetno djelovanje droge na pojedinca i na društvo u cjelini.

Ovisnik o drogi – je naziv za osobu koja je psihički i /ili fizički ovisna o drogi.

Ovisnost – ovaj pojam označava pretjeranu, patološku vezanost za neke materije ili za neke nematerijalne stvari uz neodoljivu, ili teško savladivu želju da se nastavi s uzimanjem odnosnih materija, ili s primjenom i ponavljanjem materijalnog ili nematerijalnog objekta ovisnosti. Čovjek može biti ovisan o piću, kartanju ili nekoj drugoj igri, muzici, filateliji, televiziji itd. Ta ovisnost može postati centralni sadržaj i faktor organiziranja života ovisnika. Takve različite ovisnosti imaju i različiti karakter i vrlo različite individualne i socijalne dimenzije i javljaju se u različitim stupnjevima inteziteta. Pri tome, ovisnost se ne može uvijek smatrati negativnom pojavom.

Ovisnost o drogama – pod tim pojmom misli se na ovisnost o psihoaktivnim materijama, stimulatorima i depresorima središnjeg živčanog sistema, uključujući i narkotike, halucigene materije, inhalacije i sl.

Po definiciji svjetske zdravstvene organizacije, ovisnost o drogama je: stanje, psihičko, a i fizičko, koje je posljedica interakcije između živog organizma i droge, okarakterizirano promjenom ponašanja i drugim reakcijama, a uvijek uključuje prinudu da se droga uzima trajno ili periodično kako bi se postigao njezin psihički učinak ili da bi se izbjegla neugodnost uslijed njenog neuzimanja.

Porodični počinitelj – pod tim pojmom misli se na počinitelja unutar porodice i vanbračne zajednice, kao što su biološki roditelji, usvojitelji, očuh i maćeha, staraoci i sl. Među članove šire porodice mogu se ubrojati i djevojke koje čuvaju dijete i kućne pomoćnice.
Porodično samoubistvo – je oblik porodične tragedije. Odrasli se članovi sporazumno odluče iz nekih, ponekad nepoznatih motiva, da zajedno pođu u smrt pa se ubijaju istodobno ili jedan od supružnika ubije drugog, a onda sebe. U ovom slučaju riječ je o ubistvu i samoubistvu. Uočeno je u kriminalističkoj praksi da ova samoubistva vrše melanholici. Žrtve su često djeca.
Porodično ubistvo – taj pojam obuhvaća slučajeve kada član porodice ubija drugog člana porodice zbog strogosti na granici tiranije, često na temelju sadističko-mazohističke nastrojenosti ubijenoga.
Prekršaj – ponašanje čovjeka kojim se povređuju pravna dobra, ali ne takva bez kojih društvo ne bi moglo opstati ili bi bila ugrožena sigurnost.
Primarni kriminalitet u vezi s drogama – pod tim pojmom danas se podrazumijeva neovlašćena proizvodnja, prerada, prodaja, nuđenje na prodaju, kupnja radi prodaje, držanje (posjedovanje) ili neovlaćenog stavljanja u promet materija ili preparata koji su proglašeni drogama .
Primarni ovisnici o droge – to su normalne osobe koje postupno, radi zloupotrebe droge, postaju ovisne i devirane.
Riječ je o posebnom, kvalificiranom obliku nedopuštene trgovine i proizvodnje robe,droge čiji su promet i proizvodnja zabranjeni.
Teži oblik djela, obično, predstavljaju slučajevi kada se više osoba udružilo radi činjenja navedenih djela ili je počinitelj organizirao mreže preprodavača ili posrednika.
U primarni kriminalitet, u vezi s drogom, spada i neovlašćeno pravljenje, nabavljanje, posjedovanje ili davanje na upotrebu opreme, materijala ili tvari (tzv. prekursori) za koje se zna da su namijenjene za proizvodnju i preradu droga. Zbog toga, što se većina prekursora nalazi na slobodnoj prodaji, otežana je borba protiv nedopuštene proizvodnje droga.
Isto tako, u primarni kriminalitet spada navođenje drugih osoba na uzimanje droga ili davanje droge drugome, da ih uzima on ili druga osoba. Inkriminirano je i stavljanje na rapolaganje prostorija radi konzumiranja droga kao i svih drugih oblika i načina kojima se omogućava drugome uzimanje droga.
Kvalificirani oblici kriminaliteta postoje i ako je riječ o maloljetnicima, ili se radi o više osoba, ili ako su nastupile osobito teške posljedice (smrt, dovođenje života u opasnost, prouzrokovanje trajne nesposobnosti za rad ili trajno, odnosno teško narušavanje zdravlja). Tu spada i pojava duševnih oboljenja (artificijelnih ili latentnih), vršenje samoubistva i sl.
Prinudna situacija – to je naziv za posebne okolnosti u kojima se nalazi žrtva krivičnog djela koja je u lošem zdravstvenom stanju a daje iskaz. Riječ je o netipičnosti mjesta razgovora npr. zdravstvena ustanova, ograničenost vremena razgovora koje u pravilu određuje ljekar i ograničenim psihofizičkim sposobnostima žrtve.
Uračunljivost ovisnika o droge –

uračunljivost je termin kojim se označava sposobnost pojedinca da shvati značenje svoga djela i sposobnost upravljanja svojim postupcima. Najčešće korištene metode utvrđivanja uračunljivosti odnosno neuračunljivosti su:

- psihološka, koristi se za utvrđivanje postojanja psihičkih smetnji koje rezultiraju iz nenormalnih psihičkih stanja i njihovog uticaja na rasuđivanje i odlučivanje kod počinitelja krivičnih djela;
- biološka, kojom se utvrđuje postojanje anormalnih psihičkih stanja neovisno o njihovom uticaju na psihičke funkcije;

mješovita metoda, psihološkobiološka metoda utvrđuje postojanje određenog anormalnog stanja i uticaj tog stanja na sposobnost počinitelja da shvati značenje svoga djela i da upravlja svojim postupcima (prema: Kozarić – Kovačić i sur, 1998 u Singer, Vukadin, Cajner, 2001:. 730).

Procjene uračunljivosti ovisnika o drogi, tj. njihove sposobnosti da shvate značenje njihova počinjenog djela i da upravljaju svojim postupcima tempore criminis, treba razlikovati dva stanja: *stanje intoksikacije drogama* (u fazi intoksikacije droga mijenja stanje svijesti, uračunjivost može biti bitno smanjena). Zbog oštećenog rasuđivanja, sposobnost da shvati značenje učinjenog može biti bitno oštećena. Isto tako, zbog loše kontrole nagonske aktivnosti, upravljanje vlastitim postupcima nije djelotvorno, niti je prilagođeno prilikama jer ne djeluju središnje kočnice ni moć prosuđivanja. Također je opasno i *stanje apstinencije* (u ovoj fazi je blago izmjenjena svijesti). Ovisnik se drugačije ponaša u oba ova stadija.

Kada organizam ostaje bez droge, tj. kada je izražena glad organizma za drogom, ovisnik je rukovođen jednom idejom: nabaviti drogu što je prije moguće i pod svaku cijenu.

Nabavljanje droge pod svaku cijenu je pad razuma, više se radi nagonski i pod snažnim afektom straha, u takvim okolnostima ovisnik ne upravlja postupcima jer stavlja svoje ponašanje u službu instikta za samoodržanjem.

Samoiskaz viktimizacije – naziv za izjavu žrtve krivičnog djela datu običnu u obliku ankete.

Sekundarni kriminalitet u vezi s drogama – pod sekundarnim kriminalitetom u vezi sa zloupotrebom droga se danas, u osnovi, podrazumijevaju djela koja se vrše da bi se došlo do droga ili sredstava za njihovu nabavu kao što su imovinski delikti, ubistva, krivotvorenja i sl, kao i djela koja se vrše pod djelovanjem droga u najširem mogućem dijapazonu. I u jednom i drugom slučaju, nerijetko je riječ o vrlo teškim krivičnim djelima.

Suzbijanje nasilje u porodicu – suzbijanje nasilja u porodici počiva na nekoliko načela. Primarno treba riješiti konflikt unutar porodice, a tek nakon toga uključiti treće osobe, društvo i javnost u preventivnom cilju. Organi formalne društvene kontrole trebali bi biti najefikasnije sredstvo sprečavanja nasilja u porodici (*in ultima ratio*). Zajedno s mjerama krivičnopravne intervencije, koje su represivne i mahom nedovoljne, neophodne su i mjere preventivnog karaktera šire socijalne sredine, (savjetodavne, socijalne, konstruktivne, a ne represivne) koje su društvene u značaju, a adekvatne i funkcionalne u pristupu. Porodica je temeljna jedinica društva, ima svoj vlastiti život i razvija vlastitu dinamiku na temelju psiholoških, emocionalnih i interpersonalnih faktora specifičnih za grupu. Intervencija trećih osoba mora paziti da ne naruši još jače ravnotežu među članovima koju je i inače teško uspostaviti.

Ne smije se izazivati sekundarna i tercijarna daljna viktimizacija intervencijom trećih osoba ili institucija. Treba javnost upoznati s nasiljem u porodici i nju i žrtve potaknuti na djelovanje. Poželjne su inervencije liječnika, nastavnika, socijalnih radnika i susjeda, kad su neophodne. Potrebno je pojačati profesionalnu specijalnu obuku za one koji dolaze u kontakt s pojavom nasilja. To posebno vrijedi za policiju. Potrebno je organiziranje posebnih službi kao i zakonska intervencija. Dijapazon mjera treba biti širok sve do lišavanja roditeljskih prava.

Sekundarni ovisnik o drogama – je pojedinac koji pokazuje određene crte devijantnosti prije odavanja zloupotrebi droga (primarno opterećena ličnost).

Seksualna trauma – duševni potres (do jačine šoka) izazvan najčešće neugodnim doživljajem u djetinstvu (surovošću, strahom, odvratnošću, silovanjem i sl.)

Seksualno samoubistvo – to je slučaj kod seksualnih aberacija kada se preko stavljene omče i njenog zatezanja doživljava orgazam. U stvari riječ je o nesretnom slučaju.

Seksualno uznemiravanje – ovaj pojam označava seksualno uznemiravanje žene fizičkim kontaktom ili verbalnim i drugim neverbalnim oblicima.

Silovatelj oportunist – kod njega je silovanje popratni rezultat nekih drugih kriminalnih aktivnosti, npr. provale, razbojništva, kindapovanje i sl.

Socijalne klopke za konzumente droga – ovisnici, vremenom, postaju nesposobni za rad i privređivanje, brak i porodicu. Postaju socijalno neprihvaćeni i često ih se identificira s kriminalcima. Usljed deterioracije ličnosti postaju asocijalni, a zbog potrebe za nabavkom droge pod svaku cijenu i antisocijalni. Kada dođu na liječenje, troškovi liječenja, koji su znatni, padaju na račun društva u cjelini.

Uloga žrtve – ulog žrtve može biti najrazličitija. Veliki broj kaznenih djela ima dva aktera: počinitelje i žrtvu. Postoji veliko bogastvo psiholoških interakcija između počinitelja i žrtve. Javljaju se različiti stepeni i oblici odnosa žrve i počinioca. Tako imamo nesudjelujuću žrtvu, provokativnu žrtvu, participirajuću žrtvu. S obzirom na krivnju može se raditi o potpuno nevinim žrtvama do isključivo krivih žrtava. Posebno su kriminalistički gledano interesantne žrtve koje utiču na stvaranje situacije *prelaska na čin*. To je slučaj kod *delikata odnosa* kao što su ubistva, seksualni delikti i sl.

Viktimološke klopke za konzumente droga – konzumenti droga, posebno tipa ovisnika pod djelovanjem droga ili u fazi apstinencijskih kriza vrše razne delikte. Nerijetko provociraju okolinu na razne načine, od verbalnog vrijeđanja do tjelesnog napada i sl. Zbog toga napadnute osobe znaju ovisnike fizički ozlijediti, pa i usmrtiti, osobito one najagresivnije. Pod djelovanjem droga, kao i toku apstinencijskih kriza ovisnici nisu sposobni za sigurno upravljanje vozilima niti bilo kakvo drugo sudjelovanje u saobraćaju jer im slabi pažnja i opada koncentracija, pa olako postaju žrtve. Zbog istih razloga ovisnici postaju žrtve razbojnika, silovatelja i drugih kriminalaca. Pošto im od znatnog broja droga slabe funkcije i neadekvatno reagiraju, izloženi su na radnim mjestima ozljedama na radu i sl. Uopćeno se može konstatirati da zbog stanja u kome se nalaze ovisnici ili svojim ponašanjem ulaze u različite kažnjive zone ili postaju žrtve krivičnih djela.

Viktimološki pristup saobraćajnoj delinkvenciji – ovaj pristup je značajan i koristan za saznajna saobraćajne delinkvencije jer nastoji pokazati: 1) opseg stradanja ljudi, viktimizacija u prometu, 2) mehanizme, uzroke, čimbenike tog stradanja i 3)

mjere za suzbijanje stradanja kao i smanjnje štetnih učinaka kod preživjelih stradalnika. Saobraćajni delinkvent je središnja figura saobraćajne delinkvencije.
Zloupotreba opojnih droga i kriminalitet vezan za drogu, najčešće su maloljetna lica vezana za narkokriminal, kao organizirani oblik kriminaliteta. Kada je u pitanju zakonski tretman maloljetnika, situacija je uglavnom slična, u svim zemljama nastalim raspadom Jugoslavije. Naime, nema pravnog instrumenta i većih sankcija za narkokriminal, kada su uključeni maloljetnici, te iz tog razloga se oni najčešće zloupotrebljavaju. Slična situacija je i u penalnim ustanovama.
Žrtveno ja(g)nje – poznati narodni pojam iz svakodnevnog života, koji se koristi i u socijalnoj psihologiji, a označava nedužnu osobu (katkad životinju ili predmet) na koji se usmjerava pomaknuta agresija (Modly, 1998).

LITERATURA

- Ackerman, N: *Psihodinamika porodičnog života*, Pobjeda, Titograd, 1986.
- Ajduković, M: *Samoiskaz delinkventnog ponašanja*, Fakultet za defektologiju, Zavod za socijalni rad, Zagreb, 1988.
- Ajduković, M: *Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece*, Zagreb, 1990.

- Ajduković, M: *Planiranje i provedba programa djeci koja pokazuju poremećaje u ponašanju*, UNICEF, Ministarstvo rada i socijalne skrbi, Zagreb, 1994.
- Aleksić, Ž & Milovanović, Z: *Leksikon kriminalistike*, Glosarijum, Beograd, 1999.
- Aleksić, Ž: *Kriminalistika*, Beograd, 2009.
- Alexander, J. & Parsons, B. V: *Functional Family Therapy*, Springer, New York, 2013.
- Bastašić, Z: *Pubertet i adolescencija*, Školska knjiga , Zagreb, 1995.
- Balić, H: *Bosanska kataklizma, studija slučaja*,Foča, Magistrant, Sarajevo, 2002.
- Balić, H. & Begović, A: *Rječnik krivičnopravnih pojmova*, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Kiseljak, 2009.
- Bašić, J. & Žižak, A: *Programski aspekti tretmana djece i omladine s poremećajima u ponašanju*, Zagreb, 1992.
- Bašić, J, Ferić, M. & Kranželić,V: *Od primarne prevencije do ranih intervencija*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2001.
- Bašić, J. Koller-Trbović, N. & Uzelac: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004.
- Bern, E: *Transakciona analiza u psihoterapiji*, Beograd, 2021.
- Bezinović, P. & Smojver-Ažić, S: *Negativni odnos roditelja i agresivnost adolescenata*, Rijeka, 2000.
- Buljubašić, S: *Maloljetnička delinkvencija*, Sarajevo, 2003.
- Bowlby. J: *Attachment*, 1958.
- Bošković, M: *Kriminologija i socijalna patologija*, Matica srpska, Beograd, 1997.
- Bošković, M: *Socijalna patologija*, Novi Sad, 2003.
- Brajša, P: *Umijeće bračnog života*, DZ OMIM; Zagreb. 1997.
- Browne, K. & Herbert, M: *Preventing family violence*, Wiley Series in Family Psychology 1997.
- Cajner-Marović, I. & Ivanušec, D: *Mogućnosti i ograničenja policije kao subjekta prevencije maloljetničke delinkvencije u lokalnoj zajednici*, Zagreb, 2001.
- Carić, A: *Mlađe osobe u kaznenom pravu*, Zagreb, 2002.
- Crick, N. R. & Dodge, K. A: *Pregled i preformulisanje mehanizama za obradu društvenih informacija u socijalnom prilagođavanju djece*, Američko udruženje psihologa, SAD, 1994.
- Dekleva, B: *Nove vrste uzgojnih ukrepov za maloljetnike, Institut za kriminologiju*, Ljubljana,1996.
- Delić, N: *Psihologija iskaza pojednih učesnika u krivičnom postupku*, Beograd, 2008.
- Dishon, T: *The Check&Connect Program: A Model for Promoting School Engagment and Preventing Dropout*, Journal of School Psyhology, 2006.
- Frojd, A: *Normalnost i patologija djece*, Prosveta, Zagreb, 2000.

- Frojd, S: *O seksualnoj teoriji, Totem i tabu*, odabrana djela, Matica srpska, Novi Sad, 1973.
- Golubović, G: *Hipotetska transgresija i konformiranje s autoritetom kod maloletnih prestupnika*, Medicinski fakultet, Beograd, 1998.
- Gruden, Z. & Gruden,V: *Obitelj za obitelj*, Medicinska naklada, Zagreb, 1997.
- Gruzinov-Milovanović, N: *Saslušanje dece i maloletnika*, Priručnik,2, 1989.
- Henggeler, S: *Antisocial Behavior in Children and Adolescents. A Developmental Anakysis and Model for Intervention*, Springer, New York.
- Herman, J. J: *Trauma i oporavak*, Svjetlost, Sarajevo, 1997.
- Holmes, R. & Holmes, S: *Pedofilija i psihološko profiliranje*, (izbor članaka), MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1997.
- Hrnčić, J: *Delinkvent ili pacijent*, Zadužbina Andejević, Beograd, 1999.
- Hrnčić, K.: *Uloga porodičnog funkcionisanja i samopoimanja u predikciji emocionalnih problema adoloscenata*, doktorska disertacija, Univerzitet u Zagrebu, 2008.
- Hošek, A: *Prilog poznavanju odnosa između otkrivenog i neotkrivenog delinkventnog ponašanja maloletnika*, Zbornik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1993.
- Horvatić, Ž. & Cvitanović, L: *Politika suzbijanja kriminaliteta*, MUP RH, Zagreb, 1999.
- Ignjatović, Đ: *Kriminologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Ilić, Z: *Resocijalizacija prestupnika*, Defektološki fakultet, Beograd, 2000.
- Ilić, B: *Fenomenologija agresivnosti delinkventa*, Sven, Niš, 2005.
- Janković, J. & Bašić, J: *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, Povjerenstvo Vlade Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži s poremećajem u ponašanju, Zagreb, 2000.
- Janković,J. & Bašić, J: *Policija i prevencija u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*, Zagreb, 2001.
- Jašović, Ž: *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*, Beograd, 1991.
- Jašović, Ž: *Vaspitni tretman osuđenih lica*, Defektološki fakultet, Beograd, 1997.
- Jones, J. J. & Inglesi,C. S: *Partnerstvo vrtića sa porodicom u situacijama ugroženosti razvoja vaspitanja djece*, Beograd, 1998.
- Jović, M: *Krivično pravo*, opći dio, Beograd, 2008.
- Kapetanović, E, Vajnaga, R, Omanović, N. & Hodzić, M: *Nasilje i oporavak*, fondacija lokalne demokratije, Sarajevo, 2003.
- Kecmanović, M: *Devijacija*, Naučna knjiga, Beograd, 1988.
- Kiehn, E: *Praksa odgoja u domovima*, Ministarstvo rada i socijalne skrbi, Zagreb, 1997.
- Killen, K: *Zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2001.

- Koler-Trbović, N: *Pravovremeno otkrivanje poremećaja u ponašanju djece i mladih i rano interveniranje,* 1998.
- Korać, H: *Uloga porodice u prevenciji ovisnosti*, Novi Pazar-Beograd,2003.
- Korać, H: *Droge kao uzrok pojave kriminaliteta*, Forum univerzitetskih nastavnika,Novi Pazar, 2008.
- Korać, H: *Penologija*, Pravni fakultet Kiseljak,Sarajevo, 2010.
- Korać, H, Ivanović, A. & Begović, A: *Prevencija kriminaliteta*, Univerzitet u Novom Pazaru, MEGRAF, Beograd, 2010.
- Kostić, M: *Homo negans ili čovek nasuprot*, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 1996.
- Kovačević, R: *Osobe sa poremećajima ličnosti kao počinitelji seksualnih, imovinskih i delikata protiv života i tela*, Medicinski fakultet, disertacija, Zagreb, 1989.
- Koprčina-Stipčić, D: *Formiranje stavova javnosti o problemima nasilja nad djecom*, br.1-2, Dijete i zdravlje, Zagreb, 2001.
- Kovčo, I. & Bilokapić, R: *Policija i prevencija maloletničke delinkvencije*, Policija i sigurnost,6, 4, 1997.
- Knežić, B: *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.
- Krgović, T. & Milovanović, M: *Centri za socijalni rad*, Nastanak-praksa-perspektiva, Beograd, 2003.
- Kurtović, A: *Organizirani kriminalitet*, Pravni fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2004.
- Kuzmanović, B i dr: *Djeca bez roditeljskog staranja*, Save the Children, Beograd, 2002.
- Majdak, M: *Utjecaj migracija obitelji maloljetnih delinkvenata na objektivne uvjete života obitelji*, Društvena istraživanja, Zagreb, broj 1-2, 2006.
- Mejovšek, M: *Struktura ličnosti maloljetnih delinkvenata*, Defektologija, 13, 35-93, 1993.
- Miković, M: *Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad*, Civitas, Sarajevo, 2004.
- Mikšaj-Todorović, Lj: *Kriminalno ponašanje*, u Bašić i sar: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Edukacijski fakultet. Zagreb, 2000.
- Miladinović, V, Konstantinović, S. & Đurđić, V: *Kriminalitet maloletnica*, Beograd, 1992.
- Milosavljević, M: *Seksualno zlostavljanje djece*, Forum Demokratske Alternative BiH, Sarajevo, 1999.
- Milošević, J, Milošević, V, Srčković, M i ost: *Porodica–primarni faktor u formiranju maloletničke ličnosti*, Beograd, 1996.
- Milovanović, Ž: *Karakteristike i profili kriminalaca*, Niš, 2001.
- Milutinović, M. & Aleksić, Ž: *Maloletnička delinkvencija*, Naučna knjiga, Beograd,1989.
- Milutinović, M: *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1990.

- Mitić, M. (ured): *Deca sa smetanjama u razvoju – potrebe i podrška*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2011.
- Mlađenović-Kupčević, R: *Kriminologija*, FKN, Sarajevo, 1997.
- Modly, D: *Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa na štetu djece i maloljetnika – uloga stvarnih dokaza*, Zagreb, MUP RH, 1999.
- Nicević, M. & Stevanović, Č: *Krivično procesno pravo*, Forum univerzitetskih nastavnika, Novi Pazar, 2008.
- Nikolić-Ristanović,V: *Od žrtve do zatvorenice – nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2000.
- Obradović, V: *Delinkventno ponašanje*, Kantonalna JU Porodično savjetovalište, Sarajevo, 2008.
- Orban, M. & Glavak, R: *Zloupotreba sredstava ovisnosti među adolescentima*, Zavod za javno zdravstvo, Zagreb, 2006.
- Obretković, M: *Porodica i prevencija kriminaliteta mladih*, Defektološki fakultet, Beograd, 1998.
- Perić, O: *Krivičnopravni položaj maloljetnika*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1975.
- Petrović, B. & Meško, G: *Kriminologija*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2004.
- Ramljak, A.: *Seksualni delikti*, Medicinska kriminalistika, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 1999.
- Reinbold, M: *Kako preživeti uprkos roditeljima*, Beograd, 1998.
- Rosenbloom, D, Williams M.B. & Watkins, B: *Life after trauma: Workbook for healing*, The Guilford Press, New York, 1999.
- Rubinstein, S. L: *Psihologija ličnosti*, Moskva, 1935.
- Sakoman, I: *Naučna knjiga*, Beograd, 1995.
- Savić, S: *Izvršenje krivičnih sankcija u fukniji prevencije kriminalnog ponašanja*, Defektološki fakultet, Beograd, 1998.
- Sedlecki, K, Mažibrada, I. & Stanković, Z: P*olno ponašanje i reproduktivno zdravlje mladih*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.
- Short, J: *Bande: sociološka analiza.*
- Singer, M, Mikšaj-Todorović, Lj. & Poldrugač, Z: *Kriminalitet na štetu maloljetnika*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- Singer, M. & Mikšaj-Todorović, Lj: *Delinkvencija mladih*, Globus, Fakultet kriminalističkih znanosti, Zagreb, 1993.
- Singer, M: *Kaznenopravna odgovornost i zaštita mladeži*, Zagreb, 1998.
- Singer, M, Kovčo, V. & Cajner-Mraović, I: *Kriminologija*, Globus, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- Stakić, Đ: *Metodika rada sa maloletnim delinkventom*, Dečije novine, Beograd, 1991.
- Stanić, I: *Maloletnička delikvencija – opštedruštveni problem*, Novi Sad, Napredak, 2002.
- Subašić, Dž *Delinkvencija i kriminalitet mladih*, Sarajevo, 2010.
- Šeparović, Z: *Kriminologija i socijalna patologija*, Pravni fakultet, Zagreb-Beograd, 1987.

- Škulić, M: *Maloletni delinkventi u Srbiji: neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*, Jugoslovenski centar za prava djeteta, Beograd, 1999.
- Škulić, M: *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Dosije, Beograd, 2003.
- Špadijer-Dzinić, J: *Socijalna patologija: sociologija devijantnosti*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Breograd, 1988.
- Todorović, L. i dr: *Društvena kriza i djeca*, ISP, Beograd, 1991.
- Vučković-Šahović, N: *Eksplotacija djece*, Save the Children, Sarajevo, 2006.
- Todorović, A: *Uzroci maloletničkog prestupništva*, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd, 1971.
- Uzelac, S: *Komunikacija sa maloljetnikom – kako to može bolje*, Jahorina, Save the Children, 2002.
- Von Bertalanffay, L: *General System Theory Foundations, Development, Applications*, George Braziller Inc, New York, 1968.
- Vukov, M: *Putevi i stranputice porodice*, GIP Kultura, Beograd, 1994.
- Zvonarević, M: *Socijalna psihologija*, Zagreb, 1970.
- Grupa autora: *Kriminalna karijera*, Beograd, 2009.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH: Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom, 2007-2010, Sarajevo, 2007
- *Mladi u sukobu sa zakonom*, Save the Children, UNICEF, 2003.
- *Maloljetničko pravosuđe*, Savremeni koncepti rada sa djecom u sukobu sa zakonom, Save the Children, 2004.
- *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini*, Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mnijenja, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevo,2008.

Korišteni propisi

- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela, Republike Srbije, 2006.
- Porodični zakon Republike Srbije 85/05
- Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti djece i maloljetnika, FBiH Sarajevo, 2008.
- Porodični zakon FBiH, 2005.
- Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik RS, 54/02
- Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine, usvojen od strane Vijeća ministara BiH, 2002.godine, 2002-2010.
- Uredba o primjeni odgojnih /vaspitnih mjera prema maloljetnicima (Slubene novine FBiH, 6/09.)

- Rezolucija o sprječavanju maloljetničke delinkvencije i postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima (Službene novine FBiH, 10/08).
- Strategije, Akcioni planovi za prevenciju maloljetničkog prestupništva Republike Srbije, BiH

Međunarodni propisi

- Deklaracija o pravima djeteta, 1959. godine.
- Pakt o građanskim i političkim pravima, 1966.
- Standardna minimalna pravila UN za provođenje maloljetničkog pravosuđa (Pekinška pravila),1985.
- Vijeće Evrope – Preporuka Ministarskog komiteta zemljama članicama o odgovoru društva na maloljetničko prijestupnišvo broj R (87) 20 iz 1987.
- Konvencija UN o pravima djeteta, 1989.
- Smjernice UN za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice), 1990.
- Standardna minimalna pravila UN za mjere alternative institucionalnom tretmanu (Tokijska pravila) 1990.
- Pravila UN za zaštitu maloljetnika lišenih slobode,1990.
- Smjernice za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa (Bečke smjernice), 1997.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, 2000.
- Fakultativni protokol UN za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, kao dopuna Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, ("Palermo protokol"), 2000.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta , 2002.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, 2002.
- Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama
- Evropska zatvorska pravila, 2006.

PRILOZI

- **KONVECIJA O PRAVU DJETETA**
- **PEKINŠKA PRAVILA (04.12.1985.)**
- **RIJADSKE SMJERNICE (14.11.1990)**
- **TOKIJSKA PRAVILA (24.12.1990)**

KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA

Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 44/25 od 20. novembra 1989.

STUPANJE NA SNAGU: 2. septembra 1990, u skladu sa članom 49.

PREAMBULA

Države članice ove konvencije,

Smatrajući da, u skladu s principima proklamiranim na Povelji Ujedinjenih naroda, priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih pripadnika ljudske zajednice predstavlja osnovu slobode, pravde i mira u svijetu,

Imajući u vidu da su narodi Ujedinjenih naroda u Povelji ponovo potvrdili vjeru u osnovna prava čovjeka i dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti i odlučili doprinijeti socijalnom napretku i podizanju životnog standarda u većoj slobodi,

Svjesne da su Ujedinjeni narodi u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka i međunarodnim paktovima o pravima čovjeka proklamirale i saglasile se da svakom pojedincu pripadaju sva prava i slobode sadržane u njima, bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo ubjeđenje, nacionalno ili socijalno porijeklo i imovinsko stanje, rođenje ili drugi status,

Podsjećajući da su Ujedinjeni narodi u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka proklamirali da djetinjstvu pripada posebna briga i pomoć,

Uvjerene da obitelji, kao osnovnoj jedinici društva i prirodnoj sredini za razvoj i blagostanje svih njenih članova, a posebno djece, treba da bude pružena prijeko potrebna zaštita i pomoć kako bi mogla u potpunosti da preuzme odgovornosti u zajednici,

Svjesne činjenice da dijete, u cilju potpunog i skladnog razvoja ličnosti, treba da raste u obiteljskoj sredini, u atmosferi sreće, ljubavi i razumijevanja,

Smatrajući da dijete treba da bude u potpunosti pripremljeno da živi samostalno u društvu i da bude odgojeno u duhu ideala proklamiranih u Povelji Ujedinjenih naroda, a posebno u duhu mira, dostojanstva, tolerancije, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti,

Imajući u vidu da je potreba za posvećivanjem posebne brige za dijete iznesena u Ženevskoj deklaraciji o pravima djeteta iz 1924. godine i u Deklaraciji o pravima djeteta koje su usvojili Ujedinjeni narodi 1959. godine i priznata u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka, u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (posebno u članovima 23. i 24.), u Međunaronom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (posebno u članu 10.) i u statutima i odgovarajućim instrumentima specijaliziranih agencija i međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom djece,

Imajući u vidu, kako je naznačeno u Deklaraciji o pravima djetete koju je usvojila Generalna skupština 20. novembra 1959. godine, da su *djetetu, s obzirom na njegovu fizičku i mentalnu nezrelost, potrebni posebna zaštita i briga, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu, kako prije tako i poslije rođenja*,

Podsjećajući na odredbe Deklaracije o socijalnim i pravnim principima koji se odnose na zaštitu i blagostanje djece, s posebnim osvrtom na nacionalno i međunarodno starateljstvo i usvojenje, Pravila Ujedinjenih naroda o standardnom minimumu i maloljetničkom pravosuđu (Pekinška pravila) i Deklaracija o zaštiti žena i djece u slučaju vandrednog stanja i oružanog sukoba,

Svjesne da u svim zemljama svijeta ima djece koja žive u vanredno teškim uvjetima i da je takvoj djeci prijeko potrebna briga,

Uzimajći u obzir značaj tradicija i kulturnih vrijednosti svakog naroda za zaštitu i skladan razvoj djeteta,

Svjesne značaja međunarodne suradnje za poboljšanje uvjeta života djece u svim zemljama, posebno u zemljama u razvoju, Saglasile su se o sljedećem:

DIO I

Član 1.

Za svrhe ove konvencije, dijete je ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete, punoljetstvo stiče ranije.

Član 2.

1. Države članice ove konvencije poštuju i osiguravaju prava sadržana u Konvenciji svakom djetetu pod njihovom jurisdikcijom, bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, imovno stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status djeteta ili njegovog roditelja ili zakonitog staratelja.
2. Države članice poduzimaju sve potrebne mjere kako bi se osigurala zaštita djetete od svih oblika diskriminacije ili kazne zasnovane na statusu, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uvjerenju roditelja, zakonitih staratelja ili članova obitelji djeteta.

Član 3.

1. U svim aktivnostima koje se tiču djece od primarnog značaja su interesi djeteta bez obzira na to da li ih provode javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela.
2. Države članice se obavezuju da djetetu osiguraju takvu zaštitu i brigu koja je prijeko potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonitih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dijete i poduzimaju u tom cilju sve potrebne zakonodavne i administrativne mjere.
3. Države članice se staraju da institucije, službe i ustanove koje su odgovorne za brigu ili zaštitu djece budu u skladu sa standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti sigurnosti i zdravlja, i broju i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

Član 4.

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i ostale mjere za ostvarivanje prava priznatih u ovoj konvenciji. U vezi s ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, države članice poduzimaju takve mjere maksimalno koristeći svoja raspoloživa sredstva, a gdje je to potrebno, u okviru međunarodne suradnje.

Član 5.

Države članice poštuju odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, ako je takav slučaj, članova šire porodice ili zajednice, kako je predviđeno lokalnim običajima, zakonskih staratelja ili drugih lica zakonski odgovornih za dijete, da na

način koji je u skladu s razvojem sposobnosti djeteta osiguraju, upute i usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovih prava koja su priznata u ovoj konvenciji.

Član 6.

1. Države članice priznaju da svako dijete samim rođenjem ima pravo na život.
2. Države članice osiguravaju u najvećoj mogućoj mjeri opstanak i razvoj djeteta.

Član 7.

1. Dijete se prijavljuje odmah nakon rođenja i od rođenja ima pravo na ime, pravo na staranje, državljanstvo i, ako je to moguće, pravo da zna ko su mu roditelji i pravo na njihovo staranje.
2. Države članice osiguravaju ostvarivanje ovih prava u skladu s nacionalnim zakonima i svojim obavezama u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima iz ove oblasti, posebno u slučajevima u kojima bi dijete inače bilo osoba bez državljanstva.

Član 8.

1. Države članice se obavezuju da poštuju pravo djeteta na očuvanje svog identiteta, uključujući državljanstvo, ime i obiteljske veze, kako je to priznato zakonom, bez nezakonitog miješanja.
2. U slučajevima kada je dijete nelegalno lišeno nekih ili svih elemenata svog identiteta, države članice pružaju odgovarajuću pomoć i zaštitu kako bi mu što brže bio vraćen identitet.

Član 9.

1. Države članice osiguravaju da nijedno dijete ne bude odvojeno od svojih roditelja protiv njihove volje, osim kada nadležni organi na osnovu sudskog uvida odluče, u skladu s odgovarajućim zakonom i procedurama, da je takvo razdvajanje prijeko potrebno i u najboljem interesu djeteta. Takva procedura može biti prijeko potrebna u određenom slučaju, kao npr. ako roditelji zlostavljaju ili zanemaruju dijete ili ako žive odvojeno pa se mora donijeti odluka o mjestu stanovanja djeteta.
2. U svakom postupku, u skladu sa stavom 1, sve zainteresirane strane dobit će priliku da učestvuju u postupku i da iznesu svoje mišljenje.
3. Države članice poštuju pravo djeteta koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja da održava lične odnose i neposredne kontakte s oba roditelja na stalnoj osnovi, osim ako je to u suprotnosti s najboljim interesima djeteta.
4. U slučajevima kada je razdvajanje posljedica mjere koju je poduzela država članica, kao što su pritvor, zatvor, izgnanstvo, deportacija ili smrt (uključujući smrt koja iz bilo kog razloga nastupi dok je na brizi države) jednog ili oba roditelja ili djeteta, država članica će, na zahtjev, roditeljima, djetetu ili, ako je takav slučaj, drugom članu obitelji osigurati osnovne informacije o mjestu boravka odsutnog člana/članova obitelji ako davanje takve informacije ne ide na štetu dobrobiti djeteta. Države članice se nadalje staraju da podnošenje takvog zahtjeva samo po sebi ne povlači nikakve štetne posljedice za zainteresirano lice/lica.

Član 10.

1. U skladu s obavezom država članica, shodno članu 9. stav 1, zahtjeve djeteta ili njegovih roditelja da uđe u državu članicu ili je napusti radi spajanja obitelji, države članice rješavaju na pozitivan, human i ekspeditivan način. Države

članice, takođerr, osiguravaju da podnošenje takvog zahtjeva ne povlači nikakve štetne posljedice za podnosioce zahtjeva ili članove njihove obitelji.

2. Dijete čiji roditelji žive u različitim državama ima pravo da održava lične veze i neposredne kontakte s oba roditelja na stalnoj osnovi, osim pod izuzetnim okolnostima. U tom cilju i u skladu s obavezom država članica, shodno članu 9. stav 2. države članice poštuju pravo djeteta i njegovih roditelja da napuste svaku zemlju, uključujući i vlastitu, kao i da uđu u svoju zemlju. Pravo na napuštanje svake zemlje podliježe samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su potrebna radi zaštite nacionalne sigurnosti, javnog reda (ordre public), javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih i koja su u skladu s ostalim pravima priznatim u ovoj konvenciji.

Član 11.

1. Države članice poduzimaju mjere za borbu protiv nelegalnog transfera i nevraćanja djece iz inozemstva.
2. U tom cilju, države članice podstiču zaključivanje bilateralnih ili multilateralnih sporazuma ili pristupanje postojećim sporazumima.

Član 12.

1. Države članice osiguravaju djetetu koje je sposobno formirati svoje vlastito mišljenje pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču djeteta, s tim što se mišljenju djeteta posvećuje dužna pažnja u skladu s godinama života i zrelošću djeteta.
2. U tu svrhu, djetetu se posebno daje prilika da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se odnose na njega, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu s proceduralnim pravilima nacionalnog zakona.

Član 13.

1. Dijete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvaća i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno ili preko štampe, umjetnosti ili nekog drugog medija po izboru djeteta.
2. Ostvarivanje ovog prava može da podliježe izvjesnim ograničenjima, ali samo onim koja su određena zakonom i koja su prijeko potrebna:
   (a) radi poštovanja prava ili ugleda drugih; ili
   (b) radi zaštite nacionalne sigurnosti, ili javnog reda (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala.

Član 14.

1. Države članice poštuju pravo djeteta na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti.
2. Države članice poštuju prava i dužnosti roditelja i, ako je takav slučaj, zakonitih staratelja da usmjeravaju dijete u ostvarivanju njegovog prava na način koji je u skladu sa razvojem njegovih sposobnosti.
3. Sloboda ispoljavanja vjeroispovijesti ili uvjerenja može da podliježe samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su prijeko potrebna radi zaštite javne sigurnosti, reda, zdravlja ili morala ili osnovnih prava i sloboda drugih.

Član 15.

1. Države članice priznaju prava djeteta na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja.

2. Ne mogu se nametnuti nikakva ograničenja na ostvarivanje ovih prava, osim onih koja su u skladu sa zakonom i koja su prijeko potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti ili javne sigurnosti, javnog reda (ordre public), zaštite javnog zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.

Član 16.

1. Ni jedno dijete ne smije biti izloženo samovoljnom ili nezakonitom miješanju u njegov privatni i obiteljski život, dom ili ličnu prepisku, kao ni nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.
2. Dijete ima pravo na zaštitu zakona od takvog miješanja ili napada.

Član 17.

Države članice priznaju značajnu ulogu sredstava javnog informiranja i omogućavaju pristup djeteta informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih čiji je cilj unaprjeđenje njihovog socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja. U tom cilju, države članice:

(a) podstiču sredstva javnog informiranja da šire informacije i materijale od socijalnog i kulturnog interesa za dijete i u skladu sa duhom člana 29;
(b) podstiču međunarodnu suradnju u proizvodnji, razmjeni i širenju takvih informacija i materijala iz različitih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora;
(c) podstiču objavljivanje i širenje dječijih knjiga;
(d) podstiču sredstva javnog informiranja da posvete posebnu pažnju lingvističkim potrebama djeteta koje pripada manjinskoj grupi ili koje je autohtonog porijekla;
(e) podstiču razvoj odgovarajućih smjernica za zaštitu djeteta od informacija i materijala koji štete njegovom dobru, imajući u vidu odredbe članova 13. i 18.

Član 18.

1. Države članice uložit će sve napore kako bi se uvažavalo načelo da oba roditelja imaju zajedničku odgovornost u podizanju i razvoju djeteta. Roditelji ili, u zavisnosti od slučaju, zakoniti staratelji imaju glavnu odgovornost za podizanje i razvoj djeteta. Interesi djeteta su njihova osnovna briga.
2. Radi garantiranja i unaprjeđenja prava sadržanih u ovoj konvenciji, države članice pružaju roditeljima i zakonitim starateljima odgovarajuću pomoć u obavljanju dužnosti odgajanja djeteta i osiguravaju razvoj institucija, objekata i službi za brigu o djeci.
3. Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale da se djeca zaposlenih roditelja koriste uslugama dječijih ustanova i objekata.

Član 19.

1. Države članice poduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere radi zaštite djeteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je povjerena briga o djetetu.

2. Takve zaštitne mjere treba da obuhvate, po potrebi, efikasne postupke za ustanovljavanje socijalnih programa za osiguranje podrške prijeko potrebne djetetu i onima kojima je povjerena briga o djetetu, kao i ostale oblike sprječavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosljeđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovdje navedenog zlostavljanja djeteta i, po potrebi, obraćanja sudu.

Član 20.

1. Dijete koje je privremeno ili trajno lišeno obiteljske sredine ili kome, u njegovom najboljem interesu, nije dozvoljeno ostati u tom krugu ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države.
2. Države članice, u skladu sa svojim nacionalnim zakonima, osiguravaju alternativno staranje za takvo dijete.
3. Takvo staranje treba da obuhvaća, između ostalog, smještaj u drugu obitelj, kafalah prema islamskom pravu, usvojenje ili, ako je prijeko potrebno, smještaj u odgovarajuće ustanove za brigu o djeci. Pri razmatranju rješenja, treba obratiti dužnu pažnju i na činjenicu da je poželjan kontinuitet u podizanju djeteta, kao i na etničko, vjersko, kulturno i lingvističko porijeklo djeteta.

Član 21.

Države članice koje priznaju i/ili dozvoljavaju sistem usvojenje osiguravaju da najbolji interesi djeteta budu odlučujući:

(a) osiguravaju da usvojenje djeteta odobrava samo nadležni organ koji utvrđuje, u skladu sa odnosnim zakonom i procedurama i na osnovu svih relevantnih i pouzdanih informacija, da se usvojenje dozvoljava s obzirom na položaj djeteta u vezi sa roditeljima, rođacima i zakonitim starateljima i, po potrebi, da su zainteresirana lica svjesno dala saglasnost za usvojenje na osnovu takvog savjeta koji može biti potreban;

(b) priznaju da se međudržavno usvojenje može smatrati alternativnom mogućnošću brige o djetetu ako se dijete ne može smjestiti u drugu obitelj ili biti usvojeno ili ako se o njemu ne može voditi briga na pogodan način u zemlji njegovog porijekla;

(c) osiguravaju da dijete na koje se odnosi međudržavno usvojenje uživa zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju usvojenja u okviru jedne zem(d) poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako u slučaju međudržavnog usvojenja smještaj ne bi imao za posljedicu neopravdanu finansijsku korist za one koji u tome ne učestvuju;

(e) unaprjeđuju, gdje je to pogodno, ciljeve ovog člana zaključivanjem bilateralnih ili multilateralnih aranžmana ili sporazuma i nastoje, u tom okviru, da smještaj djeteta u drugoj zemlji izvrše nadležni organi ili tijela.

Član 22.

1. Države članice poduzimaju odgovarajuće mjere kako bi djetetu koje traži status izbjeglice ili koje se smatra izbjeglicom, u skladu sa odgovarajućim međunarodnim ili nacionalnim zakonom i procedurama, bez obzira na to da li je dijete u pratnji svojih roditelja ili nekog drugog lica ili ne, omogućile da dobije odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć u ostvarivanju prava sadržanih u ovoj

konvenciji i u drugim međunarodnim instrumentima o pravima čovjeka ili o humanitarnim pitanjima čije su članice pomenute države.

2. U tom cilju, države članice, ako smatraju za shodno, učestvuju u svim naporima Ujedinjenih naroda i drugih nadležnih međuvladinih ili nevladinih organizacija koje surađuju sa Ujedinjenim narodima, u cilju zaštite i pružanja pomoći takvom djetetu i nalaženja roditelja ili drugih članova obitelji djeteta izbjeglice radi pribavljanja informacija prijeko potrebnih za spajanje sa njegovom obitelji. U slučajevima kada se ne mogu pronaći roditelji niti ostali članovi obitelji, djetetu se pruža jednaka zaštita kao i svoj drugoj djeci koja su stalno ili privremeno lišena obiteljskog kruga iz bilo kog razloga, kako je to navedeno u ovoj konvenciji.

Član 23.

1. Države članice priznaju da mentalno zaostalo ili fizički invalidno dijete treba da uživa pun i dostojan život, u uvjetima kojima se osigurava njegovo dostojanstvo, podstiče samostalnost i olakšava aktivno učešće djeteta u zajednici.
2. Države članice uvažavaju pravo invalidnog djeteta na posebnu njegu i podsticat će i osiguravati pomoć djetetu koje zato ispunjava uvjete i onima koji su odgovorni za staranje o njemu, a za koju je podnesen zahtjev, zavisno od raspoloživih sredstava i koja odgovara stanju djeteta i uvjetima roditelja ili drugih lica koja se staraju o djetetu.
3. Uvažavajući posebne potrebe invalidnog djeteta, pomoć u skladu sa stavom 2. pruža se besplatno, uvijek kad je to moguće, imajući u vidu finansijska sredstva roditelja ili drugih lica koja se staraju o djetetu i koja je tako osmišljena da invalidno dijete ima efikasan pristup i dobija obrazovanje, obuku, usluge zdravstvene zaštite i rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnost rekreacije na način koji doprinosi ostvarivanju što potpunije društvene integracije i ličnog razvoja djeteta, uključujući kulturni i duhovni razvoj.
4. Države članice unaprjeđuju, u duhu međunarodne suradnje, razmjenu odgovarajućih informacija u oblasti preventivne zaštite zdravlja i medicinskog, psihološkog i funkcionalnog liječenja invalidnog djeteta, uključujući i širenje i dostupnost informacija u vezi sa metodama obuke u cilju rehabilitacije i stručnog osposobljavanja, kako bi se državama članicama omogućilo da poboljšaju svoje mogućnosti i vještine i prošire svoja iskustva u tim oblastima. U tom cilju, posebna pažnja poklanja se potrebama zemalja u razvoju.

Član 24.

1. Države članice priznaju pravo djeteta na najviši nivo zdravstvene i medicinske zaštite i na rehabilitaciju. Države članice će nastojati da ni jednom djetetu ne bude uskraćeno pravo na takvu zdravstvenu zaštitu.
2. Države članice će se zalagati za potpuno ostvarivanje ovog prava i, posebno poduzimati odgovarajuće mjere za:
   (a) smanjenje smrtnosti dojenčadi i djece;
   (b) osiguranje prijeko potrebne medicinske pomoći i zdravstvene zaštite svoj djeci, s naglaskom na razvoj primarne zdravstvene zaštite;
   (c) suzbijanje bolesti i pothranjenosti, uključujući u okviru primarne zdravstvene zaštite, između ostalog primjenu lako dostupne tehnologije i osiguravajući adekvatne hranljive namirnice i čistu vodu za piće, uzimajući u obzir opanost i rizik zagađenja životne okoline.

(d) osiguranje odgovarajuće zaštite majke prije i poslije rođenja djeteta;
(e) omogućavanje svim segmentima društva, posebno roditeljima i djeci, da budu informirani i da im se pruži podrška u korištenju osnovnih znanja o zdravlju, ishrani djeteta, prednostima dojenja, higijeni i higijenskim uvjetima životne sredine, kao i sprječavanju nesreća;
(f) razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savjete roditeljima i obrazovanje i pružanje usluga u vezi s planiranjem obitelji.

3. Države članice poduzimaju sve efikasne i odgovarajuće mjere za ukidanje tradicionalne prakse koja šteti zdravlju djece.
4. Države članice preuzimaju na sebe obavezu da unaprjeđuju i podstiču međunarodnu suradnju u cilju postepenog postizanja potpune realizacije prava iz ovog člana. U tom pogledu, posebno će se uzeti u obzir potrebe zemalja u razvoju.

Član 25.

Države članice uvažavaju pravo djeteta, koje su nadležni organi zbrinuli radi staranja, zaštite ili liječenja njegovog fizičkog ili mentalnog zdravlja, na periodične provjere liječenja koje se osiguravaju djetetu i svih ostalih okolnosti od značaja za njegovo zbrinjavanje.

Član 26.

1. Države članice uvažavaju pravo svakog djeteta da koristi socijalnu zaštitu, uključujući socijalno osiguranje i poduzimaju sve mjere prijeko potrebne za puno ostvarivanje tog prava u skladu s nacionalnim zakonima.
2. Ove povlastice treba da budu priznate, ako to odgovara, uzimajući u obzir sredstva i uvjete djeteta i lica koja su odgovorna za izdržavanje djeteta, kao i sve ostale uvjete značajne za zahtjeve za povlastice koje podnese dijete ili koji se podnesu u njegovo ime.

Član 27.

1. Države članice priznaju pravo svakog djeteta na životni standard primjeren fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju djeteta.
2. Roditelj(i) ili druga lica odgovorna za dijete imaju prvenstveno odgovornost da, u okviru svojih sposobnosti i finansijskih mogućnosti, osiguraju životne uvjete potrebne za razvoj djeteta.
3. Države članice, u skladu sa nacionalnim uvjetima i svojim mogućnostima, poduzimaju odgovarajuće mjere za pomoć roditeljima i drugim licima odgovornim za dijete, radi ostvarivanja ovog prava i, u slučaju potrebe, osiguravaju materijalnu pomoć i programe pomoći, posebno u pogledu ishrane, odjeće i stanovanja.
4. Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale da dijete dobije izdržavanje od roditelja ili drugih lica koja su finansijski odgovorna za dijete, kako u okviru države članice tako i iz inozemstva. Posebno, ako lice koje je finansijski odgovorno za dijete ne živi u istoj državi u kojoj i dijete, države članice podstiču pristupanje međunarodnim sporazumima, odnosno zaključenja takvih sporazuma, kao i drugih odgovarajućih aranžmana.

Član 28.

1. Države članice priznaju pravo djeteta na obrazovanje i, radi postepenog ostvarenja tog prava na osnovu jednakih mogućnosti, posebno:

(a) proglašavaju osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve;
(b) podstiču razvoj različitih oblika srednjoškolskog obrazovanja, uključujući opće i stručno obrazovanje, koje je dostupno svoj djeci i poduzimaju odgovarajuće mjere kao što su uvođenje besplatnog obrazovanja i pružanja finansijske pomoći u slučaju potrebe;
(c) svima omogućavaju sticanje visokog obrazovanja na osnovu sposobnosti, koristeći prikladna sredstva;
(d) svoj djeci stavljaju na raspolaganje obrazovne i stručne informacije i usluge profesionalne orijentacije;
(e) poduzimaju mjere za podsticaj redovnog pohađanja škole i smanjenja ispisivanja iz škole.

2. Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi se disciplina u školama mogla provoditi na način koji je u skladu sa ljudskim dostojanstvom djeteta i ovom konvencijom.

3. Države članice unaprjeđuju i podstiču međunarodnu suradnju o pitanjima koja se odnose na obrazovanje, posebno radi doprinosa eliminaciji neznanja i nepismenosti u svijetu i olakšanja pristupa nauci, tehhničkom znanju i savremenim metodama nastave. U tom pogledu, posebna pažnja se poklanja zemljama u razvoju.

Član 29.

1. Države članice saglasne su da obrazovanje djeteta treba da bude usmjereno na:
(a) razvoj ličnosti djeteta i razvoj obdarenosti i mentalnih i fizičkih sposobnosti do krajnjih granica;
(b) razvoj poštovanja prava čovjeka i osnovnih sloboda, kao i poštovanje principa sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;
(c) razvoj poštovanja roditelja djeteta, njegovog kulturnog identiteta, jezika i vrijednosti, nacionalnih vrijednosti zemlje u kojoj dijete živi i zemlje iz koje ono potiče, kao i civilizacija koje su različite od njegove;
(d) pripremu djeteta za odgovoran život u slobodnom društvu, u duhu razumijevanja, mira, tolerancije, jednakosti spolova i prijeteljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama i licima autohtonog porijekla;
(e) razvoj poštovanja prirodne sredine.

2. Ni jedna odredba ovog člana kao ni člana 28. ne smije se tumačiti tako da se ograničava sloboda pojedinca i tijela da osnivaju i upravljaju obrazovnim ustanovama, imajući uvijek u vidu poštovanje principa izloženih u stavu 1. ovog člana i pod uvjetom da je obrazovanje u takvim institucijama u skladu sa minimalnim standardima koje može propisati država.

Član 30.

U onim državama u kojima postoje etničke, vjerske ili jezičke manjine ili lica autohtonog porijekla, dijete koje pripada takvoj manjini ili je autohtonog porijekla ne smije biti lišeno prava, u zajednici sa ostalim pripadnicima grupe, na svoju kulturu, ispovijedanja svoje vjere i vršenja vjerskih obreda ili upotrebu svog jezika.

Član 31.

1. Države članice priznaju pravo djeteta na odmor i slobodno vrijeme, na igru i rekreaciju koja odgovara uzrastu djeteta i slobodno učešće u kulturnom životu i umjetnosti.
2. Države članice poštuju i unaprjeđuju pravo djeteta na puno učešće u kulturnom i umjetničkom životu i podstiču pružanje odgovarajućih i jednakih mogućnosti za kulturne, umjetničke, rekreativne i slobodne aktivnosti.

Član 32.

1. Države članice priznaju pravo djeteta na zaštitu od ekonomske eksploatacije i rada na poslu koji može biti opasan ili ometati obrazovanje djeteta ili štetiti zdravlju djeteta, odnosno njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom ili socijalnom razvoju.
2. Države članice poduzimaju zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za primjenu odredaba ovog člana. U tom cilju, a imajući u vidu odgovarajuće odredbe drugih međunarodnih instrumenata, države članice posebno:
   (a) određuju minimalnu starost za zapošljavanje;
   (b) osiguravaju reguliranje radnog vremena i uvjete rada;
   (c) određuju odgovarajuće kazne ili druge sankcije kako bi se osigurala efikasna primjena odredaba ovog člana.

Član 33.

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere, za zaštitu djece od nelegalne upotrebe opojnih droga i psihotropnih supstanci, kako je definirano odgovarajućim međunarodnim ugovorima i za sprječavanje korištenja djece u nelegalnoj proizvodnji i trgovini tim supstancama.

Član 34.

Države članice obavezuju se zaštititi dijete od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice posebno poduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprječavanje:

(a) navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima;
(b) eksploatatorskog korištenja djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama;
(c) eksploatatorskog korištenja djece u pornografskim predstavama i časopisima.

Član 35.

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprječavanje nasilnog odvođenja, prodaje ili trgovine djecom u bilo kom cilju i u bilo kom obliku.

Član 36.

Države članice štite dijete od svih drugih oblika eksploatacije štetne za dijete.

Član 37.

Države članice osiguravaju da:

(a) ni jedno dijete ne bude izloženo mučenju ili drugih okrutnim, neljudskim ili ponižavajućim postupcima ili kazni. Smrtna kazna i doživotna robija

bez mogućnosti puštanja na slobodu ne može se izreći za krivična djela koja su učinila lica mlađa od osamnaest godina;

(b) ni jedno dijete ne može biti lišeno slobode nezakonito ili samovoljno. Hapšenje, pritvor ili zatvor za dijete mora biti u skladu sa zakonom i koristiti se samo kao posljednja moguća mjere i za najkraće moguće vrijeme;

(c) sa djetetom lišenim slobode postupa se tako što se poštuje dostojanstvo ljudske ličnosti, kao i na način kojim se uzimaju u obzir potrebe lica njegovih godina. Svako dijete lišeno slobode odvaja se od odraslih, osim ako se ne smatra da je to u najboljem interesu djeteta i ima pravo održavati kontat sa svojom obitelji preko pisama i posjeta, osim u izuzetnim slučajevima;

(d) svako dijete lišeno slobode ima pravo na hitnu pravnu i drugu odgovarajuću pomoć, pravo da pred sudom ili drugim nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim organom postavi pitanje zakonitosti lišavanja slobode, kao i pravo na hitnu odluku o tom pitanju.

Član 38.

1. Države članice obavezuju se da poštuju i osiguravaju poštovanje pravila međunarodnog humanitarnog prava koja se primjenjuju na njih u oružanim sukobima, a koje se odnose na dijete.
2. Države članice poduzimaju sve praktično izvodljive mjere kako lica koja još nisu navršila petnaest godina života ne bi neposredno učestvovala u sukobima.

3. Države članice se uzdržavaju od regrutiranja u oružane snage lica koja još nisu navršila petnaest godina života. Pri regrutiranju onih lica koja su navršila petnaest godina života ali ne osamnaest, države članice nastoje da daju prednost najstarijima.
4. U skladu sa obavezama na osnovu međunarodnog humanitarnog prava da štite civilno stanovništvo u oružanim sukobima, države članice poduzimaju sve praktično izvodljive mjere kako bi osigurale zaštitu i brigu o djeci pogođenoj oružanim sukobom.

Član 39.

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju djeteta koje je žrtva nekog oblika zanemarivanja, eksploatacije, zloupotrebe, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili oružanih sukoba. Takav oporavak i reintegracija se odvija u sredini koja podstiče zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo djeteta.

Član 40.

1. Države članice priznaju pravo svakog djeteta za koje se tvrdi ili koje je optuženo ili za koje je priznato da je prekršilo krivični zakon da se s njim postupa na način kojim se podstiču njegovo osjećanje dostojanstva i vrijednosti, što jača njegovo poštovanje prava čovjeka i osnovne slobode drugih i pri čemu se uzimaju u obzir uzrast djeteta i želja da se poboljša njegova reintegracija i da ono preuzme konstruktivnu ulogu u društvu.
2. U tom cilju, imajući u vidu odgovarajuće odredbe međunarodnih instrumenata, države članice posebno osiguravaju da se:

(a) ni za jedno dijete neosnovano ne tvrdi, da ne bude optuženo ili da ne prizna da je prekršilo krivični zakon zbog djela ili propusta koji nisu zabranjeni nacionalnim ili međunarodnim zakonima u vrijeme kada su učinjeni;

(b) svakom djetetu za koje se tvrdi ili koje je optuženo za kršenje krivičnog zakona daju bar sljedeće garancije:

(i) da se smatra nevinim dok se krivica ne dokaže po zakonu;

(ii) da bude odmah i direktno obaviješteno o optužbama protiv njega i ukoliko je potrebno preko njegovih roditelja ili zakonskih staratelja i da ima pravnu ili drugu odgovarajuću pomoć u pripremi i prezentiranju svoje odbrane;

(iii) da se postupak vodi bez zakašnjenja od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog organa ili sudskog tijela, u pravičnom saslušanju u skladu sa zakonom, u prisustvu pravne ili druge odgovarajuće pomoći, i osim ukoliko se ne smatra da to nije u interesu djeteta, posebno uzimajući u obzir njegove godine, ili položaj njegovih roditelja ili zakonskih staratelja;

(iv) da ne bude prisiljeno da svjedoči ili da prizna krivicu; da se ispituje ili da budu ispitani svjedoci druge strane i da se osigura učešće i ispitivanje njegovih svjedoka pod jednakim uvjetima;

(v) da ukoliko se smatra da je prekršilo krivični zakon, ovu odluku i svaku dosuđenu mjeru koja iz toga proizlazi, ponovo razmatra viši, nadležni, nezavisni i nepristrasni organ ili sudsko tijelo u skladu sa zakonom;

(vi) da ima besplatnu pomoć prevodioca ukoliko dijete ne može da razumije ili ne govori jezik koji se koristi;

(vii) da se poštuju njegova privatnost na svim nivoima postupka.

3. Države članice će nastojati da podstiču donošenje zakona, postupaka, uspostavljanje organa i ustanova primjenljivih na djecu za koju se tvrdi, koja su optužena i za koju se smatra da su prekršila krivični zakon, a posebno:

(a) utvrđivanje najniže starosti ispod koje djeca ne mogu biti smatrana sposobnim za kršenje krivičnog zakona;

(b) kad god je moguće i poželjno, mjere za postupanje sa takvom djecom, bez pribjegavanja sudskom postupku, s tim da ljudska prava i zakonska zaštita budu u potpunosti poštovana.

4. Raznolikost raspoloživih mogućnosti kao što su briga, savjetovanje, nadzor, pravno zastupanje; uvjetno kažnjavanje; prihvat; obrazovanje i programi stručnog usmjeravanja i druge mogućnosti institucionalne brige bit će na raspolaganju da bi se osiguralo da se sa djecom postupa na način koji odgovara njihovom dobru i koji je proporcionalan i okolnostima i učinjenom djelu.

Član 41.

Ni jedna odredba ove konvencije neće uticati na bilo koje druge odredbe koje više doprinose ostvarivanju prava djeteta, a koje se eventualno nalaze:

(a) u zakonima države članice ili

(b) u međunarodnom pravu koje ta država primjenjuje.

DIO II.

Član 42.

Države članice obavezuju se da s principima i odredbama Konvencije što šire i na odgovarajući i aktivan način upoznaju kako odrasla lica tako i djecu.

Član 43.

1. Radi razmatranja postignutog napretka država članica u izvršavanju obaveza preuzetih na osnovu ove konvencije, osniva se Komitet za prava djeteta koji vrši funkcije navedene u daljem tekstu.
2. Komitet sačinjava deset eksperata visokih moralnih kvaliteta i priznate kompetentnosti u oblasti na koju se odnosi ova konvencije. Članove Komiteta biraju države članice iz redova svojih državljana i oni obavljaju svoje dužnosti u ličnom svojstvu, pri čemu se vodi računa o podjednakoj geografskoj zastupljenosti, kao i o glavnim pravnim sistemima.
3. Članovi Komiteta biraju se tajnim glasanjem sa liste lica koja nominiraju države članice. Svaka država članica može nominirati jedno lice iz redova svojih državljana.
4. Prvi izbori za Komitet održavaju se najkasnije šest mjeseci nakon datuma stupanja na snagu ove konvencije, a nakon toga svake druge godine. Najmanje četiri mjeseca prije datuma svakih izbora, Generalni sekretar Ujedinjenih naroda upućuje pismo državama članicama pozivajući ih da podnesu svoje nominacije u roku od dva mjeseca. Generalni sekretar nakon toga pripremi listu svih tako nominiranih lica prema abecednom redu, naznačujući i države članice koje su ih nominirale i podnosi je državama članicama ove konvencije.
5. Izbori se održavaju na sastancima država članica koje saziva Generalni sekretar u sjedištu Ujedinjenih naroda. Na tim sastancima na kojima kvorum čine dvije trećine država članica, u Komitet se biraju lica koja dobiju najveći broj glasova i apsolutnu većinu glasova predstavnika država članica koji su prisutni i koji glasaju.
6. Članovi Komiteta biraju se na period od četiri godine. Mogu se ponovo birati ako budu ponovo nominirani. Mandat petorice članova izabranih na prvim izborima ističe nakon dvije godine. Odmah nakon prvih izbora, imena te petorice članova žrijebom utvrđuje predsjedavajući sastanka.
7. Ako neki član Komiteta umre ili podnese ostavku ili izjavi da iz nekog drugog razloga ne može više da obavlja dužnost u Komitetu, država članica koja je nominirala tog člana imenuje drugog eksperta iz redova svojih državljana na isto mjesto za preostali dio mandata u zavisnosti od odobrenja Komiteta.
8. Komitet utvrđuje svoj poslovnik.
9. Komitet bira svoje funkcionere na period od dvije godine.
10. Sastanci Komiteta obično se održavaju u sjedištu Ujedinjenih naroda ili u nekom drugom pogodnom mjestu koje odredi Komitet. Komitet se obično sastaje jednom godišnje. Dužina trajanja sastanka Komiteta određuje se i, po potrebi, preispituje na sastanku država članica ove konvencije, u zavisnosti od saglasnosti Generalne skupštine.

11. Generalni sekretar Ujedinjenih naroda osigurava potrebno osoblje i uvjete za efikasno obavljanje funkcija Komiteta na osnovu ove konvencije.
12. Uz saglasnost Generalne skupštine, članovi Komiteta osnovanog na osnovu ove konvencije primaju plaću iz sredstava Ujedinjenih naroda pod uvjetima koje odredi Skupština.

Član 44.

1. Države članice obavezuju se da Komitet preko Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda podnose izvještaje o mjerama koje su usvojile, a koje doprinose ostvarivanju prava koja su ovdje priznata, kao i o napretku postignutom u ostvarivanju tih prava:
   (a) u roku od dvije godine od stupanja Konvencije na snagu u državama članicama;
   (b) nakon toga, svakih pet godina.
2. U izvještajima pripremljenim u skladu s ovim članom ukazat će se na faktore i teškoće, ako ih ima, koji utiču na stepen ostvarivanja obaveza po ovoj konvenciji. Izvještaji treba da sadrže dovoljno informacija na osnovu kojih će Komitet imati potpun uvid u primjenu Konvencije u odnosnoj zemlji.
3. Država članica koja je podnijela sveobuhvatan prvi izvještaj Komitetu ne mora u svojim narednim izvještajima koji se podnose u skladu sa stavom 1. (b) ponavljati osnovne informacije koje je prethodno već dala.
4. Komitet može zatražiti od država članica dodatne informacije koje se odnose na primjenu Konvencije.
5. Komitet podnosi Generalnoj skupštini, preko Ekonomskog i socijalnog savjeta, svake dvije godine izvještaje o svojim aktivnostima.
6. Države članice stavljaju izvještaje na uvid javnosti u svojim zemljama.

Član 45.

Radi podsticanja efikasne primjene Konvencije i ohrabrivanja međunarodne suradnje u oblasti o kojoj je riječ u ovoj konvenciji:

(a) specijalizirane agencije, UNICEF i drugih organi Ujedinjenih naroda imaju pravo na prisustvo svog predstavnika prilikom razmatranja primjene onih odredaba ove konvencije koje su u njihovoj nadležnosti. Komitet može pozvati specijalizirane agencije, UNICEF i druge organe Ujedinjenih

naroda da podnesu izvještaje o primjeni Konvencije u oblastima koje su u okviru njihovih aktivnosti;

(b) Komitet, ako smatra za shodno, dostavlja specijaliziranim agencijama, UNICEF-u, i drugim nadležnim tijelima izvještaje država članica koji sadrže zahtjev ili ukazuju na potrebu za stručnim savjetima ili pomoći, zajedno sa eventualnim zapažanjima i prijedlozima u vezi s tim molbama ili potrebama;

(c) Komitet može dati preporuku Generalnoj skupštini da zamoli Generalnog sekretara da u ime Komiteta poduzme studije o konkretnim pitanjima koja se odnose na pravo djeteta;

(d) Komitet može davati prijedloga i opće preporuke koje se zasnivaju na informacijama primljenim u skladu sa članovima 44. i 45. ove konvencije. Takvi prijedlozi i opće preporuke dostavljaju se

zainteresiranim državama članicama, a Generalna skupština se o njima obavještava uz eventualne komentare država članica.

DIO III.

Član 46.

Ova konvencija je otvorena za potpisivanje svim državama.

Član 47.

Konvencija podliježe ratifikaciji. Instrumenti o ratifikaciji deponiraju se kod Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda.

Član 48.

Ova konvencija ostaje otvorena za pristupanje svim državama. Instrumenti o pristupanju deponiraju se kod Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda.

Član 49.

1. Ova konvencija stupa na snagu tridesetog dana od datuma deponiranja dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili instrumenta o pristupanju kod Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda.
2. Za svaku državu koja ratificira Konvenciju ili joj pristupi nakon deponiranja dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili instrumenta o pristupanju, Konvencija stupa na snagu tridesetog dana od datuma deponiranja instrumenta o ratifikaciji ili instrumenta o pristupanju.

Član 50.

1. Svaka država članica može predložiti amandman i podnijeti ga Generalnom sekretaru Ujedinjenih naroda. Generalni sekretar nakon toga dostavlja predloženi amandman državama članicama uz molbu da naznače da li su za konferenciju država članica radi razmatranja i glasanja o prijedlozima. U slučaju da se u roku od četiri mjeseca od datuma dostavljanja takvog amandmana najmanje jedna trećina država članica izjasni za konferenciju, Generalni sekretar saziva konferenciju pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda. Svi amandmani koje usvoje većina država članica koje su prisutne i koje glasaju na konferenciji, podnose se na odobrenje Generalnoj skupštini.
2. Amandman usvojen u skladu sa stavom 1. ovog člana stupa na snagu nakon odobrenja Generalne skupštine Ujedinjenih naroda i prihvaćanja od strane dvije trećine država članica.
3. Kada stupi na snagu, amandman postaje obavezan za one države članice koje su ga prihvatile, a ostale države članice i dalje obavezuju one odredbe ove konvencije i svi eventualni amandmani prihvaćeni ranije.

Član 51.

1. Generalni sekretar Ujedinjenih naroda prima i dostavlja svim državama tekst o rezervama koje izraze države u vrijeme ratifikacije ili pristupanja.
2. Rezerva koja nije u skladu s ciljem i namjenom ove konvencije nije dozvoljena.
3. Rezerve se mogu povući u bilo koje vrijeme pismenim obavještenjem upućenim Generalnom sekretaru Ujedinjenih naroda, koji o tome obavještava sve države. Takvo obavještenje stupa na snagu na dan kada ga primi Generalni sekretar.

Član 52.

Država članica može otkazati ovu konvenciju pismenim obavještenjem Generalnom sekretaru Ujedinjenih naroda. Otkaz stupa na snagu godinu dana nakon što Generalni sekretar primi ovo obavještenje.

Član 53.

Generalni sekretar Ujedinjenih naroda je određen za depozitara Konvencije.

Član 54.

Original ove konvencije, čiji su tekstovi na arapskom, kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku podjednako vjerodostojni, deponira se kod Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda.

U potvrdu čega dole potpisani opunomočenici, propisno ovlašteni od njihovih vlada, potpisali su ovu

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe (*Pekinška pravila*)

Generalna skupština UN, 96. plenarna sjednica,
A/RES/40/33 , 29. novembra 1985.

Generalna skupština,

Imajući na umu Opću deklaraciju o ljudskim pravima,

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni

pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i druge međunarodne instrumente ljudskih prava koji se odnose na prava mladih,

imajući na umu da je 1985. godina određena za Međunarodnu godinu mladih: sudjelovanje, razvoj i mir te da je međunarodna zajednica stavila naglasak na zaštitu i promicanje prava mladih čemu svjedoči značenje koje se pridaje Deklaraciji o pravima djeteta,

podsjećajući na Rezoluciju 4 o sprječavanju zločina i postupanju s počiniteljima usvojenu na Šestom kongresu Ujedinjenih naroda koji je održan u Caracasu od 25. kolovoza do 5. rujna 1980. koja poziva na utvrđivanje standardnih minimalnih pravila za maloljetničko pravosuđe i na skrb za mlade, koja bi mogla poslužiti kao model za države članice,

podsjećajući na odluku Gospodarskog i socijalnog vijeća 1984/153 od 25. svibnja 1984. prema kojoj je nacrt pravila proslijeđen na Sedmom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima, kroz međuregionalne pripremne sastanke održane u Pekingu od 14. do 18. svibnja

uvažavajući da mladi, jer su u ranoj fazi ljudskog razvoja, zahtijevaju posebnu skrb i pomoć u pogledu mentalnog i društvenog razvoja te zahtijevaju pravnu zaštitu u uvjetima mira, slobode, digniteta i sigurnosti,

uzimajući u obzir da postojeće nacionalno zakonodavstvo, politike i prakse mogu zahtijevati reviziju i izmjene u pogledu standarda sadržanih u pravilima,

uzimajući u obzir da iako će takve standarde možda biti teško trenutačno postići imajući u vidu postojeće društvene, ekonomske, kulturne, političke i pravne uvjete, ipak ih se smatra dostižnima kao političkim minimumom,

1. Bilježi s uvažavanjem posao koji je obavilo Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina, generalni tajnik, Ujedinjeni narodi, Institut Azije i Dalekog istoka za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima i druge ustanove Ujedinjenih naroda na razvoju Standardnih minimalnih pravila za maloljetničko pravosuđe;

2. Bilježi s uvažavanjem izvješće generalnog tajnika o nacrtu Standardnih minimalnih pravila za maloljetničko pravosuđe;

3. Pohvaljuje Međuregionalnu pripremnu sjednicu održanu u Pekingu za dovršavanje teksta pravila koji je predana Sedmom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima na razmatranje i konačno djelovanje;

4. Usvaja Standardna minimalna pravila za maloljetničko pravosuđe koja preporučuje Sedmi kongres, sadržana u dodatku ove rezolucije, i odobrava preporuku Sedmog kongresa da pravila budu poznata kao "Pekinška pravila";

5. Poziva države članice da prilagode, gdje god je to potrebno, nacionalno zakonodavstvo politike i prakse, osobito u pogledu osposobljavanja pravosudnih

djelatnika za maloljetnike, Pekinškim pravilima te da pravila stave na pozornost relevantnim vlastima i širokoj javnosti;

6. Poziva Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina da oblikuje mjere za učinkovitu implementaciju Pekinških pravila uz pomoć instituta Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima;

7. Poziva države članice da informiraju generalnog tajnika o primjeni Pekinških pravila te da redovno izvješćuju Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina o postignutim rezultatima;

8. Zahtijeva od država članica i generalnog tajnika da pokrenu istraživanje i naprave baze podataka učinkovitih politika i praksi u maloljetničkom pravosuđu;

9. Zahtijeva od generalnog tajnika da pozove države članice da osiguraju široku dostupnost teksta Pekinških pravila na svim službenim jezicima Ujedinjenih naroda, uključujući i da pojača informativne aktivnosti na polju maloljetničkog pravosuđa;

10. Zahtijeva od generalnog tajnika da osmisli pilot projekte za primjenu Pekinških pravila;

11. Zahtijeva od generalnog tajnika i država članica da osiguraju potrebne resurse za uspješnu primjenu Pekinških pravila, a posebice na području osposobljavanja, obučavanja, razmjene djelatnika, istraživanja i procjene te razvoja novih alternativa institucionalizaciji;

12. Zahtijeva od Osmog kongresa Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima da razmotri napredak postignut u implementaciji Pekinških pravila i preporuke sadržane u ovoj rezoluciji, u sklopu zasebne točke dnevnog reda o maloljetničkom pravosuđu;

13. Umoljava sve relevantna tijela sustava Ujedinjenih naroda, a posebice regionalne komisije i specijalizirane agencije, institute Ujedinjenih naroda za sprječavanje zločina i postupanje prema počiniteljima, druge međuvladine organizacije i nevladine organizacije da surađuju s Tajništvom i poduzmu potrebne mjere kako bi osigurali usklađeni i stalni napor, unutar svojih tehničkih kompetencija, za provedbu načela sadržanih u Pekinškim pravilima.

DODATAK

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila)

Prvi dio Opća načela

1. Temeljne perspektive

1.1 Države članice dužne su uložiti napore, u skladu sa svojim općim interesima, u poticanje dobrobiti mladih i njihovih obitelji.

1.2 Države članice dužne su truditi se razviti uvjete koji će mladima zajamčiti smislen život u zajednici i koji će ih tijekom razdoblja kada su najviše skloni devijantnom ponašanju poticati na osobni razvoj i obrazovanje što slobodniji od zločina i delinkvencije.

1.3 Potrebno je posvetiti dostatnu pozornost pozitivnim mjerama koje uključuju potpunu mobilizaciju svih raspoloživih resursa, uključujući obitelj, dobrovoljce i druge grupe u zajednici, kao i škole i druge ustanove zajednice, u cilju promidžbe dobrobiti mladih, kako bi se smanjila potreba za interveniranjem u sklopu zakona te učinkovito, pravedno i humano postupalo s mladima u sukobu sa zakonom.

1.4 Maloljetničko pravosuđe osniva se kao integralni dio nacionalnog razvojnog procesa svake zemlje, u sveobuhvatnom okviru socijalne pravde za sve mlade, pa tako istovremeno služi zaštiti mladih i održavanju reda i mira u društvu.

1.5 Ova pravila primjenjuju se u kontekstu gospodarskih, socijalnih i kulturnih uvjeta koji vladaju u državama članicama.

1.6 Usluge maloljetničkog pravosuđa potrebno je sustavno razvijati i koordinirati s ciljem poboljšanja i održavanja kompetencije djelatnika uključenih u usluge, uključujući njihove metode, pristupe i stavove.

Komentar

Ove opće temeljne perspektive odnose se općenito na sveobuhvatnu društvenu politiku, a cilj im je promicanje dobrobiti mladih u najvećoj mogućoj mjeri što će smanjiti potrebu maloljetničkog pravosuđa da intervenira, a istovremeno i smanjiti štetu koju može uzrokovati intervencija. Ove mjere skrbi za mlade, prije navale delinkventnog ponašanja, temeljni su politički preduvjeti čija je svrha osujetiti potrebu primjene pravila.

Pravila od 1.1 do 1.3 ukazuju koliko je važna uloga konstruktivne društvene politike za mlade, između ostalog, u sprječavanju maloljetničkog zločina i delinkvencije. Pravilo 1.4 definira maloljetničko pravosuđe kao integralni dio društvenog pravosuđa za mlade, dok pravilo 1.6 ukazuje na potrebu stalnog poboljšavanja maloljetničkog pravosuđa, a da se pritom ne zaostaje u razvoju progresivne društvene politike za mlade općenito, imajući na umu potrebu za stalnim poboljšanjem usluga osoblja.

Pravilo 1.5 zahtijeva da se u obzir uzmu postojeći uvjeti u državama članicama koji bi mogli utjecati na način provedbe pojedinih pravila tako da se provode drukčije nego što je primijenjeno u drugim državama.

2. Opseg pravila i definicije

2.1 Sljedeća Standardna minimalna pravila primjenjuju se nepristrano na maloljetne počinitelje, bez ikakvih razlika, naprimjer u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, religije, političkih ili drugih opredjeljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, vlasništva, rođenja ili drugog statusa.

2.2 Za potrebe ovih pravila države članice primjenjuju sljedeće definicije na način koji je u skladu s njihovim pravnim sustavima i konceptima:

(a) Maloljetnik je dijete ili mlada osoba prema kojoj se u odgovarajućem pravnom sustavu postupa drukčije nego prema odrasloj osobi počinitelju.

(b) Kazneno djelo je svako ponašanje (čin ili propust) kažnjiv zakonom u odgovarajućem pravnom sustavu;

c) Maloljetni počinitelj je dijete ili mlada osoba osumnjičena za počinjenje ili osuđena za počinjenje kaznenog djela.

2.3 Potrebno je uložiti napore u sklopu nacionalnih nadležnosti za utvrđivanje niza zakona, pravila i odredbi primjenjivih na maloljetne počinitelje te ustanova i tijela kojima su povjerene funkcije provedbe maloljetničkih postupaka i čija je svrha:

(a) zadovoljavanje različitih potreba maloljetnih počinitelja i zaštita njihovih osnovnih prava;

(b) zadovoljavanje potreba društva;

(c) temeljita i pravedna provedba sljedećih pravila.

Komentar

Standardna minimalna pravila namjerno su oblikovana tako da ih je moguće primijeniti u različitim pravnima sustavima, a istovremeno utvrđuju minimalne standarde za postupanje prema maloljetnim počiniteljima prema bilo kojoj definiciji maloljetnika i prema bilo kojem sustavu postupanja prema maloljetnim počiniteljima. Pravila treba uvijek provoditi nepristrano i bez ikakvih iznimaka.

Pravilo 2.1 stoga naglašava koliko je važno da se pravila primjenjuju nepristrano i bez ikakve iznimke. Pravilo slijedi formulaciju 2. načela Deklaracije o pravima djeteta.

Pravilo 2.2. definira izraze "maloljetnik" i "kazneno djelo" kao sastavne dijelove pojma "maloljetni počinitelj" koji je glavni predmet Standardnih minimalnih pravila (pogledajte i pravila 3 i 4). Treba uzeti u obzir da dobna granica ovisi, i izrijekom je ovisna o, odgovarajućem pravnom sustavu, čime se u potpunosti poštuju gospodarski,

društveni, politički, kulturni i pravni sustavi država članica. Zbog toga definicija "maloljetnog počinitelja" obuhvaća razne dobi, od 7 godina do 18 ili više. Takva je raznolikost neizbježna s obzirom na različite nacionalne pravne sustave i ne umanjuje učinak Standardnih minimalnih pravila.

Pravilo 2.3 odnosi se na potrebu zasebnih nacionalnih zakonodavstava da optimalno provedu Standardna minimalna pravila, na pravnoj i praktičnoj razini.

3. Proširenje pravila

3.1 Relevantne odredbe pravila ne primjenjuju se samo na maloljetne počinitelje, već i na maloljetnike kojima se sudi zbog specifičnog ponašanja koje ne bi bilo kažnjivo da se tako ponašala odrasla osoba.

3.2 Potrebno je uložiti trud da se prošire načela utjelovljena u pravilima na sve maloljetnike u postupcima socijalne skrbi.

3.3. Potrebno je uložiti trud da se načela utjelovljena u pravilima prošire na mlade počinitelje.

Komentar

Pravilo 3 proširuje zaštitu koju nude Standardna minimalna pravila za maloljetničke postupke kako bi obuhvatila:

(a) takozvana "statusna kaznena djela" opisana u raznim nacionalnim pravnim sustavima pri čemu je raspon ponašanja koja se smatraju kaznenim djelom veći za maloljetnike, nego za odrasle (naprimjer, markiranje, neposluh u školi i obitelji, javno pijanstvo itd.) (pravilo 3.1);

(b) postupke socijalne skrbi za maloljetnike (pravilo 3.2);

(c) postupke u koje su uključeni mladi počinitelji, ovisno o danoj dobnoj granici (pravilo 3.3).

Proširenje pravila kako bi obuhvatila ova tri područja čini se opravdanim. Pravilo 3.1 pruža minimalna jamstva u navedenim poljima, a pravilo 3.2 smatra se poželjnim korakom u smjer pravednijeg, nepristrane i humane pravde za sve maloljetnike u sukobu sa zakonom.

4. Dob kaznene odgovornosti

4.1 U pravnim sustavima koji priznaju koncept dobi kaznene odgovornosti za maloljetnike, ne smije se utvrditi preniska dobna granica, imajući na umu čimbenike emocionalne, mentalne i intelektualne zrelosti.

Komentar

Minimalna dob kaznene odgovornosti iznimno se razlikuje zbog kulture i povijesti. Moderni pristup obuhvaćao bi razmatranje može li dijete dosegnuti moralne i psihološke komponente kaznene odgovornosti, odnosno, može li se dijete temeljem svojeg razmišljanja i razumijevanja smatrati odgovornim za antisocijalno ponašanje. Ako je dob kaznene odgovornosti preniska ili uopće nema donje dobne granice, pojam odgovornosti bio bi besmislen. Općenito postoji uska veza između pojma odgovornosti za delinkventno ili kazneno ponašanje i drugih društvenih prava i odgovornosti (kao što su bračno stanje, građanska punoljetnost itd).

Potrebno je poduzeti napore da se usvoji razumna, međunarodno primjenjiva, donja dobna granica.

5. Ciljevi maloljetničkog pravosuđa

5.1 Maloljetničko pravosuđe dužno je naglašavati dobrobit maloljetnika i jamčiti da će svaka reakcija na maloljetnog počinitelja biti u skladu s okolnostima počinitelja i počinjenog djela.

Komentar

Peto pravilo odnosi se na dva najvažnija cilja maloljetničkog pravosuđa. Prvi je cilj promocija dobrobiti maloljetnika. To je glavno žarište pravnih sustava u kojima se maloljetnim prijestupnicima bave obiteljski sudovi ili administrativna tijela, no dobrobit maloljetnika treba naglašavati i u pravnim sustavima koji slijede model kaznenog suda, čime pridonose izbjegavanju isključivo kaznenih mjera. (Pogledajte i 14. pravilo.)

Drugi je cilj "načelo proporcionalnosti". Načelo je dobro poznato kao instrument za ograničavanje kaznenih sankcija, a uglavnom se izražava u vidu pravednog postupanja u odnosu na ozbiljnost kaznenog djela. Reakcija na mlade počinitelje treba se temeljiti na ozbiljnosti kaznenog djela, ali i osobnim okolnostima.

Individualne okolnosti počinitelja (naprimjer, društveni status, obiteljska situacija, šteta nastala počinjenjem kaznenog djela ili drugi čimbenici koji utječu na osobne okolnosti) trebaju utjecati na proporcionalnost reakcije (naprimjer, uzimajući u obzir počiniteljev trud da obešteti žrtvu ili njegova spremnost da se okrene sveobuhvatnom i korisnom životu).

Na isti način reakcije koje imaju za cilj osigurati dobrobit mladog počinitelja mogu se protegnuti povrh potrebe i tako uskratiti temeljna prava mlade osobe, kao što je primijećeno u nekim maloljetničkim pravosudnim sustavima. I u tom slučaju potrebno je očuvati proporcionalnost reakcije u odnosu na okolnosti počinitelja i kaznenog djela, i žrtve.

U osnovi 5. pravilo poziva na ništa više, ni ništa manje do pravedne reakcije u određenom slučaju maloljetničke delinkvencije i zločina. Problematika uključena u pravilo možda će pomoći potaknuti razvoj u oba pogleda: novi i inovativni tipovi reakcija poželjni su baš kao i mjere predostrožnosti protiv nepotrebnog proširenja mreže formalne društvene kontrole nad maloljetnicima.

6. Opseg diskrecije

6.1 Imajući u vidu različite posebne potrebe maloljetnika kao i raznolikost dostupnih mjera, dopušten je prikladan diskrecijski opseg u svim fazama postupka i razinama maloljetničke pravosudne administracije, uključujući istragu, progon, pravorijek i izricanje presude.

6.2 Potrebno je uložiti trud da se osigura dostatna odgovornost u svim fazama i na svim razinama prilikom korištenja diskrecijskog prava.

6.3 Oni koji koriste diskrecijsko pravo moraju biti posebno osposobljeni i obučeni kako bi ih obavljali razložno i u skladu s njihovim funkcijama i mandatima.

Komentar

Pravila 6.1, 6.2 i 6.3 kombiniraju nekoliko važnih značajki učinkovite, pravedne i humane provedbe maloljetničkog pravosuđa: potrebu da se dopusti upotreba diskrecijskog prava na svim značajnim razinama postupka tako da ono koji donose odluke mogu djelovati na najprikladniji način u svakom pojedinom slučaju; i na potrebu da se polože računi kako bi se spriječila svaka zloporaba diskrecijskog prava i zaštitila prava mladog počinitelja. Odgovornost i profesionalnost najprikladniji su instrumenti za sprječavanje široke diskrecije. Stoga se ovdje naglašavaju profesionalne kvalifikacija i stručna obuka kao važni resursi koji jamče pravednu upotrebu diskrecijskog prava u slučajevima maloljetnih počinitelja. (Pogledajte i pravila 1.6 i 2.2.) U ovom kontekstu naglasak je na formulaciji specifičnih smjernica za upotrebu diskrecije i osiguravanje sustava revizije, žalbi i sličnih sredstava kako bi se omogućio nadzor nad odlukama i odgovornosti. Mehanizmi nisu navedeni jer ih nije lako uklopiti u međunarodna standardna minimalna pravila, koja ne mogu obuhvatiti sve razlike u pravnim sustavima.

7. Prava maloljetnika

7.1 Osnovna proceduralna zaštitna sredstva kao što su pretpostavka nevinosti, pravo na upućenost u optužbe, pravo na šutnju, pravo na odvjetnika, pravno na prisutnost roditelja ili skrbnika, pravo na sučeljavanje i ispitivanje svjedoka i pravo na žalbu višem tijelu zajamčena su u svim fazama postupka.

Komentar

Pravilo 7.1 ističe neke važne točke koje predstavljaju osnovne elemente za pravedno i pošteno suđenje, a međunarodno su priznate kao postojeći instrumenti ljudskih prava. (Pogledajte i 14. pravilo.) Pretpostavka nevinosti, naprimjer, može se naći i u 11. članku Opće deklaracije o ljudskim pravima i 2. odjeljku 14. članka Međunarodnog pakta Ujedinjenih naroda o građanskim i političkim pravima.

Pravilo 14. Standardnih minimalnih pravila posebice navodi problematiku važnu za maloljetničke postupke, dok pravilo 7.1 općenito potvrđuje osnovne proceduralne zaštite.

8. Zaštita privatnosti

8.1 Maloljetnikovo pravilo na privatnost nužno je poštovati u svim fazama kako bi se izbjeglo nanošenje štete maloljetniku zbog neželjenog publiciteta ili obilježavanja.

8.2 U načelu ne smiju biti objavljene nikakve informacije koje mogu otkriti identitet maloljetnog počinitelja.

Komentar

Pravilo 8 ističe važnost zaštite maloljetnikovog prava na privatnost. Mlade osobe posebno su podložne stigmatizaciji.

Kriminalistička istraživanja postupka obilježavanja dokazala su štetne učinke (raznih vrsta) koji proizlaze iz trajne identifikacije mlade osobe kao *delinkventa* ili *kriminalca*.

Pravilo 8 naglašava i važnost zaštite maloljetnika od štetnih učinaka koji mogu rezultirati iz objave informacija o slučaju u javnim medijima (naprimjer, imena maloljetnog počinitelja, osumnjičenog ili osuđenog). Potrebno je zaštititi interes pojedinca, barem u načelu. (Opći sadržaj 8. pravila dodatno je razrađen u 21. pravilu.)

9. Završna odredba

9.1 Ništa navedeno u pravilima ne može se tumačiti kao sprječavanje primjene Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima koja su usvojili Ujedinjeni narodi i drugih instrumenata i standarda ljudskih prava koje je prihvatila međunarodna zajednica, a odnose se na skrb i zaštitu mladih.

Komentar

Pravilom 9 izbjegava se nesporazum u tumačenju i provedbi ovih pravila u skladu s načelima sadržanim u relevantnim postojećim međunarodnim instrumentima i standardima ljudskih prava ili onima u nastajanju – kao što su Opća deklaracija o ljudskim pravima; Međunarodni pakt Ujedinjenih naroda o ekonomskim, socijalnim

i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Deklaracija o pravima djeteta i nacrt konvencije o pravima djeteta.

Podrazumijeva se da se ova pravila primjenjuju ne dovodeći u pitanje navedene međunarodne instrumente koji mogu sadržavati odredbe šire primjene. (Pogledajte i 27. pravilo.)

Drugi dio. Istražni postupak i progon

10. Inicijalni kontakt

10.1 Nakon uhićenja maloljetnika, njegovi ili njezini roditelji ili skrbnici moraju o tome biti smjesta obaviješteni, a kada to nije moguće, roditelji ili skrbnik moraju biti obaviješteni u najkraćem mogućem roku.

10.2 Sudac ili drugi nadležni službenik ili tijelo dužni su, bez odlaganja, razmotriti mogućnost puštanja na slobodu.

10.3 Kontakti između predstavnika zakona i maloljetnog počinitelja moraju se obavljati na način koji poštuje pravni status maloljetnika, promiče dobrobit maloljetnika te mu ne nanosi štetu, uz dužnu pozornost na okolnosti slučaja.

Komentar

Pravilo 10.1 u načelu je sadržano u pravilu 92 Standardnih minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima.

Pitanje puštanja na slobodu (pravilo 10.2) sudac ili drugi nadležni službenik dužni su, bez odlaganja, razmotriti. Posljednje se odnosi na osobe ili ustanove u najširem značenju izraza, što uključuje odbore zajednice ili policijske vlasti koje imaju ovlasti pustiti uhićenu osobu. (Pogledajte i Međunarodni pakt Ujedinjenih naroda o građanskim i političkim pravima, članak 9, stavak 3).

Pravilo 10.3 bavi se temeljnim aspektima postupaka i ponašanjem policije i drugih predstavnika zakona u slučajevima maloljetničkog kriminala. "Ne nanošenje štete" uistinu je fleksibilan izraz i pokriva mnoge značajke moguće interakcije (naprimjer, upotrebu grubog jezika, fizičko nasilje ili izlaganje okolini). Samo sudjelovanje u postupku maloljetničkog suda može biti "štetno" za maloljetnike; izraz "ne nanosi štetu" treba široko tumačiti, stoga treba uključiti nanošenje što je manje štete moguće, kao i izbjegavanje nanošenja dodatne ili neopravdane štete. To je osobito važno kod inicijalnog kontakta s predstavnicima zakona koji mogu duboko utjecati na maloljetnikovo stajalište prema državi i društvu. Štoviše, uspjeh daljnje intervencije ponajviše ovisi o inicijalnom kontaktu. Suosjećanje i ljubazna postojanost važne su značajke u ovim situacijama.

11. Preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava

11.1 Potrebno je uzeti u razmatranje, kada je prikladno, mogućnost djelovanja na maloljetne počinitelje bez formalnog suđenja pred nadležnim vlastima, navedenim u pravila 14.1 u nastavku.

11.2 Policija, tužiteljstvo i druge službe koje se bave maloljetničkim kriminalom moraju imati mogućnost da riješe takve slučajeve, prema vlastitom nahođenju, bez službenog saslušanja, u skladu s kriterijima utvrđenim za takve situacije u mjerodavnom pravnom sustavu, kao i u skladu s načelima sadržanim u ovim pravilima.

11.3 Za preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava na odgovarajuće službe u zajednici ili druge službe potrebno je dobiti pristanak maloljetnika, njegovog ili njezinog roditelja ili skrbnika, pod uvjetom da spomenuta odluka podliježe reviziji od strane nadležnih vlasti, nakon primjene.

11.4 Kako bi se olakšalo diskrecijsko odlučivanje o maloljetničkim slučajevima, potrebno je uložiti trud u pokretanje programa u zajednici, kao što je privremeni nadzor i vodstvo, povrat i obeštećenje žrtava.

Komentar

Preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava koje obuhvaća izdvajanje iz pravosudnog postupka i, često, usmjeravanje na službe podrške u zajednici, često se prakticira na formalnoj i neformalnoj razini u mnogih pravnim sustavima. Svrha je ove prakse da spriječi negativne učinke naknadnih postupaka u maloljetničkoj pravosudnoj administraciji (naprimjer, stigma osude i presude). U mnogim slučajevima najbolji bi odgovorio bio nedjelovanje. Stoga je preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava na samom početku i bez upućivanja na alternativne (socijalne) službe možda optimalni odgovor. To se osobito odnosi na slučajeve kada prijestup nije ozbiljne prirode i kada su već reagirali obitelj, škola ili druge ustanove neformalne društvene kontrole, ili će reagirati, na prikladan i konstruktivan način.

Kao što je navedeno u pravilu 11.2, preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava može se upotrijebiti u bilo kojem trenutku odlučivanja – može ga primijeniti policija, tužilaštvo ili druge službe poput sudova, odbora ili vijeća. Može ga iskoristiti tijelo ili nekoliko tijela, u skladu s pravilima i politikama pravnih sustava i u skladu sa sadašnjim pravilima. Ne mora se nužno ograničiti na sitne slučajeve, čime preusmjeravanje slučajeva iz pravosudnog sustava postaje važan instrument.

Pravilo 11.3 naglašava važan preduvjet da se osigura pristanak mladog počinitelja (ili roditelja ili skrbnika) na preporučene mjere preusmjeravanja slučaja iz pravosudnog sustava. (Preusmjeravanje slučaja iz pravosudnog sustava na službe u zajednici bez

takvog pristanka bilo bi protivno Konvenciji o prisilnom radu.) Međutim, pristanak se ne smije biti neopoziv jer ga maloljetnik katkad može dati iz čistog očaja. Pravilo ističe da se treba pobrinuti da se umanji mogućnost iznude i zastrašivanja na svim razinama postupka preusmjeravanja slučaja iz pravosudnog sustava. Maloljetnici ne smiju osjećati pritisak (naprimjer, kako bi izbjegli pojavljivanje na sudu), niti se na njih smije vršiti pritisak da pristanu na programe preusmjeravanja. Stoga se zagovara da je potrebno omogućiti objektivnu procjenu prikladnosti rješenja za mlade počinitelje od strane "nadležnog tijela po primjeni". ("Nadležno tijelo" ne mora biti isto kao u pravilu 14.)

Pravilo 11.4 preporučuje iznalaženje prihvatljivih alternativa maloljetničkom pravosudnom postupku u vidu preusmjeravanja na zajednicu. Posebno se preporučuju programi koji uključuju nagodbu obeštećenjem žrtve i oni kojima se privremenim nadzorom i vodstvom pokušavaju izbjeći budući sukobi sa zakonom. Značajke pojedinog slučaja određuju prikladnost preusmjeravanja, čak i u slučaju počinjenja ozbiljnijih kaznenih djela (naprimjer ako je to prvo djelo, ako je počinjeno pod pritiskom vršnjaka itd).

12. Specijalizacija unutar policije

12.1 Kako bi najbolje ispunjavali svoje zadatke, policajce koji se često ili isključivo bave maloljetnicima ili koji su primarno angažirani na prevenciji maloljetničkog kriminala, potrebno je posebno osposobiti i obučiti. U velikim gradovima u tu je svrhu potrebno osnovati posebne policijske odrede.

Komentar

Pravilo 12 usredotočuje se na potrebu specijalizirane obuke za sve predstavnike zakona uključene u provedbu pravosudnih postupaka za maloljetnike. Budući da je policija prvo mjesto susreta s maloljetničkim pravosudnim sustavom, iznimno je važno da djeluju na informiran i prikladan način.

I dok je odnos između urbanizacije i zločina očigledno složen, povećanje maloljetničkog kriminala povezano je s rastom velikih gradova, posebice brzim i neplaniranim rastom. Stoga su specijalizirane policijske jedinice neizbježne, ne samo u interesu provedbe načela sadržanih u ovim instrumentima (kao što je pravilo 1.6), već i općenito kako bi se poboljšala prevencija i kontrola maloljetničkog kriminala i postupanje s maloljetnim prijestupnicima.

13. Pritvor u očekivanju suđenja

13.1 Pritvor u očekivanju suđenja može se koristiti samo kao posljednja mjera i u što je kraćem trajanju moguće.

13.2 Kadgod je to moguće, pritvor u očekivanju suđenja treba zamijeniti alternativnim mjerama kao što su strogi nadzor, intenzivna skrb ili smještanje u obitelj ili obrazovnu sredinu ili dom.

13.3 Maloljetnici u pritvoru u očekivanju suđenja imaju pravo na sva prava i jamstva Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima koja su usvojili Ujedinjeni narodi.

13.4 Maloljetnici u pritvoru u očekivanju suđenja moraju biti odvojeni od odraslih i čuvani u zasebnoj ustanovi ili zasebnom dijelu ustanove u kojoj se nalaze odrasli.

13.5 Dok su u pritvoru, maloljetnici moraju imati skrb, zaštitu i svu potrebnu pomoć – socijalnu, obrazovnu, vokacijsku, psihološku, medicinsku i fizičku – koja im može zatrebati s obzirom na njihovu dob, spol i osobnost.

Komentar

Ne smijemo podcijeniti opasnost "kontaminacije zločinom" maloljetnika dok se nalaze u pritvoru u očekivanju suđenja. Stoga je važno naglasiti potrebu alternativnih mjera. Na taj način pravilo 13.1 potiče osmišljavanje novih i inovativnih mjera za izbjegavanje pritvora u interesu dobrobiti maloljetnika.

Maloljetnici u pritvoru u očekivanju suđenja imaju pravo na sva prava i jamstva sadržana u Standardnim minimalnim pravilima za postupanje sa zatvorenicima kao i ona sadržana u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, posebice u članku 9. i stavcima 2b i 3 članka 10.

Pravilo 13.4 ne sprječava države da poduzmu druge mjere protiv negativnog utjecaja odraslih počinitelja koje su barem jednako učinkovite kao mjere navedene u pravilu.

Pobrojani su različiti oblici potencijalno neophodne pomoći kako bi se privukla pozornost na širok raspon individualnih potreba mladih pritvorenika (naprimjer, muških ili ženskih, ovisnika, alkoholičara, mentalno bolesnih maloljetnika, mladih osoba koji pate od traume uhićenja itd).

Različite psihičke i psihološke značajke mladih pritvorenika mogu zahtijevati klasifikacijske mjere prema kojima će neki biti odvojeni u pritvoru dok čekaju suđenje, čime se pridonosi izbjegavanju viktimizacije i dobiva prikladnija pomoć.

Šesti kongres UN-a o sprječavanju zločina i postupanju s počiniteljima u svojoj rezoluciji 4 o standardima maloljetničkog pravosuđa navodi da pravila, između ostalog, trebaju odražavati osnovno načelo da se pritvor prije suđenja koristi isključivo kao posljednja mjera, da se maloljetnici ne smiju držati u ustanovi gdje su podložni negativnim utjecajima odraslih zatvorenika te da uvijek treba uzeti u obzir specifične potrebe vezane uz njihov stupanj razvoja.

Treći dio. Donošenje presude i izreka

14. Vlasti nadležne za donošenje presude

14.1 U slučaju kada slučaj maloljetnog počinitelja nije preusmjeren (prema pravilu 11), maloljetnikom se bavi nadležno tijelo (sud, vijeće, odbor itd.) u skladu s načelima pravednog i poštenog suđenja.

14.2 Postupak je nužno voditi u najboljem interesu maloljetnika i provoditi u ozračju razumijevanja koje će maloljetniku omogućiti da sudjeluje i slobodno se izrazi.

Komentar

Teško je oblikovati definiciju nadležnog tijela ili osobe koja bi univerzalno opisivalo nadležno sudbeno tijelo. "Nadležna vlast" uključuje sve one koji predsjedaju sudovima (bilo da ga čine jedan sudac ili više članova), što obuhvaća stručne i sudske prisjednike, kao i administrativna vijeća (naprimjer u škotskom i skandinavskom sustavu) ili druge manje formalne sudbene službe zajednice i službe za rješavanje sukoba.

Postupanje prema maloljetnim počiniteljima treba slijediti minimalne standarde koji su univerzalno primijenjeni na sve optuženike u postupku poznatom pod nazivom "potrebni zakonski postupak". U skladu s potrebnim zakonskim postupkom, "pošteno i pravedno suđenje" uključuje zaštitne mehanizme kao što su pretpostavka nevinosti, predstavljanje i ispitivanje svjedoka, uobičajene vidove pravne obrane, pravo na šutnju, pravo na završnu riječ na saslušanju, pravo na žalbu itd. (Pogledajte i pravilo 7.1.)

15. Pravni zastupnik, roditelji i skrbnici

15.1 Tijekom postupka maloljetnik ima pravo da ga zastupa pravni savjetnik ili da zatraži besplatnu pravnu pomoć gdje takva pomoć postoji.

15.2 Roditelji ili skrbnik imaju pravo sudjelovati u postupcima, a nadležno ih tijelo može i zatražiti da sudjeluju u interesu maloljetnika. Nadležno tijelo može im i zabraniti sudjelovanje ako postoje razlozi za takvo izuzimanje u interesu maloljetnika.

Komentar

Pravilo 15.1 koristi terminologiju sličnu onoj u pravilu 93 Standardnih minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima. Pri čemu su pravni savjetnik i besplatna pravna pomoć potrebni kako bi zajamčili pravnu pomoć maloljetniku, pravo roditelja ili skrbnika da sudjeluju kako je navedeno u pravilu 15.2 smatra se općom psihološkom i emocionalnom pomoći maloljetniku – funkcija koja se proteže tijekom trajanja postupka.

Potraga nadležnog tijela za odgovarajućim preusmjeravanjem slučaja posebice može imati koristi od suradnje pravnih predstavnika maloljetnika (ili drugog osobnog pomoćnika kojemu maloljetnik doista vjeruje). To se može umanjiti ako nazočnost roditelja ili skrbnika na saslušanju ima negativan učinak, naprimjer, ako iskazuju neprijateljski stav prema maloljetniku, te zato postoji mogućnost za njihovo isključivanje.

16. Izvješća o socijalnoj situaciji

16.1 U svim slučajevima osim manjih prijestupa, prije nego što nadležno tijelo donose konačnu presudu prije izreke, potrebno je dobro istražiti pozadinu i okolnosti u kojima maloljetnik živi ili uvjete pod kojima je zločin počinjen kako bi se nadležnom tijelu olakšao postupak donošenja presude.

Komentar

Izvješća o socijalnoj situaciji (socijalna izvješća ili izvješća prije presude) prijeko su potrebna pomoć u većini pravnih postupaka koji uključuju maloljetnike. Nadležno tijelo treba biti informirano o relevantnim činjenicama za maloljetnika, kao što su socijalna i obiteljska pozadina, školski uspjeh, obrazovna iskustva itd. U tu svrhu neke nadležnosti koriste posebne socijalne službe ili djelatnike vezane uz sud ili vijeće. I drugo osoblje, uključujući socijalne radnike, mogu izvršavati ovu funkciju. Pravilo zahtijeva dostupnost odgovarajućih socijalnih službi za podnošenje kvalificiranih izvješća o socijalnoj situaciji.

17. Vodeća načela u donošenju presude i izreci

17.1 Izricanjem presude nadležnog tijela upravljaju sljedeća načela:

(a) odabrana reakcija treba uvijek biti razmjerna ne samo okolnostima i težini kaznenog djela, već i okolnostima i potrebama maloljetnika i potrebama društva;

(b) ograničavanje osobne slobode maloljetnika može se dosuditi tek nakon pažljivog razmatranja i mora biti ograničeno na mogući minimum;

(c) uskraćivanje osobne slobode ne provodi se osim ako je maloljetnik osuđen za ozbiljan nasilan zločin protiv druge osobe ili zbog ustrajnosti u počinjenu ozbiljnih kaznenih djela te ako nema drugog odgovarajućeg rješenja;

(d) Dobrobit maloljetnika vodeći je čimbenik u razmatranju slučaja.

17.2 Bez obzira na zločin, maloljetniku se ne može dosuditi smrtna kazna.

17.3 Maloljetnici ne smiju biti izloženi tjelesnom kažnjavanju.

17.4 Nadležno tijelo ima ovlasti u svakom trenutku prekinuti postupak.

Komentar

Glavna poteškoća u formuliranju smjernica za donošenje presude mladima potječe od činjenice da postoje neriješeni sukobi filozofske prirode kao što su sljedeći:

(a) rehabilitacija nasuprot pravedne kazne;

(b) pomoć nasuprot represije i kazne;

(c) reakcija u skladu s jedinstvenim značajkama pojedinog slučaja nasuprot reakcije u cilju zaštite društva općenito;

(d) opće odvraćanje nasuprot individualnog onesposobljavanja.

Sukob između ovih pristupa istaknutiji je u maloljetničkom pravosuđu nego u slučajevima odraslih. Budući da maloljetničke slučajeve karakteriziraju raznoliki uzroci i reakcije, ove alternative čvrsto su isprepletene.

Funkcija Standardnih minimalnih pravila za maloljetničko pravosuđe nije propisivanje pristupa, već prepoznavanje pristupa najbliskijeg međunarodno prihvaćenim načelima. Stoga je osnovne elemente kako su navedeni u pravilu 17.1, a posebice u stavcima (a) i (c), potrebno shvatiti kao praktične smjernice koje trebaju osigurati zajedničku početnu točku; ako ovlaštena tijela vode računa o njima (pogledajte pravilo 5), mogu značajno pridonijeti zaštiti temeljnih prava maloljetnih počinitelja, osobite temeljnih prava na osobni razvoj i obrazovanje.

Pravilo 17.1 (b) sugerira da strogo kazneni pristupi nisu prikladni. Dok se u slučajevima odraslih, a posebice i slučajevima ozbiljnih kaznenih djela maloljetnika, pravedna kazna i uzvratne sankcije mogu smatrati valjanima, u maloljetničkim slučajevima uvijek je potrebno takva razmatranja odbaciti u korist zaštite dobrobiti i budućnosti mlade osobe.

U skladu s rezolucijom 8 Šestog kongresa Ujedinjenih naroda, potiče se upotreba alternativa institucionalizaciji u najvećoj mogućoj mjeri, imajući na umu potrebu odgovoriti na specifične potrebe mladih. Stoga je potrebno u potpunosti iskoristiti postojeće alternativne sankcije i razviti nove alternativne sankcije, imajući na umu javnu sigurnost. Uvjetnu kaznu potrebno je koristiti u najvećoj mogućoj mjeru u vidu obustavljenih kazni, uvjetnih kazni, naredbi komisija i drugih mogućnosti.

Pravilo 17.1 c) odgovara jednom od vodećih načela rezolucije 4 Šestog kongresa čiji je cilj izbjegavanje zatvaranja u maloljetničkim slučajevima, osim ako ne postoji drugo odgovarajuće rješenje koje bi zaštitilo javnu sigurnost.

Odredba koja zabranjuje smrtnu kaznu u pravilu 17.2 u skladu je s člankom 6, stavkom 5 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Odredba protiv smrtne kazne u skladu je s člankom 7 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Deklaracijom o zaštiti svih osoba od mučenja i drugih okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, kao i s Konvencijom protiv mučenja i drugih okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja i nacrtom konvencije o pravima djeteta.

Ovlast za obustavljanje postupka u bilo kojem trenutku (pravilo 17.4) značajka je postupka koji se bavi maloljetnim prijestupnicima, za razliku od odraslih. U bilo kojem trenutku nadležna vlast može otkriti okolnosti koje ukazuju da je najbolje rješenje slučaja potpuni prekid intervencije.

18. Različite mjere izreke presude

18.1 Nadležno tijelo mora raspolagati velikim rasponom mjera izreke presude koje omogućuju fleksibilnost kako bi se izbjegla institucionalizacija u najvećoj mogućoj mjeri. Takve mjere od kojih se neke kombiniraju, uključuju:

(a) skrb, vodstvo i nadzor;

(b) uvjetnu kaznu;

c) kaznu služenja u zajednici;

(d) financijske kazne, nadoknade i obeštećenja;

(e) posrednički postupak i druge postupke;

(f) sudjelovanje u grupnom savjetovanju i sličnim aktivnostima;

(g) izreke vezane uz udomiteljsku skrb, zajednice ili druga obrazovna okruženja;

(h) druge relevantne izreke.

18.2 Maloljetnik ne smije biti izdvojen od roditeljskog nadzora, bilo djelomično ili potpuno, osim ako okolnosti slučaju ukazuju da je to neophodno.

Komentar

Pravilo 18.1 pokušava nabrojati neke od važnih odgovora i sankcija koje su isprobane i dosad bile dokazano uspješne u pravnim sustavima. Općenito predstavljaju obećavajuće mogućnosti koje zaslužuju ponavljanje i daljnji razvoj. Pravilo ne navodi potrebe za djelatnicima zbog mogućeg manjka prikladnih djelatnika u nekim

regijama; u tim je regijama potrebno iskušati ili razviti mjere koje zahtijevaju manje djelatnika.

Primjere iz pravila 18.1 povezuje, prije svega, oslanjanje na zajednicu i poziv zajednici da učinkovito primijeni alternativna rješenja. Preodgoj u zajednici tradicionalna je mjera koja se razvila u niz smjerova. Na toj osnovi relevantna tijela treba potaknuti da ponude usluge utemeljene u zajednici.

Pravilo 18.2 ističe važnost obitelji koja je, prema stavku 1 članka 10 Međunarodnog pakta za ekonomska, socijalna i kulturna prava "prirodna i temeljna jedinica skupine u društvu".

U obitelji roditelji nemaju samo prava, već i odgovornost da se skrbe za djecu i da ih nadziru. Pravilo 18.2 stoga zahtijeva mjeru odvajanja djeteta od roditelja samo kao posljednje ishodište. Mjera se može primijeniti samo ako činjenice slučaja jasno opravdavaju ovaj ozbiljan korak (naprimjer, zlostavljanje djeteta).

19. Najmanja moguća upotreba institucionalizacije

19.1 Smještanje maloljetnika u ustanovu uvijek je posljednje rješenje koje se provodi u najkraćem mogućem trajanju.

Komentar

Progresivna kriminologija zalaže se za upotrebu neinstitucionalnih umjesto institucionalnih postupaka. Vrlo je mala ili nepostojeća razlika u pogledu uspjeha institucionalizacije u odnosu na neinstitucionalizaciju.

Mnogi štetni utjecaji na pojedinca koje nije moguće izbjeći u institucionalnom okruženju očito ne mogu biti nadjačani trudom uloženim u postupak.

To se osobito odnosi na maloljetnike koji su podložni negativnim utjecajima. Štoviše, negativni učinci, i to ne samo gubitak slobode i izdvajanje iz uobičajenog socijalnog okruženja, svakako su lošiji za maloljetnike nego odrasle jer su u ranoj fazi razvoja.

Namjera je pravila 19 ograničiti institucionalizaciju u dva pogleda: u količini ("posljednje rješenje") i vremenski ("u najmanjem mogućem trajanju"). Pravilo 19 odražava jedno od osnovnih načela rezolucije 4 Šestog kongresa Ujedinjenih naroda: maloljetni počinitelj ne smije se zatvoriti, osim ako ne postoji drugo odgovarajuće rješenje. Pravilo stoga sugerira da ako je maloljetnika potrebno institucionalizirati, taj gubitak slobode bude ograničen na najmanju moguću mjeru posebnim institucionalnim aranžmanima za zatvaranje i imajući na umu razlike u vrstama počinitelja, kaznenim djelima i ustanovama. Odnosno, prioritet treba dati "otvorenim", a ne "zatvorenim" ustanovama. Nadalje, takve ustanove trebaju biti popravne ili obrazovne, a ne zatvorskog tipa.

20. Izbjegavanje nepotrebne odgode

20.1 Svaki slučaj potrebno je od samoga početka rješavati ekspeditivno, bez nepotrebnih odgoda.

Komentar

Brza provedba formalnih postupaka u maloljetničkim slučajevima iznimno je važna. U protivnom, moglo bi biti ugroženo sve dobro što je postignuto samim postupkom i izrekom presude. Kako vrijeme prolazi maloljetniku će biti sve teže, ako ne i nemoguće, ostati u vezi s postupkom i izrekom presude za kazneno djelo, kako na intelektualnoj, tako i na psihološkoj razini.

21. Registar

21.1 Registar maloljetnih počinitelja strogo je povjerljive prirode i zatvoren za treće strane. Pristup takvim spisima ograničen je na osobe koje imaju izravne veze s izrekom presude slučaja ili drugo ovlašteno osoblje.

21.1 Registar maloljetnih počinitelja ne smije se rabiti u postupcima protiv odraslih u naknadnim slučajevima koji uključuju istog počinitelja.

Komentar

Pravilo pokušava uspostaviti ravnotežu između sukobljenih interesa vezano uz spise ili datoteke: policijske, zapise tužiteljstva i drugih ovlaštenih tijela poboljšavajući kontrolu nasuprot interesa maloljetnog počinitelja. (Pogledajte i 8. pravilo.) "Drugo ovlašteno osoblje" općenito uključuje, između ostalih, istražitelje.

22. Profesionalne potrebe i obuka

22.1 Profesionalno obrazovanje, obuka u službi, tečajevi osvježavanja znanja i drugi prikladni načini učenja koristit će se za uspostavljanje i održavanje neophodne profesionalne kompetentnosti svog osoblja koje radi na slučajevima maloljetničkog prijestupništva.

22.2 Pravosudne osoblje za slučajeve maloljetnika mora odražavati raznolikost maloljetnika koji dolaze u dodir s maloljetničkim pravosuđem. Potrebno je uložiti napore da se osigura pravedna zastupljenost žena i manjina u službama za maloljetničko pravosuđe.

Komentar

Ovlaštena tijela za izreku mjere mogu biti osobe vrlo različitog porijekla (suci Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske i regije pod utjecajem

običajnog pravnog sustava; suci osposobljeni u zemljama s Romanskim pravom i regiji, pod utjecajem ovog pravnog sustava; sudski prisjednici i juristi, članovi odbor zajednice itd). Nužno je da sva ova tijela imaju minimalnu obuku iz područja prava, sociologije, psihologije, kriminalistike i bihevioralnih znanosti. To se smatra jednako važnim kao i organizacijska specijalizacija i neovisnost ovlaštenog tijela.

Možda neće biti moguće zahtijevati profesionalnu specijalizaciju za socijalne radnike i djelatnike za uvjetni otpust kao preduvjet za preuzimanje bilo koje funkcije koja se bavi maloljetnim počiniteljima. Stoga su minimalne kvalifikacije učenje od profesionalca na radnom mjestu.

Stručne kvalifikacije ključni su element u osiguranju nepristranog i učinkovitog rada maloljetničkog pravosuđa. Shodno tome, neophodno je poboljšati zapošljavanje, napredovanje i stručno osposobljavanje osoblja kako bi ih se opremilo neophodnim alatima za pravilo izvršavanje njihovih funkcija.

Treba izbjegavati svaki oblik političke, seksualne, rasne, vjerske, kulturne ili bilo koje druge vrste diskriminacije u odabiru, postavljanju i napredovanju djelatnika maloljetničkog pravosuđa kako bi se postigla nepristranost u radu maloljetničkog pravosuđa. Navedeno preporučuje Šesti kongres Ujedinjenih naroda. Nadalje, Šesti kongres poziva države članice da zajamče sigurno i jednako postupanje prema ženama kao djelatnicima kaznenog pravosuđa i preporučuje da se poduzmu posebne mjere za zapošljavanje, osposobljavanje i lakše napredovanje djelatnica u sustavu maloljetničkog pravosuđa.

Četvrti dio. Neinstitucionalno postupanje

23. Učinkovita provedba izreke mjere

23.1 Potrebno je donijeti odgovarajuće odredbe za provedbu naredbi ovlaštenog tijela, kao što je navedeno u pravilu 14.1, bilo da to treba učiniti samo tijelo ili neko drugo ovlašteno tijelo, već kako okolnosti zahtijevaju.

23.2 Ove odredbe moraju sadržavati mogućnost promjene naredbi ako nadležno tijelo tako procijeni s vremena na vrijeme, pod uvjetom da se promjene utvrđuju u skladu s načelima sadržanim u ovim pravilima.

Komentar

Izreka mjere u slučajevima maloljetničkog prijestupništva utječe na život počinitelja dugo vremena, znatno više nego u slučaju odrasle osobe. Stoga je važno da nadležna vlast ili neovisno tijelo (odbor za uvjetno puštanje, službenik za uvjetno, ustanove za skrb o mladima ili drugi) s kvalifikacijama jednakim onima nadležne vlasti koja inicijalno izrekla mjeru, nadzire provedbu izrečene mjere. U nekim zemljama u ovu se svrhu imenuje sudac za izvršenje kazne.

Sastav, ovlasti i funkcije ovlaštenog tijela moraju biti fleksibilne; opisane su u općim odrednicama u pravilu 23 kako bi se osigurala široka prihvatljivost.

24. Pružanje potrebne pomoći

24.1 Potrebno je uložiti napor da se maloljetnicima u svim fazama postupka pruži neophodna pomoć kao što je smještaj, obrazovanje ili osposobljavanje, zaposlenje ili druga pomoć, praktična i korisna, kako bi se pospješio rehabilitacijski proces.

Komentar

Najveća je briga promicanje dobrobiti maloljetnika. Stoga pravilo 24 naglašava važnost osiguravanja smještaja, usluga i drugih vrsta pomoći u najboljem interesu maloljetnike tijekom trajanja rehabilitacijskog procesa.

25. Mobiliziranje dobrovoljaca i drugih usluga zajednice

25.1 Potrebno je pozvati dobrovoljce, dobrovoljne organizacije, lokalne ustanove i druge resursi zajednice da učinkovito doprinesu rehabilitaciji maloljetnika u zajednici te, koliko je god to moguće, u obitelji.

Komentar

Ovo pravilo odražava potrebu za rehabilitacijskom orijentacijom svog postupanja s maloljetnim počiniteljima. Suradnja sa zajednicom neophodna je ako se želi učinkovito provesti direktive o kompetentnim nadležnim tijelima.

Posebice su se dobrovoljci i dobrovoljne službe pokazali vrijednim resursima, no trenutačno ih se premalo koristi. U nekim slučajevima suradnje bivših počinitelja (uključivo i bivših ovisnika) može biti značajna pomoć.

Pravilo 25 potječe od načela iz pravila 1.1 do 1.6 i slijedi relevantne odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Peti dio. Institucionalno postupanje

26. Ciljevi institucionalnog postupanja

26.1 Cilj je obučavanja i postupanja prema maloljetnicima smještenim u ustanove pružanje skrbi, zaštite, obrazovnih i strukovnih vještina, s ciljem da im se pomogne da zauzmu društveno konstruktivne i produktivne uloge u društvu.

26.2 Maloljetnici u ustanovama moraju imati skrb, zaštitu i svu potrebnu pomoć - socijalnu, obrazovnu, vokacijsku, psihološku, medicinsku i fizičku – koja im može zatrebati s obzirom na njihovu dob, spol i osobnost, a koja je u interesu njihovog sveobuhvatnog razvoja.

26.3 Maloljetnici u ustanovama moraju biti odvojeni od odraslih i čuvani u zasebnoj ustanovi ili zasebnom dijelu ustanove u kojoj se nalaze odrasli.

26.4 Mlade počiniteljice smještene u ustanovu zahtijevaju posebnu pozornost zbog svojih osobnih potreba i problema. Nikako ne smiju dobivati slabiju skrb, zaštitu, pomoć, liječenje i osposobljavanje od mladih muških počinitelja. Potrebno im je zajamčiti pravedni tretman.

26.5 U interesu dobrobiti institucionaliziranog maloljetnika, roditelji ili skrbnici imaju pravo pristupa.

26.6 Treba poticati suradnju između ministarstava i odjela kako bi se pružilo odgovarajuće akademsko ili, kako je prikladno, vokacijsko osposobljavanje institucionaliziranih maloljetnika, pobrinuvši se da nakon izlaska ne budu obrazovno zakinuti.

Komentar

Ciljevi institucionalnog postupanja propisani u pravilima 26.1 i 26.2 prihvatljivi su svim sustavima i kulturama. Međutim, još nigdje nisu ostvareni i još je mnogo toga potrebno učiniti u tom pogledu.

Posebice su medicinska i psihološka pomoć iznimno važne za institucionalizirane ovisnike o drogama, nasilne i mentalno oboljele mlade osobe.

Izbjegavanje negativnih utjecaja kroz odrasle počinitelje i čuvanje dobrobiti maloljetnika u institucionalnom okruženju kao što je propisano u pravilu 26.3 u skladu je s osnovnim vodećim načelima pravila, kao što je navedeno u rezoluciji 4 Šestog kongresa. Pravilo ne sprječava države da poduzmu druge mjere protiv negativnog utjecaja odraslih počinitelja koje su barem jednako učinkovite kao mjere navedene u pravilu. (Pogledajte i 13.4. pravilo.)

Pravilo 26.4 oslovljava činjenicu da ženske počiniteljice obično dobivaju slabiju pozornost od muških pandana, kao što je izneseno na Šestom kongresu.

Posebice rezolucija 9 Šestog kongresa poziva na pravedan tretman ženskih počiniteljica u svakoj fazi kaznenog postupka i davanje posebne pozornosti njihovim problemima i potrebama u pritvoru.

Štoviše, ovo pravilo treba sagledati u svjetlu Karakaške deklaracije Šestog kongresa koja, između ostalog, poziva na pravedan tretman u radu kaznenog pravosuđa, a na temelju Deklaracije za iskorjenjivanje diskriminacije žena i Konvencije za iskorjenjivanje svih oblika diskriminacije žena.

Pravo pristupa (pravilo 26.5) slijedi iz odredaba pravila 7.1, 10.1, 15.2 i 18.2. Suradnja ministarstava i odjela (pravilo 26.6) iznimno je važna u interesu općenitog poboljšanja kvalitete institucionalnog postupanja i osposobljavanja.

27. Primjena Standardnih minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima koja su usvojili Ujedinjeni narodi

27.1 Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima i povezane preporuke primjenjuju se u relevantnoj mjeri na postupanje prema maloljetnim počiniteljima u ustanovama, uključujući i one u pritvoru koji čekaju suđenje.

27.2 Potrebno je uložiti trud da se provedu relevantna načela navedena u Standardnim minimalnim pravilima za postupanje prema zatvorenicima u najvećoj mogućoj mjeri kako bi se zadovoljile različite potrebe maloljetnika specifične za njihovu dob, spol i osobnost.

Komentar

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima bila su jedan od prvih instrumenata ove vrste koja su promovirali Ujedinjeni narodi. Općenito se smatra da su utjecala na čitav svijet. Iako još ima zemalja u kojima se njihova primjena više težnja nego činjenica, ova Standardna minimalna pravila i dalje imaju važan utjecaj na humano i pravedno postupanje u popravnim ustanovama.

Neke od osnovnih zaštita koje se odnose na maloljetne počinitelje u ustanovama sadržane su u Standardnim minimalnim pravilima za postupanje sa zatvorenicima (smještaj, arhitektura, krevet, posteljina, pritužbe, zahtjevi, kontakti s vanjskim svijetom, medicinska skrb, vjerske službe, razdvajanje po dobnim skupinama, osoblje, rad itd.) kao odredbe koje se odnose na kažnjavanje i disciplinu te obuzdavanje opasnih počinitelja. Ne bi bilo prikladno mijenjati Standardna minimalna pravila u skladu sa značajkama pojedine ustanove za maloljetne počinitelje unutar područja primjene Standardnih minimalnim pravila za maloljetničko pravosuđe.

Pravilo 27 usredotočuje se na neophodne uvjete za maloljetnike u ustanovama (27.1) isto kao i na različite potrebe specifične za njihovu dob, spol i osobnost (27.2). Stoga su ciljevi i sadržaj pravila u vezi s relevantnim odredbama Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima.

28. Čest i rani odabir uvjetnog puštanja

28.1 Uvjetno puštanje iz ustanove može koristiti odgovarajuće nadležno tijelo u najvećoj mogućoj mjeri, a treba biti izrečeno što je prije moguće.

28.2 Maloljetnici uvjetno pušteni iz ustanova trebaju dobiti pomoć i nadzor odgovarajućeg nadležnog tijela kao i punu podršku u zajednici.

Komentar

Ovlast da naredi uvjetno otpuštanje ima nadležna vlast, kao što je navedeno u pravilu 14.1 ili neko drugo nadležno tijelo. U tom smislu ovdje je prikladnije reći "odgovarajuće" umjesto "nadležno" tijelo.

Ako to okolnosti dopuštaju, uvjetno puštanje ima prednost pred služenjem pune kazne. Po dostavljanju dokaza o zadovoljavajućem napretku u smjeru rehabilitacije, čak i počinitelji koji su smatrani opasnima u trenutku institucionalizacije mogu biti uvjetno pušteni kada god je to izvedivo.

Poput uvjetnog roka, ovakvo puštanje može biti uvjetovano zadovoljavajućim ispunjenjem uvjeta koje su propisale relevantne vlasti u vremenskom razdoblju utvrđenom odlukom, naprimjer "dobro ponašanje" počinitelja, sudjelovanje u programima zajednice, boravak u objektima poluotvorenog tipa itd.

U slučaju kada je počinitelj uvjetno pušten iz ustanove, potrebno mu je osigurati pomoći i nadzor socijalnog radnika ili sličnog djelatnika (osobito ondje gdje još nije usvojen institut kušnje), a treba poticati i podršku zajednice.

29. Poluinstitucionalna rješenja

29.1 Potrebno je uložiti napore da se osiguraju poluinstitucionalna rješenja kao što su objekti poluotvorenog tipa, obrazovni domovi, dnevni centri za obuku i druga odgovarajuća rješenja koja mogu maloljetnicima pomoći u pravilnoj reintegraciji u društvo.

Komentar

Ne smije se podcijeniti važnost skrbi koja slijedi nakon razdoblja institucionalizacije. Ovo pravilo naglašava potrebu oblikovanja mreže poluinstitucionalnih rješenja.

Ovo pravilo naglašava i potrebu osmišljavanja čitavog niza ustanova i usluga za zadovoljavanje različitih potreba mladih počinitelja koji se vraćaju u zajednicu i pružanje vodstva i strukturirane podrške kao važnih koraka u uspješnoj reintegraciji u društvo.

Šesti dio. Istraživanje, planiranje, oblikovanje politike i procjena

30. Istraživanje kao osnova planiranja, oblikovanja politike i procjene

30.1 Potrebno je uložiti napore da se organizira i promiče istraživanje neophodno kao temelj za učinkovito planiranje i oblikovanje politike.

30.2 Potrebno je uložiti napore da se periodički razmotri i procijeni trendove, probleme i uzroke maloljetničke delinkvencije i zločina, kao i različite specifične potrebe maloljetnika u pritvoru.

30.3 Potrebno je uložiti napore kako bi se uspostavio redovni istraživački mehanizam procjene ugrađen u sustav maloljetničkog pravosuđa i prikupili te analizirali relevantni podaci i informacije za odgovarajuću procjenu i buduće poboljšanje i reformu postupaka.

30.4 Isporuku usluga u maloljetničkom pravosuđu potrebno je sustavno planirati i provoditi kao integralni dio nacionalnih razvojnih napora.

Komentar

Upotreba istraživanja kao osnove za informiranu politiku maloljetničkog pravosuđa opće je priznat važan mehanizam za održavanje prakse u skladu s napretkom u znanju i kontinuirani razvoj i poboljšanje maloljetničkog pravosuđa. Iznimno važno za maloljetničko pravosuđe su povratne informacije između istraživanja i politike. S brzim i često drastičnim promjenama u stilu života mladih te oblicima i dimenzijama maloljetničkog kriminala, odgovori društva i pravosuđa na maloljetnički kriminal i delinkvenciju brzo zastarijevaju i postaju neodgovarajući.

Pravilo 30 stoga utvrđuje standarde za integriranje istraživanja u postupak oblikovanja politika i njihove primjene u maloljetničkom pravosuđu. Pravilo se posebice osvrće na potrebu redovnog razmatranja i procjene postojećih programa i mjera te na planiranje u širem kontekstu sveukupnih razvojnih ciljeva.

Neprestana procjena potreba maloljetnika, kao i trendova i problema delinkvencije, preduvjeti su za poboljšanje metoda oblikovanja prikladnih politika i utvrđivanje odgovarajućih načina interveniranja, kako na formalnoj tako i na neformalnoj razini. U tom kontekstu istraživanja neovisnih osoba i tijela trebaju pomoći odgovorne službe, a bilo bi vrijedno prikupiti i uzeti u obzir i stavove samih maloljetnika, i to ne samo onih koji dolaze u dodir sa sustavom.

Postupak planiranja mora posebice naglasiti učinkovitiji i pravedniji sustav pružanja neophodnih usluga. Konačno, treba provoditi sveobuhvatnu, redovnu procjenu širokog raspona, specifičnih potreba i problema maloljetnika i identificirati jasne prioritete. U tom smislu treba postojati koordinacija između upotrebe postojećih resursa, uključujući alternative i podršku zajednice, prikladnih za uspostavljanje specifičnih postupaka osmišljenih za provedbu i nadzor utvrđenih programa.[29]

[29] www.mobms.hr/media

Smjernice Ujedinjenih naroda za prevenciju maloljetničke delinkvencije

(Rijadske smjernice)

Generalna skupština Ujedinjenih naroda, 64. plenarna sjednica
A/RES/45/112
14. novembar 1990

Generalna skupština,

imajući na umu Opću deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, kao i druge međunarodne instrumente koji se bave pravima i dobrobiti osoba, uključujući relevantne standarde koje je utvrdila Međunarodna organizacija rada,

imajući na umu Deklaraciju o pravima djeteta, Konvenciju o pravima djeteta, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila),

podsjećajući na rezoluciju 40/33 Generalne skupštine od 29. novembra 1985. kojom je skupština usvojila Pekinška pravila koja je preporučio Sedmi kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima,

podsjećajući da je Generalna skupština u svojoj rezoluciji 40/35 od 29. studenog 1985. pozvala na razvoj standarda za prevenciju maloljetničke delinkvencije koja bi državama članicama pomogla u oblikovanju i provedbi specijaliziranih programa i politika, s naglaskom na pomoći, skrbi i sudjelovanju zajednice, a pozvala je i Gospodarsko i socijalno vijeće da podnese izvješće Osmom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s počiniteljima o napretku postignutom na ovim standardima, na reviziju i djelovanje,

podsjećajući da je Gospodarsko i socijalno vijeće u odjeljku II svoje rezolucije 1986/10 od 21. svibnja 1986. zatražilo od Osmog kongresa da razmotri nacrt standarda za prevenciju maloljetničke delinkvencije za usvajanje,

prepoznajući potrebu za razvijanjem nacionalnih, regionalnih i međunarodnih pristupa i strategija za prevenciju maloljetničke delinkvencije,

potvrđujući da svako dijete ima osnovna ljudska prava, uključujući naročito pristup besplatnom obrazovanju,

uzevši u obzir velik broj mladih koji možda jesu ili nisu u sukobu sa zakonom, ali koji su napušteni, zanemareni, zlostavljani, izloženi narkoticima, nalaze se na samoj margini i općenito su u teškom socijalnom položaju,

Uzimajući u obzir prednosti progresivnih politika za prevenciju delinkvencije i za dobrobit zajednice,

1. Bilježi sa zadovoljstvom značajan posao koji je obavilo Vijeće za prevenciju i kontrolu, kao i generalni tajnik u oblikovanju smjernica za prevenciju maloljetničke delinkvencije;

2. Izražava zadovoljstvo vrijednom suradnjom Arapskih studija za sigurnost i centra za obuku u Rijadu kao domaćina Međunarodnog susreta stručnjaka na razvoju smjernica Ujedinjenih naroda za prevenciju maloljetničke delinkvencije koji je održan u Rijadu od 28. veljače do 1. ožujka 1988, u suradnju s uredom Ujedinjenih naroda u Beču;

3. Usvaja Smjernice za prevenciju maloljetničke delinkvencije Ujedinjenih naroda u dodatku sadašnje rezolucije, po nazivom "Rijadske smjernice";

4. Poziva države članice da u svojim sveobuhvatnim planovima prevencije primijene Rijadske smjernice u nacionalnom zakonodavstvu, politici i praksi te da na njih upozore relevantne nadležne vlasti, uključujući stvaratelje politike, djelatnike maloljetničkog pravosuđa, obrazovne djelatnike, masovne medije, liječnike i znanstvenike;

5. Zahtijeva od generalnog tajnika da pozove države članice da osiguraju široku dostupnost teksta Rijadskih smjernica na svim službenim jezicima Ujedinjenih naroda;

6. Zahtijeva od generalnog tajnika i poziva sve relevantne urede i zainteresirane ustanove Ujedinjenih naroda, a posebice Dječju zakladu Ujedinjenih naroda, kao i individualne stručnjake, da poduzmu usmjerene napore za promicanje primjene Rijadskih smjernica;

7. Nadalje zahtijeva od generalnog tajnika da pojača istraživanje specifičnih situacija socijalnog rizika i iskorištavanja djece, uključujući upotrebu djece kao oruđa zločina, s ciljem razvijanja sveobuhvatnih protumjera i izvješćivanja o istima Devetom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s počiniteljima;

8. Nadalje zahtijeva od generalnog tajnika da izda potpuni priručnik sa standardima maloljetničkog pravosuđa koji će sadržavati Standardna minimalna pravila za maloljetničko pravosuđe Ujedinjenih naroda (Pekinška pravila), Smjernice za prevencije maloljetničke delinkvencije Ujedinjenih naroda (Rijadske smjernice) i Pravila Ujedinjenih naroda za zaštitu maloljetnika kojima je oduzeta sloboda, kao i potpune komentare na odredbe istih;

9. Umoljava sva relevantna tijela u sustavu Ujedinjenih naroda da surađuju s generalnim tajnikom na poduzimanju odgovarajućih mjera za osiguranje provedbe ove rezolucije;

10. Poziva podvijeće za prevenciju diskriminacije i zaštitu manjina Komisije za ljudska prava da razmotri ove nove međunarodne instrumente s ciljem promicanja primjene njihovih odredaba;

11. Poziva države članice da daju snažnu podršku organiziranju tehničkih i znanstvenih radionica, pilot i pokaznih projekata o praktičnim problemima i pitanjima politika vezanim uz primjenu odredaba Rijadskih smjernica te da utvrde konkretne mjere za usluge u zajednici osmišljene da odgovore na posebne potrebe, probleme i zanimanja mladih osoba, i zahtijeva od generalnog tajnika da koordinira ove napore;

12. Poziva države članice da informiraju generalnog tajnika o implementaciji Rijadskih smjernica te da redovno izvješćuju Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina o postignutim rezultatima;

13. Preporučuje da Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina zatraži od Devetog kongresa reviziju napretka u promicanju i primjeni Rijadskih smjernica te preporuka sadržanih u ovoj rezoluciji kao posebnu stavku dnevnog reda o maloljetničkom pravosuđu i da ovu problematiku ima stalno u vidu.

DODATAK

Smjernice Ujedinjenih naroda za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice)

I. TEMELJNA NAČELA

1. Prevencija maloljetničke delinkvencije ključan je dio prevencije zločina u društvu. Mlade osobu mogu razviti nekriminalna stajališta uključivanjem u zakonite, društveno korisne aktivnosti i usvajanjem humanističke orijentacije prema društvu i pogledu na život.

2. Uspješna prevencija maloljetničke delinkvencije zahtijeva napor od društva kako bi se zajamčio skladan razvoj adolescenata, s poštovanjem i promicanjem njihove osobnosti od ranog djetinjstva.

3. Za potrebe tumačenja ovih smjernica koristit će se djeci usmjeren pristup. Mlade osobe trebaju imati aktivnu ulogu i biti partner u društvu, a ne smije ih se smatrati tek objektima socijalizacije ili kontrole.

4. U provedbi ovih smjernica, a u skladu s nacionalnim zakonodavstvima, žarište svakog prevencijskog programa treba biti dobrobit mlade osobe.

5. Potrebno je prepoznati potrebu i važnost progresivnih politika prevencije delinkvencije kao i sustavnog proučavanja i tumačenja mjera. Mjere trebaju izbjeći kriminalizaciju i kažnjavanje djece za ponašanje koje nije uzrokovalo ozbiljnu štetu razvoju djeteta ili naškodilo drugima. Takve politike i mjere trebaju uključivati:

(a) Odredbe o mogućnostima, posebice obrazovnim mogućnostima koje zadovoljavaju različite potrebe mladih i služe kao podrška zaštiti osobnog razvoja mladih osoba, osobito onih koje su evidentno u opasnosti ili izložene socijalnom riziku te im je potrebna posebna skrb i zaštita;

(b) Specijalizirane filozofije i pristupe za prevenciju delinkvencije na temelju zakona, postupaka, ustanova, pogodnosti i mreže pružanja usluga usmjerene na smanjivanje motivacije, potrebe i prilika, ili uvjeta koji stvaraju okolnosti za počinjenje prekršaja;

(c) Službenu intervenciju treba koristiti primarno ako je u općem interesu mlade osobe i ako se temeljni na poštenosti i jednakosti;

(d) Sigurno čuvanje dobrobiti, razvoja, prava i interesa svih mladih;

(e) Uzeti u obzir da je mladenačko ponašanje ili postupanje koje nije u skladu s općim društvenim normama i vrijednostima često dio sazrijevanja i odrastanja te obično spontano nestaje kada mlada osoba odraste;

(f) Imati na umu da gotovo svi stručnjaci smatraju da obilježavanje mlade osobe pridjevima kao što su "devijantan", "delinkventan" ili "gotovo delinkventan" često pridonosi razvijanju dosljednog uzorka nepoželjnog ponašanja mladih osoba.

6. Treba razviti usluge i programe u zajednici za prevenciju maloljetničke delinkvencije, osobito ondje gdje još nisu otvorene službe. Formalne službe društvene kontrole trebalo bi koristiti jedino kao posljednje sredstvo.

II. PODRUČJE PRIMJENE SMJERNICA

7. Ove smjernice treba tumačiti i primjenjivati u širem okviru Opće deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Deklaracije o pravima djeteta i Konvencije o pravima djeteta, te u kontekstu Standardnih minimalnih pravila o maloljetničkom pravosuđu Ujedinjenih naroda (Pekinška pravila), kao i drugih instrumenata vezanih uz prava, interese i dobrobit sve djece i mladih.

8. Ova pravila treba primjenjivati u kontekstu gospodarskih, socijalnih i kulturnih uvjeta koji vladaju u državama članicama.

III. OPĆA PREVENCIJA

9. Potrebno je pokrenuti sveobuhvatne prevencijske planove na svim razinama vlade koji trebaju uključivati sljedeće:

(a) dubinsku analizu problema i sadržaje dostupnih programa, usluga, opreme i resursa;

(b) dobro definirane odgovornosti kvalificiranih službi, ustanova i djelatnika uključenih u preventivne napore;

(c) Mehanizme za odgovarajuću koordinaciju preventivnih napora između vladinih i nevladinih agencija;

(d) politike, programe i strategije utemeljene na prognostičkim studijama, koje je potrebno neprestano nadzirati i pažljivo ocjenjivati tijekom provedbe;

(e) metode za učinkovite smanjenje prilika za počinjenje kriminalnih djela;

(f) uključenost zajednice kroz širok raspon usluga i programa;

(g) usku interdisciplinarnu suradnju između nacionalnih, državnih, provincijskih i lokalnih vlada, uz sudjelovanje privatnog sektora, predstavnika građana zajednice u

kojoj se usluga pruža, radnika, dječje skrbi, djelatnika medicinskog obrazovanja, društvenih, zakonodavnih i sudskih službi u poduzimanju usredotočenog djelovanja za prevenciju maloljetničke delinkvencije i kriminala mladih;

(h) sudjelovanje mladih u politikama i procesima za prevenciju delinkvencije, uključivo i resurse zajednice, samopomoć mladih te programe za obeštećenje žrtve i pomoći;

(i) specijalizirano osoblje na svim razinama.

IV. PROCES SOCIJALIZACIJE

10. Naglasak treba staviti na preventivne politike koje jačaju uspješnost socijalizacije i integracije sve djece i mladih, osobito kroz obitelj, zajednicu, vršnjačke skupine, školu, strukovnu naobrazbu i svijet rada, kao i kroz volonterske organizacije.

Pozornost treba pridati i vlastitom osobnom razvoju djece i mladih, trebaju biti prihvaćeni kao potpuni i jednaki partneri u procesima socijalizacije i integracije.

A. Obitelj

11. Svako društvo treba odrediti kao prioritet potrebe i dobrobit obitelji i njezinih članova.

12. Budući da je obitelj središnja cjelina odgovorna za primarnu socijalizaciju djece, vlada i društvo trebaju uložiti napor da se očuva integritet obitelji, uključivo i šire obitelji. Društvo je dužno pomagati obitelji u pružanju skrbi i zaštite te jamčiti fizičku i mentalnu dobrobit djece. Potrebno je osigurati odgovarajuću skrb, uključivo i vrtiće.

13. Vlade trebaju donijeti politike usmjerena na podizanje djece u stabilnom i sređenom obiteljskom okruženju. Obitelji kojima je potrebna pomoć u rješavanju nestabilnosti ili sukoba, trebaju dobiti odgovarajuću pomoć.

14. Kada nema stabilnog i sređenog obiteljskog okruženja i kada su napori zajednice da pomogne roditeljima u tom pogledu neuspješni, a šira obitelj ne može ispuniti ovu ulogu, potrebno je razmotriti alternativni smještaj, zajedno s mogućnostima udomljavanja i usvajanja. Navedeni smještaj treba kopirati, u mjeri u kojoj je to moguće, stabilno i sređeno obiteljsko okruženje, dok istovremeno djeci pruža osjećaj trajnosti kako bi se izbjegli problemi vezani uz stalne promjene skrbi.

15. Posebnu pozornost treba posvetiti djeci iz obitelji zahvaćenih problemima uzrokovanima brzim i neujednačenim gospodarskim, društvenim i kulturnim promjenama, a posebice djeci iz siromašnih te iz obitelji doseljenika i izbjeglica. Budući da takve promjene mogu onemogućiti društvenu sposobnost obitelji da osigura tradicionalnu skrb i brigu o djeci, često kao posljedica sukoba uloga i kultura,

potrebno je osmisliti inovativne i društveno konstruktivne modalitete za socijalizaciju djece.

16. Potrebno je poduzeti mjere i razviti programe koji će obiteljima omogućiti da uče o roditeljskoj ulozi i obvezama u pogledu razvoja djece i skrbi o djeci, promicati pozitivan odnos djeteta i roditelja, naučiti roditelje da budu prijemljivi za probleme djece i mladih te ih poticati da sudjeluju u obiteljskim i aktivnostima zajednice.

17. Vlade trebaju poduzeti mjere za promicanje obiteljske povezanosti i sklada te obeshrabrivati odvajanje djece od roditelja, osim ako okolnosti koje utječu na dobrobit i budućnost djeteta ne pružaju druge mogućnosti.

18. Važno je naglasiti socijalizacijsku funkciju obitelji i šire obitelji; isto je tako važno prepoznati buduću ulogu, odgovornosti, sudjelovanje i partnerstvo mladih u društvu.

19. Prilikom osiguravanja prava djeteta na pravilnu socijalizaciju, vlada i druge službe trebaju se osloniti na postojeće socijalne i pravne službe, no kad god tradicionalne ustanove i običaji više nisu učinkoviti, trebaju pružiti i omogućiti uvođenje inovativnih mjera.

B. Obrazovanje

20. Vlade su dužne javno obrazovanje učiniti dostupnim svim mladima.

21. Obrazovni sustav treba, osim akademske i strukovne naobrazbe, posebnu pozornost pridati i sljedećem:

(a) učenju osnovnih vrijednosti i razvijanju poštovanja za djetetov kulturni identitet i navike, za društvene vrijednosti zemlje u kojoj dijete živi, za civilizacije koje se razlikuju od djetetove te za ljudska prava i temeljne slobode;

(a) promicanju i razvoju osobnosti, darovitosti te mentalnih i fizičkih sposobnosti mladih do njihovog punog potencijala;

(c) uključivanju mladih osoba kao aktivnih i učinkovitih sudionika radije nego pukih objekata obrazovnog procesa;

(d) poduzimanju aktivnosti koje potiču osjećaj identiteta i pripadanja školi i zajednici;

(e) poticanju mladih da razumiju i poštuju različita stajališta i mišljenja, kao i kulturne i druge razlike;

(f) pribavljanju informacija i usmjeravanju tijekom strukovne naobrazbe, zapošljavanja i razvoja karijere;

(g) pružanju pozitivne emocionalne podrške mladima i izbjegavanju psihološkog zlostavljanja;

(h) izbjegavanju strogih disciplinskih mjera, osobito tjelesnog kažnjavanja.

22. Obrazovni sustavi trebaju težiti suradnji s roditeljima, organizacijama i službama zajednice koje se bave aktivnostima za mlade.

23. Mlade osobe i njihove obitelji trebaju biti informirane o zakonima i svojim pravima i odgovornostima po tim zakonima, kao i o općim vrijednosnim sustavima, uključivo i instrumentima Ujedinjenih naroda.

24. Obrazovni sustavi trebaju posvetiti posebnu pozornost i pružiti posebnu skrb mladima izloženim socijalnim rizicima. Potrebno je razviti i koristiti specijalizirane prevencijske programe, obrazovne materijale, rasporede, pristupe i alate.

25. Posebnu pozornost treba posvetiti sveobuhvatnim politikama i strategijama za prevenciju zloporabe alkohola, droge i drugih tvari od strane mladih. Učitelji i drugi stručnjaci trebaju biti opremljeni i osposobljeni za sprječavanje ovih problema i suočavanje s njima. Studentima treba pružiti informacije o upotrebi i zloupotrebi droga, uključivo i alkohola.

26. Škole trebaju služiti kao izvori i referalni centri za pružanje medicinskih usluga, savjetovanja i drugih usluga mladim osobama, posebice onima sa specijalnim potrebama koji pate od zlostavljanja, zanemarivanja, viktimizacije i iskorištavanja.

27. Nizom obrazovnih programa potrebno je nastavnike i odrasle te studentsko tijelo učiniti prijemljivima za probleme, potrebe i percepcije mladih osoba, osobito mladih iz neprivilegiranih, zakinutih, etničkih ili drugih manjinskih skupina s niskim prihodima.

28. Školski sustav treba pokušati zadovoljiti i promicati najviše profesionalne i obrazovne standarde u smislu nastavnog plana, poučavanja i metoda učenja te pristupa, kao i prilikom zapošljavanja i osposobljavanja kvalificiranih učitelja. Odgovarajuće stručne organizacije i vlasti trebaju osigurati redovan nadzor i procjenu izvedbe.

29. Školski sustavi trebaju planirati, razvijati i provoditi vanškolske aktivnosti zanimljive mladim osobama, u suradnji s grupama iz zajednice.

30. Specijalnu pomoć treba pružiti djeci i mladim kojima je teško poštovati obvezu pohađanja škole te onima koji su odustali od škole.

31. Škola treba promicati pravedna i poštena pravila i politike; studenti trebaju biti predstavljeni u tijelima koja oblikuju školsku politiku, uključujući politike za disciplinu i odlučivanje.

C. Zajednica

32. Potrebno je razviti službe i programe zajednice koji odgovaraju na posebne potrebe, probleme, interese i bojazni mladih osoba i koji nude odgovarajuće savjetovanje i vodstvo mladim osobama i njihovim obiteljima, ili ojačati postojeće.

33. Zajednica treba pružiti, ili ojačati ondje gdje već postoje, široku lepezu mjera podrške utemeljenih u zajednici, uključivo s razvojnim centrima, rekreacijskim ustanovama i uslugama kako bi odgovorile na posebne probleme djece izložene socijalnom riziku. Prilikom pružanja ovih mjera pomoći potrebno je poštovati individualna prava.

34. Potrebno je otvoriti posebne ustanove koje bi pružile odgovarajući smještaj mladim osobama koje više ne mogu živjeti kod kuće ili koje nemaju dom.

35. Potrebno je osigurati niz usluga i mjera pomoći za suočavanje s poteškoćama mladih osoba na prijelazu u odrasli život.

Takve službe trebaju uključivati posebne programe za mlade ovisnike s naglaskom na skrb, savjetovanje, pomoć i terapijske intervencije.

36. Dobrovoljne organizacije koje pružaju usluge za mlade trebaju dobiti financijsku i drugu pomoć od strane vlada i drugih ustanova.

37. Potrebno je osnivati ili ojačavati organizacije mladih na lokalnoj razini te im dati puni status za sudjelovanje u upravljanju poslovima zajednice.

Ove organizacije trebaju poticati mlade da organiziraju kolektivne i dobrovoljne projekte, a posebice projekte koji pomažu mladim osobama kojima je pomoć potrebna.

38. Vladine agencije trebaju se posebno posvetiti i pružiti potrebne usluge beskućnicima ili djeci s ulice; potrebno je učiniti dostupnima informacija o smještaju, zapošljavanju i drugim oblicima i izvorima pomoći.

39. Potrebno je pokrenuti i učiniti dostupnima širok raspon rekreacijskih resursa i usluga koje posebno zanimaju mlade osobe.

D. Masovni mediji

40. Masovne medije treba poticati da mladim osobama zajamče pristup informacijama i materijalima iz raznih nacionalnih i međunarodnih izvora.

41. Masovne medije treba poticati da ukazuju na pozitivan doprinos mladih osoba društvu.

42. Masovne medije treba poticati da šire informacije o postojanju usluga, objekata i prilika za mlade osobe u društvu.

43. Masovne medije općenito, a posebice televiziju i film, treba poticati da smanjuju udio pornografije, droga i nasilja koji se prikazuju te da nasilje i iskorištavanje prikazuju s neodobravanjem, kako bi se izbjeglo ponižavajuće i uvredljivo prezentiranje posebice djece, žena, međuljudskih odnosa, te promicala načela jednakosti i jednake uloge.

44. Masovni mediji trebaju biti svjesni svoje dalekosežne društvene uloge i odgovornosti, kao i svog utjecaja u komunikaciji vezanoj uz zloupotrebu droge i alkohola u mladih. Trebaju koristiti svoju snagu za prevenciju ovisnosti stalno šaljući poruke usklađenim pristupom.

Na svim razinama potrebno je promicati učinkovite kampanje osvještavanja o djelovanju droga.

V. SOCIJALNA POLITIKA

45. Vladine agencije trebaju dati prioritet planovima i programima za mlade osobe i osigurati dostatna sredstva i druge resurse za učinkovito pružanje usluga, osigurati objekte i djelatnike za odgovarajuću medicinsku i mentalnu skrb, ishranu, smještaj i druge relevantne usluge, uključivo i prevenciju te liječenje ovisnosti o drogama i alkoholu, pobrinuvši se da ovi resursi dospiju do mladih osoba i da oni od njih imaju koristi.

46. Institucionalizacija mladih osoba mora biti posljednje rješenje i trajati što je kraće moguće, a od najveće je važnosti ono što je u najboljem interesu mlade osobe. Potrebno je strogo definirati kriterije koji dopuštaju formalnu intervenciju ove vrste i treba ih ograničiti na sljedeće situacije: (a) kada je dijete ili mlada osoba žrtva štete koju su mu nanijeli roditelji ili skrbnici; (b) kada su roditelji ili skrbnici dijete ili mladu osobu seksualno, fizički ili emocionalno zlostavljali; (c) kada roditelji ili skrbnici dijete ili mladu osobu zanemaruju, napuste ili iskorištavaju; (d) kada ponašanje roditelja ili skrbnika predstavlja prijetnju djetetu ili mladoj osobi u vidu fizičke ili moralne opasnosti; i (e) kada djetetovo ili ponašanje mlade osobe predstavlja fizičku ili psihološku prijetnju samom djetetu te je institucionalizacija jedini način na koji roditelji, skrbnici, sam maloljetnik ili nerezidencijalne usluge zajednice mogu odgovoriti na takvu opasnost.

47. Vladine agencije trebaju mladim osobama omogućiti kontinuirano obrazovanje koje financira država kada roditelji ili skrbnici nisu u mogućnosti uzdržavati mladu osobu, te im omogućiti dobivanje radnog iskustva.

48. Programi za prevenciju delinkvencije trebaju biti planirani i razvijeni na temelju rezultata pouzdanih, znanstvenih istraživanja, periodično nadzirani, procjenjivani i shodno prilagođeni.

49. U profesionalnoj zajednici i široj javnosti treba proširiti informacije o ponašanjima ili situacijama koje ukazuju na ili mogu rezultirati fizičkom i psihološkom viktimizacijom, štetom i zlostavljanjem te iskorištavanjem mladih osoba.

50. Općenito gledano, sudjelovanje u planovima i programima treba biti dobrovoljno.

Mlade osobe trebaju biti uključene u njihovo oblikovanje, razvoj i provedbu.

51. Vlade trebaju započeti ili nastaviti istraživati, razvijati i provoditi politike, mjere i strategije unutar i izvan kaznenog pravosuđa kako bi spriječile da obiteljsko nasilje utječe na mladu osobu i osigurale pravedno postupanje prema žrtvama obiteljskog nasilja.

VI. ZAKONODAVSTVO I RAD MALOLJETNIČKOG PRAVOSUĐA

52. Vlade trebaju donijeti i provoditi specifične zakone i postupke za promicanje i zaštitu prava i dobrobiti mladih osoba.

53. Potrebno je donijeti i provoditi zakonodavstvo koje sprječava viktimizaciju, zlostavljanje, iskorištavanje i kaznena djela nad djecom i mladim osobama.

54. Nijedno dijete ili mlada osoba ne smiju biti izloženi grubim ili ponižavajućim mjerama za popravak ili kažnjavanje kod kuće, u školi ili drugim ustanovama.

55. Potrebno je stremiti zakonodavstvu i provedbi čiji je cilj ograničavanje i kontrola dostupnosti oružja djeci i mladim osobama.

56. Kako bi se izbjegla daljnja stigmatizacija, viktimizacija i kriminalizacija mladih osoba, potrebno je uvesti zakone koji će osigurati da svako ponašanje koje se ne smatra kaznenim djelom ili ne kažnjava ako je počinitelj odrasla osoba, isto tako ne smatra kaznenim djelom i ne kažnjava ako je počinitelj mlada osoba.

57. Potrebno je razmotriti otvaranje ureda pravobranitelja ili sličnog neovisnog tijela koje bi osiguralo poštivanje statusa, prava i interesa mladih osoba, te da budu upućeni na dostupne službe. Pravobranitelj ili drugo određeno tijelo nadgledalo bi provedbu Rijadskih smjernica, Pekinških pravila i Pravila za zaštitu maloljetnika kojima je oduzeta sloboda. Pravobranitelj ili drugo tijela treba, u regularnim intervalima, objaviti izvješće o postignutom napretku i poteškoćama na putu provedbe instrumenta. Potrebno je otvoriti i odvjetničku službu za djecu.

58. Policijski djelatnici i drugo relevantno osoblje, oba spola, potrebno je obučiti da odgovaraju na posebne potrebe mladih osoba te da budu upoznati s upotrebom i korištenjem, u najvećoj mogućoj mjeri, programa i mogućnosti za upućivanje radi preusmjeravanja mladih osoba iz pravosudnog sustava.

59. Potrebno je donijeti zakone i strogo ih provoditi za zaštitu djece i mladih osoba o zloporabe droga i krijumčara droge.

VII. ISTRAŽIVANJE, RAZVOJA POLITIKA I KOORDINACIJA

60. Potrebno je uložiti napore i utvrditi odgovarajuće mehanizme za promicanje, na multidisciplinarnoj i intradisciplinarnoj razini, interakcije i koordinacije između gospodarskih, društvenih, obrazovnih i medicinskih agencija i službi, pravosudnog sustava, mladih, zajednice, razvojnih agencija i drugih relevantnih ustanova.

61. Potrebno je pojačati razmjenu informacija, iskustava i saznanja prikupljenih u projektima, programima, praksama i inicijativama u vezi s maloljetničkim kriminalom, prevencijom delinkvencije, a potrebno je pojačati i maloljetničko pravosuđe na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini.

62. Potrebno je nastaviti razvijati i ojačati regionalnu i međunarodnu suradnju na pitanjima maloljetničkog kriminala, prevencije delinkvencije i maloljetničkog pravosuđa koje obuhvaća voditelje, stručnjake i donositelje odluka.

63. Vlade, Ujedinjeni narodi i druge organizacije trebaju dati snažnu potporu tehničkoj i znanstvenoj suradnji u pogledu praktičnih i pitanja politika, osobito prilikom obuke, pilot ili demonstracijskih projekata, te u pogledu specifičnih problema vezanih uz prevenciju maloljetničkog kriminala i maloljetničke delinkvencije.

64. Treba poticati suradnju u poduzimanju znanstvenih istraživanja u pogledu učinkovitih modaliteta za prevenciju mladenačkog kriminala i maloljetničke delinkvencije, a otkrića ovih istraživanja treba obznaniti svima i ocijeniti ih.

65. Odgovarajuća tijela, ustanove, agencije i uredi Ujedinjenih naroda trebaju težiti uskoj suradnji i koordinaciji po različitim pitanjima koja se odnose na djecu, maloljetničko pravosuđe, prevenciju kriminala mladih i maloljetničke delinkvencije.

66. Na temelju sadašnjih smjernica, tajništvo Ujedinjenih naroda u suradnji sa zainteresiranim ustanovama treba igrati aktivnu ulogu u provedbi istraživanja, znanstvenoj suradnji, oblikovanju političkih opcija te reviziji i nadzoru provedbe, a trebaju služiti kao izvor pouzdanih informacija o učinkovitim modalitetima prevencije delinkvencije.

Standardna minimalna pravila za alternativne kaznene mjere (Tokijska pravila)

Generalna skupština Ujedinjenih naroda
A/RES/45/110 , 4. decembar 1990.

Generalna skupština,

imajući na umu Opću deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, kao i druge međunarodne instrumente ljudskih prava koji se bave pravima osoba u sukobu sa zakonom,

imajući na umu Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima koja je usvojio Prvi kongres Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima te važan doprinos ovih pravila nacionalnim politikama i praksi,

pozivajući se na rezoluciju 8 Šestog kongresa Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima o alternativama zatvorskoj kazni,

pozivajući se na rezoluciju 16 Sedmog kongresa Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema počiniteljima o smanjenju zatvorske populacije, alternativama zatvorskoj kazni i socijalnoj integraciji počinitelja,

pozivajući se nadalje na odjeljak XI rezolucije 1986/10 Gospodarskog i socijalnog vijeća od 21. svibnja 1986. o alternativama zatvorskoj kazni, u kojemu se traži od generalnog tajnika da pripremi izvješće o alternativama zatvorskoj kazni za Osmi kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema zatvorenicima i da prouči pitanje imajući u vidu formulaciju osnovnih načela iz navedenog područja, uz pomoć instituta Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima,

prepoznajući potrebu za razvijanje lokalnih, nacionalnih, regionalnih i međunarodnih pristupa i strategija na polju vaninstitucionalnog postupanja prema počiniteljima i potrebu oblikovanja standardnih minimalnih pravila, kako je naglašeno u odjeljku izvješća Vijeća za prevenciju i kontrolu zločina prilikom četvrtog zasjedanja, u pogledu metoda i mjera koje bi mogle biti najučinkovitije u sprječavanju zločina i boljem postupanju prema počiniteljima,

uvjereni da alternative zatvorskoj kazni mogu biti učinkovita sredstva za postupanje prema počiniteljima u zajednici u najboljem interesu počinitelja i društva,

svjesni da je ograničenje slobode opravdano samo sa stajališta javne sigurnosti, prevencije zločina, pravednog obeštećenja i odvraćanja, a da je krajnji cilj kaznenopravnog sustava reintegracija počinitelja u društvo,

naglašavajući da su povećanje zatvorske populacije i pretrpani zatvori u mnogim zemljama čimbenik koji predstavlja problem za pravilnu primjenu Standardnih minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima,

pozdravljajući rad koji je obavilo Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina kao i Međuregionalni pripremni susret za Osmi kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju prema zatvorenicima na temu II. "Politika kaznenog pravosuđa u odnosu na problem zatvorske kazne, druge kaznene mjere i alternativne mjere" te regionalni pripremni sastanak za Osmi kongres,

izražavajući zahvalnost Institutu Azije i Dalekog istoka Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima za posao obavljen na razradi standardnih minimalnih pravila za izvaninstitucionalne mjere, kao i različitim uključenim međuvladinim i nevladinim organizacijama, a posebice, Međunarodnoj zakladi kaznionica za njihov doprinos u pripremnim radovima,

1. Usvaja Standardna minimalna pravila za vaninstitucionalne mjere Ujedinjenih naroda sadržana u dodatku ove rezolucije i odobrava preporuku Vijeća za prevenciju i kontrolu zločina da pravila trebaju biti poznata kao "Tokijska pravila";

2. Preporučuje da se Tokijska pravila primijene na nacionalnoj, regionalnoj i međuregionalnim razinama, uzimajući u obzir političke, gospodarske, društvene i kulturne okolnosti i tradicije zemalja;

3. Poziva države članice da uvrste Tokijska pravila u svoje politike i praksu:

4. Poziva države članice da Tokijska pravila stave na uvid posebice policijskim djelatnicima, tužiteljima, sucima, socijalnim radnicima, odvjetnicima, žrtvama, počiniteljima, socijalnim službama i nevladinim organizacijama uključenim u primjenu vaninstitucionalnih mjera, kao i članovima izvršnih tijela, zakonodavstva i široj javnosti.

5. Zahtijeva od država članica da izvještavaju od provedbi Tokijskih pravila svakih pet godina, počevši od 1994;

6. Umoljava regionalna vijeća, institute Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima, specijalizirane službe i druga tijela u sustavu Ujedinjenih naroda, druge međuvladine organizacije i nevladine organizacije sa statusom konzultanta u Gospodarskom i socijalnom vijeću da se aktivno uključe u primjenu Tokijskih pravila;

7. Poziva Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina da razmotri, kao prioritet, provedbu ove rezolucije;

8. Zahtijeva od generalnog tajnika da poduzme nužne korake za pripremu komentara Tokijskih pravila, koje treba podnijeti Vijeću za prevenciju i kontrolu zločina na dvanaestom zasjedanju, gdje će ih Vijeće odobriti i proslijediti, posebno pazeći na mehanizme pravne zaštite, provedbu pravila i razvoj sličnih smjernica na regionalnoj razini;

9. Poziva institucije Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima da pomognu generalnom tajniku na ovom zadatku;

10. Umoljava međuvladine i nevladine organizacije i druga tijela da ostanu aktivno uključeni u ovu inicijativu;

11. Zahtijeva od generalnog tajnika da poduzme korake, prema potrebi, kako bi osigurao najširu moguću dostupnost Tokijskih pravila, uključujući i prijenos vladama, zainteresiranim međuvladinim i nevladinim organizacijama te drugim uključenim stranama;

12. Zahtijeva od generalnog tajnika i da pripremi svakih pet godina počevši od 1994. izvješće o provedbi Tokijskih pravila koje će biti predano Vijeću za prevenciju i kontrolu zločina.

13. Nadalje zahtijeva da generalni tajnik pomogne državama članica, na njihov zahtjev, u provedbi Tokijskih pravila te da o tome redovno izvješćuje Vijeće za prevenciju i kontrolu zločina;

14. Zahtijeva da sadašnja rezolucija i tekst dodatka budu stavljeni na uvid svim zainteresiranim tijelima Ujedinjenih naroda te da budu uključeni u sljedeće izdanje publikacije Ujedinjenih naroda pod naslovom Ljudska prava: A. Kompilacija međunarodnih instrumenata

DODATAK

Standardna minimalna pravila za alternativne kaznene mjere (Tokijska pravila)

I. OPĆA NAČELA

1. Temeljni ciljevi
1.1 Sadašnja Standardna minimalna pravila pružaju niz temeljnih načela za promicanje upotrebe alternativnih kaznenih mjera, kao i minimalnih zaštitnih mehanizama za osobe za koje se primjenjuju mjere alternativne zatvorskoj kazni.

1.2 Pravila se zalažu za promicanje veće uključenosti zajednice u upravljanje kaznenim pravosuđem, osobito u pogledu postupanja prema počiniteljima, kao i radi promicanja osjećaja odgovornosti počinitelja prema društvu.

1.3 Pravila treba provoditi imajući u vidu političke, gospodarske, socijalne i kulturne uvjete u svakoj zemlji te ciljeve njezinog kazneno-pravosudnog sustava.

1.4 Prilikom primjene pravila države članice dužne su uložiti napore da osiguraju pravilnu ravnotežu između prava pojedinačnih počinitelja, prava žrtava i bojazni društva za javnu sigurnost i prevenciju zločina.

1.5 Države članice dužne su razviti alternativne mjere zatvorskoj kazni u sklopu pravnog sustava kako bi osigurale druge mogućnosti i time smanjile upotrebu zatvorske kazne i racionalizirale politiku kaznenog pravosuđa, uzimajući u obzir ljudska prava, zahtjeve za socijalnom pravdom i rehabilitacijske potrebe počinitelja.

2. Područje primjene alternativnih kaznenih mjera

2.1 Relevantne odrednice sadašnjih Pravila potrebno je primjenjivati na sve osobe koje su suočene sa sudskim progonom, suđenjem ili izvršenjem kazne, u svim fazama rada kaznenog pravosuđa. Za potrebe Pravila ove osobe nazivaju se "počinitelji", bez obzira jesu li osumnjičeni, optuženi ili osuđeni.

2.2 Pravila je potrebno primjenjivati bez ikakve diskriminacije na temelju rase, boje kože, spola, jezika, religije, političkih ili drugih opredjeljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, vlasništva, rođenja ili drugog statusa.

2.3 Kako bi se osigurala veća fleksibilnost u skladu s prirodom i težinom kaznenog djela, s osobom i pozadinom počinitelja, a da se pritom zaštiti društvo i izbjegne nepotrebna primjena zatvorske kazne, kazneno-pravosudni sustav treba osigurati širok raspon alternativnih mjera, već prije samog suđenja do nakon izricanja kazne. Broj i vrste dostupnih alternativnih mjera potrebno je utvrditi na način da dosljedno kažnjavanje i dalje ostane mogućnost.

2.4 Razvoj novih alternativnih mjera treba poticati i pomno nadzirati, a njihovu uporabu sustavno ocjenjivati.

2.5 Potrebno je razmotriti postupanje s počiniteljima u zajednici, u najvećoj mogućoj mjeri izbjegavajući formalni postupak ili sudski postupak, u skladu s pravnim zaštitnim mehanizmima i vladavinom prava.

2.6 Alternativne mjere treba koristiti u skladu s načelom minimalne intervencije.

2.7 Upotreba alternativnih mjera treba biti dio puta prema depenalizaciji i dekriminalizaciji umjesto uplitanja ili odgađanja napora usmjerenih ka tom cilju.

3. Pravni zaštitni mehanizmi

3.1 Uvod, definicija i primjena alternativnih mjera propisuje se zakonom.

3.2 Odabir alternativnih kaznenih mjera temelji se na procjeni utvrđenih kriterija u vidu prirode i težine počinjenog djela i osobnosti, porijekla počinitelja, svrhe kažnjavanja i prava žrtve.

3.3 Sudska ili druga nadležna tijela dužna su prakticirati diskreciju u svim fazama procesa jamčeći punu odgovornost te isključivo u skladu s vladavinom prava.

3.4 Alternativne mjere koje počinitelju nameću obvezu, primijenjene prije ili nakon formalnog postupka ili suđenja, mogu se provoditi uz pristanak počinitelja.

3.5 Odluka o nametanju alternativnih mjera podliježe reviziji od strane sudske ili druge nadležne vlasti, po primjeni na počinitelja.

3.6 Počinitelj ima prava uložiti zahtjev ili pritužbu sudskom ili drugom nadležnom tijelu po pitanjima koja utječu na njegova ili njezina osobna prava u provedbi alternativnih mjera.

3.7 Potrebno je uspostaviti odgovarajuće mehanizme za naknadu štete i, ako je moguće, ispraviti pritužbe na alternativne mjere vezane uz međunarodno priznata ljudska prava.

3.8 Alternativne mjere ne smiju uključivati medicinske ili psihološke eksperimente na počinitelju ili nepotrebne rizike od nastanka fizičke ili mentalne ozljede.

3.9 Potrebno je u svakom trenutku štititi dostojanstvo počinitelja podvrgnutog alternativnim kaznenim mjerama.

3.10 Prilikom provedbe alternativnih mjera počiniteljeva prava ne smiju biti ograničena više nego što je nadležno tijelo koje je donijelo inicijalnu odluku dopustilo.

3.11 U primjeni alternativnih mjera potrebno je poštovati počiniteljevo pravo na privatnost, kao i pravo na privatnost počiniteljeve obitelji.

3.12 Osobni dosje počinitelja strogo je povjerljive prirode i zatvoren za treće strane. Pristup takvim spisima ograničen je na osobe koje imaju izravne veze s izrekom presude počiniteljevog slučaja ili drugo ovlašteno osoblje.

4. Završna odredba

4.1 Ništa navedeno u sadašnjim pravilima ne može se tumačiti kao onemogućavanje primjene Standardnih minimalnih pravila za postupanje prema zatvorenicima,

Standardnih minimalnih pravila za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila), Osnovnih načela za zaštitu svih osoba pritvorenih ili zatvorenih na bilo koji način ili bilo kojeg instrumenta i standarda ljudskih prava koje priznaje međunarodna zajednica, a koji se odnose na postupanje prema počiniteljima i zaštitu temeljnih ljudskih prava.

II. FAZA PRIJE SUĐENJA
5. Postupci koji prethode suđenju

5.1 Kada je primjereno i u skladu s pravnim sustavom, policija, tužilaštvo ili druge službe koje se bave kaznenim slučajevima moraju imati mogućnost pustiti počinitelja ako smatraju da nije potrebno daljnje postupanje u svrhu zaštite društva, prevencije zločina ili promicanja poštivanja zakona i prava žrtava. Da bi se mogla donijeti odluka o prikladnosti puštanja ili započinjanju postupka, svaki pravni sustav mora utvrditi kriterije. U manjim slučajevima tužitelj može nametnuti prikladne alternativne mjere, prema potrebi.

6. Izbjegavanje pritvora prije suđenja

6.1 Pritvor prije suđenja treba koristiti isključivo kao krajnju mjeru u kaznenom postupku imajući u vidu istragu navodnog kaznenog djela i zaštitu društva i žrtve.

6.2 Alternative pritvoru prije suđenja potrebno je upotrijebiti u što ranijoj fazi postupka. Pritvor prije suđenja ne smije trajati duže nego što je neophodno da bi se ostvarili ciljevi navedeni u pravilu 5.1, a primjenjuje se humano i s poštovanjem prema unutrašnjem dostojanstvu ljudskih bića.

6.3 Počinitelj ima pravo žalbe sudskom ili drugom nadležnom tijelu u slučajevima kada je upotrijebljena mjera pritvora prije suđenja.

III. SUĐENJE I PRESUDA
7. Izvješća o socijalnoj situaciji

7.1 Ako postoji mogućnost dobivanja izvješća o socijalnoj situaciji, nadležno sudbeno tijelo može iskoristiti izvješća koje pripremi nadležni, ovlašteni djelatnik ili agencija. Izvješće mora sadržavati socijalne informacije o počinitelju relevantne za uzorak počinjenja djela i aktualna počinjena djela. Treba sadržavati i informacije i preporuke relevantne za donošenje presude. Izvješće mora biti činjenično, objektivno i nepristrano, bez ikakvog jasno izraženog mišljenja.

8. Postupci donošenja presude

8.1 Sudska vlast, imajući na raspolaganju niz alternativnih mjera, mora prilikom donošenja odluke uzeti u obzir rehabilitacijske potrebe počinitelja, zaštitu društva i interese žrtve, koju treba konzultirati kad god je to moguće.

8.2 Sudske vlasti mogu postupiti na sljedeće načine:

(a) izreći verbalne sankcije kao što su opomena, ukor i upozorenje:

(b) narediti uvjetno puštanje;

(c) izreći statusne kazne;

(d) narediti ekonomske sankcije i novčane kazne, kao što su fiksne globe i globe vezane uz dnevnicu;

(e) dosuditi zapljenu ili izvlaštenje;

(f) narediti povrat žrtvi ili obeštećenje;

(g) izreći obustavljenu ili kaznu s odgodom;

(h) narediti uvjetno puštanje i sudski nadzor;

(i) izreći kaznu služenja u zajednici;

(j) preusmjeriti na centar za skrb;

(k) narediti kućni pritvor;

(l) narediti bilo koji drugi način neinstitucionalnog postupanja;

(m) izreći neku od kombinacija ovdje navedenih mjera.

IV. FAZA NAKON PRESUDE
9. Postupci nakon donošenja presude

9.1 Nadležno tijelo mora imati na raspolaganju široku lepezu alternativnih mjera nakon suđenja kako bi se izbjegla institucionalizacija i pomoglo počiniteljima u ranoj reintegraciji u društvo.

9.2 Mjere nakon suđenja mogu uključivati sljedeće:

(a) puštanje na dopust i u kuće poluotvorenog tipa;

(b) radni ili obrazovni otpust;

(c) različite oblike uvjetnog puštanja na slobodu;

(d) otpust;

(e) oprost.

9.3 Odluka o mjerama nakon suđenja, osim u slučaju oprosta, podliježe reviziji od strane sudske ili druge nadležne vlasti, po primjeni na počinitelja.

9.4 Potrebno je u što ranijoj fazi razmotriti bilo koji oblik otpusta iz neke ustanove zbog alternativnog programa.

V. PRIMJENA ALTERNATIVNIH MJERA

10. Nadzor

10.1 Svrha je nadzora smanjenje pojave ponovnog počinjenja i pomoć prilikom integracije počinitelja u društvo na način na koji će se umanjiti vjerojatnost da se ponovno vrati zločinu.

10.2 Ako alternativna mjera uključuje nadzor, isti provodi nadležna vlast u specifičnim uvjetima koje propisuje zakon.

10.3 U okviru određene alternativne mjere, najprikladniji tip nadzora i postupanja treba utvrditi na temelju svakog pojedinog slučaja kako bi se počinitelju pomoglo da radi na svom zločinu. Nadzor i postupanje treba periodično razmatrati i prema potrebi prilagoditi.

10.4 Počinitelji trebaju, kada je to potrebno, dobiti psihološku, socijalnu i materijalnu pomoć i prilike da ojačaju veze sa zajednicom koje će im olakšati reintegraciju u društvo.

11. Trajanje

11.1 Trajanje alternativne mjere ne smije premašiti razdoblje trajanja koje je utvrdilo nadležno tijelo u skladu sa zakonom.

11.2 Potrebno je omogućiti postupke za ranije okončanje primjene mjere ako je počinitelj pozitivno reagirao na mjeru.

12. Uvjeti

12.1 Ako nadležno tijelo utvrdi uvjete koje počinitelj mora ispuniti, mora uzeti u obzir potrebe društva i potrebe i prava počinitelja i žrtve.

12.2 Uvjeti koje mora ispuniti moraju biti praktični, precizni i malobrojni, a moraju biti usmjereni na smanjenje vjerojatnosti ponavljanja kaznenog ponašanja i povećanja izgleda za socijalnu reintegraciju počinitelja, imajući u vidu potrebe žrtve.

12.3 Na početku primjene alternativnih mjera počinitelj mora dobiti objašnjenje, usmeno i pismeno, o uvjetima primjene mjere, uključujući počiniteljeve obveze i prava.

12.4 Nadležno tijelo može promijeniti uvjete prema utvrđenim statutarnim odredbama, u skladu s napretkom počinitelja.

13. Proces liječenja

13.1 U okviru određene alternativne mjere, u odgovarajućim slučajevima, potrebno je razviti različite sheme kao što su radne skupine, grupna terapija, rezidencijalni programi i specijalizirani postupci za različite kategorije počinitelja, kako bi se učinkovitije zadovoljilo potrebe počinitelja.

13.2 Terapiju trebaju voditi profesionalci s odgovarajućom naobrazbom i praktičnim iskustvom.

13.3 Kada se donese odluka da je potrebna terapija, treba uložiti napor u razumijevanje počiniteljevog porijekla, osobnosti, sposobnosti, inteligencije, vrijednosti, a posebno okolnosti koje su dovele do počinjenja kaznenog djela.

13.4 Nadležno tijelo može uključiti zajednicu i sustav društvene podrške u primjenu alternativnih mjera.

13.5 Dodjeljivanje slučajeva treba održavati na praktičnoj i upravljivoj razini kako bi se zajamčila učinkovita primjena terapijskih programa.

13.6 Nadležno tijelo treba otvoriti i voditi spis za svakog počinitelja.

14. Disciplina i kršenje uvjeta

14.1 Kršenje uvjeta koje počinitelj mora zadovoljiti može rezultirati promjenama ili ukidanjem alternativne mjere.

14.2 Promjenu ili ukidanje alternativne mjere provodi nadležno tijelo, a to čini isključivo nakon pomnog razmatranja činjenica dobivenih od strane nadležnog službenika i počinitelja.

14.3 Neuspjeh alternativne mjere ne mora odmah dovesti do nametanja zatvorske kazne.

14.4 U slučaju promjene ili ukidanja alternativne mjere, nadležno tijelo dužno je pokušati utvrditi prikladnu zamjenu alternativnoj mjeri. Zatvorska kazna može se nametnuti samo u nedostatku drugih prikladnih alternativa.

14.5 Mogućnosti uhićenja i zadržavanja počinitelja pod nadzorom u slučajevima kršenja uvjeta propisuju se zakonom.

14.6 Nakon promjene ili ukidanja alternativne mjere počinitelj ima pravo na žalbu sudskom ili drugom nadležnom, neovisnom tijelu.

VI. OSOBLJE

15. Zapošljavanje

15.1 Pravila je potrebno primjenjivati bez ikakve diskriminacije na temelju rase, boje kože, spola, jezika, religije, političkih ili drugih opredjeljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, vlasništva, rođenja ili drugog statusa. Politika vezana uz zapošljavanje osoblja treba uzeti u obzir nacionalne politike afirmativnog djelovanja i odražavati različitost počinitelja kojima je potreban nadzor.

15.2 Osobe imenovane za primjenu alternativnih mjera trebaju biti osobno prikladne i, kada je to moguće, imati odgovarajuću stručnu naobrazbu i praktično iskustvo. Spomenute kvalifikacije treba jasno propisati.

15.3 Da bi se osiguralo i zadržalo kvalificirano stručno osoblje, potrebno im je pružiti prikladan status, dodijeliti odgovarajuću plaću i pogodnosti u skladu s prirodom posla, te im je potrebno osigurati mnoštvo mogućnosti za stručni razvoj i napredak u karijeri.

16. Izobrazba osoblja

16.1 Cilj izobrazbe jest jasno upoznati osoblje s njihovim odgovornostima u pogledu rehabilitacije počinitelja, osiguranja počiniteljevih prava i zaštite društva. Izobrazba osoblju treba jasno ukazati i na potrebu suradnje i koordinacije aktivnosti s odgovarajućim službama.

16.2 Prije stupanja na dužnost osoblje mora proći izobrazbu koja uključuje učenje o prirodi alternativnih mjera, svrsi nadzora i različitim modalitetima primjene alternativnih mjera.

16.3 Nakon stupanja na dužnost osoblje je dužno održavati i unaprjeđivati svoje znanje i stručne sposobnosti pohađanjem izobrazbe u službi i tečaja za ponavljanje. U tu svrhu potrebno je osigurati odgovarajuće prostorije i resurse.

VII. DOBROVOLJCI I DRUGI RESURSI ZAJEDNICE

17. Sudjelovanje javnosti

17.1 Sudjelovanje javnosti treba poticati kao glavni resurs i jedan od najvažnijih čimbenika za učvršćivanje veza između počinitelja koji je podvrgnut alternativnoj

mjeri, obitelji i zajednice. Sudjelovanje javnosti upotpunjuje napore kaznenog pravosuđa.

17.2 Sudjelovanje javnosti treba sagledati kao priliku za članove zajednice da doprinesu zaštiti svog društva.

18. Razumijevanje i suradnja javnosti

18.1 Vladine agencije, privatni sektor i širu javnost treba poticati da podržavaju dobrovoljne organizacije koje promiču alternativne mjere.

18.2 Treba redovno organizirati konferencije, seminare, simpozije i druge aktivnosti koje potiču svijest o potrebi sudjelovanja javnosti u primjeni alternativnih mjera.

18.3 Potrebno je koristiti sve oblike masovnih medija kao pomoć u stvaranju konstruktivnog javnog stajališta koje će dovesti do aktivnosti za širu primjenu alternativnih mjera i socijalnu integraciju počinitelja.

18.4 Potrebno je uložiti svaki napor da se informira javnost o važnosti njezine uloge u primjeni alternativnih mjera.

19. Dobrovoljci

19.1 Dobrovoljce je potrebno pažljivo razmotriti i odabrati na temelju sposobnosti i zanimanja za posao koji trebaju raditi. Potrebno ih je prikladno obučiti za određene odgovornosti koje će izvršavati te moraju imati pristup podršci nadležnog tijela kao i mogućnost da se s njim savjetuju.

19.2 Dobrovoljci trebaju poticati počinitelje i njihove obitelji da uspostavljaju smislene veze sa zajednicom i ostvaruju šire kontakte omogućavanjem savjetovanja i drugih odgovarajućih oblika pomoći u skladu s njihovim kapacitetima i potrebama počinitelja.

19.3 Dobrovoljci moraju biti osigurani od nezgode, ozljede i odgovornosti javnosti kada izvršavaju svoje dužnosti. Imaju pravo na povrat odobrenih troškova nastalih za vrijeme dok su obavljali svoj posao. Potrebno im je iskazati javno priznanje za usluge koje pružaju za dobrobit zajednice.

VIII. ISTRAŽIVANJE, PLANIRANJE, OBLIKOVANJE POLITIKE I PROCJENA

20. Istraživanje i planiranje

20.1 Potrebno je uložiti napor da se javna i privatna tijela uključe u organizaciju i promidžbu istraživanja o alternativnim mjerama za počinitelje kao jednom od ključnih aspekata procesa planiranja.

20.2 Potrebno je redovno istraživati probleme s kojima se suočavaju klijenti, liječnici, zajednica i tvorci politika.

20.3 Istraživačke i informacijske mehanizme potrebno je ugraditi u sustav kaznenog pravosuđa za prikupljanje i analizu podataka i statistiku o primjeni alternativnih mjera za počinitelje.

21. Oblikovanje politike i razvoj programa

21.1 Programe za alternativne mjere potrebno je sustavno planirati i provoditi kao integralni dio kazneno-pravnog sustava u razvojnom procesu države.

21.2 Potrebno je izvoditi redovne procjene s ciljem učinkovitije primjene alternativnih mjera.

21.3 Potrebno je provoditi periodične revizije s ciljem procjene ciljeva, funkcioniranja i učinkovitosti alternativnih mjera.

22. Poveznice s relevantnim službama i aktivnostima

22.1 Potrebno je razviti prikladne mehanizme na različitim razinama kako bi se lakše uspostavljale veze između službi odgovornih za alternativne mjere, drugih grana kazneno-pravnog sustava, službi za socijalni razvoj i socijalnu skrb, vladinih i nevladinih agencija, agencija s područja zdravlja, smještaja, obrazovanja, rada i masovnih medija.

23. Međunarodna suradnja

23.1 Potrebno je uložiti napore za promicanje znanstvene suradnje između zemalja na području neinstitucionalnog postupanja. Potrebno je ojačati istraživanje, izobrazbu, tehničku pomoć i razmjenu informacija o alternativnim mjerama između država članica kroz institute Ujedinjenih naroda za prevenciju zločina i postupanje prema počiniteljima, u uskoj suradnji s Odjelom za prevenciju zločina i kazneno pravosuđe Centra za socijalni razvoj i humanitarno djelovanje Tajništva Ujedinjenih naroda.

23.2 Potrebno je poticati komparativne studije i odredbe za usklađivanje zakonodavstava kako bi se proširila lepeza neinstitucionalnih opcija i pojednostavila njihova primjena izvan nacionalnih granica, u skladu s Modelom sporazuma o prijenosu nadzora nad uvjetno osuđenim ili uvjetno oslobođenim počiniteljima.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.91-053.6(075.8)
316.624-053.2(075.8)
343.224-053.6(075.8)

KORAĆ, Hana, 1960-
Maloljetničko prestupništvo / Hana Korać, Enver Međedović, Ergin Hakić. - Novi Pazar : Univerzitet, Departman za pravne nauke, 2025 (Kraljevo : GrafiColor). - 399 str. : graf. prikazi ; 25 cm

Tiraž 100. - Prilozi: str. 334-398. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 327-333.

ISBN 978-86-83074-02-0

1. Međedović, Enver, 1984- [аутор] 2. Hakić, Ergin, 1979- [аутор]
а) Малолетничка делинквенција б) Малолетници -- Кривично-правни положај

COBISS.SR-ID 164150025